

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

472

54 2(075)
5-52

2010

ՔՆՆԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Գ 200 Վ

Printed in Turkey

պր.

2(075) ԲՆՆԱԿԱՆ

5-52 ԿՐՕՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Տ. ՍԱՀԱԿ ՓԱՀԱՆԱՅԻ

Տ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԱՅ Դ. ՎԵԱՓԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Ի ՊԱՏԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ Ս. ԵՐՈՍԱՂԵՄԻ
Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԵՍԿՈՊՈՍԻ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՆԵՐՍԻՍԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԵՍԿՈՊՈՍԻ
ՊԱՏԻԱՐԲԻ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ

ԵՒ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՂՈՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ

ՕՏՈՒՆ ԳԱՐՈՒ ՀԱՏՏԵՍԻ 463 ՏԱՄԱՑ ԻԱՆ

1874

77831. ան.

(579)
39

20427-60

ԱՐԴԵԱՄԲԻ ԵՒ ԾԱԽԻԻԲ

ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ

ՀԱՆԻԿ ԱՂԱՅԻ

ԵԼԹՈՒՆԵՆ

Նորին Բարձրութեան Ամե-
նապատիւ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ Կ. ՊՕԼ-
սոյ Տ. Տ. Ներսիսի Առաքելա-
շնորհ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի
Վարժապետեան

Ի ՄԵՄԱՐԱՆՍ

Սրբազան Հայր

Երկար ատենէ ՚ի վեր Կրօն. Ժողովոյ Ս.
Հարց կարի յոյժ զգալի ըլլալով ՔՆՆԱԿԱՆ
ԿՐԹՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ մը պէտքը՝ յուսումն ու-
սումնարանաց Աղգիս, ստանձնած էինք այս
ծանր և դժուարաքիրտն աշխատասիրու-
թիւնը՝ ՚ի շնորհս Ս. Հոգւոյն ապաստան, զոր
ահա յաջողելով ինձ յանգ հանել՝ առաջի
արկանեմ գատաստանի եկեղեցւոյ :

Յոյժ երջանիկ կը համարիմ զանձն՝ Սրբա-
զա՛ն Հայր, որ բարեբաղդ կը գտնուիմ ՚ի
շնորհաւորութիւն արժանընտիր կոչման Ձերոյ
յԱթոռ պատրիարքութեան ամենայն Հայոց

Արժանապատիւ 8. Սահակ Քահանայ
8. Սարգսեան

Սիրելի եղբայր 'ի Քրիստոս .

Քննական կրօնագիտութիւնդ կարգացի .
աւրախ եմ յոյժ այս խիստ օգտակար աշխա-
տասիրութեանդ վրայ .

Քրիստոսի Յիսուսի Տեառն մերոյ հաւա-
տոյ ճշմարտութեան և Հայաստանեայց Եկե-
ղեցւոյ Սրբութեան դէմ այս ժամանակի յար-
ձակողներուն պատառիւններու համար հին և
նոր շատ մը հեղինակներ աչքէ անցընելով ի-
մաստութեամբ ընտիր խորհրդածութիւններ
դասակարգեք և ուղիղ արամարտութեամբ
իմաստասիրեր էք . ճոխադոյն յարգարելով
Ձեր կրօնագիտութիւնը քան ձինքն ցարդ
Հայաստանեայց հեղինակածներն .

Անեղին Աստուծոյ ետիքեան , Ս. Երրոր-
դութեան , Քրիստոսի Տնօրինութեանց , Ս.
Գրոց , Եկեղեցւոյ և Անոր խոհրդոց և Հա-
յաստանեայց Եկեղեցւոյ ինքնօրինութեանց
վրայ դրած յօդուածներդ մեծաւ արտօժա-

Թուրքիոյ ոչ ձեռնունայն ելանել առաջի
Յրբաղնութեան Ձերոյ , այլ 'ի շնորհաց Ս. Հոգ-
ւոյն՝ նուէր արգադիր բերելով 'ի մեծարանս
երեսաց՝ զխայրիս տարժանաւոր երկանց իմոց .
զոր խնդրելով ընդունիլ՝

Մնամ

Ամենապատիւ Սրբաղնութեան
Ձերում կանխաւ շնորհակալու և
պաշարաստ միշտ 'ի ծառայել

25 Մայիս 1874
Ստրասպուր

8. ՍԱՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱՅՑ
8. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Արժանապատիւ Տ. Սահակ Բաճանայ
Տ. Սարգսեան

Կրօնական ժողով Ազգային Վարչութեան
քննեալ ղկրօնագիտութիւնն Գննական զհե-
ղինականն 'ի Չէնջ' եգիտ ամենայնիւ ըստ
անստերիւր վարդապետութեան Հայաստան-
եայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ, և ոչ ինչ
'ի նմա ամենեւին ընդդէմ ուղղափառ Հաւա-
տոց. ուստի և հրամայէ 'ի տպագրութիւն
յուսուին Ուխտի մանկանց Եկեղեցւոյ:

6 Յունիս 1874

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

Կ. Պոլիս

Ի զիմաց Կրօնական Ժողովոյ
Դիւան

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ՄԱՏԹԷՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԹԱԴԷՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

Նոք կարգացի: Կը ցանկայի որ մեղի դէմ
հայհոյողներու նկատմամբ այդ խիստ լեզուն
գործածած չլլալիք. զի անախորժ թուելու
է մեզ մինչեւ անոնց ցած յատակն իջնել Հա-
յոց Եկեղեցւոյ հոգեւոր բարձրութենէն, այն
վսեմութենէն, որ մեր Եկեղեցւոյ յատկանիչն
և բուն Գրիստոնէական ոգին է: և որուն չը
կրցին և չպիտի կրնան յաղթել օտարամարտից
բանդագուշանքն, և իրենց դատապարտու-
թիւնը իրենց հայհոյութեանց մէջ պիտի գրա-
նեն միշտ:

Ողջ լեւ 'ի պարծանս Հայոց Եկեղեցւոյ.

30 Մայիսի 1874

ԺԹ. Մարերի ՌՅԻԴ

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

Կ. Պոլիս

ՊԱՏՐԻԱՐԳ Կ. ՊՕԼՍՈՑ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՆԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ Ա.	Ատուծոյ էութեան և անոր գործոցը վրայ	1
ԳԻՐԲ Ա.	Էութիւն Ատուծոյ և Ատորոգելիք նորա	1
ԳԼ. Ա.	Գոյութիւն Ատուծոյ	1
ԳԼ. Բ.	Կատարելութիւնը Ատուծոյ	52
ԳԼ. Գ.	Արարչագործութիւն Ատուծոյ	56
80Դ. Ա.	Արարչութիւն Աշխարհի	56
80Դ. Բ.	Արարչութիւն Հրեշտակաց	46
80Դ. Գ.	Արարչութիւն մարդոյ	47
80Դ. Դ.	Գոյութիւն և անմահութիւն մարդկային հոգւոյ	51
ԳԼ. Դ.	Նախախնամութիւն Ատուծոյ	60
ԳԻՐԲ. Բ.	Երբորդութիւն Ատուածային անձանց	64
ԳԼ. Ա.	Հայր	70
ԳԼ. Բ.	Որդին միածին և անօրէնութիւնը նորա	71
80Դ. Ա.	Որդին Միածին	71
ՀԱՏ. Ա.	Որդւոյ՝ Ատուածային անուն, Ատուծոյ յատուկ գործք և Ատուծոյ անհաղորդական ստորոգելիք կ'ընծայուին	74
ՀԱՏ. Բ.	Ատուածային պաշտօն և երկրորդութիւն կ'ընծայուի Որդւոյ Ատուծոյ	79

ՀԱՏ. Գ.	Որդին իբն ընծայուած Աստուածային անուանն, արորդեղիքն ու տալուորն շմերժեր, այլ կը հաստատէ	82
ՅՕԴ. Բ.	Հորէնութիւնը Աստուածորդւոյն	85
ՀԱՏ. Ա.	Յիսուսի Քրիստոսի համար եղած կանխադուշակ մարդարեւութիւնն. ներք՝ իրենց կատարմանը հետ մէկտեղ	85
ՀԱՏ. Բ.	Մարդեղութիւն Աստուածորդւոյն	125
ՊՐԱ. Կ. Ա.	Խորհուրդ մարդեղութեան	125
ՊՐԱ. Կ. Բ.	Պաշտօն Որդւոյն Աստուծոյ	127
ՊՐԱ. Կ. Գ.	Քրիստոս անուան այլ և այլ առումները, և ինչ առմամբ Յիսուսի ընծայուած ըլլալը	130
ԲԱԺ. Ա.	Քրիստոս Մարդարէ	131
ԲԱԺ. Բ.	Քրիստոս Քահանայ	148
ԲԱԺ. Դ.	Քրիստոս Ֆառաւոր	149
ՀԱՏ. Գ.	Տնօրինութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի	152
ՊՐԱ. Կ. Ա.	Անկալութիւնը դալստեան Մեհիա	152
ՊՐԱ. Կ. Բ.	Յնունդ նորա և կեանք երկրաւոր	157
ՊՐԱ. Կ. Գ.	Հաւաստիք հրաշից Յիսուսի Քրիստոսի և Աւետարանստեղծութեան սքանչելեաց	169
ՊՐԱ. Կ. Դ.	Մոլորութիւնը ընդդէմ մարդեղութեան Որդւոյն Աստուծոյ	184
ԳԼ. Գ.	Սուրբ Հոգին	199
ՅՕԴ. Ա.	Անձնաւորութիւն Ս. Հոգւոյն	199
ՅՕԴ. Բ.	Ս. Հոգին Աստուած է	201
ՅՕԴ. Գ.	Բղխունն Հոգւոյն Սրբոյ	209
ՅՕԴ. Դ.	Էջը Հոգւոյն սրբոյ 'ի Յորդանան և 'ի վերնատունն	225

ՄԱՍՆ. Բ.	Յայտնութիւն	227
ԳԻՐԳ. Ա.	Աստուածաշունչ Գիրք	234
ԳԼ. Ա.	Ս. Գրոց Աստուածաշունչ ըլլալը	254
ՅՕԴ. Ա.	Հնախօսութիւնը Ս. Գրոց և պատմական ստուգութիւնը	258
ՅՕԴ. Բ.	Ս. Գրոց Նախօսութիւնը	281
ՅՕԴ. Գ.	Միութիւն Ս. Գրոց	291
ՅՕԴ. Դ.	Բարոյական Ս. Գրոց	295
ՅՕԴ. Ե.	Վսեմութիւն վարդապետութեան Ս. Գրոց	320
ՅՕԴ. Զ.	Ս. Գրոց վարդապետութեան տարածման եղանակը կամ միջոցը	347
ԳԼ. Բ.	Բաժանմունք Ս. Գրոց և որոշմունք մատենից նորա	355
ԳԼ. Գ.	Ս. Գիրք Կանոնը հաւատոց և Բարոյից	362
ԳԻՐԳ. Բ.	Աւանդութիւն	375
ՄԱՍՆ. Գ.	Քրիստոսի Եկեղեցին և անոր խորհուրդներն ու բարեպաշտական ծէսերը	379
ԳԻՐԳ. Ա.	Քրիստոսի Եկեղեցին	379
ԳԼ. Ա.	Նշանը ճշմարիտ Եկեղեցւոյ	382
ԳԼ. Բ.	Յատկութիւնը Եկեղեցւոյ	394
ԳԼ. Գ.	Ճարտարապետ հիմն և գլուխ Եկեղեցւոյ	410
ԳԼ. Դ.	Կառավարութիւն Եկեղեցւոյ	412
ԳԻՐԳ. Բ.	Խորհուրդը Եկեղեցւոյ	449
ԳԼ. Ա.	Մկրտութիւն	450
ԳԼ. Բ.	Դրոյմ	459
ԳԼ. Գ.	Ապաշխարութիւն	465
ԳԼ. Դ.	Հաղորդութիւն	479
ԳԼ. Ե.	Պատկ Ամուսնութեան	497

ԳԼ. Զ.	Այցեւութիւն կամ Օձու մն հիւանդաց	304
ԳԼ. Է.	Կարգ Գահանայութեան	308
8ԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ. ԳՐՈՅ. Անկախութիւն Հայ. Ե- կեղեցւոյ		327
ԳԻՐԳ. Գ.	Բարեպաշտութեան ծէսք Եկեղեցւոյ	332
ՄԱՍՆ Դ.	Յախտենական կեանք	343
ԳԻՐԳ Ա.	Յարութիւն մեռելոց	343
ԳԻՐԳ Բ.	Դատաստան յախտենից	352
ԳԼ. Ա.	Առանձնական դատաստան	357
ԳԼ. Բ.	Բարեխօսութիւն սրբոց	365
ԳԼ. Գ.	Ազօթք վասն Ննջեցելոց	374

ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ

Կրօնքը՝ Աստուծոյ և մարդուն մէջ տեղը եղած ուխտը կամ սլայմանն է, որոյ անթերի պահպանութեամբ միայն կրնայ մարդ Աստուծոյ շնորհաց մէջ յարատեւել։ Այլա՛ն՝ Կրօնագիտութիւնը քօղձախնէ քրոնիսն մինչ է, որ կ'ուսուցանէ Հաւատալ, յԱստուած, Յուսալ 'ի Նա, և Արեւել զՆա . այս է Փաշտել զԱստուած։

Այս մտքը որ կրօնքը Աստուծոյ և մարդուն մէջ տեղը հաղորդակցութեան և յարարեւութեան կապն է, մարդուն արարչութեան հետ Կրօնքի պաշտաման ծաղումն ալ հարկաւորապէս երեւան կու գայ։ Աստի և կրօնքի մը ճանարտութեան մեծ նշաններէն մին և առաջինը՝ անոր ծաղման պատմութեան՝ նախամարդէն սկսեալ անընդհատ մեզի հասած ըլլալուն վաւերականն է։ յորում քաջայայտ և մեկին երեւնալու է՝ անոր վարդապետութեանց, պատգամաց, բարեպաշտին և այլեայլ սահմանադրութեանց ծաղումը՝ ժամանակը՝ տեղը ևս, առանց հակասութեան կամ երկդիմի բանից։

Կրօնքին բնութենէն ըլլալով բովանդակելիւր մէջ Աստուածային ճանարտութիւններ և զորքեր, հարկաւորապէս կը հեռուի թէ անոր մէջ պիտի գտնուին անանկ ճանարտութիւններ՝ որ անհասանելի են մարդկային մտաց, և զորս կարելի չէ մարդ կային մտքը գտնել։ — Ասիկց ալ յառաջ կու գայ Աստուածային Յայտնութեան հարկաւորապէս կարեւորութիւնը, որով հաճեցաւ Աստուած հաւատոյ անհասանելի խորհրդոց ճանարտութիւններն ու իւր կամքը յայտնել մեզ՝ իւր ընտրեալ մարդկան ձեռք, Աստուածաշունչ գրովք։

Կրօնքի վարդապետութեանց մէջ մարդկային

մտաց անհասանելի ճշմարտութիւններ պիտի գտնուին ըսելով՝ ըսել չենք ուզեր թէ՛ հափն և անձն վարդապետութիւններ պիտի գտնուին անոր մէջ, մասնաւոր թէ՛ ընդ հակառակն՝ լուսաւոր պէտք է ըլլան, և հասարակ հիման վրայ հաստատուած - « Զի պատահաւ իցէք տալ պատասխանի ամենայնի որ խնդրեցէք զբանն որ է վասն յուսոյն ձերոյ » (Ս. Պետ. Գ. 15.)

Քրիստոնէական կրօնքի վարդապետութիւնները ամենքն ալ յայտնի և մեկն են. բայց անոնցմէ ոմանք թէ՛ և ըստ նկարագրին լուսաւոր են, և կատարեալ բացայայտ միտք մը ունին, այսու հանդերձ՝ անհասանելի են մեզ այս ինչ մասով։ Օրինակի համար, Նորորդութեան վարդապետութիւնը, որ լիովին լուսաւոր է մեզ, և կ'ըմբռնենք թէ՛ Աստուած մէկ է և երեք անձնաւորական որոշումը ունի իւր մէջ. առանկ որ այս երեք անձանց միութիւնը մէկ Աստուածութիւն մ'է, և ո՛չ երեք դատ զատ Աստուածութիւն. բայց թէ՛ ինչ է այս երեք որոշումը, և ինչ անոնց միութիւնը, ասիկայ անհասանելի է մեզ։ Մարդեղութեան խորհուրդը, կ'ըմբռնենք որ Որդւոյ Աստուածային Ննձը մարդկային բնութիւն առնելով մեզի նման մարդ եղաւ. բայց թէ՛ Աստուածային բնութիւնը մարդկային բնութեան հետ ինչպէս խառնեցաւ, միաւորեցաւ անշիօթ և անայլայելի, անհասանելի է մեզ։

Կրօնքի վարդապետութեանց մէջ ասանկ անհասանելի ճշմարտութիւններ գտնուիլը պատճառ մը չկրնար ըլլալ այն ճշմարտութեանց և կրօնից Աստուածայնութեան վրայ տարակուսելու, քանզի այնպիսի համայն և անուանող թէ՛ տեղեւոր ինքնին պայտի բիւր բիւրոց գաղտնիքներով լցնուն են՝ ամեն որ կողմ որ դառնաւ. և սակայն այն գաղտնիքները պատճառ չեն ըլլար մեզ թերեհաւատելու ամեն որ մեր

աչքին առջև կատարուած բնական իրողութեանց ճշմարտութեանը։ Յորեւր կը դնենք հոգին տակ, գիտենք որ խառնութենէ և ջերմութենէ արմատ և ծիլ արձակելով խոտ կ'ըլլայ, և տակաւ անելով պտուղ կու տայ. բայց ինչպէս կ'ըլլայ։ Բուսարաններուն հարցնենք նէ՛ պատճառը բուսական զօրութիւնն է կ'ըսեն. այլ բուսական զօրութիւնն ինչ է. ահաւասիկ անհասանելի բան մը. — Զորը եւս լով շոգի կը դառնայ ջերմութենէ, և կամ պաղ օդին՝ ջերմութիւնը դուրս տալով ցրտէն կը սառնի. բայց թէ՛ ինչպէս ջրոյն լոյճ մարմինը նսար շոգւոյ՝ կամ պինդ մարմնոյ (սառցոյի) կը դառնայ։ — Ապակին պինդ մարմնի է, և երկու մարմնոց մէջ դիմահար արդեւր է. բայց թէ՛ ինչպէս՝ նիւթապէս երկու մարմններու մէջ տեղը անըրպէսող արգելք ըլլալով տեսութեան արդեւր չըլլար, տեսութեան անցք կու տայ, թափանցիկ է (1)։ Առոնց ինչպէսներուն թէ՛ և միտք հասցընելու չենք բաւեր, բայց այնչափ անմիտ չենք կրնար ըլլալ, որ ըսենք թէ՛ որովհետեւ չենք հասկնար թէ՛ ինչ է բուսական զօրութիւնը, ուրեմն սերմը ցանենք նէ՛ չբուսանի. որովհետեւ չգիտենք թէ՛ ինչպէս և ինչ զօրութեամբ

(1) Ոմանք կ'ուրանան այս յայտնի ճշմարտութիւնը՝ հաստատել ծաղկող թէ՛ բուսութեան մէջ գազանիք, խորհուրդ չկայ, և մարդու միտքը այս ամեն գաղտնիք կարծած բուսութեան խոր՝ թափանցած է. Եւթարտութեան, ամբարտաւանութեան յատուկ է այս՝ որ յայտնի ճշմարտութիւնն ալ սեւել կը յաւանքի. կ'ըսեն թէ՛ ապակին մարմնոյ թափանցիկ ըլլալով անոր ծաղկոսկէն ըլլալէն է, որուն ծակերէն լուսայ շառագիւղիք կարողանալով անոր անցիկ կողմէ գտնուած իրեն ալ կ'երևչընեն ալայ։ Եւթարտութեան՝ ասիկայ բան մը զրոցած գտնուելու համար զրոցուած խորք մ'է, ուրիշ բան չէ. այլ ողմամտ մարդք կը պատասխանեն։ Ելեն մարմին ալ ծակոսկէն է, և ապակին ծակոսկէն աւելի խորք ծակոսկէ ունեցող մարմիններ ալ կան, անոնք ինչու թափան

Ջուրը չողւոյ կը գաւնայ, ուրեմն Ջուրը չարդիանար, և կամ ինչպէս Ջուրը տարբութիւնը գուրս տալով պինդ մարմնայ կը գաւնայ, կը սաստի, չդիտեմք, ուրեմն Ջուրը ստույցի չգաւոնար. նոյնպէս ևս թէ ինչպէս պինդ մարմին մը թափանցիկ կրնայ ըլլալ, չեմք գիտեր, արա ուրեմն ապակին թափանցիկ չէ՝:

Կրօնքի վարդապետութեանց մէջ ասանկ խորհուրդներ, գաղափարներ գտնուիլը անուղղակի ապացոյց է անոր Աստուածայնութեան. ըստ որում ողջամիտ մարդը մի և նոյն գաղափարները տեսնելով թէ՛ բնական իրողութեանց և թէ՛ Կրօնքի վարդապետութեանց մէջ, ազատ համարձակ պիտի խնայատարի՝ թէ երկուքն ալ մի և նոյն Արարչէն ըլլած են: Արարչէն՝ որ ինքնին գաղափարներով, խորհուրդներով լի է. հետեւաբար իւր գործքերն ու ճշմարտութիւններն ալ արժան է որ այնպէս ըլլան: Այս ուրեմն հարկաւոր է որ Կրօնքի մէջ ասանկ խորհուրդներ, գաղափարներ գտնուին, ուր մանաւանդ՝ եթէ չդատուէին՝ իրաւացի պատճառ պիտի ունենայինք անոր Աստուածայնութեան վրայ տարաւորուելու: — Անտարակոյս այս բանը գիտելով մար-

ցիկ չեն: Ազգային ծախիւրներն այնչափ մանր են՝ որ Ջուրը անոնցմէ գուրս չթորեր. թէ և նուրբ լոյսը անոնցմէ անարգել կը թափանցէ. բայց ահա՛ տեսակ մը հաղ թորակ ամաններ կան, որոց ծախիւրը ապակեայ ծախիւրներէն խոշոր ըլլալով, Ջուրը անոնցմէ գուրս կը թորէ, բայց նորբ լոյսը անոնց մէջ ևս չբեկեկիլը, անոնցմէ թափանցելը, և անոնց անդիկ կողմը գտնուած իրերը այլոց չեն երևիր: Աւելեւ ինչպէս կ'ըլլայ որ միայն ապակին թափանցիկ կ'ըլլայ և թուրակ անօժը անթափանց գիտահար կ'ըլլայ, մինչեւ թորակն ծախիւրը ապակին խոշոր են. կամ՝ բուն մեր խնդրիկը գտնով, ինչպէս կ'ըլլայ որ մարմին մը երկու մարմիններու մէջ տեղը անջնջուող արգելք ըլլալով՝ տեսութեան ալ որ. գեղք չըլտար:

դահնար Կրօնից քեղակարկաւորներն ալ, մեծ ճիգ թափած են իրենց հնարած կրօնքներնին շատ մը անըմբռնելի վարդապետութիւններով լեցընելու. միայն թէ՛ որովհետեւ մարդիկ էին ստանք հնարողները, ասոնց խորհուրդները Աստուածային խորհրդոց չէին կրնար նմանիլ: Աստուածային խորհուրդները ինչեւէ Ֆէ՛ր անհասանելի ըլլալով ինչեւէ Ֆէ՛ր չեն, մինչեւ և մարդահնար կրօնից խորհուրդները ինչեւէ Ֆէ՛ր չեն, ինչեւէ Ֆէ՛ր են: — Արդարեւ անխնայ մը և մեզ թէ ինչպէս թուարանական հաշուոյ մը գործողութիւնը՝ (ինչպէս՝ թէ որ ուզեմք $\frac{1}{3}$ կուտորալը տասնորդականի վերածեմք) կրնայ յաւիտեան շարունակել, միշտ ճշմարիտ պատահաւորին կամ առաջարկութեան մտնելալով, բայց երբէք ճիշդ պատասխանին չհասնելով: Ասիկայ արդարեւ անհասանելի է մեզ, բայց խելքի դէմ չէ՝, խելքէ վեր է. այլ ուրիշ բան է՝ թէ որ ըսեմք, երկու անգամ երկու հինգ կ'ընէ, սակայ ալ խելքի դէմ է, խելքէ վեր չէ՝: Այսպէս՝ ամենայն իրաց Զաւառեական Ամենակարգ Արարիչ մը ըլլալը խելքէ վեր է, բայց երկու (բարի և չար) արարիչներ զնելը, և կամ նոյնիւր անտեղծ, ինքեղ և ի յաւիտենից ըսելը խելքի դէմ է. և անա այս ալ Աստուածային և մարդահնար Կրօնից տարբերութիւնն է:

Կրօնից Աստուածայնութեան երբեակ հօրը և անդխաղբելի փաստերն ու ապացոյցներն են՝ Հրաշք, Մարդարեւութիւն և Մշտնջնաւոր տեսողութիւն նորի:

Ա. Հրաշք կ'ըսուին այն իրողութիւնները՝ որ իրերու յատուկ եղած բնական ներգործութենէն տարբեր արդեամբ յառաջ կուգան: Ինչպէս թէ որ երեք տղայք բորբորեալ հնոց մը նետենք, իրակէն այրուելու տեղը զով քամիով հովափրին. (Գառ. Գ. 21—31): Մեռել մը ուրիշ մեռելի մը ոսկորնե-

րուն վրայ խնայով՝ անոր հետ յաւիտեանական քու-
նը քնանալու տեղ ողջնայւոյ . (Դ. Թ. 4. ԺԳ. 21.)
Քրիստիեցով թրճած թաշկինակի մը հոտէն հիւանդի
մը հիւանդութիւնը վատթարանալու տեղ ըտընու-
նայ . (Գ. Բ. ԺԹ. 12.) և լոկ ձայնիւ և հրամանաւ
մը դիւանար մը բժշկութիւն . (Մ. Բ. Բ. 16.) Անդա-
մայոյծ մը սնդակալով, բորոտ մը սրբութիւն, մեռեալ
մը յառնէ, եւ . (Մ. Բ. Բ. 2-5; Թ. 2-7; 18-26 եւ.)
Ապա յայտնի է որ հրաշքը բնութեան օրէնքէն վեր՝
Արարիչ Աստուծոյ կամելովն ու զօրութեամբ կը
գործուի :

Հրաշքին միայն նպատակն ըլլալով նշան և կնիք
հաստատութեան ըլլալ Կրօնքի Աստուածայնու-
թեան, հարկաւոր է որ հրապարակաւ՝ առանց դե-
ղի և պատրաստութեան պէտք եղած տեղը իսկոյն
գործուած ըլլայ . (ինչպէս են Աստուածային Կր-
օնքի մէջ գործուածները՝ որ 'ի Սուրբ Դիրս կը
պատմուին . և իսպառ զուրկ են այս հանդաման-
քէն սուտ կրօնից ստացող հրաշքները.) և սկստ է
յատկապէս գործուած ըլլայ 'ի վկայութիւն Կրօնքի
ճմարտութեան, Առաքելութեան կամ վարդապե-
տութեան մը Աստուածայնութիւնը հաստատելու
համար : Ինչպէս Յիսուս իւր Աստուածային Առա-
քելութիւնը հաստատելու համար՝ Ղազարոսը 'ի մե-
ռելոց յարոյց . (Յ. 45. ԺԱ. 42-44.) Մեղաց թո-
ղութիւն տալու իշխանութիւն ունենալը ցուցնե-
լու համար՝ անդամալոյցը ողջացուց . (Մ. Բ. Թ. 8.)
և իւր՝ Աստուած և Որդի Աստուծոյ ըլլալուն հա-
ւատալ չուղղ չբէկց ըսաւ . «Եթէ ոչ գործեմ ըզ
գործս չօր իմց, մի՛ հաւատաց ինձ . ապա թէ
գործեմ, թէ՛ և ինձ ո՛չ հաւատացք, սակայն գոր-
ծոցն հաւատացէ՛ք . զի գիտալիք և ծանօթիք՝ եթէ
չայլը յիս է, և ես 'ի Հայր » . (Յ. 45. Ժ. 57-58.)
Մարդարէից և Առաքելոց գործած հրաշքներն ալ

անոնց Աստուծոյ խրկուած ըլլալուն վաւերական-
ներն են :

Քրիստոնէական Կրօնք 'ի հաստատութիւն
գործուած հրաշքները 'ի Հրէից և 'ի Հեթանոսաց
փկայուած ըլլալով, (զորմէ տե՛ս աստ 'ի գլուխն
Հաստատութեանց Հրաշք) հաստատութեանց պէտք չունին :
Աստը չկրնալով Ֆրիստոսի հրաշք ճմարտութիւնն
ուրանալ, կախարդութեան և շար ոգւոյն՝ Բէէդ-
ղերուղի կու տային այն զօրութիւնը՝ որով Քրիս-
տոս կ'աքանչեղագործէր . և որուն անկարելի ըլլալը
Քրիստոս ինքին ցուցուց . (Ղ. 4. ԺԱ. 14-26.)
Իսկ հիմալ ամենեւին հարկ մը չկայ ապացուցա-
նելու համար՝ թէ կախարդութիւն ըսուած արուես-
տակութեամբ անհնարին էր որ այնպիսի քանդե-
լիքներ գործուէին : Փարսականի կախարդներն ալ
որ Մովսիսի հետ չափուելու եկեր էին Նախանձ-
ընդդէմ քանչեղագործելու, տկարացան 'ի նոյն,
և վրացեցին անկեղծութեամբ Մովսիսի հրաշք հա-
մար՝ թէ «Մասն Աստուծոյ է այդ» : (Եւէ. Բ. 18
-19.) Ապա ուրեմն այն հրաշքները որ ճմարտա-
պէս գործուեցան Քրիստոնէական Կրօնքին հա-
ստատութեանը համար, կը փայտեն թէ Այն Կրօնքը
Աստուածային է և ճմարտ :

Բ. Մարդարեւութիւնն է կանխաւ ծանուցանել
ապաղային մէջ ըլլալը բաները . անանկ բաներ՝ ո-
րոց կատարուելու ըլլալուն կարելիութիւնը և հա-
ւանականութիւնը բնական նշանէ մը մակարեւել
կամ գուշակել անհնար ըլլայ : Ասիկայ ալ հրաշք
պէս Աստուծոյ ամենակարող զօրութեամբ միայն
ըլլալ կարելի ըլլալով, ըստ որում բացարձակապէս
անցօր է մարդկային միտքն ապաղան տեսնելու,
Կրօնքի Աստուածայնութեան մեծ փկայութիւն և
հաստատութիւն մ'է, և 'ի նոյն կը տրուի՝ Աստ-
ուածային Կրօնքի մարդ արէութիւնները այս հան-

20426

գամանքներով կը փայլին: — Հրէից եօթանասան-
մայ գերութեան ատեն Դանիէլի մարգարէանայր,
թէ Հրէայց գերութենէ՝ պիտի դառնան, քաղաք-
նին ու տաճարնին պիտի վերաշինեն, երբ ընկճեալ
նիւռն վիճակի մէջ էին՝ անոցս ամենեւին օգնակա-
նութենէ: Թէ տաճարնին շինելու սկսելէն չորս հա-
րիւր իննսուն տարի ետքը Մեփայն պիտի գայ և
պիտի մեռնի: Անոր պատարագաւոր Մովսիսական
պատարագները պիտի դադրին՝ ի սպառ, տաճարը
անկասկեանքի պիտի կործանի եւ: ասոնց կատարման
հասանականութիւնը անկարելի էր գուշակել, և
անհնարին կ'երեւնային՝ իրերու բնական բերմանը
նայելով: մանաւանդ տաճարին կործանման ան-
կանքնելութիւնը, որ հիմայ ալ մարգարէութիւն
է մեզ համար: (Դաւիթ, Թ. 25—27: Տէս ևս ՚ի
գլուխն Փէթար: Մաթթ. 23: 34—35) — Եսայի մարգարէին բա-
բելոնի կործանման համար Կիւրոսի, Պարսից և Մա-
րաց վրայ մարգարէանայր, երբ Կիւրոս հարիւրա-
ւոր տարիներու կարօտ էր որ ծնանէր, և Պարսից
ազգը աննշան նիւռն աղգ մ'էր Մարաց լուծին տակ
ծնուած: բնաւ ամենեւին հաւանականութեան
նոյն մ'ալ չկար՝ որ այն չգտնէ Ժողովուրդը աշ-
խարհակալ կրնար ըլլալ: բայց իսայի՝ անունովը
կը կանչէ Կիւրոսը: հասկըցնելով ալ որ այս Կիւրոս
անունը իրեն պատուոյ անունն է և ո՛չ բուն անու-
նը: մանրամասն կը տեղեկագրէ՝ անոր ընելու աշ-
խարհակալութիւնները: կ'ըսէ ալ որ Մարաց աղգն
ևս Պարսից օգնակները պիտի ըլլար առ այն: Թէ
ջրերը՝ դեռը պիտի կտրէր, պղնձի դռները և եր-
կաթի նիզերը անոր առջև բաց պիտի մնային, խը-
րախտութեան գիշեր մը կորուստուի ատեն Բաբելոն
քաղաքը պիտի անուէր եւ: և անակալ ալ եղաւ կա-
տարուեցաւ: Բաղտառայր Մաթթ. Թէթէ, Փեթէ
գիշերը այս ամենը ՚ի գլուխ հանեց Կիւրոս: (Տէս

՚ի Զեֆե: Ռեբէլ, հատ. Ա. Գր. Դ. Գւ. Ա. պր. Բ.
յօդ. Ա. Բ. Գ. Դ. եր. 417—435:) և մարգարէա-
ւութենէն գիր մը գետինը շինկաւ: X

Տըթեր Ներսէն Ամերիկացի անաստուած բը-
ժիշկը՝ Քրիստոնէութեան դառնալէն ետքը Անհա-
ւաստութեան թէ՛ գիրք մը գրած ունի: յորում այս-
պէս կը գրէ ընդդէմ անհաստատից իմաստասիրելով
Բաբելոնի առաջին և վերջին անկասկեանքի կործան-
մանց վրայ: «Վիստութիւնը ծագկած երեւելի նա-
հանդի մը մէջ, ուր որ իմաստուն և տաղանդի տէր
մարդիկ շատ կային, բարձրագոյն ատենի անդամ
երեւելի անձին մէկը անդամ մը իր մէկ Քրիստո-
նեայ բարեկամին ըսաւ: «Լսած եմ, որ Քրիստո-
նեայք Բաբելոնի կործանմանը վրայով եղած մար-
գարէութիւնը՝ անոր հեղինակին ապաւնի կամ
ըլլայիք բաները տեսած ըլլալուն իրիւ փաստ կամ
վկայութիւն յտալ բերած են: Ես բնաւ բանի
չտեսչ չեմ գտնի ատիկայ: Ար և իցէ մարդ կրնայ
կարծեօք գտնել ու գուշակել մէկ հպարտ և ամ-
բարտաւան քաղաքի մը ապաւնի կործանումը: և
«յետոյ կրնայ ըլլալ որ իրերուն ընդհանրապէս յե-
ղափոխութեան ենթակալ ըլլալով՝ զինքը ճշա-
ւորտ հանէ և ըսածը կատարուի: Ապականացու
բաներուն կործանումը կանխագուշակելու համար
եներշնչելութիւն հարկաւոր չէ: . . . »

«Բայց կ'երեւնար թէ այս անձը երբէք խոր-
հած չէր պարպիտ տարրերութեան մը վրայ թէ
մասնաւոր պարագայներով ըսուած կանխասացու-
թիւն մը ուրիշ բան է, և առանց մասնաւորելու
ընդհանուր գուշակութիւն մը ուրիշ բան է: Առանց
պարագայներու՝ լոկ ապաւնի գիպուածի վրայով
եղած մարգարէութեանց, (ինչպէս հեթանոսաց
պատգամները,) և ժամանակին ու կերպին վրա-
յով պարագայիք խօսուած մարգարէութեանց մէջ

տեղի եղած տարրերութիւնը պարտինք աղէկ նըկատել և որոշել, եթէ ոչ այսպիսի բաներու մէջ մեր ըրած դատումը անտեղի և տգայական կ'ըլլայ: Թէ որ մարդու մը մասը յառաջմտնէ գուշակելու ըլլաս, ժամանակը պիտի կատարէ ըրած մարդարէութիւնդ, թէ և դուս երբէք մարդարէական չորհրդք ընդունած չըլլաս: Բայց, եթէ համարձակիս երեք անստոյգ պարագայներ ալ անոր վրայ աւելցնել, կանխատես ըլլալու համբաւը անմիջապէս խայտառակելու վտանգին մէջ պիտի ձգես:

«Աստուածաշունչ Գրոց մէջ եղած մարդարէութիւնները՝ ամեն դարու մէջ եղած բոլոր հեթանոսական կամ կեղծ դուշակութիւններէն որոշող պարզ նշանը սա է, որ առաջինը ո՛չ թէ միմակ երեք կամ վեց մասնաւոր պարագայներ ունի, այլ և ընդհանրապէս անոնցմէ շատ աւելի, ու միանգամայն մարդկային խնայողութեան ակտութեանն ու դատմանը մէջ անոնց կատարուիլը բոլորովին անհաւանական մէքոյիչեալ երեւելի ատենակային յիշած մարդարէութեանը հետ տասներկուքէն աւելի մասնաւոր պարագայներ կան, որոց շատերը՝ մարդոց իրերուն վրայ ունեցած ընդհանուր համարումին նախելով, ամենեւին հաւանական չէր որ պատահէին: Այս մարդարէութիւնը իւր պարագայներովը ուշադրութեամբ քննելու պիտե՛նք առաջ, աղէկ է որ հոս յիշեմք այն հնարած փախուստի համբանին, որ թէպէտ այժմեան գիտուն անհաւատները չեն գործածեր, բայց տակաւին անուսներուն մէջ ընդհանուր է: Ար յուսանք թէ խնայողութեանը ներդաստի պիտի ըլլան արդէն անտեղութիւնը դիտցուած բան մը՝ համբակ և անուս անհաւատներուն բացառութեամբ համար հոս յառաջ բերելու: Արիկայ հընար տութեան ձեռքէն փախչի ուղղութեան այն հին և ընդհանուր ասպարհաւարանն է որ մենք հիմայ պի-

տի յիշեմք: «Մարդ արէութիւնները, (կ'ըսեն անոնք եւր կը վախճան հաւատալու անոնց) կրնայ ըլլալ որ «յիշեալ գէշպէքը պատահէ՛նք վերջը դրուած ըլլան»: Արիկայ առ այժմ մեզի դժուարութիւն մը չկրնար տալ: քանզի մենք հոս յառաջ պիտի բերեմք միայն այն մարդարէութիւնները, որոնց համար անհաւատ հեղինակներէ կրնանք դիւրութեամբ վկայութիւն բերել նոյն իսկ անոնց կատարութեան շատ զարեք առաջ եղած ըլլալուն: Երբ որ բանը անհաւատ հեղինակներու վկայութեամբ կը հաստատեմք, Արեւոյիկեան ոգի կրող երիտասարդը աւիթ պիտի չունենայ ըսածներուս վրայ երկբայելու, ու պիտի չդժկամակի խնդրոյն մէջ իրեն կողմնակի եղող երեւելի անձանց վկայութիւնն ընդունելու: Այն զանազան կերպեր, որոնցմով շատ դիւրաւ կրնայ ցուցուիլ ու հաստատուիլ մարդարէութեան մը ճիշդ ժամանակը, բայց հոս մենք աս կարճ ու դիւրին ընթացքը պիտի բռնեմք, պիտի յառաջ չբերեմք անանկ մարդարէութիւն մը, որուն խօսած ժամանակին ու կատարմանը մէջ շատ տարիներ ու դարեր անցած ըլլալը նշանաւոր ու խնայողութեան հակառակորդաց վկայութեամբը չեմք կրնար հաստատել: Օրինակի համար, Քրիստոնէութեան ամենէն ոխերիմ թշնամին Պորփիրոս կարծեմ առաջինն եղաւ այս ատարկութիւնը յառաջ բերողներուն մէջ: Հին Կտակարանին մէջ եղած մարդարէութիւններէն մէկ քանի հատը այնքան պարզ ու բացայայտ էին, որ կ'երեւի թէ շատ նեղը ձգեցին զիրքը, անանկ որ պարտաւորեցաւ ըսել թէ մարդարէութեանց գիրքերը իրենց կատարումէն ետքը դրուած ըլլալու են: Իւր ձեռքը եղած Աստուածաշունչը՝ Եթեանաւինց կոչուած ամենուն ծանօթ Յունարէն թարգմանութիւնն էր: ան նոյն թարգմանութիւնը, յորմէ Տէրն մեր և

խոր Առաքելաները վկայութիւն կը բերէին, ու նոյնը յատուկ թարգմանում ալ Աղերսանդրիայի գրատունը համար, և երկար ժամանակէ ՚ի վեր դրուած էր անոր մէջ: Թէ և այս Արքայան Մատեանին հրատարակումը՝ նոյն իսկ խնամտուն անհատարին անոր դէմ գրած ժամանակէն անդին շանջունելով ձեռք նոյն ժամանակն եղած ալ անպիմը, այն ալ մեր հիմնադրան նպատակին բաական կըլլայ: Հաշար հինգ հարիւր տարի եղած է Պորփիրոսի մահը. և այն մարգարէից կանխագուշակած դէպքերը, որ մենք հիմա պիտի յառաջ բերեմք, իր մահէն երեք հարիւրէն մինչև եօթը և ինը հարիւր և հազար հարիւր տարի ետքը պատահած բաներ են: Եւ դարձեալ կիսալսն անուն հրուշակուոր անհաւատը՝ Հին Կտակարանին յիշեալ Յունարէն թարգմանութեանը վրայ խօսելով՝ պարտաւորու ծաղրարանելով մը կըլտէ թէ Եղիսիտոսի թագաւորը զանիկայ Հրէաստանին գիւղերէն հաւարեց: Բայց իւր յիշած Եղիսիտոսի թագաւորը Քրիստոսէն երեք հարիւր տարի առաջ էր:

«Արդ վերոյիշեալ անաւելի աւարելութեան հաւտացողները թէ որ չեն վախճար և չեն երկրայիր անհաւատութեան այս երեւելի ախտանշանին վկայութիւնը ընդունելու, ու կասկած մը չունին անոր Աստուածալուծչին կողմնադա՛ն վկայ մը լլլալուն վրայ, մեր հիմայ յառաջ բերելիք ու ցուցնելիք դէպքերը Հին Կտակարանին Յունարէնի թարգմանութիւնն երեք հարիւրէն մինչև եօթը և ինը հարիւր և հազար հարիւր և կամ երկու հազար հարիւր տարի ետքը պատահած ու կատարուած բաներ են: Եւնք այսչափ միայն կրնամք ըսել հոս ամանհ հոգի ունեցող դեռահասակ ընթերցողացդ, որ եթէ այս մեր սակաւ ինչ ըսածներէն աւելի բան մը չկրնայիք ալ ըսել անջեւեռն եղած նիւ-

թին վրայ, տակաւին այսքանը բաական պիտի լլլայ ձեզ վարանման ու երկրայութեան մէջ ձգելու այն ձեռն անհիմն ապաստանարանին հաստատութեանը և ապահովութեանը վրայ: Չէ՞ թէ որ միտքերնիդ դրած ու որդած էք ճշմարտութեան դժբախտեան խոյս տալու համար թաքցիլ այդ խախուտ տեղը, ուր որ անհաւատից նեւերն անդամ ձեզ կը խոցեն, այն ժամանակը ազատ էք հոն երթալու, և ուզածնուդ չափ անոր մէջ մնալու: Հախ և առաջ պիտի բնեմք վերոյիշեալ երեւելի քաղաքագէտին յառաջ բերած մարդարէութիւնը, այն է Բարիլոնի անկումը, որով կ'ուզէր ցուցնել թէ ապանին կատարումը՝ Աստուածային ներշնչութեամբ խօսուած լլլալուն դժբախտութիւնը չկրնար լլլալ: Հոս արդոյ ընթերցողաց մտադրութիւնը կը հրաւիրեմք Հին Կտակարանին այլեւայլ Գիրքերուն, և կը խնդրեմք որ աղէկ մը գիտեն թէ իւրաքանչիւր մարգարէ ինչպէս նկարագրած են այս դէպքը: Պատերազմին բանակը առաջնորդող զօրավարին անուշը, (իւր ծանօթէն երկու հարիւր յիսուն տարի յառաջ), յարձակման կերպը, պաշարաններուն վիճակը և վարմուշը, հոն յաղթողներուն դանձեր գտնելիքն են: Բոլոր աս բաները մասնաւորիւ խօսուած են մարգարէից բերնով: Բայց առ այժմ մեր նպատակը մարգարէութեանց միայն այն մասերուն վրայ խօսիլ է, որ Հին Կտակարանին Յունարէնի թարգմանութիւնն ետքը կատարուեցան:

«Կայեալ. ԺԳ. 20—22: «Հոն յաւիտեան բնակութիւնն պիտի չլլայ, ու աղղէ աղղ մարդ պիւտի չընասին. ու հոն Արարացիք վրան պիտի չը զկանդնեն, և հովիւներ իրենց հօտը հոն պիտի չգառկեցընեն: Հապա հոն անապատին վայրենի դաշանները պիտի պառկին, ու անոնց տու-

«Ներքը ունեցող անասուններով պիտի լեցուին՝ և «հոն Զայլամները պիտի բնակին, ու հոն այժամարդ-«ններ պիտի կարգաւեն: Իւ անոր պարատներուն մէջ«ջը բորենիներ, ու զրօսանայ տուններուն մէջը «ճաղարներ պիտի կանչուրուտեն եւ:»

« 1. Պարտիքը աղէկ գիտել, որ ասանկ մաս-նաւոր պարագայիւք խօսուած ամպուլութիւն մը եր-բէք որ և ինչ քաղաքի մը պատահելիքը ամենեւին հասանական չէր: Անանկ կարծիք մը ամենեւին պիտի չընեմը լօնտօն կամ փարիզ քաղաքներուն վրայով, (թէ որ այս քաղաքները կործանելու ըլ-լան), թէ անոնց մէջ ալ բնաւ մարդ պիտի չըը-նակի, քանի որ այն բարձրակարգ պալատները և հաստաչէն բնակարանները անոնց մէջ կան, ու բոնք գրեթէ բռնի կը հրաւիրեն անբնակարան թա-փառականները իրենց անուշիկ սպասարաններուն մէջ: Դարեր անցան դացին վերը յիշուած սպաւ-նադիրները Արաբան Մատենից մէջ արձանագրուե-լէն ետքը: Բարեւոն՝ կործանուած կործանումի վրայ, հարուած հարուածի վրայ ընդունեց. ստիպյն ա-ստիպմով իր փողոցները ամայի անբնակ չեղան: Պատմութիւնը իմնացնէ մեզ որ ժամանակէ մը ետ-քը Սերվէկիւս ու Քօթեսփօն քաղաքները յիշուեցան: Ուստի Բարեւոնի ղեկի և հետտակի աղնուական-ները պէտք էր հետեւելին իրենց ինքնակալին ու իր պալատականներուն, ու չուէին անոնց հետ դէպի նորակառուց քաղաքներ: Թողուցին իրենց պա-լատներն ու դացին՝ ու այսպէս՝ ասանկ զարմա-նալի և անօրինակ կերպով մը իրենց հոյակապ բը-նակարաններն անբնակ մնացին: Այս ղեկավարութեան նուիրեալ իշխանութեան և բաղդի տէր աղնուա-կանաց ծառայները և իրենց գործակալները նմա-նապէս թողուցին քաղաքը ու իրենց տիրոջը ետեւ-ւէն դացին, որ անոնց հաշակաւոր խնձորները տես-

նեն և կամ մասնակցին: Որոնց նաև հետեւեցան առուտուրի տէր եղողներն ալ, և այսպէս Բարեւոն անկախման ու կատարեալ լուծեան մէջ թաղ-ուեցաւ:

« 2. Արդ՝ միթէ հարկաւ կը հետեւի՞ թէ այն հոյակապ շէնքերը, որ քանի մը նկատումներով այժ-մեան մեր տեսածներէն աւելի փառաւոր էին, վաշ-րի գաղաններուն բնակարան ըլլան: Ո՛չ. բանին բնական արդիւնքը աս չէր. քանզի որչափ ալ որ բնակիչներուն մեծազոյն մասը թողուց քաղաքը ու դնաց, տակաւին աղքատիկ ժողովրդոց մէկ մասը հոն մնաց, որոնք կրնային բանականութենէ դուրկ անդան արարածներուն վրայ իշխել: Բայց բանին ինտոր ըլլալը տեսնելու համար, աւելի յառաջ եր-թալու ետք դէպքերուն ընթացքը քաջ նկատելով: Այս բանը Տէրօջը բերանը խօսած էր, և արդեօք կրնա՞ր չկատարուիլ: Այս բանին վրայ խել մը ժամանակ անցնէ՞ն ետքը, ինքնակալին մէկը ու-ղեց աւելի գեղեցիկ ու փառաւոր որսարան մը հաս-տատել. և այս խորհրդով նորոգեց հին քաղաքին սարիսպը ու անկիայ իրեն որսի հրապարակ ըրաւ: Ան ատենը անոնց տունները ունեցող անասուննե-րով լեցուեցան, Զայլամները հոն բնակեցան, ու տ-նոր պարիսպներուն մէջ բորենիներ, ու զրօսանայ տուններուն մէջ ճաղարներ ղեւեղեցան:

« 3. Բայց բանը ստով ալ չէր ըմնար. անանկ յուսացուելու չէր որ այս տունները միշտ անբու-տեւի պիտի մնային, և անանկ ալ եղաւ: Բարեւո-նին մինչև վերջը թաղաւորական որսարան մնալն ալ յուսացուելու չէր, ինչպէս որ անանկ ալ եւ-ղաւ: Բարեւոն քաղաքը բարեբեր ու ընդարձակ դաշտի մը վրայ շինուած էր. ուստի երբ որ անի-կայ այսպէս ամայի աւերակ դարձաւ, արդեօք հա-ւանական չէր որ հովիւներն իրենց հօտերը վարէին:

այն գեղեցիկ ու դալարոտ դաշտին մէջ զանազան կերակրելու համար: Անտարակոյս անանի պիտի ընէին, թէ որ յախտեանական Աստուածը յառաջմանէ Ոչ Ըսած ջրլար: Բայց աշտարականման աղիւսէ չէրերը երբոր ինկան կործանեցան, անոնց ստորերկրեայ շտեմարանները և գետնափոր այրերը՝ վաղրներուն գայլերուն, առիծներուն և բորենիներուն աւանդի գեղեցիկ ու յարմար բնակարաններ եղան, որ ճամբորդները կը հաստատեն թէ պինտ դժար ու զրեթէ անհնար գործ մըն է որ հովիւ մը ու իր հօտը երբեք կարենան այն կողմերը ոտք կոխել:

« Դ. Բայց Արարացիք որ սովոր են խումբ խումբ տեղէ տեղ շուել, ու կը երկրին իրենց նիզակները շարժելով, և ամենեւին չեն սարսափիր առիւծին կատաղի ձայնէն, անտարակոյս իրենց վրանները պիտի կանդնէին Բարկոնի աւերակներուն վրայ, ինչպէս որ սովորաբար կը ճամբորդեն արեւելեան երկրին անտապաններուն մէջ: Եւ Արարացիք այս բանը անդուշտ ասանկ կ'ընէին ինքնիներին անտառարնակ վայրենիներուն կատաղութեան պաշտպանելու համար: Բայց այս երկնային սպառնալիքը կանխադուշակեալ աւերակներուն տակը այնքան թունուոր ու մահացուցիչ զեւուներ, օճեր և կարծիներ կային, որ մարդ չէր կրնար իւր վրանին տակ ապահով աչքերը դրցել և հանգչիլ: »

« Ծ. Բայց ժամանակ անցնելով կրնային այդ գետնափոր այրերը և թագուն տեղերը բոլորովին անհետ ըլլալ. և այն աւերակաց շեղճերն ալ քայքայուիլ և բնաջինջ ըլլալ: Եւ քանի՞ որ Բարկոն հարուստ և բարեբեր դաշտի մը մէջ էր, որ չէր կրնար Պաղեստինու բլուրներուն պէս անդերքի անտպատ մը դառնալ. ուստի հաւանական չէ՞ր որ կրկին ծաղիկը ու բնակութիւն հաստատուէր անոր մէջ: Ո՛վ կրնար համարձակիր ըսել, « Հոն յախտեան բնակութիւն

« պիտի ջրլայ, ու ազդէ ազդ մարդ պիտի չընակի: » Պատասխան. Աստուած կրնար: Ան ասանկ ըսաւ, և ասանկ ալ եղաւ. »

« Յայտնութեան գրքին երկրորդ և երրորդ գլուխներուն մէջ կը կարդամք Յովհաննէս արարան Առաքելոյն նամակները, որոնք փրկչին հրամանաւր փոքր Ախայի մէջ դառնաւ եթէն եկեղեցիներուն գրուած էին: Արոնցով խրաբանցիւր եկեղեցւոյ զատ զատ պատգամներ ու զատ սպանալիք և կամ խոտամուշները եղած են: Եւ այս մարդարէական ազդարարութիւնները թէպէտեւ երկար ժամանակ վերջը ըլլալու բաներու կը վերաբերէին, բայց ապտուխ և խիտ երկար ժամանակէ ետքը ամենքն ալ ձգիւ կատարուեցան: Անոնք որ ժամանակագրութեան վրայով բնաւ հմտութիւն չունին, մարդարէութեանց վրայով խօսք եղած ատենը սովորաբար սախօսք կ'ըսեն. « Գուցէ ատիկայ գրուած է այդ զիպուածը ըլլալէն վերջը: » Ասանկներուն պատասխան հոս սա կը յիշեմք թէ՛ մեր յառաջ ընելու զիպուածը Յայտնութեան Գրքին հրատարակուելէն ինը հարիւր տարի ետքը պատահած բան է, որ ատեն Աւետարանին թղթամիները արդէն շատ բաներ գրած էին անոր զէմ, և անոր բարեկամ ճամբարութիւնը սիրողներն ալ շատ ջատագովութիւններ անոր կողմանէ: Եւ որովհետեւ չկրնար ըլլալ որ Գիրք մը դեռ իւրցս չընծայուած, անոր պարունակած նիւթներուն վրայ երկայն բարակ մէճ և քննութիւն ըլլայ. վստահորոյ այս բանին մէջ ո՞ր և իցէ անձ միշտեւ անգամ ամենատեղէն մէկը, շատ դիւրաւ կրնայ հասկնալ ու որոշել մարդարէութեան հրատարակուած ճիշդ ժամանակը և անոր կատարման թուականը. համոզիչ փաստ մը պիտի ըլլայ իւր մտքին մէջ, թէ ինը հարիւր տարի մէճի ու հակառակութեան տակ եղող զիրք մը ան-

երկրայ այն ժամանակէն հրատարակուած ըլլալու է : Այս եօթը մարդարէական պատգամներուն կատարմանը վրայ խօսած ատեններս՝ Քրիստոնեայ հեղինակներուն վրայ կողմնադիրութեան կասկած ունեցողներուն երկրաշուքներէն չտալու համար ըստ մեծի մասին անհաւատ հեղինակներէ վկայութիւն պիտի բերենք : Ասանկներուն վկայութեանը վրայ հազիւ թէ տարակոյտ մը պիտի ըլլայ որ անոնք Արարողն Մատենային կողմէն դրած ըլլան, երբոր սրտով կ'ատէին անոր անունն անդամ, և միշտ դէմ գրեցին և ուրացան անոր Աստուածային հեղինակութիւնը, և ծաղր կ'ընէին անոր վարդապետութիւնները : Տէրն մեր կը պատուիրէ Յովնանէ՝ արն որ Եփեսացուց եկեղեցւոյն գրէ : Միտքդ բեր հիմայ ուսկից որ ինկար, ու ասպարարէ, և բուսաւքի գործքերդ ըրէ՝ եթէ ոչ՝ շուտով կու գամ, շուրու աշտանակդ իր տեղէն պիտի շարժեմ՝ թէ որ չսպալխարես :

Եփեսացուն և կործանումն Հռոմէայ կայսերութեան ըսուած գրքին հեղինակը՝ Միպոն, որ Աստուածաշունչին ամենաբերեւելի ու անհաշտ թշնամիներէն մէկն էր, ու կենսքին մեծ մասը անոր դէմ գրելով անցուց, կ'ըսէ՝ «Եփեսոս քաղաքին կործանելովք՝ Քրիստոնեայք Յայտնութեան գրքին մէջ յիշուած առաջին հրեշտակին անկումը և առաջին «աշտանակին բարձումը որդացին» : Ասիկայ, կ'ըսէ, կատարուեցաւ Տաճկաց ձեռքով, Յովի Տեսուն 1312: Եւ այս օրուան օրս Եփեսոսի մէջ մէկ եղական անձ մը չկայ Քրիստոնեայ անուն կրող : անչա այսպէս հեմէն շարժած է անոր աշտանակը :

Գարնեալ գրէ, կ'ըսէ՝ Փրկադէրկիացուց Եկեղեցւոյն հրեշտակին : «Ինչո՞ւ որ իմ համբերութեանս խօսքը պահէ ցիր : Ես ալ քեզի պիտի պահեմ՝ ըսւ իրորձութեանդ ատենը, որ պատրաստ

է՛ գալու բոլոր աշխարհի վրայ՝ երկրիս երեսի բոլոր բնակիչները իրորձելու համար : Արդարեւ բոլոր Եկեղեցիներուն՝ մեծ ու նշանաւոր իրորձութեան ատեն մին էր : Եւ նոյն վերաբերեալ անհաւատ հեղինակը կը վկայէ թէ՛ Ռանաւանդ Փրկադէրկայի համար բնաւ հաւանական չէր երեւնար որ այս իրորձութենէն ազատ պիտի մնար : Եւ նոյն իսկ իր խօսքերէն կ'երեւի որ այս ակամայ ըրած պատմութիւնները վրայ գրեթէ ինքն ալ տըլապառ ու ըսքանչացած էր : Եւ տե՛ս բուն իր խօսքերը՝ «Միայն Փրկադէրկիա ազատ մնաց, առաջուց մարդարէութիւն եղած ըլլալովք՝ կամ քաճարտութիւնով : Փրկադէրկիա տակաւին կամադեմ է իրբն սիւն մը աւերակաց չըմանակին մէջ :

Վաւորիկեայի Եկեղեցւոյն ալ այսպէս կ'ըսէ Տէրը՝ «Բայց դուն գաղթես, ու ո՛չ տաք՝ ո՛չ ալ պաղքեղ բերնէս դուրս փսխելու վրայ եմ» : Աս խօսքերը Տէրովը այս Եկեղեցւոյն վրայ անեցած զրգուանքին աստիճանը կը յայտնեն՝ մեղի այնպէս կ'երեւի թէ վերջին աստիճան զրուանք ցուցնելու համար, ասկէ զօրանալ խօսք ու բառ մը չէր կոնար գործածուիլ : Եւ հիմայ տե՛ս այս կամադեմ յայտնաբերին կատարմանը վրայով անհաւատ պատմիչին տուած վկայութիւնն ու գործածած բառերը : Վաւորիկեայի մէջ եղած կրկնաւ և երեք հոյակապ թատրոնները՝ կ'ըսէ, հիմայ գայեբու և ազուէսներու բնակարան եղած են» :

Ենոյնպէս՝ նշանաւոր և մտադրութեան արժանի է Զմիւռնիոյ Եկեղեցւոյն եղած պատգամը և անոր ճշդիւ կատարումը՝ «Գրէ՛» և կը հրամայէ Տէրը իր ծառային, «Զմիւռնացուց եկեղեցւոյն հրեշտակին : Ահա՛՛ բանաստեղծ ձեզմէ մէկ քանինները «բանտը ձգելու վրայ է, որ իրորձուիք, և տասն օր անեղութիւն պիտի ունենաք : մինչև 'ի մահ հաւա-

տարիս՝ եղի՛ր, որ քեզի կենաց պատկը սխալ տամ:
Սուրբ Գրոց մէջ մարդ արեական ոճով կանխադա-
շտիկալ դէպքերը պատահելու ժամանակներուն հա-
մար գործածուած օրերը տարիներ կը նշանակեն .
փոխանայ ըսելու այսօրու տարի՝ կ'ըսէ այդքան օր:
Գիտեցեալանոս կայսեր ժամանակը երա՛ծ անդուժ-
է արեւնա՛նդ հալածանքը, որ տասր տարի տեսեց,
գրեթէ Եկեղեցական պատմութեանց հմուտ անձ
մը չկայ որ ուրանայ կամ շփոյշ . անտի որ բնաւ
հարկ մը չկայ հոս երկար բարակ պատմութիւններէ
փրայտեթիւններ յառաջ բերելու: Այս դասն հա-
մածումներ մէջ Չմիւռնիոյ Եկեղեցին ալ բաժին ու-
նեցաւ և շատ մեծ ներդրութիւն կրեց: Եւ ահա նոյն
բանը երկայն ժամանակ առաջ Տէրը խնաց տուած
էր անոր իւր ծառային բերնովը: X

Հրեից միշտ լքեալ, միշտ հարուածեալ, հարցա-
տահարեալ, միշտ փայտախտին՝ յամենայն աղգս
ցիրու ցան՝ և սակաւաւոր ըլլալու, բայց երբէք հաւատ-
նելու և մինչև աշխարհի վերջը մնալու մարդարեւ-
ութիւնը, (Եբե՛. Լ. 11—24, 109. 28.) որուն գը-
նթիթ բառ առ բառ կատարումը ամեն օր աշգեր-
նուս առջեւ կը տեսնեմք. «բնդ քեզ եմեմ» ասէ Տէր՝
ի փրկել զքեզ՝ զի արարից նուազութիւն ՚ի մէջ
աղգաց, յորս ցրուեցից զքեզ անդր . և քեզ ո՛չ ա-
րարից վախճան . և իրաւունցից զքեզ իրաւամբք,
և իմեւելա՛մ ո՛չ քաւեցից զքեզ: Այսպէս ասէ Տէր,
սաստկացուցի գրեկուսն քո, և ցաւաղին են հար-
ւածք քո, ո՛չ որ է որ դատի զդատաստանս քո . ՚ի
ցաւս քո բժշկեցար, և օգուտ ո՛չ եղեւ քեզ . ամե-
նայն բարեկամք քո մոռացան զքեզ, և ո՛չ հարցա-
նիցեն զքէն . զի զհարուածս թշնամիս հարի զքեզ
խրոստ սաստիկ . վասն ամենայն անիրաւութեանց
քոց, բազմացան մեղք քո: Զի՞ դուքս ՚ի վերայ բեկ-
ման քոյ . սակայն ո՛չ արարից քեզ վախճան . բռնու

են ցարք քո . վասն բապտիսթեան անօրէնութեան
քոյ սաստկացան, մեղք քո արարին քեզ զայդ և:
(Եբե՛. Լ. 11—13.) Քրիստոնէութեան յախտեան
տեսելուն և քեզ որքոս արեւբայց միշտ տարած-
ուելու ըլլալուն, Եկեղեցւոյ հալածմանց և յաւէթ-
ժակոս յաղթանակներուն եւ եւ մարդարեւութիւն-
ները՝ որ ամեն հաւածախառնութեանց հակառակ նը-
շաններն ունէին նոյն ժամանակները, և յորոց նը-
շանախեց մ'անգամ գետին չխնայով կատարուած
են ու կը կատարուն միշտ, ասոնք ամենը կ'ըսեմ,
Քրիստոնէական կրօնի Աստուածայնութեան հօգը
փաստերէն են:

Դ. Կրօնի մեռնելուս տեսողութիւնն ալ ա-
նոր Աստուածայնութեան փաստերուն մին է, ըստ
որում բնաւ յաճողած չէ երբէք և կրօնի ալ չէ
յաջողիլ որ առաւ դրութիւն մը յախտեան տեսէ .
—թէ որ տեսնը ուզեն իւսպապաշտութիւնն և ուրիշ
կրօնական դրութիւնները մեզ ցուցցենէ որ սուս
ըլլալովնին հանդերձ այսչափ երկար դարեր տե-
ւեր են, մեծ անդադրածութիւն մը կը գործեն .
քանցի ասոնք նայ յառեւտեան ուսելու՝ երաշխատու-
թիւնը չունին: Երկրորդ արար ալ կ'ըսեմք, սուս է
ամենեւին թէ կապապաշտութիւնը մօրինակ դրու-
թեամբ այսչափ երկար դարեր տեսեր է, որովհե-
տեւ շարունակ բիւր փոփոխութիւններու տակ ին-
կեր, բիւր կերպարանքներ առեր է, մի և նոյն քա-
ղաքին կամ նահանգին և կամ աշխրութեան մէջ մի
և նոյն կապապաշտութիւնը այս ինչ գարունն ինչ որ
էր, նոյն չէր հետեւեալ գարունն մէջ, ինչպէս և
հետեւեալին ալ իւր հետեւեալին մէջ: Հիմարիտ Կը-
թօքին Աստուածայն Բացանութեան վրայ պատ-
ուաստեալ որ և ինչ մարդ ահաոր դրութիւններ ալ,
Քրիստոնէական Կրօնից մէկ հերթախկնութեանց
սէս կը նկատուին, որոնց հիմունքը հնարաւորութիւնն

է. և այն ճանարտութեան վրայ յօդեալ սխալներն ալ իրաւ չէ որ ամեն ժամանակ ընդունելի կ'ըսած են և պիտի մշտնջենաւորեն ։ Բայց անոնց տեղի ունենալուն վրայք ալ արդէն մեր փրկիչը կանխաւ ծանուցած էր ։ (Մատթ. Է. 13. ԻԳ. 11—24.)

Աստուածպաշտութեան կրօնքը միայն իւր ծագումէն ի վեր միշտ անփոփոխ և անաղայլալ մինչեւ ցարդ տեսեր է հսկող պահպանող զօրութեամբ մը և յաւիտեան տեսելու է ։ Կրօնքը ի նախնունմն տեսեր է խիստ փոքրիկ ժողովուրդեան մը մէջ, Նոր ամեն կողմանէ պաշարուած էր այն ժողովուրդը սուտ և հեշտական կրօնքներով, բռնաւոր ժողովուրդներով, և ճանարտին Աստուծոյ կրօնքը հալածող աշխարհակալներով ։ Վիայ Բարեկալցին, Ատրեաշտանցին, Մակեդոնացին, Պարսիկն ու Եգիպտացին, Սելեւկեանք և Պաղոմեանք — Մովսիսական կրօնից ի լրումն՝ Քրիստոնէական վարդապետութեան տարածումն ալ ակն յայտնի կ'ապացուցանէ իւր Աստուածայնութիւնը, տարածուելով անտոհմ աղքատ, ազգէտ և ասկիւր տաաներիւ ձկնորսներէ՝ ընդ ամենայն աշխարհ, հակառակորդ ունենալով ո՛չ միայն չրէից ազգը, այլ և բոլոր աշխարհը, բովանդակ տիեզերաց օրէնք սուղը Հոռիմէական պետութիւնը, որով և անոր իշխանութեան տակ գտնուող համօրէն ազգք և աղիք և լեզուք, ամենայն իշխանութիւնք և պետութիւնք, ամեն տեղ իրենց գիմացը պատրաստ կեցած ունենալով մահ, նախատիք, հալածանք, յախշտակութիւնք ընչից և արարող և ։ Սակայն անոր Աստուածային Հիմնադիրը խոտանցած ըլլալով որ մինչեւ ի կտաարած աշխարհի Եկեղեցւոյն հետ պիտի ըլլայ՝ ցանկիկ պաշտպանելու և զօրացնելու համար, (Մատթ. ԻԲ. 20, ԺԲ. 19—20) որ Գրուեք զժոխաց զնա մի՛ յաղթահարեցեն ։ (Մատթ. ԺԶ. 18.) տիեզերաց ամեն

կողմը տարածուեցաւ, կեցաւ, գիմացաւ մինչև հիմայ, և ունի մինչև ի յաւիտեան գիմանալ՝ յաւիտենական վկայ ըլլալու համար Քրիստոնէական կրօնից ճանարտութեան և Աստուածայնութեան ։

Շատ մը մարդահնար կրօնքներու մէջ տեղ մի միայն Քրիստոնէական կրօնքը Աստուածայնութեան և ճանարտութեան այս կնիքն ու վաւերականը ունենալով, հարկ է որ կենաց և փրկութեան վարդապետութիւնն ալ անոր մէջ բնութեմը — Քրիստոնէական կրօնքը հաւատարեաց գլխաւոր մասունքները բովանդակուած են Եկեղեցական Հանգանակին մէջ, զոր ամեն Եկեղեցիք կ'ընդունին, յորում ի համառօտի կը բացատրուին

Ա. Աստուծոյ Էութեան և Անոր գործոց վերաբերեալ վարդապետութիւնները ։

Բ. Աստուծոյ առ մարդ յայտնութիւնը, կամ Ս. Գիրք ։

Գ. Եկեղեցին և անոր խորհուրդները և

Դ. Յաւիտենական կեանք ։

Այս բաժանումը պահած եմ առաջակայ գործքերնուս մէջ, որոց ստորաբաժանանց դասակարգութեանց համար ալ դարձեալ նոյն Հանգանակը իւր նախադադարաւ ունեցած՝ անոր հետեւած եմ, յօդուտ և ի շնութիւն Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ. որոյ անստերիւր վարդապետութեան թարգման միայն կ'ըլլամք՝ ինչպէս որ պարտիմք գործոյս մէջ ։

և ոչ իբրեւ զԱստուած փառաւորեցին կամ դոչա-
ցան » : (Հովհ. Ա. 19—21)

Եւ արդարեւ երբ որ անգամ մը աչքերնիս զար-
ձընեմք տիեզերաց՝ և ՚ի մասնաւորի՝ մեր բնական
այս հոգաբանին վրայ, կը տեսնեմք որ ամենայն
ինչ փոփոխական է : Իսկ արդ՝ ի՞նչ որ փոփոխական
է՝ յախտեալական և ինքնազոյ չկրնար ըլլալ : Ա՛ եփ-
րեմ Ասորի՝ մի ՚ի Նախկին Հարց Նկնդրացոյ կ'ըսէ
իւր գործոց մէջ . (հաս. Ա. ԼՃ. 55. Ըսողք. վեհ.)
« Յայժ իմնարական է կարծել, թէ ՚ի մշտափոփո-
նութեն կայցէ ինչ յաւժ ժական . զի զիարդ մարթի
յախտեալական լինել փոփոխականն » : — Արեւմն բու-
րոր այս տեսած բաներնիս՝ իրենց իրենցմէ կայ ե-
ղած բաներ չեն : Եւ երբ որ մեր այս իստոյու-
թիւնը ևս յառաջ տանելով՝ մինչեւ արարածոց
զլուր՝ առաջին արմատը ելլի ուզեմք, օրինակի
համար, երբոր մարդոց ծննդեան յառաջատու-
թիւնը քննելու ելնեմք, կը տեսնեմք որ ասոնք իրենց
հայրերէն ծներ են, հայրերն ալ իրենց հայրերէն եւ
մինչեւ կու գամք կը հասնինք եղծագրեալ առաջին
մարդոյ մը՝ որ զիմքը ծնող հայր մը չկրնար ունե-
նալ . քանզի հունաւոր արարածնեան անհուն տա-
րիներու մէջ անհունապէս յառաջատուութեան մէջ
չեն կրնար ըլլալ . որովհետեւ առանց սպառնալի
գործք չկրնար ըլլալ, ուրեմն բացարձակապէս կը
տեսնեմք որ այն առաջին եղծագրեալ մարդը՝ ինք-
նազոյ չէ, յախտեալական հարկաւ է անկ մը յառաջ
եկած՝ ստեղծուած է :

« Իսկ արդ՝ եթէ չէր հաւատացեալ ոմանց, միթէ՝
անհատաւորութիւն նոցա զԱստուծոյ հաւատան խա-
փանէ՞ր . քա՛ւ լիցի . Արդ՝ եղցի Աստուած ճշմա-
րիտ, և ամենայն մարդ սուս, որովհեւ և գրեալ է » :
(Հովհ. Գ. 5—8) — Քանզի՝ յախտեալական հար-
կաւոր է անկ մը գոյութիւնը կրօնքին անհատանելի

խորհուրդներէն ըլլալով, երբ որ բնապաշտն ու
նիւթամոլը խեղճերնին չհասնելուն համար յանդիպ-
նին ուրանալ Անոր գոյութիւնն ու արարչադոր-
ձելը, կը խայտառակուի իրենց անհաւատութեան
ժպտութիւնը . որովհետեւ այն որ կ'ենթադրէ թէ
Արարիչ Աստուած չկայ, հարկաւ կ'ափսոսուի եւ-
թաղրել, թէ նիւթը ինքզինքը յառաջ բերած է
և չէ՞սէ՝ եք բա՛ն չէ՞ս եւ ի վերջն անտեղուկին
էս եւ ըստ թեալիս : Արարիչ Օգոստինոս կ'ըսէ .
« Ձիք ինչ, որ զիմքն առնէ կամ ծնանի . ապա թէ
ոչ, լինէ՞ր՝ Բնութիւնը » : (Յե. անհմ. հոգ. Գ. Բ.)

Այս անտարակուսելի է՝ որ մենք կամ, քոյ կամ,
ուրեմն թէ՛ և մենք զմեզ գոյ ընել չեմք կրնար ՚ի
չոյցէ՝ մեր ինքնին չգոյ եղած առեւտնին, բայց ան-
պատճառ զմեզ ՚ի չոյցէ գոյ ընող մը եղած է, ո-
րովհետեւ կամ — կ'ապրէ՞ս : Այնպիսի բռնադատիչ է
այս ձեռնարկը, որ զնոյն զիմքն զԱստուծոյ ստիպած է
խոտտովանիլ Արարիչ Աստուծոյ գոյութիւնը, (յե-
մքն. հաս. Գ.) յասելն . « Ո՛րչափ կը բռնադա-
տեմ ինքզինքս Աստուծոյ անասնման իսկութիւնը
խորհելու, այնքան քիչ կ'ըմբռնեմ զԱյն . բայց հե-
րիւր է ինձ՝ որ Անիկայ կայ . ո՛րչափ քիչ կ'ըմբռնեմ,
այնչափ աւելի երկրորդութիւն կ'ըմբռնեմ . կը խոնար-
հեմ ինքզինքս, և կրեմ Անոր . Ո՛վ կակոյ էից, և
էմ, էմ չէ Գա՛ն կամ » :

Եւ քանզի նիւթեղէն աշխարհս ինքնին փոփո-
խական է, անխարխլի է որ այս ինքնազոյ յախտե-
ալական Իսկը այս աշխարհիս մէջէն և նիւթեղէն ե-
ղած ըլլայ . և որովհետեւ արարածոց մէջ հոգեղէն՝
հոգեւոր էակներ ալ կան, ուրեմն այս Արարիչը
հոգեղէն է . և ահա այս հոգեղէն ինքնազոյ ամե-
նախարհող Արարիչն է ԱՍՏՈՒԱՅ՝

Բնապաշտ և Նիւթամոլը ոմանք կրնան ըսել
թէ՝ բնութեան մէջ չկայ իր մը որ յոյնութիւն

դառնայ, այլ միշտ՝ միայն ապականութիւնը միւսին ծնունդ է. որ է ըսել, նիւթը միտ կ'սպասեցուի, բայց չոչնչանաւ. ուստի իրենայ եւեթադուիլ, թէ բնութեան մէջ զոյ եղած ամեն բան՝ և 'ի մասնաւորի այս աշխարհս, նիւթը, 'ի յաւիտենից էր, և բոլոր արարածներն ալ 'ի յաւիտենից ծննդադործութեան յառաջաւորութեան մէջ էին: Եւ առ այս ապացոյց կրնան համարել մասամբ իւրի՝ Եղիպտացոց, Հնդկաց, Չինաց և այլոց ազգաց ամեն հնոց՝ իրենց ազգային թուականաց անհաստատի հնութիւն տալը: — Այլ սակայն՝ միմարական է այս:

Ա. Որդարեւ բնութեան մէջ իր մը՝ նիւթը՝ յանհուն կ'այլադասուի, չոչնչանաւ. բայց ասիկէ չհետեւի թէ նիւթը 'ի յաւիտենից՝ ուստի և անսկիզբն էր: Թիւ մը յոնհուն իւր վրայ բաղմամբապակեւոյ՝ անհունապէս կրնայ շարունակուիլ և անի իւր յառաջատութիւնը. բայց իւր այս յառաջատութեան անհուն, անեղբ ըլլալէն չհետեւի թէ անոր կիզքն եւս եղած ըլլայ. անոր սկիզբը կայ, միտութիւնն է. զործողութիւն մը անվերջանալի ըլլալուն համար անսկիզբն եղած՝ ~~չէ~~ չըլլար: Այսպէս՝ մարմին մը ո՛րչափ և ջրօտի ըլլայ՝ յանհուն կրնայ բաժնուիլ՝ բնա ամենեւին ո՛չ վերջ ո՛չ վախճան ազնեանալով. բայց անոր այսպիս անհուն մասնակիւնը, բազալ ընալ՝ հետեւարար և բաժանելի ըլլալէն՝ չհետեւի թէ այն ջրօտի իրը եւս՝ (ըլլայ թող կարի իսկ յաղթ, անհեթեթ, մեծամարմին,) անհունն ա՛ն նիւթայ միշտ հունաւոր, կուգարաւոր է, մեր հաճեցած մարմիններուն ամենէն խոշորին հունը՝ չարիք կուգարը գիտեմք: Ուստի և նիւթը՝ թէ՛ և յանհուն կ'այլադասուի, բայց ինքը անսկիզբն չէ՝, ինքնեղ յաւիտենական չէ՝. յաւիտենական Արարչէ մը սկիզբըն տուած՝ գոյ եղած է: — Կ'ըսեմք այս ալ, որ Այն Արարիչը տպարորէ է 'ի նիւթն այն բնութիւնը՝ ու

լով միշտ կ'այլադասուի, այլ ո՛չ երբէք յոչնչ կը դառնայ:

Բ. Գարձեալ մասնաւորապէս մեր այս բնական հոգադնդին վրայ խօսելով, ապացուցուած, հաստատուած ճշմարտութիւն մըն է, որ 'ի յաւիտենից չէր, և 'ի յաւիտենից անտի՝ անոր մէջ բոյս, բնակիւ ևս չկար: — Բնադէտը կը հաստատեն՝ ինչպէս և ճշմարտէն է, թէ այս երկրիս 'ի սկզբան կաղային հրաբոր ևսացեալ վիճակի մէջ էր, և երկրիս մակերեւութին տակաւ սլաղելով՝ սղող անաւովը բնակելի դարձած է, և այժմ ևս մինչեւ կեդրոնը պահած չէ, (ինչպէս և կը կարծուի լուսին համար, որ աստղային գիւղի մը՝ մեռելոտի մը կը համարուի,) երկրիս մակերեւոյթէն քանի մը մղոն միայն թէ որ խորը իջնալու ըլլամք, նոյն հրատապ ևսանդեան լոյծ վիճակին մէջ կը գտնեմք դան: — Արդ՝ երբ որ երկրիս մակերեւութին պաղելովը աշխարհս բնակելի դարձաւ, ո՛ւսկից ծնաւ տուածին անգամ առաջին մարդը՝ անասունը՝ բոյսը ևս: Երկրիս հոգեղէն էակ մը չէր՝ որ կարենար զմարդ ծնանիլ. ջրեղաւոր, ինքնաշարժ, գնացուն չէր որ անասունները ծննդաբործէր, ո՛չ ևս գործարանաւոր անող էակ մ'էր՝ որ բոյսերը բողբոջէր. քանի ծնող մը չկրնար իրմէ ծնելոյն տալ այն կատարելութիւնը՝ զոր ինքը չունի: Այս ուրեմն ասոնք ամենը այն հոգեղէն, խոհուն, ամենակարող էակն օտեղծեց, զոր մեծը Աստուած կ'անուանեմք, և ասոնց ամենուն ծննդական յառաջատութեան համար իրենց մէջ գրաւ ծննդական սկզբունքները, սերմերը, ևս:

Գ. Այլ ևս, եթէ նիւթը 'ի յաւիտենից ըլլար, և ամենայն ինչ անիւծ ծնած՝ յառաջ եկած ըլլալին ինքնածնութեամբ, ըսել կ'ըլլար թէ նիւթը իւր մէջ ծնելութեան զորութիւն կա՞մ յատկութիւն ունէր: — Իսկ արդ՝ նիւթը այս ծնելութեան զորու-

թիւներ կա՛մ 'ի յաւիտեանից ունէր իւր մէջ, և կամ ետքէն ստացաւ : Ի յաւիտեանից ունեցած չէր կորնար ըլլալ : Քանզի նիւթոց ներգործական գորու-թիւնները միշտ հարկաւորացաւ և միօրինակ շարժման մէջ ըլլալով, 'ի յաւիտեանից անտի՛ այս է՝ անըսկիցրն ժամանակի մէջ ինքը կայ եղած ըլլալով ան-ըսկիցրն ժամանակի մէջ ալ պէտք էր ծնած ըլլալ այս ամեն էակները, մասնաւոր՝ գործարանատու-ները : Հետեւաբար և ամեն գործարանատու էակ-ներուն մէջ մի տեսակէն մէյակէկ զոյգ ծնած պիտի ըլլային 'ի յաւիտեանից : որոնք ինչպէս անսկիզբն յոյն և անվանձան՝ յաւիտեականն ըլլալով, մինչեւ հիսա կեցած պիտի ըլլային իրենց յաւիտեականն գոյութեան կենդանի ապացոյցներ ըլլալու համար : բայց ատոնցմէ և ո՛չ մին մինչեւ ցարդ տեսնուած է : Ընդհակառակն՝ մենք աշխարհիս ամեն կողմե-րու բնակչաց՝ այգաց՝ թագաւորութեանց սկզբնա-ւորութիւնները գիտեմք : ամեն արուեստներու գիւ-տերու պատմութիւններն ու հնարողները կը ճանչ-նաւք, որոց թուականը մեց հազար տարիէն ան-գին շանցեր : ուր՝ եթէ 'ի յաւիտեանից եղած ըլ-լային՝ անոնց սկիզբները գիտնալ անհնար կ'ըլլար : գիրն ալ չէր կրնար պահել մեզ անոնց պատմու-թիւնները : զի արուեստներն ու գիւտերն ալ մար-դոց հետ անսկիզբն ժամանակներու անհուն տարի-ներէ 'ի վեր սկիզբն ստած կ'ըլլային, մինչդեռ գը-րոյն գիւտը չորս հազար տարուան բան է, Սեմա կան զեղին պանծալի հնարքն է :

Իսկ եթէ նիւթը ծնելութեան գորութիւ-նը 'ի յաւիտեանից չունէր, ետքէն ստացաւ : (որ ըստ բնական օրինաց անկարելի է,) ուրեմն այդ յատկու-թիւնն իրեն տուող մը եղաւ, և այս տուողն է Աստ-ուած : կա՛մ, եթէ այդ յատկութիւնն ունէր, բայց 'ի յաւիտեանից չծնաւ և 'ի ժամանակի ծնաւ, (որ

նոյնպէս անկարելի է,) ըսել է այդ յատկութիւնը իւր մէջ դադարման վիճակի մէջ էր, և 'ի ժամանա-կի՝ զայն շարժող մը եղաւ : ըստ որում նիւթոց դա-դարման վիճակը անհնար է շարժման մէջ մտնել առանց միջնորդ գորութեան, առանց շարժողի, վասն զի ինքնաշարժութիւն չկայ : սպա ուրեմն այս շարժողը եղած է Աստուած :

Եւ ևս ստիպելով ալ 'ի տեմք : որով և իցէ կեր-պիւ և եղանակաւ՝ նիւթը ինչ արտադրելու՝ ծնե-լութեան գորութիւնն ունենար ալ նէ, անով՝ հան-դերձ՝ չէր կրնար մարդ՝ կենդանի և բոյս արտադ-րել : վասն զի իր մը՝ իրմէ՝ ծնեալներուն այն կառու-րելութիւնները միայն կրնայ տալ, գորտն որ ինքն ունի - և իւր շունեցած կատարելութիւններէն բան մըն ալ չկրնար տալ անոնց : Իսկ արդ նիւթը չունի մարդոց, կենդանեաց և բուսոց յատկութեանց խիստ շատերը, ինչպէս ուրեմն անբան, անկեն-դան, անմիտ, անհանձար, անուռնչ, անզգայ, ան-գործարան նիւթը կրնար ծնանիլ կամ արտադրել բանական հոգի՝ միտք՝ հանձար՝ շունչ՝ կեանք և կենաց գործարաններն ունեցող մարդ՝ կենդանի և բոյս : ուր բնաւ լուսով տեսնուած է թէ՛ ծա-ռէն մարդ մը բուսեր է, և կամ անասունն մը բոյս կամ ծառ ծնէր է : Ասիկայ յետին անտեղութիւն, և դէմընդդէմ հակառակ է բնութեան, ըստ խոս-տովանելոյ իսկ բնաբանից : Ապա ուրեմն Հոգեղէն յաւիտեական էակ մը արարչագործած է այս ամեն բան :

Դ. Ամէ այն ամբաւ թուականներու կուտակու-մը որովք միլիոնաւոր կամ ևս առաւել տարիներով կը պանծացընեն իրենց նախնիքներն Յոյնք, Եգիպ-տացիք, Հնդիկք, Սինէացիք և այլք ոմանք յազգաց, և որովք մարդոյն արարչութեան թուականը կը հինգընեն յանպատեհս, արդէն բոլորն ալ խիստ

քննությունն քուրացին մէջ պարզուած դուռնաւ են, և ջրհեղեղէն տնդին շին անցները ամենեւին. և ո՛չ միայն Ս. Գրոց արարչադործութեան համար ցոյց տուած թուականը շին եղծաներ, այլ նաև այն թուականներով կցկրցած առասպելեալ պատմութիւններովն Ս. Գրոց պատմութեանց վաւերութիւնը կը հաստատեն:

Օրինակի համար. վերը յիշուած ազգերէն Յունաց առասպելական հնութիւնը ինքզինք խայտառակած ըլլալով՝ պատմականի յողնութիւնը չարժէր. — Եզխատացոց թուականի ստուարութիւնը արդէն Կեսերիոսի մէջ անսուրացած է. (ի Քրոնիկոն, հատ. Ա.) յորում կը պատմուի՝ թէ Եզխատոսի տիրող թագաւորաց ինչ և ինչացանց, Ռերուականաց և մահկանացու թագաւորաց երեք հարստութիւնները՝ քանութեամբ հազար ինն հարիւր տարի պայապատեցին Եզխատոս. «Ըստ լուսնական տարեաց, զերեսնօրեայ աւուրցն թուոց ասեմ». քանզի դայժմու մի ամիս՝ յայնժամ նորա տարի կոչէին»: — «Համարեալ լինին ի միասին ամենացն զոր Եզխատացիքն պատմեն՝ լինել զինն և զինչացանց և ուրուականացն՝ ամս լուսնական» երկուս բիւրս, չորս հազարս և ինն հարիւր. որ լինին ըստ արեգական ամբ ՍԽԶ. (ք. 2206.) զոր թէ համարեսցես ընդ երկայեցոց ժամանակադրութեանն՝ զոյգ կշիռ դտակաւ գտանեն»: Դարձեալ Եզխատացոց թուականին անհնթիթ ստուարութեան արժէքը կրնամք չափել այն Մակեդոնական և Պարսկական պատմութիւնէն՝ զոր Եզխատական քուրսը Մեծին Ալեքսանդրի ընծայել կ'ուզէին, երբ որ սա յաղթական Եզխատոս մտաւ, յորում ութ հազար ամաց պատերազմներ կը պատմուէին. իրը թէ Մակեդոնացոց և Պարսից թագաւորութիւն հազար տարիներէ ի վեր իրայն և պատերազմ կը

մղէին իրարու դէմ: այն ատեն՝ որ (առ Ալեքսանդրիւ) Մակեդոնիա հաղիւ հինգ հարիւր տարուան ազգ և տէրութիւն մ'էր, և Պարսիցը՝ երեքարիւրեմեան: Ռերեմն՝ որովհետեւ այս թուականները ակն յայտնի չափազանց էին, միւս պատմութիւններուն մէջ թուականներու ճշդութեամբ վարուած են քակը լինարութիւն է:

Դալով Արիստոյոց ցոյց տուած թուականին. չը նայելով իրենց համրած շատ մը բիւրերու գումարին, կը ատեն մեր աստեղ իրենց օրացոյցներուն մէջ խնամով նշանակած են արեւու, լուսնի և միւս թափառացած աստեղց զուգընթացութիւնները, ժամանակին տիրող թագաւորին անուան և պատմութեան հետ: Մէկ զարմանալի զուգընթացութիւն մը նշանակուած ըլլալով խիստ բազմութիւն աստեղց՝ իրենց պատմութեան սկզբնաւորութեան ժամանակ, վերջին ատեններս Քասսինի երեւելի աստեղաբաշխը հաշիւ ընելով դէպ ի վեր՝ գտած է որ արդար և աստեղի զուգընթացութիւն մը պատահած է Քրիստոսէ 2012 տարի յառաջ, Արաշամու ծնունդէն քիչ մը ետքը, որով հասպացուցի թէ Անեացիք շատ հին ազգ են, բայց ոչ թէ իրենց ըսածին պէս անհաւատալի տարիներէ ի վեր ծագումն առած են:

Այսպէս՝ իրենց թուականներու տոտապելը խայտառակուած թ որով, պատմութիւններն ալ ընենլու ելլենլու նէ՝ որ անսերի որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ արարչադործութեան ճշմարիտ պատմութիւնը, որ բերնէ բերան աղաւաղելով և վրան զարդեր ու քարմնաւորներ ալ կցկցուելով բոլորովին տարբեր բան մը դարձած է. — Աստեղ իրենց թագաւորութեան սկիզբը տալը հազար տարուան շրջան մը կը դնեն, յորում տալն թագաւորներ յաջորդաբար հազարական տարի թագաւորած ըլլան: Ասի-

կայ բաց յայտնի՝ Աղամէն մինչև Նոյ՝ Նախաջրհեղեղեան տասն ազգաց նահապետութեան աղաւաղումն է, որք արդարեւ հաղարական տարիներու շտի կ'ապրէին, բայց ո՛չ Անէացւոց ըսածին պէս, իբր ամեն մէկը հազար տարի ապրելէն ետքը իւր յաջորդը իրեն պայազատելով, այլ հայրը որդւոյն հետ իւր տարիներու շրջանը կը կատարէր։ — Ստոնցմէ ետքը կը դնեն Սատիւաւարմանայ՝ որ Մենա՝ ալ կ'ըսուի, (որ ինչպէս կ'երեւայ յայտնապէս՝ Նոյ անուան աղաւաղեալն է,) որուն համար կ'ըսենք թէ առանց հօր եղած էր․ Եւ մայրն ալ ծխածանին բոլորակին մէջ նստած․ Եւ թէ եօթն մարուր կենդանիներ կը պահէր բարձրեալ հողիին զոհելու համար․ Եւ թէ՛ իւր օրովը երկինքը երկիրս վրայ ինկաւ և բոլոր մարդկային ազգը կործանեց։ — Մենու, Մոտսիս երկիրը կ'իջնայ, այգի կը տնկէ, կը գինովնայ․ Քարմա (յս քամ) որդին անոր մերկութիւնը կը հրապարակէ եղբարցը․ Շերմա (յս Սեմ) և Յապետոս (յս Յաբեթ) կը ծածկեն զայն եւ։ Ասկից աւելի լուսաւոր, յայտնի ինչ վկայութիւն կ'ուզուի՝ յաւանդութենէն ապագաց՝ Ս․ Գրոց պատմած արարչագործութեան, տասն նահապետաց, ջրհեղեղի, Նոյի և երից որդւոց նորին պատմութեան ստույգութեանը։

Անէացւոց (ինչպէս նաև այլոց ազգաց ոմանց հնոց) ըստ հաճոյս իրենց ազգային թուականներն անհեցեցած ըլլալին, հետեւարար և անոնց հաւատ ընծայել մտաբերելը եռակի յիմարութիւն ըլլալը ցուցնելու համար յառաջ կը բերենք այս իրողութիւնն ալ, որ անոնք ո՛չ միայն դարուց թուականներուն, այլ և ուրիշ շատ բաներու մէջ ալ թուոց չափազանցութիւն կ'ընէին։ Օրինակի համար․ Զընգիկը՝ Սոսերու անուն լեւոյ Արեգական և Ղուսիի Օմարան անուանելով, կ'ըսեն թէ վեց հարիւր հազար մըն բարձրութիւն և հարիւր քսանուչորս հա-

զար մըն խորութիւն ունի։ Հաւատալի՞ք արդե՞ր հալիս եւ հալը մընի չափ տրամադիծ ունեցող այս հողագնդին վրայ՝ եօթն հարիւր քսանուչորս հազար մըն խորութիւն և բարձրութիւն ունեցող լեւ մը գլուխ ունի․ մինչդեռ ստուգապէս հաստատուած է թէ ալխարհիս ամենէն բարձր լեւները Զընգ մընէն աւելի բարձր չեն։ — Ուրեմն ո՛րչափ անհաւատալի է այս չափերու թուոց տարապայման կուտակութիւնը, նոյնչափ և անոնց աղբ արանական տարիներու տարապայման հոռութիւնը սուտ է և ծաղրական։

Սալ բնապաշտը կամ դիպուածականը կրնան ըսել․ Աստուած անուանեալ պատճառ մը գնելու հարկ չկայ․ ալխարհը՝ և արեգըր իսկ ողջոյն՝ դիպուածով յառաջ եկան, բնութեան յար շարժման մէջ ըլլալով։ — Սակայն ասիկայ անպատասխանի չմնալու համար միայն խօսիլ՝ ձայն մը հանել է, խօսք մը ընել չէ։ Բնութիւն ըսուածը առանձին եւնթականութիւն ունեցող եւ մը՝ եւ մը չէ՞։ Բնութիւն կ'ըսուի իբրեւն յալիւթիւնը, Ո՛րչափ ծաղրական է ըսել թէ՛ յատկութիւններն են իրաց գոյութեանը պատճառ։ Այս ըսել կ'ըլլայ թէ թափանցելութիւնը զապակին գոյացուցեր է, հաշողութիւնը զուրը, զունչականութիւնը զէշը, եւ, եւ, եւ։ Էն ծաղրականն ալ հոս է՝ որ ապակին չեղած թափանցելութիւն կայ եղեր, շուրջ չեղած՝ հաշողութիւն, էշ չեղած՝ զունչականութիւն կայ եղեր, եւ։ Ուրեմն Բնութիւն ըսուած Զընգիկն զաղափարը՝ արարիչ պատճառ չէ՞ և չիրար ըլլալ, այլ միայն թէ՛ որ բան մը կը ցուցնէ՞ Զընգիկ լեւեւութիւնը իսկ եւնթ ըսուած կը ցուցնէ, անոր յատկութիւնը, որպիսութիւնը ցուցնելով․ կայ ըլլալուն պատճառ ինքն եղած ըլլալը ցուցնէր․ կայ եղած բանի մը ինչպիսի ներդրօնութիւն ունենալը կը յայտնէ․ բայց այն կայ եղած բանը ուստի՞ լեւալ է, ահա՛ խնդիրը։ Իրերու Բն-

Եւն, բնական օրէնք ըստած բանը՝ ինքնեզ, արա-
թիչ զօրութիւն չկրնար ըլլալ. իրաց ձեւակերպու-
թիւն, գոյութիւն, ծնունդ առեզ կ'ազէ. օրէնքն
օրէնագիր կ'ազէ, և աշա այս ձեւակերպութիւն,
գոյութիւն, ծնունդ առեզ Օրէնսդիրն է Աստուած:
Իսկ եթէ յամուութիւնն ուզէ սակարկն րսել
թէ Աստուած չէ՝ արարիչ, Աստուած չէ՝ կայ եղած
բաներդ դոյ ընող, այլ Էն-Էն-Էն-Էն. այն ատեն միայն
անուան դէմ յամուած, միայն անուանական
կոխ մը բուած կ'ըլլայ: Սենեկայի խօսքն է սո. (Յն
Է-Է-Է-Է-Գ. 7.) «Օրինակս, կ'ըսէ, դի զանուն փո-
խես Աստուծոյ. զի՞նչ այլ է բնութիւն, եթէ ո՛չ
Աստուած. և Աստուածեղէն բան՝ որ ներդոյ յա-
մենայն աշխարհի և ի մասունս նորա »:

Գալով դիպուածակամութեան. արարչէս խօ-
սելով կ'ըսեմք, թէ դիպուած ըստած բան չկայ.
բանդի առանց պատճառի գործք չկայ. Գուէին այս-
պէս և ո՛չ այնպէս անկու մը դիպուած չէ, ծանրու-
թեան և շարժման չափն է պատճառ. ապացոյց
բուէ բնեղներուն ձեւք և զնդակախաղնեւուն գա-
տաղանք: Եւնի մը առանց արեւութական պատ-
ճառի մէկէն՝ ի մէկ փոշիք դիպուածով չէ, հնու-
թիւնը կամ խոնաւութիւնը՝ ծանրութեան շարժ-
ման, մղման և ուրիշ շատ մը զօրութիւններու շատ
մը ծածուկ պատճառներու իրարու հետ միանալովն
է: — Բնութեան միշտ շարժման մէջ, միշտ գործօն
ըլլալէն՝ դիպուածով մարդ, հոգեղէն էակ, անա-
սուն, բոյս ևւ յառաջ չկրնար դալ, ինչպէս վերն
լսինք, արարիչ պատճառ կ'ազէ ասոնց գոյութեան
բնութիւն ըստած շատ մը կարգադրութիւնները՝
օրէնքները՝ յատկութիւնները՝ շարժման գործողու-
թեան մէջ գնող պատճառը կրնայ ասոնք գոյացը-
նել, բնութիւնը կամ դիպուածը թէ որ ճարտա-
րագետը կամ բրուար կրնայ ստեղծել կամ ծննդ-

դագործել, ինչո՞ւ համար ապարանք մը, տուն մը,
խրճիթ մը կամ ջրոյ կուժ մըն ալ չկրնար յինել: Մա-
տենագիրը դիպուածով կը գոյանայ նէ, մատենագ-
րին մատենանը ինչո՞ւ դիպուածով չկրնար գոյանալ-
այն բարերար դիպուածով ինչո՞ւ համար Աստու-
ածաշունչ մատենան մը, Վիրգիլիոս մը, Հոմերոս մը
չկազմակերպիր:

Կամ գարձեալ, ինչո՞ւ համար է որ այն բարե-
բար դիպուածը մէյ մ'ալ չկրնիւնիւր. և մինչև հի-
մայ տեսած չըլլալնուս պատճեմք ալ լսել թէ լեռ-
նէն մարդ մը բուսեր է դիպուածով, և կամ ծովէն
ուրիշ էակ մը երեւցեր է, և կամ շնչին ձծի մը (1):

Երբոր կը տեսնեմք տիեզերաց սքանչելի կար-
գադրութիւնն ու նեղ անսկիւթիւնը, բնութեան
գործոց հրաշալի կազակցութիւնը, է՛ն յաղթան-
դամ մարմիններէն է՛ն փանալի չբռնիներուն վեր-
բերական համեմատութիւնն ու կազակցութիւնը,
անկարելի է ողջամիտ՝ մարդուն րսել թէ ասիկայ
անբան՝ անխմատ կոյր՝ դիպուածի գործ է, ու չէ
թէ իմաստուն, խոհուն, ամենակարող, նախատես
էակի մը գործ է. և աշա այս ըսածնիս Աստուած
է. — «Ո՛ր որ ստորած է բնութեան գազոնիրները
քննելու, դիպուած այս ճշմարտութիւնը. — թէ և փի-
լիսոփայութիւնը բնաւ չկրնար բացարձակապէս
գո՞չ ըլլալ, թէ և չկրնար ո՛չ պատճառսն սահման
մը, ո՛չ ալ հետեւութեան չափ մը գնել. — սակայն
մտասլիչ նկատող մը հիացողմներու անյատակ ան-
դունդը կ'իշխայ երբ կը տեսնէ թէ է այս ամեն բը-

(1) Արդարեւ կարծիք կար երբեմն թէ խոնաւութեան կամ
քիմիական եւ այլման ձծիւնը, որքոր կը գոյանան. այլ հիմայ
ուսացուցած ճշմարտութիւն է. թէ առանց սերման գործա-
րանաւոր եակի ծնունդ չըլլար. ոչ դեռնոց. ձծնոց, կենդա-
նեաց, ոչ ալ անկոց կամ բուսոց, անոնց գոյաւ. բուսեան սերը
բուսերը սերման մէջ է միշտ, առանց սերման անհնարին է
ծնունդ ըլլալ:

նական ոյժերը կը ըստըսային՝ վերստին միութիւն կազմելով։ Ամեն ինչ կը գործէ ամեն բանի համար։

«Աշխարհի ամենքը կը զննէ ուշադիր՝ աստղին ճառագայթայի շողումը վարդէն օդում կը քաղէ։ Խորհրդոյ ածուխեան սովորոյճ որ եւ է մարդ չհամարձակիր ըսելու թէ սպիտակ դժնիկին անուշահոտութիւնն անօգուտ է համաստեղութիւններու։ Ա՛յ կրնայ արդեօք հալուել հիւլէի մը ընթացքը։ միթէ դիտմը թէ աւաղի հատերու անկումներէ աշխարհներու ստեղծումներ չեն հետևիր։ ո՛վ արդեօք գիտէ տմենամեծին և ամենափոքրին փոխադարձ մակընթացութիւնները և տեղատուութիւնները, էութեան անջրպետներուն մէջ սրածառներուն ազդեցիկ արձագանքը և արարչաց որո՞ւթեան հասցին կոյտերը։ Մուն մը կարեւորութիւն ունի՝ սղոյտիկը մեծ է։ մեծը սղոյտիկ է։ ամեն բան հաւասարակշռութիւն է հարկաւորութեան մէջ։ զարհուրելի՛ երեւոյթ մարդկային մտքի համար։ Խախտելով իրարու հետ այնպիսի յարաբերութիւններ ունին որք սքանչելիք կ'արտադրեն։ այս անսպասելի ամբողջութեան մէջ՝ արեւէն սիսեւով մինչև լուն՝ ամենքն ալ իրարու հարկաւորութիւն ունին։ Լոյսն երբ դէպ ՚ի կապտագոյն մթնոլորտը կը ասնի՝ երկրային անուշահոտութիւնները, գիտե՛ թէ ի՞նչ կ'ընէ զանոնք։ գիշերն աստղային մուգեր կը բաշխէ նիրհոյ ծաղիկներու։ Ամեն թեւաբիրոյ թռչուններուն թաթըն անսահմանութեան թելը կը կրէ։ Բողբոջումը օգեղեւութի մը ծագումովը և հուսկիկը կարող ծիծեռնիկի մը կտուցին հարուածովը կը խառնուի։ և որդի մը ծնումը տալու ժամանակ նաև պոկրատ աշխարհք բերելու կը պարտայի։ Ար որ հետադիտակը կը վերջանայ, մանրագիտակը կը սկսի։ Լըկուքէն որին տեսութիւնն աւելի մեծ է։ Ընտրէ՛, բոլորս մը բխրաւոր ծաղիկներու խումբ մ'է։ ծիր

կաթի մը աստղերու բազմութիւն մ'է։ Իմացականութեան իրերը և նիւթին արտադրութիւնները նոյն խառնուրդն ունին։ խառնուրդ որ եւս աւելի զարմանալի է։ Տարբերը և սկզբունքները իրարու հետ այնքան կը խառնուին, կը միաւորին, կը զուգաւորին, և իրարմով կը բազմապատկին որ վերջապէս նիւթական աշխարհը և բարոյական աշխարհը միեւնոյն ճառագայթին կը յանդին։ Երեւոյթն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ինքզինքին վրայ մշտնջենական ուշադրութիւն մը։ Տիեզերական քնդարձակ փոխանակութիւններու մէջ հանրական կենդանութիւնը անյայտ քանակութիւններով կ'երթեւեկէ, և այս երթեւեկութեան ժամանակ ամեն բան տիեզերական արտադրութեանը աներևոյթ գաղտնիքին մէջ կը տապալէ, ամեն բան կը գործածէ, շկորուսեր և ո՛չ իսկ քուճի մը երազը։ հոս կենդանիկ մը կը սերմանէ, հոն աստղ մը կը մանրէ, կը ճօճի և օժտալէս կ'անցնի։ լոյսը ոյժի մը և մոռածումը տարրի մը կը փոխէ, ցանուցիր և անրածանելի կը մնայ, ամեն բան կը լուծէ՝ բաց ՚ի սա երկրային փական կէտէն՝ որ է կամը։ ամեն բան կը վերածէ դէպ անհատ մը որ է հոգին։ ամեն բան կը փթթէ Աստուած։ ամեն զործունէութիւնները՝ ամենաբարձրելին սիսեւով մինչև ամենաստորինը ահարկու մեքենականութեան մը միութեան մէջ կը խառնակէ։ գեւուռի մը թեւաբիրութիւնը ներկիս շարժումին կը յարէ։ երկնից հասարատութեան վրայ մոլորակին շարժումը ո՛վ գիտէ, թերեւս գէթ օրէնքի նշանութեամբ՝ կ'ենթարկէ կաթիլ մը ջրուի մէջ լրածին որդի մը առած չըմանին ազդեցութեանը։ Մտքէ մեքենայ մ'է այս տիեզերական կենդանութիւնը։ անուրիշ ակոյցներու խառնուրդ մ'է այն որու առաջին շարժիչը միջուկն է՝ և որու յետին անիւնն է զոգիակոսը։ (Վերջօր

Հիւր • Ի թշուառսն • Ման Գ. Գր. Գ. ԳՆ. Գ.)
— Անուար Ժամացուցի, չոգենաւի և կամ ուրիշ
աւելի զարմանազործ մեքենայի մը համար՝ զիպուա-
ծով եղած բան մըն է ըսող յիմարնի վրայ գու-
թերնիս կը շարժի նէ, ո՛չ ապաքէն կրկնակի իրա-
ւամբ գութերնիս շարժելու է՝ այս տիեզերական
հիասքանչ մեքենային համար զիպուածով ՚ի գոյու-
թիւն եկած է ըսողին յիմարութեանը վրայ, որ
լոկ իւր խառնազնաց անգուսպ կամ անխրատ բա-
ռուցը համար կը հնարի զիպուածակաւութիւնը,
ուզելով կամ փափաքելով որ վարձահատուց և վրի-
ժառու Աստուած չըլլայ:

Բաժնիս արացուցանելու համար Ս. Գրքին սա
խօսքը մէջ կը բերեմք • « Ասաց անդամն ՚ի սրտի
իւրում, թէ ո՛չ գոյ Աստուած »: (Սաղմ. ԾԲ. 1)
Իւր Ժողն մէջ չլուր, ուր բան՝ դատողութիւն կայ,
այլ իւր Ժողն մէջ՝ ուր փափաքներ կան • բսել ու-
զելով թէ միտք՝ ուղիղ դատողութիւնը Աստու-
ծէն ինքնադրութիւնը չկրնար բնել, չկրնալով
բնութեան այս զարմանալարդ յօրինուածը անբան
անգոյ զիպուածի կամ պիտակ առնու (անէակ)
բնութեան գործ համարել, այլ միայն իւր կամայը
և կրիցը գերի եղող անմիտը, յիմարը կրնայ փա-
փաքի և կը փափաքի որ Աստուած չըլլայ: Ս. Օգոս-
տինոսի առածն է սա • « Անկիայ կ'ուրանայ Աս-
տուծոյ գոյութիւնը, որուն որ լաւ կ'երևնայ՝ որ
Աստուած չըլլայ »: Այլ սակայն՝

Աստուծոյ գոյութեան էն մեծ արացուցքը մեր
գոյութեան մէջ ունիմք: — Ինչէն է որ տղայ ման-
կունք՝ դեռ իրենց բանալարութիւնը չսկսած՝ Ա-
բարդի մը գոյութեան գաղափարը իրենց հոգւոյն
իրենց մտաց մէջ տալուորեալ ունին, առանց ուրու
ուսուցանելոյ, որն որ ՚ի սկզբան անկերպարան գա-
ղափար մ'ըլլալով՝ տակաւ բանալարութեան հետ

մէկտեղ կատարելութեան կերպարանք կ'առնու:
— Ո՞վ դրած է անոր հոգւոյն մէջ այս գաղափարը:
— Հիւթական աշխարհս՝ նիւթը չէր կրնար ազդել
իրեն գայս • ապա ուրեմն Աբարդին ինքնին տալա-
ւորեց անոր բնութեան, հոգւոյն և մտացը մէջ
իւր գոյութեան գաղափարը՝ ՚ի ստեղծագործել
անդ զնա, իրիւ ներգրնի վկայ իւր գոյութեան:

Արիւ աղացոյց մ'ալ ինդը, որ մարդոյս հոգւոյն
ու մտացը մէջ իրիւ ձայն Աստուծոյ՝ խօսուն վկայ
մ'է անոր գոյութեան: — Ինչո՞ք եթէ ՚ի մեզ բնու-
թեան ձայն ըլլար, եթէ մեր մարմնոյ բնութե-
նէն և անոր ներգործական և կրատորական գո-
րութիւններէն յտա՞լ եկած գործութիւն մը եղած
ըլլար, մեր ամեն բարոյական գործոց համար մեր
մտաց հաւանութիւն պիտի տար • բայց անանկ
չըլլար: Երբ բարիք մը կը գործեմք՝ եթէ ճամբ-
տապէս իրբ բարեգործութիւն անոր մէջ կը գլու-
նուիմք, կ'ընդարձակէ արտերնիս և բերկրութեամբ
կը լեցնենէ, նիւթապէս սաստիկ նեղութեան, անծ-
կութեան մէջ գտնուած ատեննիս ալ • իսկ եթէ
անտարբերութեամբ և առաջ կը գործեմք բարին,
այն բերկրութիւնը չեմք ունենար՝ ցաւ ալ չունենալ
նէ: Չարիք մը գործած ատեննիս ալ՝ կտուր գի-
տութեամբ և խորհրդով գործելուս՝ սաստիկ ցաւ
և անհնարին լքում մը կ'ազդէ մեզ • իսկ եթէ ակա-
մայ կամ յանդէս գործած ըլլալով, մտքերնուս
գաստատանովը կ'սփոխէ զմեզ՝ իրբ անգատատա-
նատու այն գործոց ցոյց տալով՝ զորս ընդ հարկաւ
գործած եմք իրբ անաղատ մեքենայ, և չարիքը
իրբ անաղատ մեքենայէ արտադրեալ անտարբեր
գործ հրատարակելով: — Այս ձայնը եթէ մեր
մարմնոյ բնութեան մեզի ազդուած ձայն ըլլար,
ո՛չ երբէք պիտի հակառակէր մեր զգացմանց • միւ-
նոյն գործողական օրէնքէ յտա՞լ եկած ըլլալուն

576
579

համար՝ պիտի համաձայնէր մեր ամեն բարոյական գործոց . քանի՜ որ անանկ չէ՛, քանի՜ որ անաշառապէս կը դատէ մեր գործերը իր հսկող դատաւոր մեր բարոյական գործոց և պարտեաց, ուրեմն մեր բարոյական պարտաւորութիւնները սահմանադրող Օրէնսդիր Աստուծոյ ձայնն է, որ իրելանկալաւ խորհրդական կամ դատաւոր մեր բանաժարութեան ուղեցոյց տրուած է Արարչն :

Խղճին (իր ձայն Օրէնսդիր Աստուծոյ, ուղեցոյց բարոյ և շարի և կամ իբր քանոն բարոյից)՝ ի մարդ գոյութիւն ունենալը անանկ թափանձեցուցիչ հոյս ապացոյց մ'է գոյութեան Աստուծոյ, որ ինքեմանն ու բնապաշտը չփոխելով կը ճշդի՛ն առանց յաջողելու՝ ուրանալ զայն, և կամ գէթ ջնջել անոր գոյութիւնը և Ռեանալ չզօրելով քանզի տղայ մանուկը առանց շարն ու բարին ուսանելու կ'զգայ զայն, և երբեք ~~դեմաւոր~~ չէ որ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ ընէ, կ'ըսէ՛ թէ խիղճը Անփոփոխելի Աստուծոյ ձայնը չէ՛, քանզի ամեն մարդոց միօրինակ անփոփոխելի ազդումն չ'ընէր . ինչ որ քաղաքակրթեալ ազանց իբր մեղք կ'ապրէ, Մազբեթաց և Վրկանաց փայրենեաց իբր առաքինութիւն կը հրաւանայէ . քաղաքակրթ աղինք մինչդեռ իրենց սիրելիները՝ ծնողքնին օրհասական ցաւոց լկանաց մէջ տեսած ատեններն (կ'ըսէ .) խղճովին կը թելադրուին անոնց ցաւերը դիւրել . Մազբեթ և Վրկանք խղճովին կը գրողուին զանոնք սպանել որ տանջանքուն ապատին . սպա ուրեմն կ'ըսէ, խիղճը Աստուծոյ ձայնը չէ՛ որ նոյն բանը քաղաքակրթելոյն իբր առաքինութիւն գործել հրամայած ատեն, փայրենեոյն իբր բարբարոս անզթութիւն չգործել կը հրամայէ : Ասկայն սխալ է այս, և սխալումներ գործողութեան նոյնութեան վրայ է : Առաքինութիւնն ու մղութիւնը, բարին ու չարը՝ մեքենական գոր-

ծողութեան մէջ չէ՛, ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ մէջ է . մի և նոյն գործողութիւնը կրնայ մղեկան ալ լլլալ, առաքինական ալ, անառարբեր ալ . — Եկարիչը պատկեր մը կը գծէ՛ լոկ վարպետութիւնը ցուցնելու համար, ասիկայ բարոյական գործ չէ՛, անառարբեր գործ է . կը գծէ՛ ի յորդ որ բարեպաշտութեան, այս ալ առաքինական գործ է, բայց թէ որ գծէ ի գրդիւ մղութեան վրէժխնդ բութեան նա, այս ալ կ'լլայ մղեկան գործ : Ազա գործ մը դիտաւորութեան կամ նպատակն համար առաքինական կամ մղեկան կ'լլայ : Ուրեմն քաղաքակրթ և փայրենի ազգաց իրենց սիրելեաց օրհասական ցաւերը դիւրելու համար տարած գարմաններուն տարբեր գործողութեանց պէտք չէ նայիմ, այլ նպատակնուն, որ միապէս բարի է . իսկ եթէ փայրենեաց ~~գործ~~ շար է, սխալումներ ~~մոլ~~ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ է, որ զայն բարի կը վճռէ, ու չէ թէ գործոյն ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ որ բարի է, և վասն որոյ խիղճն ալ զայն իբրեւ բարի կը վճռէ և կ'ազդարարէ : Ազա ուրեմն խիղճը դատաւոր չէ մարդոյս ~~մոլ~~ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~, որ կրնայ մղորդլ գայթիլ միշտ, այլ անոր ~~գործ~~ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ է ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ է, որով գործ մը բարոյական կ'լլայ, և ըստ այսմ ահա չայն է ~~դեմաւոր~~ ~~դեմաւոր~~ խիղճը, որ բարոյից կանոնը կը տնօրինէ, բարին ու չարը կը ճանչցնէ միապէս քաղաքակրթեալին ալ, փայրենեոյն ալ . — Դարուս երեւելի հանճարներն մին՝ Վիգեթօր չիկո՞ առ որ կ'անատապրէ խղճին վրայ . « Մարդոյս կարողութիւններուն մէկ քանին, որք են մտածումը, մտախոհութիւնը, ազօթքը, զէպ Անձանօթը (յս Անիմալի Անիմալի Էսկլը) կը ղ խոնէ : Անձանօթը Ովիլանոս մ'է : Ինչ է խիղճը . Անձանօթին ուղեցոյցն է : Մտածում, մտախոհութիւն, ազօթք, ասոնք խորհրդաւոր և մեծ ճառապայթներ են, զոր պէտք է յարգել : Ուր կեր-

Թան հողիւն այս վեհալուք փողովորումները . դէպ
ի մթութիւն, այսինքն դէպ ՚ի լոյս . (ց՝ դէպ ՚ի ան-
տեսանելի յոյսն) : ։ (՚ի թշուառսն . Մ-ձ Գ. դր. Է .
Գւ. Ե .)

Ուրիշ իրողութիւն մ'ալ այս է : Ինչէն է որ բոլոր
աշխարհք՝ ամենութեք և ամեն ժամանակ, ամեն
ազգ և լեզու և ամեն վիճակի մարդիկ ուսումնասրան
և ազգէտ, հարուստ և աղքատ, քաղաքակիրթ և
փայրենի, աղնուական և ռամիկ, խուժ, դոժ, ասոնց
ամենքն ալ Աստուածութեան արայուն տա-
րած են, թէ և տարբեր եղանակաւ : Ամեն մարդիկ
կ'ըսէ Արիստոտէլ, Աստուածութեան գոյութիւնը
կ'ընդունին : ։ Կնիերոն . « Չկայ խուժաղուժ և փայ-
րենի ազգ մը որ չգիտնայ թէ Աստուած մը ճանշնալ
պէտք է, չգիտնալով հանդերձ թէ ո՞ր է այն » :
Սենեկայ . « Բոլոր մարդոց ընդարոյս է Աստուծոյ
հաւատը, և չկայ այնչափ արտարոյ օրինաց և
կարգաց ընկեցիկ ազգ մի որ աստուածոց ոմանց չը
հաւատայ » : Եւնի բանը կը հաստատէ Էջիանոս
Իսթիժի աղոյն ազգաց համար ալ, ըսելով թէ անոնց-
մէ ո՞չ որ երկրայեցեալ, մանաւանդ թէ խոտովա-
նեցան միւշտ թէ աստուածներ կան և մարդկային
իրաց խնամը կը տանին : Պլուտարքոս ՚ի յանդիմա-
նութիւն Վոլտէուքան լիպիլուրեան փիլիսոփայի կը
գրէ . « Եթէ աշխարհ ամենայն պարտիս, կրնաս
գտնել քաղաքներ՝ որ չունենան ո՞չ պարիսպ, ո՞չ
գրադխուժիւն, ո՞չ ինչք, ո՞չ յարկ, ո՞չ հարու-
տութիւն, ո՞չ դրամ, ո՞չ տեսարան, ո՞չ ալ գալորդ-
բայց չեն կրնար գտնել երկիր մը, որ աստուած-
ներէ բարիք ընդունելու և դէշ պատահարներէ
պաշտելու համար որբազան բաներ չունենայ,
աղօթք, երգմունք, պատգամխօսութիւն և զո-
հադործութիւն . ո՞չ որ ընառ տեսաւ կ'ըսեմ կամ
լսեց թէ անանկ տեղ մը կայ » : Մարսիոս Տիւրացի

Եւս . « Թէ և մեծ տարածայնութիւններ, խոռվու-
թիւններ և հակառակութիւններ ծաղած կը տես-
նուին մարդկան մէջ, սակայն տիեզերք ամենայն
կը միարանին և կը հաւանին այս մէկ կարծեաց և
հաստատուն օրինաց, թէ ամենուի թաղաւոր և
հայր միայն Աստուած է » : Սոփոկլիտէս . « Մի է
Աստուած արարիչ երկին, արեգական և երկրի,
և ծովու և հովանց » : Պոմպոնիոս . « Կրօնք ազգաց
իրաւունքն է, փասն դի ամենայն ազիկք պաշտած
են » : Եւ Լիւկերոն . « Այս ստոյգ է որ բնածին է
ամենայն մարդկան և իբր թէ անոնց հոգւոյն մէջ
կեցուած է թէ աստուածներ կան » :

Բոլոր հին և նոր Եթանապոլսք, Պատմաբանք
և Քերթիոք, Մոփէսէն Օսեպ, Խրոյոտոս՝ հայր
պատմարանից, ամենայն պատմիչք Բունաց և Լա-
տինացոց՝ Հոմերոս, Եսոփոս եւ ՚ի նկարագրել անդ-
իւրեանց՝ Նեոց ազգաց օրէնքներն ու սովորութիւն-
ները, միանգամայն կը յայտնեն թէ անոնք Աստ-
ուածապաշտ էին : Որչափ մտանաւոր աշխարհիս ըս-
կըղնաւորութեան, այնչափ աւելի յարգ և պա-
տիւ տրուած կը գտնուէր Աստուածութեան : Քրե-
թէ բոլոր ազգերը նախաձեռնող դէժ՝ կը պանծային
թէ աստուածներէն ծագունն առեր են, և հին ու
միկին դարերը զից և դիւցազմաց ընծայուած են :
Քաղէչացին ու Էջիպացցին որ ամենէն հին ճանշ-
ցուած ազգերէն են, աւելի կրօնասէր (ք մտովա-
պաշտ) կը գտնուէր : Հոմիմպեցիք որ պաշտօնասի-
րութեամբ հռչակեալ են, և ժամանակաւ յետոյ,
իրենց արարողութիւններէն չափերը Ետրուրացի-
ներէն առին, որք կարի խկ քաջ հին ժողովորդ
էին : Եգիպտական ամբարտաւանները, իրիմները,
սրբադէպիմները՝ ժամանակին ամենամախ ժանիքն
խոյս տուին այս ամենուի վիշալ ըլլալու համար . ինչ-
պէս նաև օր ըստ օրէ երկրին ընդ երբերէն հանուած

հնութիւնք, անօթք, աշտանակք, սկաւառակք, բաղինք, խորարանդակք արձանաց եւ. կան նաեւ մարմարիտներ, մետաղներ կամ դրամներ, որոց վերայ աստուածներ կամ աստուածոց դասեր քանդակուած՝ դրոշմուած են. ինչպէս սնան վիմարդեայ ամրաւ լիւրիմներ՝ մետելոց ուրուականաց ուղղեալ քանդակներով ինչպէս են արօթք, նուէրք, զո՞ք և բուրմուներ, որոնցմով օգտիւ կ'կարծէին մետելոց ուրուք: — Ասիկ'ց արդեօր ծագած կրնար ըլլալ այս հանրական հաւատքը: Կա՞մ'ի բնէ և կա՞մ անստուաւանդութենէ: Երկուքին ալ վկայութիւնն ունինք. Սենեկայի ու Կիկերոնի վկայութիւնք վերջ յառաջ բերինք, թէ բնածին է 'ի մարդ Աստուծոյ գոյութեան զաղափարը. իսկ աւանդութեան համար կ'ըսենք թէ ուրիշ տեղէ մը ծագած է՛ր կրնար ըլլալ, եթէ ոչ՝ նախաստեղծ մարդէն՝ իւր բոլոր սերնդոց, որն որ բուն իսկ իւր ստեղծողէն հրահանգուած էր: Ամեն կրօնից պատմութեանց մէջ կը գտնենք այս հանրական աւանդութիւնը, թէ երբեմն Աստուած ինքնին խոնարհած է յերկիր 'ի հրահանգել զմարդիկ: Սառուրնասի՝ 'ի Նափոնի Ուրիշարու թագաւորութիւնք, և Ալոդոնի՝ Թեսսալիոյ հովուաց մէջ բնակութիւնը այս անտարաւիտեսի ճմարտութեան բեկորներն են աներկբայ:

Մուտ է ըստ ամենայնի՝ թէ որ ոմանք ասոր հապառակ ուղեն ըսել, թէ Աստուծոյ զաղափարը մարդոց հնարքն է, արարչագործութեան եւ պատմութիւնները ստացող են, քաղաքացիութեան թէ կամ շահադիտութենէ յառաջ եկած են: Վասն զի մարդկային միտքը դեռ կարող եղած չէ բնութեան մէջ կայ չեղած իրի մը զաղափարը յիշանալ: Մինչև որ ճշմարիտ դրամը չհնարուեցաւ, սուտ կամ կեղծ դրամի զաղափարը ծնուել չառաւ, և հեծեալ մը երեւեալէն ետքը ծիամարդոյն, այծամարդոյն, յուշ-

կապարիկ առասպելները երկնուեցան, կամ թէ ըսեմ՝ ինքնին եկան մէջ մտան:

Եւ ո՞վ կրնար հնարած ըլլալ Աստուծոյ և Անոր կրօնքին հարկաւոր զաղափարը: Քահանայնէրը, ինչպէս կ'ախորժին շաղիադիւնէ անկրօններուն անմիտները, բայց ասոյնց հակասութիւն կ'ըլլար: Ո՞ր խօլախոր յամեն կ'ստեւալ այնչափ անմիտ ըլլալ, որ ամեն տրամաբանութեան հակառակ ըսէ, թէ Կրօնք ըսուած բանը մինչդեռ գոյութիւն չուէր, Կրօնքի պաշտօնեայնք կային, և երբ Քահանայացի ործութիւն ըսուած բանը աշխարհի ազգերու ծանօթէր, Քահանայնք կային ' . ' : Այնչ որ Ազգաց պատմութիւնը այս վայրասոս չոգմոգնեալ շաղիադիւնաց հակառակ պահած է մեզ այս ճշմարտութիւնը, որ 'ի նախնունմ Քահանայացի ործութեան որոշեալ պաշտօնէից դաս մը չկար: Յատուկ քահանայնք չկային. հաւապեալք և Հայր իւրաքանչիւր՝ իւր տան Քահանայն՝ զոհագործն էր ետքէն անցաւ այս պաշտօնը իշխանաւորաց, քաղաքացւոց և թագաւորաց:

Այլք ոմանք անմտադոյնք ևս՝ հնարեցան ցնորիլ ըսելու՝ թէ երկիւղն ու տգիտութիւնը հնարեցին Աստուծոյ և Կրօնքի զաղափարը:

Ա. Մարդիկ եթէ առ երկիւղի երկնած ըլլային Աստուծոյ և կրօնքի զաղափարը, պէտք էր զԱստուած իւր անողորմ անողոր և քստմենիէ չակ մը ճանչնային, միշտ շանիւթեով և հարուածներով ըստ պառագիւնեալ, ուր աշխարհս աշխարհ ըլլալէն 'ի վեր՝ անոր հակառակ՝ Աստուած ըսուած էակը իրեն բարութեան սիրոյ և ողորմութեան աղբիւր պաշտուած է միշտ: Սկիւթացիք Մենծին Աղբբանդրու կ'ըսէին. «Թէ որ Աստուած մին ևս դուն, սրաբախ մարդոց բարիք ընել, և ո՛չ թէ անոնց ինչքերն ու ստացուածքները կողորովել»: (Կարտիս - Պատմ. Ա.

էս... Ի. 8) Գրեթէ նոյն խօսքը կ'ընէին Ամերիկացիք գիրենք ներդող և հարտահարող Եւրոպացւոց: Արամազդ կամ Գիտա հոյր տառուածոց և մարդկան կոչուեցաւ՝ Ի Յոյնս. Լատինք՝ ժեւրիդէս, Եովկա կոչեցին, իբր օչնական հայր, միանդամայն Որդի մուս մաքսիմուս, քի ամենաբարի ամենամեծ, իւր մեծօրայնութեան և մեծ բարեբարութեան համար: Ի մեզ եւս անուանեցաւ՝ Հանաւոր, իբր հիւրընկալ և կերակրող. (Խոգէն. Բ. ԳԼ. ԽԷ. Ագ. Լ. ԶԺԺ.) Անահիտ եւս՝ անուանեցաւ Մար - մէշու գգաւորութեան, գգաւորութեան և ինչպէս ինչպէս Լուսնի և Կեդոնի, լուսնի և Կեդոնի: (Ագ. Լ. Ե. Զ.) Մեր նախնիք՝ իրենց պատած երեք մեհադոյն տառուածներէն՝ քի Արամազդէն, Անահիտէն և Վահագնէն՝ մէնք Բաբէ կ'ոչաւենէն, և այս բարեմաղթութիւնը կ'ընէին իրարու. « Եթեք իւրեք Վարդապետութիւն յարեայն Արամազդայ, խնամակալութիւն յԱնահիտ Տիկնոջ և քաջութիւն հասցէ ձեզ Ի քաջն Վահագնէն »: (Ագ. Լ. ԺԳ.) — Սենեկա իրեն հարցընտրին թէ Աստուած ի՞նչ կը խորհի և կը գործէ, այսպէս կը պատասխանէ. (Թ. Գ. ԿԷ.) « Կը հարցնես թէ Աստուած ի՞նչ կը խորհի և կը մտածէ. Բաբէութեան: Եւ թէ՛ ինչո՞ւ համար Աստուած աշխարհս արարչագործեց, Հանա ղէ Բաբէ է »:

Աս աշխարհ է որ եթէ Աստուծոյ գաղափարը երկիւղի ծնունդ ըլլար, բովանդակ աշխարհի և բնական դարուց մէջ միօրինակ չէր պաշտուէր: Քանզի միեւնոյն երեւոյթը բոլոր մարդոց միտն դառնայ նոյն ներգործութիւնը չկրնար ընել. այս անկարելի է. քիչեւորնեք միայն՝ սին երկիւղիւ վարակեալ՝ եթէ Աստուծոյ գաղափարը երկնեցին, շատերը աւելի սրտոտ անվախ աներկիւղ մարդիկ ըլլալով՝ անոնց եղբերաբաղ խորովակը ծաղրու ծանակ կ'ընէին. այն քիչերն իսկ՝ ետքէն իրենց

երեւակալութեան մէջ բորբոքած սին երեւոյթները կը թօթախէին: Բայց անանկ չեղաւ, ամեն դարուց մէջ Աստուածութեան գաղափարը հզօր կեցաւ և տիրեց, չպակեցաւ բնաւ, և չեղաւ երբէք ատեն մը՝ յորում՝ Աստուածութեան մը պաշտոն չտարուէր:

Բ. Բայց այլոց՝ որը կ'ըսեն թէ, ոմանց՝ իրերու բնական ներգործութեանց տգէտ ըլլալին պատճառ եղած է Աստուծոյ գաղափարը երկնելու, ասոնց կողմ չարամտութեան վրայ ցաւիլ միայն կրնամք: — Ինչպէս կարելի է որ բնութեան գործոց և ներգործութեանց տգէտ մարդիկ՝ իրենց տգէտ տիմար մտքովը՝ բնական իրաց ամենաբնաւ կան սկիզբ տուող պատճառ մը հնարեն: Ասանկ ալ ըլլայ նէ՝ ասիկէ կը հետեւի թէ Աստուածութեան գաղափարը աւելի պայծառ փայլած պիտի ըլլայ տգիտագոյն մարդոց մէջ. քաղաքակիրթ լուսաւորեալ ազգերէ՝ աւելի՝ բարբարոսաց, տիմարաց և ասպունջերու մէջ բարձրագլուխ պանծացած պիտի ըլլայ Աստուծոյ պաշտօնը: Հապախեցո՞ւ համար նոյն անկրօնք կ'աշխարհաւ արին քրոյիք կը թափուն առնանկ տիմար տգէտ ժողովուրդ մը գտնելու և մեղի ցուցնելու համար՝ որ Աստուածութեան գաղափարն ունեցած չըլլայ: Միթէ կարելի է որ մի և նոյն տգէտ տիմար ասպու ժողովուրդն ինքնին ըլլայ Աստուածութեան գաղափարը հնարող, ու մի և նոյն ատեն միանգամայն անգէտ ըլլայ ինքն այն գաղափարին... Ասկից աւելի լոյրը հակասութիւն կրնայ մի ըլլալ...: Դարուց և ազգաց պատմութիւնը կը բողբէ այս չարամիտ սուտին դէմ: Ամենէն լուսաւորեալ ազանց է՝ն ակամաւոր մարդիկները, Գալիլէոսի, Կարդեսիոսի, Նեւտոնի, Էւքլիդի, Քերկէլի պէս մարդիկ առաւել քան դատաւել հիացան զարմացան բնութեան Արարչին վրայ

և զայն մեծարեցին : Անգիտութիւնը տգիտութիւնը՝ ճշմարիտ Աստուածածանօթութենէ՝ Աստուածապաշտութենէ՝ բազմաստուածութեան հեթանոսութեան կրնար խնայալ : Բայց Աստուծոյ մը գաղափարը չեղած ատեն՝ զայն հնարել չէր կրնար :

Ինչպէս որ Ասորիչ Աստուծոյ գաղափարը տըգէտ տիմար ժողովրդեան մտացածին հնարքը չէր կրնար ըլլալ, անանկ ալ լուսաւորեալ քաղաքակիրթ արանց իշխանաւորաց գիւտը չէր կրնար ըլլալ : Սուրբ պատմութեան աւանդութիւնը քաղաքագիտութենէ և շահագիտութենէ ալ շատ յառաջ է :

Ինչ հին ազգաց և կրօնից տարեգրութեանց անտարակուսելի վկայութիւնները քննելով կը գտնենք որ ամենէն հին ատենները՝ աշխարհիս ամեն կողմերն ալ ինչ ազգեր որ ծներ ասրեր են, ամենքն ալ ՚ի սկզբան անդ զայստորութեան իրեանց զեռ ազգութեան և կառավարութեան ձև շատած իբր միեւնոյն հրահանգով հրահանգուած՝ ունեցեր են զոհեր, նուէրներ, խուէկեր, տօներ, աղբքներ, քահանայներ, սեղաններ, մարդարէրներ կամ հարցուկներ, սրբավայրեր : յետոյ ուրեմն պատգամներ, տաճարներ, հմայք ևւ : յորմ ճշմարտապէս սա միայն կ'ապացուցուի, թէ ատենը ամենքն ալ բնապէս ճանցած և ընդունած են Աստուծոյ հարկաւոր զոյւթիւնը և անոր պաշտաման այս հրահանգները, որ ուղղակի նախամարդէն աւանդութիւն էր ընդ ամենայն տիեզերս, և ո՛չ թէ ուր ուրեմն իրենց իշխաններն ու թագաւորները հնարեր էին իրենց շահագէտ նկատմունքներով : Թէ որ իշխաններն ու թագաւորները բան մը ըրին իրենց շահուն համար՝ որ շատ ուշ միտքերնին ինկաւ, այս էր որ կրօնքն ու սուրբ պաշտօններն աղաւաղեցին, ճշմարտութիւնը ստուգեան, և սուրբ պաշտօնը պղծութեան փոխեցին : Կայ եղած բան մը այլայլե-

ցին, և որ քան ի շահարեցին : Կրօնքն արտաքին պատմունքները՝ որոցմով ուսմիլը կը շնարար, իրենց քաղաքագիտութեան շահուն զործածեցին : Բայց Գերագոյն Խալիկն գաղափարը՝ զոր իրենք շահարեցին՝ անեղծ մնաց :

Քիչ մը աւելի թախանձեմք : ազգերուն կառավարութեանց ծագումն ալ նայինք : Ասորոց, Բաբելացոց, Քաղդէացոց կառավարութեան հիմնադիրն Նինոս կամ Բէլ՝ իրեն թագաւորութեան ըսկիցը դրաւ աստուած անուանելով զանձն, որուն ո՛չ որ ընդգիմացաւ (բայ ՚ի չայկայ), երբ՝ թէ՛ անանդութիւն չըլլար մէջերնին թէ՛ երբեմն Աստուած ինքնին յերկիր ի՞նչմ է հրահանգել զմարդիկ, ան հրնար էր որ այս նոր գաղափարն ընդունէին : Եւրպացեաց կառավարութիւնն սկիզբէն մինչև Սաւուդ Աստուծապետական էր : չայց նահապետը չայի՞ ծանօթ է՝ Բելայ գերաստուածութիւնը հերքելովն ու ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնէն չյետնելովը : Բայց Պարուրայ առաջին թագաւորին համար բան բնութեւր չէ՝ արդէն աշխարհի տիրող կրօնքը հեթանոսութիւնը տիրած էր ՚ի չայս : Եգիպտացոց, Պարսից, Հնդկաց, և Աինէացոց համար հերկը կը համարինք ըսել թէ՛ քրմապետական կառավարութեամբ ծնունդ առած և տեւած են : Եդուներն ինքնին կը պարծին իբր աստուածներէ սերեալ, և աստուածներու պաշտամանց՝ կամ լաւ ևս ըսեմք՝ պղծութեանց զակատեալ, Հոմերայեցոց Հոմուլոսն ալ ինքզինք Կուրիշոս (աստուածորդի Ալէսի) կ'անուանէ, և կամ զինքն պաշտող ծերակոյտն կ'անուանէ այնպէս, իւր ոճիւր պարտկելու համար : Ինչպէս ալ ըլլայ, սա աղէկ կ'երեւնայ որ ազգին մէջ արգէն շատոնց կը տիրէր Աստուծոյ և Անոր կրօնից գաղափարը :

Քիչ մ'ալ յառաջ երթամք, կը տեսնենք որ հին

ազգաց անդուլթիւններն ալ ամբողջ՝ սուրբ կը
բօժքին ճամարութիւնները՝ Աստուծոյ արարչապե-
տութեան գործքերը կը հաստատեն։ Արդեօք խիստ
գործնական սքանչելի ապացոյց մը չ՞։ Աստուծոյ
վեցօրեայ արարչութեան, և եօթներորդ օրը (ք
շարաթը) սրբելու պատուէրին, էն չին դարբնու
մէջ անգամ աշխարհիս ամեն մասերուն մէջ ամեն
ազգաց և լեզուաց իւր 'ի միով' հրամանէ շարաթը
եօթն առաջ բաժնելին։ Սինչեւեւ ամաց և տարի-
ներու չափուց մէջ բազմիցս կը տարբերէին իրարմէ։
Ամենէն չին ազգաց հնադոյն կրօնքները, որոնք
Ժամանակի և տեղւոյ ահագին անջրպետութեամբ
իրարմէ հեռու ապրած ծաղկած են, ըստ զիպոց է՝
որ ամենքն ալ անկերպարան գումղի, խաւարի,
քաւոթի, ջուրի պատմութիւններ կը կցկցեն։ և
կամ 'ի ցնո՞րս կը դանդաշեն' երբ միաբերան պատ-
րոշ օծի։ առկաիս բուրաստաններու, չորս վտակ-
ներու, կենաց պտուղներու, նախամարդոց որկո-
րատութեան և անկման պատմութիւններ կ'ընեն, չէ՛
նէ հրաշալի համադրութեամբ մ'է որ Ասիոց
Ժայրերը առանձնացած Հնդկին ու Ճինը՝ իւր հա-
կոտնէին չափ իրմէ հեռուն ապրող Բարեպաշտոյն
և Պարսկին հետ, Ափրիկէի մէջ կողակցեալ Եգիպ-
տացոյն ու Թեբայեցոյն՝ Եւրոպայի Յոյնին հետ
նոյն և մի Զրհնդդի, մարդութեան երկրորդ նա-
խահօր և երեք ճեւերու, նաւի, ծիածանի, ա-
ղաւնիներու, մեծ զոհի մը, այգիի, գինւոյ, գիւ-
նովութեան, սրայներու եւ պատմութիւնները կ'ե-
րապէս։ Արդեօք ասոնք ու ասոնց նման խիստ
բազմաթիւ հանրական աւանդութիւններ՝ իրարմէ
այսչափ հեռու, իրարու անձանօթ և անհաղորդ
ազգերու բերնէ՞ թէ՛ և շատ մը զարդերով ստե-
րիւրեալ՝ պատմուած տեսնելով, Աստուծոյ և իւր
գործոց վրայ՝ զոր Մովսէս կը սկստէ, գոյզն ինչ

տարակոյս կը մնայ՝ ճամարութեան և թէ՛ Օտա-
րախօք արդեօք այսչափ ապացուցութեանց մէկ
հարկւորոյն ունին իրենց լոկ պլանդակ ենթա-
գրութիւննին ապացուցանելու համար։ — Մենք
կիկերոնի հետ կը կնքեմք խօսքերնիս։ « Ծամենայն
իրս միաձայնութիւն ամենայն ազգաց՝ Օրէն+ Բնա-
նէն էւրեւելէ է »։

Վերջապէս 'ի մեծ զարմացումն անաստուածից
կամ անկրօնից՝ ըսեմք։ Անաստուած անկրօն ըլլալու
համար՝ մարդ ամենէն չնչահաւատ ազգերէն աւելի
գիւրահաւան, և ամենէն իմաստուն իմաստասէր
մարդիկներէ աւելի գիտուն շատգէտ պէտք է ըլ-
լայ։ Ըսյց և այնպէս՝ կէս ճամբան կը մնայ։ Ամե-
նէն աւելի գիւրահաւան ըսինք, որ համի հաւատալ
այն ամեն անտեղութիւններուն՝ զորոնք վերը կը-
րօնքին վարդապետութեամբ լուծեցինք։ և ամե-
նէն աւելի գիտուն, որ Աստուած մը Աստուած
ըլլալու համար ի՛նչ բնութիւն ի՛նչ զօրութիւն ի՛նչ
կարողութիւն եւ ունենալ պէտք է, և թէ՛ ինչպէս
գործելու է նա, ասոնք ամենը գիտնայ։ Այսից
ալ աւելին։ Արարիչ Աստուած մը չկայ ըսուած
ատեն քանի՞ բիւր դժուարութիւններ, անտեղու-
թիւններ, անհնարութիւններ յառաջ կու գան,
զանոնք ամենն ալ վերլուծելու և անոնց ամենուն
պատասխանելու հարկը կը մնայ վրան։ որոց բնաւ
չափոր կրնայ պատասխանել՝ Ս. կրօնքին անկրօնե-
րու առարկութեանց դէմ տուած պատասխաննե-
րուն գոնէ մէկ հարկւորոյն չափ։

Վերջօր Հիւկլի մէկ խորհրդածութեամբ կը
կնքեմք այս գլուխը, որ թէ՛ և գայթակով՝ ուղիղ
եզրակացութեան կու գայ։

« Մի՞թէ մեզնէ դուրս անասմանութիւն մը կայ։
Մշտակա՞ն է, անխորտակելի՞ է այս անասմանու-
թիւնը։ մի՞թէ հարկաւորապէս նիւթաւոր է քանի

որ անսահման է . և եթէ աննիւթ ըլլար, միթէ այս աննիւթութիւնը իր սահմանը պիտի չըլլար . միթէ հարկաւորապէս իմացական չէ՞ քանի որ անսահման է . և եթէ անիմացական ըլլար, միթէ այս անիմացականութեամբը սահմանաւոր պիտի չըլլար : Աս անսահմանութենէն կրնայ խուժեան զաղլափարը ծնիլ մեր մտքին մէջ, մինչդեռ մենք ինքնազոյութեան զաղլափարը միայն կրնամք ունենալ : Ուրիշ խօսքով ըսեմք . միթէ անսահմանութիւնը բացարձակ չէ՞, և մենք ալ իր յարաբերականը . . . :

Գիտեմք թէ փիլիսոփայութիւն մը կայ որ կ'ուրանայ անսահմանութիւնը : Ուրիշ փիլիսոփայութիւն մ'ալ կայ որ արտաբանօրէն կը դատաւորի և որ կ'ուրանայ արեւը . այս փիլիսոփայութիւնը կուրուքիւն կ'անուանի :

Կոյրերու յատուկ համարձակութիւն մ'է ճըլմարտութեան աղբիւր համարիլ զգայարանը մը զօր չունի մարդս :

Բայց աւելի հետաքրքրականը կայ . այս առխարխափ փիլիսոփայութիւնը հարստութեան, մեծութեան և կարեկցութեան կերպեր ունի այն փիլիսոփայութեան անջև որ զՊտուած կը տեսնէ : Կարծես խուրդի մը աղաղակը կը ըսեմք, որ կ'ըսէ .
«—Գութս կը շարժեն իրենց արեւոյլը :

Գիտեմք թէ երեւելի և հզօր անաստուածներ կան : Հիշող ըսելով այսպիսինքը՝ նոյն իսկ իրենց հզօրութեամբը զէպ 'ի ճմարտութիւն վերադառնալով՝ իրենք ալ ապահովապէս չգիտեն թէ անաստուած են . ասոնց հետ զժուարտութիւնը զրեթէ որոշ բացաարտութիւն մը տայն է . սակայն եթէ Աստուծոյ չհաւատան ալ, իրենց հզօր մտքի տէր ըլլալը կը հաստատէ թէ Աստուած կայ :

Սոսկիսինքը կը բարեւեմք, վասն զի փիլիսոփայ են, բայց անողորբար որ յայտնեմք իրենց փի-

լիսոփայութեան ինչ անուն ունենալը : —Շարունակեմք : —Զարմանալի բան մ'ալ կայ, որ է բառերով խարուելու զխրութիւնը : Հիւսիսարեւակ բնադանցներու դաս մը որ Վորք ինչ մէջ ուղ տող որուած է, Ոյժ բառին տեղ Կալք բառը դորձածելով մարդ կային մտքին մէջ յեղադրջում մը ընել կարծեցք : «Փոխանակ տունկը կ'աճի ըսելով» տունկը կը կամի ըսելը իրօք արդիւնաւոր կ'ըլլար, եթէ նաև ըսուեր թէ տիեզերքը կը կամի : Խնջու համար, — վասն զի հետեւութիւնը սա պիտի ըլլար . տունկը կը կամի, ուրեմն կալք մը ունի . տիեզերքը կը կամի, ուրեմն Աստուած մը ունի :

Իսկ մեզի համար որ այս կարգի բնագանցներուն հակառակ ըլլալով հանդերձ յատուկուստ բան մը չեմք մերժեր, աւելի զժուարին կ'երեւայ ընդունիլ տունկին կալք մ'ունենալը ինչպէս կը պընդեն անոնք, բան թէ տիեզերքին կալք մ'ունենալը զօր չեն ընդունիր :

Անսահմանութեան կամքը ուրանալը Աստուած ուրանալ է . այս ուրացումը անկարելի է առանց ուրանալու նաև անսահմանութիւնը : Աօի հաստատեցինք . — Անսահմանութիւնը ուրանալուն անոխիջական հետեւութիւնն է ոչութիւնը : Ամեն բան և մտքի երկնում մը կ'ըլլայ :

Աշտեան հետ մի՛ճելը հնարին չէ . վասն զի տրամաբանական ոչութիւնը իր հետ խօսողին գոյութեան վրայ կը տարակուսի, և նոյն իսկ իր գոյութեան նկատմամբ անզամ քաջ վստահ չէ : Իր տեսութեամբը նկատելով կարելի է թէ նոյն իսկ՝ ինք իրեն համար և մտքի երկնում մ'ըլլայ միայն : Սակայն չգիտեք որ իր բոլոր ուրացած բաները ամենը մէկէն կ'ընդունի մի միայն Քոթ բառը արտասանելով :

Վերջապէս այն փիլիսոփայութիւնը որ ամեն

բան Ան միավանկին կը յանդէ, ամենեւին ճամբայ մը քանար մտքին համար :

« Այլ մէկ պատասխան ունի միայն, որ է Այո :
« Այոթիւնը նշանակութիւն, զորութիւն չունի :
« Չէութիւն չկայ : Զրօ չկայ : Ամեն ինչ բան մ'է : Զեք ինչ որ չիք ըսուի . . . » (' ի թշուառն Մասն Գ. ԳԲ. Է. ԳԼ. Ե. Զ. :)

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԴ ԲԱՏՈՒԾՈՅ

Երբ որ աշուրնիս՝ արեգերաց կազմութեան, անոնց բնութեանն ու օրէնքներուն վրայ յաճեմք, առաջին հայեցութեամբով անդամ կը տեսնեմք՝ անոնց Արարչին ազատ անսահման անհուն կարողութիւնը, բարութիւնը եւ : Ազատ ուրեմն հարկաւորապէս մի է Աստուած . քանզի անհունն ու անսահմանը կը միան : զմիւս եւս անհունն ու անսահմանը . երկու անհուն անսահման ' ի միմ բանէ չեն կրնար ըլլալ . անհունն ու անսահմանը ընկեր չկրնար ունենալ . ինքն ինքեան կրնայ ըլլալ . Գարձեալ՝ եթէ մէկէն աւելի ըլլալ չնար ըլլար, անոնցմէ ու ո՛չ մին՝ ամենակատարեալ կ'ըլլար . ինչու որ ո՛չ Բազմութեան թիւը հարկաւորապէս զեթի ըլլալ՝ առ կարգութեան. հետեւեալար՝ մին միւսին օգնութեան կարօտ պիտի ըլլար հարկաւորապէս : Եւ քանզի իւրաքանչիւրն ազատ էակներ պիտի ըլլային հարկաւ, մին միւսին հակառակ կ'ըլլար . միայն շինածը՝ միւսը կ'աւելի՛ իւր տղայս կամեցողութեամբ, որով արարչագործութեան այս հրաշակներով հակառակութեանց խառնակութեանց արդանդէն վիժած մը կ'ըլլնար, եւ կամ ' ի գոյութիւն գալու միջոցին վերատին յաջեալութիւն կը դառնար :

Իսկ թէ Յունաց, Եգիպտացւոց, Հռովմայեցւոց պէս իմաստասէր՝ գիտուն ազգերու մէջ բազմապատեալութիւն կը տիրէր երկար դարեր, խաժամութիւն դաւանանքն էր այդ, զոր յօգուտ քաղաքագիտութեան և ' ի շահ՝ քաղաքեցեցին իշխանաւորը : Բայց ինչպէս որ Արարիտս կը նշանակէ, հին ազգաց մեծ մասը ' ի վաղուց անտի ընդհանրապէս չէին բնութեան Աստուծոյ կը դաւանէին՝ տէր և գլուխ և տնօրէն մարդկութեան, որուն կերպով մը հպատակներն ու արբանեակներն էին միւսները :

Մասնաւոր թէ աւելի լուսաւորեալ ազգերը՝ կամ թէ ըսեմք՝ աւելի լուսաւորեալ մարդիկ՝ կ'իմաստասիրէին թէ, այն շատ մը աստուածներու անուններով միեւնոյն Գերագոյն Աստուծոյ ամբաստորոգելիքն ու զորութիւնները կը նշանակէին : Այսպէս կը խօսի Սենեկայ . (ՅԼ. Երեմ. Գ. 7 :)
« Այս ամեն յորջործներէնքները ' ինչպէս Աստուծոյ անուններն են, որ այլ և այլ եղանակաւ կը վարէ իւր իշխանութիւնը » : — Ազդի կոպտարիշտը եւս այս մտքի վրայ են : — Ոմանք եւս ' ի շարք՝ Տերաւորաշուս և Լակտանիոս՝ զիտողութիւն ըրած են իրենց ժամանակները թէ՛ խառնիճապաճ ժողովուրդը թէ՛ և խիստ շատ աստուածներ կը պաշտէր, բայց երբ երգումն ընէին, Աստուծային օգնութիւնը հայցէին, և կամ գոհութիւն տային Աստուծոյ, մի միայն Աստուած մը (և ո՛չ շատ աստուածներ) կը կոչէին . « Ո՛վ Աստուած՝ կ'ըսէին, Աստուած բաւերար . Աստուած պահէ . Աստուած օգնական ըլլայ քեզ եւ », որով քան ' ի յայտ կուգայ թէ՛ իրենց մէջ Բազմութեան կը խօսէր այս ամենարեւակաւն հմարտութիւնը՝ ընդդէմ իրենց տխուր գործոց :

Քրիստոնէական Եկեղեցեաց մէջ պաշտեցեալ Եկեղեցական Հանգանակն ալ՝ մեծ կարեւորութիւն կու տայ Անոր ' ինչպէս, « Հաւատամք ' ի մի Աստուած » :

ըսելով. բայց կը տեսնեմք որ սոյն այս հիկիական
Հանդանակը՝ Անոր միւս ստորագրեալ այնչափ կա-
րեւորութիւն չտար, որչափ՝ անոր միութենէն յե-
տոյ՝ Ամենակարողութիւնն ու Արարչութիւնը մէջ
կը բերէ, ըսելով, «ի Հայրն ամենակալ, յԱրարիչն
երկնի և երկրի, երեւելաց և աներեւութից ։
Պատճառը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ՝ վասն զի Անոր
ամեն կատարելութիւններն յԱրարչութեան անդ
կը տեսնուին ։ Արարիչ է, ուրեմն Անեղ է ։ (Թժ՝
Ա. 1. 5.) քանզի եղևինք՝ եղականաց ոչմանա-
նիքս չկրնար ըլլալ ։ Անեղ է, ուրեմն և յախտե-
նական է ։ (Եբ. Ա. 8. Հով. Ա. 20.) սկիզբ չու-
նեցողը՝ վերջ ալ չկրնար ունենալ ։ Անեղ և յախ-
տենական է, ուրեմն և անվստիս է ։ (Եբ. Ա. 19.
12. Թժ. Ա. 17.) քս ամենապարզ, ամենասուրբ, մըշ-
տընջենաւոր հոգի է ։ քանզի մտախոյսութիւնը՝ եղա-
կան բնութեան յատկութիւնն է ։ Որովհետեւ ա-
մենապարզ հոգի է, ուրեմն տարածութեան տակ
չի յնար, չչափուիր ։ անհունապէս մեծ և ամենու-
րեք է ։ Ամենուրեք ըլլալն ու ամենատես ըլլալն ան-
բաժանելի լծորդ են միմեանց, (Եբ. Դ. 15. Եբ. ԼԲ.
19.) յորմէ յառաջ կու գայ սրտագիտութիւնն ու
ամենիմաստութիւնը ։ (Սաւ. ԼԲ. 5—16.) և այս ամե-
նըն ունեցող անհնար է որ ամենակալ՝ ամենակարող
ամենազօր չըլլայ ։ (Բ. Օրէն. ԼԲ. 59. Սաւ. ԿԷ. 5.)

Անեղ հոգին՝ միանդամայն աննասուրբ և ա-
մենաբարի կ'ըլլայ, մանաւանդ իրեն արարչութեան
նպատակին նայելով ։ (Սաւ. ՃԽ. 6—9.) Ապա ու-
րեմն և արդար՝ յոյժ արդար է ։ (Ա. Պետ. Ա. 17.
Սաւ. ՃԺԲ. 157—142. Գրք. ԺԷ. 51.) վասն զի սուր-
բնն ու բարին՝ ոչ միայն արդարութեան հակառակ
բնութիւն չկրնար ունենալ, այլ նոյն իսկ արդա-
րութեան հեղինակ ըլլալու էութիւն պէտք է ու-
նենայ, ինչպէս որ էն ։

Ասոնց ամենէն ալ կը հետեւի թէ ինքն անհու-
նապէս ճշմարիտ է ։ վասն զի հարկաւորապէս ճըշ-
մարիտ է իւր էութիւնը, և իւր բոլոր պատգամե-
րը ճշմարիտ եղան ։ (Թժ՝ Ժ. 6. Բ. Օրէն. ԼԲ. 4.)
հետեւաբար և հաւատարիմ է ։ վասն զի անհուն
ճշմարտութիւնը չկրնար ստեղծել (Եբ. Գ. 18.) և զի ա-
մեն ինչ որ խօսեցաւ՝ կատարեց կէտ առ կէտ, և
խոստացած է ՚ի սպառ կատարել իւր խոստմունք-
ները ։ (Ա. Կրէն. Ա. 9. Ա. ԹԷ. Ե. 24. Սաւ. ԶԺ. 4.
ՏԷ. Ա. 2. Եբ. Ժ. 25.) Եւ ըստ որում սիրոյ իւր-
տուղներ սիրոյ արդիւններ են ստնք, ուրեմն ար-
էութիւնը՝ բուն իսկ Սիրոյ էութիւնն է ։ ինքն իսկ
Սէր է, ինչպէս Ս. Գրքը կ'ըսեն թէ «Աստուած սէր
է ։» (Ա. Թժ՝ Դ. 7—8. Եբ. ԼԱ. 5. Բ. Օր. Է. 15) և ։

Ուստի և ըստ Յայտնութեան՝ Քրիստոնէական
եկեղեցին կը դաւանի Աստուած Բարձրեալ և Ա-
մենակատարեալ հոգի ։ (Մաթ. Ե. 48. Թժ՝ Դ. 24.
Գրք. Է. 18.) Հոգի անեղ, (Գրք. ԺԷ. 25.) անսկիզբն
անվախճան, (Եպ. Ա. 8—11. Գ. 14. ԽԱ. 6. ԼԱ) ան-
եղծ, (Հա. Ա. 25.) անմահ, (Ա. ՏԷ. Ա. 17. Զ. 16.)
անվստիս, (Թժ. Ա. 17.) յախտենական, (Բ. Օրէն.
ԼԳ. 27. Եպ. Դ. 8—10.) և մշտնջենաւոր ։ (Ա. ՏԷ.
Ա. 19.) Հոգի անքննելի անհասանելի աներեւոյթ (Թժ.
ԺԱ. 7. Սաւ. ՃԽ. 5—4. ԼԱ. Թժ՝ Ա. 18. Ե. 57. Կա.
Ա. 15 և) Ամենիշխան (Եբ. Ա. 11.) ամենակալ, ա-
մենակարող, ամենազօր, (Թժ. ԼԷ. ԼԷ. 22—25. Մաթ.
ԺԺ. 26.) հոգի ուղիղ, ամենաբարի, (Սաւ. Ծ. 12—14.
Մաթ. ԺԺ. 17.) ամենասուրբ, (Ա. Պետ. Ա. 15—16.)
մի միայն և անհուն խմաստուն, (Հաւ. ԺԳ. 27. Ա.
Կրէն. Բ. 7.) ամենազէտ ։ (Սաւ. ՃԼԲ. 1—6. Աս. Կ. 21.)
սրտագէտ, (Սաւ. ԼԲ. 7—17.) ամենուրեք, (Սաւ.
ՃԽ. 18. Գրք. ԺԷ. 26—28.) արդարադատ, (Հաւ.
Բ. 11. Ես. ԽԷ. 21.) զի՛ած, ողորմած, երկայնա-
միտ (Ես. ԼԳ. 6.) ցաւակից և կարեկից, (Գ. Թժ.

ԺԳ. 25.) անհունապէս ճշմարիտ և հաւատարիմ:
ՅԺԷ. ԺԷ. 17.) եւ, եւ:

Աստուածային ստորագրեալ վրայ ասկից աւելի
խօսիլ Աստուածաբանին անկ ըլլալով, կը դառնամք
մեք Արարչութեան մեծ գործին:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՐԱՐՉ ԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԱՐԱՐՉԻՆ ԱՆԷՐԷՆ

Աստուած ստեղծ գործերս ոչինչէն: Բնագան-
ցութիւնը առ այս անհամար ապացոյցներ ունի.
բայց մեզ՝ մինչեւ հիմայ զրուցածներին կրկնել
պէտք է՝ ըլլայ՝ կրօնքին սա անտօրիներէ սկզբունքը
բնութենէ՝ ապացուցանելու համար, թէ նիւթն է
յաւելանից չէր: Քանզի ինչ որ ի յաւիտենից է՝ ան-
փոփոխ անայլալակ է. իսկ նիւթը յորափոփոխ ալ-
լալակ ասականակիր է. ապա ուրեմն անսկիզբն
ի յաւիտենից չէ՝ և զի այժմ էս, ուրեմն էս կայ
եղա՝ անսկիզբն անայլալակ պատճառէ մը (Աստուծո-
մէ) սկիզբն առած՝ դոյն եղած է ի չգոյէ:

Բնագէտք որովհետեւ քրքին գործերն կը ձեռնար-
կեն, բնութեան մէջ տեսնելով որ չիքէն իբ ըլլար,
ոչ ալ իբը չիք կ'ըլլայ, ցի շատ մը զօրօնք միութիւն մը
չեն կազմեր, ոչ ալ նիւթին ամենէն մարդամարդեղ-
չին չիք կը դառնայ՝ թէ՛ և յաւիտեանս բաժնուի, աս-
կէ ձեռնարկեցին թէ աշխարհք և տիեզերք ողջոյն
անկարելի էր որ ոչինչն ի գոյութիւն գային, և առ-
այս՝ նիւթը ի յաւիտենից՝ յաւելանից Աստուծոյ

դնել յօժարեցան: Այս անհասական է: — Բը-
նագալարք և նիւթամբք անո՞ր համար կ'ուրանան
Աստուծոյ գոյութիւնը, որովհետեւ՝ կ'ըսեն՝ մարդս
չէ՝ կարող ըմբռնել թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ էակ
մը որ միշտ կայ եղած ըլլայ ինքնագոյ անսկիզբն և
յաւիտենական: Բայց ասկից կ'ըսեն՝ միայն Աս-
տուծոյ գոյութիւնը ուրանալու համար. նիւթին
համար ըլլայ նէ՛ լեզունին կը փոխեն և հակասու-
թեամբ կ'ըսեն, թէ նիւթը ի յաւիտենից ինքնա-
գոյ և յաւիտենական է. ահա բայց յայտնի ան-
արուեստ իմաստասիրաց արդ-
եանց: Բայց մենք նիւթին այլալականութենէն
ձեռնարկելով ճշմարտապէս կ'ըսեմք, որովհետեւ
նիւթը այլալական՝ ազականակիր է, անսկիզբն՝ ի
յաւիտենից չկրնար ըլլալ, ինքը անսկիզբն՝ անալ-
լալակ պատճառէ մը կայ եղած կրնայ ըլլալ, և այն
պատճառն ալ Աստուած է:

Նիւթը ի յաւիտենից ըսելը ինքեանց իսկ բնա-
գիտաց վարդապետեան բնական օրէնքին դէմ է:
— Նիւթը թէ որ ի յաւիտենից ըլլար՝ անայլալակի
անփոփոխելի բնութիւն պիտի ունենար. հետեւա-
բար՝ նիւթը անայլալակ ըլլար նէ ծնունդ չէր կրը-
նար արտադրել, և եթէ արտադրէր, իւր սեռէն կամ
տեսակէն տարբեր բաներ չէր կրնար ի լոյս բերել,
գիտն զի՝ ծնունդը այլալակութիւն է նիւթոյն: Ուստի
և համագոյ՞ հարկ էր որ ուրիշ անփոփոխելի պատ-
ճառ մը ձեռօք՝ փոփոխական՝ ցի ստեղծական (ս-
անկէզբն, սկիզբնաւ) ինչէ՝ մը գոյանային: — Նիւթը և-
թէ անայլալակ ըլլար, հողեղէն եղած պիտի ըլլար.
բայց հողի չէ՛ նիւթ է: Նիւթը եթէ անայլալակ ըլ-
լար՝ աշխարհս միշտ մի և նոյն վիճակի մէջ պիտի մը-
նար. բայց աշխարհք սկիզբէն կազմին կրակուրոց
միճակի մէջ էր, հիմայ ալ մասամբ իւրք՝ անոր ար-
տաքին մակերեւոյթը միայն բնութիւնը փոխեր է:

Սկիզբէն Աստուած ստեղծեց ոչինչէն զայնարհս,
որ է ըսել՝ այնարհիս անկարգութեան նշանն, անհետոյն

Ուրեմն Որ ըսելով գործողութեան մը սահմանեալ որոշ ժամանակի չափ մը կ'իմանամք : Բայց թէ այս ժամանակ ըսուած միջոցին չափն ի՞նչ է ,

որոշակի չեմք գիտեր . այս միայն ստոյգ է որ չափուած ատեններն հարւրաւոր , հազարաւոր , բիւրուոր տարիներ են մի , որոշ չափը չեմք գիտեր . բայց շատ երկար միջոցներ ըլլալն աղէկ յայտնի է . վստահի կան իրեր մը անասնոց կմակերներ՝ որ անասնոց Արարչագործութեան ամաց այսչափ հնութիւնը կը հաստատեն : Միասեւրւ արժանի այս է որ անոնց մէջ ամենեւին չեն գտնուիր մարդկային ոսկերտութիւն . ինչու որ մարդը ամեն արարածներէն վերջը՝ վեցերորդ օրը ստեղծուեցաւ : (Մատթ. Բ. 4—8 .) յորմէ հետէ աստեղարալական օրերը տիրեցին : Ուրեմն վեցօրեայ արարչութիւն ըսելով կ'իմանամք երկրիս կազմակերպութեան վեց յեղափոխութիւնները , որովք կարելի եղաւ բուսոց անասնոց և մարդկան ընտկարան ըլլալու պատշաճիլ երկիրս : Եւ երկու ժամանակ մը այն վեց յեղափոխութեանց սկիզբներն ու կատարածները կը յայտնեն , որովք հաճեցաւ Աստուած իւր արարչութեան մեծ գործը ի գլուխ հանել :

Կան՝ նորաստեղծութեան անցած անկրօնութեան համբակ աշակերտներ՝ որք բնութեան գիրքը ամբողջ չկարդացած՝ հազիւ անոր մէկ երկու էջերը դարձրենելով՝ իրեն կրօնքը խաղաղասկողն օրաբանծեցընող խնդիր մը մէջտեղը կը նետեն սա , թէ՛ արեւ չեղած ինչպէս կայ կրնար ըլլալ երկիրս , (իր թէ՛ անոր գոյութենէն կախուած ըլլար ասոր գոյութիւնը ,) և ինչպէս իւր շրջանը կը կատարէր : — Բնադանցութիւնը՝ երկու խօսքով կը վճարէ ասոր պատասխանը . Տիեզերաց արարչութիւնը՝ հրաշալիք մ'է , հրաշալիքաց պատճառն ալ Աստուծոյ կամեն է . Աստուծոյ կամաց վրայ նախապէս ծանօթութիւն մը չունիմք թէ ինչ է և ո՞րչափ զօրաւոր է , գործքերէն կ'իմանամք՝ որ անոր կամքը գործ կատարեալ է : Այս է ահա՝ բնադանցութեան պատաս-

խանք : — Բայց մենք բնութեան գիրքը քիչ մը աւելի՝ կարդացող բնաբաններուն խօսքովն ալ կ'ըսենք , թէ երկիրս ի սկզբնաւորութեան անդ արեւու գիրքն ու վիճակն ունէր . և արեւէն թերեւս հազարապատիկ ալ աւելի մեծ էր , իւր կազային լոյծ հրանիւթ վիճակին պատճառաւ . (որ ետքէն քանի՝ խոսքաւ՝ պոլտիկցաւ և կեղեւ պատեց .) արեւ մ'էր ինքն ալ , և սէտք չունէր արեւու լոյսէն որ մեր արդի արեւն ալ ուրիշ արեւու պէտք չունի՝ գէթ առ երեւոյթս : Մեր արեւը հիմա իւր մանկութեան խանձարոց մէջ է դեռ , երկրիս կազմակերպութեան անցուցած տարիներուն նա յերով . դեռ հրաբորբք կազային լոյծ վիճակին մէջ է այն՝ ինքն ալ երկրիս կրած ամեն փոփոխութիւններն ունի կրել , և մոլորակ մը գառնալ թերեւ՝ նոր ծնանելի արեւի մը , որ իրեն ծրին կեցրօնն ու լուսոյ և ջերմութեան աղբիւրն ըլլայ . . . : Այսա ուրեմն անհնարին էր որ նա երկիրս հետ կամ երկրէս անա՞ղ դոյ եղած ըլլար , և Ս. Գրքին անոր արարչութիւնը ստեղծագործութեան չորրորդ օրը (ք չորրորդ յեղափոխութեան ատեն) գնելը յոյժ բնական և արդի բնաբաններէն ապացուցուած ճանարտութիւն մ'է . մինչդեռ երկիրս հետ կամ անկէ առա՞ղ դրած ըլլար՝ (որ կրնար ընել անանկ խաւարային գորու մէջ՝ ուր յանդ խանող խմաստուն չկար , և կ'ընէր ալ եթէ խաբարայներու հնարքն ըլլար այն ,) սուտ կ'ըլլար , և արդի բնաբանութիւնը պիտի խաղաղասկիւր այդ ստեղծութիւնը :

Ըսող ալ կայ , թէ լուսինն ու արեւը միեւնոյն չորրորդ օրը արարչագործեալ ըլլալով՝ ինչպէս կ'ըլլայ որ արեւը դեռ մանկութեան խանձարոց մէջ կ'օրօրուի , մինչդեռ լուսինն իր գերեզմանն է ինքը , անկենսաւոր անբնակելի վիճակն է առեւ : — Ասոր պատասխանն իրենց քանակաց տարբերութեան մէջ

է. լուսնի փոքրամարմին զանգուածը այն ամեն յեղափոխութիւնները կատարելու համար այնչափ երկար մեծ դարերու կարօտ չէր՝ ո՛րչափ արեւը, նման սոսկալիթխար փղին և շքոտի որդին կենաց շրջաններուն. նման մեծ ապարանքի մը և փոքրիկ խղիկի այրելու ժամանակաց տեւողութեան, և կամ հալած կապարի և երկաթի կամ պղնձի և կամ ոսկւոյ պաղելու տարրեր միջոցներուն:

Վոլթէրի երեւակայած անդր—տիտանեան հըս-կայները՝ Միքսո—Մեզասն ու իր զաճածը, կամ Միրացին (որ ութ միլիոն ք 120,000 ոտք բարձր հասակ ունի,) և Երեւակցին՝ (որ 1000 կանգուն երկայն հասակ ունի,) հաջիւ հինգ ոտք հասակ ունեցող այս երկրի բնակչին հետ մի և նոյն չափուած ատենի մը մէջ համաչափ կենաց ժամանակի շրջան չեն բոլորէր, համահասարակ տիք և տարիք չեն ունենար. Միրացին տասնուկէս միլիոն տարինե-րու՝ և Երեւակցին տասնեւհինգ հազար տարինե-րու մէջ շրջանին կը բոլորեն, մինչդեռ երկրածին մարդը դարու մը շրջան չկրնար հոլովել. Վոլթէրի ենթադրած Միրացին, Երեւակցին և Երկրացին մի և նոյն ժամանակի մէջ ծնած ենթադրելով՝ Միրացին սղաց եղած ատեն՝ դեռ մանկութեան շնորհմաբարձր ծեր կը դառնայ Երեւակցին: Իսկ երկրածինը՝ մեռնել լինալէն ետք՝ իւր թոռնիայն ալ արդէն ծեր կամ մեռած կը գտնուի: Լուսինն ալ այսպէս արեւու հետ ծնանելով՝ ծեր կամ գիւտի կը գտնուի այսօր, համեմատութեամբ ինքն ալ թը-զուկ մը ըլլալով տիտանեան արեւու քով:

Ինչիւր էր նաև երբեմն թէ՛ արեւը չորրորդ օրը ստեղծուեցաւ ինչ՝ հաղա ինչ լոյս էր որ ստեղծեց Սատուած տաղջին օրը՝ արեւ չեղած՝ լայ, էքէն, էն-նորոյ կրնայ մի ընտր, բաց արժաւ խնդիրը լուծուած է. ինքեանք իսկ բնագիտք հաստատած

են փորձով, որ լոյսը արեւէն անկախ՝ զատ գոյա-ցութիւն մը ունի, առանց արեւի կայ կրնար ըլլալ և եղաւ:

Արարչապետն Սատուած՝ որ յարարագործու-թեան անց միանդամայն և բնութեան անտնօրի-նէի օրէնքներն ունէր հասակ, ո՛չ յոխուռն ան-կայող կերպով և կամ համանոցամայն գոյացոյց և կազմակերպեց բանիւ այն անկերպարան նիւթէն բոլոր այս համադրոյն, ուր յոյժ օրինուոր կարգաւ, իւրաքանչիւր համադրոյց գործնելիք բնութեան պա-հանքմանց համեմատ մին քան զմիւսն յառաջ կամ յետոյ գոյաւորելով, անանկ որ երկրիս կազմակեր-պութեան վրայ արդի երկրաբաններուն բնութեմէ տուած բացատրութիւններուն լրիւ չափ կը պա-տաստանէ:

Առաջին օրը լոյսը ստեղծեց, որով ոչնեւթեան խաւարին մէջ անեւեւոյթ մնացած նորաստեղծ ան-պատրաստ նիւթը երեւան եկաւ, որով և լոյսը Օր և խաւարը Գիշեր ըսուեցաւ: Երկրորդ օրը գոր-ծարանաւոր էակաց կենաց անհրաժեշտ պէտք եղած հաստատութիւնը ձեւացոյց, այս է երկինքը կամ մթնոլորտը. երկիրս համապարփակ շուրջ պատող ջրերուն մէջ մասը յերկինք վերցնելով՝ երրորդ օրը վարը մնացած ջրերը մէկտեղ ժողովելով՝ ծովը, լի-ճերը և աղբիւրները ձեւացոյց, որով ցամաքն ե-րեւցաւ, ուր հրամայեց որ ամեն խոտ, բոյս, ծառ բուսնին՝ սերունքին իրենց մէջ ունենալով: Չորրորդ օրը, արեւը՝ լուսինը և աստղերը կախեց անսահ-մանութեան խորանին մէջ՝ օրերու, ամիսներու, տարիներու, եղանակաց և ժամանակաց շրջաբե-րութեանց համար: Հինգ երրորդ օրը՝ ջրային և օդա-յին կենդանիները, ձկներն ու թռչունները, և վիզերորդ օրը՝ բոլոր ցամաքային կենդանիները ստեղծեց, չորրօտանները, սողունները, զեռուն-

ները ևս . և ամենէն վերջը՝ մարդը ստեղծեց .
(Ծննդ. Ա.) : Իսկ եօթներորդ օրը՝ շաբաթ՝ հանգիստ
ստեղծեց . քանզի այն օրը հանդեաւ Աստուած
իւր արարչութեան դորձքերէն . և արեւով այն
օրը՝ հրամայեց որ սուրբ պահուի (Ծննդ. Բ.) : Ի յի-
շատակ Արարչութեան իւրոյ և բարեբարութեան :

Աստուծոյ այս վեցօրեայ արարչութեան, և
եօթներորդ օրը արեւելո հրամանին՝ անժխտելի
վկայութիւն մըն է հաւորէն հին և նոր ազգաց շա-
բաթը եօթն օրերով համբերին և եօթներորդ օրը
սրբելին : Այսպէս կը հաստատեն Յովսեփոս (1²
Չիւլ. Բ. Գր. 2² Եւր. Գր. 12²) : Չկայ քաղաք մը
թէ՛ Յունաց և թէ՛ Բարբարոսաց, որոց մէջ ըստ
օրինակի Հրէից եօթներորդ օրը շաբաթանալու սո-
վորութիւնը չապաւիտի : Փիլոն կը գրէ թէ՛ եօթնե-
րորդ օրը « Տօնի օր է՝ չէ թէ քաղաքի կամ դա-
ւառի մը, այլ համօրէն աշխարհի » : Տերուղղոս, Նը-
ղեմէնա Սեբաստիայացի՝ Հեթիոդոսէն առնելով
(1² Եւ. Գր. 2² Եւր. Գր. 12²) նոյնպէս Հովսեփոս
կ'ըսեն թէ « եօթներորդ օրը սուրբ է » : Եւսեբիոս
Արիստարքուդոսէն առնելով (Գլ. Ժ. Գ. 12²) Թէոփի-
լոս Անտիոքացի՝ առ Աւտոլիքոս (Գլ. 2²) : Յաղագս
աւուրն եօթներորդի սրբելոյ յամենայն մարդ կանն՝
Սոսեդոն . « Գիրքս ինչս գրամատիկ վիճէր ի Հոդոս
վասն աւուրն շաբաթի » : Լուկիան . « Մանկեմը
սովորաբար խաղային յեօթներորդ աւուրն » : Խակ
Կեղտաց, Գերմանացոց, Գաղղիացոց, Բրիտա-
նացոց, և Սլաւաց շաբաթը պահելէն յայտնի կը
ցուցնեն՝ եօթնէկի օրերուն անուններով (Փիլոսոփ. Գ.
Գ. 15 : Գլ. 2² Եւր. Գ. 15 :

ՅՈՎՈՒԱՅ Բ.

ԱՐԱՆԻՆ ԼՐԵՆԻՈՅ .

Բովանդակ տիեզերաց արարածոց մէջ է՛ն կա-
տարեալներն ու ամենէն գերազանցներն են Հրե-
տակը և մարդիկ . քանզի ի պաշտօն և ի սպասա-
ւորութիւն փառաց Արարչին հաստեցան . Դոմա-
ն և ի Նմա յաւիտեան երկնիկ ըլլալու համար :

Հրեշտակը բանական ազատ հոգի են, հոգեզէն
դարձ գոյացութիւն են, սուրբ, անմահ և իմաս-
տուն, որք ի Հին և ի Նոր օրէնս՝ մարդոց փրկու-
թեան մեծ գործին մէջ՝ Աստուծոյ առ մարդ յայտ-
նութիւններուն միջոց և գործիք ըլլանուն, Աս-
տուծով առ մարդ դադարեալ իրենեման հա-
րաւեցան հրեշտակք, չս խրկուած, գեապան,
բաներ ևս . — Հրեշտակներն էին որք պատգամաւո-
րեցան Արահամու, (Ծննդ. ԻԲ. 5—7) : Մովսիսի,
(Եւ. Գ. 21) : Դեղէնի, (Գր. Գ. 11) : Գաւթի, (Բ.
Թ. ԻԳ. 18) : Զաքարիայի, Մարիամու, Հովուաց,
(Գլ. Ա. 15 : 31 : Բ. 10—12) : և այլոց բազմաց :

Հրեշտակաց արարչութիւնը Աստուածաշունչին
մէջ որդակի նշանակուած չէ, թէ արարչութեան
որ օրն եղաւ, ըստ որում Ս. Գիրքը աւելի՛ մա-
նաւանդ թէ միմայն այս մեր հոգեզուկին արար-
չութիւնը դիտած է պատմել, այլոց մորդակաց և
երկնից վրայ խօսած է գրեթէ ոչինչ : Սակայն
Յովրէն գիրքէն գիտեմք՝ որ երբ չորրորդ օրը լու-
սաւորը ստեղծուեցան, հրեշտակք գովէին զԱստ-
ուած և փառաւորէին. (ԼԼ. 7.) ասկէ կ'իմաստա-
ւորեմք՝ որ չորրորդ օրէն առաջ ստեղծուած էին
անոնք, հաւանականաբար երկրորդ օրը, ի ստեղ-
ծագործութեան երկնից :

Հրեշտակները յոյժ բազմաթիւ են, և կը բաժնուին յերկուս. Բարի Հրեշտակէ կամ Հրեշտակէ Լաւոյ, որք 'ի հնազանդութեան մնացին իրենց պաշտաման մէջ, և Լաւ Հրեշտակէ կամ Բարի, Բարի, Լաւ Բարի, որք մեղանշնային ընդդէմ Աստուծոյ և դատապարտեցան յախտնական պատժոց. ըստ այնմ, ինչ Պէլզ հրեշտակս որ ոչ պահեցին զիրեանց իշխանութիւնն, այլ թողին զիրեանց ընտելութիւնն, 'ի դատաստան մեծի աւարտ՝ մեղանշնաւոր կտապնոր պահեաց 'ի խաւարիս » (Յապ. 6: Բ. Պէթ. Բ. 4) — Աստուծոյ թիւով և յատկապէս զՔրիստոս Յիսուս՝ իշխանութիւն ունէին որդւոց մարդկան վրայ, որոնք իրենց սին Աստուծոյ արդար բարիութեան տակ ինքն ըրրորդ պատուիրանայանցութեամբ առաջնայն, զանոնք մարդկանց 'ի մարդութիւն կը քաշքշէին ու կը ձգձգէին, և ազդի ազդի լիկանք կը նշնէին ու կը տանէին, բայց Մեծիայի փրկագործութեան արդեամբք անոնց Բարի իշխանութիւնն ալ վարձան առաւ. « Այժմիկ դատաստան է աշխարհս այսորիկ, ըստ Քրիստոսի. այժմիկ իշխան աշխարհս այսորիկ ընկեցի արտաքս... Զի իշխան աշխարհս այսորիկ դատաստարտեալ է... » (Յապ. ԺԲ. 51: ԺԶ. 11) Այլ այժմ պատեւել եւս զգոյշ ըլլալու են Քրիստոնեայք 'ի յաղթըս և յորոգայթս նորա չորսնունկու համար. ինչու որ հիմայ Քրիստոնեայք ամբողջութեամբ իւր բրանական իշխանութիւնը ջախջախ, մարդն իւր առջի յանցանքէն սրտած և փառաց նախանշանեալ տեսնելով, (Գործ. Ժ. 58) առ յոյժ կատարութեան վառնգատորացն պիտոյն արդարաւորապէս ի մարդոյն դէմ. անոր պէնքն և մեղքը քաղցրացնել յոյժ 'ի քիմն մարդոյ, զիրազոյն ևս որաւոր համար հողապաշտութեան զիրազոյթ մարդկութիւնը. որպէս զի 'ի դերեւ հանէ Աստուծոյ զոյն փրկա-

զործ տնօրէնութիւնը (Գործ. ԻԶ. 18.) և մարդը վերստին վիճակակից ընէ իւր դատապարտ վախճանին. (Բ. Կորնթ. Բ. 11: Ա. Տէմ. Ե. 15.) « Գուք որ մեռեալն էիք 'ի մեզս ձեր և յանցանս, յորս երբեմն զնայիք ըստ յատեւնի յաշխարհս այսորիկ, ըստ իշխանին իշխանութեան օղոյս այսոյ, որ այժմն ընդմտեալ է յորդին ապստամբութեան. յորս և մեք ամենեքեան չըլէաք երբեմն, 'ի ցանկութիւն մարմնոյ մերոյ, և առնէաք զկամ մարմնոյ մերոյ և զմեռաց, և էաք արդարեւ որդիք բարիութեան իբրեւ այլքն: Այլ Աստուած որ մեծ է ողորմութեամբ, փան սիրուն իւրոյ զոր սիրեացն զմեզ, մինչդեռ մեռեալն էաք 'ի մեզս մեր, կենդանիս արար զմեզ 'ի Քրիստոս... » (Եփէս. Բ. 1—8) Այժմ Քրիստոս քանիւր որ փորձի՝ առ 'ի յիւրոցն ցանկութեանց ձգեալ և պատրեալ: Ապա այնուհետեւ ցանկութիւնն յղացեալ զմեզս ծնանի, և մեղքն կատարեալ զմեզ ծնանին: » (Յապ. Ա. 14) « Զի ոտին ձեր ստատանայ իբրեւ զառիւծ գոյն, չըլի և խնդրէ՝ թէ զո՞վ կանխէ. որում 'ի գիտի հարկանիջք հաստատեալք հաւատաւորք: » (Ա. Պէթ. Ե. 8—9) « Տեսաւ ինձ խայթ մարմնոյ. հրեշտակ ստատան՝ կրօնիւ զիս: » (Բ. Կորնթ. ԺԲ. 7)

ՅՈՂՈՒԱՆ Գ

ԱՐԵՎԵԼԻՆ ՄԵԴԵՍ

Աստուծոյ սրանշնի հրաշակերտներն են հրեշտակք և մարդիկ, գերազանց քան զամենայն արարածս: Հրեշտակք, փան զի բոլորովին հոգեղէն պարզ արարածներ են, և ըստ այսմ գերազանց են քան զմարդիկ, որք 'ի հոգւոյ և 'ի մարմնոյ բաղ-

կացեալ են : Բայց ըստ որում հրեշտակք կարգեալ են 'ի սպասաւորութիւն փրկութեան մարդոյն, (Եբէ Լ. 14.) մարդն գերազանց է քան գերեշտակս — իմաստասիրելով եւս՝ թէ մարդիկ հողեղէն բնութեամբ հրեշտակներէն չուտ գայթող ըլլալով՝ թէ որ յաղթեն մեղաց՝ քան գերեշտակս անյանցս գեր 'ի վեր կը գտնուին . սակայն հրեշտակներէն մաս մը միայն մեղանշեցին, մինչդեռ մարդիկ ազգովին ողջոյն մեղան . և զի մարդիկ սահմանեալ են անկեղծ հրեշտակաց թիւը լեցընելու, անոնց գունդերուն խառնուելու, (Բ. Թ. Լ. 7.) ուրեմն հաւասարադատութիւն համախառ ըլլալ ունին ասոնք անոնց . հետեւաբար և չիք ինչ նախապատուութիւն անոնց և ասոնց մէջուեղ . — 'ի՛նչ ալ որ է, հրեշտակք և մարդիկ Աստուծոյ արարածոց հրաշակերտներն են, և երկրորդն ևս 'ի սպասաւորութիւն կարգեալ փառաց Արարչին, իրենց երանութեան վարձանին համար . մարդիկ անկեալ հրեշտակաց դասերը ունին լեցընել . (ՁԼԵՔ զտեղի անկելոցն ապստամբողական թշնամոյն, որ 'ի յերկնից վայր անկեալ Եբէ Լ. 14.) և այն միջակին մէջ իրենց ծայրափր երանութեան ժառանգութեանը մտնել :

Աստուած բոլոր արարածները միայն Բռնէ ըստեղծեց . իսկ զմարդ՝ գետնէն հող առաւ, ձեւակերպեց, և յետոյ անոր կենդանի չունչ փշելով՝ զանիկայ կենդանի ողւով մարդ չինեց իւր գոգիւնէն եւ նմանութեանը զեւ : (Ծննդ. Լ. 27 : Բ. 7.) — 'ի՛նչ է այս Աստուծոյն գոգիւնէն և նմանութիւնը, ոմանք կ'ըսեն մարդ կային մտաց երեք գործողութիւնները, իբր 'ի նմանութիւն երկց անձնաւորութեանց Երրորդութեան . այլք՝ անոր անձնիշխանութեան ազատ կամքը, անահութիւնը և հող եւ որութիւնը, կէսք՝ անոր սկզբնական սրբութիւնը, անձնիշխանութիւնը և բանականութիւնը . այլ բազումք՝ և այս հաւա-

նականագոյնն է) մարդոյն հողեղինութեան, անահութեան, սրբութեան, բանապարտութեան և անձնիշխան ազատ կամեցողութեան, գիտակցութեան և դատողութեան մէջ (խղճիւ՝ իբր ծայնիւ Աստուծոյ) կը գտնեն այն աստուածային պատկերն ու նմանութիւնը : — Եղան կարծողներ ալ որ Աստուծոյ առ մարդ յայտնուելու համար ընտարած են ու կերպարանքն ըլլայ այդ պատկերն ու նմանութիւնը . այլ պատկեր ըստածը այս չէր կրնար ըլլալ . որովհետեւ այն ատեն մարդուն մեղանշելովը՝ Աստուծոյ պատկերը եզո՞ւած չէր ըլլար . մարդս մեղանշելով ի՛նչ որ կորոյս՝ անոր մէջ է Աստուածային պատկերը . այլ նմանութեան համար կրնայ ըսուիլ ասիկայ՝ մասամբ իւրիւր :

Այնք՝ Աստուած մարդոյն կողմն ոսկորներէն մին առնելով ձեւացոյց (Ծննդ. Բ. 21.) . գլխուն ոսկորներէն չէ՛, որ շիրխէ անոր, ո՛չ ալ ոտից ոսկորներէն, որ անոր անարգ գերին չըլլայ, այլ կողնէ՛ որ անոր սրտակիցն ու օգնականն ըլլայ : Բայց երբ նա իւր կողմներին սահմանը կոխեց անցաւ, խորհրդակցութեանց անդին՝ հրամայելու ելաւ, 'ի մեղս առաջնորդեց իւր ամուսինը, դատապարտուեցաւ իրաւամբ իւր Արարչէն 'ի հնազանդութիւն ատեն (Գ. 7—18) :

Աստուծոյ մարդս բանաւոր արարած ստեղծեւէն իրեն (Արարչին) և մարդոյն (Արարածին) մէջ տեղ առնչական կապ՝ կրօնքը կը ծնանէր : Արարչագետն Աստուած իրիտ թիւն և պայմանաւ ուղեց կուէլ այս կրօնք ըստած դաշինքը . միայն բարւոյ և չարի գիտութեան ծառին պտուղէն (որ անցիտեղի է մեզ) պատուիրեց որ չուտէ, աստե՛ղի կը գոգիւնէ՛ Դահլու՜նցս՝ Կ'ըլլա՜ւ ըսաւ, մինչդեռ ազատորէն վայտելէ թոյլ տուած էր ուտել եղբմայ դրախտին ազգի ազգի պտուղներէն : (Ծննդ. Բ. 16—17.) Բայց

սկիզբէն մեղանշող շարեաց հնարագէտ օտարանայն
ի կերպարանս օծի պատրելով զինքն, երբ մարդն
ալ կնոջ սող բանօք մեղաւ, եղծաւ իւր վրայ դրոշ-
մուած Աստուածային պատկերը, քս սրբութիւնը
կամ անմեղութիւնը, որով և նմանութիւնը, մտաց
պարծառ տեսութիւնը, հետեւարար և անխառն
երջանկութիւնը եւ (Մըշք. Գ. 1—11) Նախաստեղծը
երբ մեղաց գրառեցութիւնն ունեցան և առջեան
իրենց մերկութեան վրայ, մինչդեռ յառաջն մերկ
էին և չէին տահջիւր իրենց անմեղութեամբ փառա-
զարդեալ, եկաւ Արարիչը զիրենք պատժելու, և
պատժայն մէջ անդամ գթած գտնուելով՝ միմիմա-
րութիւնն ալ խտտացաւ, կնոջ գաւակին օծին զը-
րօխը ջախջախելու, որով և եղծեալ պատկերը նո-
րոգելու աւետիսն ալ տուաւ (Հեւե. 15):

Նախածնողաց այս առաջին մեղքը (զոր բազումք
«Է՛մբ—Էմբ Էմբ» անուանեցին,) իրեն թոյն ասոնց
բնութիւնը բոլորովին թուեաւորեց, ուստի և ի-
րենց բոլոր ծնունդներն ալ ՚ի նոյն ՚ի մեղս ծնան
և ծնանին. յայս միտս կ'ըսէ Գիրքը Ազամայ ծը-
նընդոց համար. «Էփեաց Ազամ՝ ամս երկերիւր և
երեսուն, և թաւ ըստ կերպարանց իւրոց է— ըստ պար-
կերան. և անտանեանց զանուն նորա Ա՛թ» (Մըշք.
Ե. 5) հետեւարար և նոյն դատապարտութեան
տակ պարտաւորեալ են նոցին որդիք, որով դա-
տապարտեց Տէր Աստուած զնախածնողսն տառա-
պաղին կենօք կելու, ցաւօք զաւակ ծնանելու և
վերստին ՚ի հող դառնալու (Ա՛թ. Գ. 15—19):

Աստուած վասն զի աննպատակ՝ ըստ դիպաց և
յանդէսու չէր որ մարդս ստեղծեց, նորէն ՚ի չիք
դարձրնելու համար ալ չէր որ զայն գոյացոյց, ա-
նիկայ իւր անմահութիւնը օրատուիրանապանցու-
թեամբ կորոյս ալ նէ, գթութեամբ խտտացաւ
զինքը կենսամորաք վերինն աղեղ և վերստին ան-

մահութեամբ օծուել՝ իւր անդ տանալի նպատակին
համար ՚ի ձեռն հանդերձեալ Զաւակին. նոյն Ա-
զամայ անէծքի դատաւութեան խօսքերուն մէջ այս
խոստումը իրեն պաշտան խառնելով, եւօքն ալ
հետզհետէ երեւելով նահապետաց և մարդ աբից,
սնունց բերնով զորդիս Ազամայ միմիարելով, —
ինչպէս որ միայն յանգանօքը բոլոր ծնունդները
անէծքի դատապարտուեցան, նոյնպէս և Միոյն ար-
դարութեամբ բոլորին ալ օրհնութեան և փրկու-
թեան հասնելիք տւեալեց (Հեւե. Ե. 12—21):

Անիրաւ է լռելը թէ միայն նախածնողք մեղան,
ինչո՞ւ բոլոր մարդ կային ազգը և անոնց ծնունդ-
ները դատապարտուեցան. վասն զի այն ժամանակ
ամբողջ մարդ կային ազգը և անոնց ծնունդները
բովանդակեալ էին ՚ի նախածնողս. կամ թէ բուժ՝
այս երկու նախածնողք ողջոյն իսկ մարդ կային ազ-
գը կը ներկայացընէին իրենց ծնունդներովը մէկտեղ
և երկրքին ևս մեղանշելովնին՝ բովանդակ մարդ կա-
յին ազգը մեղանշած եղաւ. ուստի և յիշատի դա-
տապարտեցաւ ամբողջ մարդ կութիւնը ՚ի նախածն-
ողս՝ իւր ծնունդներովը, և ինչպէս միայն յանցա-
նօքը բոլոր իւր ծնունդները պատմի՜ ժառանգ եցին,
նոյնպէս և միայն արդարութեամբ օրհնութիւն պի-
տի ժառանգ էին նոյն իրաւամբք, եթէ այն Միոյն
արդարութիւնը ընդունէին յանձնիս իւրեանց:

ՅՈՒՈՒՄՆ Գ.

Գայե—Էփե է— Ա՛թ—Էփե Մ—Էթ—Էթ Հեւեյ

Աստուած ստեղծ զմարդ հողուով և մարմնով,
միանգամայն և ազատ կամբք. — Բնապաշարը հոգ-
ւոյ գոյութիւնն ալ կրնայ ուրանալ. այլ սակայն ոչ-

ինչ գոռաբութեամբ կրնայ ապացուցուիլ անոր գոյութիւնն 'ի մարդ :

Նիւթը՝ յորմէ գոյացեալ է մարդ՝ ըմբռնելու, մոտածելու, խորհելու, դատելու, խմաստախրելու, երեւակայելու, յիշելու, երազելու կարողութիւնները չունի և չկրնար ունենալ, ինչպէս կը հաստատեն բնագէտք. ապա ուրեմն՝ նիւթէն զատ ուրիշ աննիւթ էութիւն մըն ալ կայ 'ի մարդ, որ նիւթոյն ունենալ չկրցած այս կարողութիւններս ունի, և այս է հոգին :

Գարձեալ, նիւթեղինաց գործողութեան օրէնքը միօրինակութեան մէջ է, ցո նիւթը միշտ մի և նոյն կերպով կը գործէ, մի և նոյն ներգործութիւնն աւ արդիւնքը կ'ունենայ նոյնչափ ժամանակի մէջ քանի անգամ ալ նոյն գործողութիւնը կատարէ, և բացարձակապէս անկարելի է որ մէկ անգամ ուրիշ կերպով գործէ, եթէ պահանջուած հանգամանքները պահուած են, փոխուած չեն. ասիկայ՝ նիւթոյն բնութիւնը՝ նիւթոյն յատկութիւնն է : — Իսկ 'ի մարդ երկու տեսակ գործողութիւններ կան. մէկը՝ նիւթոյ յատուկ եղած միօրինակութեամբ, ինչպէս է արեան շրջանը, մարտողութիւնը, աճումը, մարմնոյ մասնկաց կիսովին ապականութիւնը և կիսովին վերանորոգ բոլորովումը ևս, որը մեքենայէս միշտ միևնոյն կերպիւ կը կատարուին : Միւս գործողութիւնը բոլորովին տարբեր է այս կանոնաւոր գործողութեան միօրինակութենէն, և ամենեւին ազատօրէն աղիկաւ կը կատարուի. որն որ բնաւ չը յարմարիք նիւթոյն յատուկ եղած բնական գործողութեան. այս է՝ ուղէ կը խորհի, չուղէ շխորհի. խորհելու ատենն իսկ՝ յանկարծ կ'ընդ միջէ, վերբառին կ'սկսի, կը շարունակէ. կը հաճի կամ ոչ. կը սիրէ կամ կ'ատէ : Նաեւ՝ նոյն իսկ մարմինը երբեմն մեքենայական գործողութեան մէջ եղած ատենն

անգամ՝ ինքն յինքեան կը գործէ անկախօրէն ամենայն ազատութեամբ. նիւթ չէ այս. նիւթոյն բնութեան հակառակ է այս. ուրեմն աննիւթ էութիւն մ'է այս գործողը, գոր հոգի կ'անուանեմք : — Գարձեալ՝ ինչ բան է որ երբ մենք խոր 'ի քուն կը ննջեմք, անիկայ նորէն կը գործէ 'ի մեզ երեւակայութեան երազներու տեսիլներով. անդ ևս կը խորհի, կը դատէ, կ'ուսանի. և շատ անգամ՝ առանց մեր արթննալուն՝ մեզի երգել, խօսիլ, ծայներ հանել և շարժումները ընել կու տայ, 'ի քուն կը շրջեցնէ, գի՛ր գրել կու տայ, և հասցէին կը խրկէ. . . : Նիւթը չկրնար գործել ասոնք, նիւթէն աննիւթ ներգործութիւններ չեն կրնար ծնանիլ. խորհուրդ՝ երազ՝ զատողութիւն, ասոնք նիւթեղէն բաներ չեն, աննիւթ ենք ակայութիւններ են. ուրեմն նիւթը չկրնար ունենալ այս գործողութիւնները. ապա ուրեմն աննիւթ հոգին է՝ որ մեր քնացած ատենն անգամ՝ ինքն արթնու և կը գործէ ասոնք 'ի մեզ :

Նիւթը չէ զինք այս խորհող տրամաբանող գիտուն էակը. քանզի թէ որ նիւթն ըլլար՝ նիւթը պիտի ըլլար գիտուն էակը, և մենք զիացած պիտի ըլլայինք այսօր՝ թէ աշխարհիս սկիզբէն 'ի վեր կամ 'ի յաւիտեանից և այսր մեր մարմինը կամ մեր մասննոյն բաղադրել մասններէր քանի՛ բիւր մարմիններու խառնուած՝ ո՛րչափ բիւր կերպարանափոխութիւններ կրած է, և թէ այն մարմիններուն մէջ ինչ բանիք ստրկեր է : Բայց մենք հաւատարապէս տղէ տն կը ծնանիմք, և տակաւ աստիճանաբար կ'ուսանիմք իր ծնանիմք, և ասկաւ աստիճանաբար քանի՛ որ 'ի մեզ, և 'ի մարդն՝ գործաբանաւոր էակաց ունեցածէն աւելի և տարբեր բան մը կայ՝ հոգին, որ նիւթոյն բնութեան հակառակ եղող այս աննիւթական վերացեալ գործողութիւնները կը կատարէ :

Դարձեալ, եթէ նիւթն ըլլար խորհող դատողը՝ ի մարդ, ո՛րչափ հակադասան մեծութիւն ունենար որ հաստեալու, այնքան քաջ և շատ պիտի խորհէր նա, և ո՛րչափ փանաքի թշուղի կամ դաժան ըլլար, այնչափ տկար պիտի խորհէր և դատէր։ Հերակլ՝ Սոկրատէն աւելի քաջ պիտի իմաստասիրէր։ Եսովպոս իւր գերեփաթն աւելի ազուշ տխուր պիտի ըլլար — Նա եւս, եթէ որ անդամատուէր, ձեռքը կամ ոտքը կտրուէր, կտրուած նիւթոյն չափովը պակաս պիտի խորհէր քան զտառնինն և եթէ երբէք հիւանդութեամբ խաղաւարտներ, ուսոյցքներ, աճող վէրքեր ունենար, լաւ եւս քան զոր յառաջն պիտի տրամախոհէր։ Բայց պատմութեան վիպութիւնն ու մեր անձնական փորձերը հակառակը կ'ապացուցանեն։ ապա ուրեմն նիւթը չէ ի մեզ այս իմացական գործողութիւնները կատարողը և ի մարդ՝ հոգի ըսուած աննիւթ էութիւն մը կայ որ այս գործողութիւնները կը կատարէ։ Լոք ինքնին՝ որոյ վերայութեան յառեալ կան նիւթամուք, թէ՛ և տեղ մը կը գրէ, թէ՛ իրեն անկարելի չերեւնար նիւթոյն խորհող ըլլալը, բայց ուրիշ տեղ կ'ըսէ։ Ինչպէս որ լինէն Բալյանը լինէր Բալ, Ինչպէս ալ Լինէն Ինչպէս Լինէր Բալ, (Ի Բալին Բալիքին Ինչպէս Լինէր, Գր. Բ. Գլ. ԺԺ. ԻԳ. և Գր. Գ. Գլ. Ժ.)

Եթէ մարդս գործարանաւոր էակաց մէջ անոնցմէ տարբեր բան մը չուենար, բուսոց պէս միայն աճում և անասնոց պէս աճման հետ բնական զգացում, բնական վայելմունքներ պիտի ունենար և ամեն բան ըստ բնական բերման պիտի գործէր ու վայելէր, և ըստ այնմ պիտի տեսէր և վերջնաւոր չի՛նչ տրտմալի նպատակ և ի՛նչ անուր փառասիրութիւն է վայելելը։ Անասունն ալ կը վայելէ։ Հոգիին ճամբիւր յաղթանակն է Բալիւն։ (Վիլիոյ Հիւս, ' թիւ Բ. Բ. Գ. Գլ. Զ.)

Բայց ինչպէս տեսանք՝ մարդս Բալիւն կը վարուի, և բնական բերման ալ այնչափ միայն կը ծառայէ, ո՛րչափ որ Բալիւն կը հրաժանէ ծառայել, և ստէպ բնութեան պիտոյից գէտ ալ կը վարուի կամաւ։ — Բայց՝ անկարելի է որ՝ արմատները հողի կամ ջրոյ մէջ եղած աստեղ իրեն սնունդ չը ծծէ։ Ո՛չ ալ անօթի անասուն մը տեսնուած է՝ որ որսը առջեւը եղած աստեղ անտապտութեան տայ ինքզինքը։ Ո՛րչափ որ հաստատարիմ ըլլայ շունը՝ զարկած ատենը կը հաջէ՝ բնութեան գողութեով ի վրէժխնդրութիւն, եթէ խաժնէլ ակնածէ և զայլ մը ո՛րչափ կուշտ ըլլայ՝ ոչխար մը կը փողոտէ բնական որկրատութեամբ։ մարդը միայն՝ իւր բնութեան պէտքերը կը նուածէ առէնէն առէնէն կամ հոգի։

Պարզ և բոլորովին գոհելի բազմատուութիւն մը լաւ եւս երեւան կը հանէ այս, որ ի մարդ՝ գործարանաւոր էակներուն մէջ եղածէն տարբեր բան մը կայ, զոր մենք հոգի կ'ըսուանեմք։ — Թէ որ մարդիկ բուսոց պէս կ'ըսուեն կ'ապրին ու կը մեռնին՝ բոյսերէն տարբեր բան մը չուենեալով իրենց էութեան գոյութեան մէջ, ուրեմն և բուսոց պէս մահ պիտի ունենան։ Պրոպէրը երբ որ ծառէն կտրուի, կամ ծառ մը արմատէն հանեմք նետեմք, և կամ ծառի մը ճիւղը րրցնեմք ձգեմք, կը տեսնեմք որ անոնց մէջ եղած գործարանները դեռ եւս կը շարունակեն պաշտօնինն։ անոնց մէջ եղած արիւնը (որ է՝ անոնց կենդանութիւնը պահող կենսական ջուրը) իւր շրջանը կը կատարէ անվրէպ, և պէտք եղած տեղերը իւր սնունդը մատակարարելէն զատ՝ ապականութեան ջուրն ալ դուրս կու տայ բնական օրինք։ և եթէ պատահմամբ այն կտրօնին մէկ տեղն ալ վիրաւորուի, նոյն կենսական ջուրը անոր ալ օգնութեան կը վազէ որ բուժէ, ըստ

բուսական զորութեան, որ է ըսել՝ իւր կենսական գործողութիւնները ամբողջ կը կատարէ, դեռ կ'ապրի. և երբ ա՛յ արմատներէն ջուր շփնալ առնելուն համար չըջանի մէջ եղող ջուրը գործարաններուն սնունդ տալէն պակսի և ա՛յ ջուր չմնայ մէջը չըջան ընելու և անոր կենդանութիւնը պահելու, դարձեալ իւր պարսոնը կը կատարէ իմեղդէպ ի փութութիւն։ . . . — փորձեմք արդ, նայիմք մարդն ալ բուսոց պէս կ'ընթեանայ։ Մարդ կը մեռնի կամ կ'սպաննուի․ անոր մարմնոյն նիւթը կամ թէ ըսեմ՝ բուսական մասը արդարեւ ի՛նչպէս օրէն է՝ կը դիմէ դէպ ի փութութիւն. բայց անոր կենաց գործարաններն՝ ա՛յ վախճան կառնուն մահուամբ՝ գործելէ․ անոր արիւնը կը պաղի կը սառնի անշարժ կը մնայ․ անոր մէջտեղը ճեղքես նէ՝ արիւնը այն ճեղքուածը բուժելու չդիմեր․ ուրեմն անոր արիւնը ողբերոց կենդանացնողը՝ բուսոց կենսական ջրերուն պէս միայն բուսական զորութիւնը չէ՝ միայն գործարանները շեն որ ճնշատութեամբ մարդոյս արեան կենդանութիւնը կու տան. քանզի նոյն գործարանները դարձեալ կան ու կը մնան մեռեալ մարգուն մէջ․ բայց ո՛չ ճնշատութիւն և ո՛չ արեան կենդանութիւն կ'ըլլայ հոն։ Այս ուրեմն գործարանաւոր ամեն էակներուն ներգործական զորութեանէն տարբեր գործութիւն մը՝ անխիթ դոյացութիւն մը կայ ի մարդ, որով կ'ողբերուի անոր արիւնը, և երբ կը պակսի նա կամ կը բաժնուի նիւթական մարդկն՝ կը մահանայ կը դադրի կ'անդամալուծի և արիւնը։

Հետ հասկանալան է որ նիւթապատութեան անուս համբաւներ ելին ըսեն, թէ ջերմութեան պակասութենէ է արեան սառիլը, և մահն ալ անոր հետեւանքը․ բայց մենք կը ցուցնեմք շատ մը մահեր որ արեան թորորքումներէ բուռն ջերմութիւններէ

յատաջ եկած են․ կը ցուցնենք ծերեր՝ որ ծերութենէ միայն մեռած են, և ո՛չ հիւանդութենէ մը․ ասոնց արեան ինքին պաղելու պատճառ մը չկար, մարմինն անբարխառնութեամբ խանգարուած չէր, և զայն չպաղեցնելու՝ տաք պահելու ամեն կ'փոցներ ի գործ գրուեցան, բայց դարձեալ պաղեցան մեռան։ Գաւիթ սքանչելի օրինակը կը ներկայացնէ ըսածնուս (Գ. Թ. Գ. Ա. 1—4)։

Գարձեալ, մեռած մարդու մը երակներուն մէջ կենդանի մարդոց տաք արիւն ալ քաղցընելով, անկարելի է որ այն արիւնը կենդանութեան չըջան ասնու, և մարդուն կենդանութեան պարտուպատւան սնունդը մատակարարէ, և սկսի վերստին ընդհատեալ ճնշատութիւնը շարունակել (1), մինչդեռ ծառոց կտրօններուն մէջ կրնամք ջուր քաղցընելով ոգեւորել և հողէն հանուած արմատ մը ջրոյ կամ հողոյ մէջ դնելով վերկենցաղել, ամենուրեք գիտցածու փորձածն է որ թոռմած ծաղկի մը կոթը ջուրը դնելով նորէն կը կենդանանայ, չբացուած կոկոններն ալ կը բացուին։ Ահա յայտնի տարբերութիւն մը որ կը ցուցնէ թէ բուսոց կենսական ջու-

(1) Ճիշտ յարմար ժամանակի լրացիլը այս ըսածնուս ապացոյց տալին։ — Էջըցատանի մէջ ծնած Սիւմի երկարեռնէ կեղու եղբայրներ որք կարծումն տակն ժալցալով մը քով քով փակեց են։ Երկուցեալ էիսիսիային Սիւրիկոյ Գարոյնուս կոչուած նահանգը մէմլիկ կին առեք և մէկը հինգ միսը միջ զուսկաց հայր եղբր են։ ասոց միշտ վաճառն երեք տարեկան հասակին արքելն ետքը՝ այս տարի (1874 Յունուար 31) ասոնցմէ մին մեռաւ։ զիշէրը՝ երբ միսը կը քնանար, որն որ արքեմայուն այն ինչ տեսաւ որ իւր անդամներէ եզրայքը մեռած էր։ աստիկ ջրածգութիւն մը եկաւ փրան և մէկ քանի վայրեկանն իցն ալ մեռաւ։ Բժիշկները քննելով իմեցան որ կենդանի եզրք արքելը մեռեալ եղբորը երակոց մէջ քաղցր է․ զորն որ չընեալ յարուցանելն զոս՝ կենդանի եզրքն ալ մեռնելուն պատճառ եղբր է։ (Տե՛ս Օրբօգլը Գ. Փոլսոյ, Թե՛ս 1181․ Դ 6 Մարտ 1874)։

ընդհանուր բուսական զորութիւնը չէ՝ որ մարդուն կենդանութեան արիւնը կ'օգտւորէ, մարդուն արիւնը կենդանացընորը ուրիշ զորութիւն մ'է ։

Բուսոց և մարդկան սաղարելու և մեռնելու վիճակներուն մէջ եղած տարբերութիւնը միայն այս չէ՝ Բոյսը սաղրի կամ մեռնի՝ անոր էլոյսեմէն մեջ ըստ չափակիք . սարած աստեւ կը գործէր անելու համար , մեռնելուն ալ դարձեալ կը գործէ փոելու համար . ո՛չ կենաց ո՛չ ալ մահուն՝ աւելի գործողութիւն մը չունի . նոյն անգգայ անխմաստ անբան գոյացութիւնն է կ'սաղրի և կը մեռնի : Բայց մարդուն մեռնելուն , այո՛ կը մնայ անոր մէջ 'ի փոտութիւն գիտող նիւթեղէն մարդը . այլ անոր գոյութեան մէջ պակասած է խոռան խոռան խոռոտան Բուն . սպառ ուրեմն այս պակասած խոռոտ խոռոտ խոռոտան Բունին աննիւթական գոյացութիւնն է որ դայն կը կենդանագործէ , որուն պակասելով նիւթեղէն մարդը կը դիակնանայ . և մենք այս աննիւթական գոյացութիւնը կ'անուանեմք հոգի ։

Հոգին անմահ է . մարդուն հետ չմեռնիր , և չկրնար մեռնել : Ըստ որում հոգին նիւթեղէն չէ՝ , մասնիկներէ բաղկացեալ չէ՝ , պարզ գոյացութիւն մ'է , կամ եթէ կրնայ ըստել՝ կենսական տարր է . տարրը կամ պարզ գոյացութիւնը բազադրիչ մասունքը չունենալուն անլուծանելի է . և որովհետեւ գոյացութեան մը մահը անոր բազադրիչ մասաց լուծումն է , ոգին բազադրիչ մասունքը չունենալուն համար անմահ է : Գիրքն ալ այսպէս կը վարդապետէ : Յովհաննու Յայտնութեան Գիրքը ծայրէ 'ի ծայր ոգւոց յախտնական վիճակին վրայ կը խօսի : Այնչափ անտարակուսելի և հարկաւոր ճշմարտութիւն կը համարի Ս. Գիրքը հոգւոյ գոյութիւնը ու անմահութիւնը , որ Աստուծոյ գոյութեան ալէս իրրեւ հանրածանօթ և անկարօտ ուսուցման՝ ամենեւին ջանք

չցուցնէր սպացուցանելու , միայն յաւիտեական կենաց վրայ կը խօսի . (Եղեք Դեռ աս Ի Մահ Դեռ) : Հանրածանօթ և անտարակուսելի ճշմարտութիւն անուանեցինք հոգւոյ գոյութիւնն ու անմահութիւնը . վասն զի է՛ն հնազոյն կրօններէն անբաժալ ախարհիս ամեն կողմերէ երեւցած ամեն դեմ և աղանդ՝ հոգւոյ գոյութեան և անմահութեան ճշմարտութիւնը խտտութեանցան , և ոչ որ՝ ոչ ուրեք՝ տարակուսեցաւ բաց 'ի Սաղ ու կեցցինքէն , որ հիմ գրին թերեհաւատութեան՝ հոգւոյն անմահութիւնը ուրանալով , և վերջին գարուս անկրօն անհաւատութիւնն ու նիւթապալտ սկեպտիկանութիւնը դայն լրացուց . հոգւոյ գոյութիւնն ալ ուրանալով ընդդէմ բանականութեան : — Եզդիստական մեւսիսի՝ հոգւոյ անմահութեան դաւանանքի անջրելի սպացոյցն է յեզդիստացի . որ ոգեփոխութեան հաւատալուն համար մեւսիսյն հնարած ըլլալով՝ անհնարին էր որ ոգւոց անմահութեան հաւատացած չլլային . միթէ մեռեալ՝ յոգեւթիւնը գործող կամ գոյութիւն չունեցող անուանական հոգւոյ համար անոր մարմինը անեղծ անապական պահելու ջանահնար կը ճգնէին : Պատմութիւնը մեզի կը սորվցնէ թէ Նզդիստացի հաւատալով որ մարդիկ մեռնելուն ետքը երբոր իրենց մարմինները փոխին , այնպէսեւ հոգիներնիւ մարմիններուն լուծուելով այսչափ հաշար տարի հետգետէ՛ այլ և այլ անասնոց անբանից մարմիններուն կը փոխուին 'ի քաւութիւն իրենց գործած մեղանաց , և սպա վերստին կու գան կը միանան իրենց մարմնոց հետ երջանիկ կեանք մը վայելելու համար . ռուսի որպէս զի այն հոգիները իրենց աղալխարութեան կամ քաւարանի տարիները այլ և այլ անասնոց մարմնոց մէջ շանցունեն , հնարեցան մեւսիսյն , մարմինը անփոփոխ պահելու համար միշտ

այն սահմանեալ ապաշխարանաց շրջանը, որ մարմնոյն անփուռ մնալովը հոգին ալ 'ի նմին անբաժան բնակի մնայ — Յունաց, Հռովմայեցւոց և այլոց ամենայն դէնից առասպելներու մէջ յիշուած մեռելոց ուրուականները, ոգիները, ստուերները, ընտանի գիրերը, Պըլուտոնի արքունիքը, մեռելոց դատաստանները, անմոնները, Կերբեր, Փարոն, Եղիբսեան դաշտ, Տարտարոս, յուրարկաւորութիւնք, մեռելոյթք եւ, եթէ նշանակութիւն մը ունին՝ բան մը կը ստղծեցնեն մեզի ճամբարապէս, այս ալ ոգւոց գոյութիւնն ու անոնց անմահութիւնն է, որ 'ի հատարակի՝ կը դաւանէին ամենայն ազգք և աղիքք. անշուշտ նախամարդէն ստրկած և ընդամենայն ոլորտս երկրի ցրուեալ ցանեալ ուսուցին և աւանդեցին սերունդք նորին՝ նահապետք իւրաքանչիւր ազգաց :

Աստուծոյ գոյութեան պաշտօնին անբաժանելի կցորդ է հոգւոյ գոյութեան և անմահութեան վարդապետութիւնը, մին առանց միւսին անկարելի է դաւանել կամ ուրանալ :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՆՈՒԱՆՆՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Աստուծոյ Նախախնամութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ չարունակ արարչութիւն : Արարչին այն նախահոգ խնամքն՝ որովք իւր ստեղծածները կը կառավարէ ու կը պահպանէ, Նախախնամութիւն կ'ըսուի. (Մատթ. 2: 28—34 : Դավ. 22—30 :) Ինչ և ո՛րչափ գոյութիւն պէտք էր տիեզերաց արարչագործութեան, նոյնչափ գոյութիւն հարկաւոր է անոր կառավարութեան և պահպանութեան :

— Ժամագործը եթէ նախահոգ զգուշութեամբ ժամացոյցը շարէ, իւր նպատակին շնորհաբեր. ո՛չ ալ տուելը կանգուն կը մնայ՝ եթէ նորոգող ձեռքը 'ի սպառ անոր վրայէն քաշուի :

Այս վարդապետութիւնը ըստ որում Աստուծոյ գոյութեան վարդապետութիւնն է հարկաւորապէս կը ըլլի, հարկաւորապէս ալ պէտք էր այն ամեն հին և հնագոյն ազգերն ու կրօնքներն ընդհանրապէս ընդունած և պաշտած ըլլային, որոնք որ Աստուծոյ գոյութիւնը՝ իբր անուրանալի ճամբարութիւն ընդունեն ու կը պաշտէին :

Իրօք ալ անանկ եղան : Ամեն հին կրօնքներու մէջ կար տիեզերաց նախախնամող և արարածոց պահպանող աստուածութիւն ոմն : Հայաստան իր Անահիտն ունէր «Փառք և կեցուցիչ, շունչ և կենդանութիւն արարչին և Ազգին Հայոց» : (Աթ. Ե. Խ. 47. 9. 37.) Հռովմայեցիներ՝ իւր Իւրիդեր կամ Ժիւրիդեալ. Յոյնն՝ իր Գիսոր «Հայր աստուածոց և մարդկան, խնամող տիեզերաց» և ուրիշ շատ մը խնամակալներ արարչոց, դաւառաց, քաղաքաց, թագաւորաց, տանց եւ : Ասանկ ալ միւս ամեն կրօնքներն իրենց յատուկ խնամակալ աստուածներն ունեցան, զորս թէ որ յայտնի յայտնապէս դաւանած խոստովանած ալ չըլլային, գործընթիւն կ'ապացուցանէին. առ ինչ արդեօք Աստուածութեան ազօթք կ'ուզէին, եթէ ոչ յատուկ խնամք և պարգեւք և բարիք ընդունելու համար. «Յորժամ կայցէք յաղթս, կ'ըսէ երկնային Վարդապետն մեր, մի՛ շատախօսք լինիք իրբու գնեթանոսսն, զի համարին թէ 'ի բազում խօսից իւրեանց լսելի լինիցին. արդ՝ մի՛ նմանցեք նոցա. զի գիտէ Հայրն ձեր զինչ պիտոյ է ձեզ, մինչևեւ ձեր խեղդեալ ինչ իցէ 'ի նմանէ» : (Մատթ. 2: 7—8.)

Կրկին է Աստուծոյ Նախախնամութիւնը. հա-

տարակի և յատուկ : Հասարակ Նախախնամութեամբ
կը պահպանէ ու կը կտաւորէ զամենայն արարա-
ծքս, բնական օրինքը հոգալով անոնց պէտքերն ու
կարիքը, և խնամելով միանգամայն արդարն ու մե-
ղսպարտը, երկիւզածն ու աստուածամարտը : Իսկ
յատուկ Նախախնամութեամբ կ'ապահովէ ու կը
խնամէ իւր Եկեղեցին մտնջնաւոր և անպակա-
սելի, և 'ի նմին' զայս որ երկիւզած և զայն որ քան
զայս : — Հին և Նոր Եկեղեցւոյ յարարութենէ
անտր' մարդոյն ցայս վայր այնչափ բիւր վնասը՝ ան-
բնիւրեղի տանջանաց և հարածանաց տանելով ան-
պակասելի տեւելն ու արմատանալը հիւնաքի ապա-
ցոյցն է յատուկ Նախախնամութեան • և 'ի նմին'
մասնաւորաց ոմանց Նախախնամութեան օրինակ-
ներն են Աբրահամ, Գարիբ, Գովսէփ, Մովսէս,
Բարսեղաբ, Սոգոս եւ :

Յատուկ Նախախնամութիւնը անիրաւութիւն չէ
Աստուծոյ կողմէն • իւր արարածներէն զայս որքան
զայն առաւել խնամել մէկու մը զրկանք ընել չէ՝
մասնաւորաց ոմանց առատածեռնելը՝ այլոց համար
ժշատ գոտուիլ չէ : Յիրաւի Նախախնամութիւնը
կրնայինք թերեւս անիրաւութիւն համարել անոնց
զէմ՝ որք այդ յատուկին մէջ մասն չունէին, եթէ
Աստուած զանոնք ամենը հասարակ խնամք չխնա-
մէր : Ինչպէս հայր մը որ իւր բնական սիրովն ու
գորովովը բոլոր որդիքը կը խնամն, եթէ անոնցմէ
միոյն մէկ բարեմասնութեան համար անոր աւելի
խնամք մը ունենայ, և կամ միւսոյն անառակու-
թեան համար՝ զանիկայ որպէս զի 'ի լաւ անդր ա-
ռաջնորդէ' աւելի հոգ և խնամք տունի անոր, անի-
րաւութիւն ըրած չըլլար միտնկրուն : Եւ կամ
ինչպէս ագարակին տէրը ծամ մը բանող մշակին
ալ ամբողջ աւուրչէր տալուն՝ ամբողջ որը աշխա-
տող մշակին սակարկեալ վարձուց անիրաւութիւն

մը ըրած չըլլար : (Մատթ. Ի. 1—16)

Աստուծոյ յատուկ Նախախնամութեան շնորհին
արժանի լինելու համար պարտիմք կարի խոնարհել
զանձինս առաջի Աստուծոյ, և օտէպ աղօթիւք եւ
պաղատանք խնդրել Աստուծմէ. (Ղաւ. ԺԲ. 1—8)
յանձնելով ինքզինքնիս Անոր, (Մատթ. 9. 53—54 :
Ժ. 20—31) և միշտ նոյն յատուկ խնամոց մէջ մը
տրնջնաւորելու համար աղաչել զԱստուած, (Մատթ.
ԽԲ. 12—14, ԻԿ. 20—21, Գործ. Ա. 21) Ընաւոր՝ գոն
գործեմք միանգամայն այն խնամքէն չզրկուելու
համար սուրբ սիրտ և մարտը ամբիժ հաւատք ու
նենալ առ Աստուած, և սէր անկեղծ ու անենեղ
առ ընկերս :

УДК 62-50

ԵՐԿՐՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՍՏՈՒԱՆՄԱՅԻՆ, ԱՆՁԱՆՑ

Քրիստոսէական փարդ ապետութեան հինն է Սրբաբարդութեան փարդ ապետութիւնը • ըսեղ կ'ու գիտ իրապական եւ Քրիստոսէական եկեղեցիեաց հիմուն կան տարրերու թիւը կը կայանայ իրարու թիւեան վարդ ապետութեան մէջ • Արիւթ ըսեղ չէ՛ թէ Քրիստոսն հիմնովին նոր փարդ ապետութիւն մը աւանդ զեղ իւր Եկեղեցւոյն՝ ամենեւեալ ամենաւեթ հին եկեղեցւոյն • քանիք կրտսեր հաստաց մասու եղն եղա՞յ փարդ ապետութեանց մասին՝ նոր՝ ի նորաց յայտնութիւն շիրնար ընդ ունիլ ետքն՝ ամենեւեալ անդրման եւ կամ հակառակ նախկին յայտնութեանց Արմօշեանեւ Աստուած ըլլալով յայտնութեան հեղինակ, եւ Աստուած ինքն ճարարութիւն եւ ճարարութեան Աստուածն ըլլալով՝ անկարելի է որ Անոր հետցհետ առած յայտնութիւնները՝ իրենց անձնան ներհակ կամ գլխօրին հակառակ ըլլան •

Յայտնութիւնք հետզհետէ տուեալք 'ի մեզն ար-
անց արդոց ընտրելոց'։ Աստուածային նշնն եւ մի կը-
րովն ինչ տառցոց ճշմարտութեանց ամբողջացումքն
մատուցեն են : այս մասք որ այս յայտնութիւնները
աստիճանաբար լոյս տեսեալք այն ճշմարտութեանց
միայն անոնց որոնք ինչ ներքին կը փառատուն : Ուրեմն
հետզհետէ տրուած յայտնութիւններք իբր քաջատա-
րութիւնք են աստիճաններուն, եւ ո՛չ փոփոյցն նոր
փարզապետութիւնք 'ի մասին փրկարար ճշմարտու-
թեանց : իբր այն թէ արեւը ծագելուն՝ նախ լեռ-
ներուն զապախները կը լուստորէ, եւ ապա հեռ-
զհեռէ գառներն ու ձորերը : Լուսներուն զապախ-
ները լուստարած ատեն զապտերն ու ձորերը

չկային չէ՛, կային , բայց մութին մէջն էին , տակաւ լուսաւորուելով երեւան կու գան : Այսպէ՛ս է Եւրոպայ մութեան վարդապետութիւնը :

Հին օրինաց մէջ Երրորդ ութեան փարզայեւ-
տութիւնը բացայայտ քարոզում չէ՝ քանզի քաղիւ-
սատում ութեան միտեալ խառնադարանաց ազգի
մը՝ որ հեթանոս ազգ երբ ալ չընտաւանեալ էր, եկե՛
ղայտաւազն թաղանորոթութիւն ըլլալ քարոզուէր
Աստուածային անձանց մէջ՝ անհրաժեշտ էր զայն
կրտադարելու ըլլալէն առջին տունը, Վասն որոյ
Աստուածային Նախախնամութիւնը կանուխ հոգ
տարաւ անոնց կրտսեան տաւջին անեղու, և
միայն Աստուծոյ միտքիւնք յուսաւալլ ըսելիք ա-
ւանդեց անոնք, թայց և կանխահոգ խնամք՝ թէ՛
անոնց և թէ՛ ապագային համար՝ հին օրէնքին մէջ
տեղեկց այս փարզայեւտութեան դպարեան ու
ձոբերը, որ երբ Արեգակը լուսնորուն բարձրերէն
իջնար դպարեան ու ձոբերը յուսաւորելու, ասոնք
իսկոյն երեւան տխրի դային Քրիստոսանց աշխար-
հին առջեւ, և իբրեւ միայեակ ծանօթ փարզայե-
տութիւն՝ միայնութիւն տխրի ըլլային լոյզ ունեւո-
թեան Աստուածային փարզայեւտին յայտնութեան

Հին Կրօնականներն ձկն ըստ զիցայն թիւ ներք կամ,
որք յայտնապէս և կր զարտոյնն թէ՛ թէ՛ և Աստուած
նի է և ու թէ ետմի գայտն թէ ետմի նա ըստ
այս մի Աստուած ու թէ ետմի և կամ՝ Աստուածային
միութեան ձկն անմահութեանն ըստինն որք թիւ
նի կայ ՝ Այս կարգէն եւն Հեռահեռակերք ՝ Աստու-
ծած ժողով ըստ պատկերի Բրամ և ըստ նմանու-
թեան . . . Իս արարք Աստուած զմարդն ՚ի պատ-
կեր իւր , ըստ պատկերի Աստուծոյ արարք զմարդ . . .
Եւ զայն Հնչած և Եւսած Եւսած անդ զիցայն և իցայն . . .
Եւ Տէր անդայ ՚ի Սողոմ և ՚ի Գիւստի Ժմուս և իցար
՚ի Տեւանի յերկնից . . . Իս Երեսնայն նման Աստու-
ծած ըստ զիցայն և իցայն . . .

ստ կազմեաւ Մամբրէի, մինչդեռ նստէր ստ դուրս
խորանի իւրոյ 'ի միջօրէի, ամբարձեալ զաշտ իւր և
ետեա, և ահա ուր երէք կային 'ի վերայ քան զեա :
Եւ իբրեւ ետեա՝ ընթացաւ ընդ առաջ՝ նոր 'ի դրանէ
խորանին իւրոյ, և ելէլէնդոք 'ի վերայ երկրի և
ստ : Տէր՝ եկէ՛ք զտի շնորհս առաջի ք' մի՛ զանց
ստեւեր 'ի ծառայէ ք' : այլ ստից տակաւ մի ջուր
և յուսացնէ զտա յեր, և քլէլէլի ընդ ծառովս, և
ստից հաց՝ և կերէլէ, և ապա ելէլէլէ զծառապարհն
յեր, փոխանակ զի ք' ընդ ք' առ ծառայ յեր : և ք'ն
այգպէս արա : • • • Եւ ստ կողի և կաթն, և զորքն
զոր հաւոց, և եզ առաջի նոր և կերն : և նա
կարդայր առաջի նոցա ընդ ծառովս : և ք'ն յնա-
մբ է Ստա կին յո մէջ : (Ծննդ. Ա. 26 : 27 : ԺԱ.
7 : ԺԺ. 24 : ԺԲ. 1—35) : • • • Եւ ստ ցնա Տէր : • • •
Արդւոյն Յուդայ ողորմեցայց, և փրկեցից պնտա
Տէրոք Առաքան իւրեանց : (Ուր. Ա. 7) : Ի վերայ
հազուայ բարկացաւ արամեութիւն իմ, և 'ի վերայ
զատանց այցելութիւն որդւոյ, և ոյց որդե՛ն Տէր
Առաքան Արեւիւ խալիս իւրոյ : • • • Եւ զբոցսն Տէր
զնտա 'ի Տէր Առաքան ձեռաց, և յանուն նորս պար-
ծեցին՝ առ Տէր : (Զապ. Ժ. 3. • • • 12) : • • • Եւ անն
այսորիկ օձ գրեզ Առաքան Առաքան ք' ի զով ու-
րախութեամբ առաւել ընէ զկերպս : (Սաղմ. ԽԳ.
8) : • • • Ասաց Տէր Տէր իմ : (ՃԺ. 17) : • • • Տէր Տէր առա-
քան Տէր և Տէր նորս : (Եսայ. ԽԳ. 8) : և և և :

Աստի և ասոնց նման ուրիշ շատ մը վկայու-
թիւններ Աստուած այնպէս մը սերմանեց մարդ ա-
րեւից և ուրիշ ընտրեալ մարդ կան մեզ ք' շին կրա-
կարանին մէջ, որ Նոր կրակարանի յայտնեալ վար-
դապետութեան հաստատութիւնն ըլլալուն շարք զն-
րեն, Բայց խոստովանելու եմք որ մեթ չին այն
ամեն վկայութիւնները Հնոյն մէջ, և յաւանական
չեն Արդարութեան փարդապետութիւնը վիճի

արդարութեամբ բացատրելու՝ առանց նորոգ յայտ-
նութեան՝ որ եղեւ 'ի մեռն Քիստոսի Քրիստոսի :
« Յարդանան զնա՝ կ'ըսեն մեր Հայրերը, ու Երրոր-
դութիւնը կը տեսնեն : Բայց ուղեւոր օր անդ կը
տեսնուին առաջին անգամ որդակի՝ Հօր անմեռ-
արութիւնը՝ յերկնից վկայելով Արդւոյն համար, և
Արդւոյ անմեռարութիւնը՝ միջոցով 'ի Բովհաննէ
և վկայուելով 'ի Տօրէ և 'ի Հոգւոյն, և Հոգւոյն
անմեռարութիւնը՝ ապաւանկեալ սառաններով 'ի
վերայ Կապին 'ի վկայութիւն : Այս ուրիշ բան չէր
ըսել, եկէ՛ք ո՛չ՝ Հին կրակարանը բացայայտ շար-
վեցընէր այս փարդապետութիւնը : Հին կրակարանը
մեզի զատարարակ եղաւ միայն : (Գալ. Գ. 24)
ուսուցիչ՝ փարդապետ՝ Նոր էր : (Խալ. ԽԳ. 10) :
Եկեղեցւոյ Հայրերէն եղան անմար, ինչպէս Յու-
ստանս վկայ, Երանաս, Տէրտուգանաս, Արդ իմէս,
Կեսերիս, Թեոդորտոս, Գրիգոր Նիսացի, Բար-
սեղ և և, ինչպէս և Հայաստանեայց Հայր մեծաւ
մասամբ, որք Ս. Գրոց մէջ այնչափ յանախ Հայր,
Արդի, Խնամութիւն, Յան Հօր, Հագի Եռեց Ամե-
նակալ և և անանները, և և և Երթայեցիք իմ մէջ
Աստուծոյ անունը՝ նշանակող Երէկ, Արեւոյ, Գոր-
ծել անուններուն յոգնակի մեզ տեսնելով՝ կար-
ծեցին թէ այս փարդապետութիւնը քաջ ծանօթ էր
Հրէից :

Եւ արդարեւ՝ հնազոյն կրօններուն աստու-
ծութեանց ընդ միեւնոյր զաստարգրութեանց՝
եկէ՛ք քիչ մը տալիս ուշադրութիւն ընելու ըլլամք :
սխալ տեսնելու որ անոնց գրեթէ ամենուն մէջ ալ
իբր գլխաւոր զիք կամ իբր աստուածութեան զո-
րութիւնը կրցէ երեւնալ կան մէջ բերուած, ընդ ու-
րովք կը զաստարգրին այլք 'ի զից : Ինչպէս եւ Ե-
զրայտական Ոսրիսն, Խրիսն ու Թալուսը : Զանգիկ
պահպոյն Զրուան Ամարանն, (յորմէ) Արամեզդ

(կամ Ուրվիզգն) և Խարաման (կամ Արշնին) : Յուսան
Դիտան, Պոսիդոնոն ու Պոլեւտոնը, կամ Ուրանոսն,
Կրոնոսն ու Դիոնը : Հայոց Արամազդն, Սեանխոն ու
Վահագնը, և ասոցն ամենէն նանանազ այլն : Հնդկացի
երեքուսթեան Բրաման, Վիշնուն և Շիւան : Ասոցն
ամենուն նայելով կ'ըսեն՝ արդարեւ փորձութիւն
կու գայ մարդուն ենթադրել թէ՛ հնագոյն աւան-
դութիւն մ'ըլլայ Աստուածային անձանց երեք ու-
րվանց վրայք : Այլ սակայն այս հանրական աւան-
դութիւնէն ետքը տրուած Ս. Վիգրէյն վկայութեանց
և անոր մէջ այս մասին եղած յայտնութեանց շա-
տելով՝ ճշմարտութիւնը և անկեղծութիւնը կ'ստի-
պէ՛ զմեզ խաւարմանելու որ անոնք բաւական չէին
կրորդութեան վարդապետութիւնը լուսաւոր երեւ-
ան հանելու : Հիշեց ի բազմաստուածութիւն ու-
նեցած անհնարին միտումին պատճառաւ՝ Յայտնու-
թիւնը ՚ի հնունս զայս չէ պարզարանած : Արիկայ
շատ ատոյգ է որ Հրէայք մինչև ՚ի Քրիստոս որդւ-
լուսաւոր գաղափար մը չունէին այս վարդապետու-
թեան վրայ : Աստուածային վարդապետին պահ-
ուած էր Հին Կտակարանին մէջ թարուն այս վարդ-
ապետութեան վրայ լոյս սփռել և բարոյցել (Յովհ.-
Գր. 25-) անանկ ալ եղաւ կատարուեցաւ : Յիսուս
Քրիստոս իւր Առաքելութեան իբր երեք տարուան
ըրթման մէջ յոյժ պայծառ եղանակաւ բարոյան
զրարգարանեց զայս : (ինչպէս որ հետունեալ զլուսն-
ներուն մէջ՝ պիտի անանեմք .) և առ Հայր համայնա-
նալով ժամանակը որով պատուէրով մը կ'ընեց իւր
բարոյութիւնը, բռնով ապականացաւ : « Գնացէ՛ք
սպտահետ, աշխիւրտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս,
միտեցէ՛ք դնաւս յանուն Տօր, և Որդւոյ, և Հոգւ-
ոյն սրբոյ » : (Մատթ. ԻԲ. 19)

Արարիչը ու թեան զարդ ապեւտու թիւնն այս է :

Աստուած Ա է էութեամբ, զոյութեամբ բնութեամբ, բայց այն ~~Բաբելոն~~ ~~Բաբելոն~~ մէջ երեւորումներ կան, զորս ~~այն~~ բառով բացատրած են Եկեղեցւոյ Ս. Հարթ. ց' երեք անձինք կան, Հայր Որդի և Հոգի, որոց ճորդութիւնը 'ի միութեան է, կամ ի Հոգի, որոց կրնայ ուղղափառապէս ըսուիլ ~~Բաբելոն~~ ~~Բաբելոն~~ Էււոնէ. Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյ երեք որիւ անձինք' մի են, յերիս անձինս' մի Աստուածութիւն է, մի էութիւն և մի բնութիւն: Իբրեւ հոգի' միայն բան՝ իբրեւ արեգակն' լոյս և ճառագայթ. և իբրեւ ակն՝ տարբուր և ջուր:

Այս ալ գիտնալու եմ որ՝ երբ անշ բառը արտա-
բանածը համար կը գործածենք, էութեամբ գոյու-
թեամբ բնութեամբ եւ տարբեր՝ որիւ անձն աշ-
խակելու համար ՚ի կիր ՚ի առումով Բայց Աստուա-
ծութեան համար նոյն մտած չեմ գործածեր։ Ան-
ձնէ կ'ըսեմ իրորոգութեան երեք որոշմանց համար՝
է՛ք թէ ըսելու համար թէ անոնք երեք տարբեր
տարբեր անհատներ են բնութեամբ, այլ ցուցը-
նելու համար միայն Աստուածային մի էութեան այն
երեք որոշմանց առնչակցութիւնը եւ առնչակցու-
ցիակազութիւնը (յս որոշումներ), թէ Հայրը՝ Հայր
է, Որդի կամ Հոգի չէ՝ Որդին՝ Հայր չէ՝ ոչ ալ
Հոգի է և Հոգին՝ ոչ Հայր է և ո՛չ Որդի։ —
Հայրը՝ Ծնող է Որդւոյն, և Յիսող Ս. Հոգւոյն։
Բայց ինքը ծնեալ կամ բղխեալ չէ՝ Որդին՝ ծնեալ
է ՚ի Հորէ ՚ի յաւիտեանց, այլ ինքն ծնող կամ բղխող
չէ՝ Եւ Հոգին Սուրբ՝ բղխեալ է ՚ի Հորէ անժամա-
կապէս ասկայն ինքը ոչ ծնող է և ոչ բղխող։ Եւ
այս երեքն՝ երեք աստուածներն չեն, մի Աստուա-
ծութիւն է։

Կամակար կը խոստովանիմք՝ որ Երրորդ ութեան վարդապետութիւնը անմատչելի է մեզ իւր բարձրութեամբն ու խորութեամբը, բնութեամբ ան-

հասանելի գոյով. մենք այ ասից ասելի բացառութիւն չենք կրնար տալ ասոր վրայ: Կը մնայ մեզ արդ երկից Անճառորութեանց վրայ ուրոյն ուրոյն խօսիլ, զատ գլուխներով:

ԳԼՈՒԽ Ա.

Հայ

Հայ անունը կրկին նշանակութեամբ կը գործածուի Ս. Գրոց մէջ. մէյ մը Հայր՝ բնութեամբ, նկատմամբ իւր Որդւոյն, մէյ մ'այ Հայր՝ ի հասարակ՝ նմանութեամբ: Հայր կ'ըստին մեզ բնութեամբ անոնք՝ յորոց ծնած ենք. իսկ հայր ի հասարակ՝ նմանութեամբ անոնք՝ որք մեր հարց տարիքն ունին, կամ մեզ հօր խնամք կը տանին, մեր օգուտը մեզ կը ձանչցնեն, կը բարեբարեն եւ առտնք են մեր Բարեբարները, Խխանները, Քահաճայները, վարժապետները եւ:

Հանգանակին մէջ «Հաւատամբ ի մի Աստուած, ի Հայր Ամենակալ» ըսելով: Հայ անունը հասարակ նշանակութեամբ քաբէբ, եւստի ըսելու մօտ գործածուած է. այլ առաջին նշանակութեամբ, իբրեւ մի անձն երրորդութեան, որ Հայր անունով կ'որոշուի, և է պատճառ Որդւոյն ծննդեան, և Հորդոյն բոլրամբ:

Ս. Գրքին մէջ շատ անգամ Հայ անունը կը գործածուի նաեւ անանկ տեղեր որ Աստուածութիւնը ք երրորդութեան երեք անձինքը համանգամայն կը նշանակէ. ըստ որում Հայր անունը իւր մէջ կը բովանդակէ ամեն այն խնամքները՝ որոց որդիք կ'սպասեն իրենց բնական ծնողքներէն. և Աստուած ինքն իբրեւ գթած Հայր՝ այն ամեն խնամքները խոտացած է և կը տանի իւր արարածոց, զորս

որդի կ'անուանէ: Արեւմտեանի տեղուանը Հայ անունը չէ թէ իբրեւ երրորդութեան մի անձն որոշող անուն մը գործածուածի պէս պէտք է նկատուի, այլ «Աստուած որ մեր Հայրն է» ըսելու պէս: Որովհետեւ զարձեալ Ս. Գրոց մէջ Հայր կ'անուանի Աստուածութիւնը իբրեւ տեղող՝ ըստ Երազարանութեան, յորս սովորութիւն էր Հայ անունով գլխաւ կամ արուեստի մը հնարողը. ըստ այնմ թէ «Յորապ, որ Հայ երգոց և բնարից» (Մանգ. Դ. 20—22):

Բայց երրորդութեան վարդապետութեան (ինչպէս նաեւ Ս. Գրոց) մէջ Հայր կ'ըսուի երրորդութեան մի անձն: Որդւոյ անձին տեղակացութեան նկատմամբ, զոր չենք կրնար իրտեալ, թէ ինչ է: Նաեւ Գրիգորիոս Երանուհի (յ՝ Զարմաշեւ Որդւոյ Աստուծոյ) նկատմամբ, զոր իբրեւ փրկիչ և Բարեբար խրկեց յայխարհ, հրահանգել և փրկել զայխարհ, ըստ որոյ և Գրիգորիոս Երանուհի (Զարմաշեւ) կ'ըսուի Որդի Աստուծոյ, թէ՛ եւ Որդի մարդոյ և Որդի Աստուծոյ է նոյն և մի անձն:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՈՐԻՒՆ ՄԻԱԾԻՆ ԵՒ ՏԵՐԵՐՆՈՒԹԻՒՆԻՒՆԻ ՆՈՒԱ

ՅՕԻՈՒԱԾ Ս.

ՈՐԵՒ ՄԷՆԻՆ

Որդին Աստուծոյ՝ որ և Բան Հօր է մի անձն երրորդութեան, միաձին ծնունդ Հօր ի յախտեանից՝ անծախանակ: Դեռնաք՝ չէ թէ ուրաշ, և ոչ ուրաշալիս՝ արտաւոր, այլ յեղեղեղեղ Աստուծոյ.

Աստուած յԱստուծոյ, լոյս 'ի լուսոյ ծնունդ . նոյն ինքն էութեամբ բնութեամբ Համազօյակից Հօր : Եւ ոչ լոյս արարածական ծննդոց՝ 'ի խառնակ ծրանած . կամ թէ ըսեմ՝ լոյս որում ծնեալ՝ ժամանակի յաջորդութեան տակ ինկած , հետեալաբար և ժամանակաւ յետոյ եղած ըլլալ քան զԴնողն , որ է ըսել կրօնք քան զՀայրն . այս ըսել կ'ըլլայ թէ՛ զԵր երբեմն յորժամ ո՛չ էր Արդին , զոր ըսողները կը նշոյգեմք Հանգանակին մէջ . այլ՝ որպէս Հայր միշտ և 'ի յաւիտեանց , ընդ նմին և Արդին միշտ՝ ծնեալ 'ի յաւիտեանց :

Թէ ի՞նչ է այս Դնածք ըսուածը , և ի՞նչ՝ եղանակը , կ'ըսեմք՝ թէ Արդւոյ անձին 'ի Հօրէ յաւիտեանական յառաջ խաղաղութեմէ՝ երունն է . բայց ի՞նչ է . ինտո՞ր կ'ըլլայ , զգիտեմք , անհասանելի անգիտելի է այս մարդկան , 'ի վեր քան զքան ըլլալուն . միայն այս յայտնի գիտեմք որ՝ Հօր անձին և Արդւոյ անձին մէջտեղը եղած անձնաւորական առնչութեանց հակադրութիւնն է ծնունդը . Դնողը՝ Դնեալին հետ մի և նոյն անձը չէ՛ , որիչ անձն է . և Դնեալը՝ Դնողին հետ մի և նոյն անձը չէ՛ , որիչ անձն է : Ասկից աւելի բան չեմք կրնար գիտեալ այս Աստուածային երևան փայլ :

Ինչպէս Հայր անուան համար բոխք , Արդի անուն ալ նոյնպէս տարբեր անուններ ունի .— Արդի կ'ըստին մէջ մի անձը՝ որ բնութեամբ որդիք են . Արդի կ'ըստին նաև որդեգիրք . ևս և ամեն անձոր որ որդիական հանգամանքներ ունին . ինչպէս են աշակերտք՝ նկատմամբ փաղապետաց , ժողովուրդք՝ նկատմամբ Քահանայից , Իշխանաց , Թագաւորաց ևս . մեր ամենքս Աբէլի Աբաաճոյ կը կոչուինք , որդեգրութեամբ՝ շնորհօք ևս . (Եփես. Բ. 13—17) : Արդիք Աստուծոյ կը կոչուէին արեւելեան լեզուաց մէջ բոլոր թագաւորները , որոնք աշխարհ

հիս մէջ Աստուծոյ փոխանորդները և երեսմականները կը սեպուէին , իրիւր պատկերը կրող և իւր իշխանութիւնն ընդունած . (Սաբ. 2Բ. 27, 28, 1.) Ազամ ալ լոյս որում անկիջողէս Աստուծոյ ձեռքի ստեղծուած՝ Արդի Աստուծոյ ըսուած է : (Դան. Գ. 38.)

Հանգանակին մէջ « (Հաւատամբ) Եւ 'ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ Արդին Աստուծոյ » կ'ըսեմք նէ՛ , հոս Աբէլի Աբաաճոյ անունը առաջին նշանակութեամբ անուած է , ցի՛ բնութեամբ Արդի Համազօյակից Հօր նշանակութեամբ . և որպէս զի առար կամ սխալ նշանակութեամբ չտառուի , Տէր բառէն զատ՝ որ Յիսուսի Քրիստոսի փայլ գրուած է , և և 'ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս ըսելով , կ'աւելցուի նաև զձեռալն Աստուծոյ Հօրէ միամին , ցի՛ չեալ թէնէ Հօրն , որ է ըսել՝ բնութեամբ Արդի ծնած է , և մէկ հատիկ ծնած է . իրեն նման ուրիշ որդի ծնած չկայ՝ իրով յառաջ կամ յետոյ :

Հանգանակը մեզ կը ներկայացընէ Արդւոյ անձը իրեն . Աստուած և Արդի Աստուծոյ՝ բնութեամբ , ընդգէմ՝ այն ազատութեանը որը զԱրդին Աստուծոյ կրօնք համարեցին քան զՀայր՝ և արարած . և ընդգէմ նոյնն նշոյգք կը կարգէ յասելն զնալ որը ասեմն է՛ր երբեմն յորժամ ո՛չ էր Արդին , կամ է՛ր երբեմն յորժամ ո՛չ էր Ս. Հոգին . կամ թէ՛ յոչէից եղին , կամ յայլմէ Խոթեմէն ասեմ լինել զԱրդին Աստուծոյ և կամ զՍ. Հոգին , և թէ փոփոխելք են կամ սղլոյցելիք՝ զայնպիսին նշոյգէ Կաթողիկէ և Առաքելական Ս. Եկեղեցին :

Նիկիական Հօրք՝ որ հանգանակեցին այս գաւառութեան հաւատաց մասուները , ուրիշ բան չբրին , բայց եթէ այն աղանդաւորներուն զէմ Ս. Գրոց բացայայտ պատգամներն յառաջ բերին և իրար մերձեցուցին , և ահա մեք ալ նոյնիպէ կը հասն

տառեմբ Որդւոյ Աստուծոյ Աստուածութիւնը իրեն մի անձն կրորդութեան :

Ս. Գրգրը կ'անուցանէ մեզ որ

Ա. Որդւոյ՝ Աստուածային անուն, Աստուծոյ յատուկ գործը, և Աստուծոյ անհաղորդական ասորոց եկիւր կ'ընծայուին :

Բ. Որդւոյ՝ Աստուածային պաշտօն և երկրպագութիւն կ'ընծայուին :

Գ. Որդին իրեն ընծայուած Աստուածային անունն՝ ստորոց եկիւրն ու պաշտօնը շնորհ էր, այլ կը հաստատէ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ս.

Որդւոյ՝ Աստուծային անուն, Աստուծոյ յատուկ գործը և Աստուծոյ անհաղորդական ասորիքէն է ընծայուին :

Ա. Շատ համարներ կան Հին և Նոր կտակարանաց մէջ, յորս յոյժ բացայայտ եղանակաւ Աստուածային անուն կ'ընծայուի Որդւոյ ինչպէս են հետեւեալները . « Ի սկզբանէ էր Բանն, և Բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր Բանն » (ԲՃԷ. Ա. 1) « Չայն բարաւոյ յանապատի . պարապտ արտըք զճանապարհ Տեառն, և ուղիղ արտըք զճախը Աստուծոյ մերոյ » (Եսայ. Խ. 3 : Մատթ. Գ. 5 : ևս) « Ահա ես առաքեմ զհրեշտակ իմ, և տեսցէ զճանապարհս առաքի իմ, և յանկարծակի եկեսցէ Դատաւար իւր Տէր՝ զոր գովեն ինչորէն » (Մատթ. Գ. 1) « Չի մանուկ ծնաւ մեզ, որդի սուսաւ մեզ, որդի իշխանութիւն իւր ի վերայ ուսոյ իւրոց, և անուն կոչեցաւ նմա հրեշտակ մեծի խորհրդոյ, սրտեղեկի խորհրդակից, Աստուած հօգը, իշխան խաղաղութեան՝ Հայր հաւորեւելոյ շնորհքէն » (Եսայ. ին. 6) « Իսկ ցիրօ

զին ասէ . Աթոռ քո Աստուած յախաւանս յախաւեմից . զաւազան ուղղութեան, զաւազան արքայութեան քոյ . սիրեցեր զարդ արութիւն և ասեցեր զանորնութիւն, վասն այսորիկ էս զքեզ Աստուած՝ Աստուած յոյժ զով ուրախութեան առաւել քան զընկերս քո : (Սալմ. ԽԳ. 7 : Եսայ. Ա. 8) — Զարարիս այս անկեան վրայ՝ կ'անուանէ զինքը՝ Աստուծոյ ընկեր հօգը : « Զարկիւր սուր ի վերայ Հոգւի ինչ » և ի վերայ առ ընկերէն ինչ՝ ասէ Տէր Ամենակալ . հարկց զՀոգւն և ցրուեացին խաչներն » (ԶԳ. ԺԳ. 7) :

Նոր կտակարանի մէջ անհամար վկայութիւններ կան առ այս : (ՀՄԷ. Ին. 3 : Ա. Կոթն. Ժ. 9 : Կոթ. Բ. 9 : Ա. Տէր. Գ. 15 : Տէր. Ա. 8 : Ա. Պետ. Ա. 1 : Յայտ. ԽԱ. 5—7. ևս ևս ևս) :

Բ. Ս. Գրոց մէջ Որդւոյ անունի գործքեր կ'ընծայուին, որ Աստուծոյ՝ Աստուածային կարողութեան յատուկ է, և զորս արարած որ չկրնար ընել, բացարձակապէս անկարելի ըլլալով . ինչպէս է

Աբրահամը ընծայուած էր Բանն, Նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած . ամենայն ինչ նոգաւ եղեւ, և ասանց նորա եղեւ և ոչինչ՝ որ ինչ եղեւ չըն . . . (Յաշար. Գ. 5) և, և այնպէս Նոգաւ եղեւ, և ախարհ զնա ոչ ծանեաւ : (ԲՃԷ. Ա. 1—5, 10) « Զի Նոգաւ հաստատեցաւ ամենայն, որ ինչ յերկինս՝ և որ ինչ յերկրի, որք երեւին, և որք ոչն երեւին . եթէ անթուք, եթէ տէրութիւնք, եթէ պետութիւնք, եթէ իշխանութիւնք . ամենայն ինչ նոգաւ՝ և ի նոյն հաստատեցաւ . և նա է յառաջ քան զամենայն, և ամենայն ինչ Նոգաւ եկաց քովանդակս (Կոթ. Ա. 13—17) : « Ողորմութեամբ Տեառն լի եղեւ երկիր, և Բանի Տեառն երկինք հաստատեցան, և Հոգւով բերանոյ նորա ամենայն գորութիւնք նորա » (Սալմ. ԼԲ. 8) « Ի վախճան առաքց

Գ. Ս. Գիրք Աստուծոյ անհաղորդական ստորոգեկիլքները Որդւոյ կ'ընծայէ՝ ինչպէս են՝

Յոսիֆին ինքնաբերական է հեռու բնակվելով տուն
եկիրաթայտ սանդուխտոր՝ խցես վրեկ ՚ի հարգարևութ-
բար Յուզպայ : Դեղին ելջէ լինմ լինել իշխան Խորա-
յելիս , և եւէ Զորն ՚ի Հելհենի առաջը շնորհել ։ (Մէթ.
Եւ 20) «Տէր ստացաւ զիս ՚ի տկարէն ճանաչողարհաց
խորցը զ զործա խոր . յառաջէ քան զյաւառեանն
հաստատեաց զիս » : (Աւ.-Հ . Բ . 22—25 էւ) Հա-
ւատամբին մէջ այս ուլ կը դաւանիմք . « Որոյ թա-
գաւորութեանն ոչ զոյ վախճան . . . ։ Իսկ որք ա-
ստանն էր երկրին՝ յորժամ ո՛չ էր Որդին . . . զայն-
սիկանն նշողք Կրթութեան և Առաքելական Ս . Եկե-
ղեցի » :

Անճառութեան - զոր անտեսած յարոյց լուծեալ
զերկրուն մասու - քանզի ոչ էր հնար ըմբռնել նմա
ի նմանէ : (Գ. ք. Բ. 24) Եւ որ միայն ունի դաս-
մասնութիւն ընտելեալ ի լոյս անմարտոյց : (Ս. Տ. Է.
9. 16)

[illegible]

Անդրանիկի և Յակոբի թագավորների և թագուհիների մասին պատմությունը, հայերի և յարսերի: (Եբր. Ճ.Գ. 3: Բաղդադի շահ Սալթան, Գ. 6: Եբր. Ա. 121) Վերջին Արշակ և Ուրմիշ, և Ուրմիշ և Ուրմիշ և Ուրմիշ Ստեփանոսի: (Ռոմ. Ա. 8)

Ամենաբարեբախտ : Տուաւ ինձ ամենայն իշխա-
նութիւն յերկինս և յերկրիս : (Մատթ. ԼԳ. 18 :)
«Անն ունիմք Տեսառն Ահաւոսի Քրիստոսի, որ նորո-

79
դեպքէ զմարմին խոնարհութեան մերոյ՝ կերպարա-
նակից լինել մարմնոց փառաց իւրոց, ըստ զորո-
թեանն՝ առ ՚ի կարող լինելոց հնազանդեցուցանել
ընդ իւրեւ զամենայն ։ (Փիլիպ. Գ. 20—21) ։ «(Թե-
ւառ արհաւիրք) փայլն հզոր, թաղաւոր թաղաւո-
րաց, և Տէր տերանց ։ (Ս. Տե՛ 2. 13) ։ «Եթէ ըզ-
փորձ ինչ խնդրէք Պրիստոսի, որ խնեւ ընդ ձեզ
խօսի, որ հզորեալն է ՚ի ձեզ, և ո՛չ տկարաց-
եալ ։ զի թէպէտ և խաշեցաւ ՚ի մերմէ տկարութե-
նէ, այլ՝ կենդանի է զորոթեալն Աստուծոյ ։ (Բ.
Կռնէ՛ Ժ. Գ. 3—4)

Ամենօրեանքս: Ուրիցն երկուց և երեք ժո-
ղովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես ՚ի մէջ նոցա:»
(Մատթ. ԺԳ: 20): Եւ ընդ-ձեզ եմ զամենայն առաք-
մանից: Ի կառարարած աշխարհի: (Իճ: 20): Եւ ոչ
զոյս յերկնայ եւ, իմէ՛ք ո՛չ, որ է ն՛ն յերկնից Որդին
մարդոյ՝ որ է ն յերկնիս:» (Յւէ: Գ: 15):

[illegible]

ՀԱՏՈՒԱԾ՝ Բ.

Ա. Բարսեղյանի պաշտոնը և հեղինակությունը հ' ընթացյալին
Ուղեգրով Ա. Բարսեղյան

Ս. Գրգին մէջ անտէկ կրօնական գրաւոր և պաշտամունք ընծայուած կը տեսնենք Ողջոյ Սատուծոյ որ յատուկ է միայն Սատուծոյ ընծայիլ և անբարբառութիւն կուսապաշտութիւն է արարածի ուսեք այնպիսի նուէրներ ընէ: Ինչպէս է:

Հասարակ, կամ Հասարակ. «Որ հաւատայ յմարդի-
նդուքն զհեանս յաւիտեանս...» Որ հաւա-
տայ յիս, ոչ երբէք ծարաւեցիք... Չի թէ ոչ
հաւատացէք թէ ես եմ, մեռանիցիք ի մեզս ձեր։
Որ հաւատայ յիս, թէպէտ և մեռանի՝ կեցցէ, և
ամենայն որ կենդանի է՝ և հաւատայ յիս, մի մեռ-
ցի ի յաւիտեան...» Դու հաւատայ յմարդիս Ա-
ստուծոյ...» Եւ (Թ. 15. Գ. 36. Ե. 15. Զ. 55. Բ. 24.
Ժ. 57. ԺԱ. 25. ԺԲ. 1.) «Չայց զիտեմք՝ եթէ ոչ
արդարանայ մարդ ի գործոց օրինաց, եթէ ոչ՝ ի
հաւատոցն Յիսուսի Քրիստոսի»։ (Գ. 1. Բ. 16.)

Երկրորդ. իմաստ. «Այլ յորժամ միտամեզամեռած-
ցէ զանդրանիկն յաշխարհ, ապէ՛ք երկիրպաղցեն
նմա ամենայն ճրեշտակք Աստուծոյ»։ (Եթ. Ա. 6.)
«Աստուած զնա առաւել արծարծողոյց և շնորհաց
նմա անուն՝ որ ի վեր է բան զամենայն անուն. զի
յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծուռեր կըրկ-
նեցի, երկնաւորաց և երկրաւորաց, և անդա-
րաւեամեակեաց, և ամենայն լեզու խոստովան լի-
ցի, թէ Տէր է Յիսուս Քրիստոս ի փառս Աստու-
ծոյ Հօր»։ (Փիլ. 2. Բ. 9—11.)

Պարզեալ հասարակացն և պարզեալ եւ. եթէ որ
զիս պաշտոնցէ, պատուեցէ զնա Հացքն իմ։ (Թ. 15.
ԺԲ. 26.) «Այսպէս համարեցիք զմեզ մարդիկ, իր-
բեւ զպաշտօնեայ Քրիստոսի»։ (Ա. Կ. 1. Գ. 1.)
«Մկրտեցէ զնոսս յանուն Հօր, և Որդւոյ, և Հո-
գւոյն որոյ»։ (Մ. 16. Ե. 18.) «Եթէ՛ ժողովք շնոր-
հեցէ՛ք և ես. բանցի և ես եթէ՛ շնորհեցմ, զորինչ
շնորհեցմն վասն ձեր ի զէմս Քրիստոսի...» Չի հոտ
անդէ եմք Քրիստոսի»։ (Ռ. Կ. 1. Բ. 10—13.) «Եկեղեց-
ւոյդ Աստուծոյ որ է ի կորնիս, անկեղծ ի Քրի-
ստոս Յիսուս...»։ (Ա. Կ. 1. Բ. 2.) «Եւ զամենայն
զոր և առնիցէք յանկեւ և արդեամք, զամենայն
յանուն Տեառն Յիսուսի արքայի»։ (Կ. 1. Գ. 17.)

Այլ. «Մեծիմաստ» կարգայր և ա-
սէր. Տէր Յիսուս՝ ընկալ զդի իմ, եզ ծուռեր, և
աղաղակեաց ի ձայն բարձր։ Տէր, մի համարի
դոցա զայս մեզ»։ (Գ. 15. Բ. 59. Տէ. 1. Ե. 15. Զ. 25.
Բ. 1. Կ. 1. Բ. 15. Զ. 24—27.) «Յիսուս
զիս Տէր՝ յորժամ գացեն արքայութեամբ քով»։
(Գ. 1. Կ. 42.)

Այլ. «Մեծիմաստ» կարգայր և ա-
սէր. Տէր Յիսուս՝ ընկալ զդի իմ, եզ ծուռեր, և
աղաղակեաց ի ձայն բարձր։ Տէր, մի համարի
դոցա զայս մեզ»։ (Գ. 15. Բ. 59. Տէ. 1. Ե. 15. Զ. 25.
Բ. 1. Կ. 1. Բ. 15. Զ. 24—27.) «Յիսուս
զիս Տէր՝ յորժամ գացեն արքայութեամբ քով»։
(Գ. 1. Կ. 42.)

Այլ. «Մեծիմաստ» կարգայր և ա-
սէր. Տէր Յիսուս՝ ընկալ զդի իմ, եզ ծուռեր, և
աղաղակեաց ի ձայն բարձր։ Տէր, մի համարի
դոցա զայս մեզ»։ (Գ. 15. Բ. 59. Տէ. 1. Ե. 15. Զ. 25.
Բ. 1. Կ. 1. Բ. 15. Զ. 24—27.) «Յիսուս
զիս Տէր՝ յորժամ գացեն արքայութեամբ քով»։
(Գ. 1. Կ. 42.)

Այլ. «Մեծիմաստ» կարգայր և ա-
սէր. Տէր Յիսուս՝ ընկալ զդի իմ, եզ ծուռեր, և
աղաղակեաց ի ձայն բարձր։ Տէր, մի համարի
դոցա զայս մեզ»։ (Գ. 15. Բ. 59. Տէ. 1. Ե. 15. Զ. 25.
Բ. 1. Կ. 1. Բ. 15. Զ. 24—27.) «Յիսուս
զիս Տէր՝ յորժամ գացեն արքայութեամբ քով»։
(Գ. 1. Կ. 42.)

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ.

Որոշէ՛ երե՛ն ըն՝պոյն՝—Սոսոս՝—Սոսոս՝, ուր—
 րէն՝—Սոսոս՝—Սոսոս՝, այլ ինչ հասարակ

Մինչեւ հիմայ մէջ բերուած վիպութիւններէն տեսանք, որ Ս. Գրքը Քրիստոսի Յիսուսի Աստուածային անունը, Աստուծոյ յատուկ անհաղորդական ստորոգիւթքն է միում միայնոյ Աստուծոյ Արարչի ընծայելի նուէրներն և պաշտօններն ընծայուած ըլլալը կը հաստատեն։ Կան շատ մը համարներու յորս քաջ կը տեսնուի, թէ ինքն իսկ Յիսուս Քրիստոս նոր տրու տեսութեան մէջ՝ երբ ստանի Աստուածային ընծայներն կ'ընծայուին իրեն, ո՛չ միայն չէր մերժէր, այլ և կ'ընդունէր և ո՛չ միայն կ'ընդունէր, այլ նաեւ կը պահանջէր իրեն հարկաւոր միջոց մըրկութեան և կը հաստատէր թէ անոնց այս նուէրը ո՛չ միայն արժան է վայելուէր, այլ միանդամաց և հարկաւոր։ Ինչպէս, երբ Պետրոս զինքը Որոշէ՛ Ասոսոս՝ կենդանոյ դաւանեցաւ, (Մատթ. Ժ. 9. 16—17.) երբ Թովմաս անոր վերջերը շօշափելով գոչեց, «Տէ՛ր իմ և Աստուած իմ» (Յովհ. Ի. 20.) երբ Ասարեայները և անոնց հետ մկկաւոյ Գեննեսարէթ նաւարկող ընկերներնին եկան «Երկրպագին նմա և ասան, արդարեւ Որդի Աստուծոյ ես դու» (Մատթ. Ժ. 9. 35.) երբ ուրիշ շատ պարագայներու մէջ շատերն երկրպագութիւն կ'ընէին իրեն՝ կ'ընդունէր (Մատթ. Ի. 9—17. Գով. 32 նս.) Եւ երբ Հորէնայք իրեն ըսին՝ «Գու մարդ ես և գանձն քո Աստուած առնես», Յիսուս չըսաւ թէ դուք զոր պարտութիւն կ'ընէք, այլ ընդունեց որ զրուցածնին ձյմարիտ էր, և հաստատելու ապացուցանելու

համար անոնց իւր Աստուածութիւնը՝ պատճառաբանելով ապացոյցներ ու վիպութիւններ բերաւ ու ըսաւ. «Ո՛չ յորէնս ձեր գրեալ է ևս ասացի թէ աստուածք իցէք. իսկ եթէ զնոսա աստուածս առնէ, առ որս բանն Աստուծոյ եղեւ, և չէ՛ մարթեոճանիլ զորոյն իսկ զոր Հայր արեւաց և առաքեաց յայնարս, դուք ասէք թէ հայհոյես, զի ասացի թէ Որդի Աստուծոյ եմ» Եթէ ո՛չ զործեմ զգործս Հոր իմոյ, մի՛ հաւատայք ինձ, ապա թէ զործեմ, թէ և ինձ ո՛չ հաւատայք, սակայն զործոյն հաւատայէք. զի գիտաւիք և ծանօթիք, եթէ Հայր յիս է, և ես 'ի Հայր... Եւ բազումս հաւատացին 'ի Նա անդ» (Յովհ. Ժ. 52—42) Քահանայապետն ալ երբ որ զինքը երդուրեցնելով ըսաւ. «Երդմեներցանեմ զքեզ Աստուած կենդանի, զի ասացես մեզ՝ թէ դու ես Քրիստոսն Որդի Աստուծոյ», Քրիստոս ո՛չ միայն չէ չըսաւ, այլ հաստատեց ալ միանգամայն՝ ըսելով. «Գու ասացեր, բայց ասեմ ձեզ, յայտնեալ տեսանիցէք զՈրդի մարդոյ նստեալ ընդ ամբէ զօրութեանն և եկեալ ընդ ամպոյ երկնից» (Մատթ. Ի. 23. 65—64.) Իւր աշակերտներուն ալ երբ որ պէտք եկաւ՝ ըսաւ. «Գուք կոչէք զիս Վարդապետ և Տէր, և բարեք ասնէք, բանդի եմ իսկ, իսկ արդ եթէ ես լուացի զոսոս ձեր՝ Տէրս և վարդապետս եմ» (Յովհ. Ժ. 9. 15—14.)

Ասկից զատ՝ կը պահանջէր ալ բոլոր Յիսուս՝ որ հաւատան իրեն իրրեւ Աստուծոյ և Որդոյ Աստուծոյ, ինչպէս որ ըսաւ 'ի ծնէ կոտին. «Գու հաւատաս Որդին Աստուծոյ. Նա պատասխանի եւս և ասէ. Տէ՛րս, ո՛վ է, զի հաւատացի 'ի Նա» Ասէցնա Յիսուս. Եւ տեսեր զնա, և որ խօսիդ ընդ քեզ նա է։ Եւ նա ասէ. հաւատամ Տէ՛րս, և երկրեպաղ նմա։ (Յովհ. Ժ. 35—38.) Յիսուս Քրիստոս

տառ իւր վերջին կտակին մէջ ինչ Դ-հ-ն-ը վայս՝ որ
 զիրքը Աստուած ճանչնալը, հաւատաւոր իրեն . և
 աղօթք ուղղեմը . միանգամայն խոստանալով որ
 մեր աղօթքներուն լսէ և խնդրուածքներս կատարէ .
 «Այս են յաւիտեանակն կենանք, զի ծանիցեն զքեզ
 (Հայր) միայն ճշմարիտ Աստուած, և զոր առաքել-
 ցեր զՅիսուս Քրիստոս . . . : Մի՛ խռովեցանք սիրտը
 ձեր, այլ հաւատացէ՛ք Աստուած, և յիս հաւա-
 տացէ՛ք . . . : Եւ զոր ինչ խնդրիցէ՛ք յանուն իմ,
 արարից զայն, զի փառաւորեցանք Հայր յՈրդի . . . :
 Եթէ կայցէ՛ք յիս, և բանքն իմ՝ ի ձեզ կայցեն,
 զոր ինչ կամիցիք խնդրեալիք՝ և լինիցի ձեզ . . . :
 Մինչև ցայժմ ոչինչ խնդրեցէ՛ք յանուն իմ՝ խնդ-
 րեցէ՛ք և առնուցուք, զի ուրախութիւնն ձեր լցեալ
 եղիցի . . . : Բայեւ աւուր խնդրեալիք յանուն իմ՝
 և ո՛չ անեմ՝ ձեզ՝ եթէ ես հարցից զՀայր փառն
 ձեր, զի ինքն իսկ Հայր սիրտ զձեզ, զի՛ զուք զիս
 սիրեցիք, և հաւատացէ՛ք եթէ ես Աստուծոյ եկիմ
 (8-15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25)»

Այս ամեն ըսածներէն առաւելաւ կը տեսն
 նուր հետեւեալ համարներուն մէջ՝ «Կայ իսկ ի
 զրի, եթէ ահաւասիկ դնեմ՝ ի Աստուծոյ ընտիր,
 զուր անկեան պատուական, և որ ի նա հաւա-
 րացէ մի՛ ամաչեցէ՛ք» (Ա. Պետ. Բ. 8) «Այս է սրտու
 ուրախ նորա, զի հաւաւորացաւ յանուն Որդւոյ նո-
 րա Յիսուս Քրիստոսի» (Ա. Բ-Ը. Գ. 15) «Զայն
 խորհեցի իւրաքանչիւր որ՝ ի ձեզ, որ և ի Քրիս-
 տոս Յիսուս . որ ի կեղծութեան Աստուծոյ է, ոչինչ
 յարիւրակութիւն համարեցաւ չլինել հաւաւոր Աս-
 տուծոյ այլ զանձն ունայնացոյց զկերպարանս ծառայի
 անեալ՝ ի նմանութիւն մարդկան եղեալ, և կերպ
 պարանոց դուեալ իրեւ զմարդ . խոնարհեցոյց զան-
 ձըն, լեալ հնազանդ մահու չարի, և մահու խաչի
 վասն որոյ և Աստուած զիս տնաւել բարձրացոյց»

և շնորհաց նման անուն որ ի վեր է քան զամե-
 նայն անուն . զի . . . Տէր է Յիսուս Քրիստոս ի փա-
 րոս Աստուծոյ Հոր » (Փիլիպ. Բ. 5—11) «Եւ շէ-
 րաւ էնէ՛ք ինչ-ի՛նչ . զի և ոչ անուն այլ զոյ ի ներ-
 քոյ երկեցից տուեալ ի մարդիկ, որով արժան իցէ
 կեալ մեզ» (Գրք. Գ. 12)

«Այլ այս՝ այնչափ ինչ գրեցաւ, զի հաւատա-
 ցէ՛ք եթէ Յիսուս Քրիստոս է Որդի Աստուծոյ, և
 զի հաւատացէ՛ք, և զիկանա յաւիտեանակն ըն-
 դունեցիք յանուն նորա » (Ը-Ը. Գ. 51)

607-ՈՒԱՄ Բ .

ՏԵՐԵՆՈՒԹԵԱՆԻ ԱՊՈՍՏՈՐՆԵՐՆԵՐ

Յիսուս Քրիստոսի Տնորնութեանց վրայ խո-
 սելու համար մէջ պիտի բերեմք,

Ա. Յիսուսի Քրիստոսի համար եղած կանխագու-
 չակ մարգարէութիւնները .

Բ. Մարգարէութիւն Աստուածորդւոյն, և

Գ. Անոր տնորնութիւնները :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա.

Եթեւ ի Բեթանի հաւոր եղած խնդրեալ ժողո-
 քեան խնդրեալ խնդրեալ խնդրեալ

Եթեւ Քրիստոս զիս ձեռնէր Բեթանի . «Եւ
 եղից թշնամութիւն ի մէջ քո և ի մէջ կնոջդ, և
 ի մէջ զաւակի քոյ և ի մէջ զաւակի դորա . նա ըս-
 ցաւսեցէ՛ք բու՛գ լսոյ, և դու սպասեցես նորա դար-
 չապարի» (Մատթ. Գ. 18) — Կարեւորեցաւ . «Այլ իր»

ցեաւ և խելամուտ լիցիս յեկեց բանին տալ պատասխանի . (կամ ըստ երբ . Եւ գէորգիս և խելամուտ զեւ . զի յեկեց հրամանէ զնախնեաւ Երասմուսի մինչև 20-էն և) և 'ի շինելն Երուսաղէմի մինչեւ 90 ծեական առաջնորդ եօթներորդ եօթն , և եօթներորդ վաթսուսն և երկու . . . եօթներորդ մի և կէս եօթներորդի , բարձցին զո՛հք և նուէրք ևն » : (Ղաւ . Թ . 25—27) :—Կաթ . Եօթանասուն եօթնեակք տարինեւրու եօթանասուն շարաթներ նշանակելով , տաճարի վերայնութեան համար տրուելիք հրամանագրին ժամանակէն հաշուելով շորս հարիւր իննսուն տարի պէտք էր Մեպայի գալուսն՝ զոտուելուն ևն : Իրօք ալ այնչափ ատեն անցաւ Երկայնաբազուկ Արտաշիս Բ . 'ի հրամանէն , որ տաճարը նորոգելու համար շնորհեց Հրէից , մինչեւ Քրիստոսի յաշխարհ գալուստը և անորինութեանց կատարումը : Արտաշէս իւր գահավարտութեան քսաներորդ առաջներորդ տարին տուաւ այս հրամանը , ըստ հասարակ թուականին՝ 455 տարին (Նխ . Բ) և Հռովմայ յնութեան 299 տարին , ուսկից մինչեւ Տիբերիոս կայսեր հնդեպաւաններորդ տարին , (յի Հռովմի շինութեան 782 թուականը .) որ ատեն եղաւ Քրիստոսի հրապարակաւ գալուստն ու յայտնութիւնը . (Ղաւ . 9) և մինչեւ այն ատեն արդէն անցեր էին վաթսուն և ինն եօթներորդներ , (յի շորս հարիւր ութսուն երեք տարիներ ,) և եօթանասներորդ եօթներորդին կէսին՝ այ իւր երեք ու կէս տարիէն ետքը Օծեալը զննաւ :

Ի Հրեւոսն՝ Գաթաթն Բեթղէմէս տալու զեթէն ծնունդ : Եւ զու Բեթղէմէս տուն Եփրատայ սակաւաւոր էրեւս լինել 'ի հաղարաւոր Յուդայ . 'ի բէն ելցէ ինծ մինել իշխան խորայէրի , և ելք նորա 'ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի . (Մէ . Ե . 2) :—Կաթ . Եւ Ե Յովսէփ 'ի Գալիլէէ 'ի քաղաք Դաղարէթէ 'ի Հրէ-

աստան , 'ի քաղաք Դաւթի , որ կոչի Բեթղէմէս , վասն լինելոյ նորա 'ի տանէ և յազգէ Դաւթի , մտանել յաշխարհագիր Մարեմա հանդերձ զոր խօսեալն էր նմա , և էր յղի : Եւ եղեւ 'ի հասանելն նոցա անդր , լցան աւուրք ծնանելոյ նորա , և ծնաւ զորդին իւր զանդրանիկ . . . : Եւ իբրեւ լցան աւուրք ութ թլիպտեղ զնա , և կոչեցաւ անուն նորա Յիսուս . (Ղաւ . Բ . 4—7 . 21 : Տէ . Լա Մաթ . Բ . 1) :

Կաթ . զԷլիէ զը զեթէն ծնունդ , և Եւստակ զեթէն Կուսէր . Էլասն այդորդի տացէ ձեզ Տէր ինքնին նշան . ահա կոյսն յգացիք և ծնցի որդի , և կուսեցեն զանուն նորա Էմանուէլ : (Եւ . Ե . 14) : Այս խօսքիս Երաշական բնագրին մէջ գործածուած աղբիկ նշանակող ալմա բառը՝ Հին Կտակարանի մէջ եօթն տեղ գործածուած է . (Մնթ . Ի . 45 : Եւ . Բ . 8 : Սաւ . Կ . 26 : Եթ . Ա . 2 : Զ . 7 : Աւ . Լ . 19 : Ե . Լ . 14) : ամեն տեղ ալ Կաթ . զԷլիէ , առէր զեթէն , առաջին Կաթ . նշանակութեանը . և այս մտքը միայն նշանակելու կրնար ըլլալ անոր որդի ծնանելը :—Կաթ . Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդէն էր այսպէս . խօսեալ զմայն նորա Մարիամ Յովսէփու , մինչեւ եկեալ առ միմեանս՝ գտաւ յգացեալ 'ի Հոգւոյն Արար . . . : (Եւ Յովսէփ) ո՛չ զի տէր զնա , մինչեւ ծնաւ զմորդին իւր զանդրանիկ , և կոչեաց զանուն նորա Յիսուս : (Մաթ . Ա . 18—28) : Աւետարանիւր կը յաւելու եւս թէ՛ Հրեւոսայն Յովսէփին երեւնալով 'ի տեսեան կ'ըսէ : « Ենցի որդի , և կոչեցես զանուն նորա Յիսուս , զի նա փրկեցէ զսոգութեան իւր 'ի մեղաց իւրեանց : Այլ այս ամենայն եղեւ , զի լցցի որ ասացան 'ի Տեառնէ 'ի ձեռն Խաչայեալ մարգարէի . ահա կոյսն յգացի և ծնցի որդի , և կոչեցեն զանուն նորա Էմանուէլ , որ թարգմանի ընդ մեզ Աստուած » : (Մաթ .

Ա. 21—22) Ուրեմն Խմանուէլ և Յիսուս անուն
ները՝ ըստ մասնայն հոմանիշ են, որ հրեշտակը կը
հրամայէ Յիսուս դնել անոր անուշը՝ որպէս զի
կատարուի լանոր անուշը Խմանուէլ աստի հոշնե
մարդարէութիւնը կ'ըսէ: Եւ արդարեւ Խմանուէլ
Աստուծոյ հօգիս ըսել է. Սէսա բառն ալ՝ թէ՛ եւ
Փրէն կը նշանակէ, բայց ինչպէս որ ոմանք կը դի-
տեն, Եբրայեցեցիքի մէջ Փրէնը նշանակող լատին
գրայ Աստուածութեան յատուկ Եհովայ անունին
նշանը գրեթե անւնոյնով յիմուած յետ միւսէ, որ
կը նշանակէ Փրէսիւն Տէսն կամ Տէն Փրէն, ուր
անա այս մտքը Խմանուէլ անունին հետ այն նկատ-
մունքը կ'ունենայ, թէ Աստուծոյ ընդ հօգիս է զիս-
տիւնի հօգիս:

Ինչպէս որ Աստուծոյ հօգիս էր, նշա-
նակէ և Բարեկամութեան հօգիս պիտի ըլլար: Եւ մէկ
հատիկ, որ է ըսել՝ մայրը ուրիշ դասակ չզիտի ու-
նենար, այս է՝ կոյս ակտի միտք, որ ուրիշ դասակ
չծնէր, որով և Յիսուս՝ եղբայր և քոյր չունենար:
Եփրեկա ի սրդ զանմէն իմ, և ի ձեռնդ չանց զմտ-
մորութիւն իմ. . . . Դոյնեա՛ առ Կա և ողորմեա՛
իմ, զի միտմոր և ստըքառ եմ ես. . . . Իբայց
արա զանմէն իմ ի խորամանկութեան նոցա, և յա-
նիւծուց զմիտմորութիւն իմ: (Սաւ. ԽԱ. 21: ԽԲ.
16: ԼԳ. 17): Կարձակեալ Յովնէփ
Իբնոյ անտի, արար որպէս հրամայեաց նմա հրեշ-
տակն Տէսան, և առ յիջն զիմէն իւր, և ոչ գի-
տէր զնա, մինչեւ ծնա զորդին իւր զանդրանիկ և
կոշեաց զանուն նորա Յիսուս: (Սաւ. Ա. 24—25)
Նոս Աւետարանէն զիսուսն ըլլալով Յիսուսի ան-
հայր ծնունդը պատմել, ու չէ թէ Մարիամու կեն-
սադրութիւնն ընել, անոր տաղադարին մէջ անուն-
նական յարաբերութիւններու մէջ մոռնալուն կամ
շմտնալուն անհարկութիւն անհնաւին չընել, միայն՝

Յովնէփ Մարիամու հետ ինչ կապակցութիւն որ
ունէր ցայեւմ, նոյնը պահած ըլլալը կը գիտէ
հասկցընել Քիւն: Յիսուսի ծնունդը: Ուստի մինչեւ
Յիսուսի ծնունդը կարգուած էր ըսելը՝ Յիսուսի
ծնանելն ետեւ կարգ ունեցաւ ըսել չէր: — Եւ
խոստովանիմք որ Քիւն բառը խորին մէջ նշա-
նակուած գործողութեան շարժու ստիման կը գտնէ,
բայց ըստ արեւելեան լեզուաց և ըստ Եբրայաբա-
նութեան լատ անգամ կը գործածուի Քիւն բառը
նաեւ անանկ սեղանակը որ խորին գործողու-
թեան անսահման շարունակութիւնը կ'ակնարկուի,
ըստ որոյ կ'ըսուի. « Ի հովանի թեւոց քոց յուսացայց
մինչեւ անցցէ անորէնութիւն. . . . Մինչեւ յաւե-
տիմք և ի ձեռանակ, Աստուած իմ մի թողուք
զիս. . . . Բարձր լիւր մինչեւ յերկինս Աստուած. . . .
Ասաց Տէր ցՏէր իմ. նիստ ընդ աջմէ իմնէ, մին-
չեւ եզից զքննալիս քո պատուանդան ստից քոց: (Սաւ. ՄԶ: 2: Լ. 18: ՃԷ. 6: ՃԹ. 1: Եւ) Լատարակ
խոսակցութեան մէջ անգամ թէ որ ամուլ ձեռք
մը համար ըսուի, թէ մինչեւ իւր ձեռութեան հա-
սակը զաւակ չէ ծնած, այս ըսել չէ թէ ձեռու-
թենէն ետքը զաւակ ծնած է. և կամ հիւանդի մը
համար թէ որ ըսուի, հիւանդացած որն մինչեւ
մեռած որը բան չկերաւ, սակէ չհասկցուի թէ
մեռանելն ետքը կերաւ, եւ:

Նմանապէս Աւետարանէն զՅիսուս անբռնի
Որէ՛ն անուանելը ակնարկուել էր թէ յետածին եղ-
բայրներ ալ ունեցաւ Յիսուս. քանզի յորէնս ան-
բռնի կ'ըսուէին նախածին մանկուէն, յետածին
եղբայր, քոյր ունենային կամ ոչ: (Լւկ. ԺԳ. 1—15)
Եւ որովհետեւ պատմութիւնը կ'երայխաւորէ որ
Մարիամ չամուսնացաւ մէկու մը հետ, և ո'չ իսկ
Յովնէփայ հետ, մեռնելուտարապէս պահեց իւր
կուսութիւնը. հետեւտարա յետածին զաւակներ

որ չուենհալալ՝ Բիսուս իրեն միամոր որդի մնաց։
— Իսկ հոր կրտսերանաց մէջ Էդէմբէ և Գրէ Բիսուսի ըստածեները՝ անոր մօտաւոր ազգականներն էին, ինչպէս որ սովորութիւն է Ս. Գրոց այսպէս անուանել մերձաւոր ազգականները։ Արտաշատ իւր Ղովա եղբորորդին (Դէմբ. ԺԲ. 5-) եղբայր կ'անուանէր (ԺԳ. 9-) և Ղովա՝ իւր քաղաքակիցները։ ԺԺ. 8—7) Քանիչի բաց ՚ի պատմութենէ որ կը հաստատէ անոց համաձայն հարմանայր եղբայր և քոյր չըլլային, այլ միայն մերձաւոր ազգական, նոյն իսկ աւետանագիրն Մարկոս՝ որ յսկանէ անուանէ կը յիշէ անոր եղբայր ըստածեները, յաւելն. « Ոչ սա է մանուկ հիւսանն, և Որդին Մարեանց, եղբայր Բակոմիայս և Զովաւց, և Զուգայի և Սիմոնէնի» (ՄԻԷ. 2. 5-) ետքէն բացորոշակի կը յայտնէ, թէ անոր եղբայր անուանեալ Բակոմիին և Զովաւն մայրը՝ Մարեան անուն ուրիշ կին մըն էր։ Ինն և հասնայք որ հայէին ի հետստանէ, յորս էր Մարիամ Մաղդաղեանցի, և ՄԻԷ-մ ԲԱԷԷԷ՝ ԺԺԷԷ՝ և ԲՈՒԷԷ՝ հայն էն»։ (ՄԻԷ. ԺԶ. 40) Ուրեմն ինչպէս որ անկործ կոչս էր նախքան գծնուելն, նոյնպէս կոչս մնաց յետ ծննդեանն, և բաց ՚ի Բիսուսէ ուրիշ զուակ չուենեաց։ Եւ վասն որոյ երբ Բիսուս ՚ի խաչին տեսա իւր մայրը՝ որ անզուակ՝ ուստի և անխնամ պիտի մնար, յանձնեց զայն իւր սիրելի աշակերտին խնամողը։ Թէ և իւր եղբայր անուանեալ Բակոմի և Զովա՝ ողջ էին այն առնել և այնուհետեւ շատ տարիներ ալ ապրեցան, բայց Բիսուս՝ դուռ անզուակ եւ մայր իմ կ'ըսէ, այսուհետեւ Բովանանէս քու որդիդ թող լլայ, ու զքեզ խնամ»։ «Վիդ դու, ահա որդին քո . . . և յայնմ ժամանակէ ա՛ռ աշակերտն զնա առ իւր»։ (ԲԷԷ. ԺԺ. 28—27.)

Այդ-պէս լինելով անկէն- իշ-ի երես, ք իր-ի ի-ի

«գգգգգգգգ գգգգգգգգ գգգգգգգգ գգգգգգգգ» : « Եւ զազգա-
առնին նորա օ՝ պատմեալէ, զի բառեան յերկրէ
կեանք նորա » : (Խոյ. Երգ. 8) : « Անժառանգ եւ զառ-
ձըն իմ՝ խորհեցան յորդոց ՚ի մարդ կաննէ » : (Սաղ-
մ. 12) :—Կոտ : « Մշակման իրերն տեղսի գորդին,
առնեն ընդ միտս : սա է մասնագն, եկայք սպանե-
ցուք զսա, և կայցուք զմասանդութիւն սորա : Եւ
առեալ հանին զեա արտաբոյ քան զայգին և սպա-
նին » : (Մատթ. ԻԽ. 58—59) : Եւ ևս Յիսուս Յուդա-
յի ցեղէն իւր ազատառնսմի վերջին ճտան ըլլալով,
երբ մահու խաչի անոր երկրապարհ կեանքը բար-
ձաւ, անոր ազգատոհմի պատմութեան վերջի էջը
գոցուեցաւ : Արէ ըսել թէ՛, ամուսին, զաւակ ալ
չպիտի ունենաւ և չունեցաւ : որով իւր ճետք վեր-
ժայաւ Յուդայի ցեղին մէջ :

Թագաւորացիք սնոր երկրագործներն ղեկն քայլն և ըն-
ծախէր ժողովուրդներն. «Թագաւորք Թարսսի և կղզեաց
պատարագաց սնառուսցեն նմա, թագաւորք Արագաց
և Սարաց պատարագաց ըրեցեն նմա, երկիրագացն
նմա ամենայն թագաւորք երկրի»: (Մ-ժ՝ ՀԱ 10—
11) «Ամենեքեան ՚ի Սարաց եկեացեն, ըրերն ոսկի
և կնդրոսկ՝ և ակնան պատուականն. և զգիրտա-
թեան Տեփան ապցեն զաւտիսն»: (Ե-ժ՝ Կ 8)
Կոթ: «Ահա մեզ ք յարեւելից եկին...: Եւ իրբու-
մարն ՚ի տուն, տներն զմանունն հանդերձ Մարե-
մաւ մարն իւրով, և անկեալ երկիրագաց անէկն
նմա, և բացելոց զգանձս իւրեանց՝ մատուցեն նմա
պատարագաց՝ ոսկի և կնդրոսկ և զմուսս: (Մ-Թ, Բ
2—11) իմա՝ ևս յուրք թագաւորները որ տու-
նա ՚ի Քրիստոնէութեան զարձան և ջարդ ՚ի նմին
կան:

Հասցի: ԳԼ ՆԱԴԵՐՈՒՄ ԼՈՐ՝ ՊԲ ՊԵՏԻ ԵԼԻՔ ՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵԹ (ՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ ՆԱԴԵՐՈՒՄ) ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ:

«Այսպէս ասէ Տէր. Զայն 'ի Հոամայ լսելի եղև»:

հաւատացին որք էին կարգեալ 'ի կեանսն յաւտեանականս. և շրջէր թանն ընդ ամենայն գաւառնս (Գործ. ԺԳ. 26: 46—48:) ևս, ևս, ևս:

Տէրօն Հոգին էր լուս շէտէն ինչ, 'ի Վեդն տառաշնութեան էր: «Հոգի Տեսուս 'ի վերայ իմ. վասն որոյ և օժ իսկ զիս, աւետարանել աղքատաց առաքեաց զիս ևս» (Եւայ. ԿԱ. 1:)—«Եւ իբրեւ մկրտեցաւ Յիսուս, և՛ վաղմաղակի 'ի ջրոյ անտի, և ահա բացան նմա երկինք, և ետես զՀոգին Աստուծոյ՝ զի իջանէր իբրեւ զաղաւնի և գայր 'ի վերայ նորա. և ահա ձայն յերկինք՝ որ ասէր. դա է որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ» (Մատթ. Գ. 16—17:)

Իսկ տառաշնութեան շէտէն Վեդն շէտէն. «Հապա նախ զայդ արք. վաղմաղակի հետ արա. երկիր Զաբուղմին՝ և երկիր Նեփթաղեմի՝ ճանապարհ ծովու և այլք որ բնակեալ էք զծովեզերքդ և յայնորոյ Յորդանանու Գալիլեա հեթանոսաց, կողմանք Հրէաստանի: Եղիցումուք որ գնայր ընդ խաւար՝ ետես լոյս մեծ. և որ բնակեալ էք յայխաւին և 'ի ստուերս մահու, լոյս ծագեաց ձեզ» (Եւայ. Թ. 1—2:)—«Կա. և Եւ իբրեւ լուսա Յիսուս՝ եթէ Յովհաննէս մատնեցաւ, մեկնեցաւ զնաց 'ի Գալիլեա, և թողեալ զՀապարէթ, եկն բնակեցաւ 'ի Կափառնաուս՝ 'ի ծովեզերին, 'ի սահման Զաբուղմին և Նեփթաղիմայ: Զի լցցի բանն ևս» (Մատթ. Գ. 12—13:)

Զոյցն էր ինչ տառաշնութեան շէտէն Վեդն. «Պատմեցաք առաջի նորա իբրեւ զմանուկ, իբրեւ զարմատ 'ի ծաղաւուտ երկրէ» (Եւայ. ԵԳ. 2:): «Եւյալեա առ իս և ողորմեա ինձ, զի միտմա և աղքատ եմ ես» (Եւայ. ԵԳ. 2:): «Եւ աղքատ և տնանկ եմ Ստուած օգնեալ ինձ» (Սաղմ. ԽԻ. 18: ԿԻ. 8:)—«Կա. և Աշուխուսց որք գոն, և թռչնոց երկինք՝ դադարք. և որդւոյ մարդոյ ոչ գոյ՝ ուր զիցէ զգլուխ իւր» (Ղաւ. Թ. 88:)

Մեծ՝ հեղ շէտէն Վեդն, հաւատաշնութեան Վեդն. «Մի՛ աղաղակեացէ և մի՛ վիճեացի, և մի՛ որ լուիցէ արտաքոյ գրարբաւ նորա. զեղէզն ջախնալ մի՛ բեկցէ, և զպատրոյն առկայծեալ մի՛ յիմուցէ» (Եւայ. ԽԻ. 2:)—«Կա. Իսկ ֆարիսեցիքն ինչալ արտաք խորհուրդ արարին զմանէ՛ թէ ո՛րպէս կորուսցն զնա: Եւ Յիսուս իբրեւ զիտաց, մեկնեցաւ անտի, և զնացին զհետ նորա ժողովորդք բազում, և բժշկեաց զամենեանս. և սաստեաց նոցա՝ զի մի՛ յայտնեցեն զմանէ՛ ումեք, զի լցցի որ ասացան 'ի ձեռն Եւայեայ մարդարէի: Ահա մանուկ իմ զոր բնորեցի, և սիրելի իմ՝ ընդ որ հաճեցաւ անձն իմ, եղից զոգի իմ 'ի վերայ նորա, և իրաւունս հեթանոսաց պատմեցաւ, ոչ հաւատակեցի, և ոչ աղաղակեցէ, և ոչ որ լուիցէ 'ի հրապարակս գրարբաւ նորա ևս» (Մատթ. ԺԻ. 14—21: ԺԱ. 29:)

Գրն շէտէն Վեդն, և Կրիստոսութեան Եւայեայն շէտէն Վեդն. «Իբրեւ հովիւ մի հովուեաց զխաչինս իւր, և բազկա իւրով ժողովեաց զգառնս, և 'ի ծոց իւր կրեաց զնաս» և միսիթար լիցի յզեաց» (Եւայ. Խ. 11:)—«Կա. «Քանզի ոչ եթէ ունիւք Քահանայապետ, որ շիցէ կարող չարարակից լինել տկարութեան մերոյ. այլ փորձ է ամենակեանս ըստ նմանութեան, առանց մեղաց: Մատիցուք այսուհետեւ. համարձակութեամբ առաջի ամբողջ շնորհացն նորա, զի ընկալցուք զոգորմութիւն, և զպտցուք շնորհս 'ի զէպ ժամանակի՝ օգնականութեան» (Եւայ. Գ. 15—16: Կ. 1: Եւ Վեդն Հոգի. Գ. Պր. 8:)

Նեփթաղիմ, Զաբուղմին շէտէն Վեդն. «Անուրէնութիւն ոչ գործեաց, և ոչ գտաւ նեղութիւն 'ի բերան նորա» (Եւայ. ԵԳ. 9:): «Տէր Աստուած իմ, թէ արարից զայս, թէ իցեն անորէնութիւնք 'ի ձեռս իմ»

անկախք է ետ 'ի թշնամեաց իմոց ընդ ունայն » :
(Մ-ւ՛. Է. 4—5)։—Կ-ր. « Չի և Քրիստոս փասն ձեզ
մեռաւ, և ձեզ եթող օրինակ՝ զի գնեաւ երթայցէք
հետոց նորա »։ Ար ոչն արար մեզս, և ոչ գտաւ
ենեկութիւն 'ի յիշման նորա » ևն (Ա. Պ-ր. 24—25)։

Պ-ւ՛. Է. 25—26, 27—28, 29—30, 31—32, 33—34, 35—36, 37—38, 39—40, 41—42, 43—44, 45—46, 47—48, 49—50, 51—52, 53—54, 55—56, 57—58, 59—60, 61—62, 63—64, 65—66, 67—68, 69—70, 71—72, 73—74, 75—76, 77—78, 79—80, 81—82, 83—84, 85—86, 87—88, 89—90, 91—92, 93—94, 95—96, 97—98, 99—100, 101—102, 103—104, 105—106, 107—108, 109—110, 111—112, 113—114, 115—116, 117—118, 119—120, 121—122, 123—124, 125—126, 127—128, 129—130, 131—132, 133—134, 135—136, 137—138, 139—140, 141—142, 143—144, 145—146, 147—148, 149—150, 151—152, 153—154, 155—156, 157—158, 159—160, 161—162, 163—164, 165—166, 167—168, 169—170, 171—172, 173—174, 175—176, 177—178, 179—180, 181—182, 183—184, 185—186, 187—188, 189—190, 191—192, 193—194, 195—196, 197—198, 199—200, 201—202, 203—204, 205—206, 207—208, 209—210, 211—212, 213—214, 215—216, 217—218, 219—220, 221—222, 223—224, 225—226, 227—228, 229—230, 231—232, 233—234, 235—236, 237—238, 239—240, 241—242, 243—244, 245—246, 247—248, 249—250, 251—252, 253—254, 255—256, 257—258, 259—260, 261—262, 263—264, 265—266, 267—268, 269—270, 271—272, 273—274, 275—276, 277—278, 279—280, 281—282, 283—284, 285—286, 287—288, 289—290, 291—292, 293—294, 295—296, 297—298, 299—300, 301—302, 303—304, 305—306, 307—308, 309—310, 311—312, 313—314, 315—316, 317—318, 319—320, 321—322, 323—324, 325—326, 327—328, 329—330, 331—332, 333—334, 335—336, 337—338, 339—340, 341—342, 343—344, 345—346, 347—348, 349—350, 351—352, 353—354, 355—356, 357—358, 359—360, 361—362, 363—364, 365—366, 367—368, 369—370, 371—372, 373—374, 375—376, 377—378, 379—380, 381—382, 383—384, 385—386, 387—388, 389—390, 391—392, 393—394, 395—396, 397—398, 399—400, 401—402, 403—404, 405—406, 407—408, 409—410, 411—412, 413—414, 415—416, 417—418, 419—420, 421—422, 423—424, 425—426, 427—428, 429—430, 431—432, 433—434, 435—436, 437—438, 439—440, 441—442, 443—444, 445—446, 447—448, 449—450, 451—452, 453—454, 455—456, 457—458, 459—460, 461—462, 463—464, 465—466, 467—468, 469—470, 471—472, 473—474, 475—476, 477—478, 479—480, 481—482, 483—484, 485—486, 487—488, 489—490, 491—492, 493—494, 495—496, 497—498, 499—500, 501—502, 503—504, 505—506, 507—508, 509—510, 511—512, 513—514, 515—516, 517—518, 519—520, 521—522, 523—524, 525—526, 527—528, 529—530, 531—532, 533—534, 535—536, 537—538, 539—540, 541—542, 543—544, 545—546, 547—548, 549—550, 551—552, 553—554, 555—556, 557—558, 559—560, 561—562, 563—564, 565—566, 567—568, 569—570, 571—572, 573—574, 575—576, 577—578, 579—580, 581—582, 583—584, 585—586, 587—588, 589—590, 591—592, 593—594, 595—596, 597—598, 599—600, 601—602, 603—604, 605—606, 607—608, 609—610, 611—612, 613—614, 615—616, 617—618, 619—620, 621—622, 623—624, 625—626, 627—628, 629—630, 631—632, 633—634, 635—636, 637—638, 639—640, 641—642, 643—644, 645—646, 647—648, 649—650, 651—652, 653—654, 655—656, 657—658, 659—660, 661—662, 663—664, 665—666, 667—668, 669—670, 671—672, 673—674, 675—676, 677—678, 679—680, 681—682, 683—684, 685—686, 687—688, 689—690, 691—692, 693—694, 695—696, 697—698, 699—700, 701—702, 703—704, 705—706, 707—708, 709—710, 711—712, 713—714, 715—716, 717—718, 719—720, 721—722, 723—724, 725—726, 727—728, 729—730, 731—732, 733—734, 735—736, 737—738, 739—740, 741—742, 743—744, 745—746, 747—748, 749—750, 751—752, 753—754, 755—756, 757—758, 759—760, 761—762, 763—764, 765—766, 767—768, 769—770, 771—772, 773—774, 775—776, 777—778, 779—780, 781—782, 783—784, 785—786, 787—788, 789—790, 791—792, 793—794, 795—796, 797—798, 799—800, 801—802, 803—804, 805—806, 807—808, 809—810, 811—812, 813—814, 815—816, 817—818, 819—820, 821—822, 823—824, 825—826, 827—828, 829—830, 831—832, 833—834, 835—836, 837—838, 839—840, 841—842, 843—844, 845—846, 847—848, 849—850, 851—852, 853—854, 855—856, 857—858, 859—860, 861—862, 863—864, 865—866, 867—868, 869—870, 871—872, 873—874, 875—876, 877—878, 879—880, 881—882, 883—884, 885—886, 887—888, 889—890, 891—892, 893—894, 895—896, 897—898, 899—900, 901—902, 903—904, 905—906, 907—908, 909—910, 911—912, 913—914, 915—916, 917—918, 919—920, 921—922, 923—924, 925—926, 927—928, 929—930, 931—932, 933—934, 935—936, 937—938, 939—940, 941—942, 943—944, 945—946, 947—948, 949—950, 951—952, 953—954, 955—956, 957—958, 959—960, 961—962, 963—964, 965—966, 967—968, 969—970, 971—972, 973—974, 975—976, 977—978, 979—980, 981—982, 983—984, 985—986, 987—988, 989—990, 991—992, 993—994, 995—996, 997—998, 999—1000, 1001—1002, 1003—1004, 1005—1006, 1007—1008, 1009—1010, 1011—1012, 1013—1014, 1015—1016, 1017—1018, 1019—1020, 1021—1022, 1023—1024, 1025—1026, 1027—1028, 1029—1030, 1031—1032, 1033—1034, 1035—1036, 1037—1038, 1039—1040, 1041—1042, 1043—1044, 1045—1046, 1047—1048, 1049—1050, 1051—1052, 1053—1054, 1055—1056, 1057—1058, 1059—1060, 1061—1062, 1063—1064, 1065—1066, 1067—1068, 1069—1070, 1071—1072, 1073—1074, 1075—1076, 1077—1078, 1079—1080, 1081—1082, 1083—1084, 1085—1086, 1087—1088, 1089—1090, 1091—1092, 1093—1094, 1095—1096, 1097—1098, 1099—1100, 1101—1102, 1103—1104, 1105—1106, 1107—1108, 1109—1110, 1111—1112, 1113—1114, 1115—1116, 1117—1118, 1119—1120, 1121—1122, 1123—1124, 1125—1126, 1127—1128, 1129—1130, 1131—1132, 1133—1134, 1135—1136, 1137—1138, 1139—1140, 1141—1142, 1143—1144, 1145—1146, 1147—1148, 1149—1150, 1151—1152, 1153—1154, 1155—1156, 1157—1158, 1159—1160, 1161—1162, 1163—1164, 1165—1166, 1167—1168, 1169—1170, 1171—1172, 1173—1174, 1175—1176, 1177—1178, 1179—1180, 1181—1182, 1183—1184, 1185—1186, 1187—1188, 1189—1190, 1191—1192, 1193—1194, 1195—1196, 1197—1198, 1199—1200, 1201—1202, 1203—1204, 1205—1206, 1207—1208, 1209—1210, 1211—1212, 1213—1214, 1215—1216, 1217—1218, 1219—1220, 1221—1222, 1223—1224, 1225—1226, 1227—1228, 1229—1230, 1231—1232, 1233—1234, 1235—1236, 1237—1238, 1239—1240, 1241—1242, 1243—1244, 1245—1246, 1247—1248, 1249—1250, 1251—1252, 1253—1254, 1255—1256, 1257—1258, 1259—1260, 1261—1262, 1263—1264, 1265—1266, 1267—1268, 1269—1270, 1271—1272, 1273—1274, 1275—1276, 1277—1278, 1279—1280, 1281—1282, 1283—1284, 1285—1286, 1287—1288, 1289—1290, 1291—1292, 1293—1294, 1295—1296, 1297—1298, 1299—1300, 1301—1302, 1303—1304, 1305—1306, 1307—1308, 1309—1310, 1311—1312, 1313—1314, 1315—1316, 1317—1318, 1319—1320, 1321—1322, 1323—1324, 1325—1326, 1327—1328, 1329—1330, 1331—1332, 1333—1334, 1335—1336, 1337—1338, 1339—1340, 1341—1342, 1343—1344, 1345—1346, 1347—1348, 1349—1350, 1351—1352, 1353—1354, 1355—1356, 1357—1358, 1359—1360, 1361—1362, 1363—1364, 1365—1366, 1367—1368, 1369—1370, 1371—1372, 1373—1374, 1375—1376, 1377—1378, 1379—1380, 1381—1382, 1383—1384, 1385—1386, 1387—1388, 1389—1390, 1391—1392, 1393—1394, 1395—1396, 1397—1398, 1399—1400, 1401—1402, 1403—1404, 1405—1406, 1407—1408, 1409—1410, 1411—1412, 1413—1414, 1415—1416, 1417—1418, 1419—1420, 1421—1422, 1423—1424, 1425—1426, 1427—1428, 1429—1430, 1431—1432, 1433—1434, 1435—1436, 1437—1438, 1439—1440, 1441—1442, 1443—1444, 1445—1446, 1447—1448, 1449—1450, 1451—1452, 1453—1454, 1455—1456, 1457—1458, 1459—1460, 1461—1462, 1463—1464, 1465—1466, 1467—1468, 1469—1470, 1471—1472, 1473—1474, 1475—1476, 1477—1478, 1479—1480, 1481—1482, 1483—1484, 1485—1486, 1487—1488, 1489—1490, 1491—1492, 1493—1494, 1495—1496, 1497—1498, 1499—1500, 1501—1502, 1503—1504, 1505—1506, 1507—1508, 1509—1510, 1511—1512, 1513—1514, 1515—1516, 1517—1518, 1519—1520, 1521—1522, 1523—1524, 1525—1526, 1527—1528, 1529—1530, 1531—1532, 1533—1534, 1535—1536, 1537—1538, 1539—1540, 1541—1542, 1543—1544, 1545—1546, 1547—1548, 1549—1550, 1551—1552, 1553—1554, 1555—1556, 1557—1558, 1559—1560, 1561—1562, 1563—1564, 1565—1566, 1567—1568, 1569—1570, 1571—1572, 1573—1574, 1575—1576, 1577—1578, 1579—1580, 1581—1582, 1583—1584, 1585—1586, 1587—1588, 1589—1590, 1591—1592, 1593—1594, 1595—1596, 1597—1598, 1599—1600, 1601—1602, 1603—1604, 1605—1606, 1607—1608, 1609—1610, 1611—1612, 1613—1614, 1615—1616, 1617—1618, 1619—1620, 1621—1622, 1623—1624, 1625—1626, 1627—1628, 1629—1630, 1631—1632, 1633—1634, 1635—1636, 1637—1638, 1639—1640, 1641—1642, 1643—1644, 1645—1646, 1647—1648, 1649—1650, 1651—1652, 1653—1654, 1655—1656, 1657—1658, 1659—1660, 1661—1662, 1663—1664, 1665—1666, 1667—1668, 1669—1670, 1671—1672, 1673—1674, 1675—1676, 1677—1678, 1679—1680, 1681—1682, 1683—1684, 1685—1686, 1687—1688, 1689—1690, 1691—1692, 1693—1694, 1695—1696, 1697—1698, 1699—1700, 1701—1702, 1703—1704, 1705—1706, 1707—1708, 1709—1710, 1711—1712, 1713—1714, 1715—1716, 1717—1718, 1719—1720, 1721—1722, 1723—1724, 1725—1726, 1727—1728, 1729—1730, 1731—1732, 1733—1734, 1735—1736, 1737—1738, 1739—1740, 1741—1742, 1743—1744, 1745—1746, 1747—1748, 1749—1750, 1751—1752, 1753—1754, 1755—1756, 1757—1758, 1759—1760, 1761—1762, 1763—1764, 1765—1766, 1767—1768, 1769—1770, 1771—1772, 1773—1774, 1775—1776, 1777—1778, 1779—1780, 1781—1782, 1783—1784, 1785—1786, 1787—1788, 1789—1790, 1791—1792, 1793—1794, 1795—1796, 1797—1798, 1799—1800, 1801—1802, 1803—1804, 1805—1806, 1807—1808, 1809—1810, 1811—1812, 1813—1814, 1815—1816, 1817—1818, 1819—1820, 1821—1822, 1823—1824, 1825—1826, 1827—1828, 1829—1830, 1831—1832, 1833—1834, 1835—1836, 1837—1838, 1839—1840, 1841—1842, 1843—1844, 1845—1846, 1847—1848, 1849—1850, 1851—1852, 1853—1854, 1855—1856, 1857—1858, 1859—1860, 1861—1862, 1863—1864, 1865—1866, 1867—1868, 1869—1870, 1871—1872, 1873—1874, 1875—1876, 1877—1878, 1879—1880, 1881—1882, 1883—1884, 1885—1886, 1887—1888, 1889—1890, 1891—1892, 1893—1894, 1895—1896, 1897—1898, 1899—1900, 1901—1902, 1903—1904, 1905—1906, 1907—1908, 1909—1910, 1911—1912, 1913—1914, 1915—1916, 1917—1918, 1919—1920, 1921—1922, 1923—1924, 1925—1926, 1927—1928, 1929—1930, 1931—1932, 1933—1934, 1935—1936, 1937—1938, 1939—1940, 1941—1942, 1943—1944, 1945—1946, 1947—1948, 1949—1950, 1951—1952, 1953—1954, 1955—1956, 1957—1958, 1959—1960, 1961—1962, 1963—1964, 1965—1966, 1967—1968, 1969—1970, 1971—1972, 1973—1974, 1975—1976, 1977—1978, 1979—1980, 1981—1982, 1983—1984, 1985—1986, 1987—1988, 1989—1990, 1991—1992, 1993—1994, 1995—1996, 1997—1998, 1999—2000, 2001—2002, 2003—2004, 2005—2006, 2007—2008, 2009—2010, 2011—2012, 2013—2014, 2015—2016, 2017—2018, 2019—2020, 2021—2022, 2023—2024, 2025—2026, 2027—2028, 2029—2030, 2031—2032, 2033—2034, 2035—2036, 2037—2038, 2039—2040, 2041—2042, 2043—2044, 2045—2046, 2047—2048, 2049—2050, 2051—2052, 2053—2054, 2055—2056, 2057—2058, 2059—2060, 2061—2062, 2063—2064, 2065—2066, 2067—2068, 2069—2070, 2071—2072, 2073—2074, 2075—2076, 2077—2078, 2079—2080, 2081—2082, 2083—2084, 2085—2086, 2087—2088, 2089—2090, 2091—2092, 2093—2094, 2095—2096, 2097—2098, 2099—2100, 2101—2102, 2103—2104, 2105—2106, 2107—2108, 2109—2110, 2111—2112, 2113—2114, 2115—2116, 2117—2118, 2119—2120, 2121—2122, 2123—2124, 2125—2126, 2127—2128, 2129—2130, 2131—2132, 2133—2134, 2135—2136, 2137—2138, 2139—2140, 2141—2142, 2143—2144, 2145—2146, 2147—2148, 2149—2150, 2151—2152, 2153—2154, 2155—2156, 2157—2158, 2159—2160, 2161—2162, 2163—2164, 2165—2166, 2167—2168, 2169—2170, 2171—2172, 2173—2174, 2175—2176, 2177—2178, 2179—2180, 2181—2182, 2183—2184, 2185—2186, 2187—2188, 2189—2190, 2191—2192, 2193—2194, 2195—2196, 2197—2198, 2199—2200, 2201—2202, 2203—2204, 2205—2206, 2207—2208, 2209—2210, 2211—2212, 2213—2214, 2215—2216, 2217—2218, 2219—2220, 2221—2222, 2223—2224, 2225—2226, 2227—2228, 2229—2230, 2231—2232, 2233—2234, 2235—2236, 2237—2238, 2239—2240, 2241—2242, 2243—2244, 2245—2246, 2247—2248, 2249—2250, 2251—2252, 2253—2254, 2255—2256, 2257—2258, 2259—2260, 2261—2262, 2263—2264, 2265—2266, 2267—2268, 2269—2270, 2271—2272, 2273—2274, 2275—2276, 2277—2278, 2279—2280, 2281—2282, 2283—2284, 2285—2286, 2287—2288, 2289—2290, 2291—2292, 2293—2294, 2295—2296, 2297—2298, 2299—2300, 2301—2302, 2303—2304, 2305—2306, 2307—2308, 2309—2310, 2311—2312, 2313—2314, 2315—2316, 2317—2318, 2319—2320, 2321—2322, 2323—2324, 2325—2326, 2327—2328, 2329—2330, 2331—2332, 2333—2334, 2335—2336, 2337—2338, 2339—2340, 2341—2342, 2343—2344, 2345—2346, 2347—2348, 2349—2350, 2351—2352, 2353—2354, 2355—2356, 2357—2358, 2359—2360, 2361—2362, 2363—2364, 2365—2366, 2367—2368, 2369—2370, 2371—2372, 2373—2374, 2375—2376, 2377—2378, 2379—2380, 2381—2382, 2383—2384, 2385—2386, 2387—2388, 2389—2390, 2391—2392, 2393—2394, 2395—2396, 2397—2398, 2399—2400, 2401—2402, 2403—2404, 2405—2406, 2407—2408, 2409—2410, 2411—2412

նկին 'ի Տոնապարհին: Եւ ժողովուրդքն որ առանին
և զկնի երթային՝ աղաղակէին և ասէին. Օրհնու-
թիւն Որդւոյ Դաւթի. Օրհնեալ որ գայ յանուն
Տէառն, Օրհնութիւն 'ի բարձունս: Եւ 'ի մտանեկն
նորա յերանայէ՞ր՝ զորդեցաւ քաղաքն ամենայնը:
(Մատթ. Թ. Թ. 8—11 ևս.)

[illegible]

իրբւե ամին ծնողքն զհանուին Յիսուս, առնել նո-
ցա ըստ սովորութեան օրինացն 'ի վերայ նորա, և
նա առնելիպազ զնա 'ի գիրկս իւր, օրհնեաց զԱ-
սուած, և ասէ. արդ արձակես զմատայս քո
Տէր ըստ բանի քում 'ի խաղաղութիւն. զի տեսին
աչք իմ զգիրկութիւն քո, զոր պատրաստեցեր ա-
ռայի ամենայն ժողովրդոց. լոյս 'ի յայտնութիւն
հեթեանոցն, և ժառու ժողովրդեան քում խորայն-
իս 19 (4 = 4. Բ. 23—52)

Հայտնի է, բնականորեն դեռե՝ չէր։ «Ահառարիկ Աստուած մեր հատուցանե՛ղ ցատաստան՝ և հատուցե՛ղ ինքնին եկեացե՛ղ՝ և փրկեացե՛ղ զմեզ՝ յայնժամ աչք կուրաց բացցին՝ և ականջեք խլից՝ լսուցեն։ յայնժամ վազեցե՛ր կանչ իրեւ զեղբորու, և պարզ լիցի լեզու ծանրախոսաց»։ (Եււ. Լեւ. 4—Թ. Իթ. 18, Խթ. 7) — Կոպ. Գնացե՛ք պատմեցե՛ղ Յովհաննու, զոր լուսայք և տեսե՛ր - կոյրք տեսանեն, կաղք՝ դընձան, բուրդը՝ սրբին, և խուլք՝ լսեն, և մեռեալք՝ յառենեն, և աղքատք աւետարանին»։ (Մատթ. ԺԱ. 4—Յ.) Ժողովեցին Քահանայապետը և փարիսեցիք առեան, և ասեն - զի՞նչ արասցուք - զի այրն այն բազում նշանս առե՛ղ»։ (Յւհն. ԺԱ. 47)։

Եղբայրներն երեւին շուրջ էնքա՛ն . «Օտար եղէ ես
եղբայր իմոյ, և հիւր որդւոց» մօր իմոյ . . . Քան
զամենայն թշնամի իմ եղէ ես նախատ դրացեաց
հայր . յոյժ ահ և երկիւղ ծանօթից իմոյ . . . (Սղփ-
կի՛. 9: Լ. 12:)—Կա՛ն . «Յաշխարհի էր և աշխարհ
նոյնաւ եղեւ, և աշխարհ զնա ո՛չ ծանօնաւ . յիւրան
երկն, և իւրան զնա ո՛չ ընկալան . . . քանզի և եղ-
բարն իսկ չէին հաւատացեալ ՚ի նա» . (Յճ՛. Ա.
10—11: Ի. 3:)

Զոր՝ Կարապետայի դէպէ՛ արեւն շինւե՛. ճիւղում
եղեն քան զհեր գլխոյ խմոյ, ոյք ատէին զիս ՚ի տա-
րապարտուց, զօրացան յիս Թշնամիք իմ և ատեիլք

իմ 'ի նաւեր . . . Ե՛ր ուրախ եղիցին յիս թէ նամիք
իմ այք ստեղծէ զիս տարապարտուց»։ Ա—Է՛։ ԿԷ՛ 51
ԼԳ. 19։ Ե—Ե. ԽԹ. 7։) — Կ—Ե. «Եթէ զգործսն չէր
գործեալ 'ի նոսա՝ զոր ոչ այլ ոք գործեաց, մեզ
ինչ ո՛չ գոյր հոցա . բայց արգ՝ տեսին, և տեսցին՝
և զիս և զչայրն իմ՝ այլ զիցցի բանն, որ յօրէնս
հոցա գրեալէ . թէ տանցին զիս 'ի տարապարտ-
ուց»։ (Յ—Է՛. ԺԵ. 24—25։)

Բար Գալիլեանքն զիտ ըլլաւ շէնք : Եւ զանք զարեւելեանց զիտն սուրբ արարեց, և նա եղիցի բեզ յերկիւզ, և եթէ 'ի նա շուսանեալ խցես, եղիցի բեզ 'ի սրբութիւն, և ոտն քո դարի ո՛չ հարկանցի, և զայթակրութիւն բեզ ո՛չ պատանիցէ : Բայց տուն Յակովորս յորդպէս լի 'ի ծոցծոցս դարանակալաց Երուսաղէմի : Վասն այնորիկ տկարասցին 'ի նոնա բազումք, անկցին և խորսակեցին . . . » 3 : (Եւսպ. Բ. 15—15: Տե՛ս ԻԲ. 16) : Կոտ. Պարտիկ երթալու զհետ օրինացս արդարութեան, և յորէն նարդարութեանն ո՛չ ժամանակուս, ընդէ՞ր, զի ո՛չ 'ի հաւատոց, այլ իբրեւ 'ի գործոց օրինաց, քանզի գթեցին նոքա առ վիսին զայթակրութեան, որպէս գրեալ է : Ահաւասիկ զնեմ 'ի Ահոն քար զայթակրութեան և վեմ զլորժման, և ամենայն որ հաւատաստացէ 'ի նա մի՛ ամաչեացէ » : (Հմ. Թ. 31—33 : Ու. Պետ. Բ. 3) :

Հիշենք հիշատակելով լինող անարգելին, և հիշենք
հիշելին ինչին իրարս: «Այլ մե», զոր անարգելացին ինողը,
նա եղև զլուխ անկեան: . . . Իլխանը հաղածե-
ցին զիս ի նանիր, և ի բանից քոյ երկեաւ սիրա-
խմ: . . . Քանզի նաաւան իլխանը և չարախօսելն
զինէն, սյլ ծառայ քոյ խորհիւր յիրաւունս քո: . . .
(Ստ. 2: 28-29, 181) — Կոյ, և Ստ. 2: 25-26 ցնտաւ Յի-
սուս: ինքի երբեք ընթերցեցաւ ձեր ի գիրոս, ցկմ
ես: Ի Տեառնէ եղև այս, և է պանշելի յայս մեր:

ժխտեալ այսորիկ տանձ ձեզ, զի բարձրի 'ի ձեռք ար-
քայութիւն Աստուծոյ, և տացի ազգի որ առնիցե-
զպատու որ նորաւ: Էւ որ անկցի 'ի վերայ զիմիս այ-
սորիկ' ժշշռենցի, և յոյր վերայ անկցի' հստեացե-
ղեան: (Մատթ. ԻԽ, 42—43)

Հիշարեալ և հիշատակուող, Բաբուսարք և ինքնաթիւն մեր հա-
նաւանկ արեւելիկ լինելովք, ք ընդ իշխութեան իմացեալսն հետեւեալ
տարիս և ժողովուրդս խորհեցան ի սնտախա և յան-
դիման և եղև ի տաղաւար երկրի, և ի իշխանս ժողո-
վեցան ի միասին վասն Տեառնի և վասն Օմեյլն նա-
րան (Պատմ. Բ. 12)։ Պատմ. Բաբուսարքեան արդարեւ
Դիքադարիս յայտնի ի վերայ սրբոյ Որդւոյ քաջ Տե-
առնի զոր ծնէրն, Հերպովէս և Պատմութեան Պիպատոս,
սոցեան և ժողովուրդս խաղալիկ, առնել որդար
Տեառն քաղ և վարել յառաջարդիւն սահմանեցին լինել 23
(Գրք. Գ. 26—28; Գրք. Ի. 11—13)։

Թշուա՛ր էլ ինչ աղանձէլ գիտէ խոսելին, թե հոգեւորը
պիտէ ունենալ։ «Թշուամբը իմ ասացին ինձ չար եք բը
կցէ դի մնացի և կերթիցէ անուն նորաւ»։ (Ա-Դ. Կ
6)։ — Կոդ. «Բանդի խնդրէին Հրէայքն սպանանել
զնոսն»։ (Յ-Հ. Ե. 18.) Ա. 1. 20. 25. Ը. 37. 40)։ Այ
բազում անգամ քանակութեամբով և զգիրք «Առա
ջին խորհուրդ»-ի նենդունքնաւոր կապցեն զՅիսուս՝
և սպանցեն (Ա-Դ. Ի. 9. 5—4. 11. 1։ Մ-Դ. Ժ. 9.
1. 35. Ե-Հ. Ժ. 5. 35. Ժ. 10. 12.)։ Ասէին իսկ՝
«Զի՛նչ արարողք, դի այրն այն բազում նշան
ատեն»։ Եվէ թողութի զնա այնպէս, ամենեքին հա
ւատան ՚ի նա, և զայցեն Հռոմը՝ և բռնապագեն
զազգս մեր և դռնդի...)։ Լա՛ւ մեղ՝ դի այր մի
մեծանիցի ՚ի վերայ ծողորդնետուն, և մի՛ խորհուրդ
սպգս կրկնէ... Ապա յայնմօր օրէ լսորհուրդ
արարին՝ զի սպանցեն զնա։ (Յ-Հ. Ժ. 17—35)։

Իրեն քաղաքիս, իմը հողը, ստորագրեցի և իմ անունով
Երանցի և արքան խաղաղութեան խոյ յոր և ևս

յուսացայ . որ ուտէր զհաց իմ , յաճախեսց առնել ինձ խարէութիւն . : : Զի թէ թշնամւոյն նախատեալ էր՝ համբերէի արդեօք , կամ ատելոյն մեծարանեալ էր 'ի վերայ իմ՝ թաքէի արդեօք 'ի նմանէ . իսկ դու մարդ հաւատար իմ , առաջնորդ իմ և ծանօթ իմ - ապաքէն 'ի նոյն քաղցրացուցեր ինձ և քեզ կերակուր , զի զնայաք միարանութեամբ 'ի տան Աստուծոյ : (Ս-ւ՛ : Խ 10 : ԾԳ 13 — 15 :) — Կ-ր . « Զայս իբրեւ ասաց Յիսուս , խռովեցաւ յոգի իւր , վկայեաց և ասէ . ամէն ամէն ասեմ ձեզ , զի մի ոմն 'ի ձէնք մատենելոց է զիս . . : Եւ թացեալ զպատառն՝ տայ Յուդայի իսկարիովտացոյ , և յետ պատառոյն՝ ապա եւմուտ 'ի նա աստանայ . . : իսկ նորա ասեալ զպատառն եւ արտաքս վաղմաղակի : (Յ-ւ՛ : ԺԳ 21 : 26 : 27 : 30 :) « Եւ մինչդեռ խօսէր , ահաւասիկ ամբոս , և որ կոչէրն Յուդա՝ մի յերկոտասանիցն առաջնորդէր նոցա : Իբրեւ մերձեցաւ առ Յիսուս՝ համբուրեաց զնա , քանզի զայն նշան տուեալ էր նոցա , թէ ընդ որում ես համբուրեցից՝ նա է , զնա ունիշիք : Ասէ զնա Յիսուս . Եղի՛ս , համբուրելով մատենես զՈրդի մարդոյ : (Ղ-ւ՛ : ԽԲ 47 — 48 :)

Եւհաննայ որքանի զնոյն զիս . « Եւ ասացի զնոսա , թէ բարեք թուի յաչս ձեր՝ տուք զվարձս իմ . ապա թէ ոչ՝ զրոյց արարէք : Եւ կռեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթիս : (Զ-ւ՛ : ԺԱ 12 — 13 :) — Կ-ր . « Յայնժամ զնաց մի յերկոտասանիցն անուանեայն Յուդա իսկարիովտացի՝ առ քահանայայետան , և ասէ . զի՞նչ կամիք տալ ինձ , և ես մատենեցի զնա ձեզ . և նորա կռեցին նմա երեսուն արծաթի : » (Մ-րԷ : ԽԶ 14 — 15 :)

Ան ժողովեալն զիւր թոյն զիս . « Եւ կռեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթի . և ասէ զիս Տէր . արկ դու զայդ 'ի բռնս : (Զ-ր . ԵԷ : 'ի

բրուան .) և քննեա՛ թէ՛ փոք իցէ , որպէս և ես գտայ փոք վասն նոցա : Եւ առի զերեսուն արծաթիս , և արկի 'ի տուն Տեառն՝ 'ի բռնս : (Զ-ր . ԵԷ : 'ի բրուան : Զ-ր . ԺԱ 12 13 :) — Կ-ր . « Յայնժամ տեսեալ Յուդայի՝ որ մատենացն զնա , թէ պարտաւորեցաւ , զղջացաւ , և դարձոյց զարծաթն առ քահանայայետան և ծերս փողովդեանն՝ և ասէ . մեղայ զի մատենցի զարիւն արդար . և նորա ասեն . մեզ չէ՛ փողք , դու զխոնս : Եւ ընկէց զարծաթն 'ի տաճարին՝ և գնաց , և չողաւ խեղդեցաւ . իսկ քահանայայետիցն առեալ զարծաթն՝ ասեն . ո՛չ է արժան ընդունել զայդ 'ի Նորրանն , քանզի գինք արեան են . խորհուրդ արարեալ , զնեցին այնու զագարակն բրախի՝ 'ի գերեզման օտարաց եւ : » (Մ-րԷ : ԽԷ 5 — 10 :)

Աւելեալեք զիս զիս . « Եւ ժողովեալն զիս . « Զարից զհովիւն և ցրուեսցին խաչիւրն : (Զ-ր . ԺԳ 7 :) — Կ-ր . « Յայնժամ աշակերտքն ամենեքին թողին զնա և փախան : » (Մ-րԷ : ԽԶ 56 : 51 : Մ-րԷ : ԺԳ 7 :)

Աւելեք զիս . « Եւ ժողովեալն զիս . « Զնեցին զանօրէնութիւն , պատարասեցան 'ի քննել զքննութիւն : (Ս-ւ՛ : ԿԳ 7 :) « Եւ ինձ , վա՛յ ինձ , մայր իմ , իբրեւ զո՞րք ծնար զիս , այր դատաստեալ և ձգձգեալ 'ի դատաստան յամենայն երկրի , ո՛չ պարտիմ ինչ եւ : » (Եւհ . ԺԵ 10 :) — Կ-ր . « Արք իտայեացիք , լուարուք զրանս զայտասիկ , զՅիսուս Նազովրեցի զայր ցուցեալ յԱստուծոյ 'ի ձեզ , զօրութեամբ և նշանօք և արուեստիւք , զոր արար նովաւ Աստուած 'ի միջի ձերում , որպէս և դուք իսկ գիտէք , զնա նկատեալ խորհրդով և կանխագիտութեամբն Աստուծոյ , մատենալ 'ի ձեռաց անօրինա՛յ բեւեռեալ 'ի փայտի սպանէք : » (Գ-րԷ : Բ՛ 23 :) իսկ նոցա կալ-

հաննայազ խորհեցան . այլ ես որպէս խուզ զի ո՛չ լսէ՛, որպէս համր որ ո՛չ բանայ գրերան իւր . եղէ ես մարդ որ ո՛չ լսէ՛, և ո՛չ գոն խօսք 'ի բերան նորա » : (Մատթ. 13. 2. 5. 10. 13. 15.) — Կարծես 'ի չարախօսելն նորա 'ի քահանայապետիցն և 'ի ձերոց , ոչինչ ետ պատասխանի . յայնժամ տա՛ ցնա Պիղատոս . ո՛չ լսեա՛ որչափ դուք հակառակքս վրայեմք . և ո՛չ ետ նմա պատասխանի և ո՛չ բան մի , մինչեւ զարմանալ դատաւորին յոյժ » : (Մատթ. 13. 12—14.)

Յռնէրա՛ն զէթէ բարձրագոյնէր էր անպար քրիստոնէս . « Որոացան զանձն արդարոյ , և զարիւն ամբիծ պարտաւոր առնէին » . (Մատթ. 23. 21.) — Կարծես յայնչ իմանեսցէ զիս վասն մեղաց : (Յովհ. 8. 46.) « Ամէք մատուցէք ինձ զայս քայս իրբեւ զխոտորեցուցիչ ժողովրդեանն . և ահաւասիկ առաջի մեր դատեցայ , և մնա ինչ՝ ոչ գտի յառն յայսմիկ դորոց դուք չարախօսէք զգմանէ . այլ և ո՛չ Հերովդէս , քանզի ետու տանել զղա առ նա . և արդ՝ ոչինչ մահու արժանի է գործեալ դորա . . . ոչինչ մնա մահու գտի 'ի սմա » . (Ղուկ. 11. 47—48.) « Քաւեալ եմ ես յարեմէ արդարոյ պղծորիկ , դուք դիտաջիւր » : (Մատթ. 13. 24.)

Սարգիս Զեւեմեանց և Գրգորիոս Գեղեթի էջմար . « Բացին 'ի վերայ իմ գրերան իւրեանց , որպէս առիւծ զի մոռնէ և յախշտակէ . ես որպէս զլուր հեղայ . և ցրուեցան ամենայն ոսկեր իմ , և եղեւ սիրտ իմ որպէս մոմ հալեալ 'ի մէջ որովայնի իմոյ . չորացաւ որպէս խեցեոյ զորութիւն իմ , լեզու իմ 'ի քիտս իմ կցեցաւ » : (Մատթ. 13. 14—16.) — Կարծես առեալ ընդ իւր զՊիղատոս և զերկուս որդիսն Չերեթեայ , սխաւ տրտմել և հոգայ . յայնժամ առէ ցնոսա . տրտում է՛ ոգի իմ մինչեւ ցմահ » : (Մատթ. 13. 37—38.) « Ողիս յոժար է բայց մար-

մինս տկար » : (Մատթ. 23. 38.) « Եղ ծուներ կայր յաղթս , և ասէր . Հայր՝ եթէ կամիս՝ անցոյ գրածապատ զայս յինէն . բայց ո՛չ իմ կամը՝ այլ քոյդ լիցին . և երեւեցաւ նմա հրեշտակ յերկնից՝ և զօրացուցանէր զնա . և էր 'ի տապնապի . և մտադիւրութեամբ ևս կայր յաղթս . և հոգին 'ի նրմանէ քրտուէր իրբեւ զկայսկս արեան՝ ոլոռն ոլոռն հեղեալ յերկիր » : (Ղուկ. 11. 41—44.)

Զէ Բէ էր յանգնելն՝ այլ արեւելեան համբ զէթէ Կարճաբէր . « Կար զմեզս մեր բառնայ՝ և վասն մեր չարչարի . և մեր համարեցաք զնա 'ի ցաւս և 'ի հարուածս և 'ի չարչարանս իրբեւ յԱստուծոյ . բայց նա վիրաւորեցաւ վասն մեղաց մերոց , և պատեցաւ վասն մերոց անօրէնութեանց » : (Եւայ. 23. 4—5.) — Կար . « Չի և Գրգորոս վասն մեր մեռաւ , և ձեզ եթող օրինակ՝ զհետ երթայցէք հետոց նորա : Ար ոչն արար մեզս , և ո՛չ գտաւ նենգութիւն 'ի բերան նորա . որ բամբասեալ՝ և ո՛չ փոխարէն բամբասէր . չարչարեալ՝ և ո՛չ պահէր սպառնալիս . բայց իրաւմբք մատնէր դատաւորին . որ զմեր մեղան իւրով մարմնովն վերացոյց 'ի խաչափայտն . . . » (Ա. Պետ. Բ. 11—23; Եբ. 10. 28 ևս.)

Իւր Լուսնայ . « Եւայ Գեղեթէ հմեթեբէ էր Կարճաբէր . « Այր մի 'ի հարուածս , և զիտն հարեւրել ցաւոց . . . » Եւ նա առ վշտին ոչ բանայ գրերան իւր , իրբեւ ոչխար 'ի սպանել վարեցաւ , իրբեւ որով առաջի կորչի՝ անմուռնչ կայ . այնպէս ո՛չ բանայ գրերան իւր » : (Եւայ. 23. 5—7.) — Կար . « Եւ Բիսուս լուս կայր (առաջի Քահանայապետին . . . և առաջի Պիղատոսին) ոչինչ ետ պատասխանի » : (Մատթ. 13. 8; Եւ. 12—14.) « Որ բամբասեալ և ո՛չ փոխարէն բամբասէր . չարչարեալ՝ և ո՛չ պահէր սպառնալիս » : (Ա. Պետ. Բ. 21—25.)

Պէթէ Զեթաբէր . « Մատուցէ հար-

կանեւեաց զճնօտս իւր • լցցի նախատանգը : (Ողբ. Գ. 30) « Սուր պաշարեացի դուստրն ցանգով, զի նեղութիւն կարգեաց 'ի վերայ ձեր • դուստդանաւ հարցնել զճնօտս սպգաց իսրայէլիս : (Մով. Ե. 11) « Զթիկիւնս իմ ետաւ 'ի հարուածս, և զճնօտս իմ յապտակս : (Եսայ. Կ. 8) — Կոտ. « Էլե ոմանք սկըսան ձորմ զգլխով արկանել' կռիւի և տակ. մարդարեաց մեզ քրիստոսը' ով է այն որ եհարն գրեզ • և սպասաւորսն ապաւանկ հանէին նմա : (Մով. Ժ. 65) Գայեժամ ա՛ն Քրիստոս զՅիսուս, և գան եհար • և զինուորացն արտրեալ սրտակ 'ի փռոց' եղին 'ի գլուխ նորա, և զղեցուցին նմա հանդերձ ծիրանի • և զայնի առ նա' և տակին • ով լեր արքայ' չըկց • և հանէին նմա ապտակս : (Յով. ԺԹ. 1—5) »

Անոր երեւելի լինելն • զերեսս իմ ո՛չ դարձուցի յամբիոյ ընդ երեսս թքանելոց : (Եսայ. Կ. 8) — Կոտ. « Էլե ոմանք սկսան թքանել ընդ երեսս նորա • • • և ճեճէին զգլխին եղեգտիւ, և թքանէին ընդ երեսս : (Մով. Ժ. 65) « Ժ. 19 և »

Իբրեւ լինէր զանոնք զանոնք մարդիկ, « Ահա առիկ 'ի միտ ասցէ մանուկ իմ, վերասցի և բարձրասցի և փառաւորեացի յայժ • զոր օրինակ զարմացցին բազումք 'ի վերայ քո, այնպէս անշքեացի տեսիլ քո 'ի մարդկանէ : • • • Այդ որ նորա տեսիլ' և ո՛չ փառք' տեսար մեզ զնա' և ո՛չ զոյր նորա տեսիլ' և ո՛չ զերեցկութիւնս' այլ տեսիլ նորա անարգ' նուազեալ քան զամենայն որդւոց մարդկան : (Եսայ. Կ. 13—14, Կ. 2—5) — Կոտ. « Գրեալ է զՊողոս մարդոյ զի բազում ինչ շարչարեացի և անդամեացի • • • Զղեցուցանին նմա զամբիւ կարմիր և ծիրանիս, և եղին 'ի գլուխ նորա սրակ արտրեալ 'ի փռոց • • • կատակեցին : (Մով. Ժ. 11) « Ժ. 17—20) » Արճամարեւեաց զնա և Հերովդէս հանդերձ

իւրովք զօրականօրն • և այսն արարեալ' արկ զնա վաւ հանդերձս սպիտակս : (Դով. Ի. 11) « Էլե բարձեալ էր ինքնին զխաչարայտն • • • և 'ի խաչն իսկ հանին զնա • և ընդ նմա երկուս ևս այս աստի և անտի, և 'ի միջի զՅիսուս • • • » (Յով. ԺԹ. 17—35)

Զեւերն ու արեւը լինէր քաղիքն • « Երակեցին զճեռսս իմ և զտոս իմ, և թուեցին զամենայն ոսկերս իմ, և նոքա հայեցան և տեսին զիս : (Սով. ԻԱ. 18) » Էլե ասացի ցնա • զինչ են վերքք այդ օրիկ 'ի մէջ ձեռաց քոց • և ասասցէ, զորս միբաւորեցայ 'ի տան սիրելոյ իմոց : (Զով. Ժ. 6) — Կոտ. « Այլ իսրայէլացիք • իւրացք դրանս զայստիկ • զՅիսուս Նազովրեցի • • • մատենակ 'ի ձեռս անօրինակ' բեւեռեալ 'ի փայտի սպանիք : (Գործ. Բ. 22—25) » Եւ նա (Թովմաս) ասէ ցնաս • եթէ ո՛չ տեսից 'ի ձեռս նորա զնա բեւեռացն, և արկից զմատուռս իմ 'ի տեղիս բեւեռացն • և մտնցից զճեռս իմ 'ի կողս նորա, ո՛չ հաւատամք և » : (Գործ. Բ. 25 և »)

Անոր հանգիստից Եւսեփան զեւերն լինէր քաղիքն • այլ դարձանէն ինչ վեճի լինէր • « Բաժարեցին զհանդերձս իմ 'ի մէջ իւրեանց, և 'ի վերայ պատմեաճանի իմոյ վիճակս արկանէին : (Սով. ԻԱ. 19) — Կոտ. « Իսկ զինուորքն իւրեւ հանին 'ի խաչ զՅիսուս, առին զհանդերձս նորա' և արարին չորս մասունս, իւրաքանչիւր զինուորի մասն • իսկ զպատմեաճանքանցի զի առանց կարանի 'ի վերուստ' փորանկեալ ամենեւին, ասեն ցլմեանս, մի' պատառեցուք զայց, այլ արկուք վիճակս 'ի վերայ դուռն' և և ելէք զի լցցի զիրն և » : (Յով. ԺԹ. 25—24)

Անգիւնիւս հետ լինէր Եւսեփ, և ոյր լինէր Եւսեփ հետ լինէր Եւսեփ, « Էր մահ մատնեցաւ անձն նորա, և ընդ անդէնս համարեցաւ : (Եսայ. Կ. 12) » Էր մէջ երկուց զապանացն (կամ կնոքանացն) ծանի-

ցիս » : (ԱՊՐ. Գ. 21) — Կա՞ր. Եւ ընդ նմա հանին 'ի խաչ երկուս աւագակս, մի ընդ աջիւ և մի ընդ ահեկէ նորա . և լցաւ գիրն եւ : (ԱՊՐ. ԺԵ. 271)

Քաջա՞նի ու լեւի ղեկի ինչն էին առաջ . Եւտուսն 'ի կեարակուր ինձ լեղի . և 'ի ծարաւ իմ արբուցին ինձ քաջախ : (ԱՊՐ. ԼԳ. 22) — Կա՞ր. Եւտուսն նմա ըմպել զինի ընդ լեղի խառնեալ, և իրեւ ճաշակեաց, ոչ կամէր ըմպել : (ԱՊՐ. ԽԷ. 34) « Թեւ աշտորիկ իրբեւ գիտաց Յիսուս եթէ ահա ամենայն ինչ կատարեալ է, զի կատարեսցի գիրն, ասէ՝ ծարաւի եմ . և անդ կայր աման ինչ՝ լի քացախով . և նոցա սպունգ լցեալ քացախով ընդ լեղի » շուրջ եղեալ զմտկաւ զոսպի, մատուցին 'ի բերան նորա . իրբեւ առ Յիսուս զքացախն հանդերձ լեղունիս՝ ասէ՝ ամենայն ինչ կատարեալ է : (ԹՎՆ. ԺԹ. 28—32)

Ծառ ու ծառէն ղեկի լուր ղեկէ 'ի մահ պատրուկեցին . « Ամենեքեան որ տեսանէին՝ արհամարհէին գինեւ, խօսէին չրթամբ » և շարժէին զգլուխս իւրեանց . յուսացաւ 'ի Տէր և փրկեսցէ զնա, կեցուցէ զնա զի կամի զնա : . . . Առաջս զի նշաւակ եղէ ես բազմաց . . . : Ասացին թշնամիք իմ ինձ, և ոյք պաշարեցին զամեն իմ, խորհեցան 'ի միասին և ասացին . Աստուած եթող զնա, հալածեսցուք և հասցուք նմա, զի ոչ որ է որ փրկէ զնա : . . . Դարձցին առ ժամայն ամառեցեալք, ոյք ասէին ինձ վաշ վաշ : (ԱՊՐ. ԽԸ. 8—9, 11—12, ԼԳ. 4, Խ. 18, ԼԳ. 25, եւ) — Կա՞ր. Եւ որ անցանէին՝ հայոյէն զնա . շարժէին զգլուխս իւրեանց, և ասին . վահ, որ քակէիր զտաճարն և զերիս աւուրս շինէիր զնա, սպրեցո՞ւ զքեզ, եթէ որդի ես Աստուծոյ՝ էջ 'ի խաչէդ . նոյնպէս և քահանայապետքն ձաղկին հանդերձ դպրօքն և ասէին . զայլ սարկեցոյց, զինքն ոչ կարէ սպրեցուցանել . եթէ թագաւոր է խրատ յնի՝ ինչն սցած 'ի խաչէդ՝ և հաւատասցուր զմա .

եթէ յուսացաւ Աստուած, փրկեսցէ այժմ զդա՝ եթէ կամի զդա . քանզի ասաց՝ եթէ Աստուծոյ Որդի եմ, զնոյն և աւագակքն՝ որ խաչեալ էին ընդ նմա, նախատէին զնա : (ԱՊՐ. ԽԷ. 39—44)

Առաջոյ ելեալն ղեկի լեւի . Աստուած Աստուած իմ նայեաց առ իս, ընդէ՞ր թողէր զիս . հեռի եղէր 'ի փրկութենէ իմէ՝ վասն բանից յանցանաց իմոց . . . : Ասացին թշնամիք իմ ինձ, և ոյք պաշարեցին զամեն իմ, խորհեցան 'ի միասին և ասացին . Աստուած եթող զնա, հալածեսցուք և հասցուք նմա, զի ոչ որ է որ փրկէ զնա : (ԱՊՐ. ԽԸ. 2, 10—11) — Կա՞ր. Եւ զինն ժաման ցուցեաց Յիսուս 'ի ծայն մեծ՝ և ասէ . Էլի, էլի, լամա սարաքթանի, սյսինքն է՝ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողէր զիս : (ԱՊՐ. ԽԷ. 46, ՏԵ. Լա Նուբուր Ժոքսեմե-նիեան կաթողաւ) :

Բաւր — զգոհանէին ու ծառէն ղեկի հեռանայնէրէն . Բաւր — ղեկէն ղեկէն ղեկի ղեկէն . Զայր իմ և մայր իմ թողին զիս, և Տէր ընկալաւ զիս . . . Քան զամենայն թշնամիս իմ եղէ ես նախատ զրացեաց իմոց՝ յոյժ ահ և երկիւղ ծանոթից իմոց, Ամենեքեան ոյք տեսանէին զիս, արտաքս փախչէին յինէն . . . : Բարեկամք իմ և մերձաւորք իմ առաջի իմ մերձեցան և կացին, և մերձաւորք իմ հեռի եղէն յինէն . . . : Հեռի արարեր յինէն զբարեկամս իմ և զծանոթս իմ վասն թշնամութեան իմոյ : (ԱՊՐ. ԽԸ. 10, Լ. 12—15, ԼԷ. 12, ԶԷ. 19) — Կա՞ր. Թայն ժամ թողին զնա աշակերտքն ամենեքին և փախեան : (ԱՊՐ. ԺԳ. 80) « Կային և ամենայն ծանօթքն նորա 'ի հեռատանէ, և կանայք որ եկեալ էին զհետ նորա 'ի Գալիլէէ՝ և տեսանէին զայն : (ՊՐ. ԺԳ. 49)

Բաւ — Ժոքսեմենի Էւ ղեկի ղեկէն . « Ահն ունէի թէ ո՞ւր արտմեցի ընդ իս, և ոչ որ էր . և միտմարել

որ ո՛չ գտաւ . . . Մի՛ 'ի բացեայ առնեք յի՛նչն ,
 զի նեղութիւնք մերձեայ են , և ո՛չ որ է որ օգնէ
 ինձ » : (Ս—Է. ԿԲ. 21 : ԻՍ. 12) — Կ—Գ. « Ահա եկեաց
 ժամ , և եկեալ իսկ է » զի ցրուեալիք յիւրացանչ-
 իւր տեղիս , և զիս միայն թողուցուք , և չեմ միայն ,
 զի Հայր ընդ իս է » : (Յ—Է. ԺԳ. 32) :

Գիւրգէ Կարբուշեան և Կարմաշեան համբ. ռեզի-
 բութեանիւն և Բիշարդեանիւն զի՛նք ընէր — Հ—Գ.
 « Առացին . Եկա՛յք խորհնացուք խորհուրդ 'ի վերայ
 Երեմիայի . զի ո՛չ կորչին օրէնք 'ի քահանայէ , և
 խորհուրդ յիմաստնոց , և բան 'ի մարգարէէ . եկա՛յք
 և հարցուք զնա լեզուա , և ո՛չ լուիցուք զամենայն
 բանս նորա : Դ՛ո՛ր ինձ Տէր , և անսա՛ բարբառոյ
 իրաւանց խոց , իցի՛ թէ հասուցանիցի չար փոխա-
 նակ բարոյ , զի խորհնցան 'ի միսսին բանս զանձ-
 նէ իննէ , և զտանձնան իւրեանց թաղուցին . յո՛ւշ
 լիցի քեզ 'ի կալի իմում՝ ասալի քո , խօսել վասն
 նոցա բարութիւն , զարձուցանել զարտաւորութիւն
 'ի նոցանէ » : (Եբե՛. ԺԲ. 18, 20) : « Դա զիեզս բազ-
 մաց վերացոյց » և վասն անօրէնութեանց նոցա մատ-
 նեցաւ . » (Ը—Գ. ԵԷ. « Եւ վասն յանդուցելոց միջնոր-
 դեաց » : Կ—Գ. ԵԳ. 12) — Կ—Գ. « Իրեւն չոգան 'ի
 տեղին՝ կոչեցեալ Գաղափն , անդ հանին զնա 'ի
 խաչ , և զչարագործան՝ զոմն ընդ աշմէ՛ և զոմն ընդ
 ձախմէ՛ խաչեցին : Եւ Յիսուս ասէ . Հայր , թո՛ղ
 զոցա՛ պա՛ ո՛ր գիտան զի՛նչ գործեն » : (Ղ—Է. ԻԳ.
 33—34) :

Երեմէ Էդու Է՛ւլ Կարբութե՛ր՝ Կարբուշեանց կէս Կարբութե՛ն
 Է՛ւլ Կարբութե՛ր : « Աւազք իմ որդւո՛ս հովանի անցին ,
 և ես որդւո՛ս խոտ ցամաքեցայ . . . Զուապութիւն
 սուտոց իմոց ասա ինձ , և մի՛ հանեք զիս 'ի կէս ա-
 ւուրց իմոց . . . Դուզդ արարիս զաւուրս ժամա-
 նակաց նորա , և հեղեր զնո՞վա զամսի՞ն » : (Ս—Է. ԶՍ.
 12, 24—26, 2Է. 46) — Կ—Գ. « Յիսուս ամ չեւ ես

է քո , և զԱբրահա՛մ տեսեր » : (Յ—Է. Բ. 37) : « Եւ
 ընդ Յիսուսի մկրտին՝ և կալ յաղօթս . . . ինքն Յի-
 սուս էր ամաց իրրեւ երեսնից » : (Ղ—Է. Գ. 21—23)
 Խոր երէք տարի քարոզութեանէ յետոյ՝ վարեցաւ 'ի
 մահ անարգամահ յազգէն Հրէից :

Իննին իւր Կ—Է. Կարբութե՛ր զի՛նք Կարբութե՛ր իւր
 անց , Է՛ւլ Է՛ւլ Է՛ւլ : « Պատրաստ արարեր առա-
 ջի իմ զսեղան , ակն յանդիման նեղաց իմոց . . .
 Առաքեա՛ Տէր զլլոյս քո և զճնարարութիւն քո , զի
 առաջնորդ եղան ինձ և հանցեն զիս 'ի լեւան սուրբ
 և 'ի յարկս քո : Մտից ասալի սեղանոյ Աստուծոյ ,
 առ Աստուծո՛ր որ ուրախ անէ՛ զանձնութիւն իմ :
 . . . Ես կամեք իմալք պատարագս մատուցից քեզ .
 խոտտոյան եղց անուան բում , Տէր , զի բարի է :
 . . . Ո՛ւլ կցէ 'ի լեւան Տեառն , կամ ո՛ւլ կացցէ 'ի
 տեղաշէ սրբութեան նորա : Ո՛ր սուրբ է ձեռօք և
 ամբիժ սրտիս . . . » : (Ս—Է. ԻԲ. 5 : ԻԲ. 5—4, ԵԳ.
 8 : ԻԳ. 5) — Կ—Գ. « Ո՛չ զի բազում անգամ մատու-
 ցանիցէ զանձն պատարագ՝ որդւո՛ս քահանայապետն
 որ մտանէր 'ի Սրբութիւն Սրբութեանցն ամի ամի
 արեամբ օտարա՛ւ . ապա թէ՛ ոչ՝ արար էր նմա
 բազում անգամ չարչարել 'ի սկզբանէ ախարհի .
 բայց արդ՝ ա՛ւապիկ միանգամ 'ի կատարած յախ-
 տեանց՝ յանարգութիւն մեղաց իւրով դատարա-
 դան յայտնեալ է . . . Արիւնն Քրիստոսի , որ 'ի
 ձեռն Հոգւոյն յաւիտեանակալի մատուց զանձն պա-
 տարագ Աստուծոյ , սրբեցէ զիսի՛ն մտաց ձերոց » :
 (ԵԷ. Թ. 23—28, 14 : Տեւեալ Կարբութեան
 Ինն Կարբութե՛ր) :

Իւր հոգին Հոգւ զի՛նք յա՛նէն ցլ իւր Կ—Է. Կարբութե՛ր
 Կէր : « Գու ես պապողան իմ Տէր , և 'ի ձեռս քո
 յանձն անեմ զհագի իմ » : (Ս—Է. Ի. 6) : « Վասն այնո-
 րիկ նա ժառանգեաց զրազումս , և զաւար հզօրաց
 բաշխեացէ . փոխանակ զի՛ 'ի մահ մատնեցաւ անձն

նորա՝ (բաբ ԵԲԻՐ. «Քրոսանակ զի 'ի մահ մատենաց
գանձն իւր» : Եւս. ԾԳ. 12) — Կաթ. «Վասն այնո-
րիկ սիրկ զիս Հայր իմ, զի ես դնեմ դռնն իմ, զի
միւսանդամ առիցա զնա : Ո՛հ քո հանէ զնա թիւնն
այլ եւս դնեմ զնա անձամբ իմով : Իշխանեալ իրեն ու-
նեմ դնել զնա, և իշխանութիւն ունեմ միւսան-
դամ առնուլ զնա : զայս պատուէր առի 'ի Հորի
իմն» : (Եւ. Ժ. 17—18) «Իւ կարդաց Յիսուս 'ի
մայն մեծ' և ասէ : Հայր, 'ի ձեռս քո աւանդ եմ ըզ-
րդի իմ : զայս իրարեւ ասաց' եհան զորի» : (Վ. Բ. ԻԳ. 46)

Ի մահան ղեղե՛ր - զաշա՛կեր - Դռնի՛ ԺԷ՛ցին - բեռնը ղեղե՛ր
Է- - - բեր կե՛ - օրն՛, երկե՛րը ղեղե՛ր Դ- - - զը - Է, Էրկե՛նաւ Գե՛
նարէն ղեղե՛ր Զ- - - գեր - Դե՛նա - Լոյսը : « Ժամանակցին ինձ Ռ-
բարդայմբ մահու : ' ի նեղութեան իմու՛մ եւ առ Տէ՛ր
կարդացի, և առ Աստուած իմ աղաղակեցիք լուսա՛
ինձ ' ի ասածարե՛ սրբոյ իւրակ՛ Ժայնի աղօթիկի իմոց, և
աղաղակ իմ առաջի նորա մոցէ՛ յականջս նորա :
Խառնեցաւ և զողաց Երկրի՛ր՝ և հիմուքը լերանց սա-
սանեցաւ և խառնեցաւ՝՝ զի արակցաւ ' ի վերայ
նոցա Աստուած » : (Ս- - - ԺԷ՛. Զ- - - 8—8) : « Եւ եղիցի յա-
ւուր յայնմիկ առէ՛ Տէ՛ր Տէ՛ր՝ մոցէ՛ արեգակն ' ի մի-
ջօրի, և խառարեացի յերկրի լոյս՝ ' ի տուէ՛ և զար-
ժուցից ' ի սուգ գոտնո՛ ձեր : » և արարից նմա իր-
բեւ սուգ սիրելոյ, և որոց ընդ նմայն իցեն իրբեւ
օր ցաւոց » : (Ա- - - Բ՛. 9—10) : « Արեգակն դարձիցի
' ի խաւար, և լուսին յարին, եւ » : (Յ- - - Բ՛. 30) :
« Եւ եկեաց չառցէ՛ Տէ՛ր Աստուած իմ և ամենեան
սաղօքը ընդ նմա, և եղիցի յաւուր յայնմիկ՝ ա՛յ
եղիցի լոյս, և ցուրտ և պարզ՝՝ եղիցի օր մի, և օրն
այն յայնմի Տեառն, ա՛յ տիւ. իցէ և ա՛յ գիշեր - և ընդ
երկիւ եղիցի լոյս » : (Զ- - - ԺԴ՛. 6—7) - Կ- - - « Եւ է՛ր
իբրեւ վեցերորդ ժամ՝ և խաւար եղեւ ' ի վերայ
ամենայն երկրի միջեւ. ցինձ ժամ՝ խաւարեցաւ ա՛յ

րեգակին»։ (I—IV, ԻԲ. 45)։ «Եւ գինն ծածուռն գող-
նաց Բիւսուս 'ի ձայն մեծ, և սոս. էլի, էլի . . .
Եւ Բիւսուս դարձեալ աղաղակեաց 'ի ձայն մեծ, և
արձակեաց զգին. և ահա վարացոյր տաճարին
ցեւա յերկուս, 'ի վերտառ մինչեւ 'ի վայր, և եր-
կուր շարժեցաւ, և գինն պատուեցան և գերեզ-
մանք բացան . . . »։ (V—VII, ԻԲ. 45—35)։

Անէր ուղիներէն և ունէր զիս խորհուրդէր, որն հար-
աւանդէր զիս զԱԼԵՔ. «Եւ յսկր մի՛ բեկանցիցեն ի
նոնորի» : (Յուս. Թ. 12: Եւ Ժմբ. 47) : «Բազում նե-
ղութիւնք են արդարոյ, յամենայնէ փրկէ զիս Տէր,
և պահէ զամենայն սուկերս նորա, և մի՛ ի նոցայնէ
ոչ փշրեցան» : (Էսթ. Եբէր. Սաւ. 19. 20—21) : «Փրկեա՛
ի՛ արդ զանձն իմ, և ի՛ ձեռնաց շանց զմիտմորուս
Թիւն իմ» : . . . Ի արդ շարէ փրկեա՛ զիս՝ և ապրեցո՛ւ
զիս և ի՛ ձեռնաց որդեղոց օտարաց» : (Սաւ. ԻԱ. 22:
Հիւր. 10—11) : Կոտ. իբրեւ եկին առ Յիսուս, և
տեսին զի այն ինչ մեռեալ էր, ոչ խորտակեցից
զպարձս նորա . . . Այս եղև զի 199ի զԻրն, եթէ
սուկր նորա մի՛ փշրեցի» : (Թմբ. Ժմբ. 35. 36) :

Անէալ զեթի եղցեալք . Եւ հայեսցին առ իս՝ յոր
խոնգացինն, և կոծեսցին ՚ի վերայ նորա կոծ՝ իբրեւ .
՚ի վերայ սիրեալոյ աս . (Զ+ . ԺԲ . 10) . Կառ . ԵՄ
ունն ՚ի զինուորացն տղաւս խոնգաց զկոշոյ նորա,
և վաղձադարեւն եւ սրիւն և ջուր . . . Եւս և զեւ,
զի 1998 թիւին . . . Եթէ հայեսցին ՚ի նա յոր խոնգե-
ցինն . (Զ+Ժ . ԺԲ . 34-37)

Թե՛ւ «Ժողովրդական» (Կոմունիստական) հեղ. գերեզման տեղեկւոյն պէտք է դադարեցնուի, քանզի «Նահանգ» հաշտութեան հետ զինեմն բախուի: «Եւ տայ զչարս փորձանակ զհրեկոյանն» նորա, և զմեծամեծս փորձանակ մահու նորա» (ՂԵ՛՛՛ ԵԲԵ. «Եւտու զհրեկոյանն նորա ընդ տակարարիտս, այլ իրեւն մեռաւ՝ եղևն ընդ մեծատան»): Եւայ. ԵՊ. 9) — կոտ. «Եւ իրեւն երեկոյ

արդարեւ Որդի Աստուծոյ՝ պաշտպանեցէ նմա .
 և փրկեցէ՝ զնա Աստուած 'ի ձեռաց հակառակոր-
 դաց : Թշնամանօք և դանիւք խոշտանդ եղցուք դիւս
 Եթէ լինիցի՝ այցելութիւն նմա . զի գշտի առցուք
 գնդութեան նորա , և խելամուտ լիցուք անօխա-
 հարութեան նորա : Մահու խայտառակութեան դա-
 տեցուք զնա . եթէ լինիցի՝ այցելութիւն 'ի բանից
 իւրոց : Չայս խորհեցան և խաբեցան . զի կուրացոյց
 զնոսա չարութիւն իւրեանց . և ո՛չ ծանեռն զխոր-
 հուրդս Աստուծոյ , և ո՛չ փարձուց ակնկալան ար-
 բութեան . . . Սի հաճոյ եղեալ Աստուծոյ փրե-
 ցաւ , և կենդանւոյն 'ի միջոյ մեղաւորաց փոխե-
 ցաւ . . . Կատարեալ 'ի տակաւուն եկից ժամանակս
 երկայն . զի ցանկալի էր Տեառն անձն նորա . վասն
 այնորիկ տաղնապեցաւ 'ի միջոյ շարեաց : Իսկ ժո-
 ղովորդք տեսին և ո՛չ իմացան . և ո՛չ եղին այս-
 պիսի ինչ . . . զի տեսցեն զվախճան իմաստնոյ , և
 ո՛չ իմացեն՝ զինչ խորհեցաւ վասն նորա և առ իսկ՝
 զգուշացաւ նմա Տէր . տեսցեն և անդտեսցեն
 զնա , այլ զնորք Տէր ծիծաղեցի : Եւ եղիցին յետ
 այնորիկ 'ի կործանումն անարգութեան և 'ի թշնա-
 մանս՝ ընդ մեռեալսն յաւիտեանից . . . Յայնժամ
 կացցէ Արդարն բարութ՝ համարձակութեամբ հան-
 դէպ նեղաց իւրոց . և որոց անդունէին զխտատակս
 նորա , տեսեալ զնա՝ խաղկեցին անհնարին երկիւ-
 թիւ , և զարհուրեցին 'ի վերայ քանդելի փրկու-
 թեան նորա : Եւ զղշատցին 'ի միտս իւրեանց . և առ
 եեղութեան անձանց յողւոյ հանցեն և ատապեն-
 ալս այն այր է զոր երբեմն մեք ծաղր առնէաք ,
 և յառակս նախատանաց . մեք անմիտք զվարս
 զորս մոլորութիւն համարէաք՝ և զվախճան գորս
 անարգութիւն . . . » (Խաթա. Բ. 12—25; Դ. 10—
 15; Ե. 1—5)

ՀԱՏՈՒԱՅ Բ .

ՄԵՐԷԶԱՆ ԼԵՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԵ

ՊՐԱԿ Ա .

Խորհուրդ Մարդեղութեան

Քրիստոսի մարդեղութեան Խորհուրդը ըսելով
 է՛րիմանմբ Որդւոյն Աստուծոյ (Երբորդութեան ե-
 րից անձանց միոյն) մարդկային մարմին՝ մարդկային
 բնութիւն առնելով՝ կարեօք և նմանութեամբ մեզի
 պէս մարդ ըլլալով , որուն գաղտնիքը մարդկային
 հատուկութեան վեր ըլլալով՝ Աստուածային իմաս-
 տութեան մէջ պահուած է :

Այլ սակայն՝ Աստուածային բնութեան մարդ-
 կային բնութեան հետ միաւորելու եղանակը ար-
 դարեւ անհասանելի է մեզ , բայց իրողութիւնը խելքի
 և մտքի գէ՛ղջէ՛ , և ողջափառ մարդոյն բանակա-
 նութիւնը գո՛հ ընելու չափ վիշտով իսն և ապա-
 ցուցութիւն ունի : Աստուածային բնութեան մարդ-
 կային բնութեան հետ միաւորելու եղանակին
 գաղտնեացը չափ անհասանելի են մեզ մարդկային
 հոգւոյ մարդկային մարմնոյ հետ միաւորութեան
 գաղտնիքը . և սակայն մեր անձին գոյութեան վրայ
 ունեցած փորձառական գիտակցութիւնովս ապա-
 ցուցուած ճշմարտութիւն մ'է :

Հաւատոյ հանդանակը զոր ամեն Քրիստոնեայ
 պարտի ուսանել , Քրիստոսի մարդեղութեան վրայ
 ասողք է՛րեք . « Որ յաղաղս մեր մարդկան և վասն
 մերոյ փրկութեան իջեալ յերկից մարմնացաւ ,
 մարդացաւ , ծնաւ կատարելապէս 'ի Մարեմայ սրբոյ
 Կուսէն Հոգւոմէն Սրբով : Որով էառ մարմին՝ հոգի

և միտ, և զամենայն որ ինչ է 'ի մարդ, ճշմարտապէս և ո՛չ կարծեօք. եւ : — Աստուծոյ կ'ուսանիմք որ՝ Որդւոյն Աստուծոյ Աստուածային անձը՝ Ս. Կրօս Մարիամին մարմին առաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս : ք' մարդկային բնութիւնն ամեն ինչ բաներ որ ունի՝ մարմին, հոգի, միտք, կամք եւ, ամենքն ալ առաւ ճշմարտապէս, ու չէ՛ թէ՛ կարծեօք կամ երեւմամբ. և մարդկային բնութիւնը իւր Աստուածային բնութիւնը հետ միաւորելով անխառն և անշփոթ միաւորութեամբ, է՛րուի մէկ Քրիստոս, մէկ Որդի Աստուծոյ, կամ՝ թէ՛ որ կրնայ ըսուիլ ուղղափառապէս՝ մէկ Աստուածամարդ : ուստի 'ի Քրիստոս՝ թէ՛ եւ միմայն անձ կը դաւանիմք Աստուածայնաւն մարմնով, բայց միանգամայն 'ի մի և 'ի նոյն անձին Քրիստոսի երկու բնութիւնը, երկու կամք կը խոստովանիմք : Աստուածային և մարդկային. չէ թէ՛ միմեանց ներհակ կամ հակառակ, այլ սքանչելի խառնմամբ միացեալ, անխառն և անբաժանելի : և վասն որոյ ան նոյն մի անձին վրայ կը գրուցնիմք ճշմարտապէս անոր թէ՛ Աստուածային ստորոգելիքներն ու թէ՛ մարդկային յատկութիւնները : Անխորաբար կը գրուցուի ան նոյն Աստուծային անձին համար՝ որ մարմին առած էր, «Որդին Աստուծոյ» — «Տէր փառաց» — «Էյս փառաց և նկարագիր էութեան նորա» — «Որդին մարդոյ՝ որ էն յերկին» — «Ես և հայր իմ մի եմք» — «Հայր յիս է և ես 'ի Հայր» — «Ելի 'ի Հօրէ և եկի յայտարար» — «Յառաջ քան զինկն Արարամու եմ ես» — «ԶՏէրն փառաց ո՛չ 'ի խաչ հանին» — «Ե՛նաւ ձեզ այսօր Փրկիչ՝ որ է Օծեալ Տէր» — «Որդին Աստուծոյ ծնաւ» — «Աստուած խաչեցաւ» — «Աստուած մեռաւ, թաղուեցաւ» և Անոր արեան համար է՛րուի «Արիւն Աստուծոյ» եւ, եւ, եւ : (Մատթ. ԻԶ. 63 : Տէր. Ա. 5 :

Ղ. 11 : Բ. 11 : Գ. 15 : Ժ. 30 : 38 : ԺԶ. 28 : Ը. 38 : Ա. Կաթ. Բ. 8 : եւ, եւ, եւ :)

Թէ՛ 'ի Քրիստոս երկու բնութիւնը երկու կամք կը գտնուին անխառն և անբաժանելի միաւորութեամբ միացեալ, Ս. Գրոց շատ համարներէն յայտնի է՛րեւեման. բայց մենք հետեւեալ մէկ քանի վկայութիւնները հերիք կը համարիմք. «Ինքն Յիսուս ո՛չ հաւատարմ գանձն նոցա, քանզի ինքն գիտէր զամենայն» և զի ո՛չ էր պիտոյ՝ եթէ՛ որ վկայեացէ վասն մարդոյ. զի ինքն իսկ՝ գիտէր զինչ կրէր 'ի մարդն : . . . Արարահամ Հայր ձեր ցանկացաւ տեսանել զոր իմ. ետես և ուրախ եղես : . . . Դու մարդ ես և զանն քո Աստուած առնես. Պատասխանի ետ նոցա Յիսուս. . . Եթէ՛ ո՛չ գործեմ՝ զգործս Հօր իմոյ, մի՛ հաւատայք ինձ, ապա թէ՛ գործեմ, թէ՛ եւ ինձ ո՛չ հաւատայք, սակայն գործոցն հաւատացեք. . . : Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս տըկար : . . . Հայր, եթէ՛ կամիս՝ անցո՛ գրաժակս զայս յինչ : Բայց ո՛չ իմ կամք՝ այլ քոյդ լինի : . . . Ի՞նչ ես յերկինք, ո՛չ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ որ առաքեալցն զիս : եւ, եւ, եւ : (Մատթ. ԻԶ. 41 : Ղ. 11 : ԻԲ. 42 : Գ. 15 : Բ. 24—25 : Զ. 38 : Ը. 38 : Ժ. 35—38 : եւ :)

Լաւ ևս կը բացատրէ զայս 'ի Հայրց եկեղեցւոյն Հայոց Շնորհալին Ներսէս : Առ Կիո Մանուէլ Գըրբելով (ԲՆԻՐ. Էր. 78—81) : «Եւ որպէս խոստովանիմք յերկուց բնութեանց մի լեալ, և 'ի փառաւորութեանն ո՛չ կորուսեալ զմի ոք 'ի յերկոցունցն. այսպէս և զկամսն ո՛չ այլ և այլ ասեմք, որպէս թէ՛ Աստուածային կամքն հակառակ լինել մարդկայնոյն կամաց, և կամ մարդկայինն Աստուածայնոյն. այլ 'ի միոյ Էութեանէն կրկին եղելոյ կամաց՝ ըստ այլ և այլ փամանակի, երբեմն Աստուածային՝ յորժամ Աստուածութեան կամքը ցուցանել զգործութիւն. և երբեմն

մարդ կային՝ յորժամ գնարդ կուժեանն կամէր յայտնել զխոնարհութիւն : Եւ այս ո՛չ հակառակութեան, այլ անձնիշխանութեան են յոյցք : զի ո՛չ եթէ մարդկային կամեն զԱստուածային բռնող ատէր՝ որպէս և ՚ի մեզ, զի կամը մարմնոյն ցանկաց հակառակ հոգւոյն, այլ մարդկայինն՝ Աստուածայնոյն հետեւէր կամաց . . . Զի թէ՛ ամենայն՝ որ ինչ Հօր է, Որդւոյ է, և որ ինչ Որդւոյ՝ Հօր . յայտ է թէ՛ և կամեն Հօր՝ կանն են Որդւոյ . և կամը Որդւոյ՝ կամը Հօր : Ըստ կամացս օրինակի զոր ասացաքս, ՚ի միոյ անձնիշխան կամաց Աստուածութեանն՝ երկուց լինել անհակառակարար : Աստուածայինն և մարդկայինն : Հաւանաւը և ներգործութեանն նոյնպէս չինել՝ Աստուածայնոյն և մարդկայնոյն ՚ի միաւորութեան անդ . ո՛չ գրարձրադոյնան՝ Աստուածութեանն միայն տալով առանց մարմնոյն, և ո՛չ զխոնարհադոյնան՝ մարդ կուժեանն առանձինն առանց Աստուածայնոյն . զի թէ՛ այսպէս ո՛չ էր, զիմա՛րդ ափեր՝ Որդին մարդոյ յերկնից ի՛նչեւ, կամ Աստուած խաչեալ, և արին Աստուծոյ լեալ : Այլ միոյ անձնաւորութեան զերկրոյն զայստօրիկ խոստովանիւր . երբեմն որպէս զԱստուած՝ զԱստուածայինան ներք գործելով, և երբեմն որպէս զմարդ՝ զմարդկայինան : Գործ յայտն առնեն և տնորէնութեան նորա գործք ՚ի միջոցանէ մինչեւ զխոնարհումն . . . Զանշակեաց ՚ի մահճանէ մարմնով ո՛րքան ինքն կամեցաւ որպէս զմարդ . և երբ՝ մահաւորն զմահ որպէս զԱստուած : Ոչ ոմն մեռեալ և ոմն լուծիլ մահու . այլ ինքն մեռեալ և ինքն կենդանի և կենդանարար մեռելոց . քանդի մի և նոյն Գրիգորոս՝ մարդ գոլով բնութեամբ մահանացու, և Աստուած գոլով բնութեամբ անմահ : Ոչ ՚ի յերկուս բանաւեալ զան ՚ի յերկուց միացեալ բնութիւնան, որպէս թէ ոմն չարչարելի և մեռեալ, և ոմն անչար-

չարելի և անմահ, այլ միաւորեալն յերկուց ընդդիմակացն և մի լեալն՝ կրէր զերկաքանչիւր հակառակացն զկիրքս, մարդկային բնութեամբն զչարչարան և զմահ, և Աստուածային բնութեամբն զանչարչարութիւն և զանմահութիւն :

Հոգայր ըզ կրկցն տրտմարար՝
 Երկուն եղեալ առանձնարար,
 Փրկել զայնարհ հոգիս յօժար,
 Բայց է բնութիւն մարմնոյ տրկար .
 Ոչ ոմն ուժեղ և զօրաւոր
 Եւ ոմն անգոր ժտանդաւոր,
 Այլ մի և նոյն գոլ միաւոր
 Կրէր ըզ կրկուն կամար :

(Շոր-ի, յԱյսր ուժեղեւ երգ. Մեծի Որդի .)

ՊԵՐԱԿ Բ

Պաշտօն Որդւոյն Աստուծոյ

Մարդկային բնութեան եղծեալ Աստուծային պատկերը նորոգելու համար միջնորդ մը հարկաւոր ըլլալով մարդոցմ, որ ըստ ամենայնի անպարտ աւարատ ըլլաւ մարդկային թերութիւնէ, միանգամայն Աստուածային բնութեան հազրդ, որ կարենար միջնորդել քանզի անկարելի էր մարդկային պարտաւոր բնորոշեան մէջ լինել այս միջնորդը, ՚ի յափառեմն իսկապատմանեալ էր Որդւոյ Աստուծոյ մարդեղութիւնն ու միջնորդութիւնը (Գլ. Դ. 28: Ժ. 31: Եթէ՛ Ա. 8—9) — Մարդկային ազգը եղծած ըլլալով այն ուխտն ու դաշինքը՝ զոր Աստուած գրաւ մարդուն հետ . (Եթէ՛ Բ. 16—17: Դ. 6—24) որով և մեղքը իբրեւ թոյն մէջ մտած՝ բոլոր մարդկային սեռը ու անոր սերունդը սպախանած ըլլա-

լով, այնուհետեւ Ագաթայ ծնունդները բոլորն ալ անօրէնութեամբ յղացեալ 'ի մեզս կը ծնանէին. (Աղ. Ծ. 7.) «Բայտ կերպարանաց իւրոց և ըստ նրմանութեան իւրում» (Մէք. Ե. 3.) վայրահակ բռնութեամբ՝ Բաղդաշէն Ժողով. (Աղ. Գ. 3—5.) չէր կրնար գտնուիլ մարդ մը՝ մինչեւ անգամ մէկ մարդ մը՝ որ այն դատապարտեալ բնութենէն չլլալով, անպարտ ըլլալով անձամբ, կարենար փոխարինութիւն ընել և ինչ ուխտը նորոգել, անձամբ երաշխաւոր մնալով անոր. ուստի և կը հետեւի թէ նոր ուխտին միջնորդը պէտք էր անանկ մարդ մը ըլլալ որ կարող ըլլար մարդուն անկեալ բնութիւնը վերականգնել՝ սրբաբար վարդապետութեամբ անոր բարոյականն ուղղելով, Աստուծոյ արդարութիւնը հատուցանել՝ փոխարինութեամբ. և իւր նորոգած ուխտին անխցելի յարատեւութեան երաշխաւոր մնալ իւր հզօր գորութեամբն ու կարողութեամբն Անկարելի էր արարածական ոգիներէն գտնել մէկը՝ և ոչ իսկ հրեշտակ կամ հրեշտակապետ մը որ այս երեք մեծ պաշտօնները իւր վրայ կեդրոնացնելով՝ եղծեալ Աստուածային պատկերը որ 'ի մարդ՝ նորոգել, դատապարտութիւնը խզել քնջել և կորուսեալ անմեղութիւնն ու անսահութիւնը վերստին մէջ բերել բաւէր տեւէր: Եւ ահա այս պատճառաւ Աստուած անհնարին մարդասիրութեամբ՝ իւր յաշտեանական խորհրդոց մէջ (իմա՝ Երրորդութեան երկր անձանց համաձայն կամօր կամ խորհուրդը կամ նախասահմանութիւնը) առաջադրած էր Որդւոյ Աստուծոյ, և զԱյն որդած սահմանած էր առ այն մեծ գործ փրկութեան մարդոյն. Որդին ալ՝ ըստ որում համակամ Հօր՝ սիրով յանձն առած էր զայն, և Ս. Հոգին կամակից և գործակից եղել 'ի նոյն:

Պողոս Առաքեալ այսպէս կը համառօտէ ասիկայ.

«Որհնեալ է Աստուած և Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ օրհնեաց զմեզ ամենայն հոգեւոր օրհնութեամբ յերկնաւորս 'ի Քրիստոս. որպէս ընտրեաց զմեզ նովա յառաջ քան պիտեին աշխարհի, լինել մեզ սուրբս և անարատս առաջի նորա սիրով: Յառաջագոյն սահմանեաց զմեզ յորդեգրութիւն 'ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի, 'ի նոյն ըստ հաճութեան կամաց իւրոց, 'ի գովեստ փառաց շնորհաց իւրոց, որով զուարճացոյց զմեզ սիրելեան, որով ունինք զփրկութիւն 'ի ձեռն արեան նորա, զթողութիւն մեզաց ըստ մեծութեան շնորհաց իւրոց. որ առաւելաւ 'ի մեզ ամենայն իմաստութեամբ և գիտութեամբ. եցոյց մեզ զխորհուրդս կամաց իւրոց, ըստ հաճութեան իւրում, զոր յառաջագոյն եղ նովա, 'ի տնտեսութիւն լըրման ժամանակաց, բովանդակել զամենայն Քրիստոսի որ ինչ յերկին» և որ ինչ յերկրի, 'ի նոյն. որով և վիճակեցաք յառաջագոյն հրախրեալք, ըստ առաջադրութեանն Աստուծոյ. որ զամենայն յաճողէ ըստ խորհրդոց կամաց իւրոց. լինել մեզ 'ի գովեստ փառաց նորա՝ յառաջագոյն յուսացելոցն 'ի Քրիստոս: Որով և դուք իրեւ լուսարուք զքանն նշմարտութեան, զԱւետարանն փրկութեան ձերոց, որով հաւատացեալ կնքեցաք Հոգւոյն սրբոյ աւետեաց. որ է առհաւատչեալ ժառանգութեան մերոյ 'ի փրկութիւն նուաճութեան, 'ի գովեստ փառաց նորա Եւ (Եփ. Ա. 3—14.)

Փրկագործութեան այս մեծ գործոյն բազմազմի պաշտամանց նկատմամբ 'ի յաշտեանից նախասահմանեալ Աստուածային Մեծ Միջնորդը՝ անուանեալ է 'ի Ս. Գրոս Մեռէ՛ կամ Մեռէ, որ առ Յոյնս՝ Քրիստոս, և 'ի մեզ՝ Օգնէ կը թարգմանուի:

Քէշեան անուան այլ և այլ առումները, և ի՛նչ
առմամբ Յիսուսի ընծայումը բնական

ի հնունձ առ Երրայեցին՝ երեք դաս մարդիկ
Ա՛ռ-Է՛ն, Օձե՛ւ Կանուանէին .

Ա՛ Մարգարէք . ըստ որում երբ որ ասոնք ի-
րենց պաշտաման գլուխը Կանցնէին կամ պաշտօնի
կը կոչուէին, երբեմն սրբութեան իւզով Կ'օծուէին.
ինչպէս Աստուած կը հրամայէ. Եղիայի որ Գեղիսէ՛
մարգարէ օծէ իրեն տեղը . (Գ. Թ. Գ. ԺԹ. 16)։ Եստ
անգամ ալ առանց օծուելու իսկ՝ մարգարէական
ոգին ընդունած ըլլալուն համար Օծեալ Կ'ըսուէ-
ին, որոյ նշանակն էր նիւթական իւզոյն օծութիւ-
նը . (Ա. Թ. Գ. ԺԶ. 15)։ «Մի՛ մերձենայք ասէ յՕծ-
եալս իմ, և ի՛ մարգարէս իմ մի՛ մեղանչէք» (Սաղմ.
ՅԴ. 15)։ «Հաւատարիմ այր . զոր կոչցայ Տէր յՕծ-
եալ Աստուծոյ՝ ի վերայ Եսայիայի, և վայելուչ են
կոչքք իւրացէիլ . Հոգի Տեառն խոսեցաւ յիս ևս» .
(Բ. Թ. Գ. ԻԳ. 1-2)։ «Քանցի ո՛չ եթէ ըստ կամեց
մարդկան տուաւ մարգարէութիւն երբէք, այլ ի՛
Հոգւոյն սրբոյ կրեալք՝ խոսեցան մարդիկ Աստու-
ծոյ» . (Բ. Պե. Ա. 24)։

Բ՛ Օծեալ Կանուանէին և Քահանայք . յատուկ
արարողութեամբ նիւթական սրբութեան իւզով
օծուելուն համար, յորմամբ ի՛ Քահանայութիւն
կը կոչուէին . «Օծցես զիսս» կըլէ Աստուած . և
չցես զձեռս նոցա, և սրբեցես զիսս» զի քահա-
նայացին ինձ . . . Եւ զԱհարօն և զորդիս նորա
օծցես՝ և սրբեցես ինձ զիսս ի՛ Քահանայս
թիւն . . . Եւ մատուցես զորդիս նորա . և զգե-
ցուցես նոցա պատմունան և օծցես զիսս, զոր-

օրինակ զհայրն նոցա օծէր, և քահանայացին ինձ,
և եղիցի նոցա օծումն քահանայութեան յաւիտեան
յազգոյ նոցա» . (Եփ. ԻԸ. 41։ Լ. 50։ Խ. 15 ևս)։

Գ՛ Օծեալ Կանուանէին և թագաւորք . զի և
սրբա յատուկ արարողութեամբ Կ'օծուէին նիւթա-
կան իւզով թագաւորական դասը կամ առնենին
(Ա. Թագ. ԺԱ. 15։ ԺԵ. 1-17։ Բ. Թագ. Բ. 4 ևս)։
Այս պատճառաւ Սաւուղ կը կոչուի «Օծեալ Տեա-
րն» . (Ա. Թագ. ԻԴ. 7) . և Դաւիթ «Օծեալ Աստու-
ծոյ Եսկովայ» . (Բ. Թագ. ԻԳ. 1) ևս։ Մինչեւ իսկ
Կիրոս Պարսից թագաւորը՝ որ չէր օծուած իւզով,
բայց Աստուծոյ որոշած մէկ գործին իրբեւ գոր-
ծակաւոր թագաւոր կոչուած ըլլալուն համար՝ նը-
մանորէ թեմա Օծեալ կոչուած է ի՛ Ս. Գիրոս, ըստ
մարգարէին, Թէ «Այսպէս ասէ Տէր ցՕծեալն իւր
ցԿիրոս» . (Ես. ԽԵ. 1)։

Այս Օծեալ անունը Յիսուսի տրուած է իրբեւ
հանդերձեալ փրկչի, ո՛չ իբր լոկ մարգարէի, կամ
լոկ քահանայի և կամ լոկ թագաւորի, այլ համան-
գամայն իրբեւ Մաքքեօն-Քահանայ-Թագաւոր, իւր
պաշտօնը համապատասխան Մարգարէի, Քահանայի
և Թագաւորի ըլլալով . «Հոգի Տեառն ի՛ վերայ իմ,
զիսն որոյ և օծ իսկ զիս, աւետարանել ազգատաց
առաքեաց զիս, բժշկել զբեկեալս սրտիւք, քարո-
ղել զհերեաց զԹողութիւն և կոբայց Տեառնել, կո-
չել առ Տեառն թողունելի և օր հատուցման Աս-
տուծոյ մերոյ . . . » (Ես. ԿԱ. 1-2, Գ. 4, Դ. 18-19)։

ԲԱՅԱՆՈՒՄ Ա.

Յիսուս Մարգարէ

Մարգարէք տուր մարդիկներ էին, բոլորովն
Աստուծոյ ծառայութեանը նուիրելու, զորս Աստ-

ուած 'ի ձեռն Ս. Հոգւոյն կը խրկէր իւր ընտրեալ ժողովուրդին, զանոնք յուզողութիւն մարուց հրաւիրելու, յանդիմանելու, խրատելու, Աստուծոյ հաւատքին մէջ հրահանգելու և խոստացեալ Մեսիային ապագայ փրկութեան յուսովն քաջալերելու և մխիթարելու համար: Իրենց մարգարէութեան հտնրական նպատակն էր Հաւատքի և Աստուծոյ հաւատարմացընելու համար՝ զրաջն ուրիշ բաներու, քաղաքներու, թագաւորութիւններու, և ուրիշ մասնաւոր իրողութեանց վրայ ալ ինչ ինչ մարգարէութիւններ կ'ընէին: Ոմանք ևս իրենց մասնաւոր մարգարէութեանց վրայ հրաշքներ ալ կը յաւելուին: — Օրինակ Սամուէլ որ կանխաւ խօսեցաւ Հեղեայ՝ անոր տան մտապիտ կործանումը, « Եւ ո՛չ անկաւ յամենայն բանից նորա 'ի գետին, և զի տաց ամենայն իսրայէլ 'ի Գանայ մինչեւ ցբերսարէէ՝ թէ հաւատարիմ է Սամուէլ 'ի մարգարէս Տեառն»: (Ս. Թ. 4. Գ. 11—21.) Նոյն և Սաւուլաց զուշակեց անոր հօրը Կիսին երեք օրուանէ 'ի վեր կորուսած էջերուն գտնուած ըլլալը՝ 'ի հաւատարմացուցանել զնա յառաքելութիւն իւր օծանել զնա թագաւոր իսրայէլի, ինչպէս նաեւ ուրիշ երեք նշաններ ալ անոր մարգարէացաւ: (Ս. Թ. 4. Թ. 19—20. Ժ. 1—7.) Օրինակ Ելիա, որ իսրայէլի ժողովրդէան նշան տուաւ՝ ճշմարիտ Աստուած երկնից Աստուածն ըլլալուն և իւր անոր մարգարէն լինելուն՝ երկնից կրակով իւր զոհին ընդունուիլը: (Գ. Թ. 4. Ժ. 21—40.) Օրինակ Ելիսէէ, որ կրկին ողբունէր Ելիայի. (Գ. Թ. 4. Բ. 9.) 'ի հաւատարմացուցանել իսրայէլի արքային որ ճշմարտին Աստուծոյ մարգարէն ինքն էր, գուշակեց թէ առանց հովի և անձրեւի ջուր պիտի ունենան ընդ հասւյ՝ յանջրգի անապատի անդ, և սոսկալի ու կատարեալ յաղ-

թութիւն մը պիտի տանին ընդ դէմ՝ Մովսարացոյն: (Գ. Թ. 4. Գ. 11—27.) Օրինակ Մովսէս՝ որ իւր առ իսրայէլ առաքելութիւնը հաւատարմացընելու համար երեք նշան տուաւ Աստուծոյ, և հաւատարմապէս 'ի գործ գրաւ իսրայէլացոց առջեւ: (Եմ. Գ. 1—9.)

Այս Մովսէս զառաջինն մարգարէացաւ յոյժ բացայայտ լեզուով Քրիստոսի մարգարէութիւնը ըսելով: «Մարգարէ յեղբարց քոց իւրեւ զիս յարուացէ Տէր Աստուած քո, նմա լուիթիւ: . . . Եւ ասէ ցիս Տէր. . . Մարգարէ յարուցից նոցա յեղբարց իւրեանց իւրեւ զքեզ, և տաց զպատգամս իմ 'ի բերան նորա. և խօսեցի ընդ նոսա որպէս և պատուիրեցից նմա. և մարգ՝ որ ո՛չ լուիցէ զոր խօսիցի Մարգարէն յանուն իմ, ևս խնդրեցից զվրէժ 'ի նմանէ: . . . Ապա թէ ասիցէք 'ի սրտի. զիտարգ զիտացուք զբանն զոր ո՛չ խօսեցաւ Տէր: Զոր ինչ խօսիցի Մարգարէն յանուն Տեառն և ո՛չ լինիցի բանն և ո՛չ զիպիցի, այն բան է զոր ո՛չ խօսեցաւ Տէր: . . . » (Բ. Օբ. Ժ. 15—22.)

Յիսուս Քրիստոս լիովին կատարեց մարգարէական պաշտօնը գեր քան զմարգարէս ըլլալով. քաղաք, քաղաք, զիւղէ զիւղ, զաւառէ զաւառ պտղեցաւ իսրայէլի բոլոր երկիրը, առ որ առաքեալն էր 'ի Հորէ. (Մ. Թ. Ժ. 24.) քարոզեց ամենուրեք. (Մ. Թ. Թ. 55: Մ. Բ. 38.) Տաճարը, (Մ. Թ. Ի. 9. 55.) Ժողովարանը, (Ղ. 4: Գ. 18: Զ. 6.) տունը, (Մ. Թ. Թ. 10—17: Ղ. 4: Ե. 29.) լեռներուն գլուխը, (Ե. 2: Ե.) դաշտերը, (Ղ. 4: Զ. 17—49.) արտերուն մէջ, (Զ. 1—5.) ժողուն եղբրը, (Մ. Բ. Բ. 15.) ժողուն վրայ՝ նաւակի մէջ նստած, (Մ. Թ. Ժ. Գ. 1—56: Մ. Բ. Գ. 9: Գ. 1—54.) անապատները, (Ղ. 4: Գ. 45—46.) ճամբայներուն վրայ, (8: Բ. Գ. 5—40: Թ. 1—7.) ցորեկ (Ղ. 4: Ի. 37.) և գիշեր, (8: Բ.

Գ. 2-ի առաջինը կանուխ, (Ղաֆ. ԻԱ. 58-) և Իբրիկուան ուշ առանձն. (Մաբ. Ա. 52-) չէ՛ թէ Գարաց և Փարսեաց և օրինաց վարդապետներուն պէս աշառանօք և մարդահաճութեամբ, այլ անաշառութեամբ, (Ղաֆ. Ի 21-) համարձակութեամբ (Մաբ. Բ. 51—52-) և իշխանութեամբ: (Մաբ. Ի. 29-) ո՛չ միայն հարուստներուն, (Մաբ. Ժ. 17: Ղաֆ. Զ. 24-) այլ և աղքատներուն, (Ղաֆ. Գ. 18: Զ. 20: Ի. 22-) ո՛չ ալ արդարաց և օրինապահաց միայն, (Յաֆ. Ա. 45—51-) այլ մանաւանդ՝ մաքսաւորաց և մեղաւորաց: (Մաբ. Թ. 10—19:)

Եւ որովհետեւ մարդարէք 'ի նշան իրենց առաքելութեան՝ մարդարելութիւններ կ'ընէին և հրաշքներ կը գործէին, և Յիսուսի համար Մովսէս յատկապէս խօսելով ըսեր էր՝ ինչպէս վերն յառաջ բերինք, թէ Այն Մարդարէն մարդարելութիւններ պիտի ընէր և բոլոր ըլլած մարդարելութիւններն ալ պիտի կատարուէին, ուստի Քրիստոս ալ շատ մարդարելութիւններ և հրաշքներ ըրաւ: (Քրիստոսի հրաշքներուն վրայ տես հետեւեալ Գ. Հատուածին Գ. Պրակը:)

Ա. Քրիստոս մարդարեացաւ նախ իւր անձին համար, թէ Արդի մարդոյ պիտի մատուռի իւր հացը ուտող տառնուերկու աշակերտներուն մէկուն ձեռքովը: (Ղաֆ. ԺԳ. 18-) որոշեց ճանչցուց այն աշակերտն ալ երկու նշաններով, որ Յուդան էր: (Մաբ. ԻԶ. 25: Յաֆ. ԺԳ. 18—27-) և թէ նա զինքը պիտի մատուցէր դպրաց Քահանայապետից և փարիսեացոց յորոց պիտի դատադատուէր 'ի մահ և մատներցի հեթանոսաց, և կատակեացի, և հարկանիցեն և ըստ պնդանիցեն զիս, և յերիւր աւուր յարիցէ: (Ղաֆ. ԺԷ. 51—55: Մաբ. ԺԶ. 21: ԺԷ. 21—22: Ի. 18—19: Մաբ. Ժ. 54 եւ-) և ո՛չ միայն իւր մահաւան համար ըսաւ թէ Մովսէսի օճին պէս բարձրանալով պիտի ըլլայ:

(Յաֆ. Գ. 14-) այլ՝ որդակի ըսաւ ալ թէ պիտի խառնէր: (Մաբ. Ի. 18—19-) տեղն ալ անուանեց, Երուսաղէմի մէջ պիտի ըլլայ ըսաւ: «Զի ո՛չ է մարթէ կ'ընէ, մարդարէի կ'օրնեղ արտաբայ քան զԵրուսաղէմ»: (Ղաֆ. ԺԳ. 35-) Ճշդիւ ժամանակը ևս կանխարանեց. «Երբ օրը չըրացած յարութիւն առնելու ըլլալուն հետ՝ խառնելու օրն ալ գրուցեց. «Բժշկութիւնս առնեմ» ըսաւ, այսօր և վաղիւ, և յերիւր աւուր կատարիմ»: (Ղաֆ. ԺԳ. 52—55:)

«Պիտէք, զի յետ երկուց աւուրց Զատիկ լինի, և Արդի մարդոյ մատնի 'ի խառն երանէն»: (Մաբ. ԻԶ. 26) — Ասոնք ամենը անանկ մարդարելութիւններ էին, որոց իրողութիւնն ու պարագայները կարեւոր չէր բնական նշանով մը դուշակել. բանցի ամենուն կատարումն ալ երբեք ունական պատճառներէ՛ թըլնամեաց կամէն կախած էր. իսկ ինքնիշխան յարութիւնը գլխովին Աստուածաճրաջ անուր բան մ'էր, և ամենեւին անհաւատալի. և սակայն՝ մտք մտկրէ՛ս ինչպէս որ մանրապատում կանխաճառեց, այնպէս և կատարուեցան տեղն 'ի տեղը և ժամանակաբար:

Բ. մարդարեացաւ Յիսուս իւր աշակերտացը համար: Կանխարանեց՝ ինչպէս Յուդայի համար՝ որ զինքը պիտի մատուցէր, (Մաբ. ԺԶ. 21. եւ) ամենուն համար ալ՝ թէ այն զիւրք զինքը պիտի թողուին ու մխալէին՝ երբ ինքը մատուցէր, թէ եւ անոնք հակառակը կը պնդէին՝ թէ մինչեւ 'ի մահ չգլխու թողէին զինքը: (ԻԶ. 51—55-) Պետրոսի համար ալ՝ թէ զինքը երկուց պիտի ուրանար հաւախտէն առաջ, բայց հաւատքը չպիտի պակսէր: (ԻԶ. 55—58: Մաբ. ԺԳ. 29—30-) — Մարդարեացաւ նաեւ թէ՛ իւր համբաւանդէն ետքը Ս. Հոգին աւանդ զրոյ պիտի ինչպէս, (Յաֆ. ԺԳ. ԺԵ. ԺԶ. ԺԷ) Երուսաղէմի մէջ, (Գաբ. Ա. 4—8-) և թէ՛ մեծաւ

մեծ սքանչելիքներ պիտի գործեն անոնք՝ ինչպէս նաեւ ամենայն հաւատացեալք։ (ՄԻԷ՝ ԺԶ. 17—18. ԹԷՆ՝ ԺԴ. 12.) և վերջապէս՝ ամենքն ալ իրեն անուանը համար պիտի հալածուին չարչարուն խայտառակուն, և շատերուն ալ մահ՝ պիտի պատահի, (ՄԻԷ՝ Ժ. 17. ԻԴ. 9. ՂԻ՝ 12. ԹԷՆ՝ ԺԵ. 20.) բայց ի ԅօվհաննէսին՝ որ չպիտի մեռնէր մինչեւ Քրիստոսի թաղաւորութիւնը։ (ԹԷՆ՝ ԻԱ. 22.) Ասոնք ամենքն ալ կատարուեցան, ամենքն ալ նահատակուեցան։ միայն՝ ԅօվհաննէս եռացեալ կաթսայի մէջ նետուեցաւ ալ նէ՝ որովհետեւ Մեսիհ Մարգարէն ըսեր էր անոր համար թէ՝ «կամիմ զի կացցէ դա՝ մինչեւ ես գամ», չէր կրնար մեռնիլ և չնեաւ, և յետոյ արտուրուեցաւ ի Պատմութիւնը։

Դ. Մարգարէացաւ Յիսուս Աւետարանի քարոզութեան և Եկեղեցւոյ համար։ Ըսելով թէ Աւետարանը աշխարհի բոլոր ծայրերը պիտի քարոզուի՝ Հրէից ալ Հեթանոսաց ալ։ (ՄԻԷ՝ Ը. 11. ՄԻԷ՝ ԺԴ. 10. ՂԻ՝ 1. ԻԴ. 47. ԳԻԶ՝ Ա. 8.) և եկեղեցին ոչ միայն պիտի հաստատուի երկրի վրայ, այլ նաև մինչև աշխարհի վերջը պիտի տևէ՝ դժոխոց զօրութեանցն ալ յաղթելով։ (ՄԻԷ՝ ԺԶ. 18. ԻԸ. 20. — Շահնազարեան երջանկայիշատակ կարապետ վարդապետը Քրիստոսի այս մարդարեւութեանց վրայ խորհրդածելով կ'ըսէ՝ «Ե՛րբ դուշակեց Փրկիչն այս ամենը, — Այն ատեն» երբ մարդկային տրամաբանութեամբ բոլորովին հակառակը կը յուսացուէր. քանզի այն ատեն զինքը յիշապատեր էին ամենի անէղ թշնա միներ, որ իրենց ձեռքին մէջ ամբողջած էին երկրին բովանդակ իշխանութիւնը, և իւր առջին պատրաստ կեցեր էր խաչին վրայ մեռնելու մահը։ Բայց նա՝ այս ամենը յառաջնետեսութեամբ կը քարոզէր ուղղակի հակառակ մարդկային իմաստութեան և հանճարոյ։ Նա իւր վարդապետութիւնը տարածե-

լու համար իւր տասուերիւս աշակերտներէն զատ մարդ չունէր, որոնք ամենքն ալ գրեթէ անգրաս գէտ մարդիկ էին։ և իւր նախադուշալութեան նայելով՝ անոնց ամենուն ալ առջև դատարանու կը կենային հանրական ատելութիւն, արտօր, հալածածոք, և վրայակոս մահ։ . . . Ուրեմն ինչպէս կարելի էր վճռել քաջարժակապէս թէ Աւետարանը բոլոր աշխարհք պիտի տարածուի, և թէ զանիկայ ընդունողները անանկ միարանութիւն մը պիտի կազմեն, որ մինչև աշխարհի վերջը անասան պիտի կենայ ու մնայ։ Ամենատես և ամենազօր Աստուծոյ զատ ուրիշ մէկը կրնայ ընել այս բաները։ (Ի կրօնագիրք։)

Գ. Ի վերջոյ Քրիստոս Յիսուս կը մարգարէանայ Ս. Քաղաքին և տաճարին համար, թէ կրուսազէմ կոխան ազգաց պիտի ըլլար, սոսկալի թշուառութեամբ և տագնապներով վերջ պիտի տուէր քաղաքին, թաղաւորութեան և սրբութեան տաճարին և զոհից եւ։ Եւ այն ազգը շանցած, յի՜ ժամանակակից մարդկայն աչքին առջև։ (ՄԻԷ՝ ԻԴ. ՄԻԷ՝ ԺԴ. ՂԻ՝ 1. ԺԹ. ԻԱ.) Ասոնք մտորամասնութեանց շնորհելով միայն կատարուող պատմելը հոս՝ արտաքին պատմութեանէ քաղելով, զօր Աւետարանագրաց Հետ բաղդատող որ պիտի հիանայ անոնց անշափ նշոյնութեան վրայ։

Հովմանեցիք կործանեցին Երուսաղէմն ու տաճարը Քրիստոսի 87—70 թուին, Բնոր համբաւնայն 87—40 տարի ետքը, վեպասիանոսի և Տիտոսի ձեռնոյք։ Քանզի Հրէայք զՔրիստոնէսայս յամենայն զօրութեանէ ամենուրեք հալածած ծառայեալին՝ կալիգուլա կայսրը ջանալով որ իւր արձանը տաճարին Արքութիւն Արքութեանց ըսուած տեղը կանգնել տայ, զօր Փրկիչը կանխաւ ըսած էր, (ՄԻԷ՝ ԻԴ. 15. ՄԻԷ՝ ԺԴ. 14.) խուճապեցան Հրէ-

բէայք, թողին զՔրիստոնեայս, և Եկեղեցին չունէ առաւ, մեծ խաղաղութիւն ըլլալով Հրէից երեսն (Պարթ. Թ. 51.) որք իրենց փրկութիւնը հոգալ սկըսան. և առ Ներսէնի ապստամբեցան յայտնապէս Վաթսուն երեք թուին Եկեղեցի անուանով մէկը երեւցաւ՝ որ եօթն տարի չարունակ կը պտուղէր ու կը գոչէր. «Վա՛յ տաճարին, վա՛յ քաղաքին, վա՛յ ժողովրդեան»։ 65 թուին Չատիկին՝ կէս զիշերուն՝ տաճարի պղնձի դուռն ինքնին բացուեցաւ, օդին մէջ անհնարին պայծառութիւն մը երեւցաւ, և յետոյ արեւմուտքի կողմէն պատերազմական կառքեր, պատերազմիկ դուռնդեր. (Ըստ Զաքարիայի Գրքի Գ. Գ. 11.) իսկ Պենտակոստէի տօնին՝ քահանայք տաճարին մէջ ազմուկ մը լսեցին զիշերը, և ծայն մը որ կ'ըսէր. «Պատմք աստի, գնամք»։ (Յ. Լեւոն. Հրէ. Գ. Գ. 11.) Ս. Գ. Գ. 11. Պարթ. Թ. 51.) բայց 'ի դուր, շերտատուեցան Հրէայք. Եղիազար իպսոսը համար սահմանուած զոհը վերցրեց, որով ազգովին ապստամբութիւնը զորացուցին, վաղցին Հռովմէական զօրաց վրայ, ջարդեցին զանոնք, և ամեն խաղաղութեան յոյս վերցաւ։ Կեստիոս Գաղղոս Ասորուց կուսակալը 25,000 զօրքով վաղցն պահարեց քաղաքը, մտաւ իսկ ստորին քաղաքը և վերի քաղաքն ու տաճարը այն ինչ սկսէր էր ծեծել, յանկարծ առանց բնաւ պատճառի մը՝ վերցուց պաշարումն ու դարձաւ, և իւր դարձը աւելի փախուստի կը նմանէր, որով Հրէայք ետեւէն խնայով 4000 մարդ, 400 ձի և երկուք կորսնցուց։ Այս նշանն էր Քրիստոս տուաւ Քրիստոնէից՝ փախստեան, (Ղ. Գ. Գ. 20.) որոնք յայնժայտ յիշելով այս մարդարէութիւնը՝ փախան յայնկոյս Յորդանանու Պելլա ըստած փորքիկ քաղաքը, Վեսապիանոս և որքին Տիոտոս եկան, ամեն ջանք ըրին առանց արեան անձնատուր ըլլալու յորդորել զանոնք։ Վեսապ

պիանոսէն ետքը Տիոտոս առանձինն ալ շատ ջանաց 'ի նոյն, բայց Հրէից անձամբ անձին «Արիւն դորա 'ի վերայ մեր և 'ի վերայ որդւոց մերոց» (Մարթ. Թ. 25.) անձքը իրենց վրայ կը ծանրանար. և հնար չեղաւ։ Տիոտոս քաղքին բոլորովորէր փորուած խրամներուն վրայ պատեր քաշեց՝ թէ՛ քաղաքը սովի բռնելու համար, (Ղ. Գ. Գ. 45.) և թէ՛ բընակցաց դուռս փախչելն արգիլելու համար, ամեն նէն սոսկալի պատիժները իրարու վրայ տեղացին այն անխիճապարտ քաղքին վրայ. երեք կուսակցութիւններու բաժնուած՝ անխնայ դիւար կը ջարդէին, սովը անհնարին տաղանայներով ծանրացաւ, մինչեւ քանի մը օրուան նեխեալ՝ կէս փոսած մեռելներու մարմինները գերեզմաններէն կը հանէին ուտելու, սոսկիկ տիկին մ'ալ առ յուսահատութեան՝ իւր մանկիկը մորթեց կերաւ անթութեանէ չմեռնելու համար. (Ե. Լեւ. Ե. 10. 12.) ամենածախ ժանտախտ մ'ալ որ ամեն պատերազմներու հետեւորդ արհաւիրքն է, սոսկալի կերպով ճարակուեցաւ հոն, անակ որ ըստ Յովսեփոսի՝ Ապրիլի 14 էն մինչեւ Յուլիս մէկ քաղքին մէկ դռնէն միայն 116,000 մեռեալ հանեցին, և 600,000 դիակ պարիսպներէն նետեցին։ (Ե. Լեւ. Գ. 12—15.) Գախստականներն ալ Տիոտոսի հրամանաւր խաչը կը հանուէին, և զինուորք անոնց փորքերին կը պատուէին ոսկի մարդարիտ և ակունք գտնելու համար. քանզի լսեր էին թէ անոնք հարստութիւններն կ'լլելով կը փախչէին։ (Լ. 19.) Հուսկ ապա Հռովմայեցիք սոսկալի յարձակմամբ առին քաղաքը, սուր 'ի վերայ եղեալ անողորմ ջարդեցին դտածներն, մինչեւ քաղաքն ու անոր շրջակայքը քանի մը մոյն տարածութեամբ եւս և Յորդանան բոլորովորէն ներկեցաւ արեամբ ապանելոյ, և անանկ ապականեցաւ քաղաքը որ ամենեւին աւերակաց կոյս մը դարձաւ, և 'ի նմին

խառնակութեան՝ զինուորի մը անդգուլութեամբ տաճարն ալ կրակի տրուելով, այն ատեն սուրն ու հուրը կեցան, երբ տաճարին երկու դռներէն զատ ուրիշ բան չմնաց. և քանի ապստամբաց գլուխներուն կենաց ապատութիւն չշնորհուեցաւ, ստորերկրեայ կամարաց և նկուղներու մէջ պահուելու քաղաքացիներու համար՝ զինուորը քաղաքին հիմերը բրեցին որ զանոնք դուրս հանեն, որով և մարդարութիւնը կարծես բառ առ բառ կատարելու գտնուի (Ղուկ. ԻԳ. 2.) արօրի մաս մը ձեռքերին անկաւ, և անով գրեթէ արօրադրեցին բոլանդակ երկիրը: Միխնէն աւելի մարդիկ ջարդուեցան զաւարման միջոցին, որ ըստ կանխելոյ Փրկչին՝ քիչ աստեն տեսց. (Մատթ. ԻԳ. 22.) ըստ որում Տիոտո՝ ինչպէս Գովսեպոս Հրէան կը պատմէ, Հռովմ դառնալու կը փութար. իսկ բոլոր գերեցող թիւն անհամար էր, որ չնչին դիներով ծախուեցան յեղիպոսս և այլուր: (Եւէ. Ե. 9. Է. և Գալ. ԻԴ. 24.)

Ետեւը երթայեցիք փորձ փորձեցին տաճարին վերականգնելու: Աղբիւնոս կայսրը ատեն՝ Բարդես բառ կամ Բարկոքերաս անուն մէկու մը առաջնորդութեամբ, որ ես ֆրիստոս եմ կ'ընէր. բայց ի դուր ճշտեցան, զից հարկեր հազարէն աւելի Հրեայներ ալ այս պատերազմիս մէջ ջարդուեցան, և մնացեալները գերեցան ցրտեցան ընդամենայն աշխարհ: Եղիոս Աղբիւնոս կայսրը նոր քաղաք մը կանգնեց հոն յանուն իւր Եւէ կամ Հեւէ անուանելով, և ի նոյն մեհեան մը կառուց զպալատը լեան Արամազդայ, նոր բնակիչներ և նոր աստուածներ տեղադրելով այն տեղ: և Հրէից քաղաք արդիւնց այն քաղցին մօտէն անգամ անցնիլը, մինչեւ ուր ուրեմն խիստ ծանրագոյնի՝ հրաման տրուեցաւ իրենց՝ տարին անգամ մը միայն երթալ և իրենց կործանեալ քաղցին ու տաճարին աւերակաց

փրայ լալու միտք արութիւնն ունենալ, ուր այնուհետեւ կռապալատութեան սրբութիւնը կ'տրէր. մինչեւ որ Հռովմայեցոց հեթանոսաց ժամանակը լրացաւ: (Ղուկ. ԻԴ. 24.) Առ կոտանդ խնոսիւ տիրեց ֆրիստոնէութիւնը քաղաքին՝ մինչեւ ցայսօր:

Հրէայք կոտանդ խնոսիւ ատենն ալ փորձ փորձեցին տաճարը վերստին շինելու, բայց թող չտրուեցաւ իրենց. (Բաթ. ԻԿԷ. Ի Ժառ. Գ. Ընդդէմ Հրէից) — Ետէն Գալիլանոս Յանցող ո'չ միայն հրաման տուաւ իրենց տաճարին վերականգնելու, այլ մեռանդ ինքնին ուրացողը՝ ֆրիստոսի կանխապաշտութիւնը սուտ հանելու համար ապստրեց Ալիքիոս Անտիոքացոյ երբեմն իշխանին Բրիտանիոյ՝ արքունի գանձէն նոգալ այն ծախքերը, և որպէս զի փութով գլուխ ելլայ գործը, յատուկ վերականգնիչ զինուորներ սահմանեց. այլ հագիւ հիմունքը կը փորէին հիմնարկութեան համար, ահալին բոցեր ցուցան փորումքներէն ի վեր. և գործաւորք բացակէզը՝ մոլորի դարձան, Կրիկ՝ վերստին փորելու ելան, այլ անն անգամ ապառաջ ծախի բոցերը վերերեւեցան, մինչեւ ինքեանք Հրէայք պարտաւեալք՝ և ի սպառ յուսահատք՝ հարկադրուեցան յետս կասիլ ձեռք զարկած գործերուն: Գալիլանոս ալ իւր ամբարկալ խորհուրդէն — Բրիտանոսեայ մասնեալ իրերէն շատերը կը պատմեն այս հրաշալի իրադութիւնը. բայց արտաքինց համար՝ գործաւորագոյն է Ամիանոս Մարկիզիոս հեթանոս պատանազրին վկայութիւնը, որ Գալիլանոս զինուորական պաշտօնեայնիւնէն մին էր:

Գալիլանոսն ետըր որ ի դուր փորմեց Գանիկի և Քիսուսի մարդարութիւնները ստաւ հանելու, ժի՛շ դարունն զգահած էր տաճարի վերականգնութեան այս անպարկեշտ փորմը նորոգել. և անա այս նոր տաճարականաց շահաւատին եղաւ Տ'Ամուկեւ Մա-

Թեմաթիկոս փրխաբան - ինչե՞ր չըրաւ ի՞նչ ճիգեր չթափեց՝ որ փեղեբրիկս Բ. Աստրիացոց և Օսմանցոց մէջ տեղը միջնորդութիւն ընելով՝ երբ ասոնք կը պատերազմէին, հաշտութեան պայմաններուն մէջ սարդեցնէ այս ալ որ Սուլդան Մուստաֆան թող տայ Հրէից Արմին մէջ իրենց ցանկալի տաճարը նորէն շինելու, որ առ ժամանակուն շատ դիրքին կ'երեւնար մարդկօրէն մտածելով։ Այսպէս կը գրէ մարդարեւութիւնները սուտը հանելու ուխտող, այս մօլեղնեալ չահաւտար իւր թղթերէն մէկուն մէջ որ 'ի 14 օգոստ. 1772։ «Այս վերաշինութիւնը՝ ո՞վ թաղաւոր, իմ մօլեղնութիւնս է»։ Նոյն տարւոյն Հոկ. 9ին ալ կը գրէ. «Ասասիկ կը խլալայ սիրտս և ինծի պէս եղբորակիցներս ալ կը ցաւին՝ որ դաշնադրութեան ծածուկ պայմաններուն մէջ իւր շնչին յօդուած մը չըրնար դրուիլ տաճարին վերաշինութիւնը, որ Երուսաղեմի մեծապէս շինութիւն է»։ Նոյ. 20ին ալ կը գրէ թէ մեծ անձկութեամբ կը փախաբէի տեսնել որ անգղ. մը հանութիւն տայ Սուլդան Մուստաֆայ. . . . — Ալ. ի գո՛ւր. թէ որ մարդկային խորհրդով ըլլար տաճարին կործանումը, և մարդկային ասիկարութիւնը վճած ըլլար անոր անկանդ ներխուժիւնը, թերեւս յաղոյէր անոր վերականգնումը. բայց Հօր յախտենական իմաստութիւնը Բանն Աստուած՝ անոր շինութեանը համար «12» վճռելէն ետքը՝ «Երկինք և երկիր անցնեն, և բանք իմ մի՛ անցնեն» ըսաւ. (Մատթ. 16. 28.) անոր համար Հրէայք ալ, Յուդիստս ալ, ՏԱ՛րմալէո ալ իրենց ճգանքն ու մօլեղնութեանցը մէջ խայտառակութեան արտի խայտառակութիւն 'ի յախտեան ամեն անոնք որ իրենց զօրութիւնը 'ի կըշիտ դնել ուզեն Աստուածային զօրութեան հետ, Անոր «ԼԷԼԷ» ըսածը «Կ'ըլլայ» ընելու համար։

Վերջապէս այս ամեն ըսածներնուս յայտնապէս

կ'երեւնայ թէ Երուսաղեմի և տաճարին վրայ Յիսուսի ահաւոր մարդարեւութիւններէն նշանակեց մ'ալ շինկաւ գետինը, և վասն որոյ նախկին ախոյեանք Քրիստոնէութեան՝ Քրիստոսի այս մարդարեւութիւնը յառալ կը բերէին հակառակորդաց դէմ՝ յապացոյց Աստուածայնութեան Քրիստոնէական կրօնի։ (Ուրիշ. Ընթե՛ք Հէկէյ. Թեոթեթ. Զառ. ԺԱ.)

Այս մարդարեւութեան անկի ահաւորագոյնը որ միանգամայն Հրէից ապգին և քաղաքին միանջնաւոր թշուառութիւնները կանխաւ կը պատմէ, և որք բառ առ բառ կատարուած են Տաճարին և քաղաքին կործանմանէն 'ի վեր, նախամարդարեւ Մովսէսալ հազարաւոր տարիներ առաջ մանրամասն նրկարագրած ըլլալով, արժան է որ հոս դնեմք, առնոց կատարմանը հետ բազդաւորուող դիրքութիւն մը ըլլալու համար։ Եւ եղիցի եթէ ո՛չ լուիցես ձայնի Տեառն Աստուծոյ քոյ, պահէ և առնէ զամենայն պատուիրանս նորա զոր ես պատուիրեմ քեզ այսօր, եկեացեն 'ի վերայ քո անձքս այսօրիկ. . . . Եւ հալածեցեն զքեզ և համցեն քեզ, մինչև սատակեցեն զքեզ և մինչև կորուսցեն ըզքեզ. զի ո՛չ լուար ձայնի Տեառն Աստուծոյ քոյ, պահէ զպատուիրանս նորա և զիրուունս նորա զոր պատուիրեաց քեզ, Եւ եղիցին 'ի քեզ նշանք և արուեստք, և 'ի զաւակի զում մինչև յախտեան. փոխանակ զի ո՛չ պաշտեցեր զՏէր Աստուած ըռութիւնութեամբ և ճշմարիտ արտի, վասն բազմութեան իրաց ամենեցուն. պաշտեցեն զթշնամիս քո՝ զորս առաքեաց 'ի վերայ քո Տէր, 'ի սով և 'ի ծաւրաւ և 'ի մեղիութիւն և 'ի նուաղութեան ամենայնի. և զիցէ անոր երկաթի 'ի պարանոցի զում մինչև սատակեացէ զքեզ, և ձցէ 'ի վերայ քո ազգ 'ի հեռաստանէ 'ի ծաղաց երկրի իրեն գտոյանալ արծուոյ. ազգ՝ զորոյ ո՛չ լուիցես զձայն նորա. ազգ՝

ժպիրհ երեսօք, որ ո՛չ աշխարհէ երեսաց ծերոց և ո՛չ ողորմեսցի տղայոց և կերիցէ զծնունդս խաչանց քոց և զարգիւնս երկրի քոյ: և ո՛չ թողուցու զնեց ցորեան, զինի, ևւզ, զանդեսայս արթառոց քոց և զհօտս ոչխարաց քոց, մինչև և կորուսցէ զքեզ: Եւ նեղեսցէ զքեզ յամենայն քաղաքս քո, մինչև և կործանեսցին պարիսպք քո քարձարացեալք և ամուրք՝ յորս դուն յուսացեալ իցես յամենայն երկրին քում: և նեղեսցէ զքեզ յամենայն քաղաքս քո՝ զորս ետ քեզ Տէր Աստուած քո: Եւ կերիցեն զծնունդս որովայնի քոյ, զմիս ուստերաց քոց և զդատերաց քոց՝ զոր ետ քեզ Տէր, յանձկութեան քում և ի նեղութեան քում, որով նեղեսցէ զքեզ թշնամին քոյ: Գիրգն որ ի քեզ և փափուկն յոյժ, չարահիւսեցէ յեղբայր իւր և ի կին ծոցոյ իւրոյ, և ի մնացեալ որդիսն որ մնացեն նմա, տալ միում ի նոցանէ ի մարմնոց որդւոց իւրոց յորոց ուտիցէ, փասն շնախոյն նմա ինչ՝ յանձկութեանն քում և ի նեղութեանն, որով նեղիցեն զքեզ թշնամիքն քո յամենայն քաղաքս քո: Եւ գիրգն որ ի քեզ և փափուկն յոյժ, որոյ ո՛չ իցէ ստին իւրոյ առեալ զխորձ գնդոյ՝ ի վերայ երկրի փասն փափուկութեան իւրոյ և գրդութեան, շարահիւսեցէ յայր ծոցոյ իւրոյ. և զուստրն իւր և զդուստր, և զպզտն եղեալ ի միջոյ իւրմէ, և զծնունդն զոր ծնանիրցի՝ խորովեսցէ ի նոցանէ և կերիցէ. և փասն նուազութեանն յամենայն թաքուսցէ յանձկութեանն և ի նեղութեանն, որով նեղիցէ զքեզ թշնամին յամենայն քաղաքս քո: Եւ երկէ՝ ո՛չ լուրիցէ առնել զամենայն բանս օրինացս այսոցիկ, ամեղ ի գիրս յայսմիկ, երկնչել ի պատուախան և ի զբանչիկ անուանէ Տեառն Աստուծոյ քոյ, նորան նշան արտացէ Տէր զհարուածս քո և զհարուածս զուստի քոյ, զհարուածս մեծամեծս և զարամաւիս, և զպաւս չարաշարս և զհարեւորս և Եւ ամեցէ ի

վերայ քո զամենայն արեւս չարաշարս զեղիստացւոցն՝ յորմէ ստուկային յերեսաց նոցա, և միեսցին ի քեզ: Եւ զամենայն հիւանդութիւնս և զամենայն հարուածս զքեալս ի գիրս օրինացս այսոցիկ, ամեցէ Տէր ի վերայ քո՝ մինչև և սատակեսցէ զքեզ. և մնամբք թուով սակաւք, փոխանակ զի էիք դուք իրրեւ զաստեղս երկնից բազմութեամբ, և ո՛չ լուարուք ձայնի Տեառն Աստուծոյ քում: Եւ եղիցի որդէս ուրախ եղես ի քեզ Տէր բարի առնել ձեզ, և բազմացուցանել զձեզ, նորայնս ուրախ լինիցի Տէր ի ձեզ՝ սատակել զձեզ. և բարձիջի յերկրէն յոր մտանկոյց էք ժառանգել զնա: Եւ ցրուեսցէ զքեզ Տէր Աստուած քո ընդ ամենայն ազգս ի ծաղաց երկրի միջեւ. ի ձեզս երկրի, և ծաղայնացես անդ աստուածոց օտարաց, փայտից և բարանց՝ զորս ո՛չ գիտէիր դու և հարք քո: Այլ և յաղգան յայնտիկ ո՛չ հանդուսցէ զքեզ, և ո՛չ լինիցի կաշի թաթից ոտից քոց. և տացէ քեզ անդ սիրտ տրտմեալ, և աշս սորեալս, և անմե հարեալ: Եւ եղիցին կեանք քո կախեալ առաջի աչաց քոց և զարհուրեսցիս զցայտ և զցերեկ, և ո՛չ հաւատացես կեանցն քոց: Ընդ առաւօտս ասիցես թէ՛ կ'որ լինիցի երեկոյ, և ընդ երեկոյս ասիցես թէ՛ կ'որ լինիցէ առաւօտ, ի զարհուրանաց սրտի քոյ զոր երկնդիցին, և ի տեսլանաց աչաց քոց զոր տեսանկցես: Եւ դարձուցէ զքեզ Տէր անդրէն յեղիստոս նաւօք հազարուոր զօրօք. և ընդ ճանապարհ ընդ նայն ո՛չ յաւելուցուք տեսանել զնա. և զմանտեմիկ անդ թշնամեաց ձերոց ի ծառայս և յաղախեայս, և ո՛չ որ իցէ որ գնիցէ: (Բ. Ծեմ. ԻԸ. 15. 45—68)

Մարգարէացա Ջիսուս նաեւ աշխարհի կատարածին, ձեռնելոց յարաբեանն, հասարակաց դատաստանի, արդարոց վարձուց և մեղաւորաց պատժոց համար (Ղ. Գ. ԻԱ. 54—56, Մ. Գ. ԻԱ. 50—59)

իկ. 51—46.) — Եւ որովհետեւ ասոնք ժամանակաց վերջին կը վերադարձին, և անոնց կատարուելու ժամանակը դեռ չէ կեանք, այս տեղ չենք կրնար ասոնց վրայ խօսիլ :

ԲԱԺԱՆՈՒՄ Բ.

Քրիստոս Քաջանայ

Ինչպէս որ մարդարէն տեսակ մը միջնորդ՝ դեսպան է Աստուծոյ և մարդկան մէջտեղը՝ Աստուծոյ պատգամները մարդոց քարոզելու համար, այսպէս ալ Քաջանայն միջնորդ՝ դեսպան մըն է մարդոց և Աստուծոյ մէջտեղը՝ մեղաց քաւութեան համար զոր և պատարագ մատուցանելու, (Եփ. Ե. 1.) վարագուերին ներքին կողմը՝ ի Սրբութիւն Արքութեանց մտնելով ժողովուրդեան մեղքերն ու անօրէնութիւնները խոտովմանելու, (Գեա. ԺԶ. 21.) անոնց համար բարեխօսութիւն ընելու, (Յեւ. Բ. 17.) և դատնալով՝ Արքութիւն Արքութեանցէն զուր ելելով՝ Աստուծոյ կողմէն ժողովուրդն օրհնելու: (Թա. Զ. 23—26):

Յիսուս Մեսիհն ալ Աստուծոյ կողմէն ընտրեալ էր Քաջանայապետ յաւիտենից. (Եփ. Ե. 5. 6.) «Երդուա Տէր և ո՛չ եւս զգլխացի, Թէ դու ես քաջանայ յաւիտեան ըստ կարգին Մելքիսեղեկի»: Լոկ «Քաջանայ» չըսեր. «ըստ կարգին Մելքիսեղեկի»: և «յաւիտեան», յի՛ ինչպէս որ Մելքիսեղեկին քաջանայութեան ո՛չ նախորդը և ո՛չ յաջորդը կար, այնպէս Յիսուս ալ յաւիտենական Քաջանայապետ եղաւ, ո՛չ նախորդ ո՛չ ալ յաջորդ ունենալով. ինչպէս Մելքիսեղեկ՝ Բաբելոն Ասորոյ Բաբելոն, Արքութեան Բաբելոն, խաղաղութեան Բաբելոն էր, այնպէս եղաւ զերազանցօրէն և Որդին Աստուծոյ. (Եփ. Ե. 1—28):

Ահարոնի կարգի Քաջանայութեան պաշտօնն էր ամուր պահել խաղաղի որդւոց հետ Աստուծոյ հաստատած ուխտը: — Քրիստոսի Քաջանայութեան պաշտօնը դեր քան դայն՝ հոգնէ աշխարհէ և հոգնէ աշխարհէ հետ հաստատուելիք նոր ուխտին Քաջանայութիւնը, Աստուծային միջնորդութիւնն էր: Ահարոնի կարգի Քաջանայը՝ առանց երդման և միայն Արքութեան իւղով օծուելով կը քաջանայանային. բայց Քրիստոս Յիսուս՝ Հոգւով արդով օծուեցաւ ի քաջանայանայն, որով և Աստուծ ձայր յերկնից վիայեց: (Մաթ. Գ. 16. 17.) — Քրիստոսին Օծութիւնը ահաւորին Աստուծոյ անսուտ երդմամբը եղաւ. Քաջանայը Ահարոնեան կարգի «Առանց երդման եւ կացեալ քաջանայը, բայց սա՛ երդմամբ, ի ձեռն Այնորիկ որ առանց ջնտ. երդուա Տէր՝ և ո՛չ եւս զղջացի, Թէ դու ես Քաջանայ յաւիտեան. և այնչափ լուսադոյն ուխտի եղեւ երաշխաւոր Յիսուս:» (Եփ. Ե. 20—22):

Քրիստոս՝ Ահարոնեան քաջանայից պէս անբան անասուններ պատարագ չհանեց Աստուծոյ սեղանը, այլ ինքզինքը. ինքնին միանգամայն Քաջանայ և պատարագ ըլլալով: (Եփ. Բ. 5. Թ. 1—15. 26—28. Եփ. Ե. 2. Ա. Պե. Ա. 19. Բ. 24. Գալ. Գ. 15. Եբ. ԽԳ. 10.) — Ահարոնեան քաջանայից պէս՝ որոնք էն առաջ ինքզինքնուն համար պատարագ կը մատուցանէին Աստուծոյ, հաւատարապէս իրենք ալ մարդկային տկարութեամբ զգածեալ ըլլալով: (Եփ. Ե. 2. 5.) Քրիստոս ինքզինքնին համար զո՛ւ չըրաւ, ինքը՝ ասուր, անմեղ, անարատ, զատեալ ի մեղաւորացէ էր. (Ե. 26.) ինքը զո՛ւնեցաւ ի սեղան խաչին միայն այլոց համար, յի՛ բովանդակ աշխարհի մեղաց և անօրէնութեանց համար. (Մաթ. Խ. 28. Մաթ. Ժ. 45. Ա. Տէ. Բ. 6.) «Գնեալ զմեզ յաւիտից օրինացն, եղեալ վասն մեր անէծք»: (Գալ. Գ. 15.)

որով և վերջացուց յանցանքը, հատուց մեղքը, անօրէնութիւնը քաւեց, և յաւիտենական արդարութիւն բերաւ, իւր անպարտական մահը բոլոր աշխարհի համար փրկանք տալով յաւիտենականս (Գալ. Թ. 24):

Վերջապէս Ահարոնեան կարգի քահանայք անբան անասնոց արեամբը առժամայն յանցաւորութիւնը քաւելու քահանայութիւնն ունէին. իսկ Քրիստոս յաւիտենից մեղքը յաւիտենական դատաւարութիւնը քաւելու, նոր ուխտ հաստատելու, Աստուածային հաշտութիւնը կնքելու, և այն հաշտութեան անխղելի մնալուն երաշխաւոր լինելու մշտնջենաւոր քահանայութիւնը և միջնորդութիւնը ստանձնելու սահմանուած ըլլալուն, հարկ էր որ Մելքիսեղեկի կարգին քահանայութիւնն ունենար, ինչպէս որ ունեցաւ 'Ք' Հօրէ՛ երդմամբ. ց' անոր պէս Վանհայր՝ անմայր՝ Հոմմարեալ յաղգս. . . . քահանայ մշտնջենաւորս: (Եփ. Է. 3.) անանցանելի անմահ ունենալով քահանայութիւնը, ինչպէս աննախորդ՝ նոյնպէս և անյաջորդ քահանայապետութեան մէջ, և յաւիտենից մեղքին յաւիտենական հատուցում ընելու և յաւիտենական արդարութիւնը բերելու համար՝ Մելքիսեղեկի ստուերազ ծած նուիրազօրծած հացն ու գինին՝ (Մատթ. Ժ. Գ. 18.) իւր անմահական մարմինն ու արիւնը պատարագէր: — Այսպէս քահանայացաւ Յիսուս Քրիստոս, որ իւր անը պատարագելով՝ Աստուածային անպարտական արեամբ մտաւ վարդապետին ներսի կողմը 'ի Արարիչին Արարիչեանց յերկինս, նստաւ ճնշի աջին Աստուծոյ, որ և բարեխոս իսկ է վասն մերս, (Հովհ. Բ. 53: Ա. 8-16: Բ. 1—5.) մշտնջենաւոր երաշխաւոր մնալով իւր միջնորդութեամբ կնքած հաշտութեամբ ուխտին (Եփ. Է. Բ. Թ. Ժ.) (Սրէնքն քմարելի կատ

ցուցանեն քահանայապետս զգածեալս տկարութեամբ. իսկ բանն երդման յետ օրինացն՝ զԱրդի որ յաւիտեան կատարեալ է: . . . Եւ բազում են կացեալ քահանայք, վասն մահու արգել լինելոյ 'ի մշտնջենաւորել: իսկ սա՝ վասն յաւիտեան կեղոյ՝ առանց անցանելոյ ունի գրահանայութիւնն. ուստի և կենդանի առնել համարելի կարող է զմտտուցեալն նոյաւ առ Աստուած. քանզի միտ կենդանի է՝ լինել բարեխոս վասն նոցա. . . . Բայց արդ առատադոյն եւս ուխտի է միջնորդ՝ որ 'ի յառաւել անեղիւն օրինաբեցաւ: . . . Եւ այնչափ լաւագոյն ուխտի եղեւ երաշխաւոր Յիսուս, (Եփ. Է. 28: 22: 25—25: Բ. 8.) որով և շօրհնեաց զմեզ (Աստուած Հայր) ամենայն հոգեւոր օրհնութեամբ յերկնաւորս 'ի Քրիստոս: (Եփ. Է. Գ.) կատարելով Աբրահամե հետ կնքած ուխտը, թէ 'ի զուտի բուժ օրհնեացին ամենայն ազգք երկրիս: (Գործ. Գ. 25: 28.)

ԲԱԾԱՆՈՒԾ Գ.

Քրիստոս Թաղաւոր

Քրիստոսի Թաղաւորութեանը համար Ս. Գրոց մէջ գրուցուած է. «Եւ կացի Թաղաւոր 'ի նմանէ 'ի վերայ լերին Մոսէի սրբոյ պատմել ինձ զհրաման Տեառն: (Սաղ. Բ. 8.) «Ահա աւազդ քան՝ ասէ Տէր, և յարուցից Դաւիթ ծագումնս արդարութեան, և Թաղաւորեացէ Թաղաւոր և 'ի միտ առցէ և արասցէ իրաւունս և արդարութիւն 'ի վերայ երկրի: (Եփ. Է. Գ. 5.) «Հաւատարմիմ լիցի անուն նորա և արքայութիւնն նորա առաջի իմ մինչեւ ցյաւախեան, և ամբողջ նորա կացցէ կանդուն տաւրի իմ մինչեւ ցյաւախեան: (Բ. Թ. Գ. Ե. 10.)

Նարուքողոնստոյայ երազին առանց ձեռին հատեալ քարը՝ որ տիեզերաց յաշորդարար աշխարհակալող շորս թագաւորութիւնները նխարադրող արձանը փրկելով ինքն լեցուց աշխարհս, այս երկնից յաւիտեական թագաւորը կը նշանակէր, ինչպէս որ մեկնեց պարզեց Գանիւլ։ «Եւ յաւուրս թագաւորացն այնոցիկ յարուցէ Աստուած երկնից թագաւորութիւն որ յաւիտեանս ոչ եղձանի։ և թագաւորութիւն նորա ազգի այլում՝ ոչ մնացել․ մանրեացէ և հոսեացէ զամենայն թագաւորութիւնս, և ինքն կապցէ յաւիտեանս։» (Բ․ 44։)

Ասոնցմէ բացայայտ կ'երեւնայ թէ Քրիստոսի թագաւորութիւնը բոլորովին հոգեւոր էր և երկնաւոր, ինչպէս ինքն իսկ վկայեց, թէ «Իմ արքայութիւն չէ՝ յայսմ աշխարհէ»։ (Յւէ․ ԺԲ․ 36․) և իւր արքունիքը՝ արքայութիւնը պիտի ըլլար բոլոր տիեզերաց ազգերէն և լեզուներէն կազմեալ ժողովուրդը։ (Եփ․ ԺԳ․ 28․) որոց վրայ յաւիտեանս թագաւորելու համար՝ ինչպէս էր յայտնութեան զխոսումը՝ իսպառ հնադանդեցոյց ընդ իւրեւ զանոնք անոնց հաւատոյց անանօրինելի սկզբունքներ, բարոյից իրաւատար օրէնքներ և Եկեղեցոյ կառավարութեան վարութեան նոր սահմանադրութիւններ տուաւ․ և իրբեւ վերին իշխան և Գլուխ թագաւորութեան Եկեղեցւոյ, (Մատթ․ ԻԲ․ 18․) նուաճեց իրեն՝ և իւր թագաւորութեան թշնամիները, Սատանան՝ մեղքը մաշէ և դժոխքը․ և իւր թագաւորութիւնը այլ եւս մինչեւ 'ի յաւիտեան անոնց երեսնէ ապահով ըլլալու վիճակի մէջ դնելով։ Ե՛լ յերկնս և նստաւ ընդ աջմէ չոր՝ յաթոռ յաւիտեական թագաւորութեան հօր իւրոյ Դաւթի՝ հոգեւորապէս յաւիտեան իշխելու և պաշտպանելու համար իւր Եկեղեցւոյն։ (Եփ․ Բ․ 6—18)։—Այսպէս աւետեցին Մարգարէք կանոնս․ «Բերա՛ս լեր յոյժ

զո՛ււտոր Սիոնի, քարոզեա՛ն զո՛ււտոր Երուսաղէմի․ ահա թագաւոր քո զայ առ քեզ, արդար և փրկիչ, նոյն հեզ՝ և հեծեալ 'ի վերայ իշոյ՝ և յաւանակի նորոյ․ և սատակեցցէ զկառս յիշխեալս, և զերեւալարս Արուսաղիմի, և խորտակեցցէ աղեղն պատերազմոյ և բազմութիւն և խաղաղութիւն յազգաց․ և տիրեցցէ ջրոց 'ի ծովէ մինչեւ 'ի ծով, և 'ի դեռոց մինչեւ 'ի ծագս երկրի։ Եւ զու արեամբ ուխտի քոյ արձակեցեր զկապեալս քո յանջրդի գբոյ․ . . . Եւ Տէր եղիցի վերակացու նոցա․ և եցցէ իրբեւ զիսայական նեւ նորա․ և Տէր, Տէր Ամենակալ փող հարցէ, և զնոսցէ շարժմամբ սպասնալեաց իւրոց․ Տէր Ամենակալ պաշտպանեցցէ նոցա․ . . . Եւ փրկեցցէ զնոսա Տէր Աստուած նոցա յաւուր յայնմիկ՝ իրբեւ զոյխարս զժողովուրդ իւր․ . . . » (Զ․ + Բ․ 9—17)։ «Այլ նոքա կամէին թէ հրձիգ լեալ էին․ զի Մանուկ ծնաւ մեր, Արդի տուաւ մեզ, որոյ իշխանութիւն իւր եղեւ 'ի վերայ ուսոց իւրոց․ և անուռ կոչեցաւ նմա Հրեշտակ մեծի Խորհրդոյ․ Աքանչելի խորհրդակից։ Աստուած հօր․ իշխան․ հայր հանգիստեալ աշխարհին։ Եւ եւս ածից զխաղաղութիւն 'ի վերայ իշխանաց նորա, և առողջութիւն նմա․ մեծ է իշխանութիւն նորա, և խաղաղութեան նորա չիք սահման։ Յաթոռն Դաւթի նստցի, և զարքայութիւն նորա յաջողեցէ․ և զօրացուցցէ զնա իրաւամբ և արդարութեամբ, յայտնեալ և յաւիտեան ժամանակաց։» (Եւս․ Թ․ 5—7)։—Այսպէս ալ կատարուեցաւ․ «Շնորհք ընդ ձեզ և խաղաղութիւն․ . . Յիսուսէ Քրիստոսէ հաւատարմի վկային, որ է Աղեղանիկ 'ի մեռեալս, և իշխան թագաւորութեանց երկրի, որ սիրեաց զմեզ, և երջձ զկապաւնս մեզոց մերոց արեամբն իւրով․ և արար զմեզ թագաւորս և Քահանայս Աստուծոյ և չոր իւրոյ»։ (Եւս․ Ա․ 4—6)։ «Դուք

ազգ էք ընտիրք, թագաւորութիւն, քահանայութիւն, ազգ սուրբ, ժողովուրդ սեպհական, որպէս զի զձեր առաքինութիւնն նուիրիցցէ այնմ, որ զձեզ 'ի խաւանէն կոչեաց յիւր պանելիկ լոյսն՝ որք երբեմն չժողովուրդ, բայց արդ ժողովուրդ Աստուծոյ՝ որք չողորմեայք, այժմ՝ ողորմութիւն զաւթք։ (Ա. Պետ. Բ. Ծ. 10.) Թովնանու տեսիլքի երիցունք «Որհնէին երգս նորս և ասէին՝ արժանի՝ ես (Գա՛նեղ զենեալ,) առնուլ զգիրդ՝ և բանալ զինիք դորս՝ զի զենար և զենեցր զմեզ Աստուծոյ արեւանարդ բով՝ յամենայն ազգաց և 'ի լեզուս և 'ի ժողովոց նէ՛մանտաց և և արարեք զստաց Աստուծոյ մերոյ թագաւորս և քահանայս՝ թագաւորել 'ի վերայ երկրի»։ (Յոթ. Ե. Ծ. 10.) Զի Աստուած Հայր «Յարոյց զՆա՝ 'ի մեռելոց, և նստոյց ընդ այժմէ իւրմէ՝ յերկնաւորս», 'ի վերայ ամենայն իշխանութեան, և արեւութեան, և զօրութեան, և տէրութեան և ամենայն անուան անուանելոյ՝ «ո՛չ միայն յաշխարհս յայայիկ, այլ և 'ի հանդերձեւումն և զամենայն ինչ հնազանդ արար 'ի ներքոյ ոտից նորս։ Եւ զնա հնդ զլուխ 'ի վերայ ամենայն իրիւր եկեղեցւոյ, որ է մարտին նորս՝ իրունի՝ որ զամենայն յամենայնի ընտւ։ (Եփես. Ա. 20—25.)

ՀԱՏԱԻԱՅ Գ.

St. Petersburg, 1874. 81-100-1. 1874-100-1

ГРУДЬ Д.

Աղնկալու թիւնք Գալստեան Մեսիային

Աղգալոյն Աստուծոյ 'ի կերպարանս մարդոց յաշխարհի երեւելու ժամանակը համաշխարհական ապկենկալութիւն մը կար ըլլար Տիեզերաց ազգաց մէջ՝

Տիեզերակալ փրկի՛ մը, որ պիտի յայտնուէ՛ր և զայնար՝ ընդ իւրեւ պիտի նուաճէ՛ր. անտարակո՛յս մասամբ մը Նախամարդէն և ըստ նմանէ Նահապետեղէնի առ ընդհանուր մարդկութիւնն ինչեալ աւանդութիւնն, մասամբ մ'ալ Բաղասամու՛ն։ Մովսարցիս՝ գլբէից մարգարէութիւնէն է, որ առ Բաղակաւ (1), և առաւելութեամբ իմն՝ Նարուբո-դոնտորայ երազէն, որ բովանդակ երկրի աշխարհակալելու սահմանեալ շորից թագաւորութեանց և ազգաց մէկգլխի յաջորդելու կարգը կը գուշա-կէր, և զոր զալ մեկեանց Դանիէլ առ Բաբելոնացիս (Բ. 44)։ — Եւ քանզի շատ տարիներէ 'ի վեր արդէնց ցրուած ցանուած էին Հրէայք տիեզերաց զոգցեա-լման ոլորտները, Բաբելոն, Հայաստան, Պարսկաստան, Միգդա, Բեթիա, Փիւնիկէ, Եգիպտոս, Հնդկաստան, Չինաստան, և մինչեւ իսկ Ամերիկայ, (Խոբէ. Գր. Գ. եր. 156. 185. 200; Հմբ. գլ. ք. Լ. Գաւ-թ-Զաւէ, Գ. Ի Բէր-Գ. եր. 440; Լ'Արդ Մե-ննի. Ի Հմբ. Գլ. Դէլէի չին-թ.) Ու նաեւ իրը 200 տարիէ 'ի վեր թարգմանուած էր Աստուածա-շուէն Մատեանը 'ի Յոյն լեզու, և բնականաբար ժամանակին զիտեսականաց՝ իմաստոյն և իմաստա-սիրաց մեծքը կը պտուտէր, Աստուածային Նախա-լինամութեան կամելովը որ կանխաւ պատրաստէ ազգերը անկեկալութեան հանդերձեալ Մեսիային, Հրէայք եւս իրենց բոլոր սիրուած տեղերնին տա-նելով Ս. Գիրքերը հետերնին, և շատ անգամ ըստ տրդուած ըլլալով բանիւ բերանոյ մեկեւ արցաշա-րեւ իրենց օրէնքներն ու մարգարէութիւնները այն

(1) « Գաղեցիք տասով Յովորայ, և յարէի այր յԻրարայն, և հարցէ ինչման Մովորայ և ապէ ասար զամենայն որդիս Սեթայ, և ինչդի նմա լուցան ժամանակս թիմս խառն թիմանայ իւրայ, և իւրորայն արար զարք թիմաթիւ, և յարցէի այր ի Յովորայ, և իւրացն զայլոսն ի Գաղեցի ոման, . . . » (Թատ. ԴԿ. 47-49)

վագեցին: Չինացւոց համար ալ նոյն բանը կ'ըսեն երկրին պատմիչները, պատմելով թէ Քրիստոսի ծնունդէն 88 տարի ետքը Չինաց ինքնակալը քննիչ հանած է 'ի Պաղեստին, ստուգելու համար, թէ Երկնից Գերագոյն Առաքեալը իրաւ ծնաւ:

Իսկ Հրէից գալով, Ճշմարիտ Մեսիայի գալըստեան ժամանակը եկած հասած լրացած ըլլալուն գաղտնաբար անանկ ընդհատաբացած էր մէջերին, որ նոյն ժամանակ խիստ շատ սուտ Մեսիաններ երեւցան և այնչափ հետեւողներ ունեցան, ինչպէս կը պատմէ Փլարիոս: (չափերդ՝ Զէն Հրէից Գր. Գ. Գ. 8. Պր. 9: Եւ Գր. Դ. Գ. 10 Պր. 7.) Ղուկաս ասնոցմէ Թեւդասն և Յուդա Գալիլիացին կը յիշէ յանձնաւն: որոց անորինը բուն իսկ Տիստոսի ծնած ատեն՝ աշխարհագրին օրերը երեւցաւ: (Գրք. Դ. Գ.)

աշխարհական Թագաւորի մը ծննդեան այց ելած ըլլային: Երուսաղէմի մէջ ասոր անոր կը հարցնենք Հրէից, թէ « Ի՞նչ է որ ծնաւ արդոյն Հրէից, զի ասորք զաստն նորա յարեւել, և եկար երկիրդագանէլ նմա »: (Մատթ. Բ. 1—2) Աւերք որ ասոր զին աս անորդելովք եկան գտան մանուկը, չէ թէ արեւնի փառաց և պերճութեանց մէջ պայծիներէ և նստայներէ շրջապատել: չբեց ակեմեղուն ապարանից մէջ, այլ անյուշ աղքատին խցիկի մը՝ անասնոց գոմի մը մէջ, խամաճարովք պատած՝ մուրջ գրաւած: չքաւան յետս գալիսկելովք և արհամարհելով, այլ Աստուածորէն պատուեցին զինքը երկրպագութեամբ, և պատաշաղք մատուցին նմա՝ իրեն մարդոց և Թագաւորի սկի: Իրեն Աստուծոյ մարգացելոյ՝ Բորոյ: և իրեն մարգացել Թագաւոր — Աստուծոյ որ հանգիստեալ է մեռանէլ՝ զնստ: (Մատթ. Բ. 8—11) — Ապա ուրեմն յիշաւ է ասկէ թէ ընդ աւանայն արեւելք արմատացեալ ակնխառնութիւնը չէ թէ երկրաւոր Թագաւորի մը համար եր, այլ երկնաւոր Աստուածային Թագաւորի մը որ գոնեկեր ընդ իւրեւ նուաներու համար պիտի գտ յոյստուեր: Ասոր մեծ փայտութիւն՝ մեծ աղօթեցող մ'է նաև փոքր յառաջ բերուած Չինացւոց ինքնակալին 'ի Պաղեստին քննիչ հանելը: Երկնից Գերագոյն Առաքեալին ծնունդը ստուգելու համար: (Տէ՛ս աս այն և Քաղկիդէոս Պարտաւոյն փիլոսոփայն Ալեքսանդրէն հեղեւել Գ. Պրիմի մէջ:)

36—37) Աւենայն իսրայէլ այնպէս անձկանաք կ'ըստ պատին այցելութեան Մեսիային, որ այն ինչ երեւցան մոգերը յերուսաղէմ և սկսան հարցընել Նորածին Թագաւորը, բոլոր Երուսաղէմ իրար անցաւ և Հերովդէս աննէն աւելի: Նորածին Թագաւորին անունը լսելուն պէս՝ հասկըցաւ որ Մեսիան էր այն, զորմէ ստէպ Հրէից խօսիլը լսեր էր: և Հրէից ծերակալոյր ժողովելով՝ չհարցուց անոնց թէ՛ մեր հին Թագաւորաց ցեղերէն որին զաւակ ծրնած է, այլ թէ՛ « Ո՞րք ծնանիցի Քրիստոսն »: (Մատթ. Բ. 2—8) Մանաս Խարրին ալ կ'ըսէ, թէ բոլոր Հրէաւորէաստան ապատամբեցան Հոովմայեցիներէն Վեսպասիանու և Տիոտոսի օրերը, լաւ համոզուած ըլլալով որ Գանիէիլի եօթանասուն եօթներորդները լցուած էին, և հարկ էր որ Մեսիան յայտնուէր: Սմին իրի և ամենեքին « Ակն ունէին փրկութեանն Երուսաղէմի »: (Ղաւ. Բ. 38) և զՅովհաննէս մկրտիչն ալ երբ ասան որ արդարութեան ճամբան կը քարոզէր ապաշխարութեան մկրտութեամբ, կարծեցին թէ Քրիստոս ինքն է: (Ղաւ. Գ. 18)

ՊՐԱՎ Բ.

Մեռելոց նորա և կեանք երկրաւոր

Սրբ որ՝ 'ի յաւիտեանից նախասահմանեալ մարդկային ազգի փրկագործութեան ժամանակները լըրացան, աշխարհի արարչութեան 4000րդ տարին (ըստ միջին հաշուոյ պատմագրաց թուականութեան, և կամ՝ ըստ եօթանասնից թուականութեան՝ 5508 երորդ ամին,) երեւցաւ փրկիչն աշխարհաց, Բնիկ-ղեհէմի մէջ մանուկ մատաղ ծնանելով: և առ յոյժ աղքատութեանն՝ այրի կամ ախոտի մէջ խամաճար

բապատ 'ի մօտ րօ եղեայ' (Ղափ. Բ. 1—7) Ասն՝ որ աւետեղք Գարբիլի յղոցեայն էր Նոզեով սրբով յարդանդ մարդադարդեալ՝ անհարմարեցեալ Արքայ Կուսին խօսեցելոյ Յովսէփայ. (Ս. 26—38.) և ութօրեայ թերխառեալ ըստ օրինաց՝ անուանեցաւ Յիսուս, ինչպէս որ պատուիրած էր Հրեշտակն Յովսէփայ: (Բ. 21.)

Յայտնեցաւ բացօթեանց հովուաց, (Բ. 8—20.) ընծայեցաւ մողուց. (Մաթթ. Բ. 1—15.) քառասորեայ տաճարը բերուեցաւ՝ յանդիման քնել Տեառն. (Ղափ. Բ. 22.) 'ի գիրխս Սիմէոնի պղուեցաւ, Աստուած և քրիչի ծանուցաւ ամենայն ժողովրդեան, հեթանոսաց ըստ և խրաջէի ժողովրդեան փառք. (Բ. 25—35.) և աղբեցաւ 'ի կոտորածէ մոռեալեցն Բեհլեհէմի 'ի մէսն Յովսէփայ, որ գիշերադեաց Եգիպտոս փախուց պիտը մօր հետ մկեաղ յազդարարութենէ հրէշտակին. (Մաթթ. Բ. 15—19.) ուր մնաց մինչեւ Հերովդի մահը իբր 3 կամ 7 տարի, ուսկից զարձաւ անդրէն իւր հայրենի երկիրը Նազարէթ, վասն որոյ և վրեցեաւ առ յապայն Նազովրեցի: (Բ. 19—25.)

Աւետարանալիքը շատ քիչ բան աւանդած են Յիսուսի երեսնամեայ կենաց վրայ՝ որ յառաջ բան զհրապարակական յայտնութիւն Աւարելութեան իւրոյ. բանգի դռները չարժող Հոգին՝ այս նպատակին համար չէր թելադար գտնուիր. ուստի և այդպիսի մը կը գրեն անոր մանկութեան վրայ՝ թէ Հոգւով և խնամութեամբ կը դորանար և Աստուծոյ շնորհք վրան էր. (Ղափ. Բ. 40.) և թէ երկուստանունայ՝ Կրօնալիքի տաճարը գտնուեցաւ անգամ մը երեք օր փրտառելէն ետքը՝ գիտուն ուսմբներու և օրինաց ուսուցիչներու մէջ, որոց անանկ խեղացի հարցումներ կ'ընէր, և անանկ իմաստուն պատասխաններ կու տար, որ բոլոր ըսող

ները կ'սրանշանային անոր խնամութեան վրայ: Մինչև իւր երեսնամեայ հասակը հնազանդ և հրպատակ էր իւր ծնողաց. (Բ. 41—52.) և իւր հայրը սեպուղ Յովսէփին ձեռնառ կը դռնէր, ինչպէս կ'ըսէ աւանդութիւնը, անոր հետ հիւսնութիւն կ'ընէր: (Մաթթ. Զ. 3. Էփ. 3.)

Երեսուն տարուան հասակին երեցեալ Յորդանանու եղբրը, ուր Յովհաննէս ապախարութեան մկրտութիւն կը քարոզէր՝ 'ի պարտաւորութիւն ընդունելութեան Նորին. (Մաթթ. Գ. 1—15.) մկրտեցաւ 'ի նմանէ 'ի Յորդանան, ուր Հայր յերկնից վիպեաց, և աղաւանկեալ եկն էջ Հոգին 'ի վերայ նորա. (Մաթթ. Գ. 15—17.)—Վարեցաւ Հոգւովն յանապատ, և յետ քառասորեայ անուաղութեան՝ փորձեցաւ 'ի սառանայէ և յաղթեաց նմա (Գ. 1—11.) Եւ յետոյ ուրեմն եկն 'ի Կանա Գալիլեացոց 'ի հարսանիւն, ուր յայտնեաց զփառս իւր, իւր հրաշից նախախայրիլովը: (Յովհ. Բ. 1—11.) և իւր առաքելական պաշտօնը Գալիլեայէն սիսերով՝ (Մաթթ. Ա. 14—15.) քարոզեց ընդ տունայն տեղիս Հիւստոտանի. (Եփ. Է. 13.) Հաստեած Բ. Պրակ Ա. Բաժնա նում Ա. Քրիստոս Մաթթ. Բ. 23—24.) հրաշադրածեց ամենուրեք, ուր և սկսեց և հարկ տեսաւ. քժշկել շատերը իրենց հիւանդութիւններէն և հարուածներէն, զեւերը հանեց, կոյրերուն աչքը լուսաւորեց, խաւերուն ականջները բացաւ, համրները խօսեցուց, կաղերը ոտը հանեց, անդամալքները պնդ աղաղակեց և մեռեալներն ողջացուց: (Ղափ. Բ. 21—22. Եփ. 7.)—Չառաքիւն հրաշայ ործելուն՝ ըստ գրիկի փոխեց. (Յովհ. Բ. 4—11.) երկիցս՝ հինգ և եօթն հացերը քիչ մը մննելուն հետ զրհնելով՝ հինգ և չորս հազարներ կ'ընացուց: (Մաթթ. Ժ. 9. 17—21. Ժ. 54—58.) երկիցս՝ ժողով ամենեւին մուկ չդռնուած ատեններ՝ հրաշխք առաւ մուկ բռնել տունա որտորդաց.

(Ղ-ա-ի. Ե. 4—7; Թ-է. ԻԱ. 5—6.) երկգրամենի սատերը՝ ծովը լողացող ձկան բերին մէջ ստեղծագործեց. (Մ-տ-ի. ԺԷ. 28.) կա սաստիկ՝ մրկաց, հողմոց և ալեկոծութեանց կատաղութիւնները սանձեց. (Ը. 24—27; Մ-բ-ի. Դ. 37—40. եւ.) 'ի հարկաւորութեան՝ ծովուն վրայէն քալելով անցաւ գնաց. (Մ-տ-ի. ԺԴ. 25—32; Մ-բ-ի. Զ. 48—52.) և երբ իւր առաքելութեան պայմանները չլրացած՝ թշնամիք առ յոյժ կատաղութեան՝ քեցին զինքը լեռան գլուխը որ անգունդները դահալիժեն, հրաշիւք անցեալ ընդ մէջ նոցա գնայր. (Ղ-ա-ի. Դ. 28—30.)

Յայտնեց իւր փառքն 'ի Թարթօր. (Մ-տ-ի. ԺԷ. 1—8.) այլ յայտնագոյն ևս առաջի բազմութեան ժողովոյդեան յերուսաղէմ 'ի տօնին, յորժամ գոչեաց. «Հայր փառաւորեալ զԼուիի քո. եկն բարձառ յերկնից. Եւ փառաւոր արարի, եւ դարձեալ փառաւոր արարից. Եւ ժողովուրդն որ կայր և լըսէր, ասէին՝ որոտումն լինել. կէսքն ասէին, հրեշտակ խօսեցաւ. ընդ նմա՝ Պատասխանի ետ Յիսուս՝ և ասէ. ո՛չ վասն իմ ինչ եկն բարբառս այս, այլ վասն ձերոյ. (Թ-է. ԺԲ. 28—30.) Նոյն Աստուծային փառաց զօրութիւնն էր, որով «յետս յետս չոգան և զարկան զգետներ ողբ զինքը բռնելու եկեր էին. (ԺԸ. 8.) որ և 'ի մահուն՝ հանուրց աշխարհի յայտնեցաւ՝ խաւարմամբ արեգական. (Ղ-ա-ի. ԻԳ. 44.)

Երեք տարիէն աւելի ժամանակ ընդ ամենայն Հրէաստան շրջելով՝ բարոզեց, խրատեց, յորդորեց, յամենայնի օրինակ տալով զանձն՝ ամենամաքուր սրբութեան, առաքնութեան և Աստուծապաշտութեան՝ առնելով և ուսուցանելով. (Գործ. Ա. 1.) Իւր բոլոր բարոյութիւնը Մեր էր. սիրոյ մեծ վարդապետն էր ինքը. սէր կը բարոյգէր, (Թ-է. ԺԳ. ԺԴ. ԺԵ.) և սէր կը գործէր յամենայնի. սէր առ Աստուծոյ. Հայրն, (Թ-է. Զ. ԺԳ. 31.) սէր պատիւ և

հնազանդութիւն առ մարմաւոր ծնողս, (ԺԺ. 27; Ղ-ա-ի. Բ. 8.) սէր առ ազգակիցս ըստ մարմնոյ և ծանօթս. (Թ-է. ԺԱ. 5—36; ԺԳ. 23.) սէր առ հայրենիս. (Մ-տ-ի. ԺԵ. 24; ԻԳ. 37; Ղ-ա-ի. ԺԺ. 41.) սէր առ մանկունս. (Մ-տ-ի. ԺԺ. 13—15.) սէր առ աշակերտսն. (ԺԸ. 1—5 եւ.) առ մեղաւորս իսկ. (Թ. 10—13; Ղ-ա-ի. ԺԺ. 10.) և առ թշնամիս խաշահանուն, որոց վասն աղօթէր 'ի խաչին. (Թ-է. Գ. 18; Ղ-ա-ի. ԻԳ. 34.)

Անշափ աղքատ և ընչատեաց եղաւ, որ իւր գլուխը դնելու տեղ չուէր. (Մ-տ-ի. Բ. 20.) օտարներուն տուները կը պառկէր երբ հիւրընկալէին զինքը. իսկ եթէ հրաւիրող չլլար, ցորեկները տաճարին մէջ ուսուցանելէն ետքը՝ Զիթեհեաց լեռը կ'ելլար կը պառկէր գիւերները. (Ղ-ա-ի. ԻԱ. 37.) Իւր մարմաւոր պիտոյից կարեաց անփոյթ՝ (Մ-բ-ի. Գ. 20; Թ-է. Դ. 31—34. եւ.) հաւատացեալք և պաշտէին զնա ընչիւք իւրեանց. (Ղ-ա-ի. Բ. 1—5; Թ-է. Դ. 35.) և այն զոյգն նպաստներէն ալ մասն կը հանէր աղքատաց կարօտելոց. (Թ-է. ԺԳ. 29.) բայց և հանգերձ այսու ամենայնի՝ շատ անգամ այն օգնութիւններէն ալ զուրկ գտնուելով՝ անձնգիրութեան համար չէր հրաչափործէր. մի անգամ միայն կը յիշուի՝ թէ ջատկա գործէր. մի անգամ միայն «Հրեշտակք մատնան և սլայտէին զնա. (Մ-տ-ի. Դ. 11.) և երկգրամենի հարկին սատերը հրաչափործելու ալ դարան գործողաց հնարած գալթակղութեան առաջին առնելու համար էր. (ԺԷ. 28.) միով բանիւ՝ յետին աղքատութեան մէջ մեռաւ, հազամ զգեստներէն դատ ուրիշ ինչք չթողուց, և առնօք ալ զինուորները մէջերին բաժնելուն համար մօրը ապրուստին համար դանկ մը չմնաց. և վասն որոյ զայն խնամելոյ հոգը՝ իւր սիրոյ աշակերտին յանձնեց. (Թ-է. ԺԺ. 25—27.)

Միշտ հեղ և խոնարհ եղաւ . (Մ․ԳԼ․ ԺԼ․ 29․) մարտաւորաց և մեզոււորաց հետ հաղակից ըլլալը , (Մ․ԳԼ․ Թ․ 10—13 եւ .) մեղաւորներէ օծուիլը , (Ղ․—Կ․ Է․ 37—39․) և քաղաքակիրթ՝ քարեպարիշտ երեւցող մարդկան իրեն դէմ ցոյց տուած քաղաքավարական անհրաժեշտ ձեւերու գանգառութիւնը՝ (հ․մար 44—46․) նախատիմը չտեսից իրեն . մինչեւ իւր աշակերտներուն ոտքերը լուալու խոնարհեցաւ : (8․Է․ ԺԳ․ 4—13․) Ժողովրդական ցոյցերէ կը խորհէր , (Ղ․—Կ․ Դ․ 45—44․) պատուասէր մարդիկներէ իրեն ընծայուած պատուազօր անունները կը մերժէր . (Մ․ԷԼ․ Ժ․ 17—18․) և երբ խնացաւ որ Հրէայը զինքը բռնի թագաւոր սխտի սպանեն , սխալաւ լեռը՝ միայն ընդ միայն . (8․Է․ Զ․ 13․) և ժողովրդը իւր արջաճափ անձնուրացութեանը այնպէս լաւ համոզուած էր որ առաջին անգամ՝ զինքը հեծանելոյ վրայ տեսնելով՝ թէ՛ եւ անարգ իշոյ և յաւանակի վրայ նստած , (ԺԲ․ 14․) այն իրեն մեծ փառաւորութիւն համարեց , և յաղթող թագաւորի մը յաղթանակի հանդիսիւ ընդունեց զինքը :

Իւր բոլոր կենացը մէջ՝ ամենեւին արատ մը չերեւցաւ անոր վրայ . ոչ միայն վկայութեամբ աշակերտացն , թէ « Ո՛ր արար մեզս , և ո՛չ գտաւ նենգութիւն 'ի բերան նորաս » . (Ո․ ՊԵ․ Բ․ 23․) իւր ամենէն ոխերով թշնամիներն անցամ չկրցան ամենեւին սրտասխառ գտնել , երբ ինքը լու 'ի լու հրապարակաւ բողբոց . « Ո՛ր 'ի ձէնք յանդիմանեացէ 'զիս փան մեզաց » . (8․Է․ Բ․ 48․) և ո՛չ իսկ մինչեւ հիմայ կրցան արատ մը բխծ մը բսել անոր վրայ . — Քահնապարսեաց զամբը ծերը , բովանդակ Հրէայտունը աստեանը՝ գոնէ սուտ վկայութիւն մը կը փնտռէին սպաննելու համար զայն՝ ու չէին գտնել . (Մ․ԳԼ․ ԻԶ․ 39․) Յուդա զիրարպին զնոց առ յուսահատութեան՝ « զի մատնեցի՝ ատէ , զա-

րիւն անարար » : (ԻԼ․ 4․) Պիղատոս եւս ուշի ուշով քննութիւն ընելով Հրէից ամբաստանութեանց զՅիսուսէ , հրապարակաւ րուս . « Ո՛ր աջի ձեր դատեցայ , և մնա ինչ ո՛չ 'զոք յառնա յայսմիկ՝ զորոց դուք շարափառեցէք զդմանէ » . այլ և ո՛չ Հերովդէս , քանզի և տու տանել զդա ատ նա : (Ղ․—ԻԿ․ 14—15․) « Ո՛րարտ եմ ես յարենէ՝ արդարոյց այդ որիկ , դուք զիտաջիք » : (Մ․ԳԼ․ ԻԼ․ 24․) « Եւ մինչ նստէր յատենին , առաքեաց առ նա կինն իւր և ասէ . չկայ ինչ՝ քո և Սրդարոյն այնորիկ , զի բազում անցր անցին ընդ իս այսօր յանուրմ փան նորաս » : (ԻԼ․ 19․) — Վերջապէս անհուն սիրոյ՝ գըթութեան և ողորմութեան անզուգական տիպար մը եղաւ իւր աշակերտեցոյ՝ մինչև իսկ իւր անձը զբաւ գտնելը իւր մահուամբ փրկելու համար . յանդիմանութեան մէջ անգամ գթած հեղ ու շարաւոր գտուեցաւ . Յուդայի մատնութեան նենդուպատիր համբոյրը երեսին դարնելու համար՝ հերիք տեսցն միայնդուել , « Յուդա՛ , համբուրեմ 'մ մատնես զՍրդի մարդոց » . (Ղ․—ԻԿ․ ԻԲ․ 47—48․) և զինքը յատենի քահանայապետին արտաքոյ օրինոյ և իրաւունց օպտմակիւնուն՝ (1) շտապտու միայն հեղութեամբ սրտի՝ բսելու , « եթէ չար ինչ խտեցայ , վկայեա՛ փան շարին . իսկ եթէ՛ բարի , ընդէ՛ր հարկանես զիս » . (8․Է․ ԺԸ․ 22—23․) — Անարգ է երբի մը զնոյ՝ (եւէյ․ ԻԶ․ 32․) երեսուն արծաթի (յօ երեսուն սատերի՝ որ է 300 դրո՛ր) ծախուիլն (Մ․ԳԼ․ ԻԶ․ 15․) ամօթ չհամարեց իրեն . տարաւ համբերատար երկայնիւնութեամբ ամեն սուտ զոր-

(1) Աւանդութիւն է թէ՛ յատենի քահանայապետին այս առաջին ապտմար դարեց օպտմոյնը՝ զրոպտմիկէն ուսպմիկէն ընդ յուզակուսն ուզալով երեսուն և ութ անոց հետէ անդամալոյն գտնուողն էր . զոր ըխաւս բժշկեց ' ՍԼ՝ եւ մեզանէրս քանով , (8․Է․ Է․ 5—15․)

պարտութեանց, հայդուութեանց, թուգերուն և ծեծերուն. չարից ըստ անձին՝ իւր անարգ տանջանաց գործին, (Յ-Է. ԺԹ. 17.) և մինչդեռ Կիւրենացուն օգնութեամբ (Ղ-Բ. ԻԳ. 26.) քարէ 'ի քարէ կառափնատեղին կ'երթար ցաւոց տանջանաց և մահարոյր հեծանին բեռան տակ խոնջ՝ ընդ քիրտն և ապաժոյժ եկեալ, գթաց՝ լացաւ և ողորմեցաւ 'ի վերայ բազմութեան ժողովրդեանն որ երթայր զհետ նորա, և կանանց՝ որ կոծէին և աշխարէին զեա. (ԻԳ. 27.) մինչեւ տարին զամեցին զինքը իրեւ չարագործ 'ի խաշափայտն՝ զատկական զառին մատուցուած օրը, և կախեցին մերկ՝ զմեղութիւն Ադամայ, ինչպէս որ սովորութիւն էր Հրոտփայեցոց ամենէն անարգ գերիները այսօրինակ խայտառակամա՛ն պատուհասել, իսպին վրայ ալ է՛ն կսկծագին ցաւոց մէջ՝ դարձեալ անօրինակ համբերութեամբ ընդունեց լուկ այն ամեն կծու նախատինքները, կատակներն ու ծաղրաբանութիւնները զորս կը տեղային իւր վրայ ո՛չ միայն քահանայապետը զպիքը և ծեղբ անխաղաղարտ աղգին Հրէից, (Մ-Բ. ԻԷ. 39—43.) այլ նաեւ այն անարգ անօրէն աւազակներն ալ, որք իւր երկու կողմերը խալուեր էին 'ի նախատինս Յիսուսի: (ԻԴ. 47, Մ-Է. ԺԵ. 32, Ղ-Բ. ԻԳ. 39.) — Զհանդուրծեց երկինքը այս տիրապան ամպարդտութեան, 'ի վեց ժամէ աւուրն խաւար պատեց երկիրը, խաւարեցաւ արեւը՝ մինչեւ երեք ժամ. սասանեցաւ երկիր, վե՛ր պատառեցան, գերեզմանք բացան, ցեխը ընդ մէջ վարագոյր տաճարին յերկուս 'ի վերուստ մինչեւ 'ի վայր. . . . (Մ-Բ. ԻԷ. 45, 51, 52, Ղ-Բ. ԻԳ. 44, 45, ևս.)

Մեռա՛ւ և պատարագեցաւ իններորդ ժամու՛ն տաճարին մէջ օրինաց հրամայած զո՛հոց մատուցուելու պահուն: (Թոս. ԻԲ. ԻԹ.) Մեռա՛ւ ամպա-

րըտին արժանազարտ մահուամբը, իւր մօրը, իւր սիրելեաց և բոլոր արեանարբու թշնամեաց աշացն առջեւ: (Յ-Է. ԺԹ. 25, 26, Ղ-Բ. ԻԳ. 48-49.) Մեռա՛ւ կախուելով, անէ՛ծք եղաւ մեր սիրոյն, (Գ-Է-Գ. 15.) ընդ անօրէնս համարեցաւ, (Մ-Է. ԺԵ. 28.) այլ 'ի նոցունց իսկ 'ի խաշահանունց՝ վրայեցաւ թէ՛ «Արդ արեւ Որդի Աստուծոյ էր Սա»: (Մ-Բ. ԻԷ. 54.) Մեռա՛ւ անօրէններուն հետ կախուելով, բաց հառուստին հարուստ գերեզմանը թաղուելով հարուստներու ձեռքով, և վրնափոր նոր գերեզմանին մէջ սուրբ կտաւօք և խնկօք պատանգուելով 'ի Յովնէ՛փայ նախարարէն և 'ի Կիկողիմէայ իշխանէն, (Մ-Է. ԺԵ. 42—48, Ղ-Բ. ԻԳ. 50—55, Յ-Է. ԺԹ. 38—41.) հարուստին հետ եղաւ ըստ մարգարէին: (Ե-Ե. ԾԳ. 9.)

Յարեա՛ւ Աստուածահարալ սքանչելօք յաւուր բերորդի՝ «Առաջին պտուղն ննջեցելոց», (Ա. Կ-Է. ԺԵ. 20.) յաւուր՝ յորում հնձոց որայից երախայրեաց նուէրը կը մատուցուէր 'ի տաճարին. (ԵԺ. ԻԳ. 16 ևս.) և քառասուն օր շրջելով յերկրի ստէպ երեւմամբ աշակերտացն՝ ձնոդին և այլոց բազմաց հաւատացելոց, հանեց աշակերտները Զիթենեաց լեռը, օրհնեց՝ և Ս. Հոգին իրենց զօրավիգ խրկու խոստմամբ մխթարելով զնոսին՝ համբարձաւ յերկինս և նստաւ ընդ ալմէ Հօր: . . . (Մ-Է. ԺԶ. Ղ-Բ. ԻԴ.)

Յիսուսի Գրիստոսի վրայ երեւցած այսօրինակ գերամարուր արտութիւնն ու անմեղութիւնը՝ որ անբնական է մարդկան, մանաւանդ արդեան անկեալ վիճակնուն մէջ. (Հ-Բ. Է.) և անոր վրայ միտ փայլած այն Աստուածային անհուս իմաստութիւնը՝ որով մարդոց սրտերն ու խորհուրդները զիտէր, (Մ-Բ. ԺԵ. 25, Մ-Է. ԺԵ. 8, Ղ-Բ. ԻԳ. 8, Յ-Է. Ա. 47, Բ. 25.) և ապաղայից կանխադէտ էր,

(տե՛ս նաեւ՝ Գ. Պարսիկի Ա. Բաժանունը, Բե՛նգոս Մա՛րգարե՛տ) և իւր գործած անհամար սրանչլիքները որոց մէջ քանին վերերն յիշեցինք, զորս Քրիստոս կը գործէր իւր Աստուածային Առաքելութիւնը հաստատելու և ջուշգոյնելու համար թէ՛ ինքը Աստուած և Որդի Աստուծոյ էր։ (Յիշե՛՛ ժ. 57—42, ԺԱ. 42, եւ․) և որոց տակնն՝ մեզը՝ գէր քան զԿառչս հրաշալիքն էր՝ իւր ինքնապօր Յարութիւնը։ — աստեղ անտե՛ր, կ'ստեմ, տմե՛րեւն յայտնի կը լի ջուշգոյնելն, որ Յիսուս՝ Քրիստոսն էր, և թէ՛ նա ինքն՝ լոկ մարդ էր, այլ Աստուածային անմէն էր մարմին զգեցեալ, Աստուած էր մարդացեալ․ կամ՝ ինչպէս որ ինքը հանճացաւ անուանել զանձն՝ Որդի Աստուծոյ, և Որդի մարդոյ։

Իրօք ալ այսպէս դատեցին ըստուրմը յարտաբե-
նոյ : — Տերաւորիանոս կը գրէ՝ («*Գլ. Ե.*»
ԲՆ.») «Երբ որ Պաղեստինացւոց յաւորիքն» (1) Աստ-
ածեւորն մարդայն ճշմարիտ յայտնութեան վիճա-
յութիւնները պատմեցին Տիրերիոսի՝ որոս ատենը
Փրիատոնէութիւնը մասն յաշխարհ, Տիրերիոս բոլոր
այն վիշտալիւնները՝ Երեմիական տան վանեան չանեց՝
իւր վճիռն ալ վրան աւելցնելով : Բայց ըսնելի՜ Եր-
եմիայտը ինքը չէր ընձած, մերժեց : Իսկ կայսրը

(1) Ընտանոցային գաղթեցիկացուց Բաղիէի բնութեւնը Հայաստան երկրի ունեցի գրեց մեր Բագար Արշաւանդս ուն Տիգրէ, որի մէջ էւ բերե խաղանքնէ՝ Տիգրէփոքի պատմականայն Տաճ զերթն. (խոր. իս. Գ. Լ. Գ.) յարմար այսպէս կը գրե Տիգրէ. « Ի յոգնաց լուսնայ մեր յառաջագոյն է կոչու ե զիկախան . . . ժամայն եւ եւ կանցայ առեւել զայգ արեւ զու յարկաշարն (այս զայտաճեւել գրեթեամբ կրթեւ Բառաւած) . . . եւ իմ յայտնեց զամեն Դարս Բնկեցիկաւորն արմարագրեցաւ Բնկեցիկաւորն, զի մէ քննեցաւ իմ յառաջագոյն ի թմանէ Եւլ մէ Տրամանդ տուար տեւ, նայն ումեր որում եւ նայն Յաւանցի Տիգրէս, Զիկաջնէն զիմ Ընդ պատմաւորն և նայն պնդեցիկ պատմաւորեց, որ յարմարեալ կըլնեմ ի Քրիստոսեւելիցն »:

իբր առջի խորհուրդին վրայ կեցաւ, պատմի՛ պատահաս սպառնալով՝ Քրիստոնեայեանքը ամբաստանողներուն։ — Լամբրիպոս հեթանոս պատմիչն՝ որ կայսերական պատմութեանց մատենագիրներուն մէն էր, Ալլիքիանոս կայսեր համար կ'ըսէ, թէ հրաման առաւ որ ամեն քաղաքներու մէջ ի պատիւ Յիսուսի Քրիստոսի տաճարներ շինուին, առանց դրօշկոց և կոպոյ. այլ թող շտուին, որ մի՛ դուցէ ամենքը Քրիստոնեայ դառնան, և մեհեանք ժամբուին։ Աղքատները Սեւերոսի համար ալ կ'ըսէ թէ միտքը դրաւ Յիսուսի Քրիստոսի տաճար մը կանդեմ, և ընդ աստուածոս դասակարգել զայն, զոր արդէն իւր առանին զից կարգը դասեր էր։ — Պորփիւր Քրիստոնէութեան ռիսերիմ՝ թշնամին՝ կը համարէր զհիսուս Քրիստոս իրենե երկիւղէն ինչալ անմեան մարդ մը, որ սիրելի էր աստուածոց և արժանի անահաւոթեան։ (Եւեբ. նշխարագրութ. Աւետ. Գ. Եւ Օբսոպ. յւ. +ււ+ւ. Աւագ. ԺԺ. 29) Ինչպէս նաեւ Հերոդէն՝ նոյնպէս թշնամի քրիստոնէից, զհիսուս Քրիստոս կը կոչէ «Այր մեծ և բարեկամ գրից»։ (Ի Բ. Բժժ. ճշմարտութ. Բրաւ Եւեբ. Եւս. Գրագրութ. Գրք. 1)։

Յովնեսայա Երբայեցին ասանկ կը խոսի Սեոր վրայ. «Սէն պառններն էր Յիսուս իմաստուն մարդը, թէ որ արժան է մարդ կոչել զայն : Չասն զի սքանչելագործ էր նա և ուսուցիչ անոնց որք մտաւ զիւրօրթեանն : Կը հնազանդին ճշմարտութեան : Բազումք էն չը յիշեն և ՚ի հեթանոսաց հետեւեցան անոր, և հատաստացուեցա թէ Գրիստոսն է : Եւ Պիղատոս՝ առ Նախանձու իխանաց մեքոց զինքը խաչըր հանելէն ետրն ալ հաստատ կեցան իրենց սիրոյն մէջ անոր որ զինքը սկընդին յաւառն, վասն զի երբորդ օրը ինկնդանի երեւցա անոնց, որուն համար մարդ արեից գրեթեք ասեալեք էին այս ամենը :

և ուրիշ հրաշալի բաներ ալ . և մինչեւ ցայսօր չը նուազեցաւ յանուն Նորին անուանեալ Քրիստոնէից ազգըն : (Ի Զն-Խո- Նբէն : ԺԲ : 35)

Խառնեմք այս կարգին Ռուսոյի վկայութիւնն ալ՝ որ իւր առողջ մտածմանց մէջ խօսած է . « Ք՛րք իր զտնուի անանկ իմաստուն մարդ մը որ գիտնայ այսպէս վարուիլ , համբերեւլ և մեռնիլ՝ առանց դժկամախոթեան , և առանց զանձն ընծայեցընելոյ : Երբ որ Պղատոն մտազածին արդարոյ մը նկարաս գրութիւնը կ'ստեղծարանէ , անանկ արդար մարդու մը՝ որ առաքինութեանց բոլոր յարգին արժանի է և յանցաւորութեան ամենայն անարգանաց մատուներ է , կարծես Յիսուս Քրիստոսը նկարագրեց : Նմանութիւնն այնչափ է որ՝ բոլոր հայրերուն խելքը ատոր տեղ ըրաւ , և կարելի չէ՝ որ ճշմարիտ ըլլայէ վրիպի » . Եւ բաղդատեալով զՅիսուս Սոկրատայ հետ՝ վրայ կը բերէ . « Քրոչափ սխալ մտածութիւն և ո՛րչափ կուրութիւն պէտք է ունենայ մէկը որ Սոկրոնիկոսի որդին Մարիամու Որդւոյն հետ ուզէ բաղդատել , Բարէ՛ . ո՛րչափ հեռաւորութիւն կայ երկուքին մէջ տեղը : Երբ Սոկրատես մեռաւ ցաւ չբաշխելով և շխայտաւարեւելով , իւր մեծանմանութիւնը զիւրաւ պահեց մինչեւ իւր յետին շունչը . բայց թէ որ անանկ զիւրին մահ մը պատուած չըլլար իւր կեանքը , մարդ կրնար տարակուսիլ , թէ՛ մի՞ գուցէ Սոկրատ իւր բոլոր ոգւով իմաստակ մ'ըլլայ : Ուստի և լաւ եւս իր կնքէ իւր խօսքը . « Թէ որ Սոկրատինը իմաստունն մը կեանքն ու մահն էր , Յիսուսինը Աստուծոյ մը կեանքն ու մահն է » :

ՊԱՆԱ Գ.

Հաւաստիք հրաշից Յիսուսի Քրիստոսի և Աւետարանապատում սրանչեւեաց

Յիսուս Քրիստոս հրաշք կը գործէր ամեն ուր որ պէտք ըլլար , առանց դեղոց և պատրաստութեանց , վաղվաղակի , մէկ խօսքով և հրապարակաւ , առաջի բազմութեան հաւատեցնելոց և անհաւատից , բարեկամաց և թշնամեաց : Անդամալուծին՝ Մահէնք առ իւր իւր , հիւանդը կ'ողջնար կ'երթար . (Մատթ. Թ. 8.) մեռը չորցած մարդուն Զեւոյ երկնքէն կ'ըսէր , մեռը կ'ընդունար . (Մարկ. 13.) կ'սէ՛ր զբնէն կ'ըսէր բորտին , բորտութիւնը անոր վրայէն կ'երթար , (Լուկ. 5.) և չորս օրուքնէ՛ ի վեր թաղուած հոտած մեռելին « Ղազարէ՛ , արի եկ արատար » կ'ըսէր , մեռելը վերկենցաղեալ՝ կենդանի դուրս կու գար գերեզմանէն : (Յով. ԺԱ. 15.)

Յիսուսի մահացու թշնամիք , քահանայք և դպիրք և փարիսեցիք , եւս և Սաղուկեցիք և Հերովդիանոսը ընդ որս և ծեղք և խիստեղ Հրէից , խիստ մանր քննեցին կրկնեցին անոր հրաշքները , ստութեան՝ կեղծեաց կամ խարդաւանաց զոյգն ինչ նշան կամ երեւոյթ մը փնտռեցին զինքը խայտառակելու համար . և այս հերթիք էր իրենց . զի երկիրն իշխանութիւնը կառավարութիւնը իրենց մեռքն ըլլալով , փոյթ ընդ փոյթ կրնային զինքը կորսնցընել հրապարակելով միայն անոր կեղծիքը : Աս ընդ վայր յոգնեցան . վկայ ի ծնէ կուրին մանր և երկար քննութիւնը , (Յով. Թ. 9.) յորում երբ ի գերեւ ելաւ այն մեծ հրաշքը սուտ հանելու ճիղ երեքին (1) , ջրանային

(1) Դոյն մանր քննութիւնն բոլոր յետոյ Յիսուսի այսկերտոց հրաշքաւ , ինչպէս և վերտօնի և Յովաննու . ի ծնէ կացին ԲԵ-

գէթ հաստատել, թէ «Ո՛ր է այրն այն յԱստուծոյ, զի գլխաթիւս ս'չ պահէ»։ Իսկ այլք պատասխանեցին. «Իսկ զիս'դ կարէ մարդ մեղաւոր՝ այսպիսի նշանս առնել»։ և երբ նոյն իսկ բժշկելոյն ըսին, թէ «Տո՛ւր փառս Աստուծոյ, մեք գիտեմք զի այրն մեղաւոր է», նա պատասխանեց. «Թէ մեղաւոր իցէ՛ ես ո՛չ գիտեմ. բայց զայս գիտեմ, զի կ'ըրէի և արգ տեսանեմ»։ և ինքն ո՛չ յԱստուծոյ էր այրն այն, ո՛չ կարէր առնել ինչ» ևս։

Թշնամիք ինքնին անոր հրաշից ստուգութեան և հրաշագործ կարողութեան այնչափ քաջ համոզուած և վստայէն էին ակնատեսս ըլլալովն, որ իրենք իսկ ծերք Հրէից կ'աղաչէին զՅիսուս հարիւրապետին ծառային համար միջնորդելով սոց'ս' ձեռքին. արժանի է որո՞ւմ գլխորդս զայս առնես»։ (Գ. Կ. Է. 4—10.) Եւ յորժամ տեսան որ անոր անհամար հրաշագործութեանց պատճառաւ այնչափ մարդիկ (Յ. Է. ԺԱ. 43.) մինչեւ իսկ իշխաններ և ճաշխարհ ամենայն» հաւատաւորն և անոր ետեւէն կը շրջէին, (ԺԲ. 42.) անհայրին վարաման մէջ մտնան, չկրցան և չլմանային ալ սուտ հանել անոր հրաշքները. այլ մանաւանդ խոտտովանեցան եւս թէ «Զի՛նչ արասցուք, զի այրն այն բազում նշանս առնէ»։ (ԺԱ. 47.) Քաղաքական պատճառներ մէջ բերին, մինչեւ իսկ ճգնեցան քաղաքական յանցաւորութեան դարանի մէջ ձգել զինքը՝ որովգայթ լքելով. ինչպէս Մատթէոս կը պատմէ. «Փարիսեցիքն առին խորհուրդ զմանն, թէ ո՞րպէս զնիցեն նմա որովայն բանիրք. և առաքեն առ նա

ժշկութեան քննութիւնը, (Գ. Կ. Գ. Դ.) յորում Հրէից ծերաւորտ ատենք արիւղեցաւ խոտտովանելու և նոյնն հրաշից օտու գութիւնը. «Չի՛նչ արացուք արանցս այսոցիկ. զի երեւթ նշան կ'ընէ ի մեռս նոյս, ամենայն իսկ բնակեաց Երուսաղէմ յայտ է և ոչ կարեմք ուրանալ»։ (Գ. Կ. Դ. 46.)

զաւակերտան իւրեանց Հերովդիանոսօքն հանդերձ՝ և տեսն... «Պարտ է հարկս տալ կայսեր՝ թէ ո՛չ» ևս. (ԻԲ. 18—22.) Երբ որ ասոր մէջ ալ խաղաղութեանց զիմէլ բռնադատուեցան, չէ թէ անոր հրաշքները ստելու, այլ ո՛ր և իցէ յանցաւորութիւն մը անոր վրայ չիկելու համար, որ զինքը կորսնցնեն. այն ալ չկրցան նէ՛ կեղծաւորութեան կողմը ցուցին զինքը որ ըսէ թէ Աստուծոյ զինքն ինքն է. և զայն պարտական առած մահու դատապարտեցին զինքը իրենց օրինաց և մարդարէից անտեղեակ Պիղատոսին ատենար. բռնելով թէ «Մեք օրէնս ունիք, և ըստ օրինաց մերոց պարտի մեռանել, զի Էմբէլէր Ուրբէ Ուստուր արքա»։ (Յ. Է. ԺԲ. 7.) Այս պատճառը՝ զիստեղծ Պիղատոս որ սուտ էր և առ նախանձու յոյեր ին, բանի տեղ չդրաւ նէ՛ այն ատեն ամենէն խորամանկ քաղաքագիտական դաւը նիւթեցին ըսելով. «Եթէ զդա արձակես, շեւ բարեկամ կայսեր. ամենայն որ որ թաշաւոր կ'ոչէ դանձն իւր, հակառակ է կայսեր»։ (ԺԲ. 12.) և յաջողեցան այս դատին մէջ.

Անկից ետքն ալ Հրէայք որ քաջ գիտէին թէ ամենէն մեծ հրաշքն ունի գործել Յիսուս, ք յառնել ի մեռելոց, ըստ որում կանխաւ ըսած էր այս բանը, ամեն զգուշութիւն ձեռք առին անոր առջքն առնելու համար՝ Պիղատոսն ու զինուորներն ալ իրենց աջակից ունենալով, անհուշտ Նախախառնութեան առաջնորդելովը։ Քանզի Հրէայք կախածնեւուն ծնդուրները կորստելու համար Պիղատոսին հրաման առնելնուն՝ օրպէս զի չուտ մեռնին ոտնք, զի մի՛ անդէն ի խաչին աղանդցին մարմինքն, և թաղուին, որովհետեւ մեծ չարախոս ուրախ էր երկոյն էր. երբ որ երկուց աւազակաց ծնդուրները կորստելու ետքը Յիսուսի քովն եկան

և տեսան որ այն ինչ մեռեալ էր, թէպէտ անոր ծուռները չբարդեցին, որով և մարդ արեւութիւնը կատարած եղան, բայց «մի ոմն 'ի զինուորացն արեւա խողեաց զկողոյ նորա» (ԺԺ՝ 54) զի այս արդարութիւնն եւս պէտք էր լեցուիլ, որ կողածինն պատրասեց՝ յանցաւորութիւնը կողին հարուածով քառւէր. Հոսթովական տէգէ խոցուելով, որ մեռելը կ'ողջացնէր բացած մեծ վէրքին պատճառաւ, որ եթէ մարած՝ չմեռած ըլլար, անշուշտ պիտի սխալէր։ Բայց հա՛, իւր կամօքը իւր Հորը ձեռքն տանող եր իւր հոգին արդէն։ Եկաւ Արեւմտեացին Յովսէփ, խնդրեց Պիղատոսէն իրեն շնորհել Յիսուսի մարմինը, անթաղ՝ գաղանաց կերակուր ձգուելու, այրուելու և կամ ծովը նետուելու խայտառակութեան շինանել։ Եւ թէ՛ եւ Յովսէփ հասարար էր և մեծատուն և Պիղատոսի համար ալ պատուաւոր, (Մ՝ ԲՊ՝ ԻԽ՝ 57։ Մ՝ ԲԷ՝ ԺԵ՝ 45։ Ղ՝ ԲԷ՝ ԻԳ՝ 50)։ Պիղատոս շուտ մը շտուաւ մարմինը և «Զարմացաւ» թէ այնչափ վաղ մեռաւ և կոչեցեալ աւ ինքն զհարիւրապետն, եհարց զնա և տակ, թէ արդարեւ այնչափ վաղ մեռաւ և իրբեւ ստուգեաց 'ի հարիւրապետէ անտի, շնորհեաց զմարմինն Յովսէփայն։ (Մ՝ ԲԷ՝ ԺԵ՝ 45—46)։

Քահանայապետը և զպիրք այսչափ զգուշութեամբ դո՛ւ չեղան։ Երբ Յովսէփ և Նիկողիմոս միակտուր քարէ փորուած նոր գերեզմանի մը մէջ զՅիսուս թաղելէ յետոյ՝ միան մեծ քար մըն ալ գլորեցին, զոցեցին դուռը և գացին, 'ի վաղիւ անդր անոնք եկան Պիղատոսին քովը ժողովուեցան, հոգ չընելով ամենեւին թէ Պատեալաստին մեծ շարաթու որը հնթանտի բնակութիւնը մանելով ինչ օրինազանց սղծութիւն կը գործէին։ «Տէ՛ր, ըսին, յիշեցաք զի մտրեցուցին այն՝ սատկ մինչ կենդ անին էր, թէ յետ երկոց աւուրց յառնեմ։ Արդ հրա-

մայեա՛ զգուշանալ զերեզմանին մինչեւ ցերիս աւուրս, զոցէ եկեալ աշակերտն զիշերի՝ զողանացեն զնա, և տարցեն ժողովրդեանն, թէ յարեաւ 'ի մեռելոց։ (Մ՝ ԲՊ՝ ԻԽ՝ 62—64)։ Պիղատոս օրինաւոր գտաւ իրենց պահանջը, բայց յանձն չառաւ ինքը պահապաններ տալու. «Ունիք զգորական՝ ըսաւ, և երթալք զգուշացարուք որպէս և զիտէք» (ԻԽ՝ 65)։ Իրենց հրամանին յանձնուած զինուորներ կային. այն զինուորներէն պահապաններ զրէ՛ք ըսաւ, որ ձեզմէ կարեալ ըլլալով՝ անոնցմով ապահովապէս զգուշանաք. այս կ'ըսէր պահպանութեան պատասխանատուութիւնը միան շտանդաւ համար. անոնք ալ գացին, նախ կիւղեցին գերեզմանին դուռը՝ զինուորներուն հետ մէկանդ, և յետոյ այն զինուորները պահապան թողով զնացին։ (ԻԽ՝ 66)։

Բայց Քրիստոս յարեաւ և Պահապանները վաղեցին քահանայապետներուն, ուր շուտ ստակտուն անոնց ըսել տալու համար՝ թէ մեր քնացած ատեն աշակերտները եկան զողացան անոր մարմինը. այլ ո՛րչափ արդեաք շատ ստակ տուին նաեւ իշխանութեան որ այն զօրականները գատի չիօշեն։ Քանզի Հուսկէական զինուորութեան անտնօրինեմի օրէ՛նքն էր՝ մահու դատել այն զինուորը՝ որ պահանջողութեան ատեն նիրհէր կամ մրափէր։ Սակայն և այնպէս հաճեցուցին քահանայք զատուորի՝ ընել ինչ որ իրենք ձեռակաւուրի որոշեցին. (Մ՝ ԲՊ՝ ԻԽ՝ 11—13)։ «Եւ ել համբուս այս 'ի Հրէից մինչեւ ցայսօր։ Այսպիսի վկայութեամբ Յիսուսի յարութեան համբուր սուտ հանել հնարեցան ահա մոլեգին թշնամք Նորա. և Ասասիք, եթէ աշակերտն նորա եկեալ զիշերի զողացան զնա՝ մինչ մեք 'ի քուն էաք»։ Ե ո՞ր առեւանն է որ՝ մարդու մը քնացած ատեն պատահած բանի մը համար՝ այն մարդուն վկայութիւնն ընդունի։

Արդարեւ ամենէն մեծ հրաշքը դործուած է Լիւրար, եթէ Յիսուս Քրիստոս ամենեւին հրաշք մը դործած չլիար, և առ կենդանութեամբ իւրով՝ ժեռներէս ետքը յարութիւն պիտի առնեմ՝ քոյր, յարութիւն չառնէր, «ոտ» ելլար, և աշխարհ հազարաւոր բիրտաւոր միլիոնաւոր մարդիկ թիչ ժամանակի մէջ անոր հաւատարմէն դառնային. և անոր՝ մահաշնորհ յարութիւն առնելուն վկայելու համար անգթութեան և վայրենութեան հնարեղ կրցած ամենէն սոսկալի տանջանքներով մեռնէին, յորս զտնուէին մանաւանդ իմաստասէրներ, քահանայներ, օրէնսդէտներ, և ամեն երկրէ ու լեզուէ զիտուններ, հարուստներ, նախարարներ, իշխաններ եւ» : (1)

Եւ ինչո՞ւ չհաւատային, չհաւատալի ինչ կար : Այն որ կարող էր իշխանաւոր յարուցանել զայս, կարող էր և զամեն յարուցանել, յամեն իւր ունենալով կենսատու զօրութիւնը . միջին ճամբայ չլիայ . կամ պիտի հաւատամք ասոր, և կամ Քրիստոսի վկայեալ բոլոր սրանչեւիքները պիտի ուրանամք, որ անհնար է : — Ս. Օգոստինոս Էրան . (2)

(1) Քրիստոնեական կրօնից Աստուածայեռութեան մէջ ուրիշ վկայութիւն ալ այս է . — Ինչ բան էր . ինչ զօրութիւն եր որ այն տկար կները . փաթկաւած հարսերն ու օխրքները և ծառաց մահուկները կը զորացնէր այն անուր տանջանայ մէջ : Երբ յոյժ թեթի նկարագրութիւնը միշտ լսեով մեք կը զարհուրեմք, և զոգ կը բռնեն մեր երկիւմուշներ . եթէ ոչ այն Աստուածային ընթերցանայ զօրութիւնն ու Հոգւոյն օգնականութիւնը, որով « Ես պահելից զգեց ՚ի ժամ փորձութեան քո ըսաւ Փրկիւր : (Յայտ Գ. 10) » Առիթ զօրութիւն ՚ի հասանել Հոգւոյն Սրբոյ ՚ի վերայ մեր . և եղիցի ինչ վկայ . . . միշտ ՚ի ծագս երկրէ ու . (Գղթ. Ա. 8 : Գ. 35 . Փիւնի. Գ. 45 . Եթէ ՃԱՒԷԷ Բ. Գլ. Գ. 47 . և այլն) — Ասաւ կրօններուն բնաւ մեծ կուէ մէջ՝ բնաւ ուրեք չեթեւցաւ այս զօրութիւնը . . . Եղաւ ուրեքն Աստուածային և Քրիստոնեական Արքայը որ ՚ի փորձութիւնն իսկ կը զորացնէր զսկարի՝ յաղիկ տանջանայ և ծանր :

+ղա+ . Ա. Գ. ԻԲ. 5) « Քրիստոսի յարութիւնը հիմայ բոլոր տիեզերք կը քարոզուի : և հաւատովք Էրան դռներէ . եթէ անհաւատալի բան մ'ըլլար, ինչպէս կը հաւատար բոլոր աշխարհն :

Քրիստոսի յարութիւնը այնչափ ճանախա իրողութիւն մ'է, որ հոշակաւոր անասունամենքն Սիկիոնայ աշտպէս կ'ստիպուի խոստովանիլ . « Կր խոստովանիմ, թէ Քրիստոսի յարութիւնը անանկ պարագայներով պատմուեցաւ, որ անհնար է մեզ ուրանալ, թէ Աւետարանիչք ինքնին Քրիստոսի մարմինը յարուցեալ տեսած չլլայն . և թէ անհաւատք չէին կրնար զանդիպ տեսնել՝ ինչպէս որ անոնք անասն, եթէ զտնուած ալ ըլլային այն տեղուանք, ուր Քրիստոս երեւցաւ իւր աշակերտացն : Աւետար Եւս որ ամեն պատեհ անթիւ յայտնեալ կրօնք կ'զիմանէ, կ'ստիպուի ասանկ ըսել իւր Եվիլիոսին մէջ . « Սոկրատայ դործքերը՝ զորս ո՛չ որ երկրայութեան տակ կը ձգէ, վկայութեան այնչափ հաւատալիք չունին, որչափ Յիսուսի Քրիստոսի դործքերը :

Եւ քաջ իսկ . քանզի Յիսուսի Քրիստոսի դործած հրաշքները՝ ինչպէս նաեւ անոր երկրաւոր կենաց զանազան պարագայներն ու զուգործաց դէպքերը թնամիք իսկ՝ ինչպէք և Հեթանոսք և անասունածք կը հաւատան . միայն թէ ասոնք այն հրաշք զօրութիւնը դեւերուն Բէկղզերուշ իշխանին հու տային, զՔրիստոս՝ Աստուածայեռութենէ օտար՝ փարպետ կոխարդ մը երեւցնեկ ջանալով, զոր ինքն քաջ հերքեց Քրիստոս Աւետարանն . (Մ. Գ. ԺԲ. 24—29 : Գ. Է. ԺԱ. 15—20) :

Քաղկեդոն գրողները նոյնպէս չիքնալով ուրանալ Քրիստոսի սրանչեւադործութիւնը, կը հաւատան տե՛ն զայն . ըստ որում՝ ջանալով ցուցնել որ չաւստուածորդի չէր, ո՛չ ալ Մարդարէն, և թէ՛ ինչ անձին ոչ ալ Աստուածային Հոգւոյն զօրութեամբ

կը գործէր այն հրաշքները, կ'ըսեն թէ՛ Յիսուս քար մը գողցած էր Աբահ-Նիան Աբահ-Նիանցէն, յորում դրոշմուած էր Աստուծոյ սքանչելադործ անթարգմանելի անուըն՝ Եհովահ կամ Եհւ, ց' Աբ Էն . հրաշագործելու համար այս անուըն աղէկ արտասանելը միայն հերթը էր, զոր և Յիսուս քաջ կը ձայնէր : . . . (Ահա՛ ընտիր օրինակ մը՝ որ լիովին կը զգացընէ՝ թէ՛ անմիտ նախանձն ու ատելութիւնը յո՞ր աստիճան կուրսութեան կը հասցընէ զմարդ։)

Երեք Հրեայ մատենագիրներ՝ Յովսէպոս, Փիլոն և Յուստոս Տիրերիացի՝ որ ժամանակակից էին, ամենեւին լուրջիւն կը պահէն Աւետարանից Հրեւէից ազգին և քահանայապետաց զէմ՝ ըրած բոլոր ամբաստանութիւններուն, և Յիսուսի գործոց վրայօր գրածներուն : Ապա ուրեմն յայժմ ճշմարիտ էին անոնք, որ ո՛չ որ մանաւանդ այս Հրեայ մատենագիրները՝ չյանդգնեցան հերքելու ժպրհութիւնն ունենալ իրենց ազգին զէմ՝ եղած այս բողոքներն ու ամբաստանութիւնները՝ այն ժամանակակից ժողովրդեան առջեւ, որք զողջեւ ամենեքին տկանատես վկայ էին իրաց ճշմարտութեան : — Այս սակայն Յովսէպոս բոլորովին լուռ չանցնիր, Յիսուսի անձին հանգամանաց, անոր երկրաւոր կենաց և հրաշք, առ նախանձու իշխանաց Հրէից՝ Պիղատոսի մատնուելուն, խաչուելուն և յարութեանը վրայօր յայտնապէս կը խօսի . (Ի՛նչ-եւ . . . Հրէից ժվ. Ծ : Այս Էրա-Նիանց Զեմիւնց Պրահն Բրեւր Եհովահ Բեւր) կը յիշէ նաեւ Յովսէպոս Օգոստոս կենարու հրամանը առ Կիւրինոս դատաւոր Ատրուոց՝ վասն աշխարհահամարին Հրէից, Աննա և Կայիւս փառնապապետաց անուները, Արեւդայոսը, Ագրիպպա թագաւորը եւ, որ Ս. Գրոց պատմութեան ստուգութեանը վկայութիւն են :

Հեթանոսներէն վկայ ունիմք Պոնտացի Պիղատոս

դատաւորին առ Տիրերիոս կայսր գրած արձանագրութիւնը կամ յայտարարական թուղթը, յորում կարգաւ կը դրէ Յիսուսի կենցաղը, մահու դատաստանը, յարութիւնն ու հրաշագործութիւնը, ց' թէ ցտագարները բժշկեց, մեռեալներն յարցոյց, և Իմահուն՝ արեւը խաւարեցաւ : Այս արձանագրութեան հարադատութեանը կը վկայեն Յուստինոս վկայն . (Ի՛ Պրո-ֆ. կամ՝ Է-ֆ-ֆ. Ա. Գլ. 55—43) Տերտուղիանոս, (Ի՛ Է-ֆ-ֆ. Է-ֆ-ֆ. Է-ֆ-ֆ. Գլ. 21) Եւսեբիոս, (Ի՛ Պրո-ֆ. Է-ֆ-ֆ. Գլ. Բ. Գլ. Բ.) Ռահերեան, (Ի՛ Է-ֆ-ֆ. Բ. Կ-ֆ-ֆ. Զ. ԻՂ) և այլք :

Քաղկեդոն Պղատոնական փիլիսոփայն Յիսուսի ծնունդը դուշակող աստիճ. Աստուածային մանկան ծննդեան և մոգուց երկրպագութեան յիշատակութիւնը կ'ընէ յայտնապէս . (Ի՛ Է-ֆ-ֆ. Տէ-ֆ-ֆ. Պրո-ֆ.) Եթո՛ք նուիրական և յայտնի պատմութիւն մ'ալ կայ որ աստիճ մը ծաղուը կ'աւանդէ . աւանկ աստիճ մը՝ որ չէ՛ թէ՛ արեւ և մահ կը նշանակէ, այլ ահաւորին Աստուծոյ ի՛նչու՛ր՝ ի շնորհս պահպանութեան մարդկան և իրաց մահկանացուաց : Եւ այդ աստիճ զիւրեպային ճամբորդութեան մէջ տեսան երկնայորդ մարմնաց՝ դննութեան ներշնչութեամբ քաղցէացիներ . և կ'ըսուի թէ՛ այն Աստուածային նոր ծաղուը փնտրելու ելան, և գրտնալով այն մանկացեալ Մեծ վայելչութիւնը՝ յարգանք մեծարեցին . և այնպիսի Աստուծոյ վայելչութեւ ուրեւր ձօնեցին : — Մատուհիոս (Ի՛ Պրո-ֆ-ֆ. Է-ֆ-ֆ. Է-ֆ-ֆ.) կ'անարկէ Հերովդի Բեթղէմի մանկանց ճարդն ալ :

Կելսոս Եպիսկոբեան փիլիսոփայն որ Քրիստոնէութեան մոլեգին թշնամին էր, չկրնալով ծխուել ապուսել Քրիստոսի վկայեալ սքանչելիքները, կ'ըսէ . (Ա. Հրեւի-Է. Գ. 2.) «Քեզի կ'երեւայ թէ՛ (Քրիստոս) Որդի Աստուծոյ է, վասն զի կազերը և կոյ-

րերը բժշկեց՝ քայլ քայլ կը բերէ նա, մեղա-
թեամբ և կախարչութեամբ կը գործէ այդ արտա-
շնչութիւնները, զոր կոչկոչումը մէջ ստիպած էր ապա-
յութեան ատեն հոն տարուած ըլլալով (1)։ Ա-
րացոյն ևս Յովնան՝ Յիսուսի հրաշագործութեանց
ազդեցութիւնը կտարելու ջանացած ատեն, և ևս
կը զօրացնէ զայն, հաստատելով որ հրաշքներ գործ-
ծեր է։ այսպէս յառաջ կը բերէ Ագգիաանդրացին
Արեղ իւր խօսքերը (Գր. Բ.) «Ինչ բաներ քրտա-
նա՞ կ'ընէ, իւր կենաց ընթացիկը մէջ, եթէ մեծ
բան չհամարի մարդ ախտաւետաց բժշկութիւնը։
կուրաց աշուց բացումը, բեթաժողի սյի և բեթա-
նայի կողմերը այսպէս ինչ աղտաւթիւնները։

Փնդոն՝ Տրաքիանոս կայսեր արտասուցի բեթա-
նոս պատմիչը կը գրէ (՛ Պապ. Սէնչաթ.) թէ երկու
հարիւրերորդ Արմինիայի այ չորրորդ տարին՝ ութնա-
սաններորդ ամի կայսերութեան Տիրերից՝ (որ
Յիսուսի մահուան թուականն է,) ամանկ մեծ ա-
րեւոտ խաւարում մ' եղաւ, որ անոր նմանք երբէ՛ք

(1) Եւ քանի՞ այլաճգակ անտեղութիւն և երես աւ երես
սուս մ' է՝ Բրիտանիոյ Արքիեպոս մեղաթիւն ստիպած ըլլող,
և մեղաթեամբ ասն արեւակ հրաշքներ գործելի կարելի ըլլալը,
բացատրութեան պետք չկայ։ Արքին պատմութիւնը լաւ ապա-
քացանք և որ Յիսուս Արքիեպոս ցանց իւր ծնանկէն իւր քա-
ռասուն որ ետքը, ուր երեք կամ ըստ այլոց՝ եօթն տարի միայն
կ'ընաւ, մինչև Հերոսի մահը, և ապա զարմաւ, ի Վալիւս,
և բնաւ ուրիշ շնչաւոր թէ ուրիշ անգամ նորէն Արքիեպոս
նշգեարած ըլլայ։ Այլ թէ երեք կամ եօթն տարեկան տարջ մա-
սուիք ստիպեալ մեղաթիւնը կախարչութիւնը, — Դարձեալ
որ երեք բնական և կախարչութեամբ մեղաթեամբ մահաց-
ներ յարաջանեց, ի նման կողմեր կողքեր բռնեց, և այնք
աւելն կարի յոյժ այլանպակ և շնչեղ և նեխմանայ։ Յիսուսի
սրբաշնչեաց Վատմանցման թեմէ կարկրած այս փոյն
փայտը, որով մեծ և ու կը գործնայ անոր սրանկիւնաց ճիւղաւոր-
թիւնը, որով այն Յիսուսի՝ խառնացեալ Մեհայն, Վատման և
Արքի Վատմանց ըլլալը։

եղած չէր։ քանիք անանկ մուխ մը կրնայ երկրի
փրայ որ երկնքի ստաղերը երեւցան, և սաստիկ
երկրաշարժութիւն մը խիստանկայ նիկիա քաղաքը
շատ շէնքեր կործանեց։ — Տարդոր Յոյն մատենա-
գիրն ալ կը սրտամէ (՛ Պապ. Սէնչաթ. Գր. Գ.) թէ
Տիրերիտի կայսերութեան ութնասաններորդ տա-
րին՝ յանկարծ աշխարհ միջնոս կէս օրին։

Պորփիր Պլատոնական փիլիսոփայն և իրեն
ժամանակակից իմաստասէրներ ճանչցան և խոստա-
ժանեցան Քրիստոսի հրաշքները, միայն թէ ասանք
ալ կախարչութեան կ'ընծայէին այն հրաշագործ
կտորցութիւնը։ (Արմինիոս ընդդէմ հեթանոսաց Գր. Ա.
Եւսեբ. պապապ. Աւետ. Գր. Ե. Գր. Ա.) Արմինիոս
ապրիլի իրերորդ և ստաղիտական յիսուսական
մէջ կը տեսնուի նոյն ժամանակ պատահած արեւոտ
անսոյժոր խաւարում մը։ Ինչպէս որ կը տեսնուի
Աղբիւնոս Կրեպին Չինաց պատմութեան մէջ։

Ահա՛ Արարացոյնց Օրէնդրին վկայութիւնն ալ,
որ իւր Յերմիոս քառեւ ծնունդ գրին մէջ կը գրէ,
«Չէր ինձմէ խնդրածք ի գուրէ։ Ժամն զի թէ և
այնպիսի մեծահարաւ և քաղաքական նշաններ գործ-
ծէի, ինչպէս որ գործեց Յիսուս Քրիստոս, սակա-
ւին չէիք հաւատար ինձ»։

Վերջապէս ահա՛ իրողութիւն մ'ալ որ ըստ ե-
րեսութիւն մեծ բան մը չլլալովն հանդերձ՝ ոչ ան-
նշան վկայութիւն է բոլոր նեխմանաց ներքին և
խորին հատկութիւն, թէ Յիսուս Քրիստոս հրաշքներ
գործեց ոչ միայն իւր երկրաւոր կենաց մէջ, այլ
նաեւ յետ մահուն՝ իրեն Վատման՝ զիմանդիր
ըլլալով իրեն դէմ ոգորոյ աստուածամարտներուն
Յովնանոս՝ իւր սակաւօրեաց կեանքութեան ժամա-
նակը ողբոյն՝ Յիսուսի կրեպին գէմ ամեն կերպ
հակառակութեամբ կուտեցաւ, այս ամենուն զիտ-
ցածն է։ և անոր մահը՝ Յիսուսի Վատմանութեան

մեծ վկայութիւն մ'եղաւ : Երբոր նա վերջին անգամ Քրիստոնէից զէմ՝ պատերազմելու դնաց 'ի Պարս, իւր զինուց սուսթին յաջողութեանց լուրը տարածուելուն պէս՝ Լիբանիս իմաստալը Անտիօքի մէջ Քրիստոնէայի մը պատահելով՝ որ իւր բաժնիկաւն էր, կատակով ըսաւ անոր. «Ի՞նչ է՛րե՛ն հիմայ հիւանին Որդիւն» : առ որ բարեկամը զոգցեն մարդարէացաւ : «Ձեր զիւրացելին դադաղը շինէ՛ս : Իրօք ալ անանկ պատահեցաւ : պատերազմին մէջ անկայտ ձեռքէ մը 'ի մահ վերաօրեցաւ Յուլիան նետիւ, և իւր քրիստոսամարտ ամբարշտութեան տրիտուր փոխարինին ըլլալը քաջ ճանաչելով՝ առ մոլեղնութեան սրտին և անկէ՛ջ կատաղութեանն՝ (ըստ Թեոփրէսեայ) վէրքին արիւնը ձեռքովը երկինք ցանեց դուշելով, «Յաղթեցեր՝ Չա՛լիկեայից » և Եղին փշեցր : Որուն այս Աստուածալիք ժ պատուհասին վրայ հեթանոսը դառնացեալ սրտիւ սկսան դանդաւոր ընդդէմ Քրիստոնէից : «Ձխարդ Քրիստոնէացք մարթին պարծել երբէք ընդ երկայնմտութիւն Աստուծոյ իւրեանց որ այդպէս զիւրապատարատ է 'ի ցասումն : զի ո՛չ կարաց առ փայր մի սանձել ըզբարկութիւն իւր» : — Ս. Հերոնիմոս կը վկայէ թէ էինք իւր ականջովը լսած է հեթանոսաց այս աղբատունջը :

Այս ուրեմն Յիսուսի Քրիստոսի Աստուածահայտ : նշանագործութիւնները այսչափ թշնամի հակաակորդներէ ևս վկայուելէ ետք, զորս կը գործէր Նա 'ի վկայութիւն Որդի Աստուծոյ ըլլալուն, արդեօք ալ տարակուսելու տեղի կը մնայ անոր Անձին և Առաքելութեան Աստուծայնութեան վրայ : — Հիշայք ինքնին վկայեցին այս բազմապատիկ հրաշքները գործող Յիսուս համար՝ թէ «Մէք օրէնս ունինք, և ըստ օրինաց մերոց պարտի մեռանք, զի Էնչէ՛ն է՛ր Ուրե՛ն Աստուծոյ ԲՈՒՆԻՆ (Յ՝Ք՛՛՛, Եփ. 7) Մին-

չեւ ցայսօր ալ կը վկայեն թէ՛ Յիսուսը անոր համար խաչին վրայ սպաննեցին : որովհետեւ Ուրե՛ն Աստուծոյ և Աստուծոյ է՛ր կ'ըսէր : իսկ արդ՝ կամ այն է որ Յիսուսի գործած այս ամեն վկայեալ հրաշքները պէտք է ուրանալը, և ըսեմք թէ առանց բռնաւ հրաշք մը տեսնելու՝ աշխարհ ամենայն մէկէն 'ի մէկ Յիսուսի այս Նոր կրօնքին դարձած՝ նահատակուելու ակնկալութեամբք միայն, և դարուց 'ի դարս արեւմտացեալ հայրենական կրօնքին ուրաքան՝ միակ մեռնելու համար, որ հրաշքներուն ծայրադոյնը կ'ըլլար, և կամ՝ ալտը է ըսել թէ Յիսուս Քրիստոս թէ՛պէտ և գործեց այս ամեն Աստուածային սքանչելիքները, բայց ինքը մեծ խաբերաց ստախոս խաբդախ մ'է՛ր, և Հիմարտութիւն անուանեալ Աստուած ալ սասնկ ստախոս խաբերայի մը Առաքելութիւնը խաբէութիւնը հաստատուելու համար անոր ձեռքով սասնկ հրաշքներ գործեց : Եւ թէ որ սասնց երկուքն ալ բանի և տրամաբանութեան հակառակ են, հարկ է հիմարտութիւնը խոստովանել, թէ Նա էր ակնկալեալ Մեծապէս, Աստուած և Որդի Աստուծոյ :

Արծից թշնամիք չկարենալով այս անխուսափելի հետեւանքն փախչիլ, հեթանոսաց շատ մը առասպելապատում՝ հրաշքները մէջ կը բերեն, ըսել ուզելով թէ Յիսուս ըրածներն ալ արտաքոյ կարգի բաներ՝ իրօք հրաշքներ չէին, անոնց պէս բաներ էին : Հերոնիկէս առաջինն եղաւ որ այս բազդատութիւն ըրաւ : «Քրիստոնէայք մեծաձայն կը համբաւեն՝ կ'ըսէ, և մեծապէս կը գովեն զՅիսուս Քրիստոս, որ կոյրերը կը լուսաւորէր, և ուրիշ սքանչելիքներ կը գործէր : Բայց մենք լաւ եւս հաստատութիւն կը դաննեմք : քանզի կարող ենք շատ մը ականաւոր մարդկանց նոյնպիսի հրաշքները յառաջ բերել, ինչպէս է Արիստէոսի, Պիթագորայ,

և առջի ուրիշ մարդոց և Սպորդոնիոսի՝ որ Ներոնի թագաւորութեան անեն ապրեցաւ : Ս. Օգոստինոս և Լակտանտիոս ուրիշ հակառակորդներ ալ կը յիշեն որ այսօրինակ արուեստավութեանց կը դիմեն : Սակայն ասիկայ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ՝ հաստատել թէ Զիսուս Քրիստոս իրօք անուրանալի ճշմարտութեամբ կատարած է այն ամեն հրաշքներն զորս Քրիստոնեայք կը հաստատեն : յիշ ապաքէն եթէ հրաշք գործած չըլլար Զիսուս առաջի բացմութեան վկայից Հրէից և հեթանոսաց, հերիք պիտի սեպէին Զիսուսի համար զրուցուած հրաշքները միայն հերքելն ու մէկդի անցնիլը : ինչո՞ւ կը ճշնին այլոց հրաշք անուանեալ սուտ գործքերը մէջ բերելու և Զիսուսին հետ բաղդատելու : եթէ ոչ՝ անոր հրաշից մեծ և ճանարիտ ազդեցութիւնը կտարեւ հնարելու համար, թէ որ յաջողել զօրէին : — Բայց մենք կ'ընենք, թէ Զիսուսի գործած սքանչելեաց պէս թշնամաց խուճապութեան ներկայութեանը գործուած, անոնց պէս խիստ քննութեան ենթարկեալ և բոլոր հակառակորդներէ ու բարեկամներէ վկայեալ միայն մէկ հատիկ սքանչելիք մը կարող չեն ցուցնել հակառակողք : Ապա թէ ոչ՝ եթէ ամեն սուտ կրօնից մէջ այնչափ սքանչելիք կը գործուէին հանուրը ազգաց մէջ, համար էր որ Քրիստոսի և Առաքելոց գործածները անոնց աչքին մեծ և Ստուածային երեւէին, և այն հրաշից պատճառաւ տիեզերք համայն Քրիստոնէութեան աշակերտուէին :

Որոնք ալ կ'ընեն, թէ Ս. Գրքը ըսած են որ սուտ քրիստոսներ՝ սուտ մարդաբէներ պիտի յայտնուին ետքի օրերը, որոնք զմարդիկ խաբելու համար նշաններ պիտի գործեն : ինչպէս նաեւ զեւեւ կան որ լուսոյ հրեշտակներու կերպարանքը կ'աւտուն : Ապա ուրեմն Զիսուսի և անոր աշակերտաց գոր-

ծած հրաշքները մեծ և Ստուածայնութեան նշաններ չեն, քանի որ նոյնպիսի հրաշքներ զերաքրիստոսներն ուղիւեւերն ալ կ'ընեն և պիտի ընեն : — Այլ խաբէական է այս : Ստուածմէ զատ՝ ոչ որ կարող է հրաշագործել : ոչ երկնից հրեշտակները, ոչ ալ բովանդակ երկրի սուրբերը : և բոլոր այն սուրբերը որոց սքանչելագործութեանց սուրբ Մատեանները կը վկայեն, ո՞չ թէ իրենք իրենց կարողութեամբը՝ այլ Ստուածային զօրութեամբ գործեցին ինչ որ գործեցին, իրենց վարդապետութեան և Առաքելութեան Ստուածայնութիւնը ցուցնելու համար : Իսկ եթէ երբեմն թոյլ կու տայ Ստուած խաբեալայից ոմանց նշանագործելու, ճշմարիտ նշաններ չեն անոնք, և չուտ մը կամ քիչէն խայտառակուելով՝ Ստուածային հրաշից փառքը կը յաւելուն : Ասանկ եղան Փարաւոնի մոգերուն, Սիմոն մողին և այլոց սուտ նշանները :

Այլք՝ անմոռադոյն եւս՝ կ'ուրանան հրաշից հնարաւորութիւնը . (այսչափ իրական ապացոյցներ ունենալէն ետքը) իբր թէ ամենագործ ամենակալն Ստուած անկարող ըլլար հրաշագործելու, պատճառ բերելով թէ Ստուած անփոփոխ է : Բայց թէ որ Ստուած հրաշք չկրնար գործել, ուրեմն ամենագործ ամենակալը չէ՝, իւր արարածներուն պէս ոչ ոք՝ ոչ ոք է : Թէ որ Ստուած չկրնար հրաշք գործել, այսչափ վկայեալ հրաշքները որո՞ք գործք են : Թէ որ Ստուած հրաշք չկրնար գործել՝ զի անփոփոխ է, իւր անփոփոխելի բարութեան և նպատակին ինչ փոփոխութիւն եղած կ'ըլլայ՝ երբ բնութեան մէջ վայր մի փոփոխութիւն երեւնայ Սնոր մի և անփոփոխ նպատակին գործադրութեան համար : Այո՛, Ստուած անփոփոխ է, բայց բնութիւնն անփոփոխ չէ՛ . բնութիւնը Ստուած չէ՛ : Այն որ բնութեան կարգը տուեր է, հարկաւ կըլ-

նայ՝ երբ որ ուզէ՝ ՚ի կախ թողուլ կամ փոխել ա-
նոր մէկ ներդրութիւնը՝ իւր խորին խորհրդոց
համար։ Թողուի՞ր որ Ռուսոյ ինքն խայտառակէ
այս խօլ անմտութիւնը, որ կ'ըսէ՝ «Կարո՞ղ է Աս-
տուած սքանչելիք դրծել։ ց' կրնայ իւր սահմանած
օրէնքները տնօրինել։ Ասանկ անվայել խնդրի մը
թէ որ լրջմտութեամբ քննութեան առնուի, ամ-
բարշտական կ'ըլլայ, թ'ո՞ղ թէ անտեղի։ ատիկայ
ժխտողը սխառահասեղ իրեն չտիարանաց պատիւ
տալ է, ղիմքը կասկե փակելը ներքէ է։»

Աստուած կը հրաշագործէ յայտնելու համար
զինքն իրբն հաստիչ և Տէր բնութեան։ Յիսուս
Քրիստոս կ'սքանչելագործէր ՚ի վկայութիւն Առա-
քելութեան իւրոյ, եւս և՛ իւր իսկ անձին՝ Աստուած
և Որդի Աստուծոյ լինելուն։ ապա ուրեմն՝ սքան-
չելքն ըլլալով Աստուածութեան պանծալի նշանակ-
ներն ու վաւերական կնիքը, Յիսուս Քրիստոս ալ
ճշմարիտ Առաքեալ, ճշմարիտ Մեծապ Մարդարէն,
ճշմարիտ Աստուած և ճշմարիտ Որդի Աստուծոյ է։

ՊՐԱԿ Դ.

Մոլորութիւնք ընդդէմ մարդեղութեան
Որդւոյն Աստուծոյ

Որդւոյ Աստուծոյ մարդեղութեան դէմ առաջին
հերձուածն ու մոլորութիւնն է Հրէից, որ ո'չ միայն
Որդի Աստուծոյ չէին համարէր զՅիսուս, այլ և ո'չ
Մեսիա։ — Յիսուսի Աստուած և Որդի Աստուծոյ
ըլլալը արդէն բազմադիմի եղանակօք հաստատե-
ցինք։ իսկ անոր Մեսիա՞ ց' բոլոր դարաց ակնկա-
լութեանց Քրիստոս Մարդարէն ըլլալն ալ թէ՛ եւ
անոնցմով և նոյնչափ մարդարութեամբ և ուրիշ
փաստերով ցուցուցինք այլ և այլ դուրսներու մէջ,

բայց կրկնել արժան է հոս, թէ՛ Մարդարէից կան-
խտացութեանց նայելով՝ արդէն շատե՞նց անցած
է Մեսիայի գալու ատենը։ Թէ որ ըստ սօսից Հրէից՝
եկած չէ նա, ալ գալիք չունի։ և որովհետեւ չը
կրնար ստիլ Աստուածային մարդարէութիւնը, ու-
րեմն եկած և անցած է Ժամանակը։ — Դանիէլի
եօթներորդները (Թ. 25—27.) ի՞նչ հաշուով ալ հաշ-
ուեմք, շատե՞նց լննցած և հազարաւոր տարիներ
ալ փրայն գլորած են։ Զօրաբարէլի երկրորդ Տա-
ճարը պիտի գար Մեսիչը, և այնտեղ ողջաց խա-
ղաղութիւն պիտի տար։ (Մէքէ. Բ. 4—9։ Մ-դւ-
Գ. 1.) Զօրաբարէլի տաճարին կործանումէն ՚ի վեր
ութուտասն ս'աբեր անցան, զոհերն ու պատա-
րագները, սրբութիւնն ու սեղանները՝ որք Մե-
սիայի քառութեան ստուերական նմանութիւններն
էին, հազար ութ հարիւր տարիներէ աւելի է որ
բարձան։ Յուդայի ցեղէն իշխանութիւնը չվերցած
պիտի գար Մեսիչը, (Մէք. Թ. 10.) ինքն իսկ Յու-
դայի շտապիչն պիտի ըլլար։ Յուդայի ցեղի Թա-
ղաւորութիւնը Հերովդէսի վերջացաւ։ անկից ՚ի
վեր հազար ութ հարիւրէն աւելի երկար տարիներ
անցան զացին։ ո՞ւր է Հրէից սպասած Մեսիչը,
որ եթէ մինչեւ հիմայ եկած չէ, այսուհետեւ թէ
որ գալու ըլլայ՝ անկարելի է անոր Յուդայի դա-
ւազանին շտապիչն ըլլալը ապացուցանել։ արձա-
նադրութեան տուամարներն տաճարին հետ այրեցան,
գալիք Մեսիհի մը Յուդայի արմատէն ըլլալը առա-
ցուցանելու վաւերականը ալ չմնաց։ — Ապա ու-
րեմն անկարելի է որ Քրիստոս եկած չըլլայ. և
որովհետեւ թէ՛ ասոնք և թէ՛ միւս բոլոր մարդա-
րէութիւնները որ վեր յառաւ բերինք, Յիսուսի
փրայ բառ առ բառ ան կէտ կատարուեցան
լիովին, և չմնաց մարդարութիւն մը որ անոր փրայ
չկատարուէր, ապա ուրեմն կ'ըսեմք՝ Յիսուս ինքն

է փոստացեալ Օծեալ փրկիչը, և չկրնար ուրիշ մը ըլլալ. և յոյժ անմառութիւն է նոր Մեծօրայի սպասելը։

Եղան հերետիկոսներ որ Գրիստոսի Աստուածութիւնն ուրացան։ Ինչպէս որ Արիստ ստեղծական հոգի կը համարէր զայն, թէ՛ և զերս 'ի վեր բոլոր արարածական ոգիներէն։ այլ ո՛չ իւրք Աստուած։ Ըստ որում կ'ըսէր թէ՛ Բիսուս ըսաւ. «Հայր իմ մեծ է քան զիս»։ (Եւլ. Ժ. 28) — Բայց այս Հօր Աստուծոյ յԱղւուջ մեծութիւնը՝ Որդւոյ Անձին ըստ Աստուածութեան՝ 'ի Հօրէ ծնած ըլլալուն, և ըստ մարդկութեան՝ 'ի Հօրէ խրկուած ըլլալուն և մարդոյ ծնունդ զատնալուն նկատմամբ է, ինչպէս որ կ'իմանան բովանդակ Հաբը Եկեղեցւոյ, և ինչպէս քաջ կ'երեւնայ Աւետարանաց մէջ՝ եթէ աղիկ միտ դրուի ասացուածին. ըստ որոյ կ'ըսուի նաեւ «Փաշը քան զհրէշտակ»։ զոր այսպէս կը մեկնէ Աւետարեալը. «Այլ զիտոր մի խոնարհեալ քան զհրեշտակս, տեսանեմք զԲիսուս» վասն չարքարանաց մահուն, միտօք և պատուով պատկեալ, զի չորհօքն Աստուծոյ վասն ամենեցուն զմահ ճաշակեցէ»։ (Եբ. Բ. 7—9)։ Իսկ Աստուածութեան նկատմամբ ինքն փրկիչն կ'ըսէ. «Իս և Հայր իմ մի ենք. . . . Հայր յիս է և ես 'ի Հայր. . . . Որ ետեսն զիս՝ ետես զՀայրն»։ (Եւլ. Ժ. 50—58, Ժ. 9)։ «Ի նմա ('ի Փրիստոս Բիսուս) հաճեցաւ ամենայն լրումն Աստուածութեանն բնակիլ. . . . Ի նմա բնակէ ամենայն լրումն Աստուածութեանն մարմնապէս»։ (Կւ. Բ. 19)։ Բ. 9)։ Փրիստոսի Աստուածութեանը զրայ վերը լիովին խօսեցանք — Արիստի այս մտորութիւնը զատաարարեցաւ 'ի Տիեզերական Ժողովն Նիկիոյ 'ի 325. յորում ներկայ էր մերս Արիստակէս Ս. Հայրապետ՝ կրեւր որդի Ս. Դուսաւորչին։

Արիստի այլափառութիւնը նորոգեց Արարացւոց Օրէնսդիրն ալ, այսու տարբերութեամբ որ աս

խաչեալ ալ չէր ըսեր զԲիսուս. Բիսուս Բարարանն կ'ըսէր խաչուեցաւ անոր տեղ։ Այս դաւանութիւնն ունին միշտեւ հինա իրեն հետեւողները։

Եղան հերետիկոսներ ալ որ Գրիստոսի մարդութեան զէմ մոլորութիւններ մոլորեցան։ Ոմանք ըսին թէ՛ Բիսուսի մարմինը ամենայնիւ մեր մարմինն նման և մեր բնութեանն էր. այլ երկինքէն բերած էր իւր մարմինը, ընդ կոյսն իրբեւ ընդ խոզովակ անջանելով. պատճառելով թէ մեր մարդկային ապականեալ մեղապարտ մարմինն զգենուլ անճահ էր Որդւոյն Աստուծոյ։ Ոմանք ալ ըսին թէ՛ առաջօր ինչ էր անոր մարդութիւնը։ Ոմանք ալ՝ ինչպէս նաև վերջին օրերս Պիոսի Թ. Պապին Հըս ժողմայ զուարթած Վատիկանու համախարական ժողովը՝ հրաշխառագոյն սխալմանք վարդապետեցին, թէ որովհետեւ Բիսուս Փրիստոս Սուրբ կոյս Մարիամէն մարմին պիտի զգենոյր, անճահ էր որ Ս. կոյսը սկզբնական մեղքը ծնած ըլլար, ըստ որում իրմէ ծնեալ Բիսուս ալ սկզբնական մեղքը ծնած կ'ըլլար իւր բնութեանն անոր տալովը. ապա ուրեմն Ս. կոյսն ալ անարատ յղացած էր Աննայէ (1)։ — Ասիկայ ըսել է՝ թէ Ս. կոյսը առանց բնական և և բարոյական սերման ծնած է. բայց մոլորութիւն մ'է այս, և մոլորադոյն մոլորութիւն մը, յորմէ շատերը բարեմտարար վարակեալ են յանգղոյս. քանզի ըսել կ'ըլլայ թէ Աշխայ սերնդոց մեղքեցեալ և զատապարտեալ բնութեանն տարբեր բնութեամբ ծնած է Մարիամ, ուստի և անկէ ծնած Բիսուս ալ Ազամածին մարդկութեան սերունդէն

(1) Այդ իմաստաբերութեամբ՝ Աննա ալ, անոր ծնողքն և ծնողաց ծնողքն ալ, միշտ նախամարմն եւալ պիտի եր սկզբնական մեղքէ ազատ ըլլային, որ ծնունդներէն ալ նշանօք ըլլար — Բայց ինչու համար, քանի որ մեր մեղքը իւր մարմնով չափկեալ եկած էր Փրիստոս. . . .

և անոր բնաւթիւնն իբր, ասարեւոր բնութեամբ՝ ուստի և մեղացեալ Ազատայ բնութենէն օտար բնաւթիւնն անշէր. նոր բնութիւն մ'ունէր թէ՛ ինքը, և թէ՛ իւր մարմնաւորանն եղով կոյսը. — Եթէ Ս. Կոյսը ըսկզբնական մեղքէ ազատ ծնած էր, ուրեմն սկզբնական մեղքը ի Զովակիմ և Մենադ դադարաւ էր, մեղքը վերացած էր, ուրեմն պատապարտութիւնն ալ վերցած էր. ապա ուրեմն Յիսուսի եկուսորութիւնը՝ Որդւոյ Աստուծոյ մարմնաւորութիւնը՝ աւերող անօգուտ էր. . . . Բայց մեղքին հատուցուող ո՞վ բոլա որ վերցած ըլլար, և ինչ գտն էր որ Որդին Աստուծոյ իւր վրան՝ իւր մարմինն բռնութեանը վրայ՝ իւր կոնակը բարձած բերաւ զամեն խաչապաշտին վրայ. ինչ թշնամութիւն էր որ իւր ժողովուն Բիւշ ապանեց. (Հլա. Ինչէ Ինչէ Խաչմէ Ժողովը վերացոյց ի խաչապաշտն, զի վրցուց վերծեալը ի մեղաց անտին)։ (Ու. Պետ. Բ. 24)։ Հլա Կնիւ Ժեք Զառնայ, և վասն մեր չարչարի. . . . Հա զմեզ լապիւնայ վերացոյց, և վասն անորթնութեանց նոցա մատենցաւ։» (Եւ. ԾԳ. 4—12)։ «Չի նա է խաչապաշտութեան մեր, որ արար զերկոսեան մի, և զմիւրն նորմ ցանկելոյ շակեց, շինեալութեան ի՞նչ Ժողով Խաչմէ. . . . Քանզի ողմ շինեալութեան յանէ Խաչմէ, եկն աւետարանեաց խաղաղութիւն»։ (Եփ. Բ. 14—16)։ «Եւ զմեզ որ երբեմն մեռեալն էին ի մեղս՝ և շանթիբարտութիւն մարմնոյ մերոյ, Կնիւնացոյց յանէ Խաչմէ, շնորհեաց մեզ զանկայն յանցանա մեր, և ջնեկաց զմեռադի որ մեղոյ հակառակութեանն հըրամանօքն իւրովը, որ կայր մեզ հակառակ, երարմ զայն ի միջոյ և բնեւեռեաց ընդ խաչապաշտին. մերկեաց զիշխանութիւնս և զպետութիւնս. յոյրո յանս զիման խաղաղապահեաց. նոյա ահեկալ զնոսա յանէ Խաչմէ՝ և յարութեան իւրուն»։ (Կղզ. Բ. 15—16)։ — Թէ՛ որ Որդւոյն Աստուծոյ անմեղ անարար տն

պարտ մարմնոյն վրայ՝ մարդկային քնուկեանն առաջին մեզքը և անոր դատապարտութիւնը՝ թարթյալան մանր բեռցուած չէր, ինչպէս կրնար մեր ինչպէս իւր անպարտական մոչուտարը սպաննելը՝ ինչպէս կրնար մեր մեզայ պարտել կրել անպարտանքը՝ զայն ի միջոյ բառնալու համար, մեր մեղքը և մեզայ պատուհասը իւր մարմնին վրայ առած չլլարսնէ, իւր անպարտ անձին պատարապը՝ ինչպէս փոխարինութիւն փրկանք կ'ըլլար մեր աղաատութեան։ (Ղեւ. ԺԶ. 10) Ինչ կը նշանակեն Ս. Գրոց այն համարները որ կ'ըսեն. «Ահա եւս ընդ Քրիստոսի ի տարերց աշխարհիս»։ (Կղւ. Բ. 20) «Զայս գիտաւ իջի գի հին մարդն զի իւրեանց զի խաղաղանայի մարմն իւրոյն և եւեւան, զիւրոյն մասն . . . » (Նա. Զ. 6—10)։ Ինչ է այս հին մարդը, մարմն իւրոյն, և անոր Յիսուս իւրեանց ինչո՞ւ կերպեմք և Շարականաց մէջ. «Ար թէր յերկնից վասն մեր. զսուղին առի յայնչանն Արմայ, մարմն իւրեանց բարձրի ի փրկայ խաղաղ անձորատ մեզոց էս»։ (Կւ. հանգիստ. ԲԷ. Ուրմ. ԲԲ. ասն) «Ար ցօղեցեր ի մեզ յամպոյ օրինաց Որդիդ այսօր ըջ կոյսն Մարիամ, յորմէ ծնար մարմնով և բարեբաշխութեամբ ի մեզոցիցին Արմայ էս»։ (Կւ. Նմեք. Առաստ. ԺԶ. 1)

Յիսուսի Ս. Լորդէն առած մարմինը ո՛չ յերկնուստ
բերեալ էր, որովհետեւ՝ ինչպէս որ մինչեւ ճիւղ
սեւասեւ՝ ամենեւին երկիրէն բերուած նորաստանը
և մեր բնութիւնէն տարբեր կամ օտար բնութիւն
ունեցող, և կամ առաջը երեւցած մարմինը երե-
ւոյթի բնաւ ամենեւին չպատշաճիր անոր ունեցած
յատկութիւնները, և առ այն տեղի տալու պատ-
ճառ մ'ալ չկալ։ Իննամետեալ ծնաւ, ՚ի խանձորոցս
պտտանալ, զի Խանձորացաւ բանն և մարմին եղեւ։
(Յ՜ն՜ւ Ա՜ 14.) « Բնդ որ հայերգան, և ծնոց մեզ

չօտաբեցին 'ի վերայ Բանին կենաց' : (Ա. Յ. Է. Ա. 3.) Ժամանակը զարդացաւ սնուս մեծցաւ, բայց 'ի մեղանշարանէ՝ ամեն մարդ կացին կիրք կրեց. բռնուեցաւ, դառուեցաւ, վշտացաւ եւ վշտակեց. զուս, լացաւ, թխաւ, հոգաց, տրտմեցաւ եւ :

Ոչ ալ Աշտարկին մեղքէ անդարտ ծնողքէ առաւ իւր մարմինը՝ ապա ի՞նչ ոչ՝ ի՞նչ էր որ սրբեց Ս․ Հոգին ՚ի Մարիամ․ (Ղ․աւ․ Ա․ 35։ Մ․Գ․ Ա․ 20)։ «Որ մարդեցի Հոգիդ սուրբ շնորհն և զարգանդ մեր քո փառակցին»․ (Ծար․ Եր․) Ի՞նչ բան է մարդ-իշխու, եթէ ոչ՝ անոր մեղանշական կիրքերը, անկարգ փափաքները՝ որ Աշտարկին մեղաց հետեւ-ւորեն են և ՚ի սիրտն կը բարձրանն, և զորո սրբեց Ս․ Հոգին ինչպէս նաեւ արդանդը՝ սուրբ ամսմարանն մի պարտաւորեալ համար իւր խաղցին։

— Լսե՛ք այս ամենուն վրայ Ս. Հարց վարդապետութիւնն այ :

Ս. Գովհան Ոսկերեքուհե կը գրէ. «Ասարեան ա-
սէ, եկ՝ Լ Լէ՛ւ Ի՛նչ-Է, առ Ի ըմբերանել զայնո-
սիկ՝ որք ասենն, եթէ իրբեւ ընդ ցնցող ինչ է-
անց Բրիտան: Չի եթէ այնպէս էր, զի՛նչ պէտ-
արդ ապրի ինչ ինչ, կամ ի՛նչ Լուսաւորութեան ունե-
լնոր Լէ՛ւ, եթէ այլուտեք էր մարմինն, և ո՛չ Ի՛նչ Բ-
լուսն-Լուսն, զիսորդ էր յարմարոյն Յետեայ. . .
կամ Լուսն-Լուսն Լուսն-Լուսն Լուսն-Լուսն: (Ի Լուսն-
Լուսն. չա՛. Գ. Իր. 48):

Ս. Լուսաուորիչ Հայրն . «Սակայն յորժամ կա-
մեցան, ա՛ն զմարդ կային կերպարանաւ, և զգեց-
մարմին, և էջ 'ի մեր նախնութիւն Հմարիտ
իսկ մարդ եղև, և էջ յանարկութիւն Ս
ա՛ն զմարմին բարձնելի, և զօրանցեալ և բարձնե-
ցաւ մարմին և զսփռելն ահա մարմին յանի
Եմուտ յարդանի կուսին և ո՛չ գարեցեալ Հի
նաւորցն փասն մեր մանկեացաւ . և ա՛ն մեղսորդն

တော့အဲဒီကတုန်းကတော့ ခုနဲ့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့
 ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့
 ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့
 ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့ ခုနဲ့ကတော့

Ս. Մերսուրի : «Որ առաքեցար ի Հայրական ծոցոյ ծածկիսն խորհուրդոյ ընդ Հօր յառիտեան, և առեւր իմարմին զեղեցուցելոյ նախառնեղծին» : (Ե-2-ը ՄԵՃԷ ա-հ-դ, Կ-ը, Բ. ԿԷ-ը) «Զինն մարդն նորոգելով փրկիկն ի մկրտութիւն զայ այսօր, զի զապականեալ կող զհրեութիւնս ջրով նորո գործեացն» : (Ա-ը ՚Է Կ-ը, յՐՆՆ-ը, Բ. առաւր) :

Ս. Ներսէս Շնորհալի։ «Այլ և խառնի ընդ մարմնոյ անմարմին բանն . . առելով էփեփեխ Աբրահայ» ուշ չը գտնուէնք և ի բրնձին, այլ Մարկոսի հիշատակէն . . . Զի եւս կ'ընթերցուի՞մք Ռոմ.՝ ՅՈՐԾԷ ՄՈՐԻԿԷ ԱՌԲՈՒՍՏԻՍԻ ՄԵՆԴԻՍԻՆԷՆԸ ԱՂԱՎԱՆԷՆ ԱՂԱՄԱՅ ԲՆՈՒԹԵՆԼԷՆ ԷՐ . . . Բովանդակեցաւ յորովայնի կուսին անբովանդակելին աւարածոց, յորմէ առեալ շէքսի հիշուելուն և ապա Գառնի Բնակչի՝ զնոցի և վիրտուս և զմարմին, խառնեալ միացոյց ընդ անմեղ և անապական բնութեան իւրոյ, և եղեւ նոցօք մի և անբաժանելի, սիրտ խելով ոչ գրեութիւն մարմնոյ յանմարմնութիւն այլ զէջուելուն հօգին յանմեղութիւն և զապականացուն յանապականութիւն . . . (Որով) Որդիք Աստուծոյ եղեւ Որդի մարդոյ . ո՛չ ո՞նե Աստուծոյ Որդի, և ո՞նե՞ մարդոյ, զվին Որդի յերկուս բաժանելով որդիք, ըստ հայհոյութեան Նեստորի Բանբի բանն ո՛չ ի մարմին էփեփա, այլ Խաչագոս ի մարմին . ո՛չ Խաչագոսի մի, այլ միասնութիւն մի . և ո՛չ ի կուսին արզանդի արարչագործութեամբ թանձրացոյց իւր մարմին՝ ըստ Հարափառաց ոմանց տակոյ, այլ ի կուսելի առ մարմին . ո՛չ տաք ի նմանէ, այլ ի նորին բնութենէ . և ո՛չ առաջօր իրբն ընդ խողովակ ինչ անցեալ՝ ըստ Եւտրեյակ և համարտ

Ապա ուրեմն՝ Յիսուս Բրիտանոս Ս. Կոյս Մարիա-
մէն առաւ իւր մարմինը, Բաւ Գործիւնայ Բաւճիկնե-
րէկէկեմէն շքեալս գահիկայ, առեթեւոյթ մարմնա-
ռուկէկեմէն ալ շանցաւ ընդ Կոյսն իրիւր ընդ խո-
ղովակ: ոչ ալ յարգանդէ կուսին Նորդոյ արարչա-
կիւրաց իրեն մարմին մը՝ օտար ի Մարեմայ մարմ-
նայն բնուկէկեմէն: և Մարեմ իսկ ընդ սկզբնական
մեղք և դատապարտութեամբ ճնամ ըլլալով, Յիսուս
Բրիտանոս անկէ Աղամին մեղուցեալ և դատապար-
տեալ բնութիւնն առաւ: Ոչ զոր յանմեղութեանն
և ի յարախին, ալ զոր յետ մեղանացն և դա-
տապարտութեանն, ցա՛ զպիտար գեանք և զաղ-
ջամդէին բնութիւն մեզ: ցա՛ զմօրս մեղանական

Սարէլ Լիբէլացին և անոր հետեւող Հայրաշար-
չարեանք ալ իբրորդութեան անձնաւորական եր-
բեակ անորից բաժանմունքն ուրացան, ժարդապե-
տելով թէ լոկ անուստական էր այդ բաժանմուն-
քը, և թէ՛ Հայր Որդի և Հօգի անուանները՝ Ա-
ստուծոյ տարբեր յայտնութիւնները՝ կամ Աստու-
ծային գործոց տարբեր յարաբերութիւններն ու
եղանակները կը ցուցնեն. չարաշար մեկնելով Ս-
Գրոց այս տեսակ խօսքերը թէ՛ «Հայր յիս է և ես
ի՛ Հայր»։ — «Էս և Հայր մի իմե՛ք»։ — Որ ետեան
զիս, ետեա զՀայր»։ եւ, իայց անհնարուն կանա-
ւորութիւն է Գիրքին խօսքերը ասանկ քաշկուտելու
Արգիտք նոյն անձն էր ՚ի Յօրդանան մկրտուողը,
նոյն անձն՝ յերկնատա մկայողը, և նոյն դարձեալ՝
աղանակեալք նոյն անձն Հայր եկաւորողը։ Արդեօր
նոյն և մի՛ անձին համար կ'ըսէր իմքն Յիսուս՝ Հայր,
Որդի և Հօգի, և անոց անուամբ մկրտել կը հը-
րամայէր հիւսաւտացեալս։ Ի՞նչ կը նշանակեն Գիրքին
այն համարները որ Աստուածութեան մէջ անձանց
բազմաւորութիւն կը նշանակեն. («Եւ՛ ՚ի Տէր Գիրք»։
Ի՞նչ կը նշանակեն այն համարները՝ որ անձանց
որդայնից բաժանումն՝ և իրարմէ եղողութիւն կը նշ-
անակեն. «Եւ՛ն ՚ի Հօրք, և եկէ՛ յայրաւոր, դարձ»։

եալ թողում՝ զաշխարհ, և ելեա՛մ առ Հայր . . . :
 Հոգին ճշմարտութեան որ 'ի Հօրէ ելեա՛մ . . . :
 Մխիթարին Հոգին Սուրբ, զոր առաքել Հայր յա-
 նուն իմ : և : (ՅԷԷ ԺԶ. 28: ԺԵ. 28: ԺԴ. 26:)
 Ապա ուրեմն անխիտ զարանութիւն մ'է այս, որոյ
 վրայ ասկից աւելին չարժեք խօսիլ:

Նեստոր և հետեւողքն ևս՝ 'ի Քրիստոս ո՛չ միայն
 երկուց բնութեանց զանազանութիւն կը գնէին, այլ
 և երկուց անձանց՝ Քրիստոս մարդ և Քրիստոս
 Աստուած՝ երկու լրացեալ անձնաւորութիւն կը
 մտնէին, երկու գէւեջ՝ երկու անձինք և երկու
 բնութիւնք բաժան 'ի միմեանց, որք զանազար-
 տեցան 'ի Տիեզերական Ս. Ժողովն Եփեսոսի 'ի 431:
 յորում ներկայ էին՝ ըստ Փափաղեան Հ. Խղնա-
 տիտի ('ի Պատմ. Եփես. Բ. Գլ. 2.) աշակերտք
 Արքայն Սահակայ և Մեսրոպայ: Ասոր հետեւող-
 ները երկու բաժանեալ բնութիւններ պատահաբար
 առ միմեանս եկաւորեալ դաւանելուն համար՝ ըս-
 ուեցան ելեւթեւի . և ասոնք ու ասոնց նմանին են
 զորս կը նշովեմք ըստ կարգաւորութեան Մխարանի
 մերում Մայրոնի՝ 'ի ձեռնադրութեան՝ ասելով,
 «Նշովեմք զամենայն հերձուածոյն, զՍրիտս, զՄա-
 կեդոն, և զՆեստոր, և զամենայն երկաբնակաց
 դասն» . ու չէ թէ 'ի Քրիստոս անխառն՝ անշը-
 փոթ և անբաժանելի միաւորութեամբ միացեալ
 երկու բնութիւններ ուղղափառապէս դաւանող-
 ները, ինչպէս չարամտաբար կը զրգարտէ զմէն
 Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ուխտեալ թշնամին
 Գաթըրճեան, ('ի Կեդէ-Իւր Եր. 85.) որուն անշուտ
 այս չազիարդիութիւնը խայտառակելու համար
 Մխիթար Արքան իւր Բաւգրքին մէջ ըսեր է .
 «Մերթ եւս ասին ելեւթեւի նորա, որք երկուս բը-
 նութիւնս ասեն 'ի Քրիստոս՝ հանդերձ երկու գի-
 մօք և անձամբք . և այսպիսիք են Նեստորականքն»:

(Էփես. ելեւթեւի) Արդարեւ Մխարանի կարգաւո-
 րութենէ՛ն ելեւթեւի ըստածները Քաղկեդոնիինե-
 րուն համար կրնայ զրուցուած համարուիլ՝ բայց
 դարձեալ Հարց այս կարգաւորութիւնը յոյժ ուղ-
 զափառափան է . ըստ որում այս նշովքը սահմա-
 նած էին այն ժողովքին և անոր դաւանակցաց վը-
 րայ, անոր համար որ զիտէին թէ՛ այն ժողովքը
 նեստորամիտ է, և երկու բնութիւն ըսելով՝ երկու
 գէւեջ և երկու անձ կ'իմանայ . և առ այս ձեռքեր-
 նին վայրենիութիւն ունէին Յունաց՝ միանդամայն Նես-
 տորականայ վիպութիւնքը, ևս և Լեոնի տուժա-
 րին բառական աղաւաղ թարգմանութիւնը, որ
 արգարեւ նեստորամիտ իմաստ կու տայ, (որ էւ
 Կեդէայ վիճեալի Մեթեւեանց հրաբուխն լեւեալ
 Գաթըրճեան Եփեսոսեան ձեռնադրութեանց մէջ) . ապա ու-
 րեմն սեւ զրպարտիւններ են անոնք որ Հայոց եկե-
 ղեցւոյ այս դաւանութիւնը քաջ զիտնալով՝ կը զըր-
 պարտեն թէ՛ այս նշովքը ուղղափառապէս երկու
 բնութիւն դաւանողներուն գէ՛մ սահմանուած է և
 կը տեսէ . մինչդեռ Հայոց Եկեղեցին ինքն ալ 'ի
 Քրիստոս երկու բնութիւն կը դաւանի ուղղափա-
 ռապէս, միացեալ և անշփոթ . և ահա իւր դաւա-
 նութիւնը . «Ասեմք մի բնութիւն 'ի Քրիստոս, ո՛չ
 չփոթմամբ ըստ Եւտիքեայ, այլ ըստ Կիրիլի Աղէք-
 սանդրացւոյ՝ զոր 'ի զիրա Պարտաբանցն ասէ ընդ-
 գէ՛մ Նեստորի, եթէ մի է բնութիւն բանին մարմ-
 նացելը, որպէս և հարկն ասացին . և հարս կոչէ
 զԱթանասիոս և որ յառաջ քան զնա՝ Եւմեք յա-
 ճանդութենէ որդոցն ասելն զայս, և ո՛չ ըստ չա-
 րափառացն կարծեաց չփոթուած կամ յեղումն կամ
 այլայլութիւն արկանելով 'ի միաւորութիւն Քրիստո-
 սի՝ մի ասել բնութիւն : Այլ փոխանակ միանձնա-
 ւորութեանն՝ զոր զուր ասէք 'ի Քրիստոս, որ է
 ուղիղ և խոստովանեալ 'ի մէնջ, է՛ և մերս մի բը-

նութիւնն ասելն զոչդ և նման, և ոչ հերժօւածոս զութեան կարծեաց տղազ աւ: Եւ յայտ յայնմանէ է, զի յորժամ բանիւ խօսիմք վասն նորին իրի՝ ոչ ՚ի նմին միայն դադարեմք, այլ և զերկուցն յառկութիւն ցօցանեմք, որպէս և չարչարանացն և մահուն վերասացեալքն յայտնի են ՚ի սրբայն Աթոռնաւ: Այն զի ասէ թէ Աստուած գոյով բանն՝ անչարչարելին էր բնութեամբ, սակայն ընդ չարչարելի մարմնոյն անբաժանելի միացեալ անմարմինն, և որ այսպիսիք՝ բաղուեմք: Քանզի մի բնութիւն ոչ վասն այլ իրիք ասի ՚ի մէջք. այլ յաղագս անբաժանելի և անճառ միաւորութեան բանին և մարմնոյն:—Նաեւ յերկու բնութիւն ասելոյն՝ յորժամ ոչ վասն բաժանման լինին ասացեալքն՝ ըստ Նեոտորի, այլ վասն զանչափութիւնն զսոցանելոյ ընդդէմ չարափառացն Եւտիքեայ և Ալոդինտրի՝ ոչ յախշիմք: . . . » (Ներքեւ Ընդհանրէ, է Էջն հարցաւ Մանուէլ Աւետ. Ընդհանր. Եր. 61 Տ. Կարգիւ)։

Նեոտոր՝ Արաբոսէն, Արաբոսէն, Տերմոյք ալ չէր ըսեր Ս. Կրիստի. այլ Քրիստոսէն, Բարբաբէն կ'ըսէր. (որով կ'ըսէինք զՆիսիակոս քաղաքականք) ըսելով թէ Մարիամն ծնածը լոկ մարդ էր, Աստուած չէր. Աստուած չէիր. բայց Աւետարանիչը կը պատէ, թէ Եղիսարէի մարդարեւկան ոգւով Մայր Տեառն, Տերմոյք անուանեց զկոյսն. (Ղուկ. Ա. 43)։ «Եւ ուստի է ինձ այս, զի եկեղեցի Մայր Տեառն իմոյ առիւս ըսելով. Աստուծո և Տեառն զերական Ս. Ժողովն Եփեսոսի վճռեց Արաբոսէն, Արաբոսէն, Տերմոյք անուանել զՍ. Կրիստ. զի անկէ ծնած Քրիստոսը ոչ թէ լոկ մարդ էր ըստ չարափառութեան Նեոտորի, այլ Աստուած, որ հաճեցաւ մարմնն առնուլ անկէ, առաւ անոր արեւնէն, թանձրացաւ բանն Աստուած ՚ի նմա, և Երգիւ Բան Բան. (Յովն. Ա.) առանց Աստուածութիւնն

՚ի մարմնն փոխուելու. . . . Ըսողներ ալ գտնուեցան ետքէն որ ՚ի Քրիստոս մի միայն Աստուածային կամք կար. մարգկային բնական հոգի ալ չունէր, և անոր տեղը իւր Աստուածութիւնը կը Լեցնէր: Այլ ասոնք Ս. Գրոց յայտնաբեր և ուղղակի դէմ էին, ինչպէս և Նիկիոյ, Կ. Պոլսոյ և Եփեսոսի ժողովները վճռեցին և անոր տեղ ուղղափառ վարչապետութիւնը հաստատեցին:

Նիսիական Հարք՝ Ամենասուրբ Երրորդութեան վրայ Ս. Գրոց պարզ և մեկին բանիւք ուսուցածները հանգանակելով, որուն վրայ ետքէն Եփեսոսի և Կ. Պոլսոյ Տեղեւորական Ս. Ժողովներն ալ ինչ ինչ բացատրութիւններ աւելցուցին. յոյժ զիրիմաց ոճով սահմանեցին և ուսուցին զաւանիլ այսպէս: Մի Աստուածութիւն, որ ունի երեք բաժանումն՝ առնչակից հակադրութեամբ, երեք անձինք, երեք դէմք. բայց անանկ երեք բաժանում մը՝ որ երեքութիւն չկապներ, այլ Երրորդութիւն. Երրորդութիւն անբաժանելի. միութիւն յերիս որիչ անձինս. մի կամք. մի ներդրութիւն և երեք որիչ անձինք և դէմք ՚ի միութեան Աստուածութեան:—Իսկ Որդւոյն Աստուծոյ մարդեղութեանը գալով կ'ուսուցանէ թէ Որդին Աստուծոյ Աստուած է, Աստուած Մասուծոյ Հօրէ ծնեալ, համազոյակից Հօր, կամ բացատրութեամբ՝ նոյն ինքն ՚ի բնութեանէ Հօր, մի անձն յԵրրորդութենէ, որ եկն էլ յերկնից յարդանդ մաքրազարդեալ Մարեմայ կուսին, իննամեակայ ժամանակաւ ժուժկալեալ ըստ օրինի մարդկութեանս, մարմնացաւ մարդացաւ ծնաւ հատարեալապէս Հոգւովն Արամ. որով էաւ մարմնն հոգի և միտ և զամենայն որ ինչ է ՚ի մարդ, հաւաքագէտ և աչհաքագէտ:— Աւստի և ՚ի Քրիստոս երկու բնութիւնք երկու կամք կ'ուսուցանեն, Աստուածային և մարդկային, անչափ մանաւուն և ան-

բաժանելի միաւորութեամբ միացեալ որով կ'ըսուի, մէկ Քրիստոս, մէկ Որդի. զի մի և նոյն Աստուածային անձն է՝ որ մարմին դգեցաւ. անհարկ էր Գեղեցւոր ալ ինքն՝ նոյն անձն մարմնաւորեցաւ. վասն որոյ և մի և նոյն անձին՝ որ Աստուած և մարդ է յերկուց բնութեանց միացեալ ըսքանչելի խառնուածով, կ'ընծայուին տնկաւորարար անոր թէ Աստուածային ստորագելքն ու ներգործութիւնքն, և թէ՛ մարդկային յատկութիւններն ու կրքերը (կամ որ նոյնն է, երբեմն մարդկայինները անոր Աստուածութեանը կ'ընծայուին, և Աստուածայինները՝ մարդկութեանը) ըստ այնմ, թէ՛ «Որդին մարդոյ որ էն յերկինս» (3-ժ. Գ. 15) «Երկրորդ մարդն Տէր՝ յերկինց . . . զՏէրն փառաց ո՛չ ՚ի իսնչ հանելին» (Ա. Կռ. Բ. ԺԵ. 47: Բ. 8) «Ի՞նչ էս յերկինց, ոչ զի զկամս իմ արարից . . . Տեսանիցէք զորդի մարդոյ՝ զի ելանիցէ ուր էր զաստջինն» (3-ժ. Գ. 38-35) — Մի և նոյն անձը՝ կ'ըսուի Ուրբէ Աստուծոյ և Ուրբէ մարդոյ. մի և նոյն անձը՝ իբրեւ Աստուած և Որդի Աստուծոյ՝ պաշտօն և երկրպագութիւն կ'ընդունի. մի և նոյն անձը դարձեալ իբրեւ Որդի մարդոյ միջնորդ փրկութեան մարդկան՝ պաշտօն և երկրպագութիւն կը մատուցանէ Աստուածութեան և Սմին իրի և առած է Աստուածարանութեան. «յԵրրորդութեան» այլ ոմն և այլ ոմն. այլ ո՛չ՝ այլ իմն և այլ իմն. այլ ՚ի Քրիստոս՝ այլ իմն և այլ իմն, այլ ո՛չ՝ այլ ոմն և այլ ոմն» . որ է ըսել՝ Երրորդութեան մէջ երեք որիւ անձինք կան, բայց երեք որիւ բնութիւնք չկան. իսկ ՚ի Քրիստոս՝ երկու տարբեր բնութիւններ կան, այլ երկու տարբեր անձինք չկան. կամ՝ ինչպէս որ Գրիգոր Աստուածարան կ'ըսէ, «ՅԵրրորդութեան երեք ոմն, և մի ինչ. իսկ ՚ի մարդեղութեան՝ մի ոմն և երկու ինչ» . քի՛ յԵրրորդութեան՝ երեք ան-

ձինք և մի բնութիւն. իսկ ՚ի մարդեղութեան՝ երկու բնութիւնք և մի անձն:

Հին հայերէնն շատերը երկար տարիներ քննելու բառին վրայ երկար վէճեր քննեցին. ոմանք բնութիւն ըսելով անձնաւորական որոշմունք՝ անէ կ'իմանային, ուստի և ՚ի Քրիստոս՝ յետ միաւորութեան երկուց բնութեանց՝ մի բնութիւն կայ, այլ եւս երկու չկայ կ'ըսէին, ընդդէմ անոնց՝ որ երկու բնութիւն կ'ըսէին ՚ի Քրիստոս. և բնութիւն բառով յարկնէ կ'իմանային: Բայց վերջերը երբ որ բնութիւն բառին սահմանը տրուեցաւ, ձայները միացան, վէճերը և հակառակութիւնները վերջացան, և այսօր յայտ՝ միաբան են ամենայն Եկեղեցիք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՆ

«Հասարակ է ՚ի Սուրբ Հոգին, յանելն է ՚ի Կոստանդնուպոլսէ»

ՅՈՐՈՒԱԾ Ա.

Անհարկ էր Սուրբ Հոգին

Ս. Երրորդութեան երկր անձնաւորութեանց մին է և Ս. Հոգին. ինչ որ են Երրորդութեան՝ Հայր և Որդի, նոյն է և Հոգին. — Ս. Հոգուն ՚ի Հօրէ և յՈրդւոյ որիւ՝ զատ անձ մ'ըլլալուն՝ անթիւ վկայութիւններ կան ՚ի Ս. Գրքո, որոց զխառնեքը միայն ասուք են. «Հոգի Աստուծոյ ընկեր ՚ի վերայ ջուրց» (Ծնդ. Ս. 2) «Եւ աղաչեցից զՀայր, և ալ մխիթարիչ տացէ ձեզ, զի ընդ ձեզ քննեցե ՚ի յաւիտեան. զՀոգին ճշմարտութեան. . . . Իսկ Մխիթարիչն Հոգին Սուրբ՝ արեւմտեցե Հայր յա-

նուն իմ, ևս սառնացե՞ ձեզ զամենայն . . . Երբմամբ
կէնցե՞ միտիթարիչն, զոր ես սառնեցիք ձեզ 'ի Հօրէ,
զՀոգին ճշմարտութեան որ 'ի Հօրէ ելանէ, ևս լէ-
սեցե՞ վասն իմ. . . Եթէ ես ոչ երթայց՝ միտիթա-
րիչն ո՛ւր կէնցե՞ առ ձեզ. ապա եթէ երթամ, սա-
ռնեցիք ձե՛ս առ ձեզ: Եւ. Նո՛ւրմամբ յաւերժանեցե՞ զաշ-
խարհ. . . Երբմամբ կէնցե՞ նա՛ Հոգին ճշմարտու-
թեան, սառնեցե՞ ձեզ ամենայն ճշմարտու-
թեամբ. . . » (Թեմ. ԺԳ. 15—17, 26; ԺԵ. 26;
ԺԶ. 7—15 եւ .)

Աստու Քրիստոս Հօր անձնէն և իւր անձնէն որո-
շելով զՀոգին՝ իրեւ զատ անձ մի կը նկարագրէ .
Եթէ սառն միտիթարիչ կ'ըսէ, սառնել անձն կը նշա-
նակէ, զոր Հայր առաքեցէ կ'ըսէ. առաքելոցը՝
կատարեալ անձնաւորութիւն մ'է. և կատարելք
պաշտօնն ալ անհատ անձնաւորութեան յատուկ
է. այս է՝ ընթ յեւթնեցե՞, սառնացե՞ յեւթնեցե՞,
ճշմանցե՞ լուսնի, յաւերժանեցե՞ լուսնեւ, սառնեցե՞
յեւ եւ. եւս և զատ դէմը կը յատկացնէ անոր. Նո՛ւ
վկայեացէ, Նո՛ւ ուսուցէ, Նո՛ւ յանդիմանեցէ,
եկեցէ Նո՛ւ, առաքելցի Նո՛ւ եւ. եւ Ապա ուրեմն
Հոգի Աստուծոյ, Հոգի Քրիստոսի, Հոգի Որդւոյ
եւ ըսելով՝ Հոգի անուամբ զատ անձնաւորութիւն
մը կ'իմանա՞մք. և չեմք կրնար ունէ՞լնա՞մք՝ զընթեան
Աստուծոյ եւ իմանալ, ըստ բարբառի՞նչայ Սոկրիտեանց
Քանդի ստեղծ անձնութեան զէմ՝ ալ Պրիմիս սա
խօսքերը կրնամք մէջ բերել. «Աստուած յուսոյ՝ լի
արարեց՝ զձեզ ամենայն խնդութեամբ և խաղաղու-
թեամբ, առաւելուլ ձեզ յուսով զընթեան Հոգւոյն
սրբոյ. . . » Գործեաց Քրիստոս ինեւ. . . զըն-
թեմք Հոգւոյն սրբոյ: (Հով. ԺԵ. 15—19) «Քա-
րոյնաց Թովմանէս զԱստուծ որ 'ի Նազարէթէ, զոր
օծն Աստուած Հոգով սրբով և զընթեմք: (Գործ.
Ժ. 38) Եւ բանեմք և քարոզութիւն, ո՛չ պատիք

բանիք իմաստութեան, այլ սրբեմք: Հոգւոյն և զը-
նթեմք: (Ա. Կորնթ. Բ. 4) Այս համարներուն մէջ
յայտնապէս կ'երեւայ որ Հոգի անունը զօրութիւն
չնշանակելէ զատ՝ ըստ ամենայնի զատ անձնա-
ւորութիւն՝ անձնական որոշ յատկութիւն ունեցող
զատ դէմը կը նշանակէ, որ իրեն յատուկ զօրու-
թեամբը կը լեցնէ յուսով. որոյ յատուկ զընթեմք
կը գործէ Որդին. և Թէ՛ Աստուածային զընթեմն
ուրիշ է, և Հոգւոյ անձը ուրիշ է. ըստ որոյ կ'ըսէ.
«Զոր օծն Աստուած Հոգով սրբով և զընթեմք»,
— «Արքեմք Հոգւոյն և զընթեմք»:

Հոգւոյն սրբոյ՝ 'ի Հօրէ և Որդւոյ զատ՝ երրորդ
անձնաւորութիւն մը ըլլալու մասին՝ ունիմք 'ի Ա.
Պրիս շատ մը վկայութիւններ, որովք յատուկ ան-
ձի վերաբերեալ ամեն յատկութիւն և ներդրու-
թիւն կը տեսնեմք որ ունի Ա. Հոգին. ըստ որում
կը խրկուի, կու գայ, կ'եւլայ կը վերնայ, կը ջա-
նայ, կը շարժի, կ'երթայ, կը շրջի, կը խօսի, կը
լսէ, կը սովորեցնէ, կը ինչեցնէ, կը վկայէ, գալի-
քը կը յայտնէ, կը միտիթարէ, գիտնէ, կ'օգնէ, կը
բարեխօսէ, կը շարժէ, կը արտմի, կը նեղանայ, միտք
դիտաւորութիւն հաճութիւն կ'ունենայ, հաւաք կը
գործէ, պարգևներ կու տայ, կեանք կ'ընծայէ,
կը սրբէ, կը վերածնէ, եւ, եւ, եւ: (Եմթ. Ա. 2;
Զ. 5; Եմթ. ԿԳ. 10; Թեմ. Զ. 65; ԺԳ. ԺԵ. ԺԶ;
Հով. Բ. 26—27; ԺԵ. 15; Ա. Կորնթ. Բ. 10—11;
Զ. 11; ԺԲ. 8—10; Եթեմ. Դ. 30; եւ եւ եւ)

ԹՅՈՒՈՒԱՅ Բ.

Ս. ՀԻՔԻ ԱՐԽԱՆԷՏԷ

Թէ՛ Ա. Պրոք և Թէ՛ Նիկիդեական գրեանց մէջ՝
ամեն անգամ որ Հոգի անունը Ամենասուրբ եր-

բորդուժեան մէկ անձը նշանակող անունի մը պէս
կը գործածուի, Սաբէ ստորագրեցին ալ ընդհանրա-
պէս անոր վրայ կը դրուի՝ իբր հրդեհ փութիւնը
բացատրող յատուկ ստորագրելի, արարածական
հոգի նշանակելի արդեւում համար, որոց յատկու-
թիւնը չէ անփոփոխելի ինքնաբերու ճորութիւն ու-
նենալ։— Նիկիական Հանգանակին մէջ «Անեղ» և
«Կանաքեալ» ստորագրեցին եւս ստորագրուած են՝
անոր Աստուածային կատարեալ անձնաւորութիւն
մը փրփուր արդեւում համար՝ յատկեն «Հաստատեմ ՚ի
սուրբ Հոգին՝ յանեղն և ՚ի կնոսարեալն» քնդդէմ
Սաբէլեանց, որ իրրորդութեան երեք անձինքն ի-
րար կը խառնէին կը շփոթէին և ՚ի նմին իսկ Նի-
կիոյ Տիեզերական Ս. Ժողովն դատապարտեցան ևս
և ընդդէմ Սակեդոնի հոգեւարարին, որ բոլոր-
քառ ղՀոգին և դատապարտեցան ՚ի Տիեզերական
Ս. Ժողովն և Պօլսոյ ՚ի 381, յորում ներկայ կը
գտնուէր և մեր Ներսէս Մեծ Ս. Հայրապետը .
(՚ի Պատմ. Եկեղ. Հ. Իննասիւնի Գլխաւոր Գլխ. Գլ. Ի.)
այլ եւս ընդդէմ Սոկրեանց, որ ղՀոգին արարա-
ծական Հոգի ալ չրին, Հոգի անուր Աստուծոյ
զորութեան լոկ մէկ նշանակը համարեցին, որոց ան-
մեկուն ղէմ հանդանակը այս դժանդութիւնը տա-
լէն ետքը կը յաւելու նշովքն ալ. «Իսկ որք ասեան
էր երբեմն» . . . յորում ոչ էր Ս. Հոգին և կամ թէ
յոգէից եղեն կամ յայլմէ կոթեմէն տսեն վնեղ
զնդին Աստուծոյ և կամ զՍ. Հոգին, և թէ՛ փո-
փոխելի են կամ այլայլելիք՝ զայնպիսին նշովք կա-
թուղիկ և Առաքելական Եկեղեցի»։

Ս. Հոգւոյն Աստուածութիւնը սպացուցանելու
դժուարութիւն մը չունիմք։ Ս. Գրքը մէջ՝ Հօր և
Որդւոյ ասանձնաւորութեանց ինչ բաներ որ կ'ըն-
ծայուին իրբն Աստուածութեան, նորին իսկ կ'ըն-
ծայուին և Հոգւոյն և (բաց ՚ի Հայրաբնէն և Քրիստոս-

Ինէն) հախընթաց յօդուածին մէջ տեսանք անոր
ազատ անձնաւորութիւն ընծայուիլը. կ'ընծայուի
եւս ինչ Երեմ և Աստուածային անանձ յարեմէն
գործ և պաշտ։ Այս ուրինն ինչպէս որ Հայրը և
Որդին՝ համադրյալից այլ և այլ անձինք են ՚ի ժի-
ւում Աստուածութեան, նոյնպէս և Ս. Հոգին հար-
կաւորապէս մէկ անձն է Ս. Իրրորդութեան՝ հա-
մադրյալից Հօր և Որդւոյ։

Ա. Ուէլ Երեմ Ընթիւն Ս. Հոգւոյն։ Յետու Քրիս-
տոս՝ ինչպէս որ իւր անձին համար կ'ըսէ. «Ելի ՚ի
Հօրն» (3-էն. Ժ. 26.) նոյնպէս և Ս. Հոգւոյն հա-
մար կ'ըսէ. «Հոգին ճշմարտութեան, որ ՚ի Հօրն ե-
լանէ» (3-էն. Ժ. 28.)

Բ. Աստուածային անանձ Ընթիւն Ս. Հոգւոյն։ «Ա-
նանիս, ընդէր ելից աստանայ զփրտ քո, ստեղ
քեղ Հոգւոյն սրբոյ . . . ոչ ստեղեր մարդկան, այլ
Աստուծոյ» (Գործ. Ե. 5.) «Թէպէտ և բաժինք ընդ-
հաց են՝ այլ Հոգի նոյն է. եթէ բաժինք պաշտա-
մանց են, այլ Տէր նոյն է, եթէ բաժինք յաճողու-
թեանց են, այլ Աստուծոյ նոյն է»։ (Ս. Կորն. Ժ. 4.)
«Ձի Տէր Հոգին է, ուր Հոգի Տեսուն է, անդ ազա-
տութիւն է»։ (Ս. Կորն. Գ. 18.) — Պօղոս առաքեալ՝
Եսայեայ (Չ. 9.) խօսքի Պատմ. Գլխաւոր Գլխ. Գլ. Ի-
նն, Բարեւ Տեսուն ըսելով մէջ կը բերէ, Ս. Հոգին
էր կ'ըսէ՝ այն խօսող Տէրը և Աստուծոյ. «Քարոյ
խօսեցաւ Հոգին ասք ՚ի ձեռն Եսայեայ մարդարէի
առ հարսն մեր, և ասէ՝ եթէ ես» (Գործ. Ի. 25.)
— Ստեփաննոս՝ իսրայէացեաց աս Մովսէսիս Աս-
տուծոյ ղէմ հակառակեցին Ս. Հոգւոյն ղէմ հա-
կառակել կ'անուանէ. «Խոտապարանոցք և ան-
թրիստք սրտիք և ակամօք. դուք հանապաղ Հո-
գւոյն սրբոյ հակառակ կայք. որպէս հարքն ձեր՝
և դուք»։ (Ի. 30—31.) դարձեալ Պօղոս առաքեալ
տաճար Աստուծոյ կ'անուանէ՝ զհաստացեալս, և

կ'ըսէ թէ Հոգին կը բնակի 'ի ձեզ, «Ո՛րդ գիտէք, եթէ տաճար էք Աստուծոյ, և Հոգի Աստուծոյ բնակեալ է 'ի ձեզ»։ (Ա. Կորնթ. Գ. 18-) և 'ի նմին իսկ թղթին կ'ըսէ ևս. «Ո՛րդ գիտէք, զի մարմինք ձեր տաճարեն Հոգւոյն որ է 'ի ձեզ՝ զոր ունիքն յԱստուծոյ, և չէք անձանց Տէր, բանզի գնոց գնեցաք»։ Իստուարարարէք զԱստուած 'ի մարմինս ձեր և յողիս ձեր»։ (Գ. 19—20i)

տասի և 'ի Հոգին Աստուծոյ : (Ա. Կրթ. Զ. 11.)
 «Ապրեցցց զմեզ 'ի ձեռն աւազանին միւսանգամ
 ծննդեանն, և նորոգութեամբ Հոգւոյն սրբոյ :
 (Տժ. Գ. 5.) «Հոգւով Աստուծոյ հանձն եւ զգեաւ :
 (Մ. Բ. ԺԲ. 28.) «Այն Հոգին ցփկիւպարս : Մատիւր
 և յարեալ 'ի հասարակ յայտնի : . . . Մինչդեռ
 Պետրոս զմաս ածէր վասն տեղեանն, այն Հոգին
 ցնաւ, ահաւասիկ արք ոմանք խնդրեն զքեզ : այլ
 արի՛ էջ՝ և երկն ընդ նոսա առանց իրիւ խղճելոյ,
 զի ես առաքեցի զնոսա : . . . Այն Հոգին սուրբ,
 որոյնցէք ինձ զԲաւնարսաւ և զՍողոմ 'ի գործ՝ յոր
 կոչեցեալ է իս' պրոսա : (Գ. Բ. Ը. 29) Ժ. 19. Ժ. Գ.
 21) և և և և :

Ե. Պատմ. Աստուծոյն ընդ-Ե. Ա. Կրթ. 1 :

Արդէն յայտնի է փոխին հրահանգը՝ Մկրտու-
 թեան համար, որ կատարուի յանուն Հոր, և
 Արդւոյ և Հոգւոյն որդւոյ. (Մ. Բ. ԺԸ. 19) և և .) որ
 է ըսել՝ յանուն երկու գրգաւիկից համազոյակից ան-
 ծանց Ս. Երրորդութեան :

Առաքեալը հաւատք յոյս և սէր հաստատել
 կ'ըզէ 'ի Հոգին. աղթելով առ նա, և կը յուսելու
 թէ Ս. Հոգին կ'իկնայ պիտի փրկէ և և . «Այլ մեք
 սիրելիք՝ եղիցուք լինել զանձինս սրբութեամբն
 հաստոց 'ի Հոգին սուրբ և կազմուք յաղթաւ, պա-
 հել զանձինս սիրովն Աստուծոյ. ակն ունել ողոր-
 մութեանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի 'ի
 կեանսն յախտեանականս : (Յ. Բ. 20—21.) «Ոմանք
 առ հետաւութեան զՔրիստոս պատմեն, այլ ոչ
 սրբութեամբ. քանզի համարին նեղութիւնս յա-
 բուցանել 'ի վերայ կապանաց խոց : քայլ այս զինչ
 է՝ որով օրինակաւ և իցի, եթէ պատճառաւոր՝
 և եթէ ճշմարտութեամբ, Քրիստոս պատմի. և
 ընդ այս խնդամ՝ այլ և ուրախ եւս եղցւ. զի գի-
 տեմ եթէ այս պահի ինձ 'ի փրկութիւն 'ի մերոյ

խնդրուածոց, և 'ի պարզեաց Հոգւոյն Յիսուսի
 Քրիստոսի, ըստ ակնկալութեան և յուսոյն իմոյ
 . . . (Փ. Լ. Բ. 14—30.) «Իսկ պատու Հոգւոյն
 այս է. սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, եր-
 կայնեմութիւն, քաղցրութիւն, բարութիւն, հա-
 ւատք, հեղութիւն, ժողովայնութիւն, և և . (Գ. Բ. Բ.
 Ե. 22—24.)

Առաքեալը բարեմայրութիւն ընելով փողովք-
 դեան համար՝ Հոգւոյն սրբոյ շնորհք խաղաղու-
 թիւնն ու հաղորդութիւնը կը մաղթէ՝ անոնց :
 «Շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և սէրն
 Աստուծոյ, և հաղորդութիւն Հոգւոյն սրբոյ, ընդ
 մեզ ամենեանս. ամին : (Բ. Կրթ. ԺԳ. 15.) «Ի
 Յովհաննէս առ եօթն խնդեցեալ՝ որ եւս յԱսիա,
 շնորհք ընդ մեզ և խաղաղութիւն Աստուծոյ . . .
 և յեօթն զօրութեանց Հոգւոյն . . . և Յիսուսէ
 Քրիստոսէ . . . (Յ. Բ. Բ. 4—5.) «Այլ Աստուծոյ
 յուսոյ՝ լի արասցէ՝ զմեզ ամենայն խնդութեամբ
 և խաղաղութեամբ, առաւելու մեզ յուսով զօ-
 րութեամբ Հոգւոյն սրբոյ : (Հ. Բ. ԺԵ. 15.)

Պօղոս Առաքեալ երդումն կը կնքէ Ս. Հոգւոյն
 անուամբ՝ Քրիստոսի անուամբ երդուընդամ առնել-
 «Ստուգութեամբ անեմ 'ի Քրիստոս և ոչ ստեմ,
 վկայեն ինձ միտքիմ 'ի Հոգի սուրբ : (Հ. Բ. Բ. 1.)
 երդումը ըստ հին և նոր օրինաց՝ միայնոյ Աստու-
 ծոյ պաշտելի անուան վրայ կ'ընդամ առնեն օրի-
 նաւոր կրկնք ըլլալ. քանզի ինքնին Աստուծոյ պի-
 տէս հրամայած է, յիւր անուն երդուել : (Բ. Պեճ. Զ.
 13. Ժ. 20. Ս. Ե. Կ. 12. Լ. Բ. Ե. 23. Կ. 16.
 Երեմ. Դ. 2.) և ոչ բնաւ յօդարի անուն երդուել :
 (Եթ. Ե. 7. ԺԲ. 16.) Բնական ալ էր. «Երդումն»
 երդուընդոյն կողմանէ ճշմարտութեան կամ իրաւ-
 մասպահութեան հաւատարմութեան երախտարու-
 թիւն և կնքը ըլլալով, անանկ էակի մը անուն կ'ըն-

քել արժան է, (ինչպէս և անանկ դատուած է ամեն հին և նոր ազգաց մէջ,) որ երդմնադրութիւնը՝ ստութիւնն և անհասարմութիւնը պատժելու, և հասարմութիւնն ու ուխտապահութիւնը վարձատրելու կարող, միտ ամենուրեք ներկայ, ամենագէտ՝ ամենատես՝ ամենագոր ըլլայ, միով բանիւ՝ ճշմարիտ Աստուած ըլլայ, և չեմանոք իսկ՝ որ շատ աստուածներ կը պաշտէին, երգումը Գեղեցիկ Եփէ աստուծոյ միայն (եզականապէս) կը կերէին։ Ապա Պողոսի երդնուիլն է՝ չեմ աստուծոյ, իւր բանից ճշմարտութեան վրայ զՍ. Հոգին կոչելը՝ բարոյել է թէ Ս. Հոգին Աստուած է։ Հետեւեալ ար մի անձն է պաշտելի և երկրպագելի Ս. Երրորդութեան, որուն անուան երդնուիլն օրինաւոր է և հրամայեալ։

Ի վերջոյ՝ Յիսուս Քրիստոս Ս. Հոգւոյն Աստուածութեան վրայ այնչափ պայծառութեամբ քարոզելէն ետքը՝ անոր մեղքով գործած զօրութիւնները մէջ ձեռնելով իւր անտարակուսելի ապացոյցք նորին Աստուածութեան, ըսաւ. «Որ որ ասիցէ բան զՍոգւոյ մարդոյ՝ թողի նմա. բայց որ զՀոգւոյն սրբոյ ասիցէ՝ մի՛ թողի նմա։» (Մատթ. ԺԲ. 32.) Որ ըսէ է. եթէ որ զՍոգին Աստուծոյ մարդկային կերպարանօր՝ մարդկային կարեօք և կրօնք (անմեղանշանօք) պաշարեալ տեսնելով՝ զինքը Աստուած անուանել վարանի, և մարդ անուանէ, մեծ մեղք չգործեր այնչափ՝ որչափ Ս. Հոգւոյն քրանելազօրծ զօրութիւնն տեսնելով՝ հանդերձ՝ զինքը Աստուած չդաւանի. ըստ որում հրօքն՝ սքանչելիքն Արարիչ Աստուծոյ յատուկ է գործել. արարածական բնութենէ ետքը որ անձնար է որ անխաբար իւր կարենայ հրաշագործել։

ՅՕԳՈՒԱԾ Գ.

ԲԵՒՆԻ ՀԻՔՈՅՆ ՍԵՐՅՈՅ

Բղիսուն Հոգւոյն սրբոյ է՝ յաւիտենական յառաջ խաղացումն Հոգւոյն ի Հօրէ անժամանակապէս. որ կ'ըստի եւսմ կամ զԵւսմ իւրաքանչիւր, այլ ոչ բնաւ Զասոյ, ինչպէս կ'ըստի Բանին Աստուծոյ ի Հօրէ յաւիտենական յառաջ խաղացմանը. Քանզի Բանն Աստուած ՚ի Ս. Գիրս կ'անուանի Որդի Աստուծոյ, իւրաքանչիւր, Եւսմ, Գեղեցիկ, և ԶԵՒԼ. այլ ոչ ԲԵՒՆԻ. իսկ Հոգին՝ բնաւ ԶԵՒԼ կամ Որդի Հօր չըսուիր, այլ միայն ԵՒԼ կամ ԲԵՒՆԻ, ՀԻՔԻ և ՇԻՆԻ ԱՒԵՂԵԼԻ։

Թէ ինչ արդեօք զանազանութիւն կայ այս երկոցուն ծագման մէջ, Որդւոյ ծննդեան և Հոգւոյն բղիման մէջ, անգիտելի է մեզ, զի անհասանելի իսկ է. և հասարայ վարդապետութիւնը սահման կը դնէ ասոնց միայն տարբեր ծագումներ ըլլալուն, այլ այն տարբերութեանց ինչ ըլլալը որոշակի չկրնար սահմանել. քանզի և բացատրելի չէ՝, արարածական ծնունդէ և ելմանէ անհունապէս տարբեր և հետեւ ըլլալով, որով և արարածոցս անհասանելի անխմանալի դառնալով, Այսպէս կը վարդապետէ Ս. Օգոստինոս ասոր վրայ. «ԸԳԵԴԵՄ ՄԵՍ. Գ. 14.» Ահա այս է մեր պատասխանի, Թէպէտ իմանայցես և թէ ոչ. ՚ի Հօրէ է Որդի, ՚ի Հօրէ և Հոգին սուրբ. այլ նա ծնեալ, սա երեալ. . . և իսկ թէ՛ զինչ խորի ընդ ծնունդն և ընդ բղիսուն կայցէ՛ ո՞ր կարէ մեկնել ՚ի խօսել զայն՝ գերաբար, բնութենէ։ Ոչ ամենայն որ երանէ՛ ծնանի, թէպէտ ամենայն որ ծնանի՛ երանէ. . . Զայսոսիկ գիտեմք, այլ սահմանել ընդ ծնունդդ և ընդ ելումն՝ անգի-

տանամք, անկարանամք, չենք բաւական : —
Հասկընամք՝ կամ ո՛չ, այս ստորոք է որ Հոգւոյն բող-
խումն ու Որդւոյն ծնունդը տարբեր յառաջ խա-
ղացումներ են. անանկ որ՝ թէ՛եւ երկուքին ալ
միօրինակ (հոմանունաբար) քառանկ և եւանկ կրնայ
ըսուիլ. բայց Որդւոյն՝ Բէւեան և Բէւեան, և Հոգ-
ւոյն՝ Զնանք և Զնանք չկրնար ըսուիլ. անոր համար
Որդին և Հոգին իրարաւ եղբայր չեն կրնար ըսուիլ,
ո՛չ ալ Հայրը Զնա կրնայ ըսուիլ Հոգւոյն, այլ
Բէւեա կամ Բէւեան Նեքորթանն (1) :

Հոգւոյն Սրբոյ բղխմանը միայ Հայաստանեայց և
կենդեայ գաւառութիւնն այս է. — Հոգին սուրբ Եղիս

(1) Պատգման Սասունաւարանից անցնչ. իմաստակութիւնն
է՝ այս, թէ Հոգին եկե՛ Գործէ Հոգի բառի՝ Եւեայ եղած
Կ՛ուլն ընդ Որդւոյ. — Բայց այս սուտ է. զի Հայրը. Զնա չէ
կրնար ըսուիլ Հոգւոյն, Բէւեա կ՛ըսուի. Հոգին ալ Զնա չէր
ալիք, որ Եւեայ կամ Եւեայ անուն առնու. Բէւեան աւ ծնունդ
կամ թէ նմանութեամբ բաղով. Եւեայ Գործէ և Եւեայ Գործէ մի
նայն բան չեն. Եւեայ և Գործէ նմանօրինակ ծագումն չունենին
չեն կրնար ըսուիլ. Զո՛ւ փոխեն է, ան՝ ծնանք. — Սակայն եկե՛
Հոգին 'ի Հորն և Սրբոյ ծագումն ստան ըսուիլ, այն ժաման
նակ Սրբոգութեան կրքն անձնոց անհաղորդական առնելու
թիւնները երաւ խառնուելով՝ մէկ պարթի, երկու հոգ կամ չեղ
գործական բղխող, երկու եղբոր (բոս Պատգմանաց խոսելով)
և մէկ ինքնին գաղափարները երեւան կու գան. Հոր անքն՝ Զո՛ւ
չեցնման Որդւոյ Հայրը ըսուի չեն. Տոյնցմանը Հոգւոյ բղխող
միտքութեան և պար պիտի ըսուի միտքութեան Որդւոյ
Որդւոյ անքն՝ Տոյնցմանը Հոր Որդի բառի չեն՝ Տոյնցմանը Հո-
գւոյն հայր՝ միտքութեան և եղբայր անքն ըսուի (բոս Պատգ-
ման Սասունաւարանութեան) Հոգւոյ անքն՝ Տոյնցմանը Հոր և
Որդւոյ բղխումն կրտսերական բառի չեն՝ նկատմանը Հոր բող-
խումն և ինքն և նկատմանը Որդւոյ՝ որդի միտքութեան և եղ-
բայր անքն ըսուի. . . . Բանի՛ խոյնիւրդ և սուրբանայն սրբո-
գիւտ են այս գաղափարները Ս. Փարց յաղագրութեան ինքնա յայտ
նի տպիկցութեան զենք և անքն՝ գաղափարներն 'ի Հորց
Եւեայն. բայց և այնպէս 'ի Հորն և Որդւոյ բղխման փոփո-
գիտութեան հարկաւորութեան կրծացին. Ս. Գրիգոր անքնի բո-
նոր տպիկցութեան չեն :

կամ երանկ 'ի Հորն, և անուն Որդւոյ. ց. եւանկ
'ի Հորն իրրեւ 'ի Բղխող անքն, և անուն Որդւոյ՝
իրրեւ յնդանաւարան աղբերէ : Կամ, Հայր բղխն
ՂՀոգին (Թէ՛ն. ԺԵ. 28.) և Եւայ Որդւոյ. (Թէ՛ն. Գ. 54—
55.) և Որդւոյ կամ Որդւոյ՝ այստեղս երեւի Հո-
գին է. և կամ, ինչպէս Շնորհալի կ'ըսէ,
«Խոստովանիմք և զՀոգին սուրբ. . . յառաջ եկ-
եալ յանկարծանքսնն Հորն՝ անկարծաւորաւ ան-
նապօրութիւն կատարեալ, անխնայալ և անձառ
յկեցա դուով. Զո՛ւ եւեթենն դո՛ւքմա՛ն — 'ի Հորն
ՄԻԱՅՆԱՅ. իսկ բոս անակրթեան և շնորհարա-
խութեան հաւատարապէս Հոր և Որդւոյ » : (Ընթե-
նք. 75.) Այսինքն է՝ Հոգին սուրբ երեւեանք յա-
ստաւագրայն 'ի Հորն Ժո՛ւն. բայց որովհետեւ ինչ-
պէս Հայր՝ յայնպէս և Որդին ունի զՀոգին. (Թէ՛ն-
պէս և Հայր յիւրեան՝ և Որդին 'ի Հորն,) ունի և
բաշխել գլեորնս նորին, կամ 'ի ձեռն նորա շնոր-
հարալիւրդ. Աման սրայ՝ Թէ՛ն 'ի Հորն միայնոյ է
Հոգին, ուստի և այնպէս էր բուն Հոր Ժո՛ւն, բայց
Որդին ևս Հոգւով շնորհարալիւրդուն հաւանք՝ կ'ըսուի
ևս Հոգին Հոր և Որդւոյ, այլ ո՛չ յնաւ 'ի Հորն և
Որդւոյ :

Գրիգոր Սասունաւարան ալ կ'ըսէ. «Կեն ինն
և աղբիւր, և զէս դետաւ ածի. . . թերեւս աղբ-
եօր միտքն Հայր, և միտքն Որդի, և միտքն
Հոգին սուրբ յարմարագ պիտ ինչ իցենն : (Սկոտթ-
'ի Բանն Զ. Հոգի)

Բովանանքս Գամանալացի. «Հոգի Հոր որպէս 'ի
Հորն եկեալ. զի ոչինչ յարժանն առանց Հոգւոյ,
ևս և Որդւոյ Հոգին, ո՛չ որպէս 'ի նոնն (պղխեալ
կամ յառաջ եկեալ), այլ որպէս ՇՈՂՈՒՆ 'ի Հորն
եկեալ, զի Ժո՛ւն դո՛ւքմա՛ն Հայրն (է) » : (Սկ. Գեթ. Զ.
— Գեթ. Զ. — Գեթ. Գ. ԺԵ.)

Ճոն Բարսեղ. «Որ անձինն է Հոր՝ անձին և ան-

[illegible]

Բողոքականք ասոր բանիւ չունին . իրենք Հայ-
բաղնոցայ վկայութիւն աւանդութիւն չեն ընդու-
նիր , միայն Ս. Գրքոց վկայութիւնը կ'ուզեն . Ս. Գրք-
ոց մէջ ալ յԱրդւոյ բոլորում քուսած բան ամենեւ-
ին չկայ , ընդ ազօտ գրուցուած ~~առաջ~~ մը կայ .
առումն ալ է Հայ-Հաթի ոչքերէ որոնք երեսնէ ,
և ոչ ալլ ինչ . Ի Հօրն ելանէ , յԱրդին դադարէ ,
և յԱրդւոյ կամ յԱրդմբ արտաքս երեւի կամ ա-
ւարիք : Նմանութեամբ խոստելով Բեւոյ ակն է Հայր-
ապրիւր հանձն յԱրդին . որով դ ետ յառաջ խաղացել
չօղին : — Բնամ ամենեւին ասկից տեւի իմաստ
առող բառ մը չենք գտնար Կ Ս. Գրքո . ուրեմն
անթարգմանելի է մեզ բողոքականաց արտաքս Ս.
Գրքո և յԱրդւոյ բոլորում դաւաններն . և միան

գամայն յայտարարենին՝ թէ՛ իրենց դաւանութեան
հաւատոյ մասանց ամեն մէկը՝ Ս. Գրոց վկայութե-
նէ՛ հաստատութիւն ունի, և ոչ աւանդութեան։

Ահա՛ անասիկ Ս. Հոգւոյ բոլորման համար Գրքին
յայտնի խօսքերը. «Թրժամ եկեաց Միսիմարին, և
գոր էս առաքելն ձեզ 'ի Հօբէ, զՀոգին ճշմարտու
թեան որ 'ի Հօբէ եմէն. . . . Թրժամ եկեաց Նա
Հոգին ճշմարտութեան, առաքելոց եաց ձեզ անե
նայն ճշմարտութեամբ. . . . Նա զիս փառաւո
րեացէ, զի յձեռն անդի առնալու և պատմեաց ձեզ
Չամենայն ինչ որ անէ ի Հօբէ 'իմէ, իմա առաքելն
անէ իմա, իմ յեմէ անդի առնալու և պատմլ ձեզ. . . .
Զի ո՛չ եմէն շարով տայ Աստուծո՞ զՀոգին (Որդւ
ոյն)՝ Հայր սրբէ զՊրոք, և զամենայն ինչ՝ ետ 'ի
ձեռս նորա. (Թմն. ԺԵ, 26: ԺԶ. 13-15: Գ. 34-
35) Բիշուամ է նաեւ քանի մը տեղ Հոգի Աստուծոյ,
Հոգի Հօբ, Հոգի Ուրաշ, Հոգի Յեռան, Հոգի Քիւրաւի
Արտ. Գ. 16: Գագա. Գ. 6: Ա. Պեթ. Ա. 11: Գործ.
(Ժ. 7):

Ինչպէս յայտնի է երեւոյ, այս անունն մէջ միայն «Որ Ի չօրէ երանէ» խօսքն է՝ յորում պատճառապէս քանի է իմանալուք։ Առաջինն մէջ չկայ ատկիպէ, վասն զի առոր մէջ ալ Ի չօրէ կ'ըսէ. և ո՛չ չէր։ «Ջոր եւ առաքելոց ձեզ Ի չէրէ»։ և արդէն առաքելոն ալ երեսպ ըզխեալ անձի կը պատշաճի։ Եւ դարձեալ առաքել, գալ, չընէ, վերանալ, իջանել եւ երբ որ Աստուածութեան վրայ կը դրուցորին, Աստուածային ներգործութիւնսն կ'իմացորին, ո՛չ քան նկատագրին տեղադրութեան թիւն և ոչ այլապէսովն բղխում է իմացաբանութեան վե։ Արդեւ ճամար ալ դրուցուած է թէ Հոգիին խորհուրեացաւ. այսպէս կ'ըսէ Որդին ինքն. «Մատերո՞ք առ իս» և լուարորդ զայս. ո՛չ Ի սկիւանի ծածուկ ինչ անցացայ, և ո՛չ Ի անդում խաւարին երկրի

խնայ Հոգին ալ հարկաւորապէս հարց, կամ Աստուծոյ հարց է հուլիեամբ զոյնութեամբ : որ ըսել կ'ըլլայ թէ Հոգին նոյնազոյ նոյնաբուն համախառն համապատիւ եւ չէ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ : այլ՝ այլ իմն, տարբեր, օտար է Աստուածային բնութեան, եւ արարած - ուստի եւ այլայլելի՝ փոփոխելի բնութիւն ունի : եւ ահա այս ալ կը նշուիմք ըստ վերնոյն 'ի հանգանակին :

Լամբրոնացին Ս. Ներսէս կ'ըսէ. «Չէզոքին Քրիստոսի ասեմը՝ աչ Բէ 'ի Նման յառաջ Գլխէն առեալ է քշեալ, որ է հասարար նմին և համափառ բրդխումն, այլ 'ի չօրէ : . . . չօքի Քրիստոսի ասեմ, իբր տնօրինարար առեալ 'ի չօրէ է աչ Եկէ 'ի Նման Բռնեալ : ('ի Չէք Թառառքէ : 'ի Բան չօքի Քրիստոսի) Դարձեալ : Որպէս Որդին չօք միածին, նոյն է չօքին նմին առնելն : (Ան . 'ի Բան չօք հոգի չօքի)

Սարգիս վարդապետ Շնորհավոյ . « Հողին Քրիստոսի ասել այն է՝ դոր Պօղոս միտս Քրիստոսի ասէ : Եւ դարձեալ թէ , որ զՀողի Քրիստոսի ո՛չ ունի , սա չէ նորս : Զայս ասելով սոցա (յս՝ Պետրոսի եւ Պօղոսի) եւ խոստովանելով , զվականատիխենն եւ ըզդէն էութիւն եւ զընթիւն եւ զԱստուածութիւնն նշանակեն : Զի զՀողին Քրիստոսի ասել՝ ա՛ւ ՚ի նմանէ - է ի քե՛ն ՚ի դռնո՞ւսէ , զի պատճառ Հայր միայն է որդե՛կ Որդւոյ՝ նմանապէս եւ Հողւոյ . միոյն ծննդեամբ՝ եւ միւսոյն երկրորդեամբ՝ ըստ անսուտ Տեսուն ծայ-
նին . Նա ասէ Հողին ճմարտութեան որ ՚ի Հօր
եղանէ : Իսկ զիրն առ Հողին զհաւակամութիւնն
եւ զհաւասարութիւնն երեւելապէս խոստովանի նա :
(Է՛ Քիւ . կ-Բ . Ը-Բ . Պե- . Ճու . Բ . ՚ի Բան Ա . Պե- . Ա . 11 .
եր . 204 . 7-դ . կ- Պօլոս) Դարձեալ . « Պատճառ Հայր
միայն է որդե՛կ Որդւոյ՝ նմանապէս եւ Հողւոյ » : (Ա՛ Խ-
Եր . 56—57)

Շնորհալույցն դաւանութիւնը տեսանք 'ի վերն

Թէ՛ք բղխումն Նոգւոյն՝ Վրաւ էութեանն պատճառաւ
առ 'ի Նորէ միայնոյն է՝ ալլուր՝ կ'ընէ եւս. ճշայր
է պատճառ առաւելոյն, (յի՛) իրալու պատճառ
չեղողն երբ,) Որդւոյ ծննդեամբ, Նոգւոյն բրդխ-
ումովն է՝ (ի բնն հաւանոյն, որ առ Ս. Երբարտն-Թէնն.
Տող. 45—46):

Դարձեալ՝ «Թոն թարգմանէ՛ մեզ տիրաւար՝
«Չնոզւոյն ըզխումն անքրննաւար» .

αβδ γ ζ ο ρ τ ε θ κ λ μ ν ξ π ρ σ τ υ φ χ ψ ω

«*Вънѣшнѣмъ и вънѣшнѣмъ вънѣшнѣмъ вънѣшнѣмъ*» :

(¹/₂ 磅之 4-4-77 2-2 0-1-1 6-1-1 7-1-1 8-1-1
89 55—56 :)

Ի Ս. Գիրս կայ նաև Յիսուսի փշմամբ Սևաթե-
կանը՝ «Առէ՛ք Հոգի սուրբ» քսելը, (Յեփ. Ի. 22):
Բայց անտարակոյս խնէ Բեթել չէ՝. խնէ նշան է
անողւոյն, այլ ո՛չ պատճառողութեան։ Ինչպէս
մեզ ալ արտաքինութեամբ կը փայտը նէ՛. նշան է
որ չունէ անխէ, և ո՛չ թէ չունէ և քոյրներն։ Յար-
դեանց իրաց ալ ապացուցեալ է այս արդէն։ Յի-
սուս փշելով «Առէ՛ք Հոգի սուրբ» քսելուն՝ զՀոգին
սուրբ չէր որ սուս Առաքելաց, այլ նոցին ի պաշ-
տոն Աստուծոյն իրան կոչման սրբաբար չնորէն էր
սուրբ Հոգւոյն, որով կը հաստատէր գանձը Առա-
քելական պաշտաման մէջ. բայց ի նմին զօրանալու
համարձակելու համար՝ Հոգւոյն սրբոյ եկեղորու-
թեան օգէտ ունէին Առաքեալք։ — Անտարակոյս՝
Հոգովական վարդապետք ալ՝ երբ մկրտութեան
նուրիս փայլ և երախայրին երեւոյ և՛ խնէ, զՀոգին
Բեթելնէն չեն ցուցունք. զի խնէն՝ Բեթել չէ։

Թէ որ Քրիստոս փշելով զսուրբ Հոգին տուաւ Առաքելով, հապա ինչո՞ւ «Պատուէր տայր նոցա յերթասանգէն մի՞ մեկնել, այլ սպասել աւետեանցն չէր» զոր լուարուցն յիշենք» (Գործք. Ա. 4.) Ի՞նչ խոստում էր որ ըրաւ Առաքելով յասնին, Թէ՛

«Ահա՛ ես առաքեմ՝ զաւետիս Հօր իմոյ 'ի ձեզ . և գուցէ նստարարէ 'ի քաղաքիս յԵրուսաղէմ, մինչեւ զգեւուցուց զօրութիւն 'ի քարձանոց» : (Ղ=Կ. ԻԳ. 40) Եւ ինչ էր Պենտեկոստէի տօնը կատարելու համար վերնատան մէջ խմբուած Առաքելոց և հարիւր քանի շափ բաղմոսիւեան վրայ իջածը և աւնոց 'ի հրեղէն լեզուս ընդ ունածը : (Գ=Է. Բ. 1—4) — «Չի դեռ եւս գալոց էք Հոգին՝ կ'ըսէ Սուկերբան, զիմորդ վաղարոյն երբեմն առէր ցնոսաթէ Առէ՛ք Հոգի սուրբ : Վայելապէս . զի նախ մասամբ ինչ ընդելս զնոսա կաղմեացէ Հոգւոյն, և բաւական առ 'ի ընդունել : Չի թէ հրեշտակ երեւեալ Գանիէլի՝ յերկիւզէն հանդերձեալ էր լուծանիլ իսկոյն, յոյժ մանաւանդ սորա յանտանէւոյն Աստուծոյ կրկն : Արդ կամ զայս պարտ է ասել, կամ թէ նախ զլինելոցն իրբեւ դեղեալ ասաց, որպէս զայն թէ Խոռ ձեզ իշխանութիւն կոխել զօժս և զկարիճս : Առ ընդէ՞ր ոչ մերձ գորովս առ նոսա դեռ եւս Քրիստոսի եկեալ լինէր Հոգին նախ քան զերթալ նորա . Վայելապէս . զի նախ պարտ էր յերկինս ելանել մերոյ բնութեանս և հաշտութեանցն աւարտել և ապա դալ Հոգւոյն և հաստատել զհաշտութիւնս . և այլ ազգ . զի մի ցուրտ կամ աւելորդ թուիցի նոցա գալուտ Հոգւոյն, այլ աստուածային և շահաւէտ : Չի թէ Յիսուսի մերձ գորով եկեալ լինէր Հոգին, և Սա գնացեալ և հա մնացեալ, ոչ արդեօք թուեցեալ լինէր զպն նորա իբր միութարութեան աշխկերտացն . . . Նախ քան զհաշտութեան խոստացաւ զՍ. Հոգին, և այժմ դարձեալ կրկնէ՝ Եւ ես առաքեմ զնոց յերթան . . . » (Ի Ժն. Գ=Է. ԺԸ. Ա. 'ի քնն Ա. Ժ. Ը.) — Մեկնիչն Ղուկայ իղծատուս եւս կ'ըսէ . « (Քրիստոս ասէ .) Ահա ես առաքեմ զաւետիս Հօր իմոյ առ ձեզ : Գործ ինչ առժամայն եկեղ 'ի

նոսա զնորսն Հոգւոյն 'ի իշխ յերէս և այլն . » (Ի Ժն. Ղ=Կ. 'ի քնն. ԽԻ. 43) Ս. Օրոստիոս իսկոյն լաւ եւս խորը մտնելով կ'ըսէ . «Ոչ այնպիսի քաջազէպ զմոսա անեալ ոմանց 'ի Հարց կարծեցին, թէ յայն ընթերցուած գրոյն փշեաց Աստուած յերես նորա « (Ագաոնց) չուէ կենդանի, և եղև մարդն յոգի և կենդանիս . » (ԻՄ=Կ. Բ. 7) ոչ եթէ յայնժամ տուաւ հոգի առաջին մարդոյն, այլ որ էրն արդէն 'ի նմա՝ կենդանացաւ Հոգւով արդով : Գայտ յոժարեցան նորա՝ այնու զի Տէր Յիսուս յետ յարութեանն 'ի մեռելոց՝ փշեաց ասելով յաշակերտսն, « Առէ՛ք և Հոգի սուրբ » . որով համարին նոյնպիսի ինչ գործ ծնցեալ յԱռաքեալսն՝ որպիսի առ նախինսն եղև . որպէս այն թէ ըստ նմին բանի առէր և Աւետարանիչն, Եւ եղև աշակերտոց յոգի կենդանի : . . . (Առ ոչ այնպէս .) Այնու գոր Տէրն արար՝ փշեղով և ասելով . « Առէ՛ք Հոգի սուրբ », յայտ արար թէ Հոգին սուրբ ոչ Հօր միայն, և այլ և միածնին Հոգի է . նոյն ինքն է Հոգի Հօր և Որդւոյ . որով է Եւրոտրոպութիւն Հայր և Որդի և Հոգի սուրբ . ոչ աւարած, այլ արարիչ . Գնեղի լիւս է քննել 'ի մարմնս թերեւոյ յառաջանալ՝ ոչ եթէ ցայնիւն և քննիւն եւ Հոգւոյն լիւս, այլ եղանակ իմ առ 'ի միտ առնուլ՝ ըստ որում ասացիք, թէ Հոգին սուրբ հասարակ է Հօր և Որդւոյ . . . Բայց՝ առ սեն . փշեմն կամ չուէ Աստուծոյ իմանի՝ եղանակ 'ի նորա բերանոյն . . . (ըստ այնմ) » Եյս 'ի բերանոց և բարձրելոյն ինչ : (Արեւ. ԽԻ. 55) Սակայն ոչ ասաց զինքն իմաստութիւնն 'ի բերանոյն Աստուծոյ փշեալ այլ՝ եղեալ . և զորօրինակ մէք կարող եմք՝ ոչ 'ի մերոյն բնութեանն որով մարդս եմք, այլ 'ի լրջաւ արեւ սորոյ աստի՝ տարեւառիկ ինկելով չուէ տալ 'ի փշեմն, նոյնպէս նարարար էր Աստուծոյ ամեն նազօրի՝ ոչ յիւրական ընտելենէ, և ոչ յընթեւ

րակաց ինչ արարածոց, այլ յանգոյնց առնել չունչ ('ի փշելն յերեսս Աղամայ) . . . Բայց զի դոքա՝ որք 'ի գորց խօսել կամին, և ո՛չ ուշ ունին ասացուածոց Գրոց, գիտացանք թէ 'ի բերանոյն Աստուծոյ ելանել ո՛չ զայնմանէ և եթ' ասի՝ որ նորարուեթնակից իցէ, թո՛ղ լուիցեն կամ ընթերցցին զգրեալն 'ի գիմաց Աստուծոյ . « Զի գաղձ ես, և « ո՛չ ջերմ, և ո՛չ ցուրտ, հանդերձեալ ես փոխիլ « 'ի բերանոյ իմն » : (Յայ. Գ. 18) . . . » (Օգոստ. Ե. 44. Առաջ. Գր. ԺԳ. ԳԼ. ԻԴ) :

Արդ՝ ստեփանեղով խօսքերն իսկ ի՛նքեմբ . Ս. Գիրքը Ս. Հոգւոյն համար 'ի Հօրէ և Արդւոյ ելանել բոլորով սորվեցուցած չէ՛ մեզի, մեզ ալ արժան չէ՛ մասնաւոր Աստուծոյ էութեան վրայ՝ որ խորհրդոց խորհուրդն է, Աստուծոյ մեզի յայտնել չուզած գաղտնեաց թափանցել ճգնիլ . Ս. Գիրքը մեկին բանիւք կ'ուսուցանէ թէ Հոգին Հօրմէ կ'ելլայ, և Որդիէն կ'առնու . իրաւունք չունիմբ Աստուծոյ այս խօսքը փոխելու, և մեր ժպիրհ խորհրդովք դաւանութեան նոր ձեւ մը յօրինելու այն բանին վրայ, որ երբեք մեր քննութեան չկրնար ենթարկիլ . Աստուածային էութեան վրայ Աստուած ո՛րչափ բան որ յայտնել ուզած է Ս. Գրովք, անկից աւելի բան չեմք կրնար գիտնալ, և պէտք չէ՛ գիտնալ ուղեմբ, քանզի և առ այն չեմք կրնար ժամանել, Ս. Կիւրեղ կը վերջացընէ այս խնդիրը . « Զի՞ քննես զայն, զոր Հոգին սուրբ ինչ ո՛չ զրեաց 'ի գիրս սուրբս : Իսկ արդ՝ եթէ զգրեալսն չգիտես, զիս'որ զգրեալսն քննես : Բազում քննութիւնք են 'ի գիրս Աստուածաշունչս . արդ գրելոցն չհասանեմք, ընդէ՞ր բնաւ զգրեալսն քննեմք . . . Արդ՝ աղէ, ե՛կ ասա՛ դու նախ քիս ո՛վ ժպիրհ և չարացօժար, զի՛նչ 'ի վեր է արժող քան զպետութիւնս . ե՛կ ասա՛ դու քիս, զի՛նչ է տէրութիւն, զի՛նչ է պետու-

թիւն, զի՛նչ է իշխանութիւն, զի՛նչ է դօրութիւն, զի՛նչ են հրեշտակք . և ապա զԱրարիչն այսր ամենայնի քննել մարթայցես . զի ամենայն ինչ նովաւ եղեւ » : (Ի Կուսմ. Ընթ. ԳԼ. ԺԱ.) :

ՅՕԳՈՒԱՄ Դ .

Էջ Զոգւոյն սրբոյ 'ի Յորդանան և 'ի վերնատունն

« Որ է՛ն 'ի Յորդանան Գործոց շարժումն
և բնական 'ի սարքումն »

Հանգանակը կը յաւելու այս խօսքն ալ իբր պայցոյց Հոգւոյն անձնաւորութեան :

Որդւոյն Աստուծոյ փրկագործութեան միջնորդական մեծ գործին մէջ Հոգւոյն սրբոյ պաշտօնը և գործակցութիւնն էր Օծել Անոր Առաքելութիւնը, քարոզել ծանուցանել զՆա Առաքեալ յերկնից, և բնակելով 'ի սուրբս՝ յարատեւել զնոյն փրկութիւն յիկեղեցւոյ, յիկեցուցանելով և ուսուցանելով զգորդապետութիւնս փրկին, և 'ի նոսին զօրացուցանելով զնոսին : Այս է որ կը դաւանեմք 'ի Հանգանակն հաւատոյ :

Յիսուս Քրիստոս երբ կը պատրաստուէր իւր Առաքելական Աստուածային մեծ պաշտօնը ձեռք առնուլ, և եկաւ մկրտուեցաւ 'ի Յորդանան 'ի Յովհաննէ, ի՛նչու Ս. Հոգին աղաւեսկերպ երեւամամբ իւր էակցին վրայ, յօժանել զնա Քուսմայ . Մոգտ—Քոտու, ինչպէս որ կանխաձայնեալն էր 'ի ձեռն Եսայեայ . « Հոգի Տեառն 'ի վերայ իմ, զիսն որոյ և օծ իսկ իւր եւ » , (ՍՍ. 1.) և վկայել Առաքելութեան նորա 'ի Հօրէ, որ ձայնիւ քարաւոյ ծանոյց թէ « Դեա է Որդի իմ սիրելի » : (Ղաւ-

Գ. 21—22:) Այս Հայրական բարդաբ յետոյ Առաքելոց ալ կրկնուեցաւ 'ի վկայութիւն' 'ի Թաքորական լերինն' ըստ որոյ կ'ըսէ Պետրոս . « Ոչ եթէ պաճուճեալ ինչ առասպելեաց զհետ երթալով ցուցար ձեզ զՏեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի զգորութիւն և զգալութիւնն : այլ մեզէն եղեալ ականատեսնք նորա մեծութեանն : Քանզի առեալ յԱստուծոյ և 'ի Հօրէ զփառս և զպառիւ , յեկեալ յայնպիսի բարբառոյ՝ մեծփայլեալ իտեալ փառաց անտի, եթէ դա է որդի իմ սիրելի ընդ որ հաճեցայ : Եւ զայս բարբառ մեք իսկ լուաք եկեալ յերկնից՝ որ ընդ նմա իսկ էաք 'ի սուրբ լերինն : (Բ. Պետ. Ա. 16—18) :

Ս. Հոգւոյն մարմնաւոր տեսեալսն Յիսուսի վրայ իջնելը՝ որ Յովհաննու տեսանելի էր, (Մատթ. Գ. 16:) նշան մըն էր առ ինքն տուեալ 'ի Ս. Հոգւոյն, որով պիտի ճանչնար զՄեսիսի Առաքեալն . « Վկայեաց Յովհաննէս՝ և ասէ . թէ տեսանէի զՀոգին՝ զի իջանէր իբրեւ զաղաւնի յերկնից, և հանգչէր 'ի վերայ նորա : Եւ ես ոչ գիտէի զնա . այլ որ առաքեալն զիս միտեմ ջրով, նա ստաց ցիս . յոյր վերայ տեսանիցես զՀոգին, զի իջանիցէ և հանգչիցի 'ի վերայ նորա, նա է՝ որ մկրտէ Հոգւոյն սրբով : Եւ ես՝ տեսի, և վկայեցի՝ եթէ սա է Որդին Աստուծոյ : (Յովհ. Ա. 32—34) :

Ոմանք՝ Հանգանակին՝ այս իմաստները չօգտիւմ ըլլալը միտք չընելով, և տեսնելով որ Ս. Հոգին 'ի Յորդանան ձայնիւ չբարոյեց զԱռաքեալն, թէ « Սա է Քրիստոսն », կարծեցին թէ հանգանակին Առաքեալ անունը որ զՅիսուս կը նշանակէ, յողեանման ալէս պիտի ըլլար « Քարոզեաց զԱռաքեալսն » : և մեկնեցին թէ՝ Հոգին ուսոյց զԱռաքեալսն (զայն կերտան Յիսուսի) բնակելով 'ի Ծոփսի :— Այլ այս օտար է ամենեւին, և հանգանակին գիտման ալ

հակառակ . քանզի Հանգանակը չըսեր « վերնառուն իջաւ », այլ « Յորդանան իջաւ ու բարոյեց » : վերնառան իջումն ալ կ'ականարկէ՝ « բնակեցաւ 'ի սուրբսն » ըսելով ետքէն :

Ս. Հոգին՝ Աստուածային Առաքեալը աշխարհի ճանչցընելէն յետոյ, երբ Սա իւր փրկագործ տնօրէնութիւնները աւարտեց, մարդկային բնութիւնը երկինք ելաւ, հաշտութիւնը կնքուեցաւ . « Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ, ելեալ 'ի յերկինս նոյին մարմնովն նստաւ ընդ աջմէ Հօր », յետոյ ապա Ս. Հոգին վերստին իջաւ 'ի վերնառունն՝ իւր Էակցին Գործը լրացընելու համար, 'ի տօնի Պենտեկոստէին, յորում երկրին երախայրիքը կը մատուցուէր 'ի տաճարն, և բնակեցաւ ընդ միշտ 'ի սուրբսն. (Գործ. Բ. 1—21) : նորոգեց զանոնք, սրբեց, ուսոյց, զօրացոյց և խորկեց 'ի վկայութիւն յարութեան փառակցին իւրոյ, և այնուհետեւ իւր բնակութիւնը հաստատեց մըլտորնջնաւորեց 'ի սուրբսն . (Ա. Կորնթ. Գ. 16: Զ. 19: Բ. Կորնթ. Զ. 16 նս.) « Որ է առհասարակ փառանգութեան մեր 'ի փրկութիւն նուաճութեան, 'ի գովեստ փառաց նորա : (Եփես. Ա. 14) : « Որ և կրնրեաց զմեզ և ետ զառհաւատչեալ Հոգւոյն 'ի սիրտս մեր : (Բ. Կորնթ. Ա. 22: Ե. 3) :— Ապա սուրբ և նուիրական պարտք է Քրիստոնէին՝ միշտ սուրբ և մաքուր պահել իւր սիրտը յամենայն չար խորհրդոց և յանկարգ ցանկութեանց՝ 'ի բնակութիւն տաճար և առաքատ պահելու զայն Ս. Հոգւոյն . և ջանալ չարտմեցընել և չլիջուցանել զնա, որ միայն բնակէ 'ի սուրբսն :

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

« Հասարակ և 'ի Սարգի Հոգին, յանգն և 'ի Կոթորեան ,
որ խոսեցաւ յորէն և 'ի Ժողովրդէս և յԱւետարան »

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ

Աստուծոյ հարկաւոր գոյութիւնը բնական եղանակաւ եւս ձանշնալէն յետոյ՝ կու գամք անոր գործոցը և կամացը և նպատակին , զորս անկարելի է մեզ գիտնալ բնականապէս : — Անկարելի կ'ըսեմք բնականապէս գիտնալ նէ , չէ թէ Աստուած գործք , կամք և նպատակ ունեցե՞ր է մի՞ կամ ոչ՝ ասիկայ չեմք կրնար գիտնալ ըսել կ'ուզեմք , այլ թէ անոնց՝ Ինչ , Ինքոր , և Ինչաներուն համար կ'ըսեմք որ անկարելի է բնական եղանակաւ գիտնալ : — Վասն զի մեր և բոլոր արարածոցս անտարակուսելի գոյութենէն բնականօրէն կը հետեւցընեմք թէ Արարչին ձեռքի գործքն եմք , ասիկայ բացարձակ ստուգուածեմք գիտեմք , բայց Արարչին արարչագործ բանիւր և անոր ամենազօր ձեռքին մէջ ասոնք ինչպէս գոյացան , ասիկայ կ'անկարամասը գիտնալ : Դոյնապէս մեր բանական և ազատ արարածներ ըլլալնուս վրայ տարակոյս մը չունենալով՝ բնականաբար կը հետեւցընեմք թէ՝ ինչպէս որ առնչակցութիւն մը ունիմք մեր Արարչին հետ՝ նոյնպէս և ազատ հաշորդակցութեան ուխտի՝ պայմանի մը մէջ ըլլալու եմք Անոր հետ , այս ալ ստուգապէս գիտեմք . բայց թէ ինչ է այն ուխտը կամ պայմանը , ինքեին չեմք կրնար գիտնալ : Դամանապէս՝ բանական հոգեւոր ուստի և անմահ հոգեւոյ օժտեալ արարածներ ըլ-

լայնուս վրայ կապած մը չունենալով, հարկաւ նպատակի մը համար ստեղծուած ըլլալնս գիտեմք, բայց թէ ինչ է այն նպատակը և ինչ վախճանի համար այսպէս պատու բանական և անմահ ոգւով արարչակերտեալ եմք, կրթելի է որ մեզէն գիտեամբ՝

Անիրաւութիւն կ'ըլլար Աստուծոյ կողմէն եթէ մարդս ստեղծելէն յետոյ անոր հետ ուխտի չընտնար, իւր կամբը անոր չյայտնէր : — Ըրաւ ասիկայ Աստուած, անոր յայտնեալով : (ինչպէս Առաջին Մատին մէջ ըսինք) : Բայց մարդոյս կողմէն այն ուխտին դաշինքին դէմ անիրաւութիւն ըլլալով, մարդս չկենալով իրեն տրուած պատուէրին պայմանին մէջ, խղեցաւ ուխտը, ինկաւ մարդն իւր անմեղութենէն, ընդ նմին և հոգին մեղաց խաւարով պատած՝ ալ կարող չէր ըլլար յստակ անուութիւն ունենալ իւր Աստուծոյն կամացը, որոյ կատարմամբ միայն կարող պիտի ըլլար իւր վախճանին հասնիլ : Բնական լոյսն որ 'ի նմա' առ այն բնական չէր : Բնական լոյսը Աստուծոյ հարկաւոր գոյութեան ծանօթութիւնը միայն կը պահէր իւր մէջ : Անոր կամբին գիտութեանը չէր կրնար օգտել : Ո՛չ ալ այն խղեալ ուխտը նորոգելու, և ո՛չ նաեւ անկեալ բնութիւնը փերականգնելու՝ բարոյականը վերաշինելու նորը իմանալ : — Վկայ բոլոր այն ազգերը՝ որոնք յարարութենէ մարդոյն՝ եկան դասին : Կան եւս որք կ'ապրին, որոք հետ նաեւ նոր ազգեր ալ, յորս մուտ չգտաւ յայտնութեան լոյսը, անոնց մէջ կրօնքն ու բարոյականը յետին ապականութեան մէջ մնային : Խնաստաններն՝ բարոյագէտներ՝ օրէնսդիրներ շատ ձգնեցան, շատ ջրտինքներ թափեցին կրօնքն ու բարոյականը ուղիւն կամ գէթ դարձանելու, և երկուքին մէջ ալ ըստ ամենայնի վատթարացան, ձեռնթափ յետա կային կանեցան :

Սոկրատ և Պլատոն յուսահատելով մոլորութեանց և ապականութեանց անմարդկի հեղեղէն՝ ըսին թէ՛ ամեն մարդ պէտք է իւր երկրին կրօնք հետեւի և փոփոխութիւն մը չընէ ընդունուած կրօնքին մէջ : Հրախի իմաստասիրաց երեւելիները խոստովանեցան իրենց տկարութիւնը, և հարկաւորապէս կարեւոր է ըսին գերբնական լուսոյ յայտնութիւնը՝ ճանչնալու համար Աստուծոյ բնութիւնը, զայն պաշտելու եղանակը և մարդուն պարտքն ու վախճանը :

Պլատոն կը յորդորէ Օրէնսդիրը՝ Որ փոփոխութիւն մը չընէ կրօնքի մէջ, չըլլայ որ՝ կ'ըսէ, աւելի անտղիք բան մը գնես անոր տեղը, քանցի անհնար է մահկանացու բնութեան կրօնքի բաներէն բան մը հաւատարի գիտնալ : (Յիդնաֆու) Ուրիշ տեղ մ'ալ 'ի դիմաց Սոկրատոյ կ'ըսէ : «Սպասել պէտք է որ մէկը գայ սովորեցնէ մեզի թէ ինչ վարժունք պէտք է ունենամք առ Աստուած և առ մարդիկ : . . . : Աւելի տղէկ է մինչեւ այն ատեն զայդ բեցընել պատարագները, քան թէ պատարագ ել առանց գիտնալու թէ աստուածահաճոյ են մեր պատարագները» : (Ալէքէֆու) — Սոկրատ ալ Հոգւոյ անմահութեան վրայ գրեցով կ'ըսէ : «Անոր վրայ պայծառ գիտութիւն ունենալ անհնալ կամ գէթ յոյժ գծուարին : ապա իմաստուն մարդը պէտք է խոնարհի հաւանականագոյն կարծիքին, թէ որ իրեն առաջնորդելու համար ապահովագոյն ծանօթութիւն կամ Աստուածային բան չունի» : ('ի ֆեթու) — Կիկերոն՝ Հոգւոյ անմահութիւնը հաստատելու կամ հերքելու համար հնոց վարդապետութիւնները մէջ բերելով՝ կ'ըսէ : «Վարդապետն ոգին որչափ ալ նրբամիտ համարուի, անկարող կ'ըլլայ երկինք ելլելու, կամ երկինք խորը մտուելու» : դարձեալ՝ «Աստուած կրնայ գիտնալ թէ այս կարծիքներէն

որը ճշմարիտ է • իսկ մենք չեմք կրնար սահմանել թէ՛ որը որմէ աւելի հաւատալի է : ('ի Տաւադէս :) Պլուտարքոս՝ Պլատոնի և Արիստոտէլի պէս խորհելով՝ կը հաստատէ թէ՛ տիեզերաց արարիչ Աստուծոյ, նախասնամութեան և հոգւոյ անմահութեան հաւատոց վարդապետութիւնը նախնի աւանդութիւններ են ու չէ՛ թէ՛ իմաստասիրութեամբ գտնուած բաներ են և և կ'սկսի իւր ճառը թէ՛ իմաստուն մարդը պէտք է աստուածներէն խնդրէ ամեն բարիք և մանաւանդ զանոնք ճանչնալու շնորհը, քանզի կ'ըսէ, «մարդս ճշմարտութենէ՛ աւելի մեծ բան մը չկրնար ընդունիլ Աստուծով, ո՛չ ալ Աստուծոյ անկից աւելի արժանաւոր չկրնայ մը կրնայ ընել մարդուն» : (յիշէ՛ և յիշէ՛ :) Յամբիկոս ևս • «Պէտք է որ մարդ Աստուծոյ հանդէպ կատարէ • բայց դիւրին բան չէ անկից ո'րն ըլլալը դիտնալ, թէ՛ որ զանկից Աստուած ինքնին և կամ ոգին երէն մէկը սովորեցուցած չըլլայ, կամ թէ՛ Աստուծային լուսով լուսաւորեալ չըլլայ անկից » : Եւ դարձեալ • «Անհար է որ մարդ բարեք աստուծոյնէ (կամ դիցարանէ), թէ՛ որ աստուածներն ինքնին շտափեցնեն մեզի » : ('ի Էր • Պի • Էր • Էր •) Նոյն բանը կը կրկնեն և կը հաստատեն Պորփիր, Պրոդ և Սինդիկոս • ('ի Քի • Էր • Էր • Էր •) — Ապա ուրեմն անշուշտ կարեւոր էր մարդուն՝ դերբնական լուսոյ յայտնութիւնը՝ Աստուածապաշտութեան և բարոյից մէջ հրահանգուելու համար :

Աստի և՛ ինչպէս որ յայտնութեամբ տրուեցան նախամարդոյն Կրօնի սկզբանց նախահրահանգները, ըստ որոց նահապետը մինչև 'ի Մովսէս ընդունելի պատարագներ ընծայեցին Աստուծոյ և Աստուածահանոյ կենցաղ մը վարեցին • նոյնպէս յետ նախամարդոյն՝ նահապետաց բազմաց մասնաւոր յայտնութիւններ եղան, որոնցմով մարդ-

կային ազդին կրօնական և բարոյական աւանդներ աւանդուեցան • ընդ որս և Աստուածային Միջնորդի մը քաղցր անկկալութեան խոստումը, թէ յետ ժամանակաց պիտի յայտնուէր, մարդոյն պատուիրանապաշտութեան համար մեծ և ամբիժ պատարագ աւ և հատուցում լինելով Աստուծոյ արարութեան՝ խղիւղ ուխտը պիտի նորոգէր, և մարդոյն բարոյական ապականութիւնը պիտի սրբէր մաքրէր յարդարէր՝ ճշմարիտ Աստուածապաշտութեան կանոնին մէջ դաստիարակելով զայն :

Ապացոյց նախահարց մասնաւոր յայտնութիւններուն՝ աշխարհին սկզբէն 'ի վեր ամեն աղէաց և լեզուաց մէջ պատարագներ, զօհեր, ողջակէշներ, սեղաններ, բաղիներ, բուրմեր, քահանայներ ևս գտնուիլը, (և բոլոր տիեզերալուր բարբառոց մէջ այս տեսակ նուիրական բառեր սկիզբէն գտնուիլը) որք չէին կրնար ընտկան լուսով մտածուիլ — Բնական լոյսը ո՛չ իւր կրնար իմաստասիրել թէ՛ անբան անասնոց արիւնները կամ անոնց ողջակիւղումը՝ որք ստուերական նշանակէ էին 'ի հինին՝ Գողգոթայի մեծ և անկրկնելի պատարագին, անոր արեան հեղմանն և բոլորապաշտող մատուցմանը, երբէք կրնային յանցաւորութիւնը քաւել և վրէժխնդիր Աստուծոյ արդար բարկութիւնը ինքեցնել — լուսն գի պատարագաց մատուցումներ կը յայտնեն թէ՛ մատուցողը (ամենայն հին և նորազինը) Գերագոյն Էակի մը կը հաւատային, առ որ կը մատուցանէին պատարագները • մեղաց գոյութիւնը՝ յանցաւորութիւնը կը խոստովանէին (որ անտարակոյս Դաւիթ պատուիրանի մը զանցաւորութենէն գոյացած կը համարէին) որուն համար կը պատարագէին, և թողութեան կամ քաւութեան յոյսերնին կը յայտնէին, որով կը մատուցանէին զօհերնին — Ասկից նախամարդոյն եղած աւաջին յայտնութեան աւան-

գլխիկներն էլ ծագելը, ըստ որմէ և հեթանոսք իրենց հաջգուկները, հմայքները, պառագամներն և գաւախներն ունենան : Բն-ի-ն լուսով արդեօք ի-ժատասիրեցին հեթանոսք ամենայն՝ այս ռն-ի-ն յայտնութեան երաջները :

ի սկզբան հարկաւ բանիւ կ'ըլլար այս յայտնութիւնը, մերթ տեսեալեամբք, մերթ երացողք և մերթ հրեայական միջնորդութեամբք: (ՄԾԶԶ. ԺԼ ԼԷ. ԺԺԻ.) և առ ի չզգայ զբոլոր աւանդութեանք երկրապահութիւնը 'ի մարդիկ ի որոց երկրապահեցութիւնը այն աւանդութեան անտիոխիոսիքի մնայուն երայխաւորութիւնն էր: Աշտմայ Աստուծոյն առած աւանդը՝ մինչեւ Աբրահամ՝ իբրեւ քանու մէկ դար միջոցը՝ երկու նահապետներու միջնորդութեամբ ամբողջ անարատ կրնար հասնիլ: Աշտմ իւր լամբք կրնար Ղամէքայ աւանդել, որոյ հետ յիսուն և հինգ տարուան շափ ապրեցաւ: Ղամէք ալ Սեմայ որդւոյ Տօլի՝ ընդ որում իննսուն ու հինգ տարւոյ շափ կեանակից եղաւ, և Սեմ Աբրահամու, որու հետ մէկտեղ դար մը հողովեցին:

Բայց ապա երբ կենտրոնը կարճացան և առան-
դութիւնը բերեւ: բերան այլալեւու վտանգին են-
թակաւ կը դռնուէր, Մովսիսի սկսաւ դրաւոր
շայտուութիւնը: Եւ դարձաւ, նահապետական դա-
րուն՝ Աստուած իւր տղայոց խնամք տանելով՝
հաճեցաւ Աստուածգիտութեան և բարոյականին
սկզբունքները միայն մարդոց մտաց և սրտին մէջ
ստանալու եւ տարրացնելու, ապա քանի՞ մօտեցաւ
աւետեաց ժամանակը՝ պէտք էր այն հրահանգնե-
րն ալ երթալով աւետային և ընդարձակուէին: Եւ
այի կարելի չէր բանիւ լոկով անայլալեւի տեսէին
այդ հրահանգաց չափութիւնը, դրաւոր յայտնու-
թեան պէտքը կարելի չէրպէս այնուհետեւ: Այն եւս
ո՞չ բովանդակապէս միտնդամայն յայտնութեամբ

կերտար ըլլալ ան նոյն պատճառաւ, այլ տակաւ առ-
տակաւ հրահանեցերով զմարդիկ, մինչեւ որ կա-
տարեալ հասակը գային. որ ատեն Յիսուս Քրիս-
տոս անմահոյ գալով այն իրահանգները պիտի կա-
տարեալգործէր լիութիւն և իրազեկէր ինչպէս որ բրաւ.
և վասն որոյ իբր հազար հինգ հարիւր տարիներու
մէջ բովանդակեցան այն Յայտնութեանց Ս. Գիր-
քը, որ ի՛նչուի Աստուծո՞ւ լոյսը: Վերջում մա-
տամբք և բազում օրինակք ինչո՞ւտալ խօսեցան Աս-
տուծա՞մ ընդ հարսն մեր մարգարէիս: Ի՞նչախճան
աւուրցաւ այսոցի՞կ խօսեցաւ ընդ մեզ Որդւո՞ւն,
զոր եղ. Ժառանգք ամենայնի. որով և գլաւիտեանն
տարաւ: (Եբէ. Ա. 1—2)

Կը մնայ արդ մեզ ուրոյն խօսիլ Աստուածա-
շունչ Ս. Գրոց և Աւանդութեան վրայ :

ԳԻՐԳ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՍՏՈՒԱՆԱՇՈՒՆՉ ԳԻՐԳ (1)

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ս. ԳՐԻԳ ԱՍՏՈՒԱՆԱՇՈՒՆՉ ԸԼԼԱԼԸ

Աստուածաշունչ կամ Ս. Գիրք կ'անուանեմք Հին և Նոր կտակարանաց Սրբազան Մատեանը, որոյ Գրքերը գրեցին Մարգարէք և Ուսարեայք՝ Հոգւոյն սրբոյ ներշնչելովը կամ ազդեցութեամբը։— Ներշնչութիւն կամ ազդեցութիւն Աստուծոյ ըսելով կ'իմանանք այն գերբնական շարժումը որով Աստուածային Հոգին այն սրբազան մատենագիրները վարած է գրելու, գրելիքին ալ իրենց թելադրելով, և գրիչին ուղղելով՝ որ գրածնուն մէջ ընտելի վրիպակ մը չսպրդի, ո՛չ 'ի հաւատոյս և ո՛չ 'ի բարոյս։

(1) Ս. Գրքն այս գիրքը կրօնագիտութենէ պահանջուածէն քիչ մը աւելի մանաւանդ թէ շատ աւելի ընդարձակեցնք. ըստ որում կրօնից և Աստուածաբանութեան առաջին և ըսկզբնական աղբիւր Ս. Գիրքն ըլլալով, ամբողջ Աստուածայնութիւնը ուսանողաց մօտցը մէջ անդամ մը խորաբնաւ հաստատուելէն ետք՝ կրօնի ման գիտարկն ինչիւրեքը լուծուած կ'ըլլան, անհասանելեաց լուծման համար ուրիշ աղբիւրներու գիտելու հարկը չմնար՝ ուսանողք ինքնին Աստուծոյ և մարդուն, կամ ճշմարտութեան և խաբէութեան ձայները ճանչնալ որոշել կարենալով, գոհասուն ալ շատ մը խառնաշփոթ խնդիրներու պատասխան տալու ձանձրոյթէն ազատ կ'ըլլայ։ Միայն կը խնդրուի Արժանապատիւ Աւսուցիչներէ՝ որ ո՛րչափ կարելի է խմբեք աշխատին այս գլուխները թեր ըստարեւել ուսանողաց, միանգամայն համառօտութիւն ալ՝ իբր հաւատարմութիւն առնելուն գնել։

Սրբազան Մատենագիրք ինքնին կը պահանջեն որ իրենց մատենաները իրրեւ Բան Աստուծոյ և Աստուածային ճշմարտութիւն նկատուին։— Ամենայն Գիրք Աստուծոյն զոր տակաւը 'ի վարդապետութիւն են եւ'։ (Ք. Տէր. Գ. 16) «Եւ զոր խօսիմք» ո՛չ եթէ մարդ կեղծն ուսմամբ ճարտարութեան բանից, այլ Հոգեւորութեամբ Հոգւոյն, ընդ հոգեւորս գոհեւորս համեմատելը։ . . . իսկ արդ՝ ո՛վ էրդ զիստ Տէրու, որ և խրատու լինիցի նմա, այլ միշտ Քրիստոսի «նշան»։ (Ա. Կորնթ. Բ. 15—18) «Եթէ զիստ ինչ խնդրէք գրիխառնի, որ էստե՛ն էստե՛ն»։ (Ք. Կորնթ. Ժ. Գ. 5) «Վասն այնորիկ և մեք գոհանալը ՂԱստուծոյ անպակաս, զի ասեալ էւրդ Տէրին Աստուծոյ — «նշան»։ (Ա. Կորնթ. Բ. 15) «Զի ո՛չ դուք էք որք խօսիցիք, այլ Հոգին Հօր ձերոյ՝ որ խօսիցի 'ի ձեզ»։ (Մատթ. Ժ. 19—20) «Քանզի ո՛չ եթէ ըստ կամաց մարդկան տուաւ մարդարեւութիւն, այլ 'ի Հոգւոյն»։ «Եւ ինչ էստե՛ն հարկէ՛ն Աստուծոյ»։ (Ք. Գեոր. Ա. 21) «Արք ետքարը, պարտ էր կատարել Գրոյն, զոր յառաջագոյն ասէր Տէրին — «նշան»։ «Եւ ինչ էստե՛ն»։ (Գեոր. Ա. 16) «Այսպէս ասէ Հոգին սուրբ, այսօր եթէ ձայնի նորա խօսիցիք եւ'»։ (Եբր. Գ. 7—8)։

Մարգարէք՝ առ որս գրիչին իրենց մատենաները ցուցնելու և հասկցնելու համար թէ ո՛վ էր ինչնէ՛ն էստե՛ն, իրենց պատգամներուն ճակատը կ'ազդարարէին, ըսելով, «Այսպէս ասէ Տէր»։— «Երբե Բան Տեառն առ իս»։ կամ «Առ Երեմիա եւ'»։ ևս և, «Լ'ուր երկին, և ո՛ւնիւրէր երկիր, զի Տէր խօսեցաւ»։ (Եսայ. Ա. 2) «Եւ ասէ ցիս Տէր, անա՛ր ետու գրան իմ 'ի բերան քո»։ (Եբր. Ա. 9) Յիսուս Քրիստոս ալ յարդեանց իրաց հաստատելու համար Ս. Գրքն ներշնչութիւնը՝ կ'ըսէ. «Ամէն ա-

«Եւ ձեզ՝ մինչեւ անցցեն երկինք և երկիր, յովոս
մի՝ որ նշանախեց մի է, ո՛չ անցցէ յօրինացն և ՚ի
մարդ արէից՝ մինչեւ ամենայն եղիցի»։ (Մ-Դ. Ե. 18)

Հին և Նոր Կտակարանաց Աստուածային հե-
ղինակութեամբ խմբագրուած ըլլալուն դէմ հինայ
Քրիստոնեայ եկեղեցեաց և նոյն իսկ հերետիկոսաց
և հերժոյնց մէջ բնաւ ամենեւին տարակոյտ կամ
երկարակութիւն չկայ : սակայն առ արտաքինս՝ Ս.
Գրոց ինքզինքին համար Աստուածաշունչ ըլլալը վկա-
յեցը, և եկեղեցւոյ ալ անոր հաւանութիւն տուած
միտարեամբ ըլլալը բաւական չէ Սնոր Աստուածայ-
նութիւնը ապացուցանելու և հաստատելու : —
Քանզի կան հակառակորդներ՝ որք կրնան ըսել թէ,
ուրիշ կրօնքներ ալ կան՝ որք յերկէջ բերեալ և կամ
Աստուծային հէշտէս-Յէտէս յորհեալ նուիրական մա-
տենաներն ունենալ կը պնդեն : ինչպէս Չանդիկը
Ջենդալսկոսայն, Ննդիկը՝ վետայն եւ, և ո՞ւրիշ
պարի ճանչցողի ճշմարտ Մատենան : — Արդար է
այս պահանջը. և մեր Աստուածաշունչ Մատենան
ալ այս բնութիւնը իւր հոգեւոր, հաստահիմն հա-
ւատք ունենալու համար յուսացելոց իրաց : (Թե-
քոթէ՝ յ. Վաշտիւնէքէ 8-ւ. և 39; Գոթէ՝ ԺԷ՝ 10
— 11; Ս. Պետ. Գ. 15.) : Այս բնութեանն առաջին
փորձերուն իսկ և իսկ կ'իյնան կը խալառառակուին
սուս կրօնից սուս մատենաները, ըստ որում Աս-
տուածային ճշմարտութեան Գիրքը ստութեան մատ-
ենաներին կամ մարդոց հեղինակութեաններէն որո-
շելու վճռական առաջին նշաններն ըլլալով հրաշքն
ու մարդարէութիւնը, (զորոց տե՛ս 'Յիշեմն-նան'
մատենիւ,) կը տեսնուի որ յորնայտուեն բազմու-
թեամբ կը փառան Աստուածաշունչ Կտակարանաց
մէջ : այլ բնաւ մէկ հատ մըն ալ չերեւիր այդ կեղծ
նուիրական զրեանց մէջ :

Արդարեւ անոնցմէ ռմանց մէջ կան ինչ ինչ սուտ

հրաշքներ, որը ամենեւին վկայութիւն ապացուցութիւն չունին ճշմարտութեան՝ թէ «բ, Կ, Է և ռ»-ը Կեղեցաթանկէն կատարուած են աստեղ. ուր ամեն հաստատակորդ ազգերէ և Կոնքներէ վկայուած են Մատուածաշուշն Մատենից պատմած հրաշքները, ինչպէս Ս. Մատին մէջ տեսներ, Բայց մարդ արեւութիւնը՝ որ ընդ բնաւ դարս վկայութիւն ըլլալու համար ճշմարտութեան, և անոնցմէ ոմանց ալ կատարուի՝ բնաւին դարուց մէջ բնաւից մարդկանց իրենց իսկ աշօքը տեսնելու համար արուած են, այնպէս որով, այնպէս մանրամասն պարագայներով մանր կանխաբանեալ մարդարեւութիւն կ'ըսեմ՝ մէկ հատ մըն ալ չերեւիր այն արտաքին մատենանքներուն մէջ։ Թողուրք անոնց մէջէ բնական, պատմական ուսումնական ևն սխալները։ Աւելմն անոնցմէ և ո՛չ Կեղեց Մատուածաշին հեղինակութիւն ունեցած կրման ըլլալ։

Հին և Նոր կտակարանայ Բառուածադէպիկ հետ
զինտութեամբ գրուած ըլլալուն ապացոյց ո՛չ միայն
հրաշքներն ու մարդարեւութիւններն են, որք ամեն
դամեանկ ըմբերանած են վայրտառա հակառակորդ
դասք բերանները և միտ իրենց յազմանակին մէջ
կանգուն պիտի կենան, այլ նաեւ անոնց Հիմնա-
ստութիւնը, և պատմական ստուգութիւնը, Անոնց
Բնաստութիւնը, Եպատակի միութիւնը, Բարոյա-
կանը, Վարդպետութեան մեծութիւնը և Յա-
րուածման միջոցը կամ եղանակը՝ անոց Բառուածա-
դէպիկեան անքայտելի կիներներն են :

Հնախնայեալ Ս. Գրոց և Պատմական գործերէն:

Ս. Գիրքը ըստ որում՝ կրօնից հեղինակութեան գիրք մը՝ որ շնորհուած է մեզ ուսուցանելու համար ինչ որ կրօնքի կը վերաբերի, քնդարձակ պարզ և վճիռ ճշմարտութիւններ պահանջելի է անկէ՝ Աստուծոյ և Աստուածայնոց վրայ, Աստուծոյ կամաց և գործոց վրայ, անոր պաշտօնին և Բարոյականին վրայ, մարդոյս ստեղծման և վախճանին վրայ. բայց պատմութեան՝ բնախօսութեան կամ ո՛ր և իցէ գիտութեան մը մասին՝ ամենեւին իրաւունք մը չունիմք անկէ մանր և լուսաւոր բացատրութիւններ պահանջելու, ո՛չ ալ այդ արտաքին գիտութեանց և ուսմանց մասին ստուգագոյն իրողութիւններ և ճշմարտութիւններ խնդրելու: Այսու ամենայնիւ՝ իբրեւ գիրք մը՝ յորում Աստուած կը խօսի, իրաւացի է պահանջել, որ անոր մէջ սուտ կամ սխալ տեղեկութիւններ չգտնուին՝ ինչ բանի վրայ ալ ըլլայ, և ահա ըստ այսմ՝ պատմական և բնագիտական ճշմարտութիւնք որ ՚ի Ս. Գիրք՝ երկրորդ ապացոյցք են այն Մատենից Աստուածայնութեան հղօրեղապէս:

Պատմութենէ սկսելով՝ Ս. Գրոց ամբողջ պատմագրութիւնը մէջ բերել գործոյս անձրութիւնը շնորհուն՝ անոր միայն հնախօսութիւնն ընտրելիք և հնախօսութենէ ալ միայն Մովսէսի Արարածապատմով Գիրքը հերքել կ'ըլլայ մեր նպատակին. վասն զի անկրօն ըլլալ ուղղոյնքը միտ այս Գրոց դէմ կը զարնուին, և որք կը բովանդակեն արարչագործութենէ մինչեւ իսրայէլի յեղիպտոս էջը, և անտի եւս մինչեւ Աւետեաց երկրին դուռը հաս-

նելու պատմութիւնը՝ որ Մովսէսի միւս չորս գիրքերը կը վիպագրեն, որք նոյնպէս ի են սքանչելեօք. անգամ մը թէ՛ որ ասոնց ճշմարտութիւնը հաստատուելու ըլլայ՝ միւսներն ինքնին հաստատուած կ'ըլլան: Բայց մենք պիտի ջանամք աւելեօք ապացուցանել:

Մովսէսեան Գրոց՝ արաչագործութեան պատմութեան ճշմարտութեանը վրայ Ա. Մասին մէջ խօսեցանք. հոս նորէն եւս դառնալ և խօսքերնիս կրկնել պէտք կ'ըլլայ:

Հին պատմութեան վրայօք շատ ըին պատմագիրներ ունինք. աշխարհիս երեսը Հին կտակարանէն աւելի հին մատենագրութիւն մը չկայ, որ Մովսէսէն կ'սկսի: (Մծ. 1583 Ն. Ք.) Եւսերիոս Հին կտակարանէն ետքը է՛ն հին պատմիչ Սանքունիաթոն անուն փոնիկեցի պատմագիրը կը յիշէ իւր գործոց մէջ, որ Քրիստոսէ 1200 տարի յառաջ և կամ Հռութի ժամանակն էր: Ասկէ ետքը Հոմերոսի և Հեսիոդոսի գործքերը, Քրիստոսէ 900 տարւոյ չափ յառաջ, յորոց 420 տարի մը ետքը Բերոսոս Քաղէքացի պատմագիրը իւր 880 տարի Քրիստոսէ յառաջ. Երոզոտոս Յոյն պատմիչը՝ Քրիստոսէ 450 տարի յառաջ. Պլատոն Յոյն փիլիսոփայն 380 տարի յառաջ. Մանեթովս Եգիպտացի պատմիչը՝ 260 տարի յառաջ. և ուրիշներ, որոց շատերը Հրէից բնական աշխարհէն հեռու երկիրներու մէջ բնակելով՝ անոնց վրայօք ըին յիշատակութիւններ ըրած են, բայց և այնպէս այն իրենց ընդմէջ ալ Հին կտակի պատմութեան ճշմարտութիւնը կը հաստատեն: Պլատոն և Երոզոտոս անանկ հին աւանդութիւններ մէջ կը բերեն, որք Մենդոց և Հին կտակի հնագոյն Մատենից պատմութեանց հետ միաբան են:

Մովսէս՝ որուն համար հիմայ ըսինք թէ իրմէ

առաջ պատմութեան աղբիւր չունէր, անտարակոյս մարգարէութեամբ գրեց իւր Մատենաները, մասնաւոր Մենդոցը, որուն աստար ունէր անանդութիւնը, որ մեծ ապացոյց է վկայութիւն էր իւր պատմագրութեան ստուգութեան՝ առ որս գրէր նա իւր Մատենաները, Հնչից ազգին: Իւր ծնած ատեն դեռ կենդանի էին անոնք որ զՅակովբ տեսած էին, կամ զէջ զՅովսէփ: Յակովբ Արարհամու մեռնելէն առաջ ծնած էր, որն որ ժամանակակից էր Սեթայ որդւոյ Նոյի, որ և նա կենակից էր Մաթուսաղայի, որ ընդ Երկար ապրած էր Ազտայ հետ: Այս ուրեմն քանի մը ազգօր վճիտ իրեն հասած կրնար լլայ Աղամէ ինչեւ Արարչութեան և անոր հետեւորդ պատմութեանց անայս լայլակ ճշմարիտ աւանդութիւնը:

Մովսէս՝ իւր պատմութեան ճշմարտութեանը վկայ ունէր՝ անանդութենէ զատ՝ երեւելի և զխաւոր անցքերը անկորուստ պահող յիշատակարաններու կային Արարհամու, Իսահակայ, Յակովբու և Յովսէփայ շիրիմները: այն լեռ՝ ուր Արարհամ հաւ պատարագել իւր որդին, զոր և անուանեց Մորիա՝ կամ Ամփրհացւոց, և դեռ եւս՝ առ Մովսիսիւ այնպիս կը կոչուէր: Ծծմբոյ լիճ՝ ք՝ Մեռեալ ծովը, Սոգոմ Գոմորի՝ կործանման և հրկիզութեան յաւէր ծական վկայութեանց մէկ երեւելիքն: դեռ եւս էր երեւան Բարիլոնի աշտարակի աւերման տեղին, որ պատճառ եղաւ Նոյի որդւոց և թոռանց լեզուաց խառնակութեանց և իրարմէ զատուելով ընդ ամենայն տիեզերս ցրուելուն: որուն համար և այն տեղի զխաւոր քաղաքը կոչուեցաւ Բեէլ, որ է Բեէլ-Բեէլ: Արարատ լեռ՝ յորում դեռ եւս կ'երեւար Նոյի տապալը: Արարհամու Իսահակայ և Յակովբայ չորսմ շրջոնները: Թշխաւութեան և շարաթու սովորութիւնները նա նա նա:

Մովսիսի պատմագրութեան է՛ն կարեւոր կէտն է այնարհիս ՚ի յախտեանց չլլայը և ՚ի ժամանակի Ռատուծոյ ստեղծագործիլը, զոր Ա. Մատեն մէջ ապացուցիւր հաստատուեցինը: Թէ՛ Մովսէս Ժողովորդը խաբել ուզէր, դժուարութիւն մը չունէր, կրնար տարազագործութեան համար իւր զննիլթ թուականը շատ ու շատ հինցնել, բիրտաւոր տարիներ համելլ, Սինիացւոյ՝ Էդիպուացւոց և այլոց ազգաց բազմազ արւս, ապահով լլլալով որ այն և յաջորդ դարերուն յատուկ անթափանցելի խաւարին մէջ ո՛չ որ կարող էր և կրնար ապացուցանել՝ թէ՛ այնարհի տեղեցումը աւելի քիչ ժամանակի գործ է: կրնար նաեւ՝ թէ՛ որ խաբել ուզէր՝ աւելի կարճ շրջանի մը մէջ ամրութիւլ, մարդոց կեանքն ալ աւելի համառօտել՝ արդի կենաց չափ, որով արդի բնաստից անտեղի հակասակութիւններէն ալ զերծ կը մնար: բայց իւր հարիւր քսան ամաց մահը՝ որ խորշում կամ կնճիտ մը չէր գծէր իւր դէմքին վրայ, ասոր ղէմ և արդեան բնաստներուն հակառակ միշտ բոլոր կը բառնայ եղեր, ասիկայ թողումը և աւելի խորք մտնելու նայմը:

Նախկին դարուց հնագոյն ազգաց ասանդութիւններն եւս քննելով՝ որը անկարելի էր Մովսիսի պատմութիւնը կարողացած լլլային, քստ որում Հրէայի Բարիլոնի գերութենէն առաջ զեռ ցրուած էին այնարհի ոլորտները, և Ս. Գիլք (ք՝ Հնգա մասունան ու ետքէն անոր վրայ յաւելեալ միւս Արարհան գրչաց գրութիւնները) տապալմակին մէջ կը սրահուէին, և անոր օրինակները միայն խորագրանաց մէջ կային: գրչութեան արուեստը յառաջ գացած չէր, և դիւրութիւն ալ չկար որ ամեն տեղեր բոլոր ցրուած տեղերին հետեւորին տանին: փասն որոյ և միայն ՚ի Հրէայս կը մնար այն յայտ-

նեալ աւանդութեան Գիրքը : Մէկ ուրիշ պատճառ մ'ալ որ Հրէից օրինաց մատենաները այլոց ազգաց գրեթէ անծանօթ և անքննելի մնացին , այս էր որ այլք յազգաց որ չըմապատեցին անոնց երկիրը , կ'ատէին դիրենք չարայար և խնատաւոր ազգերն ալ կ'արհամարհէին զանոնք իրեւ անգրագէտ , անծանօթ խմատից , և հերկագործ ժողովուրդ , որով և իրենց անձնատիրութեան կը դաշէր անանկ մտօք աղքատ համարուած ժողովրդեան մը դպրութիւնը քննել , շահելու օգտակար բան մը քաղելու համար : և այս պատճառաւ անծանօթ մնաց անոնց այս Աստուածպետական ժողովրդեան յայտնութեան Գիրքը : — Բայց թէ և այսպէս բոլորովին անտեղեակ էին հին ազգերը երբայցեւոց աւանդութեան , քննելով կը գտնենք որ անոնց աւանդութիւններն ալ ամենեւին միարան են Մովսիսի պատմագրութեան , թէ որ անոնց վրայի առասպելին քօղը պատուեմ :

Մարդուն նախկին ամենզուրթեան վիճակն ու անկումը , նահապետաց անպաճուց և օտկաւապէտ կեանքը և երկարակեցութիւնն ու յաղթանդամութիւնը նախկին դարուց ամենայն ազգաց հնոց ծառուցեալ և վկայեալ ճշմարտութիւններ էին գրեթէ , զորս կը պատմեն հանգոյն Մովսիսի՝ Սահրոնիաթոն , Բերոսոս , Մանեթոն , Մաքսիմոս Տիրապի , Դիոդորոս Ալիկիարի և այլք : Բազմիկոյն (Մ. Տէ. 4է) կը գրէ . « Աւ Մովսիսի՝ պատմութեց Աստուած առաջին մարդոյն չուտել այն ծառին պըտուղէն՝ յորմէ բարւոյ և չարի գիտութիւնը կը գողնար : Ստրաբոն (ՉԱԷԻՆԻՔՆԵՆԻ ԼԵՂԱ՝ ԳԷ. ԺԵ) Կալանոս անուն Հնդկիկի մը խօսել կու տայ այսպէս . « Ի նախնումն ամեն անգլ զարի , ցորեն և ուրիշ կերակուրներ կը գտնէինք , ինչպէս կը գտնեմք հիմայ մօխրը . աղիւրւներէն մէկ քանին ականակիտ

ջուր կը բղխէին , մէկ քանին՝ կաթ , միւսները՝ մեղր , և այլք գինի և ձէթ : Իսկ մարդիկ լիուլի առաստուծեանց միջ անառակեցան . ընդ որ Արամազդ խոժոռելով արարածոց բնութիւնը փոխեց , և անոնց կեանքը աշխատարկ բրաւ : Դիոդորոս Ալիկիարցին Եգիպտացեց աւանդութեանց վրայ գրելով կ'ըսէ . « Առջին մարդիկ կենաց պիտոյքները զեռ չը գտած՝ դժոխքներ կեանք մը կը վարէին . օրն 'ի բուն մերկ կը պարտէին , բացը կը պատկէին , անտուն , անկրակ , և խստտ անգէտ ըլլալով քաղաքակրթեալ ազգաց կերակրոց : Պլինիոս , (ԳԷ. Է. 16-) կը գրէ . երբ 'ի Կրետէ գետնաշարժէն լեռը պատեցաւ , մարդու մը կանգնած մարմինը ելաւ , զոր ոմանք Որիոնինը համարեցին՝ այլք Խոիոնինը : Սկրետեայ մարմինը զոր պատգամախօսը հրամայեց դուրս հանել բրելով , 7 կանգուն բարձրութիւն ունէր կ'ըսուի : Հոմերոս բանաստեղծ իբր 1000 տասն յառաջ մարդը հասակաց համար կը գտնգատէր որ նախնեաց հասակէն կարճ են : Եւ Սոքրեսոս՝ (ԳԷ. Ա.) կ'ըսէ . Հիմակուան ծնած մարդիկ իրենց նախնիքներէն նկնահասակ չեն մի : Սկրետեայ յողարկաւորութեան անցքը նշան է նախնեաց հասակի յաղթանդամութեան , քանզի երբ անոր գին գտնուեցաւ 'ի Թեգիս պատգամախօսին ըսելովք 58 Ողիմպիական , ըսուեցաւ թէ 7 կանգուն բարձրութիւն ունէր : Կը պատմուի եւս թէ Կրետացեաց պատերազմին երբ գետին ջրերը զեղան թուրքերն աւերեցին՝ 33 ոտնաչափ երկայն մարդու մը դիակ գտնուեցաւ : 1. Փղակիոս բղեշլը և Մետաղոս փափաքելով աշքովին ստուգել զայս՝ տեսան ու զարմացան , զորմէ առաջ կը լսէին ու չէին հաւատար :

Հեթոնտաց զիցարանութեան Ուրիշ Գառառասպելը իթէ նշանակութիւն և հիմ մը ունի , նախածնողաց երջանկութիւնն ու աննդ վիճակն

է, ինչպէս կը նկարագրեն Եսիրոսոս, Վիրգիլիոս, ԴՄէ-Կ-Լանսոն) Ովիդիոս Նաստիւն, (Ա. Գէտ Բաւ-Լեթը) Լուկրետիոսն և այլք։ Զրադպարտ իւր կրօնիկ վարդապետութեան իբր հմի կը գնէ ասիական, բարեյուսյ Հոթենթիայից, այ նոյն ճանաչումունքն ունին։ մասամբ իւրք նոյն բանը կ'ըսեն և Հիւսիսային Ամերիկոյ վայրենի բնակիչք, որ այս աւանդութիւնը չէին կրնար առած ըլլալ օտարներէն՝ որոց հետ որ կորորութիւն չունէին անցեալ ժամանակաց մէջ։ Գիկիարցոս Հեմանիս՝ զոր Գիկանայից Պորփիր, (Դ. Դ. Գէտ Էթը ընթերթի՝ Խորիւյ Գիկեալն) և Վարդոն, (Ե. Կապուտի Բարձր) կը գրեն. «Նախնիք Աստուած ծամերձ գոլով գերազանց բարք ունին. և անանկ կանիք մը կը վարէին որ ունեւն իւրեւր կոչուեցան»։

Հարաժեշտ օրերը եօթն թուերը կը գտնենք էն հին ազգայն սկզբնաւորութենէն : Անէնացւոց , Ասորեստանեայց , փիւնիկեացւոց , Պարսից , Հնդկաց , Կելտաց , Գերմանացւոց , Դաղմիացւոց , Բրիտանացւոց և Ալավայ մէջ : Թո՛ղ Յոյներն ու Լատինները , ինչպէս նաեւ ետքէն Ամերիկայ գտնուեցաւ ն՛՛ք փերուի և ուրիշ Հիւսիսային ժողովուրդոց մէջ տեսնուեցաւ : (Փէյն : Տէքստը : Կէփտը Աւետանորդի՛ն Եփեսոսէն ռաւելոյն : Գր. Ե. 2-րդ. Կալմատ : Էմմէն : Արեւելեան-եւրոպ. ռաւելի՛ք : Գր. Ժ. Գ. 12) Եւսէփէն Արեւոտեց. Գր. 2 : Մատթոն : Լուկան : Փիլոսոփոս Գր. Գ. 15 : Դէմո : Կասիան Գ. 37) Միւր քանիւ Յովսէպոսի ըսածին պէս (Գր. Բ. Եւրթե՛՛կ Ազգե՛՛ն .) Զիկայ ո՛չ Յունաց և ո՛չ բարարարոսաց ճաղաք մը՝ յորս ըստ օրինակի չընէին՝ եօթնիւրորդ օրը շարաժանաւոր ստեղծութիւնը յայտնուի :

Հայկերից՝ դից դէմ պատերազմն ալ՝ Բաբելոնի
աշտարակալինութեան ամպարչտութիւնն է, զոր
Արիւդենոս կը պատմէ գրեթէ Մովսէսին պէս. (ն.

Եւրոպացիները վարը պատի գնեմը՝ Եւրոպեանս
աւ նոյնպէս կը խօսի, ինչպէս որ Եւսեբիոս յտաւ
կը բերէ: (Նեմոպոպոպոպ. Աւոպոպոպ): — Ամենէն
գարունային իմանալին այն է որ մարդ որչափ վեր
հնութեանց ելլայ, այնչափ անպարտ յտաւ ծա-
նօթութիւններ կը գտնայ առ արտաքինս: Երբեք
միւսային ճանախին հնութեանութիւն և ուրիշ երբե-
կացութեանս այս՝ թէ Աւոպոպ ամէնքն Աւոպոպ Եւսե-
բիոս չէր: Աւոպոպ Եւսեբիոսը ընդհանրապէս աւ-
տոպոպոպին ինչեւ երբեք իրարմեկմեկմեկ ամէնքն
գտնեցին: Եւսեբի Եւսեբիոս կ'արեւելական ինչ և ճշմարիտ
տաւրը բերէ բերէ իւրեքմեկմեկմեկ այլմեկմեկ, բայց
և այնպէս Աւոպոպ յտաւ՝ Նեմոպոպոպոպ ամէնքն
ամէնքն Աւոպ ու ճշմարտութեան տարեքն գտնեցան:

Եւ ինչպէս որ երբեք միայն չեն հասնում
Սուրբ Հոգւոյ տալիսին, այլ նախ անհրաժեշտ է
զարմանալով դիտել իր սիրտը, որտեղ կ'ընկեր
վայելիքներ։

Ովհիսու Նասուլն. (Ա. Գեղ + Աւուհերդ. 5-23.)
 Երկրորդ անգամը խառնակութեան կոյտ մ'էր կ'ը-
 տէ, երբ Տիտան (Արեւ) գեռ թյս չէր տար, և լա-
 կինն ալ չէր աճէր, անշարժ անձեւ անկերպարան
 էր. անձանօք Աստուածը երկիրը կրկէս և եր-
 կիրն ալ ծալէն բաժնեց. յետոյ ստեղծը շողաքին,
 տպա թուրը շնչաւորը եղան. յետոյ ուրիշն այն
 անձանօքը Աստուածը գմարդ ստեղծեց 'ի պատկեր
 անձնիդման աստուածացու:

Հնդկաց հին սրբազան գրեանց մէջ կ'ըսուի, թէ Մենու Հնդկաց իմաստեաց կը սովորեցընէ, (տե՛ս 'կ' Հնութ. Հնոս. Թուհի. Մառէի. Աշէւ.) Թէ «Աշխարհ ամենայն 'ի խոր խաւարի ննջէր, ինքնեղ աներեւոյթին Աստուած՝ փարատեց խաւարը, ուղերւոյ շատ ստանկ լաւեցրի ստեղծեց, նախ ջուրն ստեղծեց և անոր շարժման զօրութիւն տուաւ. ջուրը Նոթո կը կոչուին, որովհետեւ Ներայ կամ իսպտրայ ձըռնուեալն են, որն որ Նոթոյնու անուանեցաւ. քան

գի անոր առաջին այնքան (չարժու մը) ջրերուն վրայ էր : (Յիշեալ է . «Եւ Հոգի Աստուծոյ շրջէր ՚ի վերայ ջուրց») Բրամա աստուած շատ տարիներ ջրոց շարժմանէն գոյացեալ ոսկեղէն ձուի մը մէջ կը բռնակէր . որ ՚ի գոյանալն հազար արեգակներու շափ կը ցորանայր բոցով . Բրամա զայն երկուքի բաժնեց , մէկէն երկինքը ձեւացուց , միւսէն ալ երկիրը : (Այս ալ ջրոց մէկ մասին երկինքը քաշուելով հաստատութիւնը կազմեցուն . և վարդ մնացած ջրոց մէկտեղ ժողովուելով ցամաքին երեւնալուն , որով և ցամաքը երկիր կոչուեցուն անկարկուծիւնն է) : Ի Բրամայ ելան Դեւայք (տարի ոգիք) , Ասուրայք (չար և անկեալ ոգիք) , և յետոյ մարդիկ : Բրամայ յորմէ հանեց առաջին մարդը արուէգ , որ մինակ ապրիլ չկրնարով յերկուս բաժնուեցաւ . ՚ի Մանու (այր) և ՚ի Սատարուպա (կին) , (սա ալ տարակոյս չկայ) որ Աշտամայ կոչէն Եւայի ծննդեան թարգմանութիւնն է : Ասուրայք (չար ոգւոց) Մահատուբայ իշխանը օժի կերպարանօք անոնց մօտենալով մարդեայց զանոնք . այնուհետեւ երջանիկ դարձ վերջացաւ , և Մանու (մարդն) մահկանացու եղաւ անկմամբը : Մանուայ և Սատարուպա առաջին որդիք տեսանող և իմաստուն էին . առ որովք Աստուածութիւնը խոնարհեցաւ զոհի մը , (անտարակոյս Առէլի զոհն է ըսածը) . Մանու անոնք օրէնք տուաւ այլ մարդիկ երթալով կը խանգարուէին , և Աստուծոյ խօսքը տակաւ կ'անհետանար : Այս առաջին մարդը Մանու՝ Կարդամ (Աղամ) ալ կ'ըսուէր , որ հաւ կը նշանակէ :

Անէացեոց նոսրական մատենանը կը պատմէ թէ մարդը յաւիտենական հոգեւոր և առաքինի էր . և անոր մարմինը դեղին փափուկ հոգն մը կազմուած էր . իշխան էր նա ամենայնի , և ամենայն ինչ հնազանդ էր անոր . Անիկայ կը բնակէր գետնէն

բարձր՝ կախուած բուրաստանի մը մէջ , որ կենաց պտուղ կը բուսցանէր , և չորս գետերէ կ'ուղուէր : Բայց նա որկորստութեանն ետեւէն իշխալով մտաց լուսաւորութիւնը կ'որսնցուց . բուրաստանը դողուեցաւ , ծանրան արշիլուեցաւ և ամեն արարածք թլնալի դարձան անոր : Բայց անոր այս անկումէն ետքը մարդիկ վերստին բարեպաշտ կենաց դարձան և հաղարար տարիներ կ'ապրէին . բայց ետքէն ամբարտաւանութեամբ բրտացան : — (Թէ որ Ծննդոց առաջին զուեսները օրինակելուցէին , ասկից տարրերը պիտի գրէին արդեօք) :

Բերսոսս՝ Քաղկացեոց հին մատենաներէն հանելով կը գրէ արարչութեան աւանդութեան համար , թէ Ովան անունով նշանդ մը ծովէն ելելով , (Նոյ) , շատ մը արուեստներու հետ արարչութեան պատմութիւնն ալ սովորեցուցեր է այսպէս . «Իր ասէ երբեմն , մինչ ընդ բնաւ խաւար և ջուրէր Եւ զԲէլայն ասեմն որ Յունարէն Դիոս թարգմանի , և Հայերէն Արամազդ , թէ ընդ մէջ կորեաց զխաւարն և զատանիլ ՚ի միմեանց զերկինս և զերկիր . յարդարել յօրինել զաշխարհ : . . . Տեսանել Բէլայ աշխարհ ինչ անապատ և պտղաբեր . հրաման տալ միւսմ ՚ի զիցն՝ յարեմէն որ ՚ի հատեալ զիսոյն իւրմէ իմանցն , զանգանել ընդ հող , և ստեղծանել մարդիկ , և այլ անատուս և գազանս , որ կարիցեն այսմ օղոյ ժոյժ ունել . հաստատել Բէլայ զաստեղս և զարեգակն և զլուսին , և զհինգ աստեղան պատրանաց : Չայս ըստ բազմափային , Բերսոսս յառաջնում մատենին պատմէ : (Աւ Եւսեբ . Քրիստ . Հատ . Ա) :

Նշնալէս օժին տալի յիշատակը իրեն գործի շարութեան շատ ազգաց մէջ կը պահուի , Հնդկաց , Պարսից , ֆինիկեցեոց , կեղտաց ևս : Ըստ առասպելին՝ Պանդորայ առաջին կնոջ և անոր ամուսնոյն

կայսինիժեայ և Պատգորեան տիպոյն պատմութեան մէջ քաջայայտ կ'երևնայ առաջին մարդոյն կնո՞թ ձեռնով մորերկուն, որով և չարեաց աշխարհ մըն յեղուն ճկարամտութիւնը — Բստ Զանդիկ աղանդոյ՝ Աշմն (որ և խարաման) չար աստուածը՝ մարդկութեան նախկին ծնողքները՝ որը յԱրամազդայ (կամ որ նոյն է՝ յՈրմզդէ) արարչագործեալ էին՝ մորութեցոյց և նախ կիրն զիւաց զո՞հ մատոյց։ Այնուհետեւ նախածնողք հարկադրուեցան անասնոց մորթիքն հաղնիւն և իրրեւ որսողք անդին ասդին պարտաւել։

Քաղաքացիք Աղավորայ (Կ՝ Աղամայ) մինչև
ցեղատեղիքն (ցնշ) և մինչև ցեղահեղ թէ՛ն
բնաւոր տարիներ կը գնեն, բայց մինչև նոյ
ժամանակ տասն ազգ նահապետաց կը գնեն՝ ըստ
Մովսէսի՝ ինչպէս որ կը վկայէ Բերոսոս։ Ան-
տէ՛ի Բաբէլէ՛ն (Հատ. Ա.) որոց ամեն մէկուն կենաց
հաշարաւոր տարի երկարութիւն տալովին՝ Մով-
սիսի ծնող արամեութեան մէջ պատմած նախնեաց
երկարակեցութեան համար ալ՝ միանգամայն վիշա-
կած կ'ըլլան իրենց ընտանի աւանդութեամբը։ —
Հնդկիկ՝ նախնեաց՝ երկարակեցութեան համեմատ
յաղթանդամ մարմիններ ալ կ'ընծային, ինչպէս
և Ս. Գրիգ. Արշ. կ'անուանէ զանոնք, յորմէ Յոյն
Պեղարտեղութիւնը իւր Սկային և Տիտանեաց առաս-
պնէ ունեցաւ։

Ջրնդեղի և մարդկային ազգի վերանորոգու-
թեան պատմութիւնն ալ իւր ամեն մանրամասն
պարագայներովք պահուած կը գտնեմք բոլոր հին
ազգաց մէջ. ինչպէս որ Յովսէփոս և Եսակընոս
(Աւ. Բեռն. Հոմ. Ա. և 'Էպոքրաթոս. Աւետ. Թ. 12.)
յուռաւ կը բերեն, իներոսոս Բաղդէացի, Աբիդե-
նոս Ատրքեստանցի, Երոտիմոս Եգիպտացի, Մատե-
թէոս և Նիկողայոս Դամասկացի անանկ կը պատ-

մեն այս ամեն բաներուն վրայ, որ գրեթէ քնա-
տարածայնութիւն չունին Մովսէսէն. Պրոտարքոս
և Ղուկիանոս ալ կը ձայնակցին յիշելով տապանը
և անոր մէջ ապաստանելոց լեռան մը գլուխը
ազատուելին, և թէ այն լեռը՝ յոր ինչն՝ Հայաս-
տան էր. կը յիշեն եւս զանազան զապաղան
թռչնոց և չորքրտանեաց զոյգ զոյգ նաւ մտնելը և
սպահուիլը. ստակալի հեղեղը, աղանիները, աղա-
տելոց զո՛հ մատուցանելը, ծիածանն իսկ և Բարթե-
լոնի ճամբորդութիւնն ալ չեն մոռցած — Բագ-
մալէսէն Ալէքսանդր Քարդղէացոց մատենէն բա-
ղելով զայս այսպէս կը վիպագրէ. (Իււոյ՝ Դ ԱԵԻ-
դինս ալ յոր էնոն կը գրածիք աւ Իււոյն Բրա՛ն.)
Արողն ապէ նմա (Քսիսթիթայ) 'ի բուն յայտնի',
զոր հայրն անուանեն Արամազդա, և այլք յա-
մանակ, 'ի հնգեռտասաներորդում Դեսիոս ամեան,
որ է Մարերի, մարդկան 'ի Իրնեղեդէն սատակել
հրաման տալ. . . նաւ գործել և 'ի ներքս մտանել'
հանդերձ ազգաբանել կարեւոր բարեկամը. համբ
բարել 'ի ներքս ոտնիկ և ըմպելիս. մուծանել և
զազանս և թռչունն և չորքրտանին. . . և Հան-
դերձեալ կազմեալ ըստ ամենայնի՝ ո՛րպէս և ա՛ռ
հրաման, զկին և զորդիս և զկարեւոր բարեկամս
'ի ներքս մուծանել. 'ի հասանել Երնեղեղին և վաղ-
վաղակի ցածնուլ, թռչունս ինչ արձակել Քսիսթիթ-
այ, և չգտաննել ուտել ինչ՝ և ո՛չ տեղի և դա-
սար ինանելու. դարձեալ միւսանգամ առնուլ ըզ-
նոսա 'ի նաւն. և յետ սակաւ ինչ աւուրց դարձ-
եալ արձակել այլ հասւ, և նոցա եւս միւսանգամ
անդրէն 'ի նաւն գալ՝ կաւով թաթախ զմագիլոն
բերելով: Ապա երրորդ անգամ արձակել, և անդ-
էնն միւսանգամ չգալ 'ի նաւն. Բայնծամ իմանալ
Քսիսթիթայ՝ ելէ՛ն յայտնեալ բացեալ է երկրի,
քակել զկողմ մի ձեղուան նաւին, և տեսանէ երթ:

եալ յեղեալ դնան ի լեւառն ինչ : Ելանել կնաւ և
դստերը միով հանդերձ, և ճարտարապետաւ նա-
ւին, և երկիրպագանել յերկրի . բազին կանգնել,
և զո՛հ դից մատուցանել . . . Եւ դու և պատ-
ուէր տալ նոցա (որոց ընդ նմա ՚ի նաւին էին) եր-
թալ միւսանգամ ՚ի Բաբելոն . . . և եթէ տեղին
յորում վայրի ելեալ կային, Հայոց աշխարհն է . . . :
— Ղուկիանոս (էֆէթէ-Իր-ՅԱՌԱՄԱՆԱՆՅԱՆ ՍՈՐԵՍԻ) :
Հերապոլիս քաղաքի նախնի մեհնեմն վրայ խօսելով
կ'ըսէ . « Սն մեհնեմնը՝ կ'ըսեն թէ՛ Սկիւթացի Պեւե-
կայիոնը շինեղ է . որուն ատենը եղաւ համատա-
րած ջրհեղեղը . Յունաստանի մէջ այս Պեւեկայիոնի
կրաց վրայ այսպէս լսեղէր որ, կը պատմէին . Հի-
մախուան մարդիկ սկիզբէն եղանակը չեն, զի ա-
նոնք կորսուեցան, և արդեան տեսածներնիս ուրիշ
արմատէ՛ նոյն Պեւեկայիոնէ սերած են : Համեմատաց
համար ալ առանկ կը պատմեն . Մարդիկ՝ կ'ըսեն,
խստապարանոց, յարագործ, երգմանգանց, անա-
գորոյն, հրաւատեաց և պղծաշուքին էին . վասն
որոյ և շատ վշտեր եկան տիրեցին անոնց : Վասն
զի յանկարծ երկրի անդնդոց գոճեմը բացուեցան,
և վերէն երկինքէն սահանք տեղացին, գետեր յոր-
դեցան, ծովը դուրս վազեց սահմանէն, մինչեւ
ամենուն տիրեց ջուրը և սատակեցաւ ամեն կենդա-
նի շունչ : Պեւեկայիոն իւր սքեռութեան և իմաստու-
թեան համար պահուեցաւ, որ երկրորդ հայր ըլլայ
աշխարհի . քանզի տապանը մտաւ ինքը, իւր կինը
և որդիքը, և անոնց ետեւէն արջերը, ծիւրերը, առ-
իւծները, օճերը, և ամեն կենդանիներէն զոյգ
զոյգ մոտան տապանը, և անոր ֆրաւ մը չըրին դից
զօրութեամբ : Եւ այսպէս կը նաւարկէին օրշաի
ատեն որ ջուրը երկրիս երեսը պատած էր : Յոյնք
այսպէս կ'աւանդեն Պեւեկայիոնի վրայօք . բայց Հե-
րապոլիս քաղաքի բնակիչք օտարոտի բան մը կը կըց-

կըցեն : Վասն զի կ'ըսեն թէ այն վիճին քով որ բոլոր
ջրերը կուլ տուաւ, Պեւեկայիոն սեղան կանգնեց,
և այն մեհնեմնը շինելով Յունեայ դից զո՛հ մատուցց :
Այս վիճը ես անձամբ տեսայ մեհնեմնի ներքը՝ որ
փոքրաբերան դուր մըն է . բայց թէ՛ հին ժամա-
նակները անէլի անծալիր էր՝ ստոյգ չեմ կրնար
ըսել : Ասոր յիշատակը ամբողջ որսնչու համար՝
տեղւոյն բնակիչք ոչ միայն քուրմք՝ այլ և բովան-
դակ ժողովուրդք Ստարիոն Պեւեկայիոնի և Եփե-
րատացւոց, տարին երկու անգամ մինչեւ ծով կեր-
թան ջուր կը բերեն, և մեհնեմն մէջ կը թափեն .
իսկ այն գուրը՝ թէ և փոքր յոյժ՝ կուլ կու տայ որ-
շափ շատ ջուր թափուի : Կ'ըսեն թէ՛ Պեւեկայիոն
օրինադեր է՝ այս ըրածինն՝ ՚ի յիշատակ համա-
խարհական ջրհեղեղին և իւր տան փրկութեան :
Հնդկիկը ևւս սոյն այս ջրհեղեղի իրքը կ'անկար-
կեն այն զարմանալի նաւուն պատմութեամբը, ու-
րուն կ'առաջնորդէ Վիլնու աստուածը մկան կեր-
պարանքով . և թէ՛ այն նաւով ազատուած է Սադ-
դիամարդի անուն ոմն օրհելի զից՝ հանդերձ ըն-
տանեօք իւրովը լեւան մը գլուխը : — Սինէացւոց
ստատեկած ջրհեղեղն ալ հռչակաւոր է, որ պա-
տահեցաւ կ'ըսեն Վայոնի օրերը . և թէ ջրերը լե-
րանց զազալթեմեղէն վեր բարձրացան . և կը կար-
ծուէր թէ՛ մինչեւ երկինք ելած ըլլան : Այլ և Նի-
ու=ւա (Նոյ) փառաբով (անտարակոյ՝ նաւով) ար-
դիւնց վար թափած ջրերը, և երկնից կամարը
հիփօթեմէս զարմանալի քարով մը (ծիածանով) փա-
կեց :

Փերդինանդոս Քորդէս համախարհական ջր-
հեղեղի աւանդութիւնը դտաւ ՚ի Մեքսիկոն իսկ,
սա յաւելուածով թէ՛ յՆոր մարդիկ խօսիլ սորվե-
ցան ազանիէ մը : — Ոնթոնադ դետին և ընթար
լճին մէջ տեղը բնակող Ալկոնքինացւոց մէջ աւան-

աւած է 'ի մեղ վարդափառի տօներն իրարու վրայ ջուր թափելու սովորութիւնը, և ինչ կրնայ նշանակել՝ թէ որ հանուրց մարդկութեան 'ի հեղեղաց ջուրց ողորմեմ չնշանակէր. ինչ կը նշանակէ նաեւ մինչեւ ցայսօր ժամանակի նոյն տօներն սղաւնի թըռուցանելու սովորութիւնը ուրեք ուրեք՝ ինչպէս և 'ի Կ Պոյիս յիւսիլեաւար, (և այս դարձեալ 'ի Հայր) եթէ Նշի արձակած աղանդոյն յիշատակը չգար-թուցանէր 'ի մեղ: Ինչ կը նշանակեն նաեւ Կաղանդի աւուր (այս ալ դարձեալ Հայոց յատուկ սովորութիւն ըլլալով) նորահունձ ըսուած սիմիթներ (եկէ՛ պաշտօն Էդուարդ) և սիմիթէ աղանդներ (Գաւառ Գաւառ) իրարու ընծայելին: Եթէ ոչ նոյն Նաւասարդի Սմանդայ տօնի սովորութիւնները 'ի յիշատակ ջրհեղեղի իրաց. որ ետքէն երբ Հոռոմայեցեոց թաւանդը գործածել սկսելով տարեգըլուխը Կաղանդին կատարել ընական պէտք մը եղեր է, նոյն Նաւասարդի տարեգըլոյ սովորութեանց մէկ բանին Կաղանդին կատարուիլ սկսեր է, և ուրովհետեւ նոր հունձ կարելի է՛ այն ձևութեան եղանակին գտնել նուիրելու համար, Երանանձ անւանեալ ցորեններու սիմիթներ սկսեր են ընծայել միմեանց, ինչպէս նաեւ աղանդներ չլրնալով թըռուցանել, սիմիթի աղանդները փոխ աւեր անոնց տեղ: . . . :

Ջրհեղեղի իրաց ստուգութիւնը երկրիս պատմութեամբն ալ հաստատութիւն աւած է: Տը Միք, Գիւլիէ, Հոմարդը և ուրիշ նշանաւոր ներհուն երկրաբաններ ապացոյցներով հաստատեցին՝ թէ երկրիս երեսը մեծ և յանկարծական փոփոխութիւն մը կրած է ճիշդ այն ժամանակ, երբ՝ Ս. Գիրք կ'ըսեն թէ ջրհեղեղը եղած է:

Ջրհեղեղէն ասդին անցնելով՝ կը տեսնեմք որ մի և նոյն Ս. Գիրք պատմութիւնները կը յեղեղեն

գրեթէ շատ հին ազգեր մարդկային ազգի մի միայն նախապետէ և անոր երեք որդիներէն սերիլը, ան նոյն նախապետին և իւր երկու որդեոց գործքերը, աշտարակաշինութեան մեղադարտութիւնը, և անկէ յատալ եկած լեզուաց խառնակութիւնը, և յետ այնորիկ մարդկան ազգի ընդ ամենայն տիեզերս ցրուիլը եւ:

Բուն Հնդկական մատեան մը այսպէս կը խօսի այս նիւթոյս վրայ. «Սատիաւարմանայ՝ որ և Մենու (որ յայտնապէս Նոյ անուան աղաւաղն է) թագաւորը երեք որդիք ունեցաւ. որոց երկուցոյնը Եւրմա (Սէմ) երկրորդը Քարմա, (Քամ), և երրորդը Յայեւտի, (Յարեթ) . . . : Երբ անցած մը թագաւորն Մենու ըստ սահմանեալ հրամանին՝ գինովներ անպզայ կը քնանար մերկ, տեսաւ զանկիայ Քարմայ, և իւր երկու եղբայրները հոն կանչելով ըսաւ. այս ինչ է, ինչ կերպարանք մտած կը տեսնեմք հայրերնիս: Ծածկեցին զայն կտաւոր և թողուցին հոն մինչեւ ուշաբերեցաւ: Երբ նա զգաստանալով եղածներն իմացաւ, անիծեց Քարման՝ ըսելով. ըստ ստրկաց ստրուկն (ծառայից ծառայն) ըլլաս: — (Սիկայ ո՞չ ապաքէն գրեթէ բաւիւ չափ նոյնութիւն է Մովսէսի գրոց հետ):

Նոյնպէս և Ամերիկացիք ջրհեղեղի պատմութիւնը շարունակելով (զոր վերը յատալ բերիմք,) կ'ըսեն. «Սյն ծերը համարելով թէ երկիր ցամքած է 'ի ջուրց, կ'ելլայ նաէն և վայրի խաղողէ դինի շինելով կը գինովնայ գինիէն և կը քնանայ: Երբ որ տեսաւ որդին՝ կ'ըսեն, խնդց անոր մերկութեանը վրայ. և միւս որդին գալով ծածկեց անոր մերկութիւնը՝ պատուելու համար զնա: Երբը արթննալուն անիծեց զայն և զայս օրհնեց: Իւ թէ իրենք առաջին որդիէն կը սերին, և իրենց մերկ չընկնուն պատճառ այս կու տան, այլ անոր հա-

կառակ՝ կ'ըսեն, Սպանիացիք (ք' Եւրոպացիք) որովհետեւ զգեստ կը հագնին, կ'երեսարայ թէ այն երկրորդ որդիէն սերեալ են ք: — Զրհեղէն ետքը՝ կ'ըսէ Սբիլլա, առիթ մարդոց վրայ թագաւորեց Կոստոս, և Տիտան և Յապետոս ք: Կամ ըստ Թարգմանութեան որ առ Խորենացւոյն (Գր. Ա. Գլ. 9.) «Քսիտութայ ՚ի Հայս նաւարկելէն ետքը՝ երկրի իշխան կ'ըլլային Զրուան (Քանգի այսպիս կը կոչեն Արեւելեայք զԱւս), և Տիտան և Յապետոսք ք:

Բաբելական և Քաղդէական աւանդութիւնք յստակ են յոյժ նաեւ աշտարակաշինութեան և լեզուաց բաժանման մասին: Ալէքսանդր Բազմաշէպ (Ա- Ե-Գ-Բ- Գլ. 11. 12.) ունի այսպէս ք: «Սբիլլա ասէ. միաբանեալ ամենայն մարդիկ՝ զբարձրաբերձ աշտարակն շինէին, զի յերկինս ելանիցեն. և ամենազօրն Սատուծոյ հոգւմ շինեալ՝ զաշտարակն կործանէր. և իւրաքանչիւր ումեք զիւր լեզու բաշխէր. վասն որոյ և անուն բաղդակն Բաբիլոն կոչէր ք: Արեւդենոս եւս ունի այսպէս. «Յորում ասեն զիպեալ առաջնոցն՝ զօրութեամբ և յաղթանդամութեամբ յուլացեալք, մինչեւ զգիսն եւս անդոսնը, և յանապատութիւն հաստանել: Սկսանին զբարձրաբերձ գործընն կանգնել, որ այժմ Բաբիլոն կոչի. և իբրեւ մօտ յերկինս հասուցանէին դիցն, այնուհետեւ հօղւոց օդնական լեալ՝ մղէին և յերկիր կործանէին զմենքենաւոր զործն անարեացն. և յստակն կործանեալ՝ Բաբիլոն անուանէր: Ար ցայն վայր միաշուրթն համալեզուք էին, և ՚ի զիցն բազմամեղոս խառնախօս խղճւորսն ՚ի միաբանեալսն եկեալ մոտնէր ք: — Մերս ընտանի Մար Աբաս Կատինա ալ այս թանկադին աւանդը մեզ կը պահէ (Ա- Խորէն. Գր. Ա. Գլ. Թ.) «Ազգ սկայիցն անհեթեթք, մարմնով յաղթ-

անդամ և վիթխարի, որք ամբարտաւանութեամբ յղկացեալ աշտարակաշինութեան ամբարիշտ խորհուրդն յուցան, և նոյն գործքին ձեռք զարկին. որուն ահագին և Սատուածեղին հով մը սփելով զից ցատումէն՝ ամբարտալը կը ցրուէ. և մարդոց իրարու անշուր լեզուներ խօսել տալով՝ չիոթեութեան մեծ աղմուկ մը կը ձգէ միջերինն ք:

Յունաց և ըստ նոցանէ՝ Հուրկայեցւոց սկայից ընդդէմ զից պատերազմելու համար Յունաստանի Ոսսա լեռը Ոլիմպոս լեռան վրայ, ինարինն ալ անոնց վրայ դնել սանդուղիս գործելու և յարձակմամբ երկինքն ասնելու առատալը՝ աշտարակաշինութեան սլառութեանէն կցկցուած ըլլալուն՝ ո՛չ որ տարակոյս ունեցած է ցարդ ք:

Այսուհետեւ կու գամք խորայլացւոց ազգի նախահօր Աբրահամու, Եկատէոս գիրք մը շինեց Աբրահամու վրայ, որ մինչեւ Յովսեպոսի ատենը կը կենար: Օգոստոսի և Ներոնի մոեթրինն երեւելին Նիկողայոս Դամասկոցի կը գրէ ասոր վրայք, որուն զրուանները կը քաղէ մեզ Յովսեպոս. «Աբրահամ՝ կ'ըսէ, կը թագաւորէ ՚ի Դամասկոս, որ զօրք զալով Բաբիլոնի անդիի կողմէն Քաղդէացւոց երկրէն հոն կը հասնէր: Եւ յետ ո՛չ սակաւ ինչ աւուրցն՝ իւր մարդ ինեթրով մէկտեղ ելլելով անկից կու գայ այն տեղերը որ այնատեն Քանան կը կոչուէր, այլ հիմայ՝ Հրէաստան, ուր կը բնակին սերունդք նորա բազմութիւնք ազգաց, որոց վրայ ուրիշ տեղ պիտի խօսիմք: Դամասկոսի մէջ մինչեւ ցայսօր կը փառաւորուի Աբրահամու անունը. զեղ մին ալ կը ցուցուի հոն որ նորին անուամբ Բեւեբան Աբրահամ կ'ըսուի ք:

Յիշատութեան ուխտը Սատուծմէ Աբրահամու տրուած ըլլալը՝ որ իւր սերունդը ուրիշ ազգերէ որոշուի, կը յիշեն Յօրանալ և Տախիտոս. «(Հրէայք)

օրինաց րեցին թշխառել զմարմին անթշխատութեան
խրեանց յորով յայլոց : (Ստեփան. Գր. ԺԶ. ԺԷ
Փիլ. Է. Ստեփան. Է-ԷԷ. Գր. Ա. 10.)

Հեթանոսաց մարդազորն իսահակայ պատարա-
դէն օրինացութիւն առած է անշուշտ, և կարեւր
չէ՝ որ ուրիշ դէպքն մը սկիզբն առած ըլլայ :

Սողոմ Գոմարայ կործանման համար կը գրէ
Դիողորոս Արեւիկացին ի ստորացրութեան Մեռեալ
ծովուն . « Մեռածակայ երկիրը կրակով կ'այրի՝ կ'ըսէ՝
որուն դառն զօրքիջը կը նիհարացընեն բնակչաց
մարմինները և անոնց կեանքը կը կարճեն » : Դոյն-
այն և Ստրարոն . (Գր. ԺԶ.) « Ամէ երկրին կրակով
այրուած ըլլալուն շատ նշաններ կան . վասն զի
Մասսդայ զինացը այրած ծայռեր և խորք քարեր
կը տեսնուին , խանձառեալ անձանք և անճեռախից
զետիններ : Քարերէն վէտ վէտ ձիւթ կը վազէ ,
ջրոյ առունները շատ գէշ հոտեր կը բուրեն մինչեւ
բաւական հեռու միջոցներ . և նոյն տեղերու բնա-
կութիւնները ապականուած կը տեսնուին : Յորոց
կը ճամբարի անոնց վրայ եղած հարաւոր թէ ի նախ-
նունն երեսունէն աւելի քաղաքներ կային , և ա-
նոնց մայրաքաղաքը Սողոմ կ'անուանէր , որ վաթի-
սուն վտան չըրանալ ուներ : Ապա զեռնաշարժէ
և դուրս պոսեթկած կրակէ և ձիւթով ու ծծմբով
խառնուած ջերմքերով քրեւի լծացաւ այն տեղը ,
ինչպէս որ հիմակ կը տեսնուի : Քաղաքներէն ոմանք
թաղուեցան , և ուրիշները թողուեցան բնակիչնե-
րէն , որք ձգեցին փախան հոնէն : Տակիտոս ,
(Պառ. Գր. Է.) Պլինիոս , (Գր. Է. 16 և Գր. Լ Է.
13.) և Սոյնես , (Գր. 36.) կը գրեն : Ելլորապի մէջ
հեռուն ժահահոտ լիճ մը կ'երկնայ , որ շանթա-
հարեալ ըլլալ կը հաւատեն այն տեղերու մշտու-
եալ անիւնները : Ելլու քաղաքներ կային հոն Սո-
ղոմ և Գոմար : Հոն բուսած խնձորները չեն կրնար

առուել , թէպէտ և հասուն կ'երևան . վասն զի
անոնց արտաքին մակերը տեսակ մը սեւաթուր
մոխիր կը պահեն մէջերին , որք երբ որ մատով
սեղմուին՝ ծուխի պէս դուրս կը փչուին և մանրա-
մաղ փողոց պէս կը ցնդին :

Գալով Մովսիսի . Հեթանոս մատենագիրներէն
շատերը հաստատ միացերնին դրեր էին , թէ անի-
կայ մեծահասակ մեղ մըն է . (Ըստ Պլին. Լ. 1 .)
այսպէս ուրեմն կը վիպեն թէ նշաններ և հրաշքեր
գործած է . զորս մեղու թեման ընծայել կը ձգնէին :
Արտուան (Ար. Է-ԷԷ. Կարապ. Ա-Է-Է.) Եղիպտոս-
ցոց ազգէն ոմանց Երայեցոց կարմիր ծովն
անցներուն աւանդութիւնը մէջ կը բերէ : Դիող-
որոս Արեւիկացին ալ . (Պառ. Գ. 5 .) Կարմիր ծովու
Արեւմտեան կողմը բնակող ուրիշ ազգի մը նոյն և
նման աւանդութիւնը կը պատմէ : Երոցոտոս (Բ. 5.)
կ'ըսէ , թէ հրաշայի բաներ պատահեցան Փերոնի
(Փարաւոնի) թագաւորութեան տակ : Դուսեհիոս
(Ար. Է-ԷԷ. Կարապ. Ա-Է-Է. Բ. 8.) յանուանէ կը
յիշատակէ այն երբ զորս ընտելին Եղիպտոսացի
թր զօրաւոր այն արուեստին մէջ և կարող Մով-
սիսի զխնկալելու և Եղիպտոսը խռտանգող հար-
ուածները դադրեցընելու : Տրոպոս Պոնպէս՝ զոր
քաղեց Յուսարիոն , կը խօսի Երայեցոց Եղիպ-
տոսն փախչելուն կամ ելլելուն , անոնց՝ առաջ-
նորդ եղող Մովսիսին և Սրբահոմին հին հայրե-
նիքի կողմը ճանապարհորդելին և Սինայ լեռան
հոնդիսին և նուիրագործութեան վրայ : Տակիտոս՝
առաւադներով մէկտեղ կը յիշէ Եղիպտոսի ան-
հարին հարուածները , Երայեցոց աղաւաթիւ-
նը , Մովսիսի առաջնորդութիւնը , անոնց՝ անա-
պատին մէջ թափափիլը և փրկելիեցոց՝ Ասորոց
և Եղիպտոսցոց աշխարհաց մէջ տեղուանք՝ լեղուի
մը մէջ բնակութիւն հաստատելը : Յուսարիոս ի

Տրոյից և Պոլսէոսէ առնելով կ'ընէ . « Առաջնորդ
պատրիարքն (Մովսէս)՝ Եգիպտացոց պաշտամանց
անօթները կը գողնայ , զորս նորա սրով ետ դար-
ձնելու ուղեկով՝ բուռն փոթորիկներէ մղուելով ետ
քուեացան մնացին : Իսկ Մովսէս մտնելով յաշարս
իւր՝ ի Կամակոս՝ Աննա լեռն հասան : Յովսէպոս՝
Մանեթոս Եգիպտացոց գրքէն քաղելով (Առ-
-հէ . Բրեյ . Հատ . Ա .) կը գրէ . « Միսփրադուսթոս-
սեայ որդին Թամուսիս . . . պատգամագնաց լինէր՝
դաշինս կոէր , Թողու զերկիրն Եգիպտացոց յու-
սէա յուկամ՝ առանց մնասու գնալ : Եւ նորա
փտահ՝ ի դաշինսն՝ խաչամբք և տամբ կահիւ և
կազմածով խաղային՝ ոչինչ սակաւագոյնք քան ըզ
բռան և չորս բիւրս սպասազինաց , յերկրն Ե-
գիպտացոց ընդ անպատն դէմ եղաւ սարադէմ
Ասորեստան գնային : Չահի հարեալ ի բազմամրոս
զօրացն Ասորեստանեայց՝ փսն յայնժամ նոցա
զաշարսն Ասիացոց ունելոյ , յոր այժմ Հրէաս-
տան կոչի , քաղաք չինեցին՝ որ զայնչափ բիւրս
մարդկանն բաւական լինէր տանել . և անուն քա-
ղաքին Երուսաղէմ կոչէին : Իսկ յայլուն Եգիպ-
տական մատենանս զոչն ազգէ ասէ Մանեթոս ,
որ հովիւք կոչին , թէ՛ զերիս ի մենեական մատ-
ենանս գրեալ : . . Յետ ելանելոյ յեգիպտոսէ ազ-
գի հովուացն Երուսաղէմ , որ եհան զնոսա յԵ-
գիպտոսէ թագաւորն Սեթմուսիս՝ թաղաւորեաց
յեսա այնորիկ ամս քսան և հինգ և ամիսս չորս . . :

Յովսէպոսի , Եւսեբեայ և Ռոդոքիի գրուածոց
մէջ ուրիշ մատենագիրներու ալ կան այս և ասոնց
նման շատ մը ճշմարտութիւններու վկայող : Յե-
կարելու համար միայն կ'ըսենք , թէ՛ մինչև հիմայ այն
տեղերը ընդ որս անցաւ Մովսէս ըստ Գրոց իւր
Ժողովրդովը , « Ռեզի և ճանապարհ խորայնացոց »
կը կոչուին ըստ Արարացոց . ինչպէս որ կը հաս-

տատեն նոր աշխարհաբոյններ :

Յունաց առասպելին Բաբոնս ալ այս Մով-
սէսն է , զոր շատերը Նոյի պատմութեան առաս-
պելը համարելուն համար քիչ մը երկար կը ցու-
ցնենք նմանութիւններն , և զոր կարծես մանր կը
նկարագրէ Մովսէսի բոլոր անցքերը : Մովսէս ալ
Բաբոն ալ Եգիպտոսի մէջ ծնած կ'ըսուին : Մովսէս
անունը քիչ ելած էր . . . զորոսէ կը նշանակէ , Միս-
տուն ալ՝ որ Ռիփոս կու տայ Բաբոնի թէ նոյն ան-
ունն փոխուածն է , և թէ նոյն բանը կը նշանակէ
Մովսէս ի ծնանելն մահուան փտանքի կը մատնե-
ւի , (Ըտըր կը նետուի ,) Բաբոնի ալ նոյն բանը կը
պատահի , (կամ ըստ այլոց՝ ի ծնանելն) Սեմեթեայ
պալատը այրելով մազապուր կը փայտընեն զԲաբոն
մահուանէ :) Մովսէս իւր մօրմէն ծնանելէն ետքը
Փարաւոնի աղջկան որդեգիր կ'ըլլայ , Բաբոն ալ
Եգիպտոսի կ'անուանի . Մովսէս իւր հօրուն՝ Փարաւո-
նի բարկութենէն Մագիամու երկիրը կը փախչի ,
Բաբոն ալ իւր հօրը Արամազդայ լանթերէն տունը
կրակ առնելով մահուանէ՝ կ'ազատուի և նոյն Արա-
բիոյ լեռներէն մէկը Նիսա կը փախտուցուի , ուր ան-
ուանք և Մովսէս քառասուն տարի բնակեցաւ :
Արամազդ Բաբոնը կրակին մէջէն Նիսա կը խրկէ ,
Ատուած ալ՝ զՄովսէս՝ մօրենւոյն կրակին մէջէն
Եգիպտոս կը խրկէ : Բաբոն իրեն դէմ եղած մէկ ա-
նողորմ հալածանքէ մը ստիպեալ Կարմիր ծովուն
եզերքը քաշուելու պարտաւորեցաւ , Մովսէս ալ
Երրայեցոց Ժողովուրդը Փարաւոնաց հարստահա-
րութենէն ազատելու համար Կարմիր ծովէն ան-
ցաւ : Բաբոն էրիկ մարդոց և կնկրոց բազմութեամբ
գունդ կազմած Արաբիայէն անցաւ ի Նոյիկս ար-
շաւելու համար , որ Ասիոյ մէկ ցամաք երկիրն է ,
Մովսէսի Ժողովուրդն ալ նոյնպէս անապատները
Թափառեցան Պաղեստին երթալու համար , որ նոյն-

այն Ստիլ մէկ ցամաք երկիրն է : — Առասպելք երկու հեղինակներով կը նկարագրեն զԲաքստ, Մովսէս ալ լուսայ կղզիւրներով կը նկարագրուի, 'ի նշան լուսաւորութեան երեւաց նորա : Բաքստ անաւ և զաստիարակեցաւ Նիսա լեռը, Մովսէս ալ Մինա լեռը հրահանգ ունեցաւ Աստուածային օրինաց և պատգամաց մէկ⁽¹⁾ : — Մոտ զԵրիս կը խրէ առ Բաքստ որ երթնայ 'ի Հողիկս բնակիլն ընէ այս ինչ ամբար ինչա ժողովուրդը : Աստուած ալ Մովսէսի կը հրամայէ երթալ 'ի Պաղեստին և հոն եղող անհաւատ ժողովուրդները ջնջել : Դանն առաջնորդ շուն մը մը կու տայ Բաքստին՝ իւր արշաւանաց ընկերելու համար, Մովսէսին հաւատարմով ընկերն ալ ֆաղէք էր, որ Եզրայեցիներն շուն ըսէն : Վերջապէս Բաքստ իւր կարճարուն նիդակը գետինը զարնելով գինի կը րդխեցընէ գետնէն, Մովսէս ալ իւր Աստուածային ցուպ ժայռին զարնելով անուշակ փոքր կը րդխեցընէ : Այսպէս նոյնութենէն ալ տարակոյս չմտար անհնէին որ Բաքստի պատմութիւնը Մովսէսի պատմութիւնն է, և զարմանք ալ չէ, քանզի Թուոաց առասպելք հարեւանցի մը քննելով կը տեսնեմ որ բովանդակ այլոց ազգաց պատմութեանց հարողալուն ծաղրամեկարն է՝ իրենց դիցաբանութիւնը :

Մենեացւոց նուիրական մատենից մէկ կը յիշուի Յեսուայ արեւր կայնեցընելու հրաշքը՝ այսպէս բնութւով : « (Եսոյի թագաւորութեան ատեն) արեգակը

(1) Յայն՝ ազգային յատուկ անագրքութեամբ՝ չուգելով այլոց պարտաւորել ինչ որ ուրիշներէն կ'առնեն, թէ՛ պատմութիւն և թէ՛ անուն երբ փոխ կ'առնեն՝ խանգարելով լուրացընել կը ջանային : Այսպէս Նիս անունն ալ Սիւս անունէն յեղաշրջած են մեզ և մեզ տաւերը տեղափոխելով, ինչպէս մեր Աստուծոս անունը անունը յետոս յառաջ կարգաւ իրենց Տիւս արտասանութեն անուանած են :

տաւն որ հորիզոնէն վեր անշարժ կեցաւ : Հարկ չկայ ըսել որ այս ասան օրսան թուոց առաւելութիւնը Մենեացւոց սովորութիւնն եղած թուոց չափազանցութիւն ընելը սիրելուն է : Ովիդիոս լատին հեթանոս բանաստեղծը իւր Յիւնիէ կէտէ կ'ըսեւ՝ երեւակայական պատմութեան մէջ կ'ըսէ թէ անգամ մը Եզրայէ Եր Եր Կորուեցաւ : Նոյն պատմութեան մէջ Յիւստին փանաւացի իշխանին անունն ալ յիշած ըլլալէն յայտնի կ'ըլլայ թէ Փրեկիկեցիներէն առած է այս պատմութիւնը, որոց զէմ Յեսուայ պատերազմած ատեն պատահած է այս հրաշալի իրողութիւնը :

Յայն կ'ըսարանութեան մէջ Սամիտոնի քաջարութիւնները կը հաստատուին Հերակղեայ անձին վրայ պատմութեով : Յեթիֆայեայ ուխտը՝ կրեակի իղովմէն թագաւորին վրայ : Նարուբոցնոստոս մարդկային ընկերութենէ արտարուիլն և անբաններու հետ լինել զատասպարտուիլը՝ Արկաղացւոց լիկայն թագաւորին վրայ : Լիկաիրոն ալ նոյն Հերակղի անուամբ Յովնանու իրը կը հաստատէ :

« Զերեղիլեկերէն » առիժոյս է բան,

« Զոր կուլ կատաղին շուն Տերիթոնեան ».

« Յայր յաղիս » յօշեաց ըլլիթը նորուն բաց,

« Ջեռաւ անկըրալ » 'ի հալոց քըրտան » : Զոր մեկնելով Յեցիս կ'ըսէ : « Վասն զի նա երեք օր լիտին փորը մնաց : Ենէաա Գաղաթին եւս (Աս Թեղաթեղ) կ'ըսէ : « Պատմութեան նայելով՝ Հերակղիս կ'ապառի լիտին փորէն, որ զիներ կուլ տուաւ, երբ խորտակեցաւ այն նաւը՝ որով կը նաւարկէր : » ('ի Գըրգթ. հէնթ. Բեդթ. 'ի ծան. 68) : Գործութիւն կու զայ մարդը հաւատալ՝ թէ մի՛ գուցէ Բեհրամինեանց՝ Սելովի աղբիկները արեւկան տօնի պարտէ ատեն հախախէլին (Դոպ. ԻԱ. 18—21) կամ անոր հետեւողութիւնն ըլլայ՝ Հոմուրէանց զՍարկիսուհիս

ուղղակի Նոր Կտակարանին կամ անոր վաւերականութեանը վրայ խօսելու, ընդհանուր կերպով մի Քրիստոսի և անոր աշակերտներուն կենացը պատմութիւնները կը հաստատեն. Յովսէպոս իւր պատմութեանը (յամբ Տեառն 57—93), Տակիտոս իւր տարեգիրներուն (Ա. Տ. 100), Սուեղոնիոս իւր պատմութեանը (Ա. Տ. 117), Յորնադ իւր երգիծանութեանցը (Ա. Տ. 95) և Պլինիոս իւր նամակներուն մէջ (Ա. Տ. 103) Նոր Կտակարանին պատմական մասերը կը հաստատեն :

Նախին Յոյն և Հռովմայեցի մատենագրաց և հին արձանագրութեանց մէջ յիշուած են շատ դէպքեր՝ որոնք Նոր Կտակարանին պատմութիւններուն հետ համաձայն ըլլալով, անոնց հաստատութիւն կու տան : Այս դէպքերուն շատը Նոր Կտակարանին գլխաւոր պատմութիւններուն չկերարերիր, բայց և այնպէս անոր ու արտաքին ազդիւրներու մէջ տեսնուած այս համաձայնութիւնը յիշեալ Ս. Գրոց ճշմարտութեանը փաստին նպաստաւոր է : Եթէ մեր Արքայան հեղինակներուն պատմութիւնը շինծու ըլլար, անշուշտ անոնք այսպիսի մանր և երկրորդական դէպքեր չէին կրնար յիշած ըլլալ. կամ եթէ յիշած ըլլային, յիշեալ համաձայնութիւնը չէր տեսնուէր : Այս երկրորդական դէպքերուն կարգէն են Հռովմայեցեաց քաղաքական պաշտօնատէրներուն տիտղոսները կամ պատուանունները՝ որոնք Նոր Կտակարանին մէջ յիշուած են, Հռովմայեցեաց տէրութեանը մէջ քաղաքական պաշտօնատէրներն այլ և այլ քաղաքաց մէջ այլ և այլ անուններ ունէին, Յիշեալ տէրութեան հպատակ քաղաքներէն ու մանք գինուորական գաղթականութիւններ ըլլալով, անոնցպաշտօնատէրները Հռովմի կառավարութեան կողմէն կը դրուէին, և գինուորական իշխանութիւն ու իրենց համար սեպհական տիտղոս ունէին : Ու

րիշ քաղաքներ Ազատ քաղաք կը կոչուէին. քանզի անոնց բնակիչները, գէթ ըստ մասին, իրենց գործերը տնօրինելու իրաւունք ունէին. իրենց պաշտօնատէրները կամ կառավարիչներն ալ իրենք կ'ընտրէին : Այս պաշտօնատէրներն ալ իրենց համար յատուկ տիտղոսներ ունէին, որոնք գաղթական քաղաքներուն պաշտօնատէրացը ունեցած տիտղոսներէն տարբեր էին : Արդ, հին մատենագիրներ և հին արձանագրութիւններ կը ցուցնեն թէ Նոր Կտակարանին մէջ Հռովմայեցեաց հպատակ քաղաքներու պաշտօնատէրացը տրուած անունները՝ յիշեալ քաղաքներուն ունեցած իրաւանցը համեմատ են : Չոր օրինակ, արտաքին պատմութենէ գիտեմք որ Գիրիպալ քաղաքը գինուորական գաղթականութիւն մըն էր. Նոր Կտակարանին մէջ ալ այս քաղքին կառավարիչներուն Յունարէն Στρατηγος, ք Չը-էլ-է-ի-է տիտղոսը տրուած է, որ այն քաղքին քաղաքական հանադմանացը համաձայն է : (Գործ. ԺԶ. 20.) Իսկ անոր մօտ եղող Թեաւզոնիկէ, ինչպէս որ արտաքին պատմութենէն յայտնի է, ազատ քաղաք էր. ուստի Նոր Կտակարանին մէջ անոր համար ըսուած է թէ հատարակաց Ժողով ունէր : (Գործ. ԺԷ. 3.) Դարձեալ կը տեսնեմք որ (Գործ. ԺԷ. 8.) այս քաղքին կառավարիչներուն համար Յունարէն Πολιτάρχαι ք Քու-է-ա-է-ր ըսուած է : Այս վերջին տիտղոսը հեթանոս մատենագրաց մէջ բնաւ չյիշուիր. բայց այս բառին պատմական ճշմարտութիւնը յայտնի է հին կամարի մը վրայ եղած արձանագրութենէն որ այժմու Ալեքանի քաղքին մէջ դեռ կը կենայ : Այս արձանագրութեան մէջ նոյն Πολιτάρχαι (քաղաքական) տիտղոսը յիշեալ քաղքի կառավարիչներուն կը տրուի. և կ'ըսուի թէ անոնք եօթը հոգի էին : Այսպիսի մանր բաներու մէջ անգամ պատմական ճշդութիւն՝ մինակ ստոյգ պատմութեանց մէջ կըր-

նայ տեսնուիլ. յինծու պատմութեան մէջ՝ բուն պատմութեան հետ այս աստիճան համաձայնութիւն գտնուիլն անհնար է ։

Այս տեսակ պատմական հնադիտակաւ ճարտութիւններ՝ հին և նոր կտակարանաց մէջ միջոց բազմութեան չափ կը գերուան կը վիտան, որք ամենեւեւ իրուի ծանօթութիւններով զիտցնելու համար պատմութեան շին, այլ իբր մանր և անշան պարագայներ մէջ ինկած են ։ և հաւ մէկ քանին օրինակի համար յիշեմք, որ միանգամայն մեծապէս օգտակար է Ուսանելեաց՝ Ս. Գրոց իմաստները լաւ ըմբռնելու համար ։

Յիսուսի քարոզութեան փառանակ և անկից շատ առաջները Հոռոմայեցեաց տէրութիւնը բոլոր տիեզերաց վրայ իւր իշխանութիւնը տարածած ըլլալով, բոլոր իւր իշխանութեան տակ գտնուած երկիրներուն թագաւորները երբ որ մեռնէին, անոնց յաջորդները Հոռոմ երթալով կայսրէն պիտի ընդառնէին իրենց թագաւորութիւնը, Յիսուս՝ քան Քարաթագոյց ծառային առակին մէջ ստիկայ դրուցեց «Այլ ոմն ազնուական դնաց յայտարար հեռի՝ առնուլ իւր թագաւորութիւն, և դառնալ քսեւով» (Ղա. ԺԺ 12)։ Յիսուսի առակին առաջին կտրեւոր պարագան չէր ստիկայ անոր պատմական մեռն վերաբերեալ երկրորդական պարագայ մէջր այս, որ ճարտարանաւ միայն ըլլար՝ հերիք էր, բայց և այնպէս՝ անոր մէջ ալ ճարտութիւնը կը պահէ ։

Ստուած կը հրամայէ Մովսիսի՝ ինչպէս նաեւ հրեշտակը՝ Յեսուայ, որ հողաթափները կոչինքը հանէ, քանոյն կրիած երկիրը կ'ընէ Նոսիական է, Տէրով կը վերաբերի, (Ելեւ. Գ. 8, Յեսու. Ե. 15)։ Անառակի առակին մէջ ալ հայրը զղնացող որդւոյն կոչինքը հազցնել կը հրամայէ (Ղա. ԺԵ. 22)։

Անառակոյս պատմութեան հմուտ եզոցը կը յիշէ թէ՛ ի հեռուն ծառայք ստրուկը՝ բոկոսն կը լրջէին, և ըստ նոցանէ՝ ստորինք վեհազուինց առջեւ ներկայացած առեւնին կոչինքին կը հանէին. (Հայաստանեայց Եկեղեցականաց մէջ դեռ եւս կը պահուի այս սովորութիւնս, հողաթափին հանելով կը մըտնան իրենց մեծաւորաց քով. ճամարար Քահանայն ալ ի պատարագին՝ երբ ծառայական կերպարանք կ'առնու՝ պատկաւոր սղաւարտին հետ հողաթափներն ալ կը մերկանայ) ուստի Ստուծոյ՝ Մովսէսի և Յեսուայ հրամայելը որ կոչինքին լուծեն, հասկըցնելու համար էր թէ իրեն խոսակիցը՝ իւր ծառայակիցը կամ հրեշտակ չէր, այլ իւր Տէրը՝ Աստուծոյ էր, ինչպէս նաեւ ստրկացող և զղնացող անառակին կոչիկ հազցնելը կը նշանակէր վերստին յաղատութիւն՝ յորդիտութիւն ընդունիլ ։

Յօդը իւր բարեկամաց կ'ըսէ. «Կամ թէ, ոչ տեսանիցեմք զարեգակն լուսաւորիչ նուազեալ, և զլուսին մաշեալ, և ոչ ի նոցանէ, եթէ խաբեցաւ զազտ սիրտ իմ. եթէ մեռն եղեալ ի վերայ քերանց իմց համարեցի»։ ապա այն ի մեծ անօրէնութիւն համարեցի իմոյն (ՂԱ. 28—28)։ Ի հեռուն արեւապաշտը ի ծագել արեւու՝ ողնուելով զայն՝ մեռեւերին բերտնուն վրայ կը գնէին կը համբուրէին, և դէպ ի գլուխին ճակատուն տանելով՝ արեւու կը ցուցնէին, իբր իրենց իզմեր և բերնի խոստովանութիւններն ու ուխտերը կը նշուիլէին անոր. (յորմէ սկիզբն առած է բոլոր Ասիական ազանց և անոնց հպատակողաց մէջ զիւրար ողնուելու առեւնին Բեհմէնի սովորութիւնը)։ Յօդը միայն «Թէ իւր արեւու երկրպագութիւն ըրի և ուխտեր ուխտեցի, անօրէնութիւն զործած եղաց» քսելու ըլլար՝ հերիք էր, բայց ըստ որում տառնաւոր կը գրէր, բանաստեղծական աւելնով

անանկ հանձարարանութիւն մը կ'ընէ, որ անով հնազխական մեծ ճշմարտութիւն մ'ալ կը յայտնէ:

Այսպէս՝ Ս. Գիրքը՝ փոխանակ բռնելու թէ Աստուած Արրահամու հետ դաշինք դրաւ անլուծաւորի, հրամայեց կ'ըսէ Աստուած Արրահամու զոհեր պատրաստել, երեմեան երկնջ մը, քօշ մը, խոյ մը, աղանի մը և տատրակ մը, և զոհողներ երկ'երկու կտոր ընելով դէմ դէմ չարել: Նա ալ այնպէս ըրաւ. «Իւ իրբեւ արեւն 'ի մուսա վնէր, բոցք հատանէին, և ահա հնոց ծխեալ: և ճառագայթք հոյ անցանէին ընդ մէջ անդամոցն յօշերոց: Յաւուր յայնմիկ եղ Տէր ուխտ ընդ Արրահամու նա: (Մնք. Ժ. 1.) — Յայտնի է հնազխաց որ 'ի հինոն մանաւանդ առ Քաղղէացիս յորոց էր և Արրահամ, սովորութիւն կար, որ երբ երկու իշխաններ կամ թագաւորներ դաշինք դնէին մէջերնին՝ զոհերով կը կնքէին դաշինքնին, և Արրահամու հրամայուածին պէս՝ զոհերնին երկ'երկու կտոր ընելով դէմ դէմ կը շարէին անդամութիւնները, և դաշնադիրք անոնց մէջ տեղէն անցնելով բազմին առջև կ'երթային ուխտերնին խոստովանելու, և ուխտադրուածին վրայ Աստուածութիւնը վրէժխնդիր հրաւիրելու համար: Մովսէս՝ թէ՛ւ Քաղղէացւոց այս սովորութեան վրայ բան մը չստփր՝ Աստուծոյ Արրահամու հետ դրած ուխտը հաստատելու համար ժամանակին 'ի գործ դրուած սովորութեանմբ վարուած ըլլալը պատմած ատեն, բայց յայտնի է որ իւր գործոցն հրատարակուած ատեն իրրեւ ծառօթագոյն բան մը նկատած է զսոյն. հետեւաբար և իւր գործոց ճշմարտութեան մեծ ապացոյց մը թողած է մեզ իւր այս հնախոսութիւնը:

Մովսէս ստիպուած ըլլալով գրի հարկանել երբայեցւոց նահապետաց երբեմն երբեմն յեղիպոտս իջնելու ստիպուելնին, անանկ տարբեր պարագայ-

ներով կը պատմէ անոնց եղած ընդունելութիւնները՝ առանց պատճառները զրուցելու, որ 'ի վերին երես իրաց ընթացքին անպատեհութիւն մը կ'երեւայ. բայց և այնպէս պատմագէտ մը կը տեսնայ որ պատմական ճշմարտութիւնը բոլորովին կը հաստատեն զայն: — Արրահամ հովիւ և թագաւոր ըլլալով՝ (քանզի թագաւոր կ'ըսուէին առ արտաքինս նոյն իսկ նահապետք, և անոնց պէս քանի մը հարիւր հօգուց իշխողք, կամ փոքրիկ քաղաքի մը հրամայողք եւ...) երբ յեղիպոտս իջաւ սովի պատճառաւ, փարաւոնք մեծ ընդունելութիւն տուին անոր՝ կ'ըսէ Մովսէս. (Մնք. Ժ. 14—16.) բայց երբ անոր որդին իսահակ հովիւն նոյնպէս սովի պատճառաւ յեղիպոտս իջնալու կը պատրաստուէր, «Երեւեցաւ՝ կ'ըսէ՝ նմա Տէր և ասէ. մի՛ իջանէր յեղիպոտս: (ԽՁ. 31) իսկ անոր որդւոյն Յակովբայ հովուին՝ «Մի՛ երկնջիր իջանել յեղիպոտս՝ ըսաւ Աստուած՝ կ'ըսէ. (ԽՁ. 31) Նաեւ՝ կը յաւելու Մովսէս՝ թէ «գարշելի է եղիպոտացւոց՝ ամենայն հովիւ խալանց»: (ԽՁ. 34.) «Իւ ո՛չ կարէին յեղիպոտացիքն ուտել հաց ընդ եբրայեցիսն, քանզի գարշելի էին յեղիպոտացւոցն: (ԽՁ. 32.) Այս ամենը վեր 'ի վերոյ կարդացողը շիրտաւ միարանել իբարու հետ. բայց Մանեթոյս յեղիպոտացւոյ պատմագրութիւնը կը միարանէ ասոնք: Ատիկայ կը պատմէ թէ Քրիստոսէ իր 2150 տարի մը յառաջ թափառական հովիւներ գալով տիրեցին յեղիպոտացւոց երկրին, և թագաւորեցին հոն, որք և ըսուեցան Հեփուստ, ք Հեփուստ, ք ասոնց թագաւորութեան ատենն էր Արրահամու յեղիպոտս իջնելը. ուստի և քնական էր հովիւ թագաւորաց պատուաւոր ընդունելութիւն ընել Արրահամու պէս հովիւ թագաւորի մը որ հիւրընկալութիւն կը խնդրէր: Բայց Հիւսիսը չէին թագաւոր յեղիպոտս Արրահամու իսահակ

որդւոյն ասեմը . զի այս Հիւկսոսը այնչափ բռնա-
ցան բրտացան անդ թագաւոր իշխատացւոց վրայ, որ
վերին իշխատոսի թագաւորը միաբանելով՝ յամե-
նայն զօրութենէ պատերազմեցան անոնց դէմ, և
ժանեցին զանոնք երկրէն, որք յայնժամ Քանա-
նացւոց երկիրը քաշուեցան . ուստի և իշխատացւոց
յոյժ դարելի եղաւ հովուաց յիւստակը, և ազգովին
կրօնական ատելութեամբ մ'ալ համակուելով՝ հաց
անգամ չէին ուտեր ո՛ր և ինչ հովուի նետ, որպէս
զի վերստին բարեկամութեան պատրուակով անոնց
բռնութեան չենթարկին . և զգուելի եղան իրենց
ամենայն հովիւք, մանաւանդ Քանանացւոց կողմերը
բնակողները, ուր և իւրայեւոց նահապետքը կը
բնակէին : Ասոր համար Աստուած խաճակին հրա-
ման չտար իշխատոս իջնելու, քանզի նոր փռնտուէր
էին Հիւկսոսը հոնկէ, և խաճակ թէ որ հոն իջնէր,
Եղիպտացիք իրենց առաջին կատաղութեան մէջ
Բդիկ Բդիկ կը պատառէին զինքը . բայց Յակովբայ
հրաման կու տայ և օմի՛ վախճարս կ'ըսէ, զի իբրեւ
հովիւ իշխան՝ իրաւացի էր որ անոնցմէ վախճար .
բայց որդւոյն Յովսէփայ իշխատոս իշխան ըլլալը
կրնար երաշխաստութիւն ըլլալ իրեն կենացը :
Չեսսեմի երկիրն ալ նոյն պատճառաւ տրուեցաւ
իրենց որ մեկուսի բնակին իւրայեցի հովիւք . (ԽԶ.
34.) — Յակովբէն ու Յովսէփէն ետըր երբ փարա-
ւոններն ալ մեռնելով՝ Հրէից երախտեաց անծա-
նօթ փարաւոններն սխառն Հրէից վրայ դաղանանալ
նէ՛ . նոյն Հիւկսոսաց բռնութիւններու երկնւղին
պատճառն էր : Եկեաց այլ թագաւոր՝ որ ո՛չ գիտէր
զՅովսէփ . և առէ ցաղզն իւր . ահա ապգ որդւոցն
Խորայի Ռէմէ յորմեմէ, և զընդ Ժն զԷլ . արդ
եկայք հնարեցուք ինչ նոցա, զուգէ բազմանայցեն,
և յօրժամ դիպեցնի մեզ պատերազմ, յաւելու-
ցուն և նոքա ի թշնամիսն . և մարտուցեալ ընդ

մեզ, ելանիցեն յերկրէ աստիւ . (Եւէք. Ա. 8—11.)
և վասն որոյ ծնուցիչ մանկարարները որսալ չը
կրցան նէ՛ բաց յայտնի հրաման տուին իւրայեցւոց
նորածին արու մանուկները զեւտանի կորսնցնելու :
Ահա մեծ պատմական ճշդութիւն մի՛ որ դիպաց
ընթացքով կը բացատրուի, և արտաքին պատմու-
թեան հետ հաւասար կը քայլէ, և որ մեզի իբրեւ
պատմական տեղեկութիւն չէ նկարագրուած . որմէ
մեկնապարսնոց կ'երեւնայ թէ Մովսէս պարզօրէն
իրաց ընթացքը նկատուի է պատմել, ճիշտ ինչ
դէպքեր որ պատահէր են, ուստի և անոր մէջ ճշը-
մարտութիւնը անպատճառ պիտի գտնուի . ասանկ
չեն կրնար խաբել ուրդը մատենագիրներն մատե-
նագրել . անոնք իրենց խաբէութիւնները պարտը-
կելու՝ հակասութիւնին ծածկելու պատրուակներն
ալ մէկտեղ կը կարկատեն :

Ս. Գիրք պատմութեան շարունակութեան կար-
գէն ստիպեալ ուրեք ուրեք կը յիշեն թէ այս որ և
այն որ տանուտեալք քաղցին դռներն ելան հիւր
փռնտուելու (Եւէք. ԺԹ. 1. Եւէք. Բ. 20.) այս որ և
այն որ ճանապարհորդ այս ինչ և այն ինչ քաղցին
դուռը կամ հրապարակը կամ աղբիւրին (Չրտրէն)
քով նստեցան զիրենք ժողովող՝ հիւրնկալող մը
գտնելու համար . (Եւէք. ԻԴ. 11. 30. ԻԹ. 2. Եւէ.
Բ. 18. Դ. ԺԹ. 15.) սակարկութիւն առուտուր,
վէճ, դատաստան, խորհուրդ ևս ունեցողներուն
համար ալ կ'ըսեն թէ քաղցին դռները ելան (Եւէք.
ԼԴ. 20. Բ. Օրէն. ԻԲ. 15—24. ԻԵ. 7—10. Ա. 1. ԼԱ.
23. Է. 1—13.) պատերազմական զօրաց հա-
մար ալ կ'ըսեն թէ քաղցին դռն հրապարակը ժո-
ղուեցան շարունեցան ևս . (Բ. Մ. 1. ԼԲ. 6.) Յիսուս
Քրիստոս ալ յԱւետարանի անդ իշխեցեալ համար
կ'ըսէ . Եւ զդուք դժոխսց վառ մի՛ յաղիւհաճարե-
ցեն : (Մ. Բ. ԺԶ. 16.) Հարկ չկայ ըսել թէ բանի՛

անխնային են այս խօսքերը պատմութեան անտեղեակ եղողներուն . զի Սուրբ Գրքը այս խօսքերը խիստ բնական և սովորականի պէս պատկերով ամենեւին լուսաբանելու չնայիր , զի և նորա նպատակն է միայն կրօնական գաղափարները մանր բացատրել . բայց պատմութիւնը կը հաստատուի՝ թէ 'ի հիման ճանապարհորդաց յատուկ ինքեաններ' պատեղ ոկներ չըլլալով քաղաքները , օտարականք՝ ժողովող գտներու և տանուտեալք՝ հեր գտներու համար քաղքին դռները կ'ըլկին չոն կ'ըլլային նաև քաղքին մեծ հրապարակները , ուր կը ժողովուին ամեն անոնք՝ որ առուստուր , դանադրութիւն , դատ , վեճ կամ ժողովք ունէին . հոն կ'ըլլային դատաստանարանները , պատերազմական տանանները և պատերազմիկ զօրքերը . ուրեմն Քրիստոսի՝ Եկեղեցւոյ համար ըսածը՝ կը նշանակէր զժողովի զօրաւոր զօրութիւնները՝ այս է ճշմարտութեան հակառակորդաց հերետիկոսաց հերձեցոց հեթանոսաց անաստուածից բռնակալաց բոլոր զօրութիւնները՝ պիտի փչրին Եկեղեցւոյ յարատեւ զօրութեան առջեւ . յայս միտն՝ Քրիստոսի լուելը՝ թէ «Ստար էի և թաղվոյի» կամ «Եւ թաղվոյի» գիտ» (ԻԵ՝ 38՝ 43) բարոյական առաքինութեան կամ յանցաւորութեան նշանակութիւն կ'առնու : — Այսպէս ահա պարզօրէն պատմաբանուած օլորադայներէն պատմական մեծ ճշմարտութիւններ կ'երևանան , որ պատմաբանին անկեղծ ճշմարտասիրութեան հօգ արագացնելն են ևս :

Ս. Գրքը այլ և այլ աշխարհաց տիրող թագաւորները անուանելու ատեն կը տեսնենք որ անոնցմէ ամանց որպէսց որդի և կամ յաճորդարար նոյն անունները կու տայ , մինչդեռ ուրիշներուն անանկ չունի : Եղիպտացոց թագաւորները՝ Արափամուտանէն սկսեալ մինչեւ Սողոմոնի ատենը՝ լոկ փառաւոն անուամբ կ'անուանէ՝ Իրբեւ պատուոյ պաշ-

տօնի անուամբ , զի Բ-բ-բ-բ կը նշանակէ : (Ծնէք. ԺԲ՝ 15՝ ԽԱ՝ 1 Եւ՝ Ա՝ 11՝ Գ՝ 10՝ ևս :) Սողոմոնէն մինչեւ Աղեքսանդր Մեծն ևւս թէեւ չատերը նոյն պէս փառաւոն կ'անուանէ , բայց բուն յատուկ անուններն ալ մէկտեղ կը դրուի . փառաւոն Նեբ-ա-ճ , փառաւոն Վ-բ-ա-ն ևւս ըսելով . (Գ՝ Թ-բ՝ ԻԳ՝ 29՝ Եւբ՝ ԽԴ՝ 30՝) բայց Աղեքսանդրն առդին՝ որ տիրեց Եգիպտոսի , և այնուհետեւ ըստ արտաքին պատմութեան տիրեցին Պողոմեանք , Պտղեմ- կ'անուանէ ո՛չ իբր պատուոյ անուամբ , այլ իբր սեպհական անունով անոնց ամեն մէկը՝ Իրենց յատուկ մականունովը մէկտեղ . Ինչպէս , Պաղովմոս Ե-բ-բ-բ-բ , (Բ-բ-բ-բ) Պաղովմոս Փեղ-բ-բ-բ , (Հ-բ-բ-բ) , Փեղ-բ-բ-բ , (Ե-բ-բ-բ-բ) , Ե-բ-բ-բ , (Ե-բ-բ-բ) , Փեղ-բ-բ-բ , (Մ-բ-բ-բ) ևւս : (Ա՝ Մ-Է-բ՝ Ա՝ 19՝ Ժ՝ 51՝ ԺԵ՝ 18՝ Բ՝ Մ-Է-բ՝ Ժ՝ 15՝ Գ՝ Մ-Է-բ՝ Ա՝ 1՝ Է՝ 1՝ ևւս :) — Այսպէս նաեւ ընդ հանրապէս իրբեւ պատուոյ պաշտօնի անունով Ա-բ-բ-բ (յս Հ-բ-բ-բ-բ) կը կոչէ փռացացոց թագաւորները . (Ծնէք. Ի՝ 2՝ ԻԶ՝ 1՝) Ա-բ-բ՝ Անդիկացոց թագաւորները . (Ա՝ Թ-բ՝ ԺԵ՝ 8՝ Գ՝ Թ-բ՝ ԺԱ՝ 14՝) և Բե-բ-բ-բ (Ուրբ-բ-բ-բ) Դամասկոսի թագաւորները : — Հուովմայեցոց թագաւորներն ալ Լ-բ-բ կ'անուանէ Յուլիոս կեսարէն սկսելով . (Դ-ա-Բ՝ Բ՝ 1՝ Գ՝ 1՝ Գ-բ՝ ԻԵ՝ 8 — 21՝ ԻԶ՝ 32՝ ԻԷ՝ 24՝ Փեղ-բ՝ Դ՝ 23՝) բայց միւս ազգաց իշխանները որ թագաւոր անունէ զատ ուրիշ պատուոյ իշխանութեան անուններ չունէին , անոնց Բ-բ-բ-բ անունը կու տայ միշտ : Ս. Գրքը իւր այս բանեցուցած լեզուին միայ ամենեւին բացատրութիւն մը չտար մէկ տեղ մը . պատճառը միայն արտաքին պատմութեան մէջ կը գտնուի . զի Ս. Գրքը ժամանակին սովորութեանց կը հետեւի միայն : Հնարաւոր բան է որ սուտ կամ լինժու պատմութեան մը մէջ ա՛յսչափ նոյնութիւն ճշդու-

Թիւն գտնուի՝ իրաց ճշմարտութեան և բոլոր աշխարհի ազգաց պատմութեան հետ :

Ղուկաս Աւետարանիչ կը պատմէ Թէ Յիսուս Փարիսեցիին տունը ճաշ կերած ատեն մեղաւոր կին մը անոր ետեւը կեցաւ, և ետեւէն անոր ոտերները իւր արցունքներովը կը Թիւնը, հերովը կը քնէր, կը համուրէր և կ'օծէր : (Լ. 38—39) Յովհաննէս ալ կը պատմէ Թէ վերջին ընթերեաց Պատեռասեղանին վրայ Յիսուսի բով բազմոց աշակերտը (Յովհաննէս) զանխուլ յայտը Յիսուսի ականջէն բան հարցնելու համար անոր կուրծքին վրայ ինկաւ՝ փառեցաւ : (Յ. 24—25) Աւետարանիչը իրեւ՝ ամենուն զիւրմանալի՝ յոյժ բնական բանի վր պէս կը պատմեն ասոնք : Բայց մեզ դժուարինալի մասնաւոր Թէ անխինալի են : Ինչպէս կարելի է երբ որ մէկը՝ ըստ Արեւելեաց՝ ոտքերը պակը ծալած, գետնատարած սեղանի մը առջև, և կամ ըստ Եւրոպացեց՝ աթոռի վրայ՝ բարձր դրուած սեղանի մը առջև նստած ըլլայ, անոր ետեւի կողմէն մէկը ոտքերուն չալի կարենայ, և կամ քովը նստող մը՝ ականջէն բան հարցնելու համար անոր լանջաց փարեւու պարտաւորեալ ըլլայ : Հոս ալ դարձեալ յայտնի կ'ըլլայ Ս. Գրոց մատենագրաց անկեղծ ճշմարտասիրութիւնը, որով պարզապէս իրաց եղելութիւնը կը նկարագրեն, և չեն ջանար բացատրութիւններով ճշմարտանման յորինելու մատենագրութիւններն : այլ հնախօսութիւնը կը պարզէ մեզ այս ալ, որ Հռէպք Պարսից իշխանութեան տակ ինկաւուն ետք անոնցմէ առած ինչ ինչ սովորութեանց հետ այս սովորութիւն ալ առեր էին : որ ընդունելութեանց՝ մեծահաց ճաշեր և կուշուրներու ատեն զետնի վրայ փուռած սեղանի մը առջև բոխալ ընկողմանած՝ և մէկ Թեւերովնին բարձրելու վրայ կրկնած հաց կ'ուտէին : զուխնին՝

ճախ կողմերնին բազմողին կուրծքին մօտ, և ոտներնին ալ կողմերնին բազմողին կոնակի կողմը երկընցուցած, որով փարիսեցոյն տանը մէջ պատահող կինը կըցաւ անոր ոտից մերձեալ, և Յովհաննէս ընթերեաց սեղանին վրայ անոր ալ կողմը բազմած լինելով՝ ականջն 'ի վար հարցումն ընելու համար հարցարեցաւ կուրծքին վրայ ինչպիսի :

Մարկոս Աւետարանիչ մեր Տէրով Յիսուսի համար կը պատմէ Թէ զինքը իրեւ Նոնից Թագաւոր ծաղրած ատեննին՝ ինչպէս որ ժամանակին Թագաւորաց սովորութեան պէս անոր զուրը Թագի տեղ փշէ պսակ մը դրին, անանկ ալ ձեռնէ հագուցին անոր իրեւ Թագաւորական զգեստ : (Մ. 17.) Ղուկաս ալ կը պատմէ Թէ Հերովդէս եւս ծաղրելու համար անոր Թագաւորութիւնը՝ Յերոնի վերարկու մը հագցուց անոր : (Լ. 11.) Հոս ալ Աւետարանիչը պարզապէս տեսածնին գրելու պէս կը պատմաբանն ասանց բացատրութեան, Թէ այս երկու գոյններուն տարբերութիւնը ինչ պիտի ըլլար : Բայց արտաքին պատմութիւնը կը փայտնէ ասոնք : Ազգաց Թագաւորութեանց մէջ՝ ձեռնէ Թագաւորական գոյն էր, Յերոնի ալ քահանայական և մարգարէական : կամ ըստ հեթանոսաց՝ քրմական : Քրմական պետութիւնը՝ ինչպէս նաեւ բազումը 'ի Թագաւորաց որք ժողովրդեան 'ի սպառ տիրելու համար քրմապետութիւնն ալ իրենց վերապահեցին, այս երկու գոյններն ալ կը գործածէին, զոհադրժութեանց ատեն ճերմակ՝ խորհրդոց ատեններու մէջ և արքունի հանդէսներու ատեն ծիրանի, երբեմն եւս անխորի այս կամ այն գոյնը հազնդովինչպէս մեր օրերը Հռովմայ Պապերը՝ քահանայապետ միանգամայն Թագաւոր ըլլալով երբեմն Հռովմայ, մերթ քահանայապետական զգեստիւր և մերթ Թագաւորական Թագիւ և ծիրանեօք հանդէսներու

գլուխը կ'անցնէին . երբեմն ալ՝ երկրբուժք եւս կերպարանք՝ ի մի եւ ի նոյն հանդիսի : Արեւմտեան Հերովդէս եւս իրեւ Քահանայ—Մարդարէ—Թագաւոր արհամարհեց եւ նախատեց զՅիսուս՝ անոր ձեւման լաթ հագցընելով . . .

Յիսուս փրկիչ խաչին վրայ կախուած օրհասական տաղնապետու մէջ երբ ցաւադին ճշխբ «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողի՞ր զիս՝ զոչեց, բոլոր կեցողութիւն մէկը (անտարակոյս) կենսալու պահպանելու պարտաւորեալ Հոռովմայեցի դիւտորներէն մէկը՝ մեղքընալով եւ օրհասականի մը տաղնապետ դիւտելով՝ սրտին տապը բարեխառնելու մարելու համար» ստուգ մը քաջատուլ լցած երկընցոյց անոր որ իմե՞ կ'ըսէ Մատթէոս : (Իկ. 48: Մ-Է. Ժե. 36) — Բնական չէ՞ր որ Հրէայք բերած ըլլային այն քաջախի՞ր զՅիսուս խաչին վրայ ալ տանջելու համար, թէ՛ եւ ամեն անդիմութիւն՝ անողորմ նկանք կը յուսացուէր անոնցմէ՝ զի Աւետարանչին երկարագրութեան նայելով՝ քաջախի՞ր խնցրեողը զըթութենէ շարժեալ տուած կ'երեւնայ . ինչպէ՞ս ուրեմն — քիւսիւն՝ ջրայ տեղ քաջախ կու տայ . ետքէն ծաղրելու տանջելու համար ալ քաջախ տուին, բայց լեզիով խառնած տուին այն տունն . (Յ-Է. Ժթ. 28—30: Դ-Է. Իգ. 36) — Աւետարանիչք՝ զայս եւս լոկ հանդիսատեսի մը պէս կը պատմեն, թէ՛ եւ ճմարտաւոր մօտց հակառակ կամ սխալ երեւցած ըլլայ . բայց հնախօսութիւնը հոս ալ ճմարտութիւնը կը պարզէ . Հոռովմայեան զինուորք՝ ջրայ տեղ՝ քաջախի դառնալ սկսած աւրուած զինի կամ ջրախառն թթու զինի խմելու սովորութիւն ունէին, իրենց ծանր վատտակոց մէջ տապաւերին անցընելու համար . Եւ ահա այս էր զոր զինուորը կը մատուցանէր փրկչին՝ առ գիւթութեան, եւ զոր Հրէայք ետքէն լեզիով խառնելով ուզեցին

խնցրեալ իրեն առաւել եւս տանջելու համար զինքը՝ — իսկ լեզուին՝ հոն գտնուելը բնական էր . ըստ որում Հոռովմայեցիք մահախարտները սպաննելու ատեն՝ զմուստով կամ լեզիով խառնուած զօրաւոր զինի կը խնցրենին՝ զանոնք թմրեցընելու համար . ինչպէ՞ս որ Յիսուսի համար ալ բերեւ էին, զոր զինիով խառնելով տուին եւ չխնց, յայտնելու համար որ կամաւ յանձն առած էր խաչին մահը : (Մ-Է. Իկ. 54: Մ-Է. Ժե. 25)

Վերջապէս երկար կ'ըլլար (թէ որ չափէն ալ աւելի չեղաւ) եթէ այս տեսակ երկրորդական պարագայներու դեռ եւս կեցած շատ մը օրինակները մէջ բերէինք, որք Ս. Գրոց պատմութեանց առաջին նիւթները ըլլալով՝ չգտնուէին ալ նէ վնաս մը չունէր, եւ որք այսչափ հոծութեամբ կարելի չէր որ սուտ կամ շինծու մատենից մէջ գտնուէին . բայց Ս. Գրոց պատմութեանց ամեն մասանց մէջ սասնկ հնախօսական երկրորդական պարագայներ՝ պարզ նկարագրութեան ձեւով առանց բացատրութեանց իրեւ ծանուցեալ ճմարտութիւններ յառաջ բերուած ըլլալը՝ անոնց ճմարտութեան փաստին մեծ եւ հզօր ապացոյց է :

Ս. Գրոց պատմութեան ոճին պարզութիւնն ալ որ մէկ ուրիշ հարկաւոր պարագայ մ'ալ այս է, եւ այն պարզութեանը մէջ վերամական ազդուութիւնը զօր ունի, ատեն ամենը հարկաւորապէս կը բռնադատեն զմարդ կամայ սկստայ խոտովանիլ եւ վնաս Ուսուցչի հետ (յեղիւն) թէ «Սոկրատայ խօսքերը՝ զորս ոչ ոք երկայնութեան կը տանի, այնչափ վիսյութեան հաւասարի չունին, որչափ Յիսուսի Քրիստոսի գործքերը ունին . (լսեմք՝ ողբոյն իսկ Ս. Գրքերը) : Աւելի անհաւատալի է թէ շատ մը մարդիկ միտքանած ըլլան այս Ս. Գրքը շարադրելու, քան զայն որ առանձին մէկը պատրաստած ըլլայ

դայն : Բնաւ Երաւայեցի մասեանագիր մը կարող չէր երբեմն հնարել ո՛չ այն խօսքերու ազդուութիւնը, և ո՛չ անանկ բարոյական . ուր Աւետարանն ունի ճշմարտութիւններ վաւերականներ այնչափ մեծամեծ, այնպէս կենդանի և նմանեցնող ըլլալու այնքան դժուարին տիրապէս, որ մինչեւ անգամ հնարողը բուն Այն Գիւցազնէն աւելի հիացուցիչ կ'ըլլար :

Մենք ալ՝ ալ հոս կանգ կ'առնուք : Ս. Գրոց հրապարեաց մին միայն հաստատելը՝ բովանդակ Ս. Գրոց ճշմարտութեան հաստատիր երեւան բերել է . երբ ո՛չ որ բնաւ Բնաւոր պատճառաւ մը կրցած է անոր մէջ պարագան իսկ հերքել . միտ անոր զէնք բերուած դժուարութիւնները՝ ենթադրութիւններ են, (որ իրովին լուծուած են ամեն ատեն .) և ինչպէս զիտեմը՝ ենթադրութիւնները պատասխանի՝ փաստի՝ պատճառի զօրութիւն չունին . ենթադրութիւնները ճշմարտութիւն չեն . իր ճշմարտութիւն վկայուած հաստատուած իրողութիւն մը վկայուած ճշմարտութեամբ մը միայն կրնայ տուրակոյսի կասկածի տակ ձգուիլ : — Մենք կ'ըսենք . Ուսկից է Ս. Գրոց այս հրապարեաց մասին ունեցած ան նոյն պատմութիւնը ան նոյն աւանդութիւնը՝ իրարմէ այնչափ տարարեակ, մինչեւ իսկ այսարհի միւս կիսագունտին վրայ բնակող ժողովրդեան բերանց գտնուիլը գրեթէ միեւնոյն հանգամանքներով : Անհնարին էր որ այն ամեն այսարհները՝ մանաւանդ թէ՛ Հնդկաստան և Ամերիկայ Միութիոյ կամ այլոյ ուրումն մարդարէի գտնածները տեսած ըլլային, որոնք և ոչ Հիէկց մը առանձնաւորաց քով կրնային գտնուիլ, մինչեւ գրեթէ Զօրաբարեկան տաճարէն շատ ետքերը, և մինչեւ Պաղոմեանց ժամանակները : Հարկաւորապէս ուրեմն կը հետեւի ասկից թէ՛ անոնք ամէրը նախաւոր աւան-

դութենէ մը ուսնալ գիտէին այն ամեն բան, որ 'ի նախածնողաց մարդկութեան իւր բոլոր սերնդոց աւանդուեցաւ, անոնցմէ ալ՝ հետեւեալ ազգաց ամանցուեցաւ, որք երկարակեաց ըլլալով՝ և այն աւանդութեանց իրողութեանցը հաստատուն յիշատակարանները ունենալով՝ մինչեւ գրչութեան ժամանակները պահեցին հանունը՝ գտնէ ըստ տարեբցն :

Այս ուրեմն Ս. Գիրք Աստուծոյ են ներշնչեալ, զի առաջին մարդը՝ նախ բան գինքն եղած բաները ինքիրմէ չէր կրնար գիտնալ և իւր սերնդոց աւանդել . բնաւ ամենեւին պատճառ մըն ալ չունէր ինքիրմէ անանկ բաներ ստեղծարանելու, որ թէ՛ որ ուղէր ալ՝ չէր կրնար, անվարժ անփորձ ըլլալով խաբէութիւն յօրինելու : Այլ ալ Ս. Գրոց մասեւնագիրը յետ այնչափ ժամանակաց՝ այնչափ ճիշդ և ճշմարիտ պատմութիւն գրել, որ բովանդակ տիեզերաց հանրական աւանդութեան համաձայն ըլլալովն՝ հանդ երձ՝ բնական փորձոց գիտութեանց ալ համաձայնելը ամենայնիւ :

Հետեւեալ յօդուածով Ս. Գրոց՝ բնական փորձոց գիտութեանցը անշեւ ալ՝ ճշմարիտ գտնուելուն վրայ ախտի խօսիմք :

ԹՅՈՒՄԱՅ Բ .

Ս. Գրոց՝ Բնութաբանութեան

Ս. Գիրք թէ՛ եւ կրօնական ուսմանց դասագիրք ըլլալու համար, տրուած են և ո՛չ թէ՛ արտաքին գիտութիւնք և ուսմանք սովորեցնելու համար, բայց և այնպէս՝ իրեւ Աստուածաշունչ գիրք . իրեւ Թայրեալութեան մատեն, իրեւ ճշմարտու-

թեան գանձարան, անոնց ամեն մէկ խօսքերուն մէջ անտարակուսելի ճշմարտութեան յատուկ լոյս պէտք է փայլի: զի կրօնական գրքին սրբազնութեան կամ Սատուածայնութեան էն մեծ նշանը այս է: — Ըստ սկզբանա ըստ այսմիկ՝ քննելով 'ի ըսկզբանէ՝ և այսր երեւցած բոլոր կրօնից նուիրական անուանեալ գրքերը, կը տեսնեմք որ այն ամեն կրօնից քիչակերպատները, փիլիսոփայներն ու օրէնրդիրները խիստ շատ բաներ սորլցուցած են բնութեան իսկ հակառակ, ամեն օր բուն իսկ աշքովնի տեսած բաներուն իրողութեանց հակառակ: և ահա ասով կը տարբերին հիմնապէս մեր Ս. Գիրքերը՝ հեթանոս կամ անքրիստոնէայ ազգաց սրբազան համբաւեալ մատենաներն:

Բոլոր հին կրօնական դրութեանց և ամենէն անուանի նախնի փիլիսոփայից ո՛չ միայն Սատուածարանութեան՝ այլ նաեւ բնական իրողութեանց վրայօք տուած ծանօթութիւններնուն էն մեծ մասը անհեթեթ այլանդակութեամբք և անտեղութեամբք լի են:

Ըստ Եզրիպտացւոյն իմաստնոց՝ աշխարհս օդին շարժմամբը և բոցին դէպ 'ի վեր ցրանալովը կազմուած էր: Գաղէս ջրէն ծնած է կ'ըսէր աշխարհս: Պզտտոն կը սովորեցնէր թէ՛ աշխարհս իմացական էակ մըն է, ճիշտ արդի նիւթամոնէրուն ըսել ուզածին պէս: Ըստ Գունաց և Հոպմայեցւոց փիլիսոփայութեան՝ երկինք երկիրս վրայ հաստատուն կամար մը, կամ Արիստոտէլի ըսածին նայելով՝ աստեղազարդ գունտ մըն է: և Ոմն յորձանս և մրբիկ հողմից համարեալ շուրջ դերկրաւ, հաստատուն կալ զնա կործէ ընդ երկնիւք: և այլ ոմն իբրեւ զտաշտ ինչ տափարակ 'ի վերայ օդոյ հաստատոյ է զայն: (Պլատոն 'էֆեթոն:) Եմպեոտոկոէս՝ Արեգակը կրակէ բաղադրեալ և կրակի մեծ կոյտ մըն է կ'ըսէր, և երկու

Արեգակ կը դնէր, մին սկղրնական և միւսն զգալի: Փյորոս ուսոյց թէ՛ ՝ Արեգակը ապակեղէն հայելի մըն է, որ ընդ ունած լոյսը մեզ կ'անդրացայտէ: և Սնաքսադորոս և Գիմոկրատէս և հրեղէն զանգուած մըն է և ըսին տրեւը, այլք եւս ՝ անիւ հրաբորբք: Ըս: Չեւկիպպոս կը վարդապետէր թէ՛ աստղերն իրենց շարժմամբը բորբոքելով կը փառին, և իրենց կրակովք Արեգակը կը սշնուցանեն: Պիւթագորաս հոգեփոխութիւն կ'ուսուցանէր, և Եզրիպտացիք նոյն դաւանութիւնը միշտ ունեցան հոգւոց համար, և վասնորոյ Բաֆոն հնարեցին՝ ոգւոց երկար դարեր շատ մը մարմիններու մէջ մանկ երեխն արդիւեւ համար:

Բոլոր արեւելից նախնի ազգերը կը հաւատային թէ՛ երկնաւոր մարմինները մարդոց ծննդեան, անոնց կենաց ընթացուց և ամեն մարդկային իրաց վրայ յաջող կամ ձախող զօրաւոր ազդեցութիւններ ունին: աստեղադիտութիւնը ամեն կրօնից մէջ յարգի էր: հմայք հուսթուլուք ամեն կրօնից մասունքն էին, և ամեն ազգք և ազիւք համաեղամայն կը հաւատային թէ՛ բոլոր բնութիւնը բաղկացած է չորս տարերքներէ, ք հողէ, ջրէ, կրակէ և օդէ: մինչդեռ ասոնք սկղրնական տարերք չեն, անբաժանելի պարզ նիւթեր չեն: և տարերք ըսուած սկղրնական դոյակները՝ թուով չորս չեն, շատ են, և անոնց ճիշտ համարները զեռ գտնուած չէ:

Ննդիկ փիլիսոփայութիւնը կ'ուսուցանէր թէ՛ երկիրս տափարակ է, եռանկիւնի և եօթնաչարկ, ինչպէս նաեւ երկինք: երկիրս լրովն փլուց գլուխներու վրայ հաստատուած է, և երկրաշարժն ալ՝ անոնց գլուխնին ցնցելէն յառաջ կու գայ: Չինացիք որ երկնային մարմնոց զննութեանց մէջ բոլոր ազգերէն հազարաւոր տարիներ առաջ աշխատած և շատ առաջ անցած ազգ մըն էին, կը վարդապե-

տեխն (և միջեւ հիւսնայ) թէ երկինքը արեւու և
լուսնի թշնամի մեծ միջառ մը կայ , որ զանօր կու-
տայ կ'ուզէ , և խաւարումները ստոր յարմարեալե-
ներէն յառաջ կու գան . վասն որոյ խաւարմանց ա-
տեն մեծ աղմուկներ կը հանեն՝ պղնձի կառուցներ
և մեծ թմբուկներ ծեծելով , որ այն ահարկու հը-
րելը թողու զլուսաւորը թերնէն : Երկեւ ի փերին
կ'աւրէն այս ծիծաղական անբողաւորութիւնը :

Մեծապէս ուշադրութեամբ արժանի է այս ար-
դարեւ . հին հեթանոս ազգաց բոլորին ալ կրօնական
դրութիւնները անոնց մոգերն ու խմաստանները
ասանկ յայտնի անտեղութիւններ քարոզած ատեն-
ներն , իրենց մերձաւոր քիչ որ և տղէտ ժողովրդ-
դեան մը քառասուն չափ մասնականներն՝ որ Ս-
Պետրը գրեցին , և որք մեծաւ մասամբ՝ առանց
դպրութեան , բնութեան գործոց անտեղեակ մար-
դիկ էին , այն սխալ և անճշտնի դրութեանց և
կարծեաց շնորհեւքէն , և հեղիւզելու միտում մըն
ալ շնորհեւքէն՝ դաւ՝ անոնց կարծեաց նպատակոր
երեւելու տող մը բան անցած գրած չեն : Ամենը
այս ալ չէ՝ իսկեւ զարմանալ և ի հիացումն աշխարհի
միջոցեւ աշխարհ իմանայ խմաստներ և խմաստ-
սէր մտորութեանց միջկայացող հեղեղներուն մէջ պա-
րանշտեալաց ի վիւզ կու գային , ասոնց բոլոր յայտ-
նեւ ուղած և կամ անտեղեակի պատմած բնական
իրողութեանց վարդապետութիւնը ճշդ և համաձայն
կու գայ իրենցմէ հաջադատոր տարիներ ետքը հի-
մակուան փորձով գտնուած գիւտերուն հետ : —
Ասիկայ խառն ապացոյց միւն է՝ որ անօր բոլոր
իրենց գրածները ո՛չ թէ մարդկային ազդիւթ կ'առ-
նէին , ո՛չ թէ մարդկային ճարտարութեամբ և խ-
մաստութեամբ կը գրէին , այլ բուն ճշմարտութեան
աղբիւրնէն՝ Աստուծոյ առնելով Աստուծոյ ներշնչ-
ուելով կը գրէին , և Աստուած էր՝ որ անոնց գրո-

ւաց կ'առաջնորդէր ճշմարտութեան ճամբուն մէջ :

Եւ անա Ս . Գրող կանուխէն յայտնած այն
ճշմարտութիւնները որ արդի գիտելուն համաձայն
են , և որք անձանօթ էին նախնի փիլիսոփայից :

Նախ երկիրս իրեւ դունու մը ենթահիւրէնով՝
կ'ըսէ՝ թէ « Վախճանց զերկիր ի վերայ ոչնչի » .
(Յաբ . 10 . 7 .) և երկինք կամ մթնոլորտի հաստա-
տութեան համար ալ կ'ըսէ . « Վախճանաց զերկին-
ք իւրեւ զհամար և ճշեաց իրեւ դնորան » : (Ես-
թ . 22 .) Երկիրս՝ այլոց յաղթամարտին աշխարհաց
հետ բաղդատմամբ ունեցած չքոտի զանգուածը
ցուցնելու համար եւս կը յաւելու . « Եւ զերկիր
իրեւ գոյնիչ արար » : (Սա . 10 . 23 .) Այս եւս կ'ըսէ՝
« Երկիր՝ ի նմանէ ելցէ հաց , և ի ներքոյ նորա իր-
եւ դնուր չըլլեցաւ » . (Յաբ . 10 . 5 .) Ճիշդ արդեան
երկրաբանից և բնաստից քննութեանց և վարդա-
պետութեան համաձայն , թէ երկրիս ընդ երբն ու
փորովորը հրացեալ լոյծ միջակի մէջ է :

Արարչադորմութեան պատմութեան մէջ ալ
որոշ տարրերութիւն կը դնէ արարածոց ստեղծ-
ման . աշխարհիս՝ բոլոր արարածներէն աւելի հնու-
թիւնը ցուցնելու համար կ'ըսէ . « Ի հիշեալ արար
Աստուած զերկիր և զերկիր : և երկիր էր աներե-
ւոյթ և անպարտաստ » : (Երեմ . 1 . 2 .) Երեւելի
է անգործութիւն լսելովն ալ տարակոյտ չկայ , որ երկ-
րիս կազմութեան նախաւոր կապային միջակի կը
ծանուցանէ , զոր արդի բնագիտը կը հաստատեն :
Երկինք և երկրի ստեղծումէն ալ կ'որոշ գործա-
բանաւոր էակաց ստեղծումը . և ո՛չ միայն աւելի
անկատարները՝ բոյսերը ծառերը առաջ կը դնէ ,
այլ նաեւ կենդանեաց մէջ ալ նախ ջրայիններն ու
օդայինները կը դնէ , ապա յետոյ ցամաքայինները ,
և յետոյ ուրեմն հուսկ վերջը՝ գմարդ : (Երեմ . 1 . 11
— 12 : 20 — 21 : 24 — 30 .) Այս մասին Աստուածա-

լուսնի պատմութեան ճշգրտութիւնը երկրի մակերեւութին և անոր խորոց քննութիւններէն և հին յիշատակներէն կը հաստատուին :

Աստուածաշունչը երկնից համար կ'ըսէ՝ թէ «նահաւ Գլոց ԺԷ (Յ-ժԵ. ԼԲ. 18.) ինչպէս որ արդի ստտեղաբաշխը կը հաստատեն, և ո՛չ թէ հաստատուն զուեալ, ինտոր որ հին փիլիսոփայք ոմանք ըսին . լոյսն ալ՝ արեգակէն առաջ ստեղծուած՝ և անկէ անկախ տարր . (ՄՃԲ. Ա. 5—5: Յ-ժԵ. ԼԱ. 28: ԼԲ. 19.) որով հաղարներով տարիներ առաջ գրուցած կ'ըլլայ ինչ որ հիմնական բնագէտք նոր կը հաստատեն : Գալիլէոս՝ օդին ծանրութիւն ունենալը այս վերջին դարուս մէջ հաստատեց , մինչդեռ Աստուածաշունչը Գիրքը 5000 տարիներէ առաջ ըսած է թէ Աստուած հաւոյ կամ փոքր կէնք ԲԵ. (Յ-ժԵ. ԻԲ. 25:) և ջրոց կամ՝ ծովու և ցամաքի համար ալ կ'ըսէ թէ առաջ ԲԵ. (ԱՅԲ. ԼԲ. 4. 5. 8. 10. 11: ԻԲ. 25.) և կարի իսկ քաղ. հիմնական բնագիտաց նայելով՝ խիստ կարեւոր է ծովու և ցամաքի այժմեան համեմատութիւնը՝ շնչաւորաց և տնկոց առողջութեան և ազատութեան համար : — Ջրոց համար ալ Ս. Գիրքը կ'ըսեն թէ մեծ քանակութեամբ մը ցնդելով դէպ ի վեր կ'ելլաւ շոգիացմամբ . (Յ-ժԵ. ԻԶ. 8.) ինչպէս նաեւ երկնից հաստատութիւնը կազմակերպելու համար է՛ն առաջ հրաման քրաւ Աստուած՝ որ երկրիս պատող ջրոց մեծ մասը վեր ելլելով մթնոլորտը կազմեցին . (ՄՃԲ. Ա. 8—8 նա :) Նոր քննութիւններով ցուցուած է թէ միայն Անդրեոս մակերեւութին խոնաւութիւնէն օր ըստ օրէ քանի մը միլիոն տակաւաւայի (18 կենդինարէ մէկ տակաւաւայի) ջուր կը դուրսիմանայ : Թէ ո՞րչափ կարեւոր է այս վերին և ստորին ջրոց անբաւութիւնը արարածոց համար , անձրեւի , ձեան , եւս և երկրիս բարեխառնութիւնը պահելու

համար ի տօթոյ և ի ցրտոյ՝ ատիկայ բնագէտք քաջ կրնան մեկնել :

Ս. Գիրքը մարդոյս Աստուծմէ ստեղծուած և աշխարհիս մէջ դրուած ըլլալը , և դարձեալ բոլոր մարդոց Աստուծմէ դատուելու և այս երկրաւոր կենաց վերջ մը ըլլալու վարդապետութիւնը շատ կանուխ յայտնած ըլլալովը , կանուխէն գրուցած կ'ըլլայ ինչ որ դարուս բնագէտները նոր կը հաստատեն , թէ երկրիս սկիզբէն կազային վիճակի մէջ լինելով անբնակ էր , և երկրիս մակերեւութէն սկսեալ պաղելով պնդանալովը բնակելի դարձած է , և դարձեալ՝ այդ երկրի փորտեաց պաղելը մինչեւ կեդրոնը հասնելուն՝ նորէն անքնակ պիտի դառնայ երկրիս , մինչդեռ այլք ի կրօնից մինչեւ իսկ վերին դարերուս մէջ անկրօնութեան աշակերտուիլ ուղղք կ'ըսէին թէ մարդիկ անհուն տարիներէ ի վեր ծըննդագործութեան յառաջատուութեան մէջ էին , և անհունապէս ալ ի նմին պիտի տեսնէ . շատք ևս ըզմարդիկ կամ մարդկան այս ինչ և այն ինչ սերունդները աստուածներէ սերեալ կը դէմէին , որով դարձեալ երկիրս ի յաւիտենից բնակելի լեալ ըսած կ'ըլլային . և Պրոտոնի արեւուիքը ըսուած Գժոխը՝ ք իդիսուեան դաշտերն ու տարտարոսը այս աշխարհիս ԲԵ՞՞ն ստորերկիսայ վայրեր դրած ըլլալով՝ երբեք յառեւած բնակելի խոնաւանած և դառնած են՝ ընդդէմ փորձառական ստուգութեան վճռոց համօրէն բռնագիտաց դարուս :

Ս. Գիրքը մարդկային ազգի մէկ սկիզբէ մը սերիլը , և անոնց ի սկզբնս մի միայն լեզու ունենալը յիշելէն ետքը , կը յաւելու ալ թէ ետքէն բաժանուեցան անոնց լեզուները , բայց աշխարհիս փայ արդի երեւցածին չափ շատ լեզուներու բաժնուածի պէս ալ չերեւցըներ , իբր երկու երեք արմատ լեզուներու բաժանումի պէս կը նկարագրէ . (ՄՃԲ.

Ժ. 32: ԺԱ. 1—9.) իրողութիւն մը որ ազգերու պատմութենէ և փիլիսոփայութենէ հաստատութիւն գտած է:

Հիները որ ամենեւին գաղափար մը չունէին մարդկային մարմնոց ըստ ամենայն մտանց բովանդակապէս փոփոխութեան և իւրաքանչիւր մարդոց իւր կենաց շրջանին մէջ անբողբապէս շատ մը մարմիններ ստանալուն, արդէն Ս. գիրքն ակնարկութիւնն ըրած է՝ լոկ յարուած մարմնոց բոլորովին փոխուած ըլլալուն վրայ խօսելով. (Ս. Կրթ. Ժ. 35.) Անտարակոյս՝ ո՛չ թէ մեռեալք բոլորովին նոր և օտար մարմնով յարութիւն պիտի առնուն լոկ զգելով, զի հաւատաց հաստատփին մարդապետութիւնէ թէ հոգիք՝ նովն մործով դո՛ւք վա՛րձուցա՛ք փոխարինութիւն պիտի առնուն. ուրեքն ակնարկել կ'ուզեն Ս. Գիրք այն անբողբապէս փոփոխութեանց որ ամեն մարմին կը կրէ իւր կենաց շրջանին մէջ. և ասանկով ասկից իւր տասնուինը դար առաջ դրուցած կ'ըլլայ՝ ինչ որ զարուս փիլիսոփայութիւնը փորձով կը հաստատէ:

Երկնային մարմնոց արեւու՝ երկրի և այլոց թափառալը՛նք աստեղց շարժմանց վրայ՝ ինչ կրօնից գրեթէ բոլորին մէջ և իմաստաբարաց մէջ ալ այլ և այլ մտորական կարծիքներ և տարածաշուքիւններ կը տիրէր. Ս. գիրք միայն՝ արդի փիլիսոփայութեան ստուգադրոյն կարծիքը յայտնեց գրեթէ ասկից երեք հազար տարինէն առաջ, փիլիսոփայութիւնը անկեց քսանուինը քառասունը դար ետքը հազիւ կրցաւ իւր դրութիւնը ճշմարտութեան մօտեցնել. — Յեզուայ՝ արեւու և Անշէն Երեմիէն թէ պէտ և ՚ի վերին երեսս կ'երեւայ թէ Ս. Գիրք ըստ հին դրութեան՝ ուստի և սխալ խօսած ըլլայ, բայց ընդ հակառակն նոր դրութեան և ճիշտ բնութեան օրինաց համեմայն խօսած ըլլալուն ապացոյց Յեզու արեւու և կե-

ցիր Երեմիէն ետքը՝ լուսինն ալ և կեցիր Երեմիէն Ե. Եւ ամէ Յեզու. կայցէ՛ արեգակն հանդէպ Գաբաւոնի և լուսին հանդէպ ծորոյն Եղորայ, (Յեզու. Ժ. 12.) — Քանզի ըստ արդի փիլիսոփայութեան՝ արեւու և լուսնի օրական առերեւոյթ շարժումը երկրիս իւր առանցքին վրայ դառնալէն յառաջ կու գայ. անանկ որ արեւու առերեւոյթ շարժման կենալը տեսնուած ատեն՝ հարկաւ լուսնի կենալն ալ տեսնելը պիտի սպասուէր. ուստի և Յեզու արեւու հետ լուսնի ալ սինցիր ըստ. որ հին դրութեան թէ որ արեւն ալ լուսնին ալ երկրիս բոլորովին իրարմէ անկախ ազատ շրջան կ'ընեն լոկ ուզած ըլլար՝ արեւու առերեւութական կենալն լուսնի առերեւոյթ կենալն ալ հարկ չէր ըլլար, Յեզու եւս՝ լուսնի կենալն ալ չէր հրամայէր Երեմիէն շատ յայտնի կերպով ալ կը դրուցէ. երկրի շրջուն ըլլալը. «Ո՛չ դիտացէք թէ ո՛ հաստատեաց զհիմունս երկրի. (հա) որ ունի շէ՛ք երկրի, Ե չհաւկըցա՛ք թէ՛ կ'ընէ՛ երկրիս հիմունքը ո՛վ դրու, ա եկալ» որ անոր շէ՛քն կը բռնէ, (Խ. 21—22.) — Սակայն արեւու և աստեղց շարժմանց վրայ թէ որ Ս. Գիրք այն լեզուով կը խօսի՝ ինչ լեզուով որ հասարակ ժողովուրդը կ'իմանայ, պատճառը այն է որ, եթէ անոնց շարժմանց վրայ արդի տասնեղադրուց պէս խօսէր, թէ՛ ուսումնականաց և թէ՛ խառնիւն ճաղանճին անհասկանալի լեզուով միայնդ ամայն արտօրէն եղանակաւ խօսած լինելով՝ երկու դասէն ալ պիտի արհամարհուէր. ուսումնականներն, փսոսելի աստեղցը դրութեան վրայ դժաշտօցիւ բացատրութեամբ խօսած չէր, զի իր դիտումն այն չէր խօսիլ. հետեւաբար և արեւու և լուսնի վրայ հարեանցի խօսելովը անոնց դրութեանը վրայ բուն չէր բացատրէր, զոր իրիւր փայութիւն ընդունելով անոր ճշմարտութեան՝ Աստուածայնութեանն

ալ հաւատք ընծայէին. ուստի և իբրեւ անտեղի եկեթագրութիւն՝ այն նոր վարդապետութիւնն ալ գիրքն ալ մէկտեղ պիտի արհամարհէին. անուտգէտ ժողովուրդէն ալ պիտի արհամարհուէր, քանզի անոնք աւելի աշխույժն առերեւոյթ տեսածներնուն համոզուած ըլլալով, իրենց առերեւոյթ փորձառութեան հակառակ գրուցելը տեսնելով՝ գիրքն ալ պատգամներն ալ մէկտեղ պիտի ծաղիկէին: — Եւ ինչո՞ւ հետուն երթա՞նք, մենք որ քաջ գիտեմք երկնային մարմնոց շարժման ճշմարտ գրութիւնը, մահայն և այնպէս կ'ըսեմք՝ «Արեւը ծագեցաւ, մարը մտաւ, խաւարեցաւ» եւ:»

Հին աստեղագէտներէն ամենէն հաշակաւորը Հիպարքոսն՝ իր համարէր թէ 1200 = էն աւելի աստղ չկայ երկնից անհունութեան մէջ. և Պտղոմէոս 1028 = էն աւելի չկայ կ'ըսէր. ընդ հակառակն Ս. Գիրք արդի աստեղագիտաց գգուաւոր զննութեանց համաձայն «Երկն է կ'ըսէր անոնց համարներ. «Հայեա՛նց ընդ երկինս՝ կ'ըսէ Աստուած, և թուեա՛լ զաստեղս, եթէ կարեցես թուել զնոսա:» (Մնթ. Ժե՛ 8: 16. 17: 1. Եբե՛ 1Գ. 22.) Ար Զոն Հերշել կ'ըսէ. «Աստուած՝ (համաստեղութիւններն ու խիստ մանր աստեղաց խումբներն աչքէ անցնելէն ետքը) զանոնք երկնից անհուն միջոցին մէջ գնչւոյ կամ մղեղի սլէս ցանեց»: Միայն Բարդղղը կամ Միր կաթին՝ որ երկնից ընդարձակութեան էն զոյգն մասը կը դրաւ, խելքէ մտքէ վեր հոծութիւն մ'է աստեղաց:

Այս ուրեմն Ս. Գրոց մէջ այսչափ ճշմարտութիւններ բնութեան զրդի և օրինաց վրայ՝ անոնց բուն գիտեմքն այսչափ հազարաւոր տարիներ առաջ յայտնուած տեսնելով, (որոց ուսուցիչ չեն Ս. Գիրք, և պատմական եղանակաւ իբր երկրորդական և երրորդական պարագայներ մէջ եկած են,) և որոց

հակառակը գրուցեր են ամեն ժամանակի իմաստաստները օրէնսդիրք և բոլոր կրօնից մատենք, ասկից բացարձակապէս և յոյժ բնական կերպիւ կը հետեւի թէ՛ միայն և մի միայն Աստուածայունը Ս. Գիրք ուսուցիչ են ճշմարտութեան, և նորին իսկ մարդ կային հանձարով և հեղինակութեամբ գրուած չեն, այլ միայն Աստուածային իմաստութեամբ և ներշնչութեամբ:

ՅՕԴՈՒԱՅ Գ.

ՄԷՆԷՆ Ս. ԳԻՐԶ

Միութիւն Ս. Գրոց բնեղով կ'իմանամք անոր մէկ գլխաւոր նպատակը, որ բովանդակ մատենից իւրաքանչիւր էջերուն մէջ կը տեսնուի:

Ս. Գիրք սկիզբէն մինչեւ վերջը մարդ արեւական շրջայ մըն է պատմական կատարեալ անթերի զըրութեան մը հետ լծորուած, որուն մէջ թէեւ քառասունէն աւելի մատենագիրներ այլ և այլ նիւթերու վրայ գրած են՝ իրարմ հետու դարերու և ժամանակներու մէջ, բայց ամենքն ալ մէկ հեղինակի մը պատրաստ յատակադ ծին վրայ երթալու պէս՝ նպատակի նոյնութիւն մը պահած են, և ամեն բան պատմութիւն, կրօնք և բարոյք այն նպատակին ուղղած են, որով կ'երեւցնեն թէ այն Գիրքը իւր ամեն մասամբ մարդ կային ազգի՝ Աստուծոյ Արարչին հետ ունեցած և ունենալիք յարաբերութեանց պատմութիւնն է: Աւելցրեմք յատր վրայ որ այն մատենագիրներուն ամեն մէկը 'ի նոյն կէտ նպատակի առաջնորդ ելու կեդրոն մ'ալ ունէին հանրական մարդ արեւութիւնը՝ զայլք Մեհային համար, Որոյ ընելիք այլ և այլ տնօրինութեանց

մէ յսկէ մասնաւոր պարտոյ այնքան որ զու չամբելով՝ այն մարդ տրեւական և պատմական չգիտային մէ յսկէ օգտուները կը կազմէին, որով և կու գային կը միանային 'ի մի և 'ի նոյն կէտ նպատակի:

Կրտսէն հազարաւոր տարի հետի ապրող այնչափ մարդոց մէջ մի և նոյն անկտրիկաց զծի մը վրայ անապիմար քաղեր, մի և նոյն բանի մը վրայ՝ որ համանոցամայն ամենուն ալ անձանով էր՝ զբողաց ալ ընկերցողաց ալ, մի և նոյն եղանակաւ և ոճով գրելը, այնչափ որոշ նշանաւորն միտմիտն որսահերը, և նոյն միտմեան մասնաւոր հանց ամանքները իրարմ աւելի բացատրելը, զուշակամներն բացատրածներն ալ մասին չափ չէզոքելով՝ բառ առ բառ ետքննել կատարուելը, ասոնք ամենքը յայտնադնու և կը ցուցնեն թէ, մարդ կային խմատու թեան և խորհրդով, մարդ կային խորաց բառաթեան և խորամանկութեանը շարաց բառած զբովորն մը չէ՝ ամեն կայ. այլ անոնց ամենուն միանոց ամայն ճշտը և առաջնորդոյ Աստուծոյ հեղինակութիւնն է այն, որ իւր յառաջադասման նպատակը անվերջ 'ի գործ դնելու համար անոնց ամենուն տարբեր տարբեր գրիչներն նոյն և մի նպատակին ուղղելու ու շարմերէն:

Բայց կեղծ յայտնութեանց մէջ մասնաւոր իրը կը պատկեն երկար թէ ի՞նչպէս կայմուեցաւ աշխարհս, մասնաւոր թէ՛ ի՞նչ կայ հանդերձալին մէջ, որուն իրիտ մանքանկար նկարող բովորնն ալ մէջ կը բերեն. և թէ ի՞նչպէս արուեր են այն գիրքերը Աստուծոյ կամ աստուածներէն. երկրնքն ի՞նչ են, կամ այս ի՞նչ քաղքին այն ի՞նչ տեղը թաղուեր են ն: Դաս միտ ալ ծնւերու և արած բողոքութիւններու վրայ կը ճառեն երկար երկար, իր միջոցը փրկութեան. — իսկ Ս. Գիրք իւր ամեն էջերուն մէջ մի միայն կէտ նպատակի ունի ցուցնել մարդոց Աստուծոյ հետ ունեցած բարոյական և ներք

գործական, յարաբերութիւնները, և առ այն մարդոց պարտքը: Իսկ միտ պարտոյ այնքանն վրայ հասելու կը դիմանք քանի մը խաղաղ անկտրիկու. այլ յախտեանկան աշխարհին վրայ գրեթէ ոչինչ կը խափն: մեղի տնտեսութեան առաջ, մի խաղաղութեան մար: Վարտն ոչ ետես. և ունի ոչ բառ. և 'իսկ մարդ ոչ ոչ անկու. պարտաւանջ Աստուծած, փրկեալ իւրցոց: (Ու կըմէ Ռ. Յ.) բոլորովին անձանով բանի մը սկս և կը ինքնայայտել մեղ գայն, հետեւարար և անբարոյարեղի բնույթ հասկընելը հերքը կը սեղծ և կրտն և կեղծ յայտնութեանց մասնաւոր իր թէ որ յայտն միտ ալ ունին ժողովրդի կամ երկիրը մասնաւոր, բոլորովին մարմնաւոր հեղափոխողութեան լրտն տեղի միտն կը ինքնայայտել գրեն, գայն և իրենց ապագայ հետաւորեանց մասնաւորին հետեւ գայն մեղք բերելու, փախուցել կու, ասան: Բայց Ս. Գիրք կը հեղքեն երկրից մէջ ապանկ կարիքներ և ցանկութեանց և կրից կատարումներ լինելը. երկրից մայրաւանդներ՝ բոլորովին հողերը, են, կըսեն: (Բարք. իմ. 20) և անպատկար խեղճ միտ բարոյցն հասկնու հետեւ միայն երկրից փախուցի կը յորդ որն: (Հովն. իմ. 16—28):

Կեղծ յայտնութեանց մասնաւոր իր իրենց նպատակն ունի մարմնաւոր հետեւ և չան. խորքային վարդապետ մը ստոր է. հատարակել միտ՝ թէ ինքը բնած միտ է: (Գործ. Ը. 9) իսկ բարք Ս. Գրք ամենէն մեծ նպատակն է մարդոց խորհրդներն Աստուծոյ միայն առաջնորդել: (Գործ. Գ. 10—17) արար մասնաւոր իրենց կը դաշեն իրենցինքնուն համար. Վով է Պոզան, կամ ո՞վ Արցոյան, որաւտեանց: և այսուհետեւ ոչ այն ինչ որ է՝ որ տնկեալն, և ոչ այն՝ որ գնալն եւ. այլ որ անեցոյցն Աստուծոյ: (Ու կըմէ Գ. 3—5) Այսպիսի ալ հերք չեն սեղներ, ասոնք իրենց պակասութիւնն

ներն ալ կը պատմեն, թէ՛ ինքզինքնուն, և թէ՛ իրենց ընկերաց, և թէ՛ իրենց ազգականացը. (Թ- 51—56: ԺԶ: 7—11: Ա: Կ-ը՝ Ա: 11—12: Ե: 1: Բ: Կ-ը՝ Բ: 4: ԺԱ: 5: Գ-ը՝ ԻԶ: 11:) Պօղոս կը գոչէ եւս. « Ես իսկ եմ տրուայն առաքելոց, որ չեմ իսկ արժանի թէ կոչեցայ առաւելալ, զի հաւածեցի զԵկեղեցին Աստուծոյ: (Ա: Կ-ը՝ ԺԵ: 9:) Ա: Գրքին բոլոր մատենագիրներն ալ զրեթէ՛ չա՛ն մը և փառք մը չվաստելիչէ զատ ամեն նախատիւնք ամեն աղքատութիւն նեղութիւն չարչարանք լկանք տանելէն ետքը՝ անձերինն ալ վրայ տուին խայտառակամա՛հ մահուամբ: Աստուց ամենուն միօրինակ այս ընթացքը անընական է որ ամբողջութիւն խորհրդով և կամ խարերայներու հնարազիտութիւն ըլլայ. զի իրենց մի միայն նպատակն էր՝ ամեն տնտեսութեանց տակ՝ ո՛չ իրենց շահն ու փառքը, այլ Աստուծոյ փառքը, կամ որ նոյնն է մարդոց փրկութիւնը, և առ այն կը հրահանգէին զմարդիկ ՚ի հաւատս և ՚ի սրբութիւն վարուց. բոլոր Ա: Գրքերը քննելով և ո՛չ մէկուն մէջ ասկէց տարբեր նպատակ մը կը գտնուի:

Միայն արարողական ծիսական տարբերութիւն մը թէ որ կը տեսնուի Մովսիսական և Քրիստոսեան տնտեսութեանց մէջ, անոնց ոգին ու նպատակն ալ դարձեալ նոյն միութեան մէջ է. — Հրէից բոլոր խտրութիւնները և ծիսական արարողութիւնները որ ամենեւին տարբեր և օտար էին ժամանակին ազգաց և կրօնից, անոր համար դրուած էր որ անոնցմով միշտ որոշ զատ մնան այն ամբարիտ ազգերէն, և անխառն մնալով անոնցմէ՛ անոնց ամպարշտութիւններէն հեռու՝ ճշմարիտ Աստուածագիտութեան պաշտօնին մէջ յարատեւեն. իսկ Փրկիստոնէից անխտրութիւնն ու արարողութեանց

պարզութիւնն անոր համար է, որ բովանդակ երկրի ազգերը ժողովէ ՚ի նոյն Աստուածապաշտութիւն. հին տնտեսութիւնը ազգաց անասնձ մոլութեանց յորձանուտ հեղեղաց դէմ՝ Աստուածգիտութեան փրկութեան ճշմարիտ պաշտօնը՝ միշտ գիշելու պատարաստ խտտապարանոց ժողովուրդի մը մէջ յոտին պահելու համար էր. նոր տնտեսութիւնը՝ նոյն Աստուածապաշտութիւնը հանուրց ազգաց փրկութեան պայման կոցուցանելու համար է, առ որ Առաքեալն էր Յիսուս Քրիստոս, և առ այն կը պատարաստէին բոլոր ժողովուրդը մասնեագիրք Ա: Գրոց. ուրեմն տարբերութիւնը մասնաւորութեան և ընդհանրութեան մէջ է. նպատակը նոյն է: Բայց և այնպէս ասիկայ ալ կանխաւ տղարարբեր էին մարգարէք: (Ե- 1: ԽԲ:)

Այս ուրեմն մարդկային խորհրդով մարդկային նպատակաւ կարելի չէր որ գրուած ըլլար Ա: Գիրքը. Աստուածային ազգեցութիւնն էր՝ որ զայն գրողները գրել կը չարժէր, և իւր միակ նպատակին կ'առաջնորդէր անոնց գրիչները:

ՅՕԴՈՒԱՆ Դ.

Բարցախան Ա: Գրոց

Մարդոց հնարած այլ և այլ կրօնից բարոյական վարդապետութիւնները միայն բաղդատելով Աստուածային Գրոց բարոյականին հետ՝ անոնց ինչ տարբեր աղբիւրներէ՛ յառաջ եկած ըլլալին խիղիւն կ'երեւնայ:

Երբ Սպարտա օրէնք կը դնէր նորածին վատաւորով մանկունքն սպաննելու՝ հասարակութիւնը անպիտան բեռէ ազատելու համար, արդէն շատոնց

Մովսէս յօրէնս դրած էր թէ՛ նկարեալ սաղմին իսկ փասեցը կատարեալ մարդաստեղծութիւն մտահայարարութիւնն է՝ (Եւէ. ԻԱ. 22—23)։ Երբ արտաբեր ինչ ինչ պարագայներու մէջ օրինաւոր կը հրատարակէին որդւոց իրենց ծնողքին անխնամ թողուլ նախատեցը, Մովսէս և այլք ի մատնադատաց Ս. Գրոց՝ դանձր և անոնց հետ մէկտեղ՝ ծնողքին բարեամտ մեղադրողներն իսկ՝ հայրաս պաններու պէս մահու կը դատաւարուէին։ (Գեո. Ի. 9։ Աւ. Լ. 17։ Եւէ. ԻԲ. 7։ Բ. Օքն. ԻԵ. 18)։ Երբ ուրիշ կրօններ և օրէնքներ անմասնաւորութիւնն ու մարդաստեղծութիւնը իրաւացի կը վճռէին երբեմն երբեմն, Սենեոս և Պլուտարքոս, Պլինիոս Երէցն և Կուրտիուսն աւանաստեղծեան ոճիւրը կը գովէին, և երբէք հեթանոսութիւնը չմարտեցաւ այս անդունտութեան դէմ, ինչպէս կը վկայէ և Կոպտըն Մեղգիացի անհաւատ պատմիչը։ Ա. Դիւք ամենուրեք և ամեն պարագայէ մէջ փաստ փաստով ոճիւր ոճիւրէն կ'ըսէին և մարդս իշխան չէ՝ կենաց իշխելու, զի միայն Աստուծոյ է իշխել կենաց և մահու։ Քրիստոսի օրէնքը եղբոր դէմ զուր տեղ բարկանալն եւս մարդաստեղծութիւն կը վճռէ։ (Մատթ. Ե. 22։ Ա. 8։ Եւ. Գ. 15)։

Մինչդեռ բովանդակ երկրի օրինաց առջեւ հեշտախոտութիւնը ցանկաւարութիւնը՝ կրից դո՛ւացուցումը օրինաւորութեան մէջ առնուած էին մանաւանդ բոլոր այն կրօնները, հեշտաւարութիւն կրից և աստարոյճ ախրածանաց վրայ հիմնեալ էին, բոլոր մատենագիրքը Ս. Գրոց՝ միառեւ դատաւարտած են ըստ ամիսային՝ որոյ և իցէ կրից ծառայելը։ Յովսէփ սարսափած կը փախչէր իւր ցովակեաց տիրուէացն որպէս լուստեմեան հրամային երեսնէ և դասիթ սիրկին Ստուռոյ՝ պատճոյց կ'ենթարկուէր Բերսարէի համար, անկից ստաջ Ծակըր ալ օրհ

նութիւն չէր տար Բուքէնի, և համարէ թէ կէս մ'ալ կ'անիծէր զիւրը՝ նմանօրինակ փափաջ անբաւ թոյականութեան մը համար։ Եւ որդիք Յակոբայ նահապետը՝ իրենց Դինա քրոջ հետ Սեբեոնայ խաղովութ ամուսնութեանը վրէժը ողջուն իսկ Անգեմացիներէն լուծեցին։ (Դնա. ԼԳ.)

Դատաւարտեն Ս. Գիրք ոչ միայն ամեն օտար ապօրինի անկողինները, այլ նաեւ սեպհականն ու օրինաւորը՝ տարածաւ։ (Գեո. Ի. 18։ Եւէ. ԺԲ. 8։ Ա. Կոթն. Է. 8)։ Դատաւարտեն Գիրք ոչ միայն կրից գործը, այլ նաեւ մեղաւարտ խորհուրդը և հայեացքը։ (Խոս. Ա. 12։ Աւ. Գ. 25։ Մատթ. Ե. 28)։

Մինչդեռ Սպարտացի մանկանց կը հրամայուէր գողութիւնը ըստ անձեցոյն ճարտարութեամբ դործել չչայտնելու համար, ամբողջ բոնակ մը կը զարնուի Աստուծոյ խորայնացիներէն՝ Աբար Զարմանի դաշտ գողութեան պատճառաւ։ Մինչդեռ յայտ ազգաց գողութիւնն ու յարկաւորութիւնը՝ հեշտութիւնն ու աւաղակութիւնը քաղաքաց օրինաւոր արուեստից կարգը գտնուած էր, Ս. Գիրք ընկերին ձեռնուտ ըլլալը, փարձիանին փարձը տօրին չմարտիւր, արտն ու այդին հասկարաղ, ճաքաղ և պողաքաղ ընելը՝ աղքատին և տնանին ընչից յարկաւորութեան և աւարաւորեալ հաւատար մեծ մեղք կը սահմանեն։ (Բ. Օքն. ԺԵ. 9։ Ի. 14—15, 19—22)։

Երբ գերին առ ազգս ազգաց՝ անասնոց անբանից և անունէ կտրատեաց պէս հողում և մարմնով տառցոյն իրուի իշխանութեան տակն էր։ Մովսէս փռալին եղաւ բնութեան ձայնը բարձրացնելու՝ այս անբանեան կեդեանին դէմ։ յիշէ՛ ըսաւ խորայնի՛ որ դու ալ Եղիարտոս գերի եղար, և ըստ այնմ իրքեւ փարձեան մարդ փարձ դառնի։ Մարդագողը մահապարտ է՝ անճշտ նպանենս ըսաւ։ (Եւէ. ԻԱ.

16) (Ք. Օրեն. Իդ. 7) և քերական դժու եղած է՝ թե թեև խնդութիւնը՝ և հանդիպեալս անպատուութիւնը՝ անոնց ազատագրին սահմանեց շահանալիս իրեն մարտապանը՝ դատաստանող վրէժանդրութիւնը ըրէ՛ք ըսաւ իւր դերին նպանաղէն։ (Եւն. ԻԱ.) Իսկ ծառային իւր ոտքով մատենը՝ մեծեղեան անիրենուն կարգը դասեց։ (Ք. Օրեն. Իդ. 16) Առ. Ե. 10)

Աւելորդ կը համարինք ըսել, թէ էրբեք անհնայն անցիւք և լեզուք թշնամացն թշնամութիւն հիմա քինել և անկէ վրէժ լուծելը ընտելեան քաղցր պարտք և անհրաժեշտ պէտք կը համարէին։ Ս. Գրքը ծանր մեղք բոլոր կը վնասէին թշնամացն պէտք ունեցած է՝ թեթեւ ծանայութեանէն անգամ հրաժարելը։ (Եւն. Իդ. 4.) և անկէ վրէժ լուծանելուն անհնայն անցի՛ւք սիրտ պտղղեկցնելու եղանակ՝ անոր բարեկարգել կը հրամայէին։ (Առ. Ե. ԻԵ. 21—22) Աւելորդ աստուծոյ մինչև Աստուծոյ անտառութեան հասցայ այս առարկութեանը և Առ. Ե. 21-ի մէջ ըսաւ. «սիրեցէ՛ք զթշնամիս մեր» օրհնեցէ՛ք զանի ծիշս մեր։ Բարի արարէ՛ք անոնեաց մերոց և ազգոյն ի վերայ այնոցիկ՝ որ վնասն գնել և հաղած են։ Գի եղիցի որդիք Հոր մերոյ որ յերկնսն է. ցի դարեկակն իւր ծագէ ի վերայ արեաց և բարեաց և ամէն անգին ի վերայ արդարաց և մեղաւորաց։ (Առ. Ե. 44—48)

Մովսիսի օրհնաց առաջադրանքուն ասան պատգամները անստղիւղ բարոյականի մէկ հատիկ նուիրող ազգայնութիւն է և որուն նման Մովսիսի ժամանակակից և կամ յաջորդ դարուց օրհնողիրներէն որ ըսաւ օրհնէք մը առանձնէ. — Այս օրհնները սիրոյ և միմայն սիրոյ ու հաստատութեան վրայ են հիմնուալ։ Բոլորին չորս պատգամները՝ Աստուծոյ անիրութեան և անհաւոր վնաս ընկերներուն

թեան կը վերաբերին։ — Առաջին պատուէրդ կը հրամայէ զԱստուծոյ ճանչնալ իւր միմայն և բարեկար Հայր։ Երկրորդով՝ կուտ յինքն ու պատել իւր Աստուծոյ անիրութեան իջ՛ւմ անհանապարտութեան կարգելու։ Երրորդով՝ Աստուծոյ անհնայն կը լորդ օրէ։ Զորրորդով՝ Աստուծոյ բարեկարգութեան՝ ց. արարչադրժանութեան յիշատակը պատուելու համար։ Անոր հանդ տեսան օրը՝ շարաքը սուրբ պատել ի՛նքնուպէս։ Մնացեալ վնաս պատուէրները ընկերներութեան վրայ են։ Հինգեկարորդը՝ մտղքն ազգն ու հայրենիքը սիրել։ Վեցեկարորդը՝ անոնց կենացը պատուել։ Երկններորդը՝ անոնց բարոյականին պարեկառութեան ու հանձնառութեանը շնորհել։ Ավերորդը՝ անոնց ընկիւղը քննաւել, ինքներորդը՝ բարեւ անգամ անոնց շնորհել և Տասներորդը՝ միմայնով և խորհրդով իսկ անոնց վերաբեւած ո՛ր և իցէ ինչի մը շննաւել կը հրամայէ։

Մնացեալ չորեք ազգաց հնոց և ճորտ բարոյականութիւնաց և պարզամտաց՝ մահու գերութեան անարդութեան և խաչաւորութեան կը դատաւարարուէին յանցանոր որդւոյ հետ հայրը մայրը և պարագայքն ինչպէս նաեւ յանցաւոր հոր հետ որդիքն ու ընտանիքը մինչև իսկ պարտը ունեցող հոր մը որդիքն ու ընտանիքը իւր ինչք փաճառուելու և պարտանոր հոր պարտքերը վճարուելու անհրաժեշտ ճիշտութեան կը մատնուէին։ (Առ. Ե. ԻԲ. 28.) Մովսիս միայն այդ անհնայն անիրութեան դժուարձաւ։ (Ք. Օրեն. Իդ. 16) և եղեկիք գնեցէ՛ք և իւր եղև բան Տեսաւ ան իսկ և ասէ. Ողորմարդոյ՝ զինչ է մեզ անակը այդ իմ ճորդացդ իւրոցէն զգոյսին։ Թէ հորը արդ կը բան և արգաց անտառներ անան։ Կնեղանի եմ ես ասէ. Աղ ունայի Տեր և եկէ՛ք լինիցի անակը այդ որ ան ի մէջ

իրարեցին . զի անհնայն անձինք իմ են . ո՛րպէս
անձն հօր՝ նոյնպէս և անձն որդւոյ . անձն որ մե-
ղեցե՛լ նայն և մեղցի ևս : (Եսէֿ. ԺԸ.)

Հին օրէնքը ընկերէ իրաւունք բարոյութեան արք-
րախնէ օրէնքը . և Սկն ընդ ական և առաւմն ընդ
առաւման քի վրայ հիմնեց . (Ղեւթ. ԻԴ. 20.) բայց
ընկեր-իրաւեան օրէնքն ու օրհորդեց , և զայն անձնա-
սիրութեան բնական օրէնքին վրայ հաստատեց ,
ընկերդ անձիդ պէս սիրես ըսաւ . (Ղեւթ. ԺԹ. 18.)
և յառեցոցն թէ՛ . և Զոր դու առես՝ ումեջ մի առ-
նիցես . ք (Զաւթ. Գ. 16.) նոր օրէնքը ի կատար
բերագոյն եւս հանելով զայս՝ ըսաւ . և Որպէս կա-
միք թէ՛ արասցեն ձեզ մարդիկ , այնպէս արասի՛ք
և դուք նոցա : (Ղեւթ. Զ. 51.) Հին օրէնքը մարդ-
կային անտնօրինելի իրաւունքը օրինադրած էր ,
նորը բուն իսկ մարդկութեան կատարելութիւնը
ժրագրեց և հրամայեց . հինը այլոց շնորհաւ միայն
ըսած էր , նորը անոր վրայ այլոց օգտել բարե-
բարեքն ալ տանմանց , ժառն զի ճշմարիտ սիրոյ նշ-
մարիտ պատուին այս էր . և յափն ալ տալով ըսաւ
Յիսուս , իս քանի թաղի սիրեցի նէ , ըսաւ , դուք
ալ մեկզմէկ նշափս պարտիր սիրել . և ասով պէտք
է նաշխան արտագի՛նք՝ որ դուք իմ աշակերտս
եք : (Թւ. ԺԳ. 54—55.) — Հին օրէնքը թէ՛ որ ու-
նիրը եղեանք հասցընելու համար՝ զայն մահու
պատժովք դատաւարեց , զթաթիւնն ալ կից
անհրաժեշտ լլլալ օրինադրեց ընդ պատժովք պա-
տուհասինք . դատաւարեանայն ի մահ անարած ա-
տեննին փրկելու չիտ թուս . և զինքը չեմ նաշխար
ըսելով զանկիւյ մահունին խալսելու չ'ախառնի նէ
յանցաւոր եմ ըսաւ . և ըրածիդ պէս հաստատեմ
պիտի ըլլայ զեզ Ստուգմէկ , (Սաթ. ԻԴ. 11—12.)

Աւարտիս վրայ մարդոյն հնազանդ բարի կրօնը
եկրն ալ ձէսերու և արարութիւններու մեծ կա-

րեւորութիւն կու տան իբր միջոց սրբութեան , և
քանի մը բարեգործութիւն համարուած գործադու-
թիւններ կը հրամայեն իբր փրկանք ոգւոց : — Ս.
Գիրք սրտի և վարուց կատարեալ և անթերի մար-
դութիւն արարութիւն կը պահանջին մարդէն , և տա-
պարով կը փնտնէ թէ՛ ասանց սրբութեան սրտի
անհնար է հանոյ ըլլալ Ստուգմոյ , և Զիստադու-
թեան զհետ երթեալք ընդ միտեան՝ և զսրբու-
թեան . կ'ըսէ գիրքը . առանց որոյ ո՛չ որ տեսնիցէ
զՏէր ք : (Եբ. ԺԲ. 14.) Սաւ. ԻԳ. 5—4. Մաթ. ԼԷ.
8. Բ. կռնի. Է. 1. Ա. Պեթ. Ա. 15—16.) Հետեւա-
բար ո՛չ միայն զոյգն ինչ մեզօք կամ յանցանք
ազտեղիւր , այլ նաեւ մեղանշական խորհրդով մը
միայն մտքին պղտորին ալ դատաւարեց . (Մաթ. Ե.
28. Ղեւթ. ԺԹ. 17 եւ.) իբրեւ անուրբ մեղսա-
գործ և կատժապարտ դատաւարեց ընկերին սի-
ւոյ պարսքը գործքով կատարողն ալ . (Ա. 8—15. Գ.
10—24.) Ճշմարիտ հաւատքն իսկ ինքնին՝ չ'ը Բե-
նաթիւնն՝ մարդոյս վրայ անփութարինելի պարտք կը
դնէ՛ սուրբ վարք ունենալ . (8Ժ. Գ. 8.) զի սրբ-
ութեան Ստուգմոյ պարտեւէին սուրբ վարք ու-
նենալը միակ պայմանն է . և սուրբ վարքը սուրբ
հաւատոյ պատուէն է , ինչպէս և մեղեկանը թիւր
ու սուտ հաւատոց . զի և ի պտղոյ անոր ծառն
ճանաչի : (Մաթ. ԺԲ. 55—55.) Փանգը ք ո՛չ
կարէ ծառ բարի պտուղ չար առնել , և ո՛չ ծառ չար
պտուղ բարի առնել : (Է. 16—19.) Այ իրօնից
հիմնադիրը միով բանիս կը վճռէ թէ՛ սրտի ամուլ
մարդութիւնն ալ իրեն առնել . դատաւարեանի է .
սրտի սրբութեան պտուղն ու արդիւնքն ալ մեկ-
տեղ ըլլալու է . և Ոչ անեանայ՝ կ'ըսէ . որ ասէ ցին
Տէր Տէր՝ մտցէ յարայութիւն երկինք . այլ որ
առնէ զկամա չոր խոյր որ յերկինքն է : (Է. 21.)

Դարձեալ Ս. Գրքը հրամայած բարոյական պար-

տաւորութիւնները անտեղ պարտիք էին, որ մարդիկ իրենց մտաւոր չէին կրնար գտնել. ոչ ալ ընդունելի կրնային հասարակ էեթի մարդ կային հեղինակութիւն մը վանանք քարոզել հնարէր: — Հառվմայեցեաց առաքինութիւններ իրենց գինու որական փառքը, Յունացն ալ իրենց իմաստութիւնը, ետքերը Հրէայք ալ երբ Մովսիսի արժանի նախնի զբարիք և փարիսեցիք, երբ ժուրբաւն աւանդութիւնները Գիրքին պատգամները ժեղեցին ծանաճեցին, իրենց առաքինութիւնը սեղեցին այս ամեն ազգերն առեւ և ինքզինքնին միայն Աստուծոյ սեպական ժողովուրդը դնել որպիսի ըլլալով բոլոր մարմնայ Արաշանու, խորհրդութեամբ կրօնք մը հնարել ուղղորդ անոնց մէկուն դրօշմեան կուսակցութիւնը իրենց Բայց Բրիտան անտեղ չըրաւ: ամեն ազգութիւն և խորհրդութիւն խաղաղասկեց, ամեն կեղծաստութիւն արտաքին մարդութիւն առ այս սրբութիւն դատապարտեց. ճշմարիտ առաքինութիւնը անաշուտապէս ծանոցը և Արաշանու որդիք չեն լուսանոնք որոնք իսկ մարմնայ անոր որդիք են: Արաշանու հաւատքին, Արաշանու առաքինութեան Արաշանու գործոց արտանց չեղեաւորը, ճշմարտութիւնը չարիտը, առաքինութեան շարքով շարքով և արտանց մեղութեանց ծառայողը Արաշանու որդի չէ ըստ: և ստատայի որդի է: (Թ—Ը. Ը. 51—59) Աստուծոյ անջե հաւասար են լուսա և հաւասար ակտը է համարել ամեն ցեղի և միմակի մարդիկ, ակտը է ըլլալ խոնարհ, համբերասար, ներող անոխակալ և ինչամիկները սրբել:

Աւետարանի բարոյութեանը Գաղիկեացի տղէտ ձգնորտներ ըլլալով, անանկ բարձր առաքինութիւններ սովորեցուցին, որ մարդոց սովորաբար ընդունած բնորէ վարկէն վերագրել լաւաշայն և շատ անգամ անոնց ընդունածին ալ հակառակ էր: Հա-

րրատահարութեանց զրկանաց լիանաց տանելը, միասուց ներելը, ինչամիկն և հալածողին ա միաստիկն ողորմելը՝ գիտար և օգնելը, հեղ և հաւաքանդ ոգի ունենալը եւ, ոչ միայն մարդոց գործողութիւն սկզբունքներ չէին, հապա նաեւ սիրելի ընդունելի կամ տանելի ալ չէին անոնց: Աւետարանը ասոնք սովորեցնելով հաւանքը կը պահանջէ միանգամայն որ մարդիկ՝ գիրքեր նուազ գործողութիւններէ ետ պահող զեւտ հոգի մը ունենան: Ա. Պետ. Բ. 9—25, Գ. 22, Ժ. 29) — Արիկայ անձանք էր մարդոյն և ըստ կարծեաց աշխարհի անհնար էր որ մարդ անշարի խոնարհ հեղ համբերող ոգի մը ունենալով այն ընկճեալ նուաճեալ ոգին միանգամայն զեւտական բարձրութիւն արժանապատուութիւն ունենար: խոնարհութիւնն ու արժանապատուութիւնը, նուաստութիւնն ու բարձրութիւնը, ծառայութիւնն ու անպատուութիւնը մի և նոյն ոգւոյ էական և անպական յատկութիւններն ըլլային: Արիկայ մարդ կային մտաց իմաստասիրութեան: հակառակ էր. և ասկայն բուն ճշմարիտ առաքինութիւնն ալ այս էր: այս անգիտ մարդարիտը՝ այս ճշմարիտ առաքինութիւնն է վեր հանող քարոզող աւետարանող Գիրքը՝ մարդկային մտք խորամանկութեամբ, մեղեցնելով մը իմաստութեան կամ նեղագիտի մը խորհրդութեան չեղնաւորութիւն չէր կրնար ըլլալ: Աստուծոյ մատին գործը միայն կրնար ըլլալ ինչպէս որ է:

Փիչ մը եւս յառաջ տանիմք քննութիւններ պայծառ եւս տեսնելու համար այս ճշմարտութիւնը Միջանուխ ըլլալով այն հեթանոս ազգաց իմաստեց և իմաստասիրաց բարոյականին, որոց յայտնութեան պայծառ լոյսը շեղեց. և տեսնելով ինչ կրցաւ անոնց մէջ մարդկային միտքը բարոյից համար օրինադրել:

դու միս կ'ուտինք որով և Զորք-Վեր շուտեցան . և երբ որ մէջերնին երեւելի մարդիկ մեռնէին, անոնց սիրելիներն ալ ողջ ողջ հետեւնին կը թաղէին : Այս օրերս իսկ Բերույի Թրանսամարէն գաւառին մէջ ճոր գտնուած Աղ, Քուքօս և Քառայիպաս շուած վայրենեաց երեք սերունդներն ալ՝ անհասարկ մարդասէր են : (Ինչպէս կը ծանուցանէ լոյս հնգերեւոյ հանգիստ : զոր կը հրատարակէ Արթ. Հմայեակ վ. Գիմարսեան թիւ 4. 1 յուլիս 1874 ՝) Արիւիկէի ազգերէն ոմանք երբ որ կարգուած մարդ կամ կին մը մեռնէր, կենդանի ամուսինն ալ ողջ ողջ հետը կը թաղէին . և եթէ անուշագոյի մէջն ըլլար մեռնողը՝ ծառայներուն շատերն ալ կենդանոյն անոր հետ կը թաղէին : որպէս զի Գիմարց արքաներն իրենց տեարց ծառայներ

Ասոնք թերեւս անմարդի գաղաւաթոս ժողովուրդներ էին . բայց արդեօք Յոյն և Հուովմացեցիք որ մարդավարութեամբ կը պարծենային, պահեցին բնութեան օրէնքները : Յոյն ալ Հուովմացեցիք ալ առ հասարակ կ'ստաննէին անգ թութեամբ նորածին տկար և տղեղ տղայքը, և կամ անխնամ դուրս կը մզէին՝ սպաննելու սիրտ չընողները, որ վատաւորող դատակ չունենան . և խիստ շատ անգամ սաղորդիվեղ կու տային որ դաւակալց բաղմութեամբք չծանրանան : Հիմակ իսկ Աւետարանի լոյսէն հեռու սարդող ազգերը այս անմարդային ոհմոր աւելի յաճախութեամբ կը դործեն, թէ՛ եւ ամեն բազաբական օրէնքներ : (Յայտնութեան արդար օրինաց վրայ հիմնեալ) խտրութեամբ կ'արգելուն և ամեն պատմութ պատուհաս նախատեսած են . — Տանուանարց իրենց որդւոց և ընտանեաց վրայ ունեցած արարպայման ազատ իշխանութիւնը օրէնքով պատշաճութեամբ էր . անպատմութ և անպատուհաս ազատ էր մէկը իւր գովկներն սպաննելու . էն իմաստուն

օրէնքը իշխաւացեցնէր էր . այն ալ անպատմութ կը թողար գանձոր իրրեւ տէր կամ . հեղինակ որդւոց կենաց, և միայն որդւեւապան հոր կամ մոր իւր պահպանուա կը սահմանէր, որ սպանեա՞ծ դուակը երեք օր գրկէ նստի : Իրդ իր այսպէն ըլլալէն ետքը հասցա լեզիցած էր . օրէնքին բողոք խտուութեան երկարութեամբ էին . իրենց տեարց մեռը՝ անբան անասուններէ աւելի ցած տեսակի մը պէս . կամ լաւ եւս՝ անուշ անխոս կարասիներէ ինչ . տեարք բացարձակ իշխան էին անոնց կենաց և մահու . և օրէնքը այս եղելիմէնը չէր արդարանէր . ամեն տեղ նոյն կալի անգ թութեամբ կը վարուէին անոնց հետ, զոյցն ինչ պահատութեան համար կրնային անպատուհաս սպաննել զանոնք, կամ դժութեամբ ողորածնէ՞ զանակոծել . խարաղանք անոնց դիրք և վախճակ ճաշակելին էր : Պարտաւորտ անուանի պատկերահանը խի՞նչ չորաւ բնա՞ւ երբ Պրոմէթէոս տանջաւոր նկարելու տեսնը անոր կրից կենդանի պատկերը աչքին առջեւ ունենալու համար անուշական զերեալ մը ծախու առնելով աղէկ մը պրկել տալուն խեղճը այն սոսկից իտալապանաց մէջ ջլատեալ մեռաւ : Անոնց վրայ՝ կարողութիւններուն վեր խիստ ծանր ծանր աշխատութիւններ կը բեռցընէին . ուրբերին չղթանակալ՝ առանց ողի առնել ապուր աշխատանքէն . և խիստ բիշ՝ հագիւ ուրեմն ողեպահիկ ըլլալու չափ՝ լոկ հոց և ջուր միայն կու տային անոնց : Գիւերներն ալ ստորերկրեայ տեղեր կը վազէին գանձոր, ուր եղելիմները չէին կրնար օդ ծծել . հագիւ մեծ դժուարութեամբ չունչ առնուլ տալ կրնային . — Քանի՞ միլիոններ արդեօք զոհ դացած են այն թշուառներէն իրենց պատկերակից արարածներու ապանի անպարտք բարրաբոսութեանց . . . :

ի Սպարապետ՝ պատկառելի և օգտակար ծերերը
կը յարգէին յոյժ, բայց հիւանդ անկար և անպիտան
ծերերը բուռն մահաւամբ կ'ապանէին. նոյնպէս
կ'ընէին նաեւ Աթենացիք, բայց 'ի Հոռոմ' Տիրեր
կղզին կը նեղէին զանոնք, որ ստիպանա՛ն մեռնին:

Յոյնք, Փիւնիկցիք, Սպարիացիք, Տիրացիք,
Գերմանացիք և այլք յազգայն՝ երուզմութիւնն
ասպատակութիւնն ու յափշտակութիւնը պատուա-
ւոր և արդար վատաւկոց կարգը կը համարէին:
Թուրքիայէս կը գրէ. (Գիրք Ա.) « Ի նախնունն
Յոյնք ոչինչ նուազ բան զբարրարտու խժժականան,
եթէ բնակիչք ծովեզերեայ ցամաքայ, և եթէ բը-
նակիչք կղզեայ: Իրրեւ սկսան հաղորդութիւն ու-
նել ընդ միմեանս նաւարկութեամբ, զանանցան
յասպատակութիւնս զօրավարեալք յիշանացն իւր-
եանց. և այն՝ կամ վասն շահու անձանց, և կամ
վասն զպէտս կարեւորացն ընդ անիրաւ յափշ-
տակութեամբք իւրեանց: Եւ պատահեալ անպա-
րտապար թաղաքաց յաւարի ստնուին զայն, ո՛չ յա-
մեթ՝ այլ յաւէտ 'ի փառս անձանց գրեթով գնայն:»
Հասարակեալ է ամբարշտութիւնս 'ի մէջ ծովե-
զերեայ բնակչաց նաեւ մերոց իսկ գորու, որք
առ յարգի ունին զշարատեաւ յեղուզակաց անտի
իւրեանց, և առ նախնի բանաստեղծս յաճախակի
գտանին յիշատակութիւնը սորին. Յի իբր 'ի բա-
ղուն պատահեալ նոցա նաեւասեանցն հարցանեն
եթէ հէն իցեն արդեւ. ուր աներկեան որ հար-
ցանիրն՝ չէխտէր. և որ հարցանէրն առ նախատին
չգնէր: Այո՛ և զիրեարու ասպատակին 'ի հասարակաց
սահմանս իւրեանց, և բազումք 'ի Յունաց սովն նախ-
նի յափշտակութեամբ կեանս. որպէս Օդուլան Լոկ-
րիանացիք, Խոտիոնք, Ալարմանեանք, և բնակիչք
մերձակայ ցամաքացն:» Գրեթէ նմանօրինակ կը
խօսին Յուստինոս՝ (Գր. ԽԳ. Ծ.) Փիւնիկցեաց հո-

մայր, Պուտարք՝ Սպարիացեաց համար, Դիոդորոս
Արիլիացի՝ Տիրացեաց համար, և Կեսար ու Տա-
կիտոս՝ Գերմանացեաց համար նա: (Մեթոքթեօ-
լոգի. Գրք. Լ.)

Ի Յոյնս և 'ի Հոռոմայեցիս ժողովրդեան զբա-
ղանքին համար սահմանուած էին տեսակ տե-
սակ մրցութիւններ՝ ըմբշմարտի, սուսերամերկ
գօտեմարտի, գաղանամարտի նա: Այս գաղանա-
թիւններուն և բարբարոսութիւններուն ամենե-
րեւ վար չէին մնար իրենց մեղկութիւնն ու անա-
մեթ ինքնելութիւններն ալ: Հոռոմայ թաւորներե-
րուն մէջ ամբար կը գոչէր որ կանայք հողամարմին
երեւեան. վաղերիս Մաքսիմոս կ'ըսէ թէ մի ան-
գամ միայն ամիցան այս բանը ընելու՝ Կատովի
ներկայութենէն պատկառելով. — Աւելի պղծու-
թեամբք և զարկնօք լի էին կատարած տօներնին
առ ինչպէս էին Կիւրեղեայ, Գեմետրեայ, Ափրո-
զիտեայ, Պրիապոսի, Դամի և այլոց անհամար դից
տօները: ոչինչ ընդ հասոխայտտակ էին և հատա-
բած խաղերին, որք կը կոչուէին քսողեկայ, Գայ-
լոնք, Բազետեանք նամ՝ Սպանդարտաւտակալք. և
խորհուրդներին սրբ էին Բոնայ, Ադոնիսայ և Թեր-
մոսփորայ և այլոց, բաց յնրեւսեանց: — Կղեմէս Ա-
ղեքսանդրացի (Քյոթաբան հեթանոս) կը գրէ թէ՛
չեմ ամառքը պատմել այն բաները զորս այնչափ
աղքեր ստանց ամենալու ըրին: Եւ աղքայի մէջ Դի-
ոնիսի տօներուն յաղթանակի զանդիսի պէս մեռ-
գերնուն վրայ բարձրացուցած կը տանէին փառքը
(պսիքս մօթիս) Ասորոց աստուածուհոյն մեհնանը
ամեն գարունեամբք լի էր՝ ըստ վիպիցիդ Ղու-
կիանոսի: Ս' Օդոնտիոս կ'ընէ (Եւ. Կալէո. Աստանդ,
Գր. Է. ԴԷ. ԽԼ.) Թէ Լիբերեան տօները այնչափ
անպատկառ լրբութեամբ կը հատարուէր իտալիոյ
նամբու գլուխները, որ 'ի սրբութիւն համարուած

Եւ հրապարակաւ արուակաւ ամօթ այն առականները մեծարել կարգի մը վրայ նոյն զայր տեղաւոր գետեղած ամեն տեղ պարտցոցներով Ղաանեան աւանին մէջ ալ նոյն անդամը հրապարակները պարտցոցներէն ետեւ՝ կը տանէին իւր սահմանած տեղը կը դնէին, ուր տանտէրէն ոմն վնջնչապարտ պատկ մը պէտք էր ամօթի դնել այնպիսի քաղաութեան մէջ նոյն անպարկեշտ զայր տեղաւոր մըր — Ստորագրատեալներն առնելու անպակտանքն տեւան ընդ ունեւորութիւն գոտա յարմար է ի կանոնորդ կը կատարուէր գլխով ամենայն վնասութեանք է գործութեամբ, ապառ և համարման էր ամեն մարդ ի նմին գործել ամեն անօրէնութիւն և սրգոծութիւն եւս և ամեն տեսակ ոմն, ստացող կը տակներ, սուտ վկայութիւններ, անուշեքներու անբաւարարութիւններ, գեղատեսութիւններ և անանկ ծածուկ սպաննութիւններ, որոց և ոչ դիմելներ կը գտնուէին, որով ետքէն սկսան ինքնաբերական անտեսել տեսնել այս տոնք, մինչեւ ծերակոյտը Տաքի կը հրաւր վերջացնել — Անպարկեշտ Աստղկան մեծերն մէջ ամեն սրգոզործութիւն ամենայն խալտատակութեամբ կատարուելէն զատ իր գական ամօթն ալ իրեն պարտամանց անարկայ իւր դրօշկոյց բով կը դրուէր։ (Ռեքտ. Եւ Կոմ. Առաք. Գր. Զ. Դ. Թ.) Կրօնից պատւաման մէկ մասն էր անօրէն անարականութիւնք ի Բարեւել և ի Բիւննիք, ի Բերզոյ (Քաղաք Կալուտի) և ի Արկիւ Արկիւկեցոց և Եղիաթոսի մէջ Ապիւ եղին պատկաշտութեան հանդիսին կանայք անպետք անպիտանք փնտնել պարտաւոր էին, և Ամենի Արամազդայ մեծերն մէջ աղբիկ ոմն ի հարձա համարեալ էր այն դէպ։

Այն կռամուք իրենց դիրքերին այն ատեն ըստ
արժանւոյն պատուած պաշտած քալ կը համարէին:

[illegible]

« Ես ցոյութեան Աստուծոնի ո՛չ ներկայից »

« ԸՆԴՀԱՆՈՒՄՈՒՆ ԲՐՈՆԻ ԱՐԴԵՒՆՆԵՐԻ ԽՈՐՀԻՆ »

« Այս ձեր արդեօրդիւ ցաղնու թիւն ձեր դործ բարի,

« Որով պանծայք լինիլ մարդկան աստուածանի .

զգալ կամ փոյթ կալնուլ՝ վրէժխնդրութեան մինչեւ
ա՛յ կարեւրէր զրգոնեցնին՝ ի նոյն . բայց ցոյց է
արդարեւ ցածութեան հոգւոյ համբերել արհա-
մարհանաց : (Ի Բ—րդ—ի . առ Նիկեոս . Գ . 11) Սու-
ղոն այլ և այլ գործոց և արուեստից հետ կը թուէ
սեղանահասարութիւնը . և որ մեծն է՝ Աթէնքի մէջ՝
պոռնիկ Ափրոդիտեայ կամ պիղծ սիրոյ մեհեան շի-
նել տուաւ : Վիզուրոս՝ Սպարտոյ մէջ սովորու-
թիւն մացուց որ ի գիպուածս ինչ հասարակաց
խառնակութիւն ըլլալ անստիք : Օրէնք ալ դրաւ
որ երիտասարդք ընդ երիտասարդուհիս մերկա-
մրցանակ հրահանգաց մոռնեն . ուր յայտնի է թէ՛
ալ պարկեշտութեան տեղի չէր մնար : Խրիստիպա-
սեղադրելի չսեպէր հօր ընդ զստեր , և մօր ընդ
ուստեր անօրինիլը : Եպիկուրոս ծայրագոյն երջան-
կութիւն կը համարի հնչուութիւնը : Արիստիպոս
ալ ձայն կը բռնէ իրեն և Գիմնոկրիտոս իւր աշակերտ-
ները կը հրաժարեցընէ ամուսնութենէ , որ զաւակ
սնուցանելու հոգ չունենան . բայց կը ներէ աս-
տերին յազեցընելու : Եւ միթէ Գիօգիսեսէն աւելի
անսովոր կար . շահաստաց աղանդը շանց պէս յայտ
յանդիման խառնակիլ հրամայելու չէր ամաչէր :
Ստոյիկեանք իրրեւ աւելի խառնակուն և անձնատանջ
կը համարուէին . բայց ի՛նչ էր անոնց առաքինու-
թիւնը . բան մը չունենալ , չկրել և անզգայ ըլլալ ,
որն որ ամեն մարդկային յօժարութիւնները կը
հեղձուցանէ : Անոնց մէջ առած էր թէ աստուածոց
յանձնել պէտք է առողջութիւնն աղքատութիւնն
ու մեծութիւնը , իսկ իմաստութիւնն ու առաքի-
նութիւնը իւրաքանչիւր ոք անձամբ պարտի հոգալ :
Ամեն մեղք հասարար կը սեպէին . վրէժխնդրու-
թիւնը կը գովէին իրր մեծութիւն ողւոր . ստեղծ
խիղճ չէին ընէր . և պազ չտուութիւնը չարիքի տեղ
դրած չէին :

Ասոնք են ա՛յա իմաստասիրաց և դիտնոց հա-
մարէն ազանց աշխարհի՝ բնական լուսով սահմանած
և քարոյած բարոյականը : Մարդիկ կարող չէին
բնական լուսով գտնել կամ հնարել այն անխառն
գութ բարոյականը , զոր Ս . Գիլքը կը վարդապետեն ,
Հին և Նոր Կտակարանք . մանաւանդ Նոր Կտա-
կարանինը՝ որ Հնայն թերութիւնները կը լրացընէ :
Մարդոյս բանավարութիւնը մեղաց խաւարով սիրդ-
բէն խաւարեալ , շատ անգամ՝ կրկն ամպերէ կրկ-
նակի խաւարելով՝ և եւս երթալով երթայր և վառ-
թարանայր : « Բնութիւնը » (կ'ըսէ Կլէմէս Տ—ր—ը .
Գ . 1 .) կրակի գոյզն կայծեր տուաւ մեզ , զորս
այնպէս արագ կը մարմն՝ չարաչար վարուք և կար-
ծեօք վառթարացնալքս , որ բնաւ ամենեւին բնա-
կան լոյս չերեւիր ի մեզ : Ապա ուրեմն այն Գիլքը
որ այնչափ յստակ բարոյական մը կը քարոզէ , այն-
չափ յստակ , մաքուր և գերակատար , որ ոչ ոք ի
մարդկանէ անոր հրաքարակուելն՝ այնչափ հազա-
րաւոր տարիներ ալ վրայէն զօրեղէն յետոյ , կամ
այն երկար տարիներու միջոցին՝ դեռ ոչ ոք կ'ըսեմ՝
բնաւ և մի ոք՝ կրցաւ անոր մէջ գոյցն ինչ թերու-
թիւն պակասութիւն գտնել , կամ չնչին յաւել-
ուածի կամ սրբագրութեան մը կարօտ դնել , ա-
սանկ Գիլքը մը անհնարին է որ մարդկային հեղի-
նակութեամբ մարդկային խորամանկութեամբ խա-
ղախուած հնարուած ըլլայ :

Այսչափ պարզ և քաջայայտ է այս ճշմարու-
թիւնը որ ինքն իսկ Ռուսոյ՝ կրօնքը ծաղրողներուն
պարագլուխը Կ'ստիպուի խոստովանելու (Ճ—իւ Հատ .
Գ .) « Ես ինձնէ կը խոստովանիմ » կ'ըսէ , որ Աս-
տուածաշունչ Քրիսց մեծ վարելութիւնը զիս յապուչ
կը կրթէ , և Աւետարանի սրբութիւնը սրտիս կը
խօսի : Նայեցէ՛ք փիլիսոփայից մատենանները , թէ
իրենց մեծաշուք հանդիսիւր ո՛րչափ փոքր են ասոր

առէն : Եւ ինչպէս կրնայ ըլլալ որ այսչափ մեծ՝ միանդաման և որոշ Մատեան մը մարդու գործք լլայ : Եւ ինչպէս կրնայ լլայ, որ Այն՝ որուն համար կը խօսի այն Մատեանը, սակ մարդ լլայ : միմէ ասիկայ երազողոյց տպուէ անձի կամ փառամոլ աղանդաւորի որոտընդոտ հնչիւնը կրնայ լլայ : Արաբիի քաղցրութիւն և ռ'րաբիի մարտութիւն կը տեսնուի անոր վարուց և բարուց մէջ : ռ'րաբիի խորամուկ շնորհ իւր հրահանգաց մէջ, ռ'րաբիի գերազանձ փետմութիւն անոր առածնեքուն մէջ, ռ'րաբիի խորին իմաստութիւն անոր զրոյցներուն մէջ : Եւ ուրիշ տեղ լեռնէն գրած համակաց մէջ՝ Աւետարանական վարդապետութեան քեղեցկութիւնը, սրբութիւնը, ճշմարտութիւնը և փորութիւնը համարեցով՝ կ'ըսէ՝ թէ ուր անձնապանձ իմաստունք յնժացա գեղեցիկ սկզբանց իւրեանց սովորակի մշտութեանց մէջ կը խորացաւնին, «Աւետարանն է միայն, որ բարոյական վարդապետութեան մէջ միշտ ճշմարտ, միշտ միակ և միշտ միաբան է ինքզինքին» և թէ «Ասիկայ Աստուածեղն յայտնութեան աւելի հաւատարի և անփրկելի կ'ընէ : և իւր մէջ այնպիսի տարացոյց ունի, որով ի վեր կը գտնուի առ հասարակ ուրիշներէն» (1)

Ս. Գրոյց Աստուածային հնդիակութեան անժգտելի ազդողոյցներուն մին ալ՝ անոր սովորեցուցած բարոյականին մարդոյց միտմըննապէս յառաջ բերած արդիւնքն է : Աւարիւց առաջին

դարուն մէջ Աւետարանի ի ֆրիստենայ յառաջ բերած արդիւնք տե՛ս Ս. Կրիմ. Զ. 11. Եփես. Բ. Դ. ևս : Ա. Պետ. Դ. ևս : Ապակհանալ դարա մը մէջ և ամենէն գէշ կառավարութեանց տակ՝ ֆրիստենայք որք առաջ ուրիշ մարդոցմէ լաւագոյն չէին, այն աստիճան բարձր աւարիւնութեան հասան որով վեր երբէք մարդ չհասա :

Ասանկ վրայութիւններ ֆրիստենայի հին ջատագովութիւններու գրութեանց մէջ ալ կը գտնուին : Կղեմէս Հոսիւնայեցի (յամի Տեառն 100) կործնեցուց գրած թղթին մէջ անոնց առաքելութիւնները նկարագրելով՝ կ'ըսէ. «ս' գծեր մէջը կեցաք ու ձեր զգաւտ և մուճկալ բարեպաշտութեանք միայ չըսմանցա, և ձեր հիւրասիրութեան մեծութիւնը չճանցա : Դուք խոնարհ էք, ո՛չ հպարտ : Աստուծոյ պարգեւած օրական հացով գո՛ն, Աստուծոյ խօսքը փութով մտիկ ընող և սիրոյ մէջ առատաւ Բուստրանա վրայն (յամի տեառն 105) որ Պատողական փիլիսոփայ մըն էր՝ իւր ջատագովութեանք մէջ կ'ըսէ. «եկեք որ առաջ շնութեան մէջ կը դուարանայինք՝ հիմայ ամենէն խիստ ողջ ջախտութիւնը կը օրհնեմք, մեք որ մեզական դիւթութիւններ կը գործածէինք՝ հիմայ մեր անձերը ճշմարիտ Աստուծոյ նսիրած ենք, մեք որ արծաթըն ու շահք ամեն բանէ աւելի կը յարգէինք՝ հիմայ մեր բոլոր ունեցածն հասարակաց ըրած ենք և ամեն մարդոյ պիտոյքն ըստ կարգի կը բաշխեմք» : Միևուկիտ փելիքս՝ հեթանոս հակաաւորդի մէջ կ'ըսէ. «Երբք շարութիւնը կատարուելէն ետքը զայն կը պատժէք, մեք մեզանչական խորհուրդ մը մտքէ անցնելն ալ մեզք կը համարինք : Բանտերը ձեր ժողովուրդներէն լցուած են : Քրիստոնեայ մը չկայ հոն» և եթէ գտնուի խոտովաւոր մըն է և կամ ուրացող : Տերտուդիանոս առաջին Լատին եկեղեց-

(1) Աղբաւնոց Թատաղի ձեռագիր ներք մատակարարած են մեք ներկայ յօդուածոյս Դիոգորոս Սիկիդիացի, Պաւսանիաս, Ստրաբոն, Դիոնիսիոս Աղիկաւնոցի, Պետար, Սիկիլոն, Տակիտոս, Սենեկա, Պլուտարքոս, ևս և հարց ուրքը և պատահանասուք հնդիմտաց : այսինքն՝ Մենմաթոս, Փիլիքո, Տերտուդիանոս, Տաւրմոս, Կղեմէս Աղբաւնոցացի, Ս. Օգոստինոս, Ս. Սիլվերիանոս, Լատինաթոս և այլն և այլն :

ցական մատենադիրը, որուն գիրքերը մինչեւ մեզի հասած են, (յամի Տեառն 220) Որոգինէն՝ Կելատի դէմ, (յամի Տեառն 248) և Լաւրաւտիոս (յամի 328) նոյն վրայութիւնները կը կրկնեն։ Յուլիանոս ուրացող ալ Քրիստոնեայիները օրինակ ցուցնելով հեթանոսները կը յորդորէ որ վարուց սրբութեան և օտարականաց ու թշնամաց վրայ սէր ունենալու մէջ անոնց նմանող ըլլան։ « Քրիստոնեաները՝ կ'ըսէ, իրենց կեանքը այնպէս վարեն, իր թէ միտ աստուածոց առջեւ են. ջանք ընեն մրտաբերին մարտի և անարատ պահելու, և զո՞նէ ասուններն ու իրիկունները հրապարակաւ և առանձին աղօթքներ կատարեն. անոնցմէ բնաւ մէկը քաղաքական տոնահաղէսներու երթալու չ'յանդգնի որ չ'ըլլայ թէ համարձակութեան և չարեաց պատճառ տայ։ Բայց ամենէն աւելի բոլոր քաղաքաց մէջ անկեղանցներ շինուին մարդ սիրութիւն ցուցնելու համար օտարաց և տնանկաց. արդարեւ մեծ ամօթ է մեզի որ չ'ըսէ այ մը չկայ մարդկան և ամբարիշտ Գալիլեայցիք իրենց աղքատներին դարմանելէ դատ՝ մեր աղքատաց ալ կարեւոր նպաստները կու տան։ Նեղեականքն սիրուի, աղքատաց հոգ տանի, ցաւագարները՝ հիւանդները՝ ուրուհիները խնամել՝ գրեթէ Քրիստոնեայ ազգերու, և միայն Քրիստոնեայ ազգերու յատուկ է. Քրիստոնէութենէ առաջ ո՛չ ուրիշ երբէք տեսնուած էր ո՛չ ի Հայս, ո՛չ ի Հռոմ, ո՛չ ի Կոնստանդնուպոլիս, ո՛չ ի Հայս իսկ և ո՛չ այլուր տնանկաց օգնութեան չէք մը կամ աղքատանոց մը. Քրիստոնէութիւնը յայտնուելուն տէ՛ս ուր որ մտաւ, իսկոյն կանգնեցան այն տեղուանքները որբերու, հիւանդներու, պանդուխտներու, ծերերու, աղքատներու, բորոտներու, ուրուհիներու և այլոց յատուկ բարեպաշտական շինութիւններ խառնել խառն։ Ապացուց-

եալ եզական ճամբարութիւն մը կրնայ ըսուիլ, թէ Աւետարանը ընդեց բազմակիւնութիւնը, թեթեւոց պատեհազմի ստակումը, գերիները փրկեց, ստրուկներն աքձակեց, աւաապին հարստահարութեան ոգին սանձեց ու բարբարոս ազգաց օրէնքներն ամեռացուց։ Կի՛պրնոս անհաւատ պատմիչը միայն լով թէ վերոյիշեալ մօլութեանց դէմ չմաքառեցաւ հեթանոսութիւնը, կը յաւելու. « Ճամբարութիւնն ու անկեղծութիւնը կ'ստիպեն զմեզ խոստովանիլ, թէ հեթանոս կամ կուսպաշտ ազգաց Քրիստոնէութեան դարձը՝ անոնց չատ աշխարհային օգուտներ բերաւ. ուսման և դպրութեան խաղաղ մասկիլն արգիլեց. ժամանակին վայրենութիւնները մեղմացուց, աղքատն ու անտերունչը պատասխանեց, և քաղաքային ընկերութեան խաղաղութիւնն ու կարգը պահպանեց կամ նորէն կենդանացուց։ »

Ապա ուրեմն այն Գիրքը՝ որուն բարոյական ուսուցմունքը այս ամեն շարիքը կ'արգելու և անոնց առաջնառնելէ դատ՝ դէմ ընդ դէմ հակառակը բարիք կը պաշտպանէ մտաց հասողութենէն դուրս մնացած՝ մարդկային մտաց հանճարել հնարել կորցած մարդավարութեան մեծ պարտք մը որ քաղաքական և ընկերական կեանքը կ'անուշէ և մարդկային ազգը իբր մէկ ընտանիք սիրով իրար կը զօգէ, անանկ պարտք մը կ'ըսեմ որուն ծանօթութիւնը ոչ միայն իմաստութեամբ իմաստասիրութեամբ գտնել հնար եղած չէր, այլ նաեւ գտնելու աւերակալութիւն ալ չկար, անանկ անձնօթէ և յոյժ կարեւոր պարտք մը ի վեր հանող արդիւնաւորող Գիրքը կարելի չէ որ մարդկային մտքը՝ մարդկային խորհրդով հեղինակուած ըլլայ. այն գիրքը Աստուածային է, և Աստուծոյ ներշնչութեամբը հեղինակուած է։

ՎԻՃԱԿԱՆ ՎԵՐԱԳԵՐՈՒՄՆԵՐ Ս. ԳԻՐԿ

Ս. Գրիգոր Աստուածայեռութիւնը քաջ եւս 'ի միտ առնելու համար անոր վարդապետութիւնն ալ մեղք առնելու և քննելու եմք թէ արդեօք հնար է որ անխկալ վարդաշնար խորէութիւն մ'ըլլայ :

— Ս. Գրիգոր մէջ չկայ բան մը, վարդապետութիւն՝ հրահանգ՝ բարոյական՝ ծէս՝ գործ, ո՛չ ալ ասոնցմէ մէկուն վերաբերեալ ստորակէտ մը՝ որ Աստուածային չըլլայ :

— Թէպէտ և մեք չեմք կրնար սահմանել թէ Աստուած այսպէս և ո՛չ այնպէս պէտք է գործել վարդապետել եւ, սակայն կրնամք որոշել թէ այսպէս և ո՛չ այնպէս գործել վարդապետելը մարդու գործ է՝ թէ Աստուծոյ :

Քննեմք ուրեմն նախադրիստոսեան Հրէից կրօնքն ու զանոնք յրմապատող կրօնքները : Բոլոր հեթանոսաց կրօնքները անանկ կը վարդապետէին Աստուծոյ և Աստուածայեռ վրայ, որ և ո՛չ մանուկ տղայ մը կրնայ գիտել թէ Աստուածային յատկութիւն կրնան ըլլալ անոնք : Հեթանոսք իրենց աստուածներուն անանկ յատկութիւններ կու տան՝ ինչ յատկութիւններ որ իրենք ունին : — Հարցուք վաճառասուն կենսասէր գինեման Աթենացոյն թէ իւր Աստուածն ինչ բնութիւն ունի : քեզի կա՛մ Ափրոդիտեայ և կա՛մ Արտեմիայ և կա՛մ Բաքոսի վրայ պիտի խօսի : Հարցուք պատերազմիկ Սպարտացոյն և Հուովնայեցոյն, եւս Արէսի և աս Երեւրիմասի վրայ պիտի ճառէ : Հարցուք իրենց կանանց, որք պատերազմակից էին արանց, որոնք ալ Պելլոնայէ կա՛մ Փալլասէ ուրիշ վրայ չպիտի կրնան ճա-

աւել : Սարկածին Մարին և Պարսկին հարցընեալ նէ՛ աստուած այսպէս և այնպէս կը հրաւիրէ կ'ըսէ, բայց թաղաւորը իշխան է ո՛չ այսպէս և ո՛չ այնպէս գործելու, այլ իւր ուզածին պէս : Եղիպատացոյն աստուածը չհարցընելնիս լուաղոյն կ'ըլլայ, քանզի չունը չէ նէ՛ կասուռն, օրիշ չէ նէ՛ սխտորը, և այս ամենուն վրայ եղ մ'ալ պիտի ցուցընէ, և պիտի ըսէ թէ իմ Ասիս աստուծոյս հոգին այս եղին մէջ կը բնակի : Հնդկին հարցուք, անանկ անուն մը պիտի տայ իւր աստուծոյն որ իւր աղգային բնութիւնը բացատրելու հարկ չմնար : անուն մը՝ որ կը նշանակէ զեղխութիւն՝ պղծագործութիւն և ան աթուրութիւն : Խրեցը ամենէն սուրբ խորհուրդները հարցուք Առաքարախի, պիտի հրատարակէ թէ ամենէն խայտուակ խաբէութիւններն Աստուածային ցաղունեաց տեղ կը բռնեն : — Իսկ իրենց աստուածային պատգամաց տուներն մի՛ հարցընեք-է՛ն սուրբ տուներն ու է՛ն վեհազոյն դից և դիցուհեաց սրբազնագոյն տուներն այժմեան ամենէն պղծագործ փողովոյեան մէջ ալ աթաղաթի են : . . . Կրդիտոս Տէրի ('՝ Յնչալ-Քրիստոս Մասն Բ. Յօդ. Ա.) 'ի կարհոյ կը բացատրէ Հաովնայեցոյն, որ այլոց տուն-բուն քով է՛ն սրբազոյնները կրնային համարուիլ-՝ Յովութիւնն ո՛չ միայն զորացեալ ընդ ամենայն այնպիսին Հոռոմոց, կ'ըսէ, այլ և յայտնի ակներեւ անամթախայր, ճկալեալ և սքալանեալ 'ի Եւրէի : Այնչ զանխուլ են 'ի գիտեցո՞ր պիտի ինչ Սպանդարամետական պաշտամունքն էին, և անք Կիւրեղեայր Ամենայն ուրեք ընդ առաջ ելանէին Ափրոդիտէ, Արտիս, Գանիմեդէս և ամենակերպարանն Արաժաղը : Յամենայն ծաղկեցա բուրաստանաց նախնիս խան բազմին դրօշնաք ծաղկալից աստուածոցն : Սուրբական երգք կանանց տա՛մանք դիցն էին, որպէս է տեսանելի առ Վիրգիլիոսի և առ Ովիդեայ :

և բազմազոյնը 'ի տեսարանաց նոցա կամ պիղծք էին և կամ խիստը և անազորոյնքս : (Տէ՛ւ Եւս՝ 'ի վէրէն Մշտ՝ Դւ Ուրէ՛ւ յԱյլ՝ Երդ Դւ) Խմաստութեան Գիրքն ալ պատճառներովն ու հետեւանքներովը մանրասպառում կը նկարագրէ զայս : « Սկիզբն պոռնկութեան հնարագիտութիւնն կոչոյ է և զիւրք նոցա ապականութիւն կենաց : Զի ո՛չ էր 'ի սկիզբանէ, և ո՛չ կացցէ յաւիտեան : Դորակրօնութեամբ մարդկան եմուտ յաշխարհ, և վասն այնորիկ 'ի կարծոյ հնարեցաւ միանձնեւ նոցա — Զի տարածում սգով թաղեալ հայր, վաղմեակի լինելոյ որդւոյ իւրոյ արար պատկեր : Արդ զայն ժամու զմեռեալ մարդն՝ սցծմ իրրեւ գատուած պատուեաց, և անանկեաց իւրոց հնազանդելոցն խորհուրդս և նուէրս : Ապա ժամանակաւ ձգեալ ամբարիշտ սովորութիւնն իրրեւ զօրէնս պոհեցաւ և բռնաւորաց հրամանաւ կարգէին 'ի պաշտօն գրօշեալքն : Զորս յանդիման պատուեւ ո՛չ կարէին մարդիկ վասն հետի բնակելոյ, զբացական տեսիլն, զնոյնորինակ քանդակելոյն և գրօշեցիւն, և յայտնի պատկեր պատուելոյ թագաւորին արարին, զի իրրեւ զմտաւոր զհեռաւորն ողբերցեն փութով : Ի յաճախութիւն պաշտաման զանդէտն, յետ այնորիկ նարտարին համարձակեաց ազատութիւն արուեստգիտութեան : Զի նա թերեւս վասն զիշխանին կամեցեալ զմիտն հանելոյ, բռնադատեաց արուեստին, ածել զմամուութիւնն 'ի գեղեցկութիւն : Իսկ բազմութիւնն պարերեալ վասն պատշաճողութեան գործոյն, զայն որ յառաջ քան զսակարկ մի պատուեալ էր մարդն, այժմ պաշտօն համարեցաւ և այն եղև կենաց 'ի զարանակալութիւն և 'ի գայթակղութիւն : Զի որում յայնժամ առ վրտի բռնութեան ծառայէին մարդիկ : արդ՝ զանհարգական անունն՝ բարանց և փայտից եղին և Եւ այն ո՛չ եղև

բաւական նոցա առ 'ի մոլորելոյ յԱստուծոյ գիտութենէն : այլ մինչ 'ի մեծի պատերազմի անդիտութեանն կէին՝ զայնոյնի չարիս խաղաղութիւն անուանէին : կամ զօրդ եկուտոր նուէրսն, կամ զգաղտնի խորհուրդսն, կամ զեղեգին յայտոյ կրօնից անստակութիւնս բերեալ : Այլ վիճան և ո՛չ զատուանութիւն տակաւին սուրբ՝ պահեն : Այլ զընկեր կամ վարանեալ սպանանէ, կամ՝ գաղտնադէս ցականեցուցանէ : Իւ ամենայն ինչ խառն 'ի խուռն արիւն և սպանութիւն : զողութիւն և նենդութիւն, ապականութիւն, անհաւատութիւն, խոսիւթիւն, երգմատութիւն, աղակութիւն, բարեաց երախտեաց անյիշատակութիւն, ողբոց սղծութիւն, ծննդեան փոփոխումն, ամուսնութեանց անստակութիւն, շուքիւն, զիջութիւն : զի անուն կոռնք և պաշտօն՝ ամենայն չարի սկիզբն, և պատճառք և կատարած է : կամ թէ՛՝ ուրախ եղեալ՝ մոլին կամ թէ՛ մարգարէանան՝ ստութիւն : կամ թէ՛ կեան անիրաւութեամբ : կամ թէ՛ 'ի սուտ երգումն վաղադէն : Զի յանունչ կուսան յուսացեալք՝ երդնունտ տու, և պատժի ո՛չ ունին ակն : (Խաթ. Սղծմ. ԺԳ՝ 12—50)

Արդ այս ամեն զեղծութիւնները կը վարդապետէին կը պաշտէին կը տօնէին աշխարհի է՛ն փիլիսոփայ մարդիկ : կը գտնուէին արդեօք Քրիստոնեայ հրահանգաց մէջ ծնած մանուկ մը՝ որ չգանի՝ տնոցմէ աւելի ծանրութիւն ունեցող վարդապետութիւններէ եւս, Եւ ծէսերէ : և զորս խայտառակ մտաւ ներքէ՛ և տօներնին ալ հասարակաց ուրախութեան համար սահմանած լոկ մարմնոյ հեշտատութեան տօնաժամաններէ լաւագոյն բանի մը տեղ զնէ, և թէ՛ անառակութեանց ճշմարիտ զղարցներ չհամարէ :

Թերեւս ըսուի թէ ասոնք ամենը ռամկին խու-

ժանին կրօնն ու պաշտամունքն էին, իմաստասէրք փրկիստփոսք աւելի լուսաւոր և Աստուածափայտութեան հաւատք փարդապնտութիւն և պաշտօն ունէին : Բայց ասոնք ալ ոչինչ ընդհատ անմիտ կը գլուխեմք անոնցմէ : — Աշխարհի հին և նոր իմաստունները և անոնցմէ ալ ամենէն անուանիներէն Ռմանք արդարեւ ճանչցան Աստուծոյ միութիւնը, բայց այն ալ չերեւանար թէ լոկ բնական լուսով դասն : Նախածնողաց աւանդութիւնն էր դիրենք առ այն առաջնորդողը : քանզի կը տեսնեմք որ անոնցմէ ո՛չ որ այն գերազոյն երեւեանքը բնութեանը և ստորագլեւաց փայտ ստուգադայն բան մը հաստատապէս կրցաւ ստորասել կամ բացատել : այլ՝ ինչ որ ալ ըսին՝ երկուանք և տարակուսութեամբ էր : — Սրկրատ առ այս՝ լուսադայն բան մը չկրցաւ սովորեցնել քան զայս՝ թէ բան մը չիլոսեմ, և խըբատեց զիւր Ամենաբար թէ՛ Աստուածայնոց փայտք զՁէ՛ արժան որ միտս ունին պղծել փճելով ։ (Պառօն 'ի փեռն) Երազոյ վերջին վախճանին վրտաբար ալ երկար և մանրամասն նկարագրութիւն և հաստատութիւն մը ընելէն ետքը՝ նոյն երկուանքն ու երկրայութիւնը կնիք դրաւ ըսածներուն : « Արդ զիտասցես, զի յոյս իմ է փոխադրել աստի առ երջանիկս 'ի մարդկան, բայց աստադիւ պղծել չուրիմ : . . . : Տէս սիրելի բարեկամ, որպէս չափաւորապոյնս խորժիմ՝ զի եթէ հանդիպեցի ճշդ մարիտ լինել զոր անձնս, բարի է հաւատալ - իսկ եթէ ոչինչ համարեցի յետ վախճանիս, զայս գտնեալաչիցիմ, զի յառաջիկայ ժամուս նուազապոյն մարմաւորաց տաղտղուկ լինիցիմ ագալիս : Եւ չերկարեցէ անխառնութիւնս այս՝ որ չարն է, այլ ընդ հուպ անձեռ լիցի ։ (Պառօն 'ի փեռն :) Անտակայն յետին յիմարութեամբ մը որ խը ուսուցումանց ու իմաստասէր փարդապնտութեանց հակա-

ռակ կու գար, կտակ ըրաւ խը կրիստոնիս՝ որ աքաղաղ մը զենու Ասկղեաղիտս աստուածին : Պիթագորաս ասողներն ու միդրանիերը աստուածոց կարգը կը դառնէր : Աստուածային համբաւեալ Պրզատոն՝ տեղ տեղ փայելուչ և ազիւռ ոճով խօսեցաւ Աստուածութեան վրայ, բայց ուրիշ տեղեր ալ՝ երկնաւոր և երկրաւոր աստուածներ կան կ'ըսէ և կ'ուզէ որ ամենուն ալ զո՛նք մատուցուին : ինքն իսկ տօներ սահմանեց այս աստուածներու խաժանին, անանկ գարշելի և պիղծ տօներ՝ որ տահմանադրող իմաստասիրին մտացը վրայ յատուչ կը կրթէ զմարդ, միտածեալ՝ թէ իմաստասէր միտքն իսկ գերբնական լուսով օգնութեանէն զուրկ գտնուած ատեն անոր լոկ բնական ըյսը ինչ աստիճան անարժանութեանց կ'իջնայ կը նուաստանայ եղեր : Ասանկ կը գրէ Փիլոն հետեւողն Պղատոնի՝ այս Պղատոնեան տօնից վրայ : « Պղատոնեան յորպիսմանութիւնը յանկին գլխովին 'ի մէր հեշտափառութեանց, ո՛չ միայն արանց ճակատանեւոց զհետ կանանց, կամ կանանց վարարելոց առ արս, քանզի՛ այսորիկ և յօրինաց անոի ընանին պարտօք, այլ արուաց ընդ արուս հաստեաւ տնոց և եթէ ասարբերեալս խոյտառակելոց : Եւ եթէ իցեն յիշատակութիւնը ինչ յաղագս սիրոյ կամ երկնային Աստղկան, լոկ քօղոց աղագաւ առնանին ։ Կիկերոնի յաղագս բնութեան աստուածոց գրուածները ըստ բաւականին կը ցուցնեն մեզ հին փրկիստփայնց տնայնաբանութիւններն մեզ հին միութիւնները : անանկ որ ալ՝ ընաւ տարակուսի տեղի չմար բնելու համար թէ աննայնիւ միայր և գետնաբար էր անոնց աստուածարանութիւնը կամ դիցարանութիւնը : Քանի՛ քանիներ՝ կամ՛ կ'ուրանային նախախնամութիւնը՝ ինչպէս Եպիկուրեանք, և կամ՛ երկրայութեամբ կ'ընդունէին՝ ինչպէս Աիսոդեմեայք : բայց

ամենքը կը խոստովանէին ձախտագիրն ու բազըր
Որչափ տարածայնութիւններ աշխարհի ծագման,
արարչագործութեան, հողւոյ և մարմնոյ վերջին
փայծանին և այլոց բազմոց իրաց վրայ . . . Ու-
րեմն ասկից յայտնապէս կ'երեւի թէ՛ այն փիլիսո-
փայք՝ ինչ ինչ ճշմարտութիւններ (մասամբ իւր) քարոզեցին ուսուցին ալ նէ՛ իրենց իմաստասեր
մտքը բնական լուսով գտած չէին, այլ ինչպէս որ
հասարակաց հաւատքն էր հաստատով՝ կըրպեցւոց
Աստուածատուր օրէնքներէն քաղեր փոխ առեր
էին : — Հերմիպպոս Պիւթագորայ համար կը գրէ
(՝ էւր- Պի-Դ-ժ. + Ի-Ե-Է-Է Ը-Գ-Է-Է Ալլէ-Ն-
Գր-Բ.) թէ Զայստոսիկ ասաց և արար նա ըստ կար-
ծեաց Հըրկից և Թրակացոց, և իրիսադրելովն զնոսա-
յիւնք : Զի արդարեւ բազում ինչ քաղեաց սա 'ի
փիլիսոփայութիւն իւր՝ յօրինաց անտի Հըրկից :
Պիւթագորայ պատգամներուն մին է « չհայլ 'ի մե-
ռելոտի » : Մազըս և Պորփիւր Պիւթագորէն կ'առ-
նուն քու աստուծոյց անունը մատենիդ վրայ չը
դրուին : խօսքըր Եփեսոս (Ը-Գ-Է-Է Ալլէ-Ն-Գր-Բ.)
« մի՛ անուցուս, զոր եղէրդ ոչ » օրէնքը Հըրկից
կ'ընծայէ, Եփեսոսիս ալ Պիւթագորայ . քանոյ
Պիւթագոր այս ալ Հըրկից օրէնքէն առած էր, ինչ-
պէս նաեւ « մի՛ ապականեցի կամ փասեցի ծառ
պաղաքեր » օրէնքը (Բ. Օրէն. Ի. 19.) և « մի՛ ան-
ցանէր ուր 'ի ծոռնիս խոնարհի էչ » պատգամը (Թէ-Գ.
ԻԲ. 27.) Պորփիւրոս հակիրճ բանիւք և յայտնի կը
խոստովանի թէ Պրատոն շատ բան առաւ 'ի Հըրկից
(Տէ'ս — Ե-Է-Է. և Թէ-Գ-Է-Է) :

Միայն կըրպեցւոց տիմար անգէտ բիրտ փո-
ղովուրդը թողով որ քիչոր էր և որուն մէջ ճշ-
մարիտ Աստուածապատկիւնը պահուեցաւ անա-
բատ մինչև 'ի Յրիստոս, բոլոր զայն շրջապատող
և յայնժամու ծանուցեալ տիեզերաց բովանդակ

ազգերն ու Ժողովուրդները (բաց 'ի Աինկացւոյն՝ զոր-
մէ քիչ մը ետքը ունիմք խօսիլ .) Հեթանոսութեան
զարդ տիգրին մէջ կը թառալէին : Ոմանք ծայրո-
ւիր ախտաւորութեամբ վարակեալ անհամար դի-
քեր ու դիցանոյններ կը պաշտէին . ամանք արեւն
ու լուսինը, կրակը՝ ջուրը՝ հողն ու հողմերը . այլք
երկիրը, ծովը, գետերը, աղբիւրները, միով բա-
նիւ բովանդակ բնութիւնը : Կէր Սատուածու-
թիւնն ինչոցին միջեւ անանոց անբանից և ան-
շունչ քանջարեղիմաց հաւատացեցոցին . շատք ևս
համերէն տիեզերքը աստուածութեան խնորով զան-
գուած՝ կամ աստուածային ոչ ուով ոչ եւորեալ դը-
նելով համայնաստուածութիւն քարոզեցին : ամեն
բան աստուած է՝ ըսին . աստուած չէ՛ ըսելու բան
չմնաց : Իմաստութեամբ ըսաւ այն՝ որ Հեթանո-
սաց համար ըսաւ թէ՛ անոնց համար « ամենայն
ինչ աստուած էր՝ բաց յԱստուծոյ » :

Քիչ մը եւս մանրամասնութեանց ինչեմբ իմաս-
տութեամբ պանծացող քաղաքակիրթ ազգաց կրո-
նից վարդապետութեանց բնութեան մէջ . — Քաղ-
գէացիք ազգովին իմաստութեամբ կը պարծէին . և
ահա Բարիլոնի մէջ վիշապ մը կը պաշտէին . և կը
հաւատային՝ թէ Բէլ աստուածնին այցելութիւն
կ'ընէ կանանց, և իւր մեհենին մէջ իրեն սեղանին
վրայ դրած կերպիւրները կ'ուտէ . (ինչպէս կը
պատմէ Դանիէլի պէս)՝ կրողոտոս ալ .)

Որչափ ճարտար և իմաստուն էին փռեկեցիքը
բաց կրօնքին յետին թարծարմութեան մէջ էր .
իրենց կրօնական գաղափարաց նուաստախոհու-
թիւնը ցուցնելու համար հերիք է ըսելը, թէ երբ
որ Մեծն Աղէքսանդր Տիւրքը պաշարեց՝ Հերակ-
լեայ արձանը ամուր մը կտպեցին կաշկանդ եցին,
վախնալով որ իրենց այս աստուածը դիրենը չթողու-
փախչի պատերազմին արհաւրաց միջոցին : — Աստ-

րիք ալ այս նուաստախոհութենէն բաժիններն ունէին . ազգովին՝ ձուլեւ Մամոնայ կը պաշտէին :

Եգիպտոս՝ որ եւ սա 'ի սկզբանէ գիտութեան որրանք եւ հնագոյնեւէ առուեսափք ճարտարութեանց կայանն եղաւ . իւր է՛ն ծագկեալ ատենը աստուածական պաշտոն կը տանէր կողերու, շուներու, կատուներու, կոկորդիլոսներու, սփեբու սխտորներու անգամ, զորս Յերոփ կ'երգիծանէ ըսելով, (Յերէմէ՝ ժե) . « Ո՛հ պրապան աղանց, որոց պարսէզները տեսակ տեսակ աստուածներ կը բուսցընեն » : — Ասորիք՝ կ'ըսէ Կիկերոն, ձուկը կը պատուեն կը մեծարեն, իսկ Եգիպտացիք համարէ թէ ամեն տեսակ անբաններն աստուածացուցին : Եգիպտացիք՝ սահմանաւոր ժամանակի համար իրենց Ապիս եզը պաշտելով, երբ սա իրեն կենաց սահմանեալ ժամանակէն աւելի տարէր, զինքը իւր տաճարէն կը հանէին, աստուածական փառօք եւ մեծ հանդիսին Նեղոս գետին եզերքը կը բերէին՝ ճամբան միշտ իւր ամեն մէկ բառական երրկպաշեւով եւ հոն իւր աստուածական փառքերէն ծանրագին օժեցներէն եւ ոսկեհաւ զարդերէն մերկացնելով, Նեղոսին մէջ կը նետէին զինքը շարաշար հայածելով թաղերով եւ փայտերով՝ մինչեւ որ գետին մէջ խոզէին զինքը . և այնուհետեւ քոյր Եգիպտոս անհնարին սուգի մէջ կը մտնար՝ իրենց Ապիսին կորստեան վրայ, քուրմերը գլուխներն կը դերձէին, զատաստաններ, տօներ, հանդէսներ, հարսանիքներ, ամեն բան կը դադրէր, մինչեւ հաճէր իրենց Ապիս աստուածը մէկ ուրիշ անբան եզի մը մէջ յայտնուելու : . . .

Վերջերը Հելլենացիք Յոյն խնամոնացան եւ քաղաքակրթեացան յոյժ յոյժ . ասոնց համարը մինչեւ երկինք բարձրացաւ . և իրաւամբ կրնան կոչուիլ զայեակ և սնուցիչ խնամութեան . բայց զիցարաւ

նութիւններն՝ ամենէն աւելի անհեթեթ եւ խայտառակ : Ասոց աստուածները դաս դաս բաժնուած էին, որոց գրեթէ ամենն ալ ունէին հայր, մայր, որդիք, եղբարք, քոյրք, թոռուք եւ . և սոսնց ազգաբանութիւնը շինեց Հեթոգոս : Ասոք իրենց այս աստուածներուն կ'ընծայէին մարդկային ազգի ամենէն ցած լեզուով բացարուած զաղապոյն եւ դարձեալ արտաւարութիւնները . ինչպէս են Դիոսի կամ Արամազդայ հայրապետութիւն, շնութիւնք եւ մծղնութիւնք, Հերայ նախանձը, Արէսի մոլեգնութիւնը, Հերմեայ գողութիւնքն ու աւազակութիւնքը, Աստղեան կամ Ափրոդիտեայ յայտնի ըլլալութիւնը, (յորմէ «Ափրոդիտէս փոք» անունն առած է անորէն խառնակութիւններէ ծնունդ առած մաշարայական արտը) . Ողջախոհ համբաւեալ Անահայ կամ Արտեմեայ անկարգութիւնքն ու կռիւները, և ուրիշ շատ մը անկարգութիւններ ալ որք մարդկային տկարութիւնն ալ շատ վար են, զորս ունեցած են ամենայն դիւք, Ամենեան իսկ անուարի է բողանդակ երկնային զից ընդդէմ Արամազդայ վտարանջելը, և անոնց՝ այն անմահ ամենապօք ըստած աստուածներուն՝ երկրածին հողածին Եգէոն անուն հսկայէն յաղթուելն . զիքեր զիցուհիներ կան որոց խեղութիւններն ու անառաիւթիւնները աստուածներէն պատժուած են . Հերոս ընդ երկինս և ընդ երկիր կիտառեցաւ զիս 'ի վար՝ Արամազդէն, Արէս և Աստղիկ վարմի մէջ թռկարդուած Արէսէն՝ աստուածներուն եւ աստուածուհեաց պարուն մէջ առակ նշաւակի եղան . Ազդոն երկինքէն փռնուեցաւ բայց յետոյ վերադարձնոր զառաւ ընդունուելու հոն . Արէս իսպառ արտաբեցաւ յՄիմսեայ . Սատուրն շատոնց փռնուած էր յերկնից և Լատուս բնակեցաւ, մինչեւ իսկ սպանաւ յորդոյն 'ի Դիոս, եւ . Ասոք

ամենքը պատկերի և երկրորդայնի աստուածներն են երկր, իմաստասիրենդէն ձանդառած: և որպէս թէ՛ այսպիսի մոլեղին աստուածները հերիք չեն, աստուածացուցին այդ իմաստասրենքը նաեւ մայրութեանց և հարութեանց մէջ քերականցող մարդիկն ալ:

Հռոմէի, իւր է՛ն պայծառ քաղաքակրթութեան աստե՛նն իսկ ամեն սնտոյ պարտաւանդ լուսինն եղած էր: Եւրոպ աւրածն Բարդեղիոսը և Կոստանդնուքի իշխանայրը Հռոմէ բերել տուին հասարակաց ծախիւք, ինչպէս ևր պատմէ Յիստու Կիլիս: Յանաքներ բազմներ կանգնեցին անգոյ իրաց անուանց, ինչպէս է՛ Բաղթութեան, Յունաց, Բազդի: Աստը խոթեան եւ: և աւելի մեծ անտուութեամբ ի պաշտօն տուին Երկիցը, Գալուքը, Տենդը, և ոտիչ Ծաւերն ու Պատահարները, որոց մեհեմաններ՝ բազմներ ալ շինեցին: Գողերն ու աւաղաղներն ալ իրենց պաշտարան աստուած ունեցան՝ Ղաւերնու աստուածուհին. և զինքը յոգնութիւն ևր փոշէին իրենց անտես յաջաց և անպատիւ դողութիւն ընել յաջողելու համար. և իւր թէ՛ ճիշտանայ բերթուածին ընելուն պէս կ'աղօղէին անոր: Եւ թէ՛ Արասուն Լաւերնա՝ տուր ինձ որ աչքերը խորեմ, սուր ինձ որ սուրբ ու բարեպաշտ երեւնա՞մ: մեղքը մութով պատէ՛, և մեծատարած խանութ անց միջ անոր միայն: — Ստիպմ աղիւսիրք կ'աղէն մեղերը ևր մտածներ որ աստուածոց դասը դատարարուեալ են բռնմա և բերդունտա, և աստուածացած Սուրդունտ կամ Գաղունտա, և Պարիսպոս (Իշխանան) և Սուրբնուտոս (աղլանդոս), առիկ տրիչ փնջ խաղք ու խայտառակ աստուած հնարել կարելի է՛: Եւ տին անաղլութիւն և նախատիք էր անունդ էր և զիցուհեաց՝ որ աստուածուհեաց շարքը մասն Լուրն, Փաւնա և Փլորին տեսն եղանաւ որ բողբոջը:

Արիկայ հի՛ն իմաստասիրաց զիցարանութիւնն է: Արժանա աշխարհի նոր զիցարանութիւնն ալ եւս ինք այն աղգաց՝ որոց դեռ ծագած չէ՛ յայտնութեան լոյսը: — Պարսից երկիրը՝ որ այսպիսիաց երկիրը կ'աւարտի, և որ մահմեդականութեան Արի աղանդին ևր հետեւի, որոնք որ Մահմետի պէտքին հպատակիր, Չրադաշտի հին կրօնը ևր դաւանին տեղ տեղ, և կ'ըսուին Կեդիշ կամ Կեմաշ: Ասոնք մզկիթ չեն մտեր, և փոխարակ քերական Բառածոյ՝ Ոսկիզը ևր պաշտեն, որ ըստ եղաց երկրորդական եղական աստուած ժէ, որուն յանձնած է՛ գերագոյն Բառուած աշխարհի անտուութիւնը: Ասոնք կ'ուսուցանեն թէ՛ երկիրը՝ երկիրը՝ Երբեք՝ ամենայն մասունք բնութեան և համարէն տարերք ի են հրեշտակներով կամ գիւական ու գինեկով, զորոնք եւս ոչինչ ընդհատ յարգել և մեծարել արժան է: Կրակին վրայ թթնելը, անոր փնջը և զայն ջուրը նեռնը՝ դժուար արժանի մեծ մեղք է: Արաւ լուացմունքներ ունին սրբութեան համար, որոց մէջ ամենէն մեծն է աշխարհ կամ կոնուց միզով լուացումը: Ըստ սոցա հաւատարաշտի մեղք են մարդ սպանելին ու անասուն սպանելը, շուրթներ ու մեռելուեաց դուլջիլը: Կիսկներին հողի տակ չեն թաղեր. այլ ևր թողուն որ քաց օդին մէջ փոխն ապականին և կամ գաղանաց կերակուր ըլլան, բոլոր այլակրօնից դէմ ալ անհաշտ ատելութիւն ունեն և ի պաշտ կրթորին անունովն:

Բառուածութեան գաղափարը ազատապաշտ խանդարուած է՛ Հնդկաց մէջ, և շատ աղգեր ևր համարեն թէ՛ աստուածները կ'ուտեն ևր խմեն: Անոնց իմաստուններն ու իմաստասիրները ամենասուրճութիւն կամ ընդհանրական հողւոյ պէս բան մը կ'ընդունեն: Փանի մը փակումներու (մեհեան-

ներում) մէջ պատժուող կը մատուցանեն Վիեկամայ գարշելի խառնակութեան պատկերին: Երբ որ այր մարդ մեռնի՝ անոր կրկները ու գերիները իրենց բռնաւորին խարոյկը կը ձգուին ու կ'այրուին. ինչպէս նաեւ թաղաւորը մեռնելուն անոր ընտանի ծառայներն ալ մահու կը մատնուին՝ միւս կենաց մէջ անոր ծառայութիւնները ընելու համար: Անգուցիք են առ մարդիկ. մեծ գուգի ունին անդան կենդանեաց, և արգիլուած է սպաննել ամեն տեսակ կենդանի, թէ՛ ւս վնասակար և ամենի ըլլայ: Հիւանդանոցներ ալ ունին: յորս կը դարմանեն անբանները, է՛ն գարշելիներն ալ, մինչեւ իսկ նանաները: Չորս ցեղերու բաժնուած են, որոց բնու մին միւսին հետ առոււտուր և հաղորդակցութիւն չունին. կրօնը որ ի մարդիկ պէտք է ըլլայ զոգ կապակցութիւն միութեան, տիրապէս բաժանիչ է ի Հնդկիս: Ասոնց քուրմերն ու պրահմանք մեծ խնայողութիւն և զգուշութեամբ ծածուկ կը պահեն իրենց սրբազան կարծեցեալ մատեաննին: անկարելի է որ ռամիկ որ համարձակի զայն կարդալու կամ ընթերցման ունկնդրութիւն ընելու, այս թէ ոչ անոր ականչները հալած մոռնալ կը խցեն, բերանն ալ եռացեալ մէջ կը լեցընեն: Ամեն շարագործութիւն և յանցանք զիրար քաւելի է անոնց համար: Գանդէս դետին ջուրը ամեն մեղք և գարշութիւն և ոճիր կը մաքրէ կը սրբէ: և թէ որ մէկ իւր մեղքերը չքաւած մեռնի, անոր գիակը մոխիրը այն սրբարար գետին մէջ թափելը հերիք է, անոր ապիրատութեանց ամենքն ալ ի սպառ կը քաւուին:

Յայտնոյս Գանգիսի ցամաքակղզին Տեքանի ժողովուրդը սովորութիւն ունին ամեն օր առտուանց կանուխ դեմքերին երեսը անասունին երկրպագութիւն ընելու, միայն թէ ագուս չըլլայ այն և Մա-

լապարի մէջ ուրիշ են արանց աստուածները ուրիշ և կանանցը, և Հռովմի հիւպատոսաց պէս կը փոխփոխուին ասոնք: Գալիգուզի քրմաց իրր առ ջերմեան զուգութեան՝ աղջիկներ կը մատուցանէին: . . . Առագանայ թագաւորութեան մէջ խզմի դէմ կը սեպուի այր մարդու կին առնուլ զկոյս աղջիկ, և ընդ դրանց ինչքոն տալ զնա կնացուցանել: Տաքիրներու գլխաւոր գործող մին է զհարմաշու կուսան կնացուցանել: Պենկալայի ծոցին մէջ ճակրէնաղ կամ ճընկըրնաղ դից մեհնարին մէջ խեղացնորներն շատերը կը խեղդեն խուռն բաղմունիէն մէջ, ուրիշներ ալ կոխտեղ կու տան այն կառքին տակ յոր բարձած են անաղին արձան մը զոր իրենց աստուածը կ'անուանեն, ուրիշները ջրոց մէջ կը խեղդեն ի սարութիւն, և ուրիշներն ալ կարասներու մէջ անթի կ'սպաննեն: Բեկուի մէջ կոկորդիլոսներն ու կապիկները կը պաշտեն, և երջանկութիւն կը համարեն անոնց կերակուր ըլլալը: Արամացիք որոց իմաստութիւնն այնչափ կը գովուի, մէկ Աստուած կը ճանչնան, այլ ո՛չ անեղ իւր զօրութեամբը ու անհամբար աստուածացեալ՝ անհամար մարմիններէ անցնելէն ետքը: Եւ այս կերպարանափոխութիւնը՝ կամ լաւ եւս ոգեփոխութիւնը ի մարմնոց ի մարմինս համարական հաւատք է այն արեւելեան սահմանաց մէջ:

Չինացիս Մինչացըց աշխարհը և աղքը որ նմանապէս գովուած են մեր փիլիսոփայներէն և որք մեծամեծ կոնփուկիւտսով կը պարծին, աւելի սնտիապալատ չնահաւատ անթիւ ժողովուրդներով լի է. որք կը հաւատան մոգութեան, երազոց, գուշակութեանց, վիճակաց, շար ոգոց, և ամեն հինաւորց ստութիւնք և տղայական առասպելք տրամաւ բռնած՝ զօրացած են մէքերին: Հրապարակուանիւսմ գուրս կը թողուն նորածին տղայքը՝ ինչ-

պէս ուրիշ տեղեր շանց լավտանքն ու կատուներու մագեքը . և այսպէս տարուէ տարի 30,000 էն աւելի տղաք կ'ապանեն խժիժութեամբ : Հարց կարող են փառակրին ծախել . որք անպարսման և անողորմ իշխանութիւններ կը վարեն կանանց վրայ . գերիներ իրենց ակրերու գերդմանաց վրայ զոհերու ստերութիւնը դեռ դադարած չէ՝ ի սպաս . և բազմա կետեքիւնը շատ յաճախուած սոբորութիւն է մէջեր նիւր Գոնձեալուն բնակութիւնները լեցուն են միանձն ուհի և ջերմեանմար համարեալ կիներով, որք անձանց պատիւ կը համարին իրրեւ հարձ անոնց ծառայելու : Աստիւր են Սենձացոց արձանի յոյժ յարգի ստիւ լուիքիները : — Հարտին մէջ աշտոյն բարոյակա նքն ու պարստութիւնը կայ . անձնասպանութիւնը՝ ինչպէս Յայն և Հոսիմայեցի փիլիսոփայից մէջ էր՝ անոնց մէջ ալ անարքիւնական քաջութիւն համարուած է . որոց ազանդներուն միայն մէջ ալ պող ներութիւնը իբր մասն կրճի կը պատուրուի : Սեն տի ազանդին մէջ եւս կը համարեն թէ աղտխտոց որքի դեռ կ'ըլլան մեռեանքուն յետոյ : Ահամար են անոնց կուռքերը, յորոց ոմանք ստկայի և այլ անդակ հրէշեր են :

Փիլիսոփայեան կողմերը՝ ինչպէս նաեւ Ծորագոյ կողմէ միայն քրմութիւններ կան քուրմ չկայ . և ան հանդուրժելի անասութեանմար, հոլամարմին կը լինին իրենց գաղղելի դից հանձնի ըլլալու համար : Այս կողմիցիւ հանդերձեալ կենաց մէջ ամբաստա վորը մը կոչ կ'ըսեն . չէ թէ շարագործներու՝ այլ անոնց համար միայն որ տարւոյն այս ինչ եղանակն մէջ ներքի չեն պարտիր . և կը յանդգնին ոտորն օրհայալ եւ Սեղան կողմն ալ կուտիլք և փեղք կը պողտուին :

Կոչ ինչեմբանցիմ յառաջ երթալով՝ ամենէն կրթեալները Թաթարներն են, անոնք ալ երկու

աստուածներ կը դնեն . մին՝ տէր երկինց, միւսը՝ երկրի : Լամայի կրօնքը բողոքովն կ'ապաշտակուե լէ . տեղ տեղ մարգարդն ալ կ'ընեն . երբեմն եւս քրքրներեան երախները կը բանան հաճոյական զոհ մ'ընելու համար իրենց դից : — Քիլիսթի մէջ բազմ մարտիւն կայ, ինչպէս այլուր՝ բազմակնութիւնն : — Թաթարիկ Թաթարաց և Արարացոց մէջ դեռ դեթիւնը պանծալի տրուեալից կարգն է : Երես Թաթարներն ալ որ ստկայի մեղք կը համարեն դա նակը կրտիր նեալը . ոսկրով մը ուրիշ ոսկոր մը կոտրել եւ : Իս ստոր ներհակ աս ոչինչ կը դնեն հաւատարմութիւնն աւերել . ուրիշ ստացուածքը փեղքները և մարդ իսկ ապանելը : Համանացի կամ Շաման անուանեալ Թաթար մարդ կային ազգի ստորին մէկ տեսակը կը սեպեն դանայո՝ հոսմ տեալք ի պէտս զգայական հեղտութեանց միայն . ապտի և յոյժ խառնեալմար և անարգանց կը վարուն անոնց հետ : — Չերքէիլի, Մընկոնիլի և Վրաց մէջ՝ որ բնութիւնը լնդ համար կանանց սեպել վայելուչ գեղով ծածուծ է . է՛ն արդար և օրինաւոր աստուորը սեպուած է կնկաց և աղջկանց վառ ծառայանութիւնը . ուր կնկոյն և աղջկուք իրենց հարց կամ եղբարց կամ ժառանգ որդի աղջակունաց մեքը . հարստութեան մեծ ազգիւր Թանկային սեպ բանքներ վաճառքներ են, որոց անարգ արձակութ րութեան զոհ կ'եղի ան տարուի տարի հազարաւոր անեղ արարածներ՝ դեղեցիութեան յանձնելով՝ է՛ն լիտ է՛ն անգարիչը մարդուն ամուսնով հոգւով և մարմնով, անոր անսանական հեղտութեանց անոյն հարկանելու համար :

Յիւրիկն ալ Արարիկն վար շինար . ուր որ Ման մարդ գնել չէ տրեք . հոն Թանիւր իսպաղաղութիւնը կ'ընեն : Երբոր ուրիշ հեռաւոր ազգերը աստուածական պատիւ կ'ընեալեն այս մեծ գեղացին

Տեղ տեղ աները, ինձերն ու վաղերը կը պաշտեն. տեղ ալ կայ որ թողուններն ու ձուկերը կը պաշտեն : Մեւերը աստուածային պատիւ կու տան ծառոց, ծաղկանց, քարանց, մկանց և այլոց ճնեաց : Առինէլայի մէջ ծովուն ցառումն իրուցանելու համար զո՛հ կը յաջեն, և Հնդկաց պէս՝ երբ էրիկ մարդ մեռնի՝ կրնն ալ կենդանոյն հետը մէկտեղ կ'աղբեն : Պանկոյի բնակիչք երկրպագութիւն կ'ընեն արեգակն՝ լուսնի և աստեղց : Ողենթափը զատ զատ բարի և շար աստուածներ կը պաշտեն : Բովանդակ Ափրիկէի մէջ անամթագոյն ազգապիղծ լայրու-թիւնը անսահմ մեղէութեամբ ամեն շափ սահման կոխած անցած է բոլոր հին և նոր ազգաց գերազանցելով : հայր և դուստր, մայր և որդի, եղբայր և քույր . . . կայ Ափրիկէ և մարդակերութիւն և ամեն ծայրայեղ բարբարոսութիւն :

Աֆրիկայով տեսութիւններս կը վերջանայ : Անդ ընդ արձակ երկրին մէջ անտառաբնակները մարդա-կեր են, առաւելապէս Պրազիլի մէջ և Սպանիական կղզին : Քանաուայի մէջ՝ ուր հաւատաց լոյսը չէ հասած, եղբերու և ինձ որսալու պէս մարդ որսալու կ'երթան : շատ տեղեր՝ երկրացիք՝ փրաւորելոց և սպանելոց արիւնք կը ծծեն՝ ցաղանութեան վարժուելու համար : Հարաւային Ամերիկոյ ամենէն անստատ կատաղի վայրերն են՝ Անդ, Քուեքս և Քաուայիպու ըստածները, որք մօրէ մերկ կը շրջին և մարդակերութեան անհնարին տենչիւ շարունակ կատաղի պատերապշներ կը մղեն, և ձեռք անցու ցածնին՝ փրաւորածնին և սպանածնին կ'ուտեն մեծ արտօժանոր : միայն կանանց միւս չեն ուտեր բնու, (այս բանը միայն այս երեք ցեղին յատուկ ըլլալով)՝ ո՛չ աղետամտութեամբ կամ արդական տեղով, այլ հաւատալով որ կրնն քաղցանակու չափ ո՛ւնէ՝ մարդոց տանջանաց համար ստեղծուած, և

անոնց միւս յոյժ թուեաւոր է : Ուրիշ ուրիշ ծիւսաւոր մայր մը թէ որ մեռնի՝ դիցիցիկ այսպ մանուկն ալ ողջ ողջ հետը կը թաղեն անոր սնեղեան քեռէն թեթեւադու համար : կան խժաղոյն եւս դազանմամտներ որք տղոց միայ կը յարժակին պատառելու համար զանոնք : Մեքսիկայի՝ Քերուի և Վիրգինիոյ մէջ ստորական է մարդ սպան և արեւու լուսնի և աստեղաց երկրպագութիւնը : տեղ տեղ ալ անասուն և այլանոց ան կրէշից պաշտներ : Ող աշիդայ նոր յայտնուած կղզին ամենեւին ամսթ և պատկառանք չեն գիտեր : ապարտասնութիւնը ծայրալի է հոն, — Թէ վեր Կրոյեկանու ելլանք և կամ Հիւսիսային միւս կողմերը, և թէ՛ վար Հոյք երկիրը իջնանք և կամ Հարաւայ միւս կողմերը, ո՛ւր ալ մոնեմք՝ ուրիշ բան չենք գտնել, եթէ ոչ՝ արհաւիրք, խժգժութիւններ, անկարգութիւններ, անօրէն և գարշիկ արարողութիւններ և յեռին տատրհան գրաստամիր զայրութիւններ . . . :

Շատ ազգւոց գրուցեր է Կիկերոն՝ ինչպէս վերք յառաջ բերինք, թէ չիլուսթ ինչպէս կրնայ գրանախը անասնկ այլանոցակ բան մը՝ որ փիլիսոփային մէկը գրուցած չլլայայ : յիշախ է այս յոյժ : զի անհո՛ր ինչպէս տեսանք այս այլանոց անհնթեթեմ անբանական չաղփաղփութիւններն են՝ զորս հին և նոր ազգեր ազգոյնն իրենց փիլիսոփայներով իմաստուններովը և գիտուններովը՝ առանց գերբնական լուսոյն օգնութեանն իրենց բնական լուսոյ առաջնորդութեամբ հնարեր գտնել իրր աստուած և աստուածապաշտութիւն, իրր կրօնք և բարոյք, սրբապաշտօն և առաքինութիւն . . . և իրենց փիլիսոփայներն ալ իմաստասիրական դերպանց հանճարով միարտենք են զնկելու թէ ասոնք՝ այս լիար անտառակ իւնները անփայլատ անփոփոխ օգնող է պահել : — Բոկրոտայ ստորական տուա-

սան դարերու այս անապակ ամբիժ երկիրն ալ պղծեց՝ զի ո՛ւր որ իմաստասիրութիւնը գերնապան լուսոյ օգնութենէն հեռու՝ բնական լուսով յանձնապատասխան գործեց, այսպէս գործեց. սխալ մը եղբէ՛ր չստեց, այլ Քրիստոսի ուղիները բեքեց, ճշմարտութիւնն աղակտղեց, և կրօնը ըսուած երկնային պաշտօնը պղծութեանց խաչատառակութեանց միջկատակ (Pantomime) մը դարձաց. այս է ահա իմաստասիրաց յանձնապատասխան իմաստասիրութեան ըրածը:

Դիմ է արդ դառնալ մեզ անգամ մ'ալ Յայտնութեան լուսով պարզուած Աստուածապաշտութեան վարդապետութիւնը քննելու:

Ս. Գիրքը կը նկարագրէ զԱստուած որպէս Խաչ յաւիտեանական. միակ և միայնակ. ինքն յինքեան՝ անակիցրն և անվարձան, ամենուրեք, ամենատեւ, ամենազէտ, ամենակատարեալ ոգի, ամենակար, արարիչ և տէր երկրի և երկրի և ամենայնի որ 'ի նոսա, որ ամենեւին արարածական նմանութեամբ կամ ձեռով չկերպաւորիր. հեռի՛ ըստ ամենայնի արարածական բնութենէ՛. հոգի ամենապարզ ամենասուրբ, որ սրբութեան մէջ կը բնակէ, և կ'առէ ամեն անսրբութիւն և անմաքրութիւն. Հոգի անսահման և անվարարակ ըստ Խրեթեանն, Թագաւորէ յերկինս յերանաւէտ կայան ոգեղնեաց, և հանգուցեալ բնակէ հեզ և խոնարհ երկրպագուաց սրտերուն մէջ՝ շնորհք: Ինքը Աստուած է ճշմարտութեան, ինքնին իսկ ճշմարտութիւնն է. կ'առէ կը դատապարտէ ամեն ստութիւն և անհաւատորմութիւն, կարի թեթեւագոյն երեւցած խաբէութեան՝ պատրանջ երեւոյթն իսկ: Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ և երկրպագուք եւս՝ եթէ՛ ամեն անմաքրութենէ և ստութենէ հեռու չկենան, միայն արտաքին ձեւակերպութեամբ՝ 'ի վերին երեսս ա-

զաշող կերպարանալ՝ տեսակ տեսակ արարողական ձեւերով Քրիստոս երկրպագութիւն ընեն, ամենայն անկեղծութեամբ սրտի՛ յամենայն անձնէ և 'ի մտաց յիրեն զինքը, չպաշտեն սրբութեամբ, հոգւով և ճշմարտութեամբ. ծուր չկրկնեն անոր, չեն կրնար իրեն արժանի ըլլալ, բայց և այսու հանդերձ՝ կ'առէ կը դատապարտէ կրօնամոլութիւնն ալ. (ԹՊՂ. Է. 17.) չընդունիր այն նուէրներն ուխտերն ու պատարագները որ սուրբ չեն, և սուրբ՝ անենեղ ձեւերէ նուիրուած չեն: (Առմ. Գ. 9: ԺԵ. 18: ԻԱ. 27: Բ. Սբմ. ԻԳ. 18: ԾԷԲ. Ը. 20.) Ինքը սէր է, սիրոյ Խրեթեանն է. կը սիրէ անհունապէս իրեն ձեռքի հրաշակերտները, զմարդիկ, զորս Որդի՛ կ'անուանէ, և կը պահանջէ որ մարդիկ ալ մէկվմէկ սիրեն. զԱստուած սիրելու համար զիրար սիրեն. եղբայրսիրութիւնը՝ մարդասիրութիւնը իրեն կրօնաքին էութիւնն է.՝ սէրը Աստուածապաշտութեան՝ Քրիստոնէութեան անխար նշանն ու անուծանելի կնիքն է. ուստի ո՛վ ոք և ըլլայ, ըլլայ՝ որ ամենէն գերազանց առաքինութեանց բոլորն ալ ունենայ և սէր միայն չունենայ, և կամ եղբայրսիրութեանն ոչմ' փոքու իմն մեղանչէ, ուրացող է նա Արօնից և Աստուծոյ, աշակերտ չէ նա Քրիստոսի և Աստուծոյ, ուստի և անհնար է որ հաճելի ըլլայ Աստուծոյ: Ինքը ամենաբարի և բարերար է, անխափալ և երկայնամիտ, և ո՛վ որ իւր ծայրագոյն կատարելութեանց արժանի ըլլալու ջնանար, չկրնար արժանի ըլլալ իրեն. ըստ որոյ՝ բարին զիտնալ ու չկատարելը միայն՝ որմէ այլոց վնաս ալ չծագի նէ, բարոյն միայն պակտութիւնը մեղապարտութիւն է: (ԾԳ. Գ. 17.) Ինքը ամենողորմ և ամենազուրկ, խնամող է ամենեցուն, միշտեւ իսկ իւր անհաւոր սուրբ անունն հայհոյող անկրօնից և ապաշնորհաց, որոց եւս երկայնամտութեամբ կը ներէ՛ մնալով

նոցա դարձին, ո՛չ ուրուք կորուստն ունեցով. այլ անդեղը անդ արմ մեզուորը՝ ընդ որս և՛ այն Քրիստոնեայք որք իւր այս գերագոյն կատարելութիւնանց դէմ կը ժեղանային, յաւիտեան իւր երեսը տեսնելիք չունին, և ծանօթ յոյժ պիտի պատժուին. ինչպէս նաեւ իւր սուրբ սիրոյն մէջ յարատեւողը պիտի վարձատրուին մարդոյս խելքէն մտքէն չանցած անմահ վարձուք ։

Ս. Կրօնից վարդապետութեան և բարոյականի փեսական պարբերութիւնը լաւ եւս անոր աղօթիցը մէջ կ'երեւնայ, զոր Անուս Քրիստոս մեր Տէրը և վարդապետ սուրբեցեաց ըրալովն համար Տերահաճեալն զլինէ կ'անուանենք ։ — Անուս Քրիստոս ուսոյց մեզ « Զայդ մերս անուանել զԱստուած » Զայդ չէ՛ թէ՛ բնական, այլ իւր արարիչ և նախախնամող որպէս զի Անոր արժանաւոր Որդիքը վնեցու համար սրբութեան մարտկոթեան մէջ յարատեւենք » (Մատթ. Ե. 48) և Զայդ չէ՛ թէ՛ երկրաւոր կամ յերկրի աստաղ՝ « Որ յերկինս » անեն հայրեր վեր յերկինս, հայր աննայն աշխարհի և տիեզերաց ։ որոյ որդիք լինելով մեք ջանաւր անոր կատարելութեանց հետոց վրայ քայլել ։ զի « Որդի հարազատ զնմանութիւն հորն բերէ » և չորէ՛ առանց իրեն կատարելութեանց նմանող ըլլալ ջանալու՝ հայր անուանենք զիրք, անպատուած կ'ըլլամք զնա՝ իւր հեղինակ ծնող մեր ապականեալ բարոյից, Կուսուցանէ՛ եւս բոեւ, « Սուրբ եղիցի անուն քո » իւր այն թէ՛ մեք սուրբ ըլլամք, որ քու անուանի արատ չըրենք, գէշ դուստել չտանք. (Ժողով. Բ. 24) Ինչպէս որ հասարակ խոսակցութեան մէջ որդի մը հոր վրէժ՝ « անարատ » մարդու պիտի պահենք քու պատկանելի անունդ, քեզ ուղեկով որ « քու առաքինութենէդ չպիտի խտտովմ, որ քու անունդ չաղտոտին և միշտ պատկանելի մնայ տնտրաց ասիւն », այսոյն և մեք

լաւ կ'ըլլամք, թէ՛ անանկ մարդու բարոյականի Աւետարանական սրբութեան վարաց մէջ դ անուանք, որ տարածիմք մեր գործքերը տեսնելով՝ զԱստուած Զայր՝ մեր Կրօնից հաւատոց հոյրը հեղինակը փառաւորեն ։ (Մատթ. Ե. 16) « Եկեալեք արքայութիւն քո » քո՛ ըստ ամենայնի՝ ինք թագաւորէ՛ Կ մեզ և ո՛չ մեր կամքը ։ և դ արձեալ՝ ամենայն աշխարհ անդ յիշական օրինաց հպատակին, Աստուածային օգնէք իշխող ըլլա՛ն աննեցուն, աննեքեան հորին թագաւորութեան որդիք ըլլա՛ն ։ « Եկեցին կամք քո, որպէս յերկինս և յերկրին » քո՛ ինչպէս որ յերկինս հրեշտակաց կեանքն ու երբանիւթիւնն է անոր կամաց էն փոր անկողը կատարել փութալ, այնպէս և յերկրի՝ մարդիկ իրենց կամաց յաղթելով՝ Աստուածային կամաց ծառայելն իրենց փութալու կեանքն ու երբանիւթիւնը ընեն ։ « Զայդ մեր հաւնապաղորդ՝ տո՛ր մեզ այսօր » ։ Իմա՛ այն հացը՝ զոր մեք քրտամք երեսաց՝ մարդու դատարար տուած եմք և մեք կը բերենք, Աստուծոյ պարգէւն է ։ Աստուած իրեն Զայր Նախախնամող կը հոգայ մեր աւուր պաղըն, ինչպէս նաեւ երկուցը մէկ դանկի փաճառել ճնշելիմը ։ « Բոլոր մեզ պարտաւոր մեք, որպէս և մեք խորուր մերոց պարտաւորեալաց » ։ Իսկ է անանկ խորութիւն տուր մեզի, ինտոր որ մեք մեզի գէ՛մ յանդաւորեալն կրթութեամբ, ուստի և այս բարեւ համար կը պարտաւորիմք բնաւ աննեքին մեր ընկերին հետ արդարած ըլլալ, անոր գէ՛մ աներոզ ոգի ջանենալ, քին չպահել, անկշաքտ ըլլալ՝ չէ՛ նէ անէ՛ծք կը դառնայ այս աղօթքը, զի յայնժամ լաւած կ'ըլլամք թէ՛ « Եկեալուք մեզ պարտաւոր մեք, որպէս և մեք խորուր մերոց պարտաւորեալաց » ։ Եւ մի՛ տանիք զմեզ ի փորձութիւն, այլ իրեալ՝ ի չարէն » այս է բացառութեան խոստովանութիւն Աստուծոյ Նախախնամ

մութեան մեր վրայ յամենայնի • խոստովանելով մեզն թէ անհար է որ կարենամք շարժն և անոր փորձութիւններէն ազատիլ • Եւ վերջապէս Ձիքն է արքայութիւն, և զօրութիւն, և փառք յաւիտեանս յախտեանց ամէն • Եւ երբ մեր դաւանութեան կնիքը կու տամք, թէ այս ամեն շնորհք ամեն ժամանակ և ամենուն ընկելու համար՝ յախտեանական անասանկեի թաղաւորութիւն զօրութիւն և փառք պէտք է, ան ալ Գուռ ունիս լիովին յանձին յախտեանս յախտեանից •

Որչափ օտար են այս ոգիին հեթանոսաց իրենց աստուածներուն ուղղած երկար երկար աղօթքները, որոնցով Աստուածութիւնը հաաարակ մարդու տեղ դրած, և մարդու պէս անգէտ ճանշնալով արարածոց պիտոյն, իրենց բոլոր պէտքերը մէկիկ մէկիկ կը յիշէին կը կրկնէին իրենց կուռքերուն առջեւ, և երկար շատխօսութեամբք իբր թէ իրենց խնդրուածոց արդարութեանը կը խեղամտեցնէին աստուածներնին • որոց դէմ Գալիլեայի հազարեթէն երեւցող հրեանին որդին ըսաւ • «Յորժամ յազօթս կայցք, մի՛ շատխօս լինիք իբրեւ զհեթանոսս • զի համարին թէ՛ ի բազում խօսից իւրեանց լսելի լինիցին • արդ՝ մի՛ նմանիցէք նոցա • զի գիտէ չայրն ձեր դիւնչ պիտոյն է մեզ, մինչեւ ձեր խնդրեալ ինչ ինչ ի՛ նմանէ » • (Մատթ. 23. 7—8) •

Իբրեւ քրիստոնէի պարագայ ազօթից՝ մէջ կը բերեմք նաեւ Աստուածապաշտից և հեթանոսաց աղօթից կոյանկներն ու ձեւերը • — Աստուածապաշտք, չնայք և յետոյ Քրիստոսեայք խնդրուածոց մէջ համաօտարիս, փառարանութեան մասին երկար ժամերով Անոր մարդասիրութիւնը՝ մեծփառելութիւնը գովելու օրհնելու ժիր և արթուն • ո՛չ ամբարտաւան ոգով՝ անձանց անպարտ ըլլալուն վրայ պարծեալով, որ երկնաւոր վարդապետէն

դատաւարտուած է արդէն • (Դավ. 38. 9—14) • այլ խոնարհ մտք, յոգեց հանելով, կուրծքը ծեծելով, արտասուօք և պաղատագին, ծուր կրկնելով և երկրպագանելով • և թէ՛ եւ իւր խնդրուածոց չհասնի, չլուսահատելով և ի նոյն կրկին վերջապէս ժողով մինչեւ արեւի անոր • և կամ մինչեւ ըմբռնէ արտօնը որ այն բանը զոր անձկնօք կը խնդրէ՝ պէտք չէ ընդունի Աստուծոյ կողմէն, պատահուն Աստուծոյ գիտելի ըլլալով • — Բայց հեթանոսը՝ կուռքին առջեւ կ'աղօթէ, կ'աղաչէ իբրեւ մարդու, իւր պէտքերը մանր կը բացատրէ, համահելու կ'աշխատի զնա որ իւր խնդրածը անհրաժեշտ հարկաւոր է • հաճէ՛ կ'ըսէ իմ խնդիրս կատարելու • փոխարինութիւններ կը խոստանայ անոր ընկիւք շնորհացը՝ սակարկութեան մտնելով իւր աստուծոյն հետ • կը դարձնէ ու դարձեալ համահելու կը հօգի • սպառնալիք մ'ալ կը խառնէ իւր աղաչանքին, մի՛ ստիպեր զիս կրտսէ, քեզի դէմ ամբարշտիլ • Բայց երբ քանի մը անգամ խնդրեցին աղաչեցէն ետքը խնդրուածոց չհասնի, կ'սկսի նախատել հայոյնը և նշովի իսկ գիւր կուռքը • Անով ալ չըլլայ նէ մեծ նախատանքը կ'աւելնէ կիջեցընէ զնա իւր փառաց պատուանդանէն, կը զարնէ գետինը, կը ծեծէ, և տուամբ կը քաշկռտէ կը խայտատակէ բոլոր փողոցներուն մէջ, միանգամայն թողութիւն խնդրելով անորն որ այն ամբարշտութիւնը անոր դէմ կը գործէ • Բանկարծ՝ եթէ պատահի որ իւր խնդիրը գիպուածով մ'ալ կատարուի, մեծ հանդիսի կուռքը վերստին տաճարը կը տանի, կը լուայ, կը մաքրէ, կը խնէ, և կրկին իւր պատուանդանին վրայ կանգնեցընելով շողորթութիւն չմար որ չթափէ անոր առջին • «Ի՜նչ կ'ըլլար՝ կ'ըսէ, թէ որ այս շնորհն ստալ ընէիր, ու ես քեզի այս նախատիւնները չհացընէի • Գի-

տեղս որ մենք մարդ եմք անհամբեր, և սակայն խիստ ուշացուցիք շնորհք: Լուսադոյն չէ՞ր ըլլար որ քու բարեհաճութեամբդ կատարէիր մեր խնդրք ուսածքը, և զմեզ բեզի դէմ խոտուեցանք վարդ ու երու չքանապատէիր: Բայց ինչ և է, եղածին ճար չկայ, թողունք զայն: Թէ որ կ'ուզես անցեալը մոռնալ, գրեզ վերստին ունիով պատել կը խոստանամք, եւս: . . . Ինքնադրել թէ աստուածութիւնը տղու մը կամ անբան անասնոյ պէս կը պատժուի և բռնի շնորհ կը կուգտի անոր ձեռքէն խակ և խօլ խոսածութիւն: Անէպզեց փխխտիայից խոստասիրած ազգից ձեռն ու իրենց աստուածներուն հետ ընելիք հաղորդակցութիւններուն բուն կերպն է այս: . . .

Վերապէս բնեւ. Քրիստոսեւթութիւնը Աստուած մը կը ճանչցնէ կը քարոզէ անանկ ստորոգելիքներ ուով, որ անհարկն էր բովանդակ աշխարհի խնատնոց ան նոյն Աստուածապայելուչ ստորոգելիքներով Աստուծոյ մը գաղափարը երկնել՝ առանց գերշնական լուսոյ օգնութեան. անանկ կատարեալ Աստուծոյ մը կ'ըսեմ, որ Աստուածութեան մեծ վաշխը չուրէր յատուկ ամեն ծայրագոյն կադարելութիւն գերազանցապէս և լրովին ունի յինքնէն: և այսուհետեւ ալ և մինչեւ յաւիտեան՝ բացարձակապէս անհնարին է ենթադրել կամ հանճարել Աստուածութիւն մը որ Քրիստոսնէից Ս. Գրքին քարոզած ուսուցած Աստուծովէն աւելի աստուածայնութիւն ունենալու հնարաւորութիւն ունենայ: — Արդ եօր ասանկ վսեմ վարդապետութեան վսեմագոյն գաղափարը իրեն պատշաճաւոր և հարկաւոր է՞ն, մանք պարզաներով ու հանգամանքներովը մէկտեղ բոլոր տիեզերքս իմաստուն և գիտուն ժողովուրդներէն բոլորովին դատուցեալ մեկուսացեալ անգէտ անբաղաւրակիթ անմիտ չընայ:

ժողովուրդը, և անոնց մէջէն ալ ամենէն նուաաս սինքոր արմար և կոշտ հոգիւք ումանք և մէկ քանի մկնորանէ՞ր հնարեցին իրենք իրենցմէ՞ն. և Աստուած ինքն չյայտնէ՞ց անոնց միջոցաւ: . . . Արիկայ խելքի և մտքի դէմ՝ բանին հակառակ է: . . . և ով որ այս ենթադրութիւնը պարտպանել յամառի, անոր չէ թէ յամառութեան՝ այլ խելքին խախտած ըլլալուն վրայ ցաւելու եմք:

Կը մնայ ուրեմն մեզ պարտադէս ըստ ուղիղ բանին խոստովանիլ, թէ Ս. Գրքը Աստուածային հեղինակութեամբ՝ ներշնչութեամբ՝ ազգեցութեամբ խմբադրուած են, և անոնց մէջ պարտեանիւ ալ անհայն ինչ Աստուածային է:

ՅՕԴՈՒԱՆ Զ.

Ս. Գրքոյ Վարդապետութեան ուրեմն էլ մեզ իմաց:

Ս. Գրքոյ Վարդապետութեան տարածման եւ զանակն ալ անոր Աստուածայնութեան մեծ ապացոյցներէն մին է. ամենեւին հակառակն ըլլալով բոլոր հեթանոսական մարդահնար կրօնից և մարութիւնաց տարածուելու եղանակին: Անոնք ամեն օգնութիւններ և բնական շխարհութիւններ ունենալով, Ս. Գրքը ալ իրեն հակառակ ամեն բան թշնամի, ամեն պետութիւն՝ ազգ և լեզու և բուխանդակ աշխարհ՝ հակառակորդ, մանաւանդ թէ մարդկային վարսահակ բնութեան հակառակ իւր քարոզած ամենամարդուր առաքինութեան և ամենակատարեալ Աստուծոյ խոտովեան Վարդապետութիւնն իսկ իւր տարածման յաղդելուն դէմ թուեմք՝ արգելք ունենալով:

Ամեն սուտ կրօններ և վարդապետութիւններ

մարդ կային հեշտախոտութեանց՝ բնական յոժարութեանց՝ զգամմանց ըզմից և փափաքանաց յարմարեալած ըլլալով, ո՛չ միայն դժուարութիւն չունէին այս մասին ամեն տեղ ընդունելութիւն գտնելու համար, այլ նաեւ բաճառներու սուրբին ու աշխարհականներու կենաց և մահու հրամաններն՝ նոյր զորավիշել ունէին իրենց, որք և բուռն ճանապարհ կը հորդէին անոց առջեւ :

Աշխարհականներուն մէկ ուրիշ հնարազարտութիւնն ալ եղաւ ամեն սուտ կրօնք սուտ աստուած սուտ փարդապետութիւն պաշտարանել, և պաշտելու հրաման առ միմեզ ամայն յաղթողաց և յաղթելոց, յաղթեալները չխրտեցնելու և զանոց յաղթողներու հետ միացնելու մէկ ազգ և ժողովուրդ ձուլելու զանգելու համար այս աշխարհականները իրենց յաղթած աշխարհներուն աստուածները իրենց աստուածներուն կարգին մէջ կը խառնէին, (որովք՝ Բուռաց և Հոռմուշեցեաց դից թիւը այնչափ շատցաւ, մինչեւ Երեմիայ ձայնը բարձրացոյց ըսելով՝ Աստուս սկսաւ ընկնիլ Ռիմպսի բեռան ծանրութեան տակ՝ յորմէ հեռէ սկսան այնչափ բազմութիւն դից և դիցանուիրք բնական իւրեան հաստատել հոն,) և փոխադարձաբար իրենց աստուածներն ալ անոնց կու տային, Վկայ քեզ 'ի բազմաց Մահեղ ընտանին 'ի Բուռաց, Արտաշէս Ա. և Տիգրան Բ. 'ի մերոց : Հոռմուշեցիներէն մարդ չուզէր : Աստուաշտ Հոռմիկին Պադրեմը՝ Քրիստոնեայ Հոռմիկն ալ - միայն զքեզ գաւազը քաղ վկայներ են թէ անոնց ամեն տեսելի ամեն կերպ կուտալարութեանց ալ քաղաքականութիւնն այս եղած է : (Բողոքական դուրսեան ալ՝ մէկ երկու կէտերու մէջ միաբանութիւն պահելով միացաններուն մէջ աղիական ազատօրէն ըստ մարմնակոյ իւրաքանչիւր լսեկեաց փարդապետելու թողլուութիւնը՝ այս հնարազարտութեան մէկ

սեանկը կրնասք համարել : . . . Պապականութիւնը արդէն շատոնց այդ հնարքը 'ի կիր կ'առնոյր : և շատ լաւ յաճախեր էր վերջին օրերս ասոր մէջ : պապական միութեան մէջ գտնուած ըլլալու համար հերիք կը համարուէր միայն պապին գլխաւորութեանը հետեւալ : մասնաւոր ստորերութիւններ կը ներուէր : Հատեն Անտոն Պատրիարքի Պապարաց աստաշարկած պապանքը հերիք ազգացոյց է ըսածնուս, թէ՛ որ չուզեմք Գաղղիական ազգին կրօնական գաստանմանադրութիւնը յառաջ բերել : . . . Բայց Պիոս Թ. ի վատիկանու խորհրդք աչքը քաջաւ և ճանչցաւ որ այդ հնարազարտութիւնն հինցեր էր, և նախանձեցաւ որ Բրոքիւնդանն ալ ասե՛կ օգուտ կը քաղէր, վերջ՝ սուաւ այդ քաղաքականութեան, և անոր խաղութեան վարդապետութիւնը գրաւ 'փնայ անոր տեղ : . . .)

Իսկ Ս. Գրոց և անոր վարդապետութեան տաւրածուելու ատեն այս գիւրտութիւններուն մէկն ալ ըլլալէ զատ՝ ամենայն ինչ անոր փոշ և խաթ արգելք էր : Ս. Գրիգոր ըստ որում Արտածի յայտնուած եզական հմնարութիւն՝ ամեն սուտ կրօնք և վարդապետութիւն գաւառապրանելով՝ ամեն կրօնք իրեն թշնամի ունէր : անոնց հետ միանալ 'ի մի ձուլել չկրնալով՝ առաջները՝ թէ՛ Նահապետաց և թէ՛ Մովսիսեան անտեսութեանց ատենները՝ միշտ իսկ կզգիտեալ մնաց առանձին անոք և անօղնական ետքէն առ Քրիստոսեան անտեսութեանը եւս անոր դէմ դարձան և մոլեց ինկառապետեանք վրան յարձակեցան ամեն ազգ և լեզու, ամեն կրօնք և դէն, Հրէութիւնն իսկ, ամեն իշխանութիւն և պետութիւն, շինաց բաճութիւն լիւանք և մահուք որ չկէր : Աս ալ հերիք չէր, Քրիստոսեայեաց իրենք ալ իրենց դէմ դժուարութիւններ հնարեցին : ո՛չ ամենայն ոչ որ Քրիստոնեայ ըլլալու

գար չուսով կ'ընդունէին կենդեցոյ ուխտին մէջ : վախճարով որ շահաւորութիւնը և կամ մասնաւոր կերպ մը ակնկարգութիւն մը առաջնորդած ըլլայ անոր սու այն . երկար ամիսներ տարիներէր փորձէին կ'աւազանէին նորահաս տաններ , և յետոյ ուրեմն երբ անոնց անկեղծ կրօնասիրութեան և երկիրազանդութեան հասաւ ըլլային . երբ որ մասնաւոր անոր աշխարհային կենաց փոյլ կ'մնարան մեծ փոխադրութիւն մը անհնէին , յայտնաւ ապա կ'ստիպէին որ հրապարակաւ բոլոր գործած մեղքերին խոստովանէին . և յետոյ մկրտուելով Տեղմակ հանդերձներ հազներով բոլոր քաղաքապորտէին ձեռքերին մտնել քանած , որ բոլոր քաղաքացիք Քրիստոնէայք ևս այլապէս իմանան անոնց ՚ի յրիստոսն ութիւն դարձը . որպէս զի թէ որ անկեղծութեամբ շէր դարձերին՝ ամենէն ճանչցուելով հաշտմանց կենթարկուելու երկիրդէն խրովին և յետո կառնին . . . Եւ սակայն այս ամենն ըլլալէն ետքը սխեցաւ տարածեցաւ ՚հա ընդ ամենայն աշխարհ՝ ամեն հրաւանդանութեանց հախճախի . և Նոսից կոչուեալց ալն հոգակար որ տասն հարաներները ոչ միայն շատանեցին անոր հաստատութեան , այլ անոնց միջոցաւ բոլոր երկիրը մարտիրոսաց արեամբ ռապտոկով՝ իր թէ՛ աշխարհ ամենայն նուիրադարձեցաւ , որով յարեմէ՛ անոնք մարտիրոսաց իր ՚խեղճանցնոր ՚ի տոյց քրիստոնէայներ իրան ընդմէջ ակ երկիրը լեցրներու և միանշեմաւ արելու համար , որով և այն չարեացադարձ հալածող կոյսերը իրենց դիմանց հակառակ լուծարն ՚հալեացոյն հաւուրան վնասողութիւնը հաստատուելու անու դրոյնք արտաճուելու և հաստատաններ եղան :

Ար հոգաւոր մարդ այս եղանակաւ և ասանկ վեղճութեամբ տարածուած հաստատուած վարդա-

պետութեան մը համար մարդանարէ կրնայ ըսել ՚քանի՛ որ զայն քարոզող մարդարէից և առաջնաց Գրեթէ՛ ամենը (քանի որ յոյժ աննշան բացառաթիւներէլ զամ) զայն Մատեմէ՛ ընդունած ըլլալին վիսեղելով՝ վիսպութիւնին ալ իրենց մահաւամբը կ'ընկնին . անոնց նահատակութիւն ալ վարդապետութիւնը իւր քանած ճանքուն մէջ կանդ շառաւ , պաշտպաններէն զրիւնով . դեռալով գնաց և ամեցաւ և այնոր արեղեցեաց է՛ն իւստաւարեալ աշխարհները այն վարդապետութիւնը կը դառանին իրեն ճշմարտութեան քարոտութիւն , իրեւ երկնային Յացնութիւն . . . Սերմն անհնարին էր մարդկային ըլլալ այն վարդապետութիւնը որ այսպէս հրաշալի եղանակաւ ամեն խոյրնդոս ընդունելով Մատեմոյ առաջնորդութեամբ յայտնական կանդներցաւ ամեն բանութեանց դէմ :

Անոր դէմ փաստ մը չէ որ ամենը մէջ բերելով կ'ըսեն , թէ ինչ քան որ բանութեամբ կ'արդիւնի աւելի կը տարածուի . Ս . Գրիքը՝ կամ որ նոյնն է , Քրիստոնէութիւնն ալ ՚ի սկզբան աշխարհում հախճաւորութիւն կրեցին համար այնչափ լուսն և շատ տարածուեցաւ . — Արդարեւ ինչ քանի համար որ մարդուն ազատութիւնը (խորհելու խաւելու գործելու ազատութիւնը) մեղքէն առնուի ուղղա՛ն անընտան ըլլալով այս՝ մարդուն , անոր ազատութեան սէրը բոլոր ռաճիմն այս բանին դէմ կ'եղան և կը հակառակի լուսն վարդութեամբ . Կորսով ալ շատ քաներ տեսնուած են որ ՚ի սկզբան վրաներն արդեւ զրուելով աւելի տարածուած են . Բայց երբ արդեւն անոնց վրայէն վերցըր է՝ յայտնաւ ուշի ուշի քանի իրով ազատութեան մարդոյն՝ անոնց ՚հաստատելու տգնական ըլլալով հանցողութիւն , և անկաւ մարդ անհեղաճըր են իրենց մեղքոյն մէջ : Եսա՛ տաւ Գրեթէներ առաւ վարդապետութեան

Թիւներ աղանդներ ալ հակառակութիւն կրեցին և տարածուեցան . բայց երբ անոնց ազատութիւն տրուեցաւ ազատորէն պաշտուելու համար՝ փնայան կորեան 'ի չիբ դարձան . պատմութիւննին միայն իրենց գոյութեան վկայ մնաց : Օրինակ Արիստականութիւնը , որ Եկեղեցւոյ հայրերէն կայսրերէն և իշխանաւորներէն հակառակութիւն կրելուն իրեն գէտ արգելքներ զրուելուն համար այնչափ տարածուեցաւ , որ մինչեւ այն հայրերէն մին՝ Ներոնիան հիացեալ գոչեց թէ , « Սրանչափաւ համարէն երկիր՝ տեսեալ զմերն Արիանոս » . բայց խզի ազատութիւնը երբ որ եկաւ տիրեց՝ անհետացաւ . 'ի սպառ , Պաղիկեանց , Թոդրակեանց , Արեւորդեանց զիսանմար աղանդներն ալ հայածանք կրեցին 'ի Հայս , և ընդ երկար տեւեցին դիմացան , բայց խզի ազատութիւն ըլլալուն՝ ինքեանք անամարք ուրացան մոլորութիւններին : Կռապաւտութիւնն իսկ հայածանք կրեց 'ի Հայս առ Տոլաստա , և ո՛չ հարեանցի . բայց ամենեւին չմերականդնեցաւ , մանաւանդ թէ ուրեք ուրեք զբառուածներն ալ՝ մոլորութիւններուն մերկացան՝ խզի ազատութիւնը հոն տիրելէն ետեւ : Պարսից մոլեղնութեան խորամանկ մեղեկայութիւնները չը կրցան երբէք մոլեղութեան արմատ բռնել տալ 'ի Հայս և Քրիստոնէութիւնը արմատախիլ առնել անկից . խզի կատարեալ ազատութիւնը տուաւ . ո՛չ Զրադաշտի ատրուանք ծխեցաւ հոն , ո՛չ ալ Քրիստոսի սեղաններէն անարիւն մատուցմունքները պատարադները ծուալեցան , այլ մանաւանդ՝ անոնք ալ որ առ երեսն առ երկիւղէ մահաւ և կամ 'ի պատճառս կարասեաց ուրացած էին՝ վերադարձ հայրենի կրօնից գիրկը դիմելով՝ Քրիստոսի սեղանին զարդերն ու զոհերը կ'ըլլային և ճշմարտութեան Կրօնըր պայծառ եւս կ'ըմպէր յայս հայածանք

իւրոյ : — Ապա ուրեմն ո՛չ Քրիստոնէութիւնը ո՛չ ալ անոր Գիրքը հակառակութիւն կրելուն համար տարածուեցաւ արմատ բռնեց , ապա թէ ո՛չ խզի ազատութիւնը տիրելուն՝ Քրիստոնէութիւնն ալ ոչեղք էր ընջուէր : Ուրեմն Աստուածային էր այն կրօնըր և անոր վարդապետութեան գիրքը . և Աստուածային զօրութեամբ էր որ տարածուեցաւ այնչափ բռնութեանց և հակառակութեանց ունչս արձակելով :

Հապա ի՞նչ բանք այն զօրութեան՝ որով Քրիստոնէութիւնը ետրէն իւր ներքին թնամիներուն յայցեց և կը յայցեի միշտ , սուտանուն Քրիստոնեայնեկուն կ'ըսեսեմ , սուտանուն կոյիւններուն , վատարար մոլորեալ և մոլորեցուցիչ մշակներուն , որք իրենց անսանձ մոլութեամբք և մոլեղնութեամբք Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հիմունքը փորեցին , մոլորեցան և մոլորեցուցին , գայթակղեցան և գայթակղեցուցին . իրենց մօլար ուսմունքներովը այնչափ հերձելոց հերետիքովոց աղանդաւորաց եւրեւան դալուն , Քրիստոսի Եկեղեցին ծուխի ծուխկ պատտեղուն և իրենց մոլեղ ին կենցաղովը այնչափ ոչաւոց անհաւատութեան անկրօնութեան գիւղելուն պատճառ և յորդ որ եղան , բայց Քրիստոնէական եկեղեցին կայ ու կը մնայ և կ'ընդ արձակի միշտ , ան նոյն զօրութեամբ՝ որով քարոզուեցաւ առաջին անգամ : — Պարսիցի պատմած Աբրահամ անուն ժամատաւան Հրէայն (որ Աբրահամը Տնաւի՛՛՛ Հաւաթը Ո՞րքը Երեւն վերը 'ի մէջ կը բերուի) Քրիստոնէայ կը գտնայ 'ի Փարսից՝ սա խօսքերն բռնելով իւր Ժան տը Ալիինի անուն ընկերորդ , որ երկար առնէն 'ի վեր գիւրը Քրիստոնէութեան զարմնելու կը ջանար . « Աստանց համոզուեք եմ որ մեր Պապը և հետեւարար անոր հետ եղողներն իրենց բոլոր հաճաւոր հնարքն ու ջանքը Քրիստոնէական կրօնըր երկ-

բիս վրայէն ջնջելու կը գործածեն, փոխանակ անոր հիմն ու նեցուկը ըլլալու, ինչպէս որ սբարդերնին է, և որովհետեւ այս նպատակին հասնելու համար իրենց ըրած ջանից հակառակ՝ կը տեսնեմ որ ձեր կրօնըը հանապազօր կածի ու կը պայծառանայ. ուստի այնպէս համոզուած եմ որ Հոգին Սուրբ զայն կը պաշտպանէ իրրեւ միակ ճշմարիտ և սուրբ հաւատքը ։

Ի վերջոյ՝ հաւաքելով խօսքերնիս, Ս. Գրոց Աստուածայնութեան վաւերական կնիք ունիմք անոր հնարօտութիւնն ու պատմական ճշմարտութիւնները՝ իւր բնախօսութիւնը, նպատակին միութիւնը, բնաբոյրականին ու վարդապետութեան վստահութիւնը, տարածման եղանակը և աստուծոյ անկեղծ վրայ հրաշքներ և մարդարեւութիւններ ալ ունինք իւր անխաբիւի հաւատալիք. (զորոց ի վեր անդր անացաք) Միով բանիւ ըսեմք, ի՛նչ որ Ս. Գիրք իւր Աստուածայնութեան ապացոյց վկայութիւն ունին, անոնցմէ և ո՛չ մին ունին արտացոլեց նուիրական ըսուած մատենները. ո՛չ ալ դրութիւն մի իւր վաւերութեան վկայութեան համար այնչափ հաստատութիւններ կամ հաստատութիւններու լոկ երեւոյթին ունի՝ որչափ Աստուածաշուշնի գրութիւնը ։ Ապա ուրեմն կամաւոր կոյր ըլլալու է մէկը՝ որ այնչափ ճշմարտութեան և Աստուածայնութեան նշաններ հաւաստիք և ապացոյցք ունենալէ յետոյ՝ դեռ եւս կարեւնայ կամ ուզէ մարդահայտ ըլլալ երազել Աստուածաշունչ կտակարանաց Մատենները, որ գրապէս և բացարձակապէս ալ անհնար է ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՍՏՈՒՄՈՒՆԻՔ Ս ԴՈՅՆ ԵՒ ՊՐՈՇԽՈՒՆԻՔ ՄԱՏԵՆԻՅ ՆՈՐԱ

Աստուածաշունչ Ս. Գիրքը երկու մասերէ կը բաղկանայ, Հիւսկալարան և Դարկալարան ։ — Կրօնական բարք Բունարէն ՏԵՄԻՆԷ՝ բառին թարգմանութիւնն է ։ որ կը նշանակէ կարգադրութիւն մը. և Գուհարէն Դոր կտակարանին մէջ գործածուած է մէյ մը այն կարգադրութիւնը կամ պայմանը նշանակելու համար՝ որ հաճեցաւ Աստուած մարդոց հետ զինել, և ըստ այսմ եւս թարգմանուած է Հայերէնի մէջ. (Գործ. Գ. 28։ Է. 8։ Եբ. Թ. 15.) մէյ մ'ալ այն կարգադրութիւնը նշանակելու համար՝ զոր մարդիկ իրենց մահուանէն ետքը ի գործ կրուելու պայմանաւ կ'ընեն իրենց ստացուածոց մասին, և ըստ այսմ եւս թարգմանուած է այս Հայերէն ։ (Եբ. Թ. 16.) և վերջապէս մէյ մ'ալ այն գրութիւնները ցուցնելու համար գործածուած է որք կը պարունակեն այն կարգադրութիւնները կամ պայմանները՝ այսինքն՝ Աստուծոյ և իւր ծառայից մէջ տեղ եղած ուխտը, կամ մահուան մօտեցող մարդու մը իւր ստացուածոց նկատմամբ ըրած տրտմադրութիւնները ։ Այս նշանակութեամբ ալ նոյն բնուր Հայերէն կոչարան թարգմանուած է ։ (Բ. Կրթ. Գ. 14.) — Ուստի Հիւսկալարան ըսելով կ'իմանանք այն Ս. գրութիւնները որք կը պարունակեն Քրիստոսի մարմնանալէն առաջ Աստուծոյ իւր Ժողովրդ եւանկէտ ըրած ուխտերը, պայմանները, պատժութիւններն ու Սահմանադրութիւնները, խոստումները ու ըստ պատմաբանները ։ Եւ Դարկալարան ըսելով կ'իմանա

նամբ այն Ս. գրութեանը՝ որոց մէջ կը բովանդակուին ֆրիստոսի և անոր Առաքելոց վարդապետութիւնները եւ եւ և և :

Հրէից մէջ առաջները երեք մասերու կը բաժնուէր Հին կտակարանը . Օրենք, Մարգարէտք և Գիրք (այս ետքինս կ'անուանէր երրեւն նաև Սբօղոս Գիրք կամ Մարգարէտք, և կամ Սբօղոս, Սբօղոս, Օրենքները կամ երէտք) : Այս երեքակ բաժանմանըով կը խոսէ և Յիսուս ֆրիստոս յասուել . « Պարտէ՛ ընել ասեանայն գրեցոցն յՕրէնս Մովսիսի, և ՚ի Մարգարէս, և ՚ի Սաղմոսն վասն իմ » : (Ղուկ. ԻԴ. 44.) Այլ վերջերը բովանդակեցան յերկուս, Օրենք և Մարգարէտք և ֆրիստոսի ժամանակ արդէն կար այս բաժանմանը, և ըստ որոյ կ'ըլէ, « Մի՛ նամարիք երէք եկի լուծանել զՕրէնս կամ զՄարգարէս » : (Մարկ. Ի. 17: Է. 12: ԻԲ. 40: Ղուկ. ԺԶ. 16.) Հանդանակին մէջ ալ սոյն բաժանման հետեւած են Նիկիական Հարցը ըսելով, « Հաւատարմք և ՚ի Ս. Հոգին . յանդեք և ՚ի կատարեալն, որ խօսեցաւ յՕրէնս և ՚ի Մարգարէս և յԱւետարանս » : (Որով ըսել կ'ուզեն թէ՛ Նին և Նոր կտակարանները հաւատարմապէս ՚ի Հոգւոյն Աստուծոյ Ազդեցութենէն գրուած են, Աստուծոյ խօսքն են) :

Այս երեքակ բաժանմանց տակ ժողոված գրքերն ասոնք են :

Ա. Օրենք կը պարունակէին Մովսիսի Հնգամատեանը, (1. Մեռնադք, 2. եւք, 3. Ղեւտացիք, 4. Թիւք, 5. Երկրորդ Օրենք կամ Երկրորդուն Օրինաց) :

Բ. Մարգարէք կը պարունակէին տասներեք գրքեր՝ պատմական և Մարգարէական . որք են 1. Թեոս, 2. Գառուորք և Հառիթ (երկուքն իբր մէկ գիրք), 3. Ա. և Բ. Թագաւորք (իբր մէկ), 4. Գ. և Դ. Թագաւորք, 5. Ա. և Բ. Մնացորդք, 6. Պանիկէ, 7.

Եղրաս և Նէեմիա (կամ Բ. և Գ. Եղր), 8. Իսթեր, 9. Յովք, 10. Եսայի, 11. Երեմիա և Ողբ, 12. Եղեհիէլ, 13. Երկոտասան փոքր մարգարէք (ամենքը իբր մէկ գիրք) :

Գ. Սաղմոսք ալ կը բովանդակէին չորս ոտանաւոր գրքեր, 1. Սաղմոսք, 2. Առակք, 3. Երգ երգոց, 4. Ժողովոյ (Ոմանք ինչպէս նաև Յովսէպոս՝ Յովքն ալ այս Սաղմոսաց բաժանման մէջ կը դրեն, այն ալ ոտանաւոր ըլլալուն համար) :

Ընդ ամենն 22 գիրք, (3 Օրենք, 15 Մարգարէք և 4 Սաղմոսք) որք թէ՛ եւ մինչեւ երեսուն և ինն կը հասնին, բայց Հրէայք մէկ քանի գրքեր դիտմամբ իրարու հետ կը միացնէին որ անոնց համարանքը քսանուհիլոսի լեցուն իրենց այբուբենի գրոց զուգարիւ ըլլան, և ոչ աւելի :

Նոր կտակարաններն ալ խիստ կանուխ բաժնուեցան երեք մասերու . Աւետարանք, Գործք և Թուղթք Առաքելոց, և Յայտնութիւն : Այս երեքակ բաժանմանքներն ալ քսան և եօթն գիրք կը պարունակեն :

Ա. Աւետարանք չորս գիրք ունին, 1. Մատթէոս, 2. Մարկոս, 3. Ղուկաս, 4. Յովհաննէս :

Բ. Գործք և Թուղթք Առաքելոց 22 գիրք ունին . 1. Գործք Առաքելոց, 2. Կաթուղիկեայ Թուղթ Գալովրայ, 3. և 4. Ա. և Բ. Թուղթք Պետրոսի, 3. 6. և 7. Ա. և Բ. Թուղթք Յովհաննէս, 3. Թուղթ Յուդայի, 9—22. Զորքտասան Թուղթք Պողոսի . (1. Հռովմայեցոց, 2. և 3. Ա. և Բ. Կորնթացոց, 4. Գաղատացոց, 5. Եփեսացոց, 6. Փիլիպպեցոց, 7. Կողոսացոց, 8. և 9. Ա. և Բ. Թեսաղոնիկեցոց, 10. և 11. Ա. և Բ. Տիմոթեայ, 12. Տիմոսի, 13. Փիլիմոնի և 14. Եբրայեցոց) :

Գ. Յայտնութիւնն ալ մէկ գիրք մընէ Յովհաննէս Աւետարանիչէն գրուած :

Հին Կոստակարանի վերայիցեալ 22 գիրքերը ամբողջ կ'ընդունեն ի հնումն իւրայնացիք, որում կը գրուէ Յովսէփ Քրտաբանոս Ռարբին, (Ընդդէմ Աղլէնէ Գր. Ա. Յօդ. 8) և մինչև ցայսօր կ'ընդունին: (Տէ՛ւ Մէ՛նայ, Գր. Գ. Կ. 409) Քրիստոնէական եկեղեցիք ակիգ բնէ ի վեր միշտ ընդունած են զանոյր ամեն ինչդէս նաեւ Նոր Կոստակարանի 27 գրքերը ամբողջ, իրենէ շեղմ. Ողորդ, որո՛վ կը անձնաւոր ժամանէ հասարակ, և կանսէ քարոյն: և ըստ այսմ Հին և Նոր Կոստակարանաց վերայիցեալ գիրքերը կ'անուանին յեկեղեցւոյ՝ հիւանդական գիրք Հին և Նոր Կոստակարանաց: Իրր սանձմանաւորողը և կատանագիրը վարդապետութեան եկեղեցւոյ:

Վերջինն ի մարդարէս Եզրաս ի ներհուն էր Աստուածային օրինաց և գրաց, Հրէից բազմամեայ գերութենէն ետքը, Աստուածային ապրեցութենէ շարժեալ ի մի հաւաքելով ժողովելով Հին Կոստակարանի վերայիցեալ բոլոր գիրքերը խմբագրեց և տուաւ Հրէից իր միակ Աստուածաշունչ գիրք: Ինչ գիրքեր որ անկից ետքը մինչև ի Քրիստոս իր 400 տարուան միջոցին ի վեր երեւցան, Հրէայք զանոյր թէ՛կա իրեն Ա. Գիրք յոյժ պատանի և օրտակար ընդունեցին և յարգեցին, բայց իրեն Աստուածաշունչ հաւատար կանոնական գրոց չընկալան: Վասն որոյ և վերայիցեալ Աստուածաշունչ գրոց կանոնական գիրքերը որ ի ձեռն Եղիի խմբագրեցան՝ անուանեցան Նոթմանէ, և Եղիէն ետքը յայտնաւորեցին ըստեցան Եղիէնութեան կամ Ուշմանութեան, վերջանէի, որք են Բարուք, Խնայութիւն Ստրանին, Սիրաք, Տոբիթ, Յուգիթ, Եզրաս Ա. և Գ., Մակարայեցիք, Եսթերայ մէկ քանի գրութիւններ (ց. Գ. Ժ. համար Աէն մինչև Գ. Ժ. համար 24.) Աղարկայի աղօթքը, Երկն

մանկանց օրհնութիւնը, Շուշանայ, Բէլայ և Վիշապին պատմութիւնները:

Այսպէս աւանդած են մեզ Հաբե և Վարդապետը եկեղեցւոյ Ս. Գրոց կանոնական Մատենից և Ոչ կանոնականաց կամ Երկրորդականաց՝ Վերծանելեաց ցուցակը:

Բ. Դարուն վերջերը Մելիտոն Եպիսկոպոս Սարգիսայ (Եւթ. Գր. Գ. Գ. 26.) Գ. դարուն ակիցրը Որոգինէս, (Անթ. Գր. Զ. Գ. 25.) Գ. դարուն Կիւրեղ Երուսաղէմայ հայրապետը, (Եւթ. Ընթ. Գր. Գ. 26.) Եւսեբիոս Կեսարեայ, (Եւթ. Եւթ. Գր. Գ. Գ. 26.) և Ս. Աթանաս Աղեքսանդրիայ հայրապետը, (Եթ. Եւթ. Գր. Գ. Գ. 26.) և հաւատարմութեան Ս. Գրոց: Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Աբրիգիոս, Եղիշ լաւագիւցեալ, Ս. Եպիփան Եպիսկոպոս Կիպրոսի, (Ընդդէմ Եւթ. Գր. Ա. Գ. 8.) Հերոնիմոս, Հիլարիոս, Ռուփինոս և այլք՝ ճիշդ վերը յառաջ բերածնուս պէս շարակարգած են Ս. Գրոց կանոնականաց և Պարականից ցանկերը: Սուրբ Աթանաս Աստուածաշունչի կանոնական գրոց ցանկը զնեկէն ետքը իր յաւելու: Առաջ են աղբիւր փրկութեան, միայն աստիցմէ կրնան ստփրկ Աստուածապատմութեան վարդապետութիւնը և չեմք կրնար ասոնց վրայ բան աւելցնել կամ ասոնցմէ բան պակսեցնել: (Եւթ. Եւթ. Գր. Գ. Գ. 26.) ետքէն Պարականից գրոց անուններն ալ կը թուէ: Ռուփինոս ալ Ս. Աթանասի կանոնական գրոց ցանկին պէս ցանկ մը մէջ բերելով կ'ըսէ. «Հաբե ընդ կանոն զաստակարգած են այս գիրքերը, և մեր հաւատոյ վարդապետութիւնները ասոնցմով հաստատուեցան: Բայց ոչեք է զխնայ՝ որ ուրիշ գիրքեր ալ կան, որք կանոնական չեն, և մեր հայրերը զանոյր Եւթ. Ընթ. Գր. Գ. Գ. 26. կոչած են. ասոնք են Ստղովմոնի իմաստութիւնը, Սիրաբայ գիրքը:

Տօփրիթ, Յուդիթ և Մակարայեցւոց գիրքերը: Որոգիէնս Մակարայեցւոց գիրքերուն համար կ'ըսէ՝ թէ «արտաքոյ թուոյ նոցա (յս կանոնականաց) գտանին գիրք Մակարայեցւոց»: (Լւսեթ. Գր. 2 Գլ. 28) Օգոստինոս ևս կ'ըսէ. «Երբայցեղք ո'չ երբէք Մակարայեցւոց գիրքերը» (Կրնաց Մամգարէից և Սաղմոսաց հաւատար ընդունեցին. այլ եկեղեցին ո'չ անպիտան համարեց զանոնք, եթէ ողջմտութեամբ կարդացուի և մտիկ ըլլուի: (Ընդդէմ Դոգմաթ. Գլ. 21) Ս. Եսայիան կ'պարտաւերակապուած իւր դրոց մէջ երեք տեղումք չին կտակարանի կանոնական գրոց վրայք խօսելով միւս 22 կրթութեան զանոնք, և միւսներուն համար կը յաւելու. «Կանոնին մէջ չեն գտնուիր, թէպէտ և օգտակար են անոնք և լի յորդորակերտով, բայց Ս. Գրոց թիւէն դուրս են» (Ընդդէմ Հերէս. Գր. II. Գլ. 8.)

Բայց և այնպէս՝ թէ Հրէայք և թէ Քրիստոնեայք այս գիրքերը վերծանելիք և եթ հրատարակելովսին հանդերձ՝ ոչինչ ընդհատ յարգ և պատիւ կ'ընծայեն անոնց. Եկեղեցեաց մէջ անգամ կարդալ կը սահմանէին յօդուք և ի շնորհիւս Եկեղեցւոյ յորմէ և այն գրքերը եկեղեցական Գեղեցալ կոչուեցան: Այս խտիրը և տարբերութիւնը միայն կը գնէին կանոնականաց և վերծանելեաց մէջտեղը՝ որ հաւատոյ մաս մը սահմանելու ապացոյցանելու համար հարկաւորապէս պէտք կը համարէին յայնմականոն գրոց վկայութիւնք. իսկ Պարսկանոն կամ Երկրորդականոն գրոք խրատներ և յորդորակներ կու տային, քարոզներ կը յօրինէին, բայց հաւատոյ մաս չէին սահմանիր անոնցմով: (Հայոց եկեղեցին ալ ինչպէս կը գրեն խրեանացին (Գր. Գ. Գլ. 65.) և Կորին, որովհետեւ Կ. Պօլսոյ Մարտիրոսոս Պատրիարքէն ընդունեց Աստուածաշունչ գրոց առջի և հասարակած ղրկելը՝ հինգ երորդ գարուն սկիզբը՝ մեր

Ս. Սահակ և Մեսրոփ Թարգմանիչներու ձեռքովը, երբ Արեւելեան և Արեւմտեան եկեղեցեաց ցաւալի բաժանմունքները դեռ եղած չէին Եկեղեցւոյ մէջ, յայտնի է թէ՛ մինչեւ ան ատեն Յունաց Եկեղեցւոյ մէջ Ս. Աթանաս, Ս. Բասիլիոս, Ս. Կիրիլ և այլք՝ կանոնական և ոչ կանոնական գիրքերը ինչպէս կը բաժնէին նէ նոյնպէս ընդունեց բաժանել (այն գիրքերը Հայոց Եկեղեցին ալ.) Մեր ազգին մէջ չին և Դոր կտակարանաց կանոնական և արտաքոյ կանոնի գրոց համար (թէ՛ և ինչ ինչ տարբերութեամբ) յատկապէս որոշում տրուած կը գտնուի ութերորդ գարուն Սիոն կաթողիկոսի պարտաւորիչ հրամանաւ գումարուած ժողովրին մէջ. որուն Խ. Բ. Կանոնին մէջ չին կտակարանի կանոնական գրոց հետ շարակարգեալ են Տօփրիթ, Յուդիթ, Մակարայեցւոց արտոմութիւնք, իմաստութիւնք Սողոմոնի և Միսաքայ, չիշատակելով եզրաւը, (որոնք ինչպէս վերը տեսնուեցաւ՝ ո'չ Երբայեցւոց և ո'չ Յունաց իմասի Եկեղեցւոյ կանոնաց մէջ կը գտնուին.) իսկ Ս. Սարգիս Շնորհաւոյ շինուած կաթողիկէ թղթոյ մեկնութեան մէջ Տօփրիթի գիրքը և Սողոմոնի իմաստութեան գիրքը չեն յիշատակուիր ո'չ կանոնականաց կարգին և ո'չ արտաքոյ կանոնի եղածներուն կարգին: Ասկից զատ Հեղինակը ընդ երկրպայտեանք կը թողու Միսաքայ իմաստութիւնք և Կիրաւոյ գիրքը, այլ այս ամենը մէկը բաշխելով որ կ'ուզէ թող ընդունի, ըստ որում ես ինձմէ այս ինչ գիրքն ընդունելու և այն ինչը հերքելու ձեռներէց ըլլալ չեմ ուզեր, որ միայն Եկեղեցւոյ ծայրագոյն կառավարութեանը վերաբերեալ է: (Կ. Վ. Շահնաշաբէն 'Է Կրճաթի. Մատն. Բ. Գլ. Գ. 807. Ե. Հատ. Գ.)

Այս եկեղեցական վերծանելի գրեանց կարգին կը վերաբերի նաեւ Հանգիստ Յովհաննու Աւետա-

բանի՝ Աղօթք Մանասէի, Թուղթ կորնթացւոց առ Պօղոս և Դորիւն պատասխանի, Աղբար Էւթագեայ, Մահ վեշտասան մարգարէից և կտակ երկոտասան նահապետաց գրքերը: Այլ օտար են ամենեւին և դատապարտեալ յեկեղեցւոյ՝ Անշոյ ըսուած ստա-յող գիրքերը՝ որք են Աւետարան մանկութեան Յիսուսի, ծննդեան Մարիամու, Յակովբայ, Թով-մայի, Դիկողիմայ, Պետրոսի, Երայեցւոց, շատ մը Գործք Աւաքեղցեան, շատ մ'ալ Թուղթեր և Յայտնութիւններ: Ասոնք մերժուած են եկեղեցիէն իբրեւ փաստակար ժողովրդեան, և կարգալու ան-գամ հրաման տրուած չէ. որոց համար այսպէս կը գրէ Սարգիս Շնորհայի. «Ամենեւին խոտելիք են. զի 'ի հոգւոյն մոլորութենէ՛ արտազրեցան պրակ-սաւաղայքն՝ զոր տուն Մարիամու անուանեն, և աւետարանն՝ զոր Թովմայի ասեն, և զիրք տղա-յութեան Յիսուսի, և այլ սոյնպիսիք, որք 'ի տիպ հմարտութեան կամեցան 'ի ներքս մտանել, որ ոչ ընկալաւ Եկեղեցի Աստուծոյ զորումն չարութեան և զգաղմն փաստակար. վասն զի ո՛չ ետես 'ի նոսա տիպ ինչ ստուգութեան, այլ ամենեւին լի ստու-թեամբ »: (յառնէք. Բ. Պետր.)

ԳԼՈՒԽ Գ.

Ս. ԳԻՐԲ ԿԱՆՈՆԲ ՀԱՒԱՏՈՅ ԵՒ ԲԱՊՈՅՑ

Ս. Գիրք՝ ինչպէս որ նախորդ գլուխներուն մէջ տեսանք, Աստուծմէ տրուած են մարդուն՝ փրկու-թեան ճամբուն մէջ անոր առաջնորդելու համար: Ասկէ կը հետեւի,

Ա. Ամենայն մասունք հաւատոց և կանոնք բա-

րոյից՝ քովանդակեալ են 'ի Ս. Գիրք, և Ս. Գիրք բաւականք են 'ի փրկութիւն. և թէ՛ չկայ անոնցմէ դուրս բան մը որ հարկաւոր ըլլայ փրկութեան. ըստ որոյ և նախնիք՝ չհաւատար մտքը հաստատուն կալան՝ եթէ Ս. Գիրք ազդեամբ Հոգւոյն սրբոյ իջեն գրեալք և աւանդեալք՝ և թէ՛ 'ի նոսրն քովանդա-կին ամենայն մասունք հաւատոյ մերոյ »: (Իբնա-Վ. Փփփէնէ՝ 'Է դառ. Եկեղ. Գուր. Գ. Գլ. ԺԲ.) — Ապա Ս. Գիրք են կանոնք հաւատոյ կամ տեղիք Աստուածարանութեան, առաջին և միակ աղբար մասանց հաւատոյ և բարոյից վարդապետութեան:

Բ. Ս. Գիրք ընդհանուր բոլոր մարդկային Ագ-գին տրուած են անոր իւրաքանչիւր անդամին պի-տոյից համար, և ո՛չ թէ՛ մարդոցմէ որոշուած զատուած դասու մը. ուստի և ամենայն որ պար-տաւոր է խնամովք ընթեռնուել զայն, և իրեն Աս-տուծոյն փրկութեան ձայնը՝ իւր սրտին խօսքը լսել: — Ապա ուրեմն բնաւ մէկը իրաւունք չունի մարդ-կան՝ և կամ մարդոցմէ ոմանց արգելուլ անոր ըն-թեցումը. մոլորեալք և մոլորեցուցիչք միայն կ'ար-գելուն զայն. իրենց մոլութեանց վրայ ժողովորդ-եան աչքը պատրելու և զանոնք իրենց շահուն գործիք ընել յաջողելու համար:

Այս ամենուն վրայ ետեւէն պիտի խօսիմք Եկե-ղեցւոյ վրայ խօսած ատեննիս 'ի Մասն Գ. հոս մի-այն Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ այս հիմնական վար-դապետութեան հաստատութիւնները մէջ պիտի բերեմք՝ առանց մեր քոյնէ բառ մը աւելցնելու:

Եւ նախ Ս. Գիրք կ'ըսեն. «Որ ինչ գրեցան, 'ի մեր վարդապետութիւն գրեցաւ, զի համբա-րութեամբ և միախառնութեամբ գրոց ղոյսն ըն-կացուք »: (Հապ. ԺԵ. 4.) «Այլ դու հաստատուն կայ յոր ուսարդ. և հաւատարիմ յղեր. գիտես ուստի ուսար, զի 'ի մանկութենէ՛ զգիրս Սուրբս

զիտես, որ կարող են խնայուուն առնել զքեզ 'ի փրկութիւն' 'ի ձեռն հաւատոցն որ 'ի Քրիստոս Յիսուս : Ամենայն Գիրք Աստուածաշունչք և օգտակարք 'ի վարդապետութիւն են' և 'ի յանդ խնայութիւն' և յուղղութիւն' և 'ի խրատ արդարութեան' զի կատարեալ իցէ մարդն Աստուծոյ, յամենայն գործս բարութեան հաստատեալ : (Բ. ՏԻՄ. Գ. 14—17) Քննեցէ՛ք զգիրս, զի դուք համարիք նորք ունել զկենսան յապտեանկոնես : (ՅՎԷ. Ե. 39) : «Յու զարկեցին զՊօղոս և զԵփրա 'ի բերիս, որք իբրեւ հասին անդր, 'ի ժողովուրդս Հռիցն գնացին : զի սրբս էին անուազոյնք՝ քան որ 'ի Թեսաղոնիկն էին, որք ընկալան զբանն ամենայն յօժարութեամբ : հանապոզ քննէին զգիրս՝ եթէ իցէ՛ այս այսպէս : (Գ. ԳԺ. ԺԷ. 10—11) :

Եկեղեցւոյ Հարք եւս այսպէս կը խօսին :

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ . « (Պարտ է) կռել և խորհիլ և առնել զայն՝ որ 'ի հանոյս Աստուծոյ աւարտի հընարիտ մկայութեամբ Ս. Գրոց, և մի՛ առկանիլ 'ի բազմախոյ խնդիրս, որք իրիպեցուցանեն 'ի Ս. հաւատոցն : (ՅՎԷ. Եր. 37) :

Ս. Կիրեղ Հայրապետ Երուսաղէմի . « Պարտ և պատշաճ է՝ մի՛ որ փութիլն քան իցէ, առանց վկայութեան Գրոց օրոքն ցուցանել . . . Արդ մի՛ ինձ՝ որ զայս ասեմ, հաւատար փայրապար, եթէ ոչ զփորձ պատմութեանդ 'ի Գրոց օրոքն ցուցից՝ զի վկայութիւն այց հաւատոցս մերոց ո՛չ 'ի բանգիտութեմէ է, այլ 'ի յանդ խնայութեմէ Գրոց սրբոց : (Ի Կաթ. Էմբոյ. ԳԼ. Դ) :

Ս. Յովհան Ոսկերեան Հայրապետ . « Եւ մեր արդ յօրժամ ընդ հերձուածողսն մարտնչիմք՝ աստի ('ի Ս. Գրոց) սպառաշինեցուք : Ամենայն գիրք՝ ասէ՛ Աստուածաշունչք և օգտակարք առ 'ի վարդապետութիւն են, 'ի յանդ խնայութիւն եւ . . . :

Պարտ է այսուհետեւ ստուգութեամբ քննել զամենայն, քանզի բանք Աստուածաշունչ Գրոց զէնք են հոգեւորականք . . . Ո՛չ զիտէք եթէ ոչ վասն առաջին մարդկանն միայն զքեցան Գիրք, այլ և վասն մեր : Ո՛չ լսէք Պօղոսի զինչ ասէ՝ այս ամենայն 'ի խրատ մեզ գրեցաւ, յորս վախճան յաւիտեանիցն հասաւ . զի համարեութեամբ և միտեթարութեամբ Գրոց գոյսն ընկալցուք : . . . Թուեալսցուք այսուհետեւ զԳիրս քննել ստուգութեամբ . զի ո՛չ կարելք վայրապար փրկութեան մերում հասանիլ՝ եթէ ոչ յարաժամ 'ի Գիրս զբառեացուք ուղիղ աւանդութեամբ և ստոյգ կենցաղաւ : (Ի ԲԷԼ. ՅՎԷ. ԶԸ. 1Ժ. ԽԺ. ՄԲ. 'ի յորդորակ) : « Այլ տես զինչ պատճառս 'ի մէջ բերեն՝ յորժամ մեզաղիր որ լինիցի (վասն շրեթեւոյն նոցա զԳիրս) չեմ ասէ, վանական . այլ կին ունիմ և որդիս, և տան հոգամ . և այն իսկ է որ զբնաւեղծանէ, յորժամ նոցա միայն պատշաճ համարիցիք զԱստուածեղէն գրոց ընթերցուածս : Ձեզ աւելի պիտոյ է՝ քան նոցան : (Ի ԲԷԼ. ՄԺԺ. ԶԸ. Բ. յորդորակ) :

Ղազար փարպեցի . « Պարտ և արժան էր ամենայն հաւատացեցող այնքան գիտող և ծանօթ լինել Աստուծային Գրոց, . . . մինչ զի չլինել կարօտ յայլոց ուսանիլ, այլ միայն յԱստուծոյ և յԱստուածային Գրոց . . . Գործիք ֆրիստեղնութեան ասացուածն Աստուածաշունչ Գիրքն է, զոր պարտ և պատշաճ էր ամենեցուն այնքան գիտել, մինչ զի չլինել կարօտ յայլմէ ուսանիլ : (Ի ԳԺԲ. Հոյ.) :

Մեծն Խորով Ունեացեաց Եսայկոպոս . « Բաւ զուրք ասեն այսպիսի բանս . թէ զմեզս և զարդարութիւն ամենայն որ գիտէ՝ և եթէ խոստով կամի զյարկն և զբարին առնել, տեղեակ է ամենայն մարդ . իսկ գրովք պատաղիլն չէ ինչ լսէ, այլ խափանումն 'ի կարեւորացն : Եւ այս է որ զԱմոխարան

սպառնացումն յարդիւնս անէ՛, զսոյն ո՛չ հացի, և
 զծարաւն ո՛չ ջրոյ, այլ սոսկ լսելոյ զբանն Տեսուն.
 զի ո՛րպէս 'ի սոսկոյ՝ խաղիկն և անպականին ողիւն
 որք ո՛չ լսեն զպատգամն Աստուծոյ, յայտ անէ
 մարգարէն ։ Բանդի ո՛րպէս անանց մարմնական
 կերակրոց ջնայի մարմին, նոյնպէս և ո՛չ անանց
 խրատու Գրոց կեալ իբրէ՛ որին, զայն և Մովսէս
 ասէ ։ Զսոյն և Տէրն 'ի վկայութիւն ատու ընդ գէ՛մ
 փորձողին. Ո՛չ ասէ հացիւ միայն կեցցէ մարդ, այլ
 ամենայն բանիւ որ ելան, 'ի բերանոյ Աստուծոյ. . .
 Եւ եթէ՛ պատուիրանքն Աստուծոյ կեանք են յա-
 շիտեանականք, յայտ է զի գրկեալքն 'ի պատուիրա-
 նացն Աստուծոյ՝ մեռեալ են յաշիտեանական կենացն
 որպէս գրկեալքն 'ի հարկաւոր կերակրոցն՝ մեռեալ
 են յայտ կենաց ։ . . (Եւ Պողոս) յարէ 'ի նոյն
 թէ՛ Ամենայն գիրք Աստուածապաշտեջ նա. և նորա
 ասեն, չեն պէտք Գրոց, և Պողոս ասէ՝ օգտակար
 են. խրատեն ուղղին և կատարեալ մարդ Աստուծոյ
 առնեն և յամենայն գործս բարութեան հաստատեն
 Արդ զու բեզէն տուր գիրքան՝ թէ՛ ո՛ւմ հաւանել
 արժան է, Պողոս՝ թէ՛ ժողովնոտացն որ արհա-
 մարչեն գիրքս Սուրբս, որոց մարգարէն Եսայիաս
 վա՛յ տալ. վա՛յ արհամարհողաց, որ արհամարհեն
 արհամարհանք գրիւն. . . Բայց հարցից ցնտաւ.
 վայրասպա՛ր հրամայեաց Աստուած Մովսիսի և մար
 զարէիցն գրել գիրքս. և կամ ունայն գրեցին
 Առաքեալքն զԱւետարանն և զԹողմիս իւրեանց և
 որ գիրքս Առաքելոցն գրեաց, և կամ վարդապե-
 տեալքն զոր ինչ գրեցին. Գրաւիչս մի 'ի օրատուի-
 բանացն Աստուծոյ՝ օրատուականադոյն է՝ քան վեր-
 կին և գերկիւր ։ Վասն որոյ պատուիրէ Մովսիսիւ
 Աստուած թէ՛ Եդիպին բեզ պատգամս այնորիկ որք
 եւ պատուիրեմ՝ բեզ այնոր 'ի սրտի քու՝ և յանձն
 քու՝ և իմացուցես զսա որդւոց քոց, և խնեցիցի

սորք 'ի նստել 'ի տան 'ի գնալ 'ի ճանապարհի, 'ի
 ննջել և 'ի յառնել ։ Եւ արկեցս զսա նշան 'ի ձեռին
 քու՝, և եդիպին անշարժ առաջի աչաց քոց ։ Եւ
 գրեացես զսոսա 'ի վերայ սեւեռոց տանց քոց և 'ի
 գրուես քո ։ . . ի սատանայէ խօսին որք խափան
 լինին Գրոց լսելութեան. . . » (Ի մէկ. Ժա՛ն-Էբե՛
 ջմէն Բա՛ն-Էմէ՛ն աղօթից վերջը. Եր. 15—19)

Կարենալ. շրջեսցուք սիրով զկաթն բանի հո-
 գեւոր ստեանցն. և զմայլեսցուք յօժարութեամբ.
 Հոգւոյն սրբոյ պարգեւօք. զի մի՛ մնացուք իրրեւ
 զանդաստան անգործ և անարդիւն, որ միշտ սեր-
 մանի և սերմանակորոյս լինի. զուր աշխատանք և
 ընդունայն վաստակք ։ Այսպիսիք են միշտ ցնորեալք
 և բարք զբաղեալք, որոց սպառնալ է սէր լսողու-
 թեան Աստուածայիկ կտակարանացն. որք իրրեւ
 զկոյր և զաչացու ըրին յաշխարհի. զի կամ բնաւ
 ո՛չ ընթեռնուն, և կամ զոր ընթեռնուն՝ ո՛չ սիրով
 և փափագանօք, այլ իրրեւ գնարկ ինչ և վնար
 պարտուց ։ Զի չիք ինչ ողորմելի բան որոց սպառնալ
 իցէ սէր Գրոց Մբրց և բաղձանք վերժանութեան
 Աստուածային պատուիրանաց, Աստուածսիրութիւն
 'ի Գրոց ծնանի 'ի մարդ. սէր ազօթից և արտասուաց՝
 պահոց և ողորմածութեան, խնարհութեան և սի-
 րոյ, 'ի Գրոց բուսակի 'ի միտս մարդկան ։ Արկու-
 թիւն և համբերութիւն, յուսոյ օն երկիւղի և ա-
 մենայն բարեգործութեան պատճառք մեզ Գիրք
 լինին 'ի վերածելն մարդւոր մտօք. նաեւ օրինաց
 և սանձմանք և ամենայն բարեկարգութեանց պատ-
 ճառք և հաստատութիւն Գիրք են յաշխարհի. . .
 Զիք ինչ հոգեւոր գործառնութիւն կամ բարեկար-
 գութիւն թէ՛ առանց Գրոց լինիցի ։ Վասն որոյ և
 որպէս Յովնան ասէ, թէ՛ Որովհետեւ 'ի Հոգւոյն
 գրկեցաք, զգրովք պարտիւք միշտ գալ եւ Տէրն
 բնեցէ՛ք ասէ զգիրս զի նորք համարիք ունել զկեանս

յաւիտեանս անս յանձինս : Եւ արդ պատահեցուք զՊիրս սուրբ վերծանութեամբ, որ են պատհաք մեզ ամենայն բարեխաւութեան . փախաքեցուք սիրով 'ի վերծանութիւն Գրոց սրբոց, և յընթեռնուէն կրկին հոգ յանձին բերցուք : Մի՛ զի իմասցուք զընթերցեալսն . և միւս եւս՝ զի անմոռաց 'ի մտի կայուք . . . : (Առ. Եր. 63—64.)

Ս. Գրիգոր Նարեկացի որդի Անձնացոյս : «Արդ՝ որպէս որք 'ի մօրէ կաթնանցն, և 'ի սննդենէ նորա օտարանան, և զմահ կրեն, նոյնպէս և որք 'ի Եկեղեցոյ, և 'ի նորա ստեանցն և 'ի հոգեւոր կերակրոցն 'ի Գրոց, որ է ստինք Եկեղեցոյ, օտարանան, և ոչ փախաքամբ և բաղձանք մտանեն 'ի նա՝ և կերակրին 'ի նմա Գրովք, ո՛չ կարեն կեալ, այլ ուռանին զանմահ մահն : ('ի Մկն. Երէ երէցի, 'ի Բան. 9. 8.)

Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետ . «Վասն այսորիկ և մեք նայի և առաջին՝ զլոյսն ամենայն բարութեանց զհաստոցն բուռն հարկանելով դիցուք առաջի լսողացդ . ո՛չ նորզ ինչ գրելով, այլ 'ի վերայ հիման Առաքելոց և Մարդարէից և Հարց սրբոց շինելով համաօտ բանիւ . զի մի՛ յանուսումն տըգիտաց լսելով բան՝ որ ո՛չ ըստ ուղղափառ Եկեղեցոյ դաւանութեան, այլ արտաքոյ Աստուածաշունչ Գրոց բարբառին՝ 'ի կործանումն լսողաց, մուրրիցի որ 'ի ճշմարտութենէն : (Թեմ. առ Հոգիէն Հայտնադէմ. Ընդհն. Եր. 9.) Եի Պատրիարքէ և 'ի Ժողովոյ եպիսկոպոսացն (Ասորոց) առաքեցան առ մեզ երկու եպիսկոպոս վասն միաբանելոյ ընդ ազգիս մերում . զոր և ընկալք սիրով և սահմանեցաք 'ի պաշտած ժամու ժողով վնել առաջի մեր և խօսել առ միմեանս Աստուածաշունչ Գրոց . զի Բէ՛ զտանիցի աւանդութիւն ինչ 'ի միջի մերում արտաքոյ Աստուածադիր կանոնաց՝ բարձցուք յեր-

կոցունց կողմանց : (Թեմ. դարձի. Ա. Լեւ. Լեւ. Լեւ. Մանգլ. Ընդհն. Եր. 74.)

Սարգիս Շնորհալի աշակերտակից Ս. Ներսիս . «Եւ մեք արքցուք զկաթն բանին Աստուծոյ 'ի ստեանց Գրոց սրբոց . . . : Եւ մեք կիրթ կայցուք զքիմն մտաց մերոց 'ի տեղեւութիւն Աստուածային Գրոց . զի զանձինս և զընկերս մեր ապրեցուցուք 'ի հրապուրիցն հերձուածողաց . . . : Տեղեկութեամբ Գրոց սրբոց քննեսցուք դրազում ուսմանս այլադանդիցն, և տեսցուք՝ եթէ ուսումնս՝ զոր նըպ ունին, կաթուղիկէ Առաքելական Եկեղեցւոյ է . . . : Իսկ մեք՝ մի՛ միայն 'ի Գրոց վարդապետութենէ զայստիկ ամբողջս պահեսցուք, այլ և աղօթիւք առ Աստուած կարդացուք : (Ի Բի. Կթ. Լեւ. 2. 2. 'ի Բան. Բ. Պետ. Գ. 18. յարդար.)

Գրիգոր Տղայ Հայրապետ . «Ձեռագիրդ ոն ո՛չ գիտեմ, և ո՛չ զԼեւոն ճանաչեմ . իսկ եթէ՛ բարիք են՝ անձանց և ժողովրդեան . և եթէ՛ չարք՝ անձանց և ժողովրդեան : Զօրէնս նորա ո՛չ գիտեմ, և դատող մեզաց նորա ո՛չ լինիմ . . . : Եթէ՛ գողցին յայաց սրբոց դաւանութիւն և հաւատ Աստուածաշունչ Գրոց վկայութենէ, ընդունինք . . . : (Ի Պատմ. Տարեգր.)

Ս. Ներսէս Լաւորոնացի . «Չհայրենեաց օրէնս պահեսցուք ամբողք . մի՛ նանասցուք լուծանել զօրէնսն Աստուծոյ, և զմերս հաստատել զաւանդութիւն : . . : Բարձրացուցէք . մի՛ անխայէք զբարառս մեր, Աւետարանիչք Երուսաղէմի . մի՛ երկնիք յաւանդութեանցն երկիւղէ : (Առ. Լեւ. 2.)

Յառաջ բերում ասյալի հայրապետաց և վարդապետաց վկայութիւններէն յայտնադէս կ'երեւնայ որ Հայոց Եկեղեցին 'ի սկզբանէ և այսր ո՛չ միայն չէ արդիւած աշխարհական ժողովրդեան Ս. Գրոց ուսումը՝ ըստ միւրեւրեց ոմանց դերաբրիտասից

այլ յորդորական խրատներ և պատուիրանաց հրամաններ 'ի վերայ զնելով իւրաքանչիւր Գրիստոնէի սուրբ պարտականութիւնն է ըսած է Ս. Գրովք պարապին : Եւ իբրեւ ալ Հայոց Եկեղեցւոյ մէջ Ս. Գրոց ուսումը հասարակ էր ամենեցուն ամեն ժամանակի մէջ : Իրենց միակ զբաղմունքը գրօսանքը և մխիթարութիւնը՝ Ս. Գիրքն էր, մինչեւ իսկ պատերազմի արհաւիրաց ատեն : Եղիշ վարդապետը վարդանանց համար կը գրէ թէ պատերազմի դացած ատեններն «բարձին եւս ընդ իւրեանս զսուրբ կոսակարանս» զի բազումը 'ի նոցանէ զԳիրս սուրբս ուսեալք 'ի մանկութենէ՝ գանձինս մխիթարէին, և զընկերան քաջայերէկն» : (Եր. 19-) «Եւ (Ս. սպարապետն Հայոց Մատթիոնեանն վարդան) ըստ պատերազմական կարգին գաջ՝ արանց զխլատակարանս հանապաղ երկրորդէր առաջի նոցա, զի և ինքն իսկ տեղեակ էր 'ի մանկութենէ իւրմէ Ս. կոսակարանաց» : (Եր. 182-) Ս. Ղեւոնդ եւս՝ Հայոց ջորքին ատենարանութիւն ըրած ատեն՝ կ'ըսէ անոնց . «Եւ այլ զի'նչ եւս երկրորդեցից առաջի ձեռոյ քաջ նաչատակութեանդ, զի քան զիս տեղեկաց ոյնք և հմուտք էք Ս. կոսակարանացն» : (Եր. 190-) Եղիշ այն սուրբ նահատակաց կանանց համար ալ այս փայտութիւնը կու տայ, թէ «Սաղմոսք էին նոցա միմունքը երգոց և ընթերցուածք Ս. Գրոց՝ կատարեալ ուրախութիւնք» : (Եր. 250-)

Գրիստոնէութեան ստալին զարեւուն մէջ Ս. Գրոց ուսումն ու ընթերցանութիւնը ամեն եկեղեցւոյ մէջ ալ հասարակ եղած ըլլալը ցուցնելու համար՝ արժան կը համարիմք առ այս հետեւեալ պատմական քաղաւանք 'ի մէջ բերել, զոր կը մատակարարէ մեզ Ֆլէօրի Հուդիսմական պատմիչը՝ «Եկեղեցին» միայն աղօթքի ստուն չէր, այլ և տուն փրկութեան. քանզի եպիսկոպոսը գերագոյն իւ-

խանութեամբն՝ իբրեւ երկայնամիտ վարժապետ՝ կը մեկնէր Աւետարանները և միւս Աստուածաշունչ գիրքերը . անոր համար հին ատենը միայն եպիսկոպոսը վարդապետ կը կոչուէին : Չէին երկնչէր ամենեւին ուսուցանել հրապարակաւ յեկեղեցւոյ և առտնին՝ ինչպէս՝ կ'ըսէ Պնդոս ինքզինքին համար, և խօսքերին յարմարցնելը բոլոր լսողներուն, ինչպէս կը տեսնուի անոր առ Տիոտոս և առ Տիմոթէոս գրած թղթոց մէջ : (Գործ. Ի. 20 : Իբնադ. առ Պնդիպոյ Տեղաւոր յո իրաւ. Ը : Երան. առ Փլքբն. առ Եսա. Պատմ. Ե. Իս) Պարտք կը համարէին իրենց մօրէն բան մը չըսել, պարտաւ իրաւորներ չյուզել, և Աւետարանի զրուցած բաներէն աւելի բան չկատարուել, այլ հաւատեալ պատմել ինչ որ սովորած էին իրենց հայրերէն, ցառովի երկցներէն և եպիսկոպոսներէն և աւանդութենէն, որ անարեւալներէն սկսեալ անոնց կ'իջնար անոնց հետ : . . .

Հաւատացեալք ալ ոչինչ նուազ կը պարտուէին Աստուածային օրէնքները սովորելու և գիշեր ցորեկ անոնցմով կը խոկային : Եկեղեցին լսած գիրքերին առնելը վերապէս կը կարգային, և իրենց հովուց մեկնութիւնները մէկգում կու պատմելով կը սերտէին Եսա առաւել հարբ կը կրկնէին քայն տուններին իրենց սրբոց . վստօ զի իւրաքանչիւր հայր հոմարէ՝ թէ իւր ընտանեանց հովին էր . և ինքը գրելու կ'ըլլար առտնին աղօթից և ընթերցուածոց . կ'ուսուցանէր իւր կինը իւր զաւկները և ծառայները . կը յորգորէր զանոնք ընտանի համարձակութեամբ, և եկեղեցւոյ հետ սերտու մարտնչութեան մէջ կը պահէր, ինքն ալ իւր հովին հպասակ գտնուէր թերի շնալով : (Սն. Առադ. Դ. Ժ.) Ինչ որ ըսի հայրերուն համար՝ նոյնը պէտք է խմանալ մայրերուն համար ալ : Մեծն Բարսեղ և անոր եղբայրը Կիւսացին կը պարծին որ պահած են այն

հաւատքը զոր սովորած էին իրենց հանիւն՝ սրբուհի Մակրինիայէն, որն որ Ս. Գրիգոր սքանչեւագործին աշակերտուած էր. Աստուածային Պօղոսի Տիմոթէոսի ժօրը և հանրին հաստաքին համար ըրած գովութիւնը անսարսաղայն ասոր կը նայի: (Թոր. Թէլ. ԿԻ. 29. Գրէթ. Էբր. Մեթ. Բ. ՏԷ. Ա. ՏԷ) Հարց և մարց իրենց որդւոց հոգեւոր դաստիարակութեանց համար տարած աշխատութիւններն անկից ալ յայտնի է մեծապէս որ անեւեւին առիթ դարուց տղայոց համար շինուած Քրիստոնէական վարդապետութեան գրքի մը հետք չերեւար, ո՛չ ալ տղայութեան ատեն մկրտեալները դաստիարակելու հրահանգներ, ինչու որ այն ատենները իւրաքանչիւր տուն եկեղեցի էր կ'ըսէ Ոսկերեան: (Ճռ. 19. 152Ե. — Կրնի.)

Եւստ Քրիստոնէայեան՝ աշխարհականներէն ալ այնպէս անգուլ տնդադար Աստուածաշունչ գիրքերը կարդալու կը պարտալին, որ բերնուց քոց սովորեր էին զանոնք (1). սովորութիւն ըրեր էին

(1) Կ'ըսեն թէ Հռովմեական եկեղեցին արդէք դժուար է հասարակ ժողովրդեան Աստուածաշունչ Ս. Գիրքը կարդալու, և մտիկ լինողներուն տրածալում լաւը, մինչև որ Աստուածաշունչ կարդալն չընթափան: Տրիսնոնեան ժողովոյ հետեւեալ վճռալ. «Որովհետև փորձով յայտնի է որ, եթէ աշխարհաբան թարգմանած Աստուածաշունչը տնիսիք անձանք տրուի նե՛ մարդոց յանդգնութիւնովը յաւեա շար յառա՛ կու զայ անկից և ո՛չ թէ բարի. ասոր համար այս բանն է պիտուգտնեալն կամ արարմնիներուն յանձնուած է, որ անոնք քահանայներուն կամ խառնովանադիւրներուն հարցոց փորձ ընելով Հռովմեական հեղինակներու վերայ աշխարհաբանի թարգմանած Աստուածաշունչը կարդալու հրաման տան առնչ որոնց էրայ աղուով են Եւ լիպիլս Խորասուր Կոստան և Բարեպետաւորանիս լիպիլս լիպիլս ալ լիպիլս — և այս ընդամենը հրամանին գրաւոր ըլլալու և Բայց թէ որ մեծ յանգնի զանիկայ կարդալու կամ անեւելու՝ ասանց գրուած

հետեւներն կը կրէին զայն. և շատ սուրբերու մարմիններ զանուեցան՝ որ կուրծքերուն վրայ մէ յմէկ Աւետարանով թաղուած էին: (Պօլեթ. 15 Մատ. 24. 25) Ոսկերեան կը վկայէ որ իւր ատենը կնիկներէն շատերը զանիկայ ճիտերնուն կայտած կը պաշտային: Գիրքը բանալին առաջ ձեռքերնին կը լուանային, կը շնորհակէին. արք զլուխին կը բանային և կանայք կը ծածկէին առ պատկառանաց. ըսնայի կանայք ալ արանց Հայի ընթերցման կը պարտալին (1):

հրամանի. արձալում լոյսի առնել, մինչև որ այն Աստուածաշունչը առաջորդին բերէ տայ: . . . — «Սեւրադի ըսածին պէս՝ այս օրերը ընդունուեցաւ, և մինչև հիմայ պահուեցաւ Հռովմեական երկիրներուն շատերուն մէջ. ապից խառնով՝ քորք դուռ Հռովմեականաց երկիրներուն մէջ. (Եւսեւս քանի մը գրաւորներու մէջ քիչ մը փոխուած է այն տեղերը եղած կրօններուն պատճառաւ): Աւելի թայտուած թիւն եղաւ հերետիկոսներուն մէջ ըլլողներուն միայն: . . . (Պետր. Տիւ. Ա. — Եւսեւս. 2. Կոստ. Թիւ. ԿԻ.) Դժուար, հաւատ և մեղ ենթադրել Քրիստոնէայ եկեղեցի մը որ ասանկ արդէք մը գնէլ իրարմէն, և եթէ Հռովմեական եկեղեցին իրօք ասանկ արգելք մը սահմանած ըլնէ, յոյժ մոլորեալ է նա. քի և ըստ անկոյ Անանիոսի. «Եւ ասանայ խառն օր խառն լինի. Գրքոց շտեղծեալն — «Ու՛մ արժան է հուանել, Պօղոսի թէ մեղքմտացն որ արհամարհեն զՊետրոս, որոց մարգարէն Մայիսա վա՛յ տայ, և այլն»:

(1) Կանայք մանաւանդ թէ երկիրնորդիկներն աւելի գրեթէ քորդիներու յայն Ս. Գրքոց ընթերցման և ուսման կը պարտալին, և յոս ըրիկմարդիկներէ աւելի ճոխարան և հմուտ լինելով թիւնս ասուցանելու մասին եկեղեցեաց մէջ անգամ քորդ տալու կ'ընէին եւսեղուն նախանձաւորութեամբ. զոր անպատեհ զանելով Առաքեալը՝ կը անձն անոնց եւսեղոյ, և իրենց նուս զանելու այս սրբաբան կուռն ու պաշտօնը կը հրամայէ որ ըստանաց մէջ կատարեն, ասն շրջանակն գուր օգտի չընել գործանքին ազգարարելով. արգելու փախարդներուն ալ հրաման տալով որ միայն իրենց անուսներէն և ասն մէջ սովին: (Ա. Կոլ. 3. Ժ. 34—35. Ա. ՏԷ. Բ. 11—12.)

Սօսրո վկայներէն շատերը Դիոկղետիանոսի հաւատանաց օրերը՝ երբոր՝ ամեն բան թողուլ և լեռներուն ծակերը ճեղքերը դիմելու կը բռնադատուէին, միայն սակկայ ցաւ կ'ըլլար իրենց որ ալ չէին կրնար զանոնք դիշեր ցորեկ կարող ալ և միայն արուիլ :

« . . . Կը պատուիրէին հաւատացեալաց չկարգաւ հեթանոսաց գիրքերը՝ որք կարող էին հաւատքէ կործանել տակաւնները . մանաւանդ որ կարօտութիւն չունէին անոնց . «ի՛նչ կը պակսի քեզ Աստուածաւ չունչ գիրքերուն մէջ՝ կ'ըսէր հիններէն մէկը . թէ որ պատմութեան կը փախաբիս, ահա՛ քեզի թաւաւ որաց գիրքերը . թէ որ իմաստասիրութեան և քերթողութեան կը ցանկաս, ահա Մարգարէ՛ւները, ահա Յովբ, ահա Առակները, որոց մէջ և յոյժ բազմապատկ հանճար կը գտնաս քան բոլոր և քերթողաց և իմաստասիրաց մէջ . թէ որ երգ և կ'ուզես, ահա՛ Սաղմոսներն ունիս . թէ որ հնոց և պատմութիւնները կը փնտռես, ահա քեզ Եննոց և գիրքը : Եւ պարզաբար ըսելով բոլոր բովանդակ և փրկաւէտ խրատները կը սովորեցնենք՝ քեզ Տէրով և Որէնքները : Հայրապետ և երիցունք անդադար կը կարդային արտաքին մատենաներն ալ և յարմար ժամանակին կը գործածէին հեթանոսաց դէմ անոնց քերթողներուն և իմաստասէրներուն խօսքերը : Ամեն ճամբարութիւն՝ ո՛վ որ և կրուցած ըլլար, ընդունելի կը համարէին, և իրենց ալ պատշաճաւոր իրեն աշակերտաց փրիստոսի, որ է բանն՝ Գերբուրուն իմաստութիւն : Արդիկնէս՝ ամեն մարդկային գիտութիւններ օգտի գործածեց գիտունները հաւատքի որսալու համար : (Յիշե՛ք, է Կէստէ Գիշտ . Մասն Բ. Յօդ. Դ.)

ՊԻՐԻՔ ԵՐԿԻՈՐԴ

Ա Ի Ա Ն Դ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Աստուածային յայտնութեան ամբողջացուցիչ մէկ մասն է Աւանդութիւնը :

Աւանդութիւն ըսելով կ'իմանաւք անգիր Բանաստեղծ, որ կենդանի ծայնիւ աւանդուած է Եկեղեցւոյ Աստուծոյ ('ի հնուն, և 'ի նորուն) 'ի Յիսուսէ Գրիստոսէ և Առաքելոց նորա . և հանապազորդութեամբ ալ պահուած է 'ի սկզբանէ և այսօր :

Աւանդութիւնը կարեւոր է իրեն առաջնորդ և հրահանգ առ ընդունելութիւն և առ ուղիղ իմացումն Ս. Գրոց, առ կանոնաւոր կատարումն Ս. Խորհրդոց և առ պահպանութիւն ծիսից 'ի սկզբնական մարքութեան իւրում : — Աստուածաշունչ Մատենը որ Աստուած պարգեւած է մեզ իրեն մի միայն աշխիւ յայտնեալ կրօնի վարդապետութեան և Աստուածաբանութեան, ինքնին կը պարտաւորէ զմեզ՝ երկրորդ Աստուածային սատարութիւն մ'ունենալ այս պանծալի իրողութեան մէջ : Ըստ որում նախ առաջին համոզում մը պէտք է թէ՛ այն Գիրքը՝ որ իր կանոն հաւատոյ պիտի ճանչցուի, իսկական աղբիւր հաւատոյ ըլլայ . և սակկայ մասնաւորաց կարծիքն ու քննութիւնը բաւական չեն հաստատելու . զի շատ անգամ մասնաւորաց կարծիքն ու քննութիւնը ճամբարութեան հակառակ ալ կու գան, կիրքն ու զգածմունքն ու շահն ալ մէջ մտնելով, ինչպէ՛ս որ ամեն բանի քննութեանց մէջ ալ հակառակ կարծիքներ մուտ գտնելն ասոր լիովին ասպարոյց կրնայ ըլլալ : Ասկկայ մեզ ճանչցնողը նախ աւանդութիւնը պիտի ըլլայ :

Ս. Գրոց մեկնութեան համար ալ նոյն բանը պիտի ըսենք : Ս. Գիրք ինքնին չեն կրնար լուծել իրենց մէջ գտնուած ինչ ինչ դժուարիմանալի մութ և դաղանի երեւցած կտորները (Յ. Պեթ. Գ. 15—16.) յայտնեալ մասերով. վասն զի անոնք ինչ պարագայներու մէջ և ինչ դարձուածոց համար յինչ միտս գրուցուած են՝ աւանդութիւնը միայն կրնայ գիտնալ. և դարձեալ՝ Ս. Գրոց այն բացատրիչ յայտնեալ մասերն ալ մկտեղ բերելու և առնոցմով այն դժուարիմանալի կտորներուն մթու թիւնը փարատելու համար աւանդութեան ստատութեան կարծաւթիւն կայ : Աստի յայտնաէ ալ կ'եկրակացընեմք թէ Աւանդութիւնը մեծ սատար և երկրորդ աղբիւր է՝ զինի Ս. Գրոց՝ յուսումն Բրիտոննէական Կրօնի : — Վասն զի դարձեալ ակնեկեր յայտնի կը տեսնուի որ առաջին դարուց մէջ Բրիտոննէութիւնը՝ Բրիտոննէ վարդապետութիւնը՝ ընդ երկար կենդանի ձայնիւ միայն քարոզեցաւ, և ապա գրովք : Աստի ինչ որ Առաքելքը եմքէն համառօտ անցան գրոց մէջ իրեւ կանխաւ քարոզեալ կենդանի ձայնի և քաջածանօթ, այն բաներուն բացատրութիւնները լուսարանութիւնները աւանդութենէ խնդրել պէտք ու հարկ էր, ինչպէս որ անանկ ալ եղաւ : Այսպէս վարդապետ Եկեղեցին՝ ի Տիեզերական Ժողովոյն Նիկիոյ (Թեոփիլոս Պատր. Եկ. Գր. Ա. Գլ. 8.) Կ. Պոլսոյ (Սեդ. Գր. Ե. Գլ. 8—9.) և Եփեսոսի (Գործք Ժող. Էջ Եւրոպ. Էջ. Հատ. Բ.)

Բայց թէ ուր պէտք է գտնենք այս աւանդութիւնը, որուն վրայ միանգամայն կարենամք ապահով ըլլալ թէ վաւերական են, եղծուած այլայլած չեն : Ար պատասխանեմք. ի վաղնէական Հանգանակսն, ի Կանոնս Առաքելոց, ի Սահմանս և ի Կանոնս Տիեզերական Ս. Ժողովոց, եւս և ի Խորո-

հրդատեարան, ի գիրս պաշտամանց վաղեմի Եկեղեցւոյ, ի ժամակարգութիւնս Աստուածային պաշտամանց, ի կարգս հսկմանց, պահոց, տօնից, և կրեալակէից, խորհրդոց և մատակարարութեանց նոցին եւս :

Եւ ինչ նշանաւ կրնան ճանչցուիլ Առաքելական անսուտ անխարդախ աւանդութիւնը. — Ըստ ուրում աւանդութիւնն ալ Աստուծոյ խօսքն է՝ անգիր, Աստուծոյ անգիր խօսքը գրաւոր խօսքին հասկառակ չլինար ըլլալ, միշտ միարան՝ համաձայն պէտք է ըլլան իրարու. քանզի և կարելի չէ եւս թաղրել, որ Աստուածն ամենայն ճշմարտութեանց՝ հակասական խօսքեր գրուցէ՝ գրաւոր և անգիր խօսքերուն մէջ. զի և յայնժամ ո՛չ գրաւորը ո՛չ ալ անգիրը յայտնութիւն կ'ըլլային, այլ խառնակութիւն, շփոթութիւն և մթութիւն : Ուրեմն ինչպէս որ Ներսէս Շնորհալին կ'ըսէ. « քանզի աւանդութիւն Եկեղեցւոյ մերոյ՝ զոր ունիմք, ի վկայութենէ Աստուածաշունչ գրոց հաստատեալ են » : (Ընդհանր. Էջ. 1.) Առաքելագիր Ս. Գրոց և Առաքելական անգիր աւանդութեանց մէջ տեղ՝ յայտնի կամ լռելեայն՝ ուղղակի կամ անուղղակի հտկաւ ստեղծել ըլլալու չէ՝, և միանգամայն սերտ կապակցութիւն և միութիւն պէտք է ըլլայ մէջերին. առանկ որ փոփոխակի մէկմէկ բացատրեն : Աւանդութիւնը օգնական և սատարիչ պէտք է ըլլայ Ս. Գրոց իմաստից և ծիսից բացատրութեանց, և ո՛չ եղծիչ. և աւանդութիւնը՝ առաջին աղբիւր չէ՝ Աստուածաբանութեան, այլ երկրորդ կամ հետեւորդ : Ուրեմն յայտն եւս կը մեղանշեն և կը մոլորին յոյժ Հռովմականը՝ որ կ'ըսեն թէ « Ս. Գիրքէն աւելի հարկաւոր են աւանդութիւնը » : (Պեթրոս Տէմ. յԱռաք. Էջ. 1. հատ. Բ. Թիւ 87.) և Բողոքականը ևս որք անոնց հակառակ՝ խաղաղ կ'ուրանան ասոնց անհրաժեշտ կարեւորութիւնն ու պէտքը :

Նմանապէս ստոյգ Առաքելական Աւանդութիւն կրնա՞նք համարել այն բաները որ մինչեւ Առաքելաց ժամանակները կրնամք հասցընել, և զորս Առաքելաբէ և կամ իրենցմէ հիմնեալ Եկեղեցիք կը պաշտին: Ինչպէս են մանկանց մկրտութեան և հաղորդութեան սովորութիւնները եւ: Տերտուղիանոս ալ Առաքելական Աւանդութիւնը որոշելու համար այս սահմանը կու տայ. «այն աւանդութիւնը՝ կ'ըսէ, միայն Առաքելական համարել հարկ էւ զոր կը բռնեն իմայ ալ Առաքելներէն հիմնեալ Եկեղեցիք»: (Ընթրեմք Մարգինէ Գր. Ա. Գլ. 21.) Եւ որովհետեւ Առաքելական դարերէն շատ հեռացած ենք իմայ, և Ս վարդապետաց շատերուն մատեանները կորսուած են, պէտք է Առաքելական Աւանդութեանց ասարցոյց մը եւս ի վերայ յաւելու պսիքն՝ պէտք է յիշած ըլլան իբրեւ Առաքելական Աւանդութիւն Գ. Գ. և Ե. դարուց եկեղեցական մատենադրաց մեծագոյն մասը:

Եւ վերջապէս անհրաժեշտ է նաեւ Առաքելական աւանդութեան է և այն զոր պաշտին ի սկզբան և արդ պաշտեն միահամուռ ընդ հանուր եկեղեցիք: Ինչպէս է շարաֆու հանդ տոնան առջ կր լսակնի սահմանադրութիւնը, մանկանց մկրտութիւնը, մասանց որրոց յարգութիւնը եւ: Ս. Օգոստինոս և ամենայն իրաւամբք Առաքելաց Աւանդութիւն կը համարին՝ կ'ըսէ, այն բանը զոր ընդ հանուր եկեղեցին կը պահէ և ինչ որ առանց իր և իցէ ժողովական սահմանադրութեան մը անոր մէջ մշտապէս պահուեցաւ: (Եւ Մեք. Գլ. Ե. Գլ. 24.) — Որմանք եւս Օգոստինոսի այս խօսքէն հետեցընելով կ'ըսեն. թէ Առաքելական համարիլ պէտք է այն ամեն բան որ ընդ հանուր եկեղեցիքն կը պահուի, և որուն ծագումը անշարժ ժամանակներէ է:

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳՐԻՍՏՈՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ե Ի

ԱՆՈՐ ԽՈՐՀՈՐԴՆԵՐՆ ՈՒ ԲԱՐԵՊՈՇՏԱԿԱՆ ՄԷՍԵՐԷ

ՓԵՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԳՐԻՍՏՈՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Եկեղեցի բառը Յունարէն էքլէիա (ἐκκλησία) բառին տառադարձութիւնն է, որ կը նշանակէ ժողով, կամ ժողովում, և կը դորձածուի նշանակել ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտաման համար միաբանեալ ժողովաբոլ և կամ անոց ժողովումը: Ըստ այսմ Եկեղեցի բառով կ'իմանանք՝ ճշմարիտ հաւատացեցող հոգեւոր միաբանութիւնը, որը մէկ հաւատքով մէկ հոգեւով և մէկ մկրտութեամբ կը հաւատան և կը պաշտեն զմի միայն Աստուած և զՏէր՝ զԱմենասուրբ զԵրրորդութիւնն, մէկ հաւատաւուն յուսով երկնց կոչման ակն ունին, և մէկ անկեղծ սիրով միացեալ են ընդ Աստուծոյ և ընդ միմեանս: (Եփես. Գ. 5-8.) — Ուրեմն Եկեղեցի՝ եղականապէս՝ բովանդակ հաւատացեցող բաղմութեան հաւաքական միութիւնը կը նշանակէ. իսկ յորձանապէս՝ այն հաւաքական ամբողջութիւնը կը զգնուի մատուցները, մասնաւոր եկեղեցիները, ինչպէս են Հայոց, Յունաց, Հռոմէացիացոց, եւ:

Եկեղեցին՝ Կրօնից զօղիւ Աստուծոյ և իրարու հետ կապուած մարդկան հաւարական մարմին մը ըլլալովը, Կրօնից երեւեակէն հարկաւորադէս յատմ կու գար Եկեղեցւոյ ալ ի վեր երևուումը, և հիմա մարդոյն ի գոյութիւն գալովը Կրօնից ծնունդ առնելէն՝ Եկեղեցւոյ մարմինը կազմակերպեցաւ : Ըստ որում կրօնը ցմարդիկ առանձին առանձին Աստուծոյ հետ կապելով՝ միանգամայն զմարդիկ իրարու հետ կապած կ'ըլլար ան նոյն զօղիւ, և ահա մարդոց առ նոյն զօղիւ ի մի միարանիւն է Եկեղեցւոյ գոյութիւնը : Ըստ այսմ՝ Կրօնը հոգին է այս միութեան, և այս միութիւնը՝ Կրօնին մարմինը, որ կ'ըսուի Եկեղեցի, և է Աստուծոյ հոգեւոր թագաւորութիւնը՝ արքայութիւնը :

Եկեղեցին՝ իւր միակ Կրօնովը (հաւատքովն ու վարդապետութեամբը) թէ՛ եւ միտ մի և անփոփոխելի է : մի միայն է իւր նպատակի կէտը, սակայն այն մի նպատակակէտին առաջնորդուելու համար ապահովալէս՝ զանազան ժամանակներու մէջ զսահազան տնտեսութեանց տակ ընկել, և ըստ զսահազան տնտեսութեանցն՝ զանազան անուններ առաւ : ինչպէ՛ս Նոթէ՛ կամ Նոթաբ Եկեղեցի ըսուեցաւ Աղաւմէն մինչեւ Նոյ, նախաջրեղեղէն տաան նահապետաց ժամանակներու տնտեսութիւնը : Նոյնն մինչեւ Արքանաւ և ի Մովսէ՛ս Նահապետէն, բայց Յակոբայ իսրայէլ եւս կոչուելուն համար՝ Յակոբայէն ետքը իւրոյնէն Եկեղեցի ալ ըսուեցաւ : ցայս վայր աւանդութեամբ կը վարուէր Եկեղեցին՝ հանդերձեալ Մեհիայի փրկութեան ակնկալութեան մէջ հաստատուելով : Մովսիսի Օրէնք և Մէսք և Դաւաւտատանք գրաւորապէս աւանդուելով Եկեղեցւոյ որք ստուերական նշանակք էին Մեհիայի փրկութեան, անուանեցաւ Մովսէափա կամ Ընդհանափա Եկեղեցի : մինչեւ ակնկալեալն Մեհիա գալով և փրկա-

գործութիւնը վճարելով՝ կոչուեցաւ Քրիստոսէափա Եկեղեցի, որ լրումն էր Նախաքրիստոսեան տնտեսութեանց ակնկալութեանց :

Եկեղեցին կր բաժնուի երկու : Առաջինց կամ Յաղմափա Եկեղեցի, որ է Ս. Հրեշտակաց և հանգուեցալ սրբոց ժողովը ի կայանս երկնից : (Եփ. ժի. 23) և Զմառեփա Եկեղեցի, որ է հաւատացեալց կենդանեաց ժողովը : և շինարեալ կ'ըսուի՝ ըստ որում սպառապիւնեալ է զինուք Ս. Հոգւոյն պատերազմի ընդդէմ փորձութեանց չարին և աշխարհի : (Եփ. Զ. 10—13) : — Զինուորեալ Եկեղեցին եւս կը բաժնուի երկու : Ուսուցանէ Եկեղեցի՝ որ է Եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը, և Ուսանէ Եկեղեցի, որ է հաւատացեալ ժողովուրդը :

Ուսուցանող Եկեղեցին՝ ըստ այլ և այլ որպէս տամանցն այլ և այլ անուններով կը յորջորջուի ի Ս. Գիրս : — Աւարեալք, Աւտարանիք, Քաշտեալք Աւտարանի՝ Արութեան՝ արդարութեան, Տեսուք կամ Եպիսկոպոսը, Երիցուք, Վարդապետք, Հովիւք, Գործակիցք՝ Ծառայք Աստուծոյ և Տեսուն, Քառաբանուորք Քրիստոսի, Հրեշտակք եկեղեցւոյ, Տեսուք շնորհացն և խորհրդոց Աստուծոյ, Մարդիկ Աստուծոյ, Ճրագուք, Աստեղք ևս ևս ևս : (Եւ. 1. 20 : Եփ. 4 : Դ. 2. 13 : Թմ. Ե. 35 : Գրք. Ի. 20 : Ա. Կռնի. Գ. 1 : Բ. Կռնի. ԺԱ. 15 : Ժ. 1 : Իսթ. Գ. 7 : Գ. 11 : Փիւնք. Ա. 1 : Ա. Տէ. Գ. 1 : Ե. 17 : Զ. 11 : Բ. Տէ. Բ. 24 : Տէ. Ա. 1 : 7 : Ա. Փե. Գ. 10 : Եւ. Ա. 20 : Բ. 1 : ևս ևս) — Ուսանող Եկեղեցին ալ կ'անուանի՝ Հօս, Եղարք, Ոչխարք, Գառիւք, ժողովուրդ Տեսան, Ողիւք արքայութեան, Ողիւք Աստուծոյ ևս ևս ևս : (Մ. Գ. Ը. 12 : Թմ. Ա. 12 : ԻԱ. 15—16 Գրք. Ի. 28 : Ա. Տէ. Գ. 5 : Ա. Փե. Ե. 2) :

Եկեղեցւոյ փրայք գլխանալիք բաներն են ասոնք՝

որոց միտքը պատ զլուսնեքով պիտի խօսիմք :

Ա. Դանք ճշմարիտ էկեղեցւոյ .

Բ. Յատկութիւնք էկեղեցւոյ .

Գ. Զարարասպետ շինն և Գլուխ էկեղեցւոյ .

Դ. Կառավարութիւն էկեղեցւոյ :

ԳԼԹԻԽ Ա.

ՆՇԱՆՈՒԲ ԶՇՄԱՐԻՏ ԵԿԵԼԵՑԻՑ

« Զառարան և ի վրէժն ընդհանրութեան և Առաքելութեան ի նշանքն »

Նիկիական հաւատք այս շորս նշանները կը պահանջեն որ ունենայ ճշմարիտ էկեղեցին . քի՛ միութիւն , Արքութիւն , Ընդ հանրակամութիւն և Առաքելականութիւն , զորս և մեր Ժամագիրքը երկրորդէն . « Աղաչեցոքք զամենապատկառն Աստուած վասն Միայն՝ Սուրբ՝ Կենդանի և Առաքելական էկեղեցւոյն »

Ա. Որովհետեւ մի միայն է ճշմարտութիւնը , և չկրնար այլ և այլ ըլլալ , էկեղեցին ալ՝ որ պայ ճշմարտութեան զամառանն է՝ հարկաւորապէս մի կրնայ ըլլալ և ո՛չ աւելի կամ տարեք : Ըստ այսմ միութիւն էկեղեցւոյ ըսելով կ'իմանա՞նք անոր զատկանութեան և վարդապետութեան միութիւնը՝ որ 'ի Քրիստոս Յիսուս , և Արքորդութիւնն Սուրբ , և յամենայն ուսմունս Ս. Գրոց , զոր պարսի ռուսնից և արաբնի իւրաքանչիւր Քրիստոնեայ մի և նոյն ճշմարիտ հաւատարմի և իմանալուն շարասմայելի էկեղեցւոյ միութեան աւանդեալ յայտնեալ կրօնի (Ս. Գրոց) ռուսնի և իւրոր ճշմարիտ Քրիստոնեայք՝ որ Ս. Գրովք յայտնեալ հաւատաց և

պատուիրանաց հպատակութեամբ իրենց օրինաւոր հովուաց հետ միացեալ՝ յողեալ են 'ի Գլուխն Յիսուս , այս միութեան մէջ են , այս միութեան ամբողջացուցիչ մասունքը կը կապեն , որոց ըովանդատութիւնն է Քրիստոսի ճշմարիտ մի միայն էկեղեցին ըստ որոյ կ'ըսէ՝ Առաքելաբ . « Աղաչեմ՝ ցնեց . . . փութալ պահել զմիաբանութիւն հողւոյն յողի խաղաղութեան . մի մարմին և մի հոգի . որպէս և կոչեցարք 'ի մի յոյս կոչման ձեռք . մի է Տէր , մի հաւատք , մի մկրտութիւն . մի Աստուած , և Հայր ամենեցուն , որ 'ի վերայ ամենայնի , և ընդ ամենեման , և յամենեման 'ի մեզ . . . Եւ նա եւս զոմանս առաքեալս . . . հովիւս . . . 'ի հաստատութեան սրբոց , 'ի զորմ արդարաման , 'ի յիսուան մարմնոյն Քրիստոսի , մինչեւ հացոցք ամենեքեան 'ի մի միաբանութիւն հաւատաց և զիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ , յայր կառարեալ 'ի չափ հասակի կատարման Քրիստոսի . զի մի՛ յայսմ հետ իցեմք տղայք խռովեալք և տատանեալք յամենայն հողոց վարդապետութեան , խաբէութեամբ մարդկան , խորամանկութեամբ 'ի խաբէութիւն մարդկեան . այլ ճշմարտեալք սիրով անճշտոցոք 'ի նա զամենայն , որ է զլուս Քրիստոս . ուստի ամենայն մարմինն յողեալ և պաշտանեալ ամենայն խաղաղեալ տարաբերութեան՝ ըստ ազգեցութեան՝ շարժով ըստ իւրաքանչիւր մասին՝ զանձմն մարմնոյ զորմ » Ի շինած անձմն իւրոյ սիրովս : (Ս. Գ. Գ. 1—18.)

Այս միութեան խախտանարար արգելք չեն՝ ո՛չ աղաց և լեզուաց տարբերութիւնք , ոչ տեղեաց հետաւոր անկողնատեղիք , և ո՛չ ծիօնք և սովորութեանց ինքնալ և կամ կերպովն այլեւայլութիւնք . ընդ ամենայն տիեզերք և ընդ ինքա ծագս եկրի օւր ուրիշ և ճշմարիտ Քրիստոնեայնէր տարածուած են , ամենքն ալ նոյն և մի զխոյն Յիսուսի՝

ան նոյն մարմնոյ այլ և այլ մասունքը կը կազմեն միևնոյն հաւատոց միութեամբ : Մեծն խորով կ'ըսէ : « Առաքելական եկեղեցիք թէպէտ և ընդ բազում տեղիս են , սակայն մի ասի փասն միասնական հաւատոցն . փասն որոյ որպէս զմիոյ ասի , « եկեղեցիք չքո՞ զոր փրկեցեք պատուական արեամբ : Միածնի չքո՞ . . . ո՞չ բազմանունաբար եկեղեցիս , այլ եկեղեցիքն » : (ԷՄԷԼ. Ժառնակք) Եւ Համբարումցիին , « Գանդի մի է Տէր , մի է հաւատը , մի մկրտութիւն մի եկեղեցի 'ի զանազան ազգաց որոշեալ , և մկրտութեամբն ծնեալ , և Քրիստոսի անուանեալ . . . » : Զէ բաժանեալ Քրիստոս 'ի Պօղոս և յԱղօղոս , և ո՞չ եկեղեցի նորա 'ի Հայս կամ 'ի Հռոմ կամ 'ի Ֆրանգ . թէպէտ և տկարացն կարծիր այսմ ծառայէ - զի բաժանեալ էաք , թէ առ այլ Աստուած յոյս ունէար իւրաքանչիւր : . . . Իսկ որ համարի զինքն Քրիստոնեայ , և 'ի համանուն Քրիստոնէէ փասն տարալեզուութեանն խորշի , յայտ է թէ կամաւ զինքն 'ի զխոյն Քրիստոսէ որոշէ և 'ի նորա անդամոց » : (ԷՄԷԼ. ԳԽԳԳԳԳԳԳ)

Քրիստոսի եկեղեցւոյ դաւանութեան հարկաւոր միութենէն չհետեւիր թէ փարպական միութիւն ալ պէտք է ունենան բովանդակ ազգերը , ինչպէս և իր պահանջներն Հռովմայ Պապերը , Քրիստոսի տեղը բռնել ուղեւոր յերկրի . կամ բուն բառովն բռնմը « Երաբարիտոս » զերապտուած ըլլալ քանալով . (ԽԷԻՖԷ ԺԵԻԿԷ ՊԷ Դ.) որք հեթանոս Հռովմին տնկեցեալութեան ջարմարս փափարը տածելով՝ համարէն երկրի բնաւից ազգաց յաւիտեան իշխելու տիրելու իղձն ունին . որուն ապահովապէս հասնելու համար՝ կրօնքը պատրուակ կ'առնեն , և փրկչին երկրպագ ելի պատգամը ծառածուելու կը յանդիպին . այն՝ որ կ'ըսէ « Եւ եղիցին մի հօտ և մի հովիւ » այն հովիւ՝ Հռովմայ պապն է կ'ըսեն , Քրիստոսի

և Պետրոսի փոխանորդը , յաջորդը , ներկայացուցիչը , եւ եւ . և պէտք է իրեն հնազանդ ին կ'Պօղոս , Անտիոքի , Ալեքսանդրեայ , Երուսաղէմի , Էփեսոսի և ամեն տեղի Հայրապետք . որպէս զի՝ Քրիստոսի եկեղեցին փարպական միութիւն ալ ունենայ . բայց ինչո՞ւ համար պէտք է այս փարպական միութեան զլուխ՝ Քրիստոսի տեղ մահկանացու մարդ մը . և ինչո՞ւ համար պապը պիտի ըլլայ առիկայ , և ո՞չ Անտիոքի՝ Ալեքսանդրեայ և կամ ուրիշ Հայրապետ մը . . . : Այլ յո՞ժ մոլորական և մոլորեցուցիչ խաբէութիւն մ'է որ կ'ընեն պապերը , Քրիստոսի խօսքը կրճատելով և անոր բերանը զընելով անանկ խմածու մը՝ որ բոլորովին հակառակ է իւր դիմանին . Քրիստոսի այդ խօսքով ըսել չուզէր թէ աշխարհի ազգերը ողջոյն իւր փոխանորդը կամ տեղական բառող մարդու մը իշխանութեանը կառավարութեանը տակ մտնան և հնազանդ ին իրեն բռնապետի . Քրիստոսի խօսքը երբ որ ամրոցմապէս կարդամք՝ այդ խօսքութեան թանձր քօղը կը պատռի ինքնին . — Քրիստոսի ժամանակ որովհետեւ Հրկայ ժողովուրդը միայն կար որ իրեն ճշմարիտ Աստուածապաշտ ճանչցուած էր , և բոլոր ազգերը այլ և այլ աստուածներու հովիւներու կը ծառայէին երկնաւոր միակ հովիւն ռախարները չէին , անոր փարախը ժողովուած չէին , Քրիստոս կ'ըսէ թէ՛՝ այն իմ փարախս ճամբան չգիտցող՝ փարձկան հովիւներու երկաթի դաւազանաց տակ հեծող օտար իմխարներն ալ պէտք որ իմ փարախս մտցունեմ իմ հօտիս խառնեմ՝ անոր հետ միացնեմ , ինձմէ զատ ուրիշ հովիւ չունենան , այս է ուրիշ աստուած չպաշտեն , միայն զիս պաշտեն իրեն ճշմարիտ Աստուած : Անուաստիկ իւր խօսքը . « Եւս և՛ այլ եւս ոչխարք են իմ , որ ո՞չ են յայսմ դասի » և զայն եւս պարտ է ինձ ամէլ այսր , և ձայնի ի

մութ լուիցեն, և եղիցին մի հօտ և մի հովիւ ։
(ՅԷԼ՝ Ժ. 16.)

Եւ ինչ հարկ կայ Քրիստոսի Եկեղեցւոյ միութեան համար 'ի հաւատոյն' վարչական միութիւն ալ ըլլալու ։ Միմէ ճշմարտութեան մը վրայ մէկէն տանելի վերականգու պահարաններ ըլլան նէ՝ ճշմարտութիւնը կ'այլալի՝ 'կ'եղծանի' : միևնույն դատի մը վրայ մէկի դատաւոր մը նստած տեսն աւելի ապահովութիւն կ'ըլլայ դատին քան թէ մէկէն աւելի ըլլան : Եկեղեցւոյ հաւատքը այն առեւն պահովապէս 'ի միութիւն կ'ըլլայ, երբ Քրիստոսի և անոր թովանդակ Ասարեւոյ տեղ՝ իշխանակէր պսակ մը իշխի հաւատոյն — Պապական եկեղեցին փորձը իւր մէջը թող դնտու է՝ մեղի համար՝ տանել աւելի դարերու զձեռակ յորձը՝ առոր հակառակը կ'ապացուցանեն ։ Առաջին երեք շրտ դարուց մէջ չկար այնչափ հերձուած՝ որչափ որ պատկերուն գահատէր արհանձնուներէրը երեսան զայլէն ետեւ՝ արալին թունակալած ընդհանրական ըստած եկեղեցիէն հեռո՞ղնակ հերձան պատակողեցան այնչափ հերձուածք և հերետիկոսք և ցարդ եկեղեցական միտպետութիւն շնոր ունող եկեղեցիներէն շատ քիչ և քորի իսկ քիչ եղած է հերձուած, որչափ որ խուան թալանութեամբ հերձուած են և կը հերթին տարուէ տարի՝ միասնեւ եկեղեցիէն ։ — Գարեւալ միտպետ եկեղեցւոյն միացեալ մասանց 'ի հաւատոյն ցոյց տուած միութիւնը՝ քառին ճիշտ նշանակութեամբ խմանալ անձնար է, մինչեւ զգործաւոր է արդարեւ միապետութիւն շնոր ունող եկեղեցեանց՝ հաւատալեաց մասին ունեցած և պահած միութիւննին ։ Արեւմե յոյժ մոլորեալ են պաղերը, և իրենց այս մոլոր խաղալութեամբ՝ անձնաբէր զանաճին օձակեր հերձեր են Քրիստոսի եկեղեցւոյ նշանովս միութիւնէն ։ Բազմաթիւնք եւս քանիք ընդհա-

նաք եկեղեցւոյ վարդապետութեան միութեանէն թալանապատիկս կը տարածայնին՝ հաւատակ Ս. Գրոց, փորձոյց հինքը կ'ու թանան կը մերժեն, երկուքեալ յոյժ մոլորական վարդապետութեամբ կ'աղաւաղեն, ինչպէս նաեւ Ս. Գրովք յայտնեալ վարդապետութիւնաց շատերն ալ կը ծեւքձեղեն, անոնք ալ օձակալ հերձեալ են Քրիստոսի մի միայն եկեղեցիէն ։

Բ. Արեւմե Եկեղեցւոյ Սուրբ է Եկեղեցին, նախ ըստ սկզբանէ և ըստ գերագոյն գլխոյն Քրիստոսի՝ որ սրբոց սուրբք և տեւն որոտիւնաց տգրեւն է՝ եւս և ըստ Ասարեւոյ և ըստ յաջորդաց նոյնի Հարց և Հարապետաց, որք պատուական արանց պէտք սրեալ մտքեալ յարարեալ՝ հիմ գրուեցան տնոր, օրինակ ըլլալու համար հաւատացեալոց ։ Երբորոց, Սուրբ է Եկեղեցին կոչմամբ, վասն զի անոր բոլոր անդամները 'ի սրբութիւն կոչուած են, և Քրիստոս հիմնեց զայն ո՞չ յայլ ինչ՝ բայց 'ի սրբեց և յարարացուցանել զհաւատացեալս : Երա Սրբոյն՝ որ կոչեացն զանք, և զաւք սուրբք յամենայն զնացն ձեր լինիլիք ։ (Ա. Պետ. Ա. 15.) Երբորոց զանք նախ յառաջ քան զլինելն աշխարհի, լինել մեզ սուրբս և անարատս առաջի նորա սիրով ։ (Եփես. Ա. 4.) Երբորոց, Սուրբ է Եկեղեցին վարդապետութեամբ, վասն զի սուրբ հաւատք կը դաւանի և կ'ուսուցանէ հաւատացեալք ։ սրբութիւն՝ սուրբ վարք կը քարոզէ, սրբութիւն մարտք յամենայն արատոց ։ ամեն անմարտութիւն՝ արատ և բիծ իսկ կը զատապարտէ ։ և եթէ քաղ անց ամենքն ։ ըստ նոյն որ սրբութեան մէջ շեն, անոնց կենցաղը չը պաշտպանէր ։ կը զատապարտէ լիովին անոնց մասութիւնքն ու մոլորութիւնքը ։ և ըստ այսմ ինքը սուրբ է, սուրբ ըստ ամենայն մասանցն ։ Սուրբ է և ըստ փորձորոցն, ըստ պատմութեանցն, ըստ պաշտոնանցն և ըստ արարողութեանցն, որ համակ

սուրբ են և 'ի արքութիւն կ'առաջնորդեն : Միով բանին՝ Սուրբ է Եկեղեցին, ըստ որում արեւալ է արեւմտի դասինն անարատի, և մկրտութեամբ 'ի սկզբնականն մկրտց : « Քրիստոս սիրեաց զԵկեղեցի, և զանմե իւր մատենեաց փառն նորս : զի զնա սրբաւոց արքութեամբ առաջներն բանին : զի կաշտացէ ինքն իւր յանդիման փառաւոր զԵկեղեցի : զի մի՛ ունիցի արտա ինչ, կամ՝ ազտեզութիւն, կամ՝ այլ ինչ յայսպեանց : այլ զի իցէ սուրբ և անարատս : (Եփ. Ե. 25—27) : » Պապականք այս սուրբ Եկեղեցւոյ արատաւորեալ անդամներն են : փառն զի սղծած են իրենց Եկեղեցւոյ նախնի արքութիւնը՝ մկրտական փառք ապետութեամբ : պապը զերարքիստոս զենելով, Սուրբ Գրոց ընթերցում արդիւնելով, Ուղղափառ Ս. Եկեղեցիներու ուղղափառ սուրբ փառք ապետութիւններէն տարածացելով, զանոնք ընդ զէմ Սատուածային իրաւանց դատապարտել յանդիւնելով՝ որով և իրենց եկեղեցին Քրիստոսի Ս. Եկեղեցւոյ միութենէն խզած լինելով, քաւարանի՝ ներդուր ի վանն սրմունկանութեան կեդրոսս մկրտութիւնները՝ եւս և խորհրդոց ամանց մէջ մկրտական փառք ապետութիւններ և սովորութիւններ հաստատելով ևս : Տարակոյս չկայ որ թողարկանն ալ այս Սուրբ Եկեղեցւոյ գոտացեալ անդամն է, փառն զի Տեկեղեցւոյ Սուրբ Եկեղեցւոյ սրբաբար փառք ապետութեանց և խորհրդոց զբեթէ մեծաց այն մասը կ'առանայ կը թխուէ :

Գ. Ընթանալով ինչպէս Եկեղեցւոյ, Կաթուղիկէ կամ ընդ հանրական կ'ըսուի Եկեղեցին, փառն զի միշտ կար և մինչեւ 'ի կատարած աշխարհի պիտի աւել : գարնեալ փառն զի Քրիստոս աւանդեալ բովանդակ փառք ապետութիւնը կը պաշտուի յանձնայն մատուեն իւր : և գարնեալ փառն զի ընդ ամենայն տեղերս պիտի քարոզուի Քրիստոնէական

փառք ապետութիւնը, և յամենայն ազգս և ազնես և լեզուս պիտի ծանուցուի Քրիստոս, և Եկեղեցիներ հաստատեցելոց ժողովներ պիտի կազմուին անոր անուամբ ընդ ամենայն տեղիս : (Մատթ. 16. 19. Մատթ. 28. 19. Կարթ. Բ. 8. նս.) Կամ թէ ըսենք, Քրիստոնէական մատուար Եկեղեցիք՝ որ ընդ ամենայն տեղերս ցրուեալ են, ան նոյն հաստաց միութեամբ : Տեկեղեցւոյն բովանդակ Եկեղեցւոյ միութիւնը կը կազմեն : մէն մի ան նոյն Կաթուղիկէին ամբողջացուցիլ մատուարն են : Այսպէս կ'առաջանեն և Հարբ : « Կաթուղիկէ անուանեալ է (Եկեղեցի՝ կ'ըսէ Ս. Կիւրեղ,) զի ընդ ամենայն տեղերս 'ի ծագաց մինչեւ 'ի ծագս երկրի է, և զի ուսուցանէ առանձինն և անպակաս 'ի զիտութիւն գալ մարդկան 'ի կարեւոր հրամանս : . և զի առանձինն բժշկեացէ և ողբացուցէ զամենայն ազգս մարդկան : (Ի Կաթ. Ընդ. ԺԲ.) Մեծն Խոսրով, « Զինչ է Կաթուղիկէն, Տեկեղեցական : զի ամենայն Եկեղեցիք ուղղափառաց՝ որ ընդ տեղերս մի են, մի Քրիստոս յամենայն Եկեղեցիս է, որ ըստ Առաքելոցն հաստաց շինի, զոր և Առաքելական կոչենք : Ար զի թէ եւ բաժանին ըստ տեղեանց, այլ ո՛չ եթէ ըստ ժողովրդոց : զի 'ի ծագաց մինչեւ 'ի ծագս երկրի, ո՛ր և հասանիցէ ճշմարիտ հաստացեալն Եկեղեցիս ուղղափառաց, իւր Եկեղեցի է : և ո՛չ որովք զնա, ո՛չ աշխարհն, և ո՛չ լեզուոյն օտարութիւն : (Ի ԺԲ. Ժա՛նգի Բ.) » Պապականք կու ապրծնալ ար պարծին թէ իրեանք են Քրիստոսի ընդ հանրական Եկեղեցին : Իր զի՛ շատ ազգ երու մէջ տարածած են Քրիստոնէութիւնը, այն պարծանք որովք Քաղարկանք ալ կրնան պարծիլ նոյնչափ ստութեամբ : քայց Քրիստոսի Եկեղեցւոյ Կաթուղիկէութիւնը անելի անոր սկզբանց ու փառք ապետութեանց վրայ է, ինչպէս որ Քրիստ

աստի յերկինս փրատարածման ատեն իւր աշակերտաց ասածն պատասխանէն՝ *Կ'իմացուի* : որով կը հասկցուի թէ՛ Քրիստոսի անուանի բովանդակ տալարն այնքան աշակերտութի, և աշակերտելոյ մէջ՝ անոր երկնային փարդ ասպնտութիւնները՝ անհրաժեշտ պէս որհարգենք՝ միշտ այնտեղ գտնուին ցիտաւարած աշխարհի : աստի խառն ընդ ցորենոյ՝ որովն ալ պիտի բուսնի, և պատշաճօրէն ու յողորմականին պէս՝ Դիտարեփնաներ, Դեմասներ, Աղերսանդրոսներ, մատթարներ, սորհամարդներ, զօրարարներ ալ՝ (Բ. Տէճ. Գ. 13՝ Տէճ. Ա. 10—16՝ Գ. Բ-Ղ. 5—10՝ Թադ. 17—25) : Պօղոսի և Պետրոսի հետ՝ թաղէի և Բարդուղիմէոյ հետ ամբողջից բարձրակից պիտի ըլլան, և սուտ փատտակօր անանց փրայ պիտի խորհուան ալ, այլ՝ սուտ անուամբ միայն ընդհանուր Եկեղեցւոյ դասակ պիտի ըսուին, մինչդեռ գործքով պիտի մտացանայ Մայր Եկեղեցին ուրաջած՝ և անոր հոգեւոր անուանէն պրկուած հասարակ են :

Դ. Առաքելութեան Եկեղեցւոյ : Առաքելական է եկեղեցին, փասն զի իւր հիմնադիրը երկնից գեղարարն Առաքեան է, որ առաքեցաւ ի Հօրն Իրեն կէլ զազդ մարդկան յիշխանութենէն խաւարին՝ երկնաւոր փարդ ասկետութեամբ, և ժողովել ի մի պաշտան իշխարային Աստուծոյ, որով եղեւ Վատարեալ Կատարայնութեան մերոյ : (Եբ. Գ. 4) և նոյն Առաքելական գործն ու պաշտօնը իւր Աստգեղըն աւանդելով՝ իրերկի զանազն քարոզել և ուսուցանել զմարդիկ, եկեղեցւոցանելով՝ գետին՝ որոց յաջորդութեամբն եւս ցարդ և մինչեւ ցերեզն կը պահուի Առաքելականութիւնը եկեղեցւոյ մէջ : Արեւմտ եկեղեցին կրկնակի մտքը Առաքելական կ'ըսուի : Նոսի՝ փասն զի երկնաւոր Առաքեալն Բնաւոր Քրիստոսն է և անոր Առաքեալներն և անոնց յաջորդներն կ'ազնւած հաստատուած է նա : և

երկրորդ՝ փասն զի նոյն երկնաւոր Առաքելոյն և անոր աշակերտաց Առաքելոց փարդ ասկետութեանցը փրայ հիմնեալ է : եկեղեցին ինչ բաներու որ կ'ուսուցայ՝ Առաքեալներուն տիրեցուցածն է : քահանայութեան մեծնադրութիւնն ալ՝ Հայրապետական (Առաքելական) Աթոռոց յաջորդութիւններն ալ Առաքեալներն առած է : Այլ ասկայն Առաքելական յաջորդութիւն չունեցող մասնաւոր եկեղեցիք եւս Առաքելական են այնու՝ որ ան նոյն Առաքելութեան հաւատոյ և փարդ ասկետութեանց աշակերտած են, և ան նոյն Առաքելոց մեծնադրութիւնն ունին իրենց մէջ : և ընդ հակառակն՝ այն մասնաւոր եկեղեցիք՝ որք Առաքելական անընդ հատ յաջորդութեան ունենալովին հանդերձ՝ իրենց հաւատքն ու փարդ ասկետութիւնը Ս. դրոփ չեն կրնար հաստատուիլ, ընդհանուր եկեղեցւոյ Առաքելական ուսումըն յար և նման չեն, այն եկեղեցիները Առաքելական եկեղեցւոյ մասունքն են : անոր փառայ անդ անկերն են : — Պապական եկեղեցին Բողոքականին պէս Առաքելական ալ չէ՝ փասն զի ինչպէս որ բողոքողը Առաքելոց ուսուցմանց հակառակ ուսումն ունի խորհրդոյ և աղոյց փարդ ասկետութեանց անանց մէջ, նոյն և պապականը ընդգծմ Առաքելոց փարդ ասկետութեանց՝ ինքնահարկեցականութիւններ կը քարոզեն, ինչպէս եւս պատիւ գլխաւոր Տեկեղերական հայրապետ զըլլափոխան՝ փոխան ՝ Քրիստոս գերա ՝ Քրիստոս ըլլալը, անխալութիւնը, իրաւարանութեան աղբիւր հեղինակ՝ հաւատոյ միտք փարդ ասկետ ըլլալը, և արարին այս պաշտօններն ունեցած ըլլալուն՝ փրկուելու համար անհրաժեշտ հաւատալու պարտաւորութիւնը կամ արտաւիրանը, միով՝ բանին պատրիարքան մէ վեր դնելու կուսակալութիւնը : ևս Ապա ուրեմն յոյժ մոլորեալ է պապականու

ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆԻ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԱՆՍԻՍԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆՈՐԱ ԵՒ ԱՆՊԱԿԱՍԵԼԻՈՒԹԻՒՆ

Մարդարեւ Դանիէլ՝ Նաբոլէթի ընտանոցայ աւանան աշխատեալն և զայն վերայ կործանող (առանց ձեռն չեղող) քարին մեկնութիւնը ապաւ առեւ յաշտեալիս նախապատմելով՝ Քրիստոսի կեկեղեցոյ համար՝ ըսաւ. «Եւ յառաջ ինչ ապաւ արեւն աշտեցիկ յարուցել Աստուած իրենց Խառնութիւն՝ որ յառիւստն ո՛ւ ելնալէն, և ինչպէս որով ինչն նորա ազդի աշտու ո՛ւ մնացել. մանրեաց և հոռեաց զամենայն ինչ ապաւ որով ինչն, և ինչ կոչել յառիւստն» (Բ. 44):

Եւ ինչն ո՛ւ ելնալէն՝ որ կը նշանակէ ըստ հաւատոց և դաւանութեան, ըստ բարոյցի և սրբութեան, ըստ վարչութեան և կառավարութեան ո՛ւ երբէք բովանդակելի կեկեղեցին ոտով ինչն մոլորութեանց կործանման մէջ սխալի լինայ, բնաւ չը պիտի եղծուի, չպիտի աւրուի, չպիտի սխալի. աշտեալ աշտեալապիտի մնայ և ինչ կոչել յառիւստն յառիւստն անապականելի՝ միշտ կայ անսխալ յառիւստեան ինչն, և չպիտի բլլայ երբէք որ Քրիստոսն աշտակաւ կեկեղեցին բաժնայ՝ ու չկայ ըստի. — Այսպէս և Քրիստոս ըսաւ. «Երեւցիցի գիկեղեցի իմ, և դրանք դժոխաց զնա մի յալմանքն» (Մատթ. 23. 13): Եթէ երբէք հնարագորի կարեւր ըլլար ընդ հանուր կեկեղեցոյ համալոյ առեւ ինչն ինչն հաւատոյ կամ բարոյցի, զի՞ք առ զամ մի և իմի՝ Եթէ կեկեղեցին մոլորեցուցող պատարաններէն կամ բռնաւորաց բռնութիւններէն ընկճուէր՝ զարտնի մէջ սա՛նք բռնուէր, զժողոջ զաներէն

յաղթահարուած կ'ըլլար. այն որուն համար Քրիստոս ըսաւ. «Դրո՛ւք դժոխաց զնա մի յաղթահարեցեմն»։ — Այս ուրեմն անսխալութիւնն ու անսխալեմնութիւնը անոր բնութիւնը ու յատկութիւնը պէտք է ըլլայ։

Բայց բողբոջանք կրնան կամակորել Քրիստոսայն խոսքը. կ'ըսեն ինչ. «Եւ մի յալմանքն»։ Եւ ինչ ինչ վնաս՝ այդ կանխատեսութիւնն ունի, որ միայն կեկեղեցոյ անպակեմնութեան կը վերաբերի. ինչը չեղի կրնար ընդունել ինչ. կեկեղեցին առանց անսխալ ըլլալու՝ ինչպէս կրնայ անպակեմն ըլլալ, քանի որ կեկեղեցոյ զոյնութիւնը ու զպահաւ վարդ անպակեմնութեան զոյնութեան և կախումն ունի, երբ ուղղափառ վարդ անպակեմնութիւնը եղծածի սխալմանը՝ ինչպէս (անպակեմնութիւն) քչի մնացած կրնայ ըլլալ կեկեղեցին. ուրեմն անպակեմնութիւնը միայն առեւ ինչն ըսել է, և անդ բարձրաբար և ինչ կրկնելով ինչ, եթէ սխալի կեկեղեցին՝ յաղթահարեալ կ'ըլլայ՝ հապտակեմն յալմանքն ինչ, որ կ'ուզէ մարդարեւ ըսել ըլլայ՝ կ'ուզէ պատմաւ, անյաղթանալիութիւնը միշտ անյաղթելի ճշմարտութեանք զորացեալ արտապայմանալ՝ անսխալութիւն ըսել է և Բանաստեղծն այս սրտառայունը հերքէ է. Բայց Քրիստոսի Զիմեմեաց ընտն վրայէն երկիրը համարածած առեւ ինչ Սաւաթոյ պատուէրն առ խոստման առ մէջ բերելն ազտակար կրնայ ըլլալ Քրիստոս կ'ըսէ. «Գնալէք աշտուհեմն, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոս»։ «Եւ ունեցէք նոյա պահել զամենայն» որ ինչ պատուիրեցի ձեզ և աշտուսիկ եւ ընդ ձեզ եւ զամենայն առաք միշտ. ի կատարած աշտարհէն։ (Մատթ. 10. 19—20)։ — Բայց հեթանոսները աշտակերտեցէք, կեկեղեցին կապեցէք, կ'ըսէ. ինչ որ ձեզի պատուիրեցի՝ անոնք անեմը ստիքեցուցէք. ունեց որ պահեն. եւ միշտ աշտարհի կատարածք

իմ Եկեղեցիիս հետն եմ անբաժան. ձեզի եւ ձեր յաջորդներուն՝ ձեր մեռնադրութիւնն ու աւանդութիւնը անկեղծութեամբ ունդնեցրուն հետն եմ, բնաւ անտեղծմէ չսփտի բաժնուիմ. քի՛ մինչեւ աշխարհիս վերըր ամեն օր՝ բոլոր օրերուն մէջ՝ անոնք բնաւ չսփտի սխալին օր եւ անոնցմէ դատուիմ երբեմն. կամ՝ միշտ հետեւնին պիտի լլլամ որ միշտ անսխալ մնան. և զարձեակ՝ ես անոնց հետ պիտի լլլամ՝ որ ձեր ուսուցաններն անխնայ անխաղախ պաշտել տամ անոնց յաւիտեան՝ հաստարմատ աճեցուցանելով՝ ի նստա ձեր սերմանածները։ (Ա. Կ. ԶԲ. Գ.) « Եւ ընդ ձեզ եմ դամենայն աւարտ մինչեւ ի կատարած աշխարհիս խօսքը՝ մարգարէութիւն մը չէ՛, Եւսէմ խոստում մ'ալ չէ, ինչպէս կ'ընէր Աստուած Հրէից՝ Մովսիսի բերնով. (Բ. Որմ. ԺԱ. 26—27, ի՛ր. եւ) այլ հաստատուն վկայութիւն վճիռ խոստում մ'ալ չէ, որով ապարդիւն չսփտի մնան ձեր քրանքները ըսել ի՛նչպէ՛. Թէ՛ որ Առաքելքը անսխալ չլլային՝ ինչպէս պիտի կրնային անսխալ՝ անպակաս և անյաւելուած աւանդել իրենց կազմած եկեղեցեաց՝ ինչ որ Բաւլէի Բերնայ աւել էին իրենց վարդապետէն, ինչ որ Բաւլէի Բերնայ զարմարած եղէինց Յիսուս Փրիստոս. թէ՛ որ իրենք անսխալ էին՝ ապա իրենց յաջորդներն ալ (ուսուցանող Եկեղեցւոյ ամբողջութիւնը) անսխալ էին, ըստ որում Յիսուս Փրիստոս յաւիտեանս անոնց հետ լլլալ խոստացաւ. մայն Առաքելքը չէր կրնար ըլլալ այս յաւիտենական գործակցութեան խոստումը. Եւսէմն աւարտ մնալ՝ ի հարմարած աշխարհիս առաքելքը հետ չէր կրնար ըլլալ. այս խոստումը յայտնապէս անոնց յաջորդաց է. տիեզերական մտնկեանաւոր յաւերժակեաց Եկեղեցւոյ համար է այս մշտնջենապէս անբաժանելի ներկայութեան հաստատուն խոստումը՝ Փրիստոսի՝ որ կատարեալ երաշխաւորութիւն մ'է՛ անոր ան-

ոխալութեան և անպակասելիութեան. կամ թէ՛ քեւմ՝ վկայութիւն հաստատութեան թէ՛ իւր Եկեղեցւոյ բնութիւնն ու յատկութիւնը պիտի ըլլայ անսխալ և անպակասելի ըլլալ։

Եւ բնական ալ է. վասն զի՛ եթէ եկեղեցին Փրիստոսի մարմինն է. (Եւս. Ա. 22—23, Կ. Ա. 24) Փրիստոս անոր գլուխը բարոյապէս և հոգեւորապէս ողջմտիտ վարդապետութեամբ հաւատովք զանկեպ սնուցանելու բաւական և ամենաւկարող է. Եթէ եկեղեցին Փրիստոսի արքայութիւնը՝ թագաւորութիւնն է, (Մ. Գ. Ժ. 41 եւ) Փրիստոս անոր թագաւորը կարող է՝ ինչպէս թշնամեայն յաղթելով թշնամայն մեղքն աւար առաւ զայն, նոյնպէս ընդ միշտ իրեն աւար պահել ընդդէմ թշնամայն. Եթէ եկեղեցին կենդանի Աստուծոյ քաղաքն է, (Եւս. Ժ. 22) Փրիստոս անոր քաղաքապետը կարող է զայն ընդդէմ հինգ ոտարանական պաշտպանելու, ըստ որում՝ օխողրեալ քաղաք (է՛ նա.) և ո՛չ լքեալ է. (Եւս. Լի. 12) Վերջապէս Ս. Գրոց մէջ ինչ նմանութեամբք և այլարանութեամբք որ նկարագրուած են Փրիստոս և Եկեղեցի, անոնց ամենեւն վրայ ալ խմատասիրելով սա՛ հետեւութեան կոչ զամբ կ'առաջնորդուինք, որ եթէ կարենայ օտարանալ ի Յիսուս Փրիստոսէ ոյն՝ որ Յիսուսի Փրիստոսի է, ըստ ընդհանրութեանն ամբողջապէս, պարտութիւն է այս առաջի զօրութեանց դժոխոց, յաղթահարուած կ'ըլլար եկեղեցին ի թշնամայն, և Յիսուս Փրիստոս թշնամայն զօրութեան զէմ կորսիոր տկարացած կ'ըլլար, փոխանակ զի խոստացած էր միշտ օգնել պաշտպանել իւր Եկեղեցւոյն իւր Աստուածային ամենակարող զօրութեամբ։ Եւ ահա իրաց բնական պահանջմունքն է՝ որ Եկեղեցին ըլլայ անսխալ և անպակասելի։

Յայն միտս համուսանէ Աստուծայը զԵկեղեցիին՝
 Սեւ և հապառաօնեան հանգստութեամբ ։ Եւ զգրտացես
 կ'ըսէ իւր Տննմանութիւն , թէ որպէս պարտ իցէ քեզ
 'ի տան Աստուծոյ շրջել ։ որ է Եկեղեցին Աստուծոյ
 սկանչանայ , սեւն և հաստատութիւնն հնարաւոր
 թեանս ։ (Ա. ՏԻ. Գ. 13) Եկեղեցին ինքնին կեն
 դանայ Աստուծոյ եղած ըլլալովը՝ հաստատան է
 կ'ըսէ հնարաւորութեան ։ անխափելի անսպառելի
 սպիտակ է վարդապետութեան ։ Եւ դարձեալ այլ
 ուր , յիշ (Աստուած) ետ գործանա առաքելայն
 զամեն մարդ տրէն , գործանա աւետարանիրն , գործան
 հոսիս և մարդաստան , 'ի հաստատութիւնն որոշոյ
 'ի գործ պաշտաման , 'ի շինուած մարմնայն Քրիս
 տոսի . . . զի մի՛ յայտ հեռէ իցենք տղայք խառն
 ետք և տառանկալք յառնեայն հողմոց վարդա
 պետութեան , խորհուրթեան մարդկան , խորա
 մանկութեանը 'ի խորհուրթիւն մտքութեան . . . ։
 (Եփե. Գ. 11—14) Այս խօսքին մէջ՝ ինչպէս յայտ
 յանգիման կը տեսնուի , անոր համար Աստուած
 հաստատոյ ուսուցիչներ դրաւ՝ կ'ըսէ Եկեղեցւոյ մէջ
 զի մի՛ յայտ հեռէ իցենք տղայք խառնեալք և տա
 տանեալք յառնեայն հողմոց վարդապետութեան . . .
 'ի խորհուրթիւն մտքութեան , որպէս զի տղոց
 պէս գիտնալար յոյշալով՝ խորհական մարտութեանց
 մէջ շատնիր . և Եկեղեցին՝ մարդոց խորհուրթեանց
 տանն հայեթն շարադրեալով զարդապետութեան
 մէջ , զխոսքի՛ իւր ողջաբխաւորութեան արարչութե
 թեանը մէջ , և ասկիպետութեանն ու տկարութե
 թեանը խորհուրթեան զո՛ր շերթոց ։ Ասկից աւելի
 յայտնի բառերով Եկեղեցին անխալ է և կրնար
 ըստել . ինչպէս կրնար ուսուցանող Եկեղեցին իւր
 այս գերազանց կոյման համար , աստուծոյն շուր . և
 այն խորհուրթն աստուծոյն շարժել և շարժել
 հոգաւորութեանն , եթէ Աստուծոյ անխալ ու

աւանդութիւնը միտ ընդ իւր ունենալար մա
 լորութեանց որդաբանքն ինն անդրանկն լինելու
 յատկութիւնը շունենար՝ զոնէ ըստ ընդհանրու
 թեանն ։

Յիսուս Քրիստոս երբ իւր ուսուցիչ Եկեղեցին
 կոչուց , և իրաւի ինքնութիւնն առաւ անոր բա
 վանդակ և կեղծեցին կոտախորհուրդ . և իւր շնորհ
 զանոնք արարչութիւն թէ մեռնեանալս այն ուսուցա
 նող Եկեղեցին անաշխատ՝ յարիսեան անոր մէջ
 պիտի բնակի յանմարա առաջնորդութիւնն անորն ,
 նոյնը Ս. Հոգւոյն համար եւս պիտեց թէ՛՝ այն ալ
 պիտի գայ 'ի Հոգւ , որ անոնց հետ բնակի յարիս
 եան , և իւր բոլոր քարոզանքը անոնց ասկե
 ցին և յիշեցնեն , զիս աղաչեցից պէշար , և այլ մե
 խիթարիչ տալէ մեզ , զի ընդ մեզ բնակեցի 'ի
 յարիսեան . . . զի առ մեզ բնակեցի և ընդ մեզ
 եղեցի . . . Յայնմ առաւ զիտասկից դուք , զի ետ
 'ի Հոր իմեմ , և դուք յիս , և ես 'ի մեզ . . . ։
 Չայս խօսեցալ ընդ մեզ՝ մինչ առ մեզս եմ . իսկ
 միտնարին Հոգին Կուրբ՝ զոր առաքեցէ Հայր
 յանուն իմ , նա ուսուցէ մեզ զանեայն որ ինչ
 ասացի մեզ , և յիշեցուցէ մեզս ։ (Եփե. Գ. 15
 —18) Ըստ իւր բնակեցի ի յարիսեան , ինչու երբեք
 չաւտուի մեզնէ , որ դուք բնաւ չմոռնալով վարդ
 արարչութիւններն և շնորհքն անոնց մէջ գայեթե
 լով նա ասուցէ ինչ խորհուրթն՝ որ մէջ ասուցի մեզ
 ասմաներու միայն վարդապետելու աստուածաբան
 ներսն ուսուցէ այն պիտի ալ մեզնի , և յայնորդայն
 թէք 'ի Հայր , Հայր մե , գործ մե և ես 'ի մե , ան
 բանս . անկից աւելի ինչ ալ տրէր ըսել Յիսուսին՝
 Եկեղեցւոյ անխառնութիւնը հասկցնելու համար ։
 Զկրնար ըստել թէ Քրիստոսի այց խառնալը միայն
 Աստուծոյ էր , քանի որ մե՛կ 'ի Կորնթ . աւետարն

զմեան տառաք, յաշխեան բառերը՝ անտարակոյտ միայն Առաքելոց համար չէր գրուցեր Քրիստոս, որք հազիւ յետ համբառնալոյն Քրիստոսի կէս դար կատարելոցն էին զեղծելն։ այլ նաեւ բոլոր անոնց յարողաց՝ բովանդակ ուսուցանող էին ինքեցեոյ ընդհանրութեան համար կ'ընէր, որք ընդ ամենայն դարս կատարելոց էին անձերանայի։ Եկեղեցին՝ միշտ անդակասելի և միշտ յաղթական ընդդէմ զորութեանց անդնդոց։ «Ոչ ծերանայ Եկեղեցի, ոչ նուաճի, և ոչ ի դիմամարտից յաղթահարի»։ Քանիք Քրիստոս վստե նորա շարքարեցաւ, դրուելը զոխոց զնա մի՛ յաղթահարեացենք։ (Ուրեք՝ 1-6-րդ Զոֆեւ)։ «Գլուխն է արեգական շինանել, քան իսկ եկեղեցւոյ խաւարիչ։ (1-6-րդ Գլուխ)։ Եւ չիմուք նորա եղեալ են ի վերայ հաստատուն վրի»։ «Ոչ ներքինը չարժեք կարեն, և ոչ վերինը դրուեցուցանել»։ և զոր երկինք և երկիր ոչ գողացուցանէ, մի՛ որ ի մարդկանէ խրոխտացի յաղթել նմա։ (Եւէմէ՝ Եւէմէ-1-րդ)։

Հաւաքելով զայս վայր գրուցուածները՝ Եկեղեցին անխալ և անսակասելի է, Նախ անոր անսխալութեան մի միայն պատճառին համար՝ որ է Ս. Կրորդութիւնը, աղիւր յաւիտեական ճմարատութեան։ Հայր Աստուած կը արէ գրիտոնեայ իւրական ճմարտութեամբ։ (8-րդ ԺԵ.) Որդին Աստուած՝ զամենայն առեւսր բնակէ ընդ նոսա՝ մեղեւն ի կատարած աշխարհի։ (Մատթ. 10-րդ 20-րդ) և Հոգին Աստուածեղն՝ առաջնորդէ նոցա ամենայն ճմարտութեամբ և յիշեցուցանէ և ուսուցանէ նոցա զվարդապետութիւն Յիսուսի Քրիստոսի։ (8-րդ ԺԶ. 13-րդ) «Քեզ ո՛վ Եկեղեցի (կ'ըսէ Լուսնորեացիք) առաջնորդէ արեւ ընդդէմ, քեզ առաջնորդէ մեղքն քննարուցիս մէջն Աւետարանական Քրիստոս»։ (1-4-րդ Գլուխ-1-րդ Եւր. 42-րդ) Աւտի Եկեղեցւոյ անխա-

լութիւնը կը դառանիլ ոչ թէ այնպէս որ զայն կը պահպանեն ի մարտութենէ անոր անդամակից եղող սխալական մարդիկ՝ յապագա։ այլ Ս. Կրորդութեան ինքնին իւր Աստուածային ուսուցիչ կատարեալ մարտութեամբ և անսխալական արութեամբ կը պահպանէ անոր մէջ և անոր հովիւներն ալ հեռի կը պահէ մարտութեան հովիւրէ։

Բ. Ամսալ է Եկեղեցին ըստ առակային, որ է ճմարտութիւն առ հասարակ Քրիստոնէական Լրտիկ՝ բովանդակեալ Աստուածային Յայտնութեան, ցո՛ւթ Ս. Գրքս, և Ս. Գրութիւնը երաշխաւորեալ վստեական անսխալութեանց Առաքելոց և Հայր Սրբոց գրոց մէջ։ Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը Ս. Գրութիւնը յայտնեալ ճմարտութեանց մէջ է, անկից անդին սխալական է, զի Առաքելալը նշովիւր կ'արդ երբ Ս. Գրոց յայտնի քարոզածէն աւելի բան չհետաքոնէ և չքարոզէ։ (Գալ. Ս. 8-9-րդ) Հոգին սուրբ ալ Եկեղեցւոյ առաջնորդութեանը համար Եկեղեցւոյ մէջ կը բնակի նէ՛ կ'ըսէ Յիսուս Քրիստոս, անոր համար է որ ղեւուցէ մեզ զամենայն՝ որ էւս առաջնէւ, և յիշեցուցէ մեզ։ (8-րդ ԺԳ. 28-րդ) Նոր յայտնութեանց, նոր վարդապետութեանց չափի առաջնորդէ, միայն Յիսուսի քարոզածներն տրեմն ախտի սովորեցնէ և յիշեցնէ։ ուստի թէ որ Եկեղեցեաց մէկ Ս. Գրոց սովորեցուցանէ զուրա՝ առանց Ս. Գրոց վկայութեան բան մը ուղէ հաստատել կը սխալի։ Նվաճապէս արտաքին զիտութեանց մասին, ինչպէս են իմաստասիրական՝ արհեստական՝ բնական՝ աշխարհագրական՝ չափաբերական և ճմարտութեանց մասին՝ սխալական են, և սխալեցան շատ Եկեղեցիներ։ Հռովմի պապերն ալ՝ Գալիլէոսի գաւառին մէջ. ըստ որում այս գիտութեանց հիմունքն ու ապացոյցները՝ մարդկային համեմատն ու վկայութիւնը բերել են, և ոչ Աստուածային բանն ու վկայութիւնը։

Գ. Անխաղ է Եկեղեցին ետեւ ըստ պաշտօնէիցն, որք իրենե քործիր են Ս. Հոգւոյն անոքը՝ յառաջանելն զգնմարտութիւն և ի պաշտպանելն զԵկեղեցի ի մարտութեանց։ Ա. վասն զի յառկալն ուսուցիչ կարգեալ են նորա ի Տէառնէ դատարան ըստ զԵկեղեցի ի հաւատաւ, զ՝ Բ. ինչն նաաքապետն քաջ ի սովորել և առաւելել յաշինչն եղեց լուրջօք քաջին՝ Խրիստոսէմբ ճարչան։ (Եփես. Գ. 14.) Բ. վասն զի փրկչին խոստացած գերբնական օգնութիւնները՝ ըստ մեծի մասին Աստուծոյ և անոնցմէ կացուցեալ իրենց յաջորդաց և Եկեղեցւոյ պաշտօնէից կը պատշաճին։ Եւ Գ. վասն զի չէ թէ Առաքեալներն կամ անոնց յաջորդ պաշտօնէութիւնն անհատ մէկը կամ մէկ քանին առանձինն անօրոյ են, այլ բոլոր ուսուցանող Եկեղեցին՝ հաւաքապետաւալ՝ ըստ սրբաւ Բրիտանոս իւր յախտեմամբն բնակութիւնը՝ Եկեղեցւոյ, և Ս. Հոգւոյն եկաւորութիւնն ի գործակցութիւն՝ չէ թէ աշակերտներն մասնաւորի մը՝ Պետրոսին կամ Յովնանին, և կամ անոնց յաջորդներն առանձին մէկու մը կամ դասի մը յաջորդութեան՝ Հռոմի պապերուն կամ Էքմիսմնայ կաթողիկոսներուն խոստացած, այլ իւր բոլոր աշակերտաց գումարին, որով նաեւ անոնց յաջորդաց՝ հաւասարապէս՝ հաւաքական իերպով քանզի այն օգնութիւնը կը խոստանար Ս. հաստք տարածելու և պահպանելու պաշտօնին համար և որովհետեւ այն պաշտօնը չէ թէ անոնցմէ միոյնն անոր ալ անին յատկապէս՝ այլ բոլորին բոլորապէս կ'աւանդէր, ապա ուրեմն այն օգնութիւնն ալ չէ թէ անոնցմէ միոյնն՝ այլ բոլորին բոլորապէս կը խոստանար։ Եւստի անոնցմէ մեկուով կընար Պետրոս առանձինն իւր Տէրը օրհնել, Թովմաս՝ թեոքոսիաւորի, Պողոս և Բարնաբա՝ Կիւրի։ (Թմ. ԺԷ. 23. Ի. 25. Գործ. ԺԵ. 30.) և Ստեփաննոս Զ.

Փորնուոս, Ռոմանոս, Քեղոպոս և Բովնանեւ քաշտպետ ալ կրնային իւրար նշովն, իրարոս մարմին գերեզմաններն դուրս նանել Տէրեր գեոր նեւանել, և զիւրաքին Տէրերն հանել պատուով ի տապալն հանգուցանել։ Բարգէն և Ելլը կաթողիկոսներ ալ Քաղկեդոնը մերժել կամ ընդունել։ այլ անոնցն Եկեղեցին բնաւ չէր խախտուր և անասան անփրկով հաստատ կեցաւ ու մնաց միշտ՝ իւր անմկար առաջնորդութեանը մէջ. և միշտ դատապարտեց իւր առանձնաւորաց մարտութիւնը՝ թէ՛ պապերունն է եղիւր և թէ՛ այլոց։ Արեւմտ հաւատոյ վարդապետ անթիւանց իրողութեանց մէջ ընդ հանուր Եկեղեցւոյ ներկայացուցին՝ քովանդակուստացանող Եկեղեցին է, և ոչ թէ անոնցմէ մէկը, քանզի և կ'արտահանէ՛ հակառակ Ս. Գրոց Հռոմեայ պապը՝ որ ինքն ինքն ըլլայ, դատարար առնելով։ Բոլորը քովանդակաւ կ'ապւն ի միութեան ժողովեալ՝ ապաւ են մարտութեանց վտանգի մէջ ինչպէս, քայց միշտ առաջնորդութեամբ Ս. Գրոց, Առաքեալիւն վաւերական աւանդութեանց, և Հորց վարդապետութեանց հաստատելոց Ս. Գրովր։

Այսպէս ճանչցաւ միւս Եկեղեցին. և կարեւոր պարագայներու մէջ՝ երբ հաւատոյ ծանրակշիւ խնդիրներ երեւան եկան, չէ թէ առ այս որ կամ այն որ հայրապետ մասնաւոր Եկեղեցւոյ զինքին այլոց մասնաւոր եկեղեցւոց հայրապետք, այլ իւրաքանչեւ խորհրդակցելով իրեն ի վերին և ի գերագոյն ասեան՝ Տէրեկական ճողովոց ղիմեցին, որ միակ անրողութիւն ասեանն է դատողական ամենայն խնդրոց հաւատոյ, և ծայրագոյն անօրին անկայն կրօնական իրաց հաստատելոց, որոյ դատաւանդին տակ կ'ընտան թէ հայրապետք, թէ՛ պապք, թէ՛ եպիսկոպոս և թէ՛ երկեք. և որոյ վճռայն անստատոյց պարզապէս հերեւեպիւս կ'ըլլան։

մարմինն յողիւք և խաղաղեաք տառաքերեալ և խառնեալ՝ աճէ գոճուիկ Աստուծոյ ։ (Կդ. Բ. 18) ։ Պարտէ լերուք, մի՛ որ իցէ որ ցանկ կողորոյնի՝ հարտարժուութեամբ՝ և անոք խաբէութեամբ, որք ըստ մարդկան աւանդութեան՝ և ըստ տարերց աշխարհս, և ոչ ըստ Յիսուսի Քրիստոսին ։ (ԱԳ. Բ. 8) ։ Ըստ այսմ անտեղ ալ կր բնէին Աւարելոց բարոյութիւնը ։ և եկէ՛ն անասիր օտար երեւցած բան մը լսէին անոնց բարոյութեանց մէջ, ըստ մը ընդհանուր ժողովոյ կը դիմէին ։ Բերացի չըկայք Պողոսի և Երկայի բարոյութեանքը Քրիստոսեայ դարձեր էին ալ նէ, անոնց բարոյութիւնները միշտ Ս Քրիստոսե մէջ կը բնէին թէ՛ ճիշտ բաժնետէն պէ՛ս է մի, (Կդ. Ժ. 10-14) ։ մի՛ գուցէ հակառակ ճշմարտութեան բան մը ստիպեցնեն ։ Անտիոքացի Քրիստոսեայք անտեղի գտնելով Պողոսի և Բառնարայ Մովսիսական խորութեանց դէմ բարոյեցնին, ի՛նչեւ Պողոս աւակերտած Քրիստոսեայ եղած էին, ո՛չ Պողոս ո՛չ ալ Բառնարաք եկեղեցւոյ բացարձակ ժողովոյ չհամարեցին, բոլոր Ասաբելոց վրայ իրան՝ ճշմարտութեան սիւնն և հաստատութիւնն եղող ընդհանուր ժողովին դիմեցին ։ (ԱԳ. Ժ. 1-5) ։ Ասանկ ըրին պետքսին համար ալ՝ ի չըկէ՛ց դարձող երեսուցեանցը, երբ ընդդէմ ստիպութեան՝ աւնոր հեթանոսի տունն մտնել և հաց ուտելը լսեցին, անիւ՛ ժողովոյ և անկէջ չըսին՝ անդատանութիւն ըրին անոր համար Ասաբելոց ժողովին ։ (ԺՄ. 2-4) ։

Ասաբեաներուն դարձն ետքը եղիսկոյութունը իրենց վիճակներուն մէջ նոյնպէս ինքիշխանաբար էին վարուելք ։ միշտ ըսանաշխարհ խորհրդով կը գործէին ։ Փխանութիւնս այս եղիսկոյութանց հետէն էր ստեղծուիլ ի տիրապետութեան և ի բռնաւորութեան ։ սիրոյ իմն պետութիւն էր նոյնպէս ։ ա-

մենայն վիճակաւ որք եկեղեցւոյն հաղորդ էին իշխանութեան եղիսկոյութն, դի՛ ոչ մեծ ինչ առնէր առանց խորհրդոյ նոցա, մանաւանդ երկացանք՝ որք իրեն Ժերակոյտ իմն էին եկեղեցւոյ ։ . . . Իսկ յորժամ եղիսկոյութն իխիւք առնել ինչ կամ ուսուցանել ընդդէմ Ասաբեական աւանդից, չը լսէին այնմ առաջադէմը երկցանք և սարկաւազաց, և աղղ առնէին նմա սիրտըսար, և յանաատել նորա՝ բողոքէին առ այլ հայրապետս, և ապա անհատան լինէին գեմանէ՛ ի ժողով եկեղեցական ։ (ՁԵԼԵԼԻ՛ Ի՛ ԿՅԵԾԻ՛ ՄԵԼԻ՛ ԳԵԼԻ՛ ԽԵԼԻ՛) Ի՛նչ որ քառասունամե ժողովքով վճարել չէին կրնար, վիճակային դաւառային ժողովներով վճարել կը վաճէային, անոնց մէջ ալ լուծել յաւնդելու համար՝ առանձին մանաւոր եկեղեցեաց հայրապետներու հետ իշխակցելով անոնց ալ կարծիքները կ'ուզէին ։ անով ալ շշտօղէր նէ կամ ի՛նչ որ այստղ մօլորութիւնը հանրական էր նէ՛ Տիեզեքական ժողովոյն կը դիմէին, որ վերին և գերադէմը դատաւորն էր յամենայն իրս հաւատոյն և վարդապետութեան ։ այս ժողովոյ մէջ կը բնտնէին ամեն մօլորութիւնը և հերակիստութիւնը ։ այս ժողովոյ մէջ կը դատուէին ու կը դատադատուէին հերեախիտք իրենց հերեախիտութեանք, և հերեաւաք իրենց ընթոստ իշխանախիտութեանք, այս ժողովն և միայ՝ այս ժողով՝ դանտը կը ետրէր տապալտու Հոգւոյ յն կամ ուղիկ եկեղեցւոյ հաղորդակցութեան և այնու հետեւ անտը իրեն Գ՛հեթանոսն և զմաքսաւորն կ'ըլլային համարել եկեղեցւոյ առջեւ ։ Այս ժողովն և միայն այս ժողովն կը բնէր կը դատէր հայրապետաց դէմ կամ անդատանութիւններն ու բողոքները ։ այս ժողովն և մի միայն այս ժողովն կը բնէր և կ'որոշէր նաեւ Ասաբեական և Ասաբնորդական՝ Պատրիարքական և Մետրապօլիտական

Աթոռոց սահմանները և Կեդեախնոս Հռովմայ հայ-
րապետը այսպէս կը նկարագրէ այս ժողովոյս զօ-
րութիւնը և իշխանութիւնը՝ Եփեսոսի Տիեզերա-
կան Ս. Ժողովոյ Հարց դրած Թղթին մէջ, «Եպիս-
կոպոսաց ժողովը Հոգւոյն սրբոյ ներկայութիւնն
ունի իւր մէջ, ժողով մը սուրբ է և պէտք է յար-
գել զայն, որովհետեւ Առաքելոց համագումար մի-
ութեան երեւցուցին է։ Տէրը միշտ Առաքելոց
հետ եղաւ անբաժանելի կերպիւ, ինչ սովորեցուց ա-
նոնց ինչ որ ուրիշներուն սովորեցնելն հարկաւոր
էր։ այնպէս որ՝ ինչ որ Առաքելայեքը կը խօսին,
ինչ ալ անոնցմով խօսած կըլլայ։ Առաւջանելու այս
պաշտօնը բոլոր եպիսկոպոսներուն ածանցեալ է։
ամենքս ալ կը վայելեմք այս շնորհը ժառանգական
իրաւամբք։ ամենքս ալ կ'ըսեմ՝ որ փոխան Առա-
քելոց կը քարոզենք զանուն Տեսուն զանազան աշ-
խարհաց մէջ, ինչպէս որ կ'ըսէ՝ երթալք յաշխարհ
ամենայն, և քարոզեցէք։ Գիտեմք՝ որ, Եղբարք,
այս ընդհանուր հրամանը առած եմք։ և Յիսուս
Քրիստոս կը պահանջէ որ ամենքս ալ միարան այս
պարտքը կատարելու աշխատենք։ Ամենքս մեզի յա-
ջորդարար եկած աշխատութեան մասնակցելու
պարտաւոր եմք։

Այս վերին անրոգորելի աստեանը՝ կ'ըսուի Տիե-
զերական Ժողովը։ Վասն զի բոլոր Տիեզերական Կա-
թոլիկ Եկեղեցւոյ գլխաւոր մայր Աթոռոց Հայ-
րապետները (կամ Առաքելոց յաջորդ Հայրապետ-
ները)՝ իրենց ստորակարգեալ եպիսկոպոսաց վար-
դապետաց կամ քահանայից և սորկաւագաց հետ
մէկտեղ հոն՝ ի մի կը գումարուէին, անձամբ ներ-
կայանալ շիրցողներն ալ երեսպիտաններ՝ և կամ
զրոյժ լինելիս խորհրդոց վրայը իրենց կարծիքնե-
րն կը խօսէին, որով այն ժողովքը ամբողջ Տիե-
զերական Եկեղեցին՝ հետեւորար և ըստ ասից Կե-

ղեւորներս)՝ Առաքելոց համագումար միութիւնը կը
ներկայացընէր և վասն որոյ հարկ էր անհրաժեշտ
բոլոր Առաքելական մայր եկեղեցեաց Հայրապետը
անձամբ կամ ներկայացուցչը և կամ զրոյք հա-
ղորդ գտնուէին այն ժողովոյ գործոց, ապա թէ ո՛չ
լիովին Տիեզերական էր կրնար կոչուիլ այն ժողովը։
և բացակայ գտնուողը՝ Եթէ իրեն լուր տրուած
էր և կամ ուշ հաղորդուած էր հրահէրը, բողո-
քելու և անոր որոշումները իբրեւ Տիեզերական ջրն
դուռնելու իրաւունք ունէր միշտ։ — Եպիսկոս երեք
Տիեզերական Ս. Ժողովները որ ՚ի Կիլիկի, յԵփեսոս
և ՚ի Կ. Պօլիս գումարեցան, զորս և մերս Հայաս-
տանեայց Եկեղեցի կ'ընդունին և կը տօնէ, այս պա-
մանները ամենն ալ պահած են. բայց անոնցմէ
եղբրները՝ Քաղկեդոնին և միւս Արեւելեան և Ա-
րեւմտեան ժողովները Տիեզերական չեն և Տիե-
զերական չեն կրնար ալ ըսուիլ՝ զոնէ Հայոցս հա-
մար։ Վասն զի Տիեզերական Եկեղեցւոյ ամբողջա-
ցուցիչ մէկ մասն ալ Թաղէոսի և Բարդուղիմեայ
Աթոռն ըլլալով, և անոնց Աթոռակալը Հայոց մեծաց
Մեծ Հայրապետը կաթողիկոսն ըլլալով, այն մեծ
Աթոռէն՝ որ մայր եկեղեցի էր այլոց Ասիական աղ-
ջաց Ասորոց վրաց եւ, ո՛չ ղը ներկայացուցիչ կար
այն ժողովոց մէջ, հրաւէր ալ չկար անոնց, որ ի-
րենք ալ չկրնային երթալ նե՛ղ գէթ երեսպիտանօր
և կամ գրաւոր հաղորդակցութեամբ գործակից
գտնուէին։ Այո՛, անուրանալի է թէ անոնք մեծ
ժողովներ էին. այս ալ անուրանալի է թէ բառին
կատարեալ նշանակութեամբը Տիեզերական ալ
չէին, այլ Հոռոմէական Արեւելից և Արեւմտից Ե-
կեղեցեաց յատուկ ընդհանուր ժողովներ էին. ուստի
և Հայաստանեայց Եկեղեցին ո՛չ սկիզբէն՝ ո՛չ ալ
վերջէն զայն ընդունած է. ո՛չ կը տօնէ, և ո՛չ իսկ
տօնելու կամ ընդունելու պարտաւոր է։ «ԶՔաղ-

կեդոն ո՛չ գիտեմ, և ո՛չ զլեւոն ճանաչեմ, կը գոչէ Գրիգոր Տղայ՝ Ս. Թադէոսի և Բարդուղիմայ Աթոռակալը, իսկ եթէ բարիք են՝ անձանց և ժողովրդեանն, և եթէ չարք՝ անձանց և ժողովրդեանն : . . . » (Ի Պատմ. Տարեգրք)։ — Արդարեւ երբեմն երբեմն Յունական բունութիւնը գուցէ գործեց Քաղկեդոնը Հայոց որդեգրել, և եղան կաթողիկոսներ որ ազգին քաղաքական նեղ կացութիւնները ընդարձակելու՝ կամ գէթ ազգին ոգի կլանել տալու համար յերեսաց մոլեղենակրօն բունութեանց նոցին՝ ձեռք դարկին ժողովրդերով սահմանեցին ընդունել, բայց ստորակարգեալ Եկաթիկոսութեանը իրենց Աստուածային իրաւունքը՝ ի գործ դրին բոլորելով առայն, որ և միշտ անգործադրելի մնաց ի նոյն . . . :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ, ՀԻՄՆ ԵՒ ԳԼՈՒԽ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ճարտարագիտ, հիմն և գլխի թէ՛ պէտեւ ուրիշ ուրիշ իմաստներով մէյմէկ որոշ բան կը յայտնեն, բայց այլաբանութեան դիտած միեւնոյն նկատմունքով կը նշանակեն Եկեղեցին՝ ի գոյութիւն բերել, հարարել և դահլանել դոքսաւոյն :

Այս պատճառը մի միայն կրնայ ըլլալ և ոչ աւելի, ինչպէս և մի միայն է, այն ալ Արարչապետն Աստուած է՝ որ երբ զմարդ արարչագործեց, զանիկայ Լրօնից ուխտերով իրեն հետ կապելովը՝ Եկեղեցւոյ դոյութիւնը ծնաւ ձեւեց և կերտեց, — Եկեղեցին իբրեւ չնք մը նկատելով՝ անոր հիմը այնպիսի տոկոսն հաստատութիւն մը պէտք է ունենայ, որ այն ահագին ամբողջ չէնքը վերամբառնալու կրե-

լու և անոր ամբողջացուցիչ մասունքը՝ ի միութեան (անկործան) պահելու զօրէ բաւէ . անանկ որ՝ մի միայն հիմը տեղէն բառնալով չէնքը չկարենայ յոտին կալ, ըստ ամենայն մասանցն քայքայուի . և ըստ այսմ մի միայն արարիչ Աստուած (կամ որ նոյն է՝ Յիսուս Քրիստոս) կրնայ ըլլալ և է հիմ Եկեղեցւոյ : Զի բոլոր Եկեղեցին հաւատովք մարանեալ շաղկապեալ հաւատոյ պահանջներով միայն հիմին վրայ կապուած հաստատուած ըլլալով, ըսել է հաւատոց առարկայն է այն հիմ ըսուածը, և ահա հաւատոց առարկայն ալ՝ միայն Աստուած (կամ որ նոյն է՝ Յիսուս Քրիստոս) է : (Ա. Պետ. Բ. 4—8 : Եփե. Բ. 13—21) : Նկատելով եւս Եկեղեցին իբր մարմին Աստուածային, անոր գլուխը անհար է որ մահաւնացու անբաւական տկար որ ըլլայ . միայն Աստուած (կամ որ նոյն է՝ Յիսուս Քրիստոս) է գլուխ Եկեղեցւոյ, որ միայն բաւական է այն մեծատարած հանրածաւալ մարմինը սնուցանելու : (Կռ. Բ. 18—19) : Զի Եկեղեցւոյ մարմնոյն սնունդը երկնաւոր շարժարարութեան ըլլալով, Յիսուս Քրիստոս ինքն ըսած է թէ ինձմէ զատ ուսուցիչ չկայ, և դուք ամենքդ ուսումնակից եղբայրներ էք : (Մատթ. Իգ. 3—11) :

Այս երեք տեսութեանց նկատմամբ եւս ճիշդ այսպէս կը վարդապետեն Ս. Գրիգոր : Ըստ առաջին տեսութեան՝ թէ Եկեղեցւոյ ճարտարապետը չինոզը Յիսուս Քրիստոս է, ինքն իսկ յօժեալն է՝ ըսէ . « Ի վերայ այդք վիմի շինեցից գեկեղեցի իմ » : (Մատթ. ԺԶ. 18) : և Պօղոս . « Աստուծոյ արդիւն էք, Առաջն շինե՛ք էք . ըստ շնորհացն Աստուծոյ որ տուեալ են ինձ, իբրև իմաստուն ճարտարապետ հիմն եդի, բայց ալ՝ ոչ շինե՛ք : (Ա. Կորնթ. Գ. 9—10) : Նոյն Պօղոս երկրորդ տեսութեան համար ալ կ'ըսէ . « Հիմն այլ որ ոչ կարէ դնել քան զեդեալն որ է Յիսուս Քրիստոս » :

(հաւել 11.) Եւ երրորդ տեսութեամբ կ'ըսէ. «Եւ զնա (յի զՅիսուս Քրիստոս) եղ զլուխ 'ի վերայ ամենայն իրիք եկեղեցւոյ, որ է մարկին նորա, լը-րուան» որ զամենայն յամենայնի ընու : (Եփես. Ա. 22.) «Եւ նա է գլուխ մարմնոյ եկեղեցւոյ, որ է սկիզբն՝ անդրանիկ 'ի մեռելոց : (Կուս. Ա. 18.) Հե-տեւեալ խօսքին մէջ ալ համանգամայն այս երեք տեսութիւններս ալ կը բովանդակէ : Այստեհետեւ ո'չ էք օտարք և պանդուխտք, այլ քաղաքակիրթ սրբոց, և ընտանիք Աստուծոյ : Իննեակք 'ի վերայ հիման Առաքելոց և մարգարէից, որոյ է գլուխ անկեանն Յիսուս Քրիստոս : յորում ամենայն շինուածն յօդեալ և պաշտօնեալ աճէ 'ի տաճար սուրբ Տէրամբ : յորում և դուք ընդ նմին շինիք 'ի բնակութիւն Աստուծոյ Նոզով : (Եփես. Բ. 19—22.)

Բայց երկրորդական տեսութեամբ մարգարէք ևս և Առաքեալք, և Հայրապետք եկեղեցւոյ և վարդապետք՝ կրնան ճարտարապետք, հիմունք և գլուխք ըսուիլ, իբրեւ գործիքք որովք եկեղեցւոյ շէնքը գործեցաւ :

Ինդրոյս յարակից խնդրոց և պարագայից վըրայօք հետեւեալ զվստյն մէջ պիտի խօսիրք :

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

Եկեղեցւոյ կառավարութիւնը՝ ինչպէս որ նախորդ զվստց մէջ տեսանք, ըստ սահմանադրելոյ Փրկչին ուսուցանող եկեղեցւոյ ամբողջութեանը յանձնուած էր և ո'չ թէ անոնցմէ մէկուն կամ մէկ բանին, և կամ ինչպէս պապերը կը մոլորին ըսե-

լու, թէ Յիսուս Պետրոսին յանձնեց եկեղեցւոյ կառավարութիւնը, պապերն ալ Պետրոսի յաջորդներն ըլլալուն համար՝ եկեղեցին՝ պապին թագաւորութիւնն է. պապը միայն զանկապ կառավարելու, ուսուցանելու, դատելու և պատժելու զերազոյն իշխան է Աստուածային իրաւանց՝ զոր Ս. Պետրոսէն ժառանգութեամբ ունի. կամ թէ ինչպէս անդրալեւնեայք կը հայոյնեն, ինչ որ է Աստուած յերկինս, նոյն է և պապը եկեղեցւոյ : Բայց եկեղեցին՝ Աստուածային անդին արեամբ օժտեալ Քրիստոսի անարատ հարսը՝ Բարիքոնի մեծ պառնիկը չէ. կը ճաննայ իւր անեմահփեսայն Քրիստոս, հաւատարիմ է անոր ցմահ, թէ՛ եւ Բահաղու ամբարիշտ պաշտօնեայք կանչին կոնչեն նորմիներ թափելով այս Աստուածային Հարսին գլուխը՝ թէ ճշմարիտ Քրիստոս Հռովմի պապն է (1) . . . : Սոս-

(1) Այսպէս կը հայտնի ելլաւ ինչ ինչ լուրս ինչպէս թեան զպրօքը՝ երկնս նշովեալ բերանով. « Եւ ինչպէս է ևս, իր արարածն փրկանալուն (այսինքն արարին) » - յիշէ ժող. . . : Բովանդակ Բերնատի եկեղեցին մէկ Թագաւորութիւն մըն արարան Բահանապետեան « ԱՍՏԱԾՈՑ ՏԵՂԱՊԱՅԻՆ » իշխանութեան տակ. և ինչ ճշմարիտ Աստուծոյ իշխանս, և ծնողի՝ որ Հռովմի Եպիսկոպոսը, իբրեւ Գերագոյն Եպիսկոպոս՝ Եպիսկոպոսաց և Բահանապետաց ուղղիչ և կառավար ըլլալ, և զԵպիսկոպոսները ձանկայ և հաստատել. որովհետեւ Աստուած՝ կարգաւորութեան Աստուած է, և Աստուածային իրաւանց է՝ որ միայն միայնոյ կամեղիկէ և Առաքելական եկեղեցւոյ մարմինը մի միայն կառավարութեամբ և ընդհանրապէս նախնապետութեամբ մի ամբողջ պիտի բաժնի, հարկաւ կը հեռուի որ նոյն մարմնոյն մէջ չփնտրուի (այսինքն դուք) « Եւ Աստուծոյ իշխանս ըլլալ, և իր պարտքը կառարկելու հարկաւոր բաներն 'ի գործ զնկելու զբարեկեցութեան ունենայ. . . : Դասն զի հրեշտակաց և մարդկան Տէրը մեզ 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս երկրի կը խօսի, որն որ ո'չ թէ հրեշտակաց հոգի, քանզեկոց իր նոր ուղիարէք » (Եփես. Բ. 3.) Իր եկեղեցին, հայապ ողջութեան Արարանու բունն է հայրս. (Ագ. 16.)

աստիճաններ յեկեղեցւոյ (Կ՝ ԷԻ Ժ. Աստուծոյ եկեղեցւոյ) Ապա թէ և եկեղեցւոյն ոչ լուիցէ, եղեցիք իբրեւ զհեթանոսն և զմարտաւորս։ Ամէն ասեմ ձեզ. զոր կապեցէք յերկրի, եղեցի կապեալ յերկինս և զոր արձակեցէք յերկրի՝ եղեցի արձակեալ յերկինս։ Դարձեալ ասեմ ձեզ. եթէ երկու 'ի ձեզնի միարանցեն յերկրի վասն ամենայն իրաց, զինչ

Paulus III. Pontifex Opt. Maxim. in terris Deus. այսինչն՝ Պօղոս Գ. Ամենաբարեմ Ամենաբարձրեալ Քահանայապետ։ Աստուած յաշխարհիս։ Գրեցաք պատիւն Պանծադրելին մէջ ալ (Գլխ. Զ. Գլ. Է.) ասանկ գրուած է. « Զե. թէ մարդ ալ Աստուած է՝ որ կը գտնէր զանոնք, զորս Էստիցայ ջաշանայապետը կը կարէ եկեղեցիներն։ Աստուածանային իխորնութիւնսքսք, որ Իմըն չէ թէ լ' « Էրեմ » - « ԶԵՄԱՐԻՏ ԱՍՏԱԹՈՍ » - « Ի Էրեմ » (Qui non gerit vicem puri hominis sed veri Dei) Արդեօք անորեւութեան մարդը՝ որ Աստուած պիտի անուանի և Աստուծոյ սամարը պիտի նստի, ասիցաւ եկի՝ հայնցու թիւն պիտի ընէ, ասիցաւ եկի՝ որդապնծութիւններ պիտի գործէ։ . . . Աստուած իմ, զո՞ւն պահես ջու. փորթիկ հասցայս պատահող գաղանկն։ . . . Հոս կը գնեմք Պօղոս Առաքելուն Արեւմտեան Էրեմայ թիւններէն ալ, անոնքու հա՛մար թէ ալ ասորսոյս կը մնա՛ր բնու. որ անիցայ Հուսիսի պարտը չըլլայ։ « Երեմի եկեղեցի ասպարհութեանս և յայնանցի մարդէն անորեւութեան » որդին կորստեանս, հակառակորդն հպարտացեալ 'ի վերայ ամենայնի՝ որ անուանեալ իցէ աստուած կամ պաշտօն մինչեւ նստիլ նստ 'ի սամարին Աստուծոյ, և ջուցանիլ զանոնք թէ իցէ աստուած. . . . Զի փորձուքուն անորեւութեան արքան իսկ զորանայ. բայց յայնժամ, մինչ 'ի մէկոյ բարձրի որ այնմէ գնի. և այսոյ յայնանցի անորեւն. . . . որոյ գորտաւոր լոտ տալէն յաւիտեան աստուանիս. . . . և վասն այնորիկ աստուծոցն նոցա Աստուած աղիցցուցիւն մեղարարեալն՝ հաւատալ նոցա աստուծանն. . . . զի ցատուպարտեւոցին ամենեքեան որ ոչ հաւատալոցն իշխարարեալն, ոչ համբաւն ընդ անորեւութեանն » (Ռ. ԹԻ. Բ. Զ—11)։ Աստուծայեւ ուրիշն՝ արքան Հիւրարիտի՝ Լիւթերիոս մեղարար պատիւն զիմ արձակած նորոգք այս անորեւութեան իտեղսն ուր է Հոսոյ արձագանքներն զիմնակը գործելիք ըսելով. « Եղբայրս ձեմ զքեզ, Լիւթերիոս. (յամեն Գր. Թրքանեան) և ջու. չոր ընէ ընէ զքեզ, երկինս կը նորոգի, երես կը նորոգի զքեզ, մեզապարտը Լիւթերիոս՝ Գաղեթում անս։

և խնդրեցեն՝ եղեցի նոցա 'ի Հօրէ խնկն որ յերկինսն է։ Զի ուր իցեն երկու կամ երեք ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես 'ի մէջ նոցա » (ՄԻԹ. ԹԲ. 18—20)։

Հոս ահա յայտնի է կերեւայ որ Յիսուս Քրիստոս եկեղեցին կառավարելու վերին իշխանութիւնը աստանձինն ընաւ և ոչ մէկու կու տայ։ Աստուծանող ընդհանուր եկեղեցւոյ կու տայ վերին դատաւութիւնը, զայն կը ստանանէ անբողոքելի ատեան, և անոր վճիռին պէտք է անսայ կ'ըսէ բովանդակ Տիեզերական եկեղեցին։ Եկեղեցւոյ ամենէն թեմեւ յանցաւորութիւնն ալ՝ ինչպէս է ընդերին զիմ գործուած յանցանքը, հրաման չապր առանձին մէկ Առաքելոյ մը որ դատէ և պատժէ. կը հրամայէ որ նախ զիւր ընկերը խրատէ միմակ եղած ասեմներին. չըլլայ նէ՝ մէկ երկու վկայներու հետ, որ ըսէ, որ անոր յանցաւորութիւնն ու անդղութիւնը վկայեք հաստատուի. ետքէն ալ 'ի մէջ ուսուցանող եկեղեցւոյ լսօսէ, կ'ըսէ, եկեղեցին թող զայն խրատէ. անոր ալ անաստէ նէ՝ յայնժամ ըեզ իբրեւ հեթանոս և մարտաբար վիճի եւ, անոր յանցաւորութիւնը դուռն առանձին՝ եղարար՝ դատէ պատժէ չքսեր. մէկտեղ ժողովուած ատեննիդ ես մէջերնիդ եմ՝ կ'ըսէ, « Բը մեզ լսէ, ինձ լսէ, և որ զեզ անարգէ՝ դիս անարգէ » (ՊԻԼ. Թ. 18.) երբ որ ձեր ժողովքին եկեղեցւոյ անաստէ, զեզ անարգէ, յայնժամ զիս անարգած կ'ըլլայ, և զուք թողէ՛մք ձեզնէ՝ « Ինչպէս կապեցէք՝ արձակեցէք, կ'ըսէ, և ըսածնիդ պիտի ըլլայ։

Եւ որպէս զի լաւ եւս հասկցուի թէ իրենց ժողովքին մէջն ալ առանձին որ վերին դատաւոր, վճառու, հրամանատար, անխաղ ուսուցիչ, դուրսն ևս չէ. իր յաւելու այլոր. « Բուք՝ մի՛ զոք կոչէք վարդապետ, զի մի է ձեր ուսուցիչ, և ա-

ամենեքին դուք՝ եղբարք էք: Եւ հայր՝ մի՛ կոչէք ձեզ յերկրի, զի ձեք՝ մի է հայր՝ որ յերկինն է. և մի՛ կոչցիցք ուսուցիչք, զի ուսուցիչ ձեք՝ Քրիստոսն է: (Մատթ. ԻԿ. 8—10:) — Հոս է—բառեր, — — — — —, Հայր բառերն հեղինակական (պատճառող) նշանակութիւն ունին: Քրիստոս կ'աղաչէր բոլր պաշտօնէութեանը, Երկեղեցւոյ, և անոնց էւն վերին է՛ն ծայրագոյն իշխանաց Առաքելոց, և որովք Հայրապետաց՝ Եպիսկոպոսաց և Երիցանց, որ բնաւ հեղինակաբար (իրեւ վերին ապաւին աղբիւր) է—բառեր, — — — — —, հայր անուն չտան մէկուն, ո՛չ ալ բնաւ իրենք կոչուին ան նոյն անուններով. և զի էրան՝ ո՛չ զոր Երկեղեցւոյ իրաւաբանութեան աղբիւր, ուսուցիչ, հաւատոյ և բարոյից բացարձակ վարդապետ՝ հեղինակ, անսխալ հայր Աստուածաբանութեան եւ կոչեն. վասն զի՛ կ'ընէ, ասոր պատճառ բնական է, ձեռ ուսուցիչը մի միայն Քրիստոսն է, ձեռ Հայրը մի միայն է՝ որ երկինքն է, և դուք ամենքնիդ հաւատարապետաւ եղբարք էք. ինչպէս որ եղբայրը իւր եղբօրը հայրը չիրնար ըլլալ, այնպէս դուք ալ իրարու եղբայր ըլլալուդ համար ձեզմէ մէկը ձեզի հայր իշխան չիրնար ըլլալ — Յովսէանէն յորժանեցի եւս այսպէս կը բացատրէ Քրիստոսոյ այս խօսքերը. « (Քրիստոս) ամէ թէ՛ մի զոր կոչէք Եղբարի, զի մի է ձեռ ուսուցիչ՝ Քրիստոս. և ամենեքին դուք եղբարք էք, քի՛ հաւատար ընկերք, և ո՛չ քան զոր աւելի ի՛նչ ունի՝ թէ՛ պիտէ և դերագոյն իցէ քան գրադուսմ. է՛ր վասն. զի ո՛չ յանձնէ ի՛նչ գիտէ՛ զոր գիտէ. ըսալ Առաքելոյն թէ՛ ո՛վ է Փոզոս, կամ ո՛վ Ապօղոս, կամ ո՛վ է Կեփաս, պատօնեայք Աստուծոյ, և ո՛չ ասաց թէ՛ վարդապետք: Մասնաւոր զի՛ ո՛չ ՚ի պէտս անձանց, այլ վասն բազմաց ստանաց. ուստի յայտ է թէ՛ հաւատար է — — — — — Բնութեան ՚ի յորժանց նորին մարդկ ամապեալքս: (Ի Բնութեան)

Մարտի Եփեսոսի Ենդհանուր, ' Է Բան, ԻԳ. 8' ԵՐ. 485) Երեսն դէմ ընդդէմ Քրիստոսի այս վարդապետութեան և Հրամանաց Հակառակ ամբարիտ Հայր յովիւն քան ժողովութիւն մ'է որ Պիոս Թ. պապը և իւր Վատիկան վերջին ժողովակը Հրապարակեցին, թէ պապը Տիեզերական Հայրապետ, վերին գերազանց դատաւոր, անօրաւ ուսուցիչ և իրաւաւարանութեան միակ անպարտ անէ է. ասկից անդին բաց յայտնի գտահանջութիւն 'ի Պիոսոսէ գլխոյն եկեղեցւոյ' անկարելի է վնեն, և փորձ անօրէնջութիւն չըլլա' թէ որ աս անօրէն փտահանջութիւն մը' (իւր գլխովը ժողովակովը և իրենց անօրէն սրբապաշտութեան հաճ և հաւան գոտուողներովը - Բ. Թէ. Բ. 10—11.) Քրիստոսի երկնաւոր փեսային մարդը որ ապագայտը, սուր Հարանարանը համարել յանդգնի որ . . .

Եղևա արդարեւ ատեն ո՞ր էրր Սարգեղոց մէջ
դէժն ծագեցաւ՝ թէ՛ մէջերնին ո՞վ մեծ պիտի ըլլայ .
(Մ-բի. Թ. 32—36, Ղ-սի. Թ. 46—48) Յիսուս տղայ
մը կեցուց անոնց մէջ տեղը, և անոնց մեծամտու-
թեան փափաքները պատճելով ըստաւ թէ՛ այս ար-
դուն պէս հեղ անկեղծ փայտից ջրղաք՝ Եկեղեցւոյ
խոնարհ ծառայիները (1) պատմութեայիները չլսաւաք
այ՛ի երկրիցը բան չունիր ըստա . չըստ անոնց թէ՛
նա՞ որ կամ այն որ ձեր մեծն է , ինչպէս որ հար-

(1) Պատգամներ չկանալով տասիւրդ և Կ. Պոլսոյ Բաւոնց Պատրի-
արքն ալ ըստ Հռոմեաց պատմին Տիւրքերէն շարքերէ կտրուի և
Կրեմն Թե՛ Կրթ Բաւոնց Բաժնանկէ Պահանջող Պատրիարքի Տիւ-
րքերէն շարքէ կտրուի պիտաւ, Գորիստապ պատմի ալ պիտաւ
պիտանկէսեւ: Եւ Վստայ ծառայէ Աստուծոյ աւարտաքիւրէ, Ինչ
զեղեղիկէ ծագորդիսքի՝ Գորիստապի պատուիրած խնամարան Թեման
և: Կնքմանկերուն չորս խոր տե՛ ի, ալ ե՛ր լակի, Էրե՛թէլ-
տե՛ Աստուծոյ կամ տե՛ւի Աստուծոյ ե՛ր լակի, տասին ալ ծառայ
նայէ Աստուծոյ աւարտաքիւրէ, Կա՛շ Աւետարանական խնամարան
Թեման:

կաւոր ալ էր ըսելը, թէ որ իրաւ ինքը մեծ կացեացած էր զոր: — Ինչպէս նաեւ որդիք Զէքերթոսի՝ մայրերնին միջնորդ բռնելով՝ Քրիստոսէ երբ խնդրեցին անոր աջ ու ձախ կողմերը բազմելու նախաթուութիւնը, Քրիստոս ըսաւ որ առիկայ ոչ ոնց կատարելութեանց փոխարէն չօր Աստուծոյ վարձք սահմանուած է՝ որոց կատարելաւ են: Եւ տասն աշակերտները կանչելով՝ որք քարկացած էին որդւոց Զէքերթեայ մեծամօտ խնդրուածոց վրայ, ըսաւ ամենուն միանգամայն, թէ ազգաց իշխաններուն պէս իշխող տիրող չպիտի ըլլաք դուք իմ թագաւորութեանս՝ Եկեղեցւոյս մէջ, այլ խոնարհ հեց պաշտօնեայ պիտի ըլլաք ամենուն: (Մատթ. Ի՝ 20—28: Մատթ. Ժ՝ 23—25:)

Իվերջոյ՝ երբ Յիսուս երկինք կը վերանայր, երկրի վրայ իւր տեղը Եկեղեցին կառավարելու համար վարդապետներ մը փոխանորդ մը ձգելու անհրաժեշտ պէտքն ունենալով, գինքը ներկայացնող առանձին իշխան ո՛չ գորք կացոյց Եկեղեցւոյ վրայ: ամբողջ Առաքելոց դումարը վերահացու գրաւ իւր հօտը հովուելու, «բոլոր առաքելքն էլ» չալք և եւ առաքելքն էլ: զնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զոսսս . . . ուսուցեցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ ստատուիրեցի՝ ձեզ. և ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն առուրս մինչև 'ի կատարած աշխարհին: (Մատթ. ԻԲ՝ 18—20) — Քրիստոս կ'ըսէ. Հայրս ինչպէս որ զիս իրակատար իշխանութեամբ և զօրութեամբ և զօրութեամբ աշխարհ խրկեց, անանկ ալ ես զձեզ իրակատար իշխանութեամբ և զօրութեամբ կը խրկեմ ամենեւորդ մէկէն աշխարհ. զացէք բոլոր աշխարհ՝ պարտեցէք, Տեղեկական Եկեղեցին կազմեցէք կերտեցէք կառավարեցէք և պահպանեցէք. ես ալ ընդ միշտ ձեր և ձեր յաջորդաց հետն եմ 'ի բարեւոր անտե-

սութիւն պաշտաման ձերոյ. և այն փառքը՝ որ Հայրս ինձ տուած էր՝ զիս խրկած ատեն, ձեզի տուի, որ միանաք միարան միաշունչ ըլլաք, և կատարեալապէս միութեամբ պաշտէք ձեր պաշտօնը, (Յովհ. ԺԷ՝ 22—23) ինչպէս որ ես ալ իմ չօրս հետ միմեմ, և միարան կը գործեմ: (Սաղ. ԺԿ՝ 10:) — Ուրեմն Եկեղեցւոյ կառավարութիւնը անհատ մարդու չէ՝ այլ ամբողջ Առաքելոց դումարին՝ Ուսեցանող Եկեղեցւոյ խորհրդոյն յանձնած է մեր Փրկիչը:

Առաքելալք ալ այսպէս պատուէր առնելով մեր Փրկչէն՝ այսպէս վարուեցան միշտ. վերը (Բ՝ Գլխոյն մէջ) ակնարկեալ Առաքելական Ժողովները ասոր անտարակուսելի ապացոյցներն ու վկայութիւններն են, որք ո՛չ յայլ ինչ՝ այլ Եկեղեցւոյ այս ինչ և այն ինչ պիտոյից համար կը դումարուէին, երբ Առաքելալք իւր առանձին խորհրդովը՝ ընկերակցովը անբաւական կը համարէր զանձն տնօրինութիւն ընել առայն կամ վճռահատել. մանաւանդ երբ որ մէկուն վրայ հերձուածի կամ հերեպիտութեան արատաւութիւն ըլլայ, կամ թէ՛ անուղղայ մոլիի մը դատապարտութիւն տալու համար ըլլար: Առ այս Եկեղեցւոյ մի միայն միատուրական գէշքն էր (ինչպէս մինչև հիմայ է) ըստ սահմանելոյ Փրկչին (Մատթ. ԺԷ՝ 13—18) անուղղայները կտրուէ Եկեղեցւոյ հասարակութենէն՝ բանալոր բանեք, կամ ինչպէս Ս. Գրքովը կ'ըսուի՝ սատանային մատնելով, (Ս. Լուք. Ի՝ 8:) և մոլորութիւն ուսուցանող յամառ հերձուածներն նկովելով, (Գաղ. Ս. 8—9) որպէս զի դարձի դան զգնան. որ և յայնժամ դարձեալ Ժողովքով կ'ընդունուէին 'ի հաղորդութիւն Եկեղեցւոյ: (Բ. Լուք. Ի՝ 8—11):

Ըստ այսմ՝ Պեթրոս՝ Յուդայի տեղ ուրիշ Առաք-

եղա մը ընտրելու հարկը տեսնելով՝ առանց ժողովրդի անձին առանձին ընտրութիւն չըրաւ, Առաքելոց ժողովրդին առաջարկեց, որ և նա միմհակա Մատաթիան ընտրեց (Դ-Զ. Ա. 15—26)։ Յակովբոս Հայրապետ ըլլալով Երուսաղէմի, իւր միմհակեւուն մէջ Պողոսի դէմ եղած զրպարտութիւնները ցրելու դարմանի համար՝ զինքը առանձինն կանչելով այսպէս և այնպէս ըրէ չըսաւ, ժողովք ըրաւ, և ժողովքով անոր դարմանը մոտածեցին (ԻԱ. 17—23)։ Պետրոս ինչ յանձն առաւ ժողովքի մը մէջ ինքզինքն արդարացունել՝ իրեն դէմ եղած գայթակղութեանց համար Երուսաղէմի մէջ, ուր ո՛չ Յակովբոս իրբեւ Առաքելորդ քաղաքին ինքնին՝ և ո՛չ Պետրոս իրբեւ Նաանգործը Առաքելա՛յ առանց ժողովոյ չէ ործեցին (ԺԱ. 2—18)։ Առանձին հաճութեամբ չէ որ իր քաջանչիւր Առաքելաւ ուզած տեղը կ'երթար աւետարանել, ժողովքով էր որ կ'որոշուէին առ այն դօրն։ Ժողովքով որոշեցան Սողոս (որ և Պօղոս) և Բառնանոս 'ի քարողութիւն հեթանոսաց (ԺԳ. 1—4)։ Ժողովքով թարկեցին Պետրոսն ու Յովհաննէսը 'ի Սամարիա (Ը. 14)։ Ժողովքով որոշեցին ոչ Յակովբոս, Կեփաս և Յովհաննէս 'ի Հրէայս, և Պօղոս ու Բառնանոս 'ի հեթանոս քարողեն (Գ-Ե. Բ. 1—10)։ Ժողովքով Պօղոս Առաքելաւ կը հրամայէ իւր միմհակեւուններուն մէջ երեւցած անուամբ պոռնիկը սառնաշալիս մատնել (Ա. Կըթ. Ե. 1—15)։ և Տիմոթէայ կ'իմացընէ՝ որ Հիկննոս և Աղեքսանդրոս Եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէն կտրուած են, չորս մատնեցին, կ'ըսէ, սատանայի՛ զի խրատեցին չհայհոյել (Ա. Տէ. Ե. 20)։

Բայց ետքերը՝ այլ ե. այլ ժամանակներ՝ Եկեղեցւոյ
կառավարութեան մասին մոլորութիւններ՝ ի վեր ե-
րեւոյան, հերժուածներ աւելցան, զորս կաթուղիկէ
Եկեղեցին կը դատապարտէ ի բանից Ս. Գրոց։

Դախկին Տիեզերական Ս. Ժողովքներն ումանք քանի մը Ուսերեւական մայր եկեղեցեաց հայրապետներու՝ առաջնութեան՝ գահերէցութեան պատուաւ տուած ըլլալով, ինչպէս Անտիոքի, Աղեքսանդրի, Հռոմից, Երուսաղէմի և Կ. Պօլսոյ, ասոնց մէջէն Հռոմի պապերը միայն ետքերն սկսան յԱստուածային իրաւանց ունենալ պահանջել ինչ որ ԶԻՆԷ՝ ժողովոց ընդունած էին . և մինչև հոն ալ կանգ չառնելով՝ երբ անորէն սպանող կայսրներն ալ իրենց թիկունք գտնելով՝ իբր 'ի սկիզբն եօթներորդ դարու՝ անոնց արեւնաշաղախ ձեռքերէն ՏԵՂԵՂԱՆ՝ հայրապետ (1) պատուանունն ալ չորթեցին, և յաջորդ դարերն մէջ Պապիւնունն ալ աշխարհական թագաւորութիւն մը չոպեցին, ալ այնուհետեւ թագաւորներէն ալ վեր բարձրացան, և ըսին թէ Եթարազոյն քահանայապետն (յս՝ պապը) ունիցի իշխանութիւն ընկեցիցի առնելով զթագաւորս յիշխանութենէն անդի նոցա ։ և այս իշխանութեանն արդեամբք ցուցնելու համար՝ արդարեւ թագաւորներ դուլացուցին՝ անոնց հպատակներնին իրենց հաւատարմութեան երգմունքէն քակելով, և հրա-

(1) Վ. Երեմիայից Գ. Հ. Բաղրամյան պապը Փոխառ կայսրերն ընդունեցաւ զսառնակն այս պատիւիւր, զորն զրն՝ Պոլսիւն և Վոֆոնսիւր անկերն սպանեալ խնամքն բարձրանալով զԽժոռն, պատիւն արարեցաւ մեծարդի զՎ. Բաղրամյանայն, և զնոր պատուոյն յառաւ, և խնայեալ զհատասանք, և այսպէս մարմնանք զԽաղաղութիւն զհետեւ անկն իմանալ Ծ. (Ի թղ. Կապուս, Բարդ. Ի Վ. Կապուս, Ի Բաղրամյանայն խնայեալ) Փափաղանքն իրաւանայ Վ. Քափուս Ի սկիզբն երկնեւորդի զարտ, և առեալ էր յաշնայնայնան լաւագոյն զպատիւն Տեղեւորանայ զիտիւն (Ի զաւր. Երեմ. Ի Կապուս. Ի Բաղրամյանայն խնայեալ) Վ. Բաղրամյանայն այնչափ զեւրոպանեմ հանգիստացաւ զամբիւր արեւոտեւոր յայտ կայսրեր Փոխառս, և մինչև հասն հրոգիստանք ինն յաշնայնայնան լաւագոյն ինն զիտիւն ընդհանուր Երեմիայից, և անիւ ծաղրագոյն իրաւան ինն ինն զիտիւն անեալն Բաղրամյանայն (Ի զաւր. Երեմ. Զաւր. Բ. Գ. Կապուս. Ի Բաղրամյանայն խնայեալ)

մայրելով որ իրենց թագաւորաց դէմ ապստամբին՝
 Սիսուանքայն հրահանջ (Իսկար. Թագաւորն է պարս.
 Եփես. Գար ժԱ. ԳԼ. Գ.) . . .

Աստեղ իրենց՝ այս ի տուչութենէ ժողովոց և
 կայսերոց ձեռք բերած առաւելութիւննին Աստու-
 ռածային իրաւանց ցուցնելու համար՝ սկսան
 ըսել. Քրիստոս Պղեորոս վէմ անուանեց, և Եկե-
 ղեցին անոր վրայ շինեց, «Գու ես վէմ, և ի վերայ
 այդր վրիժի շինեցից զԵկեղեցի իմ» ըսելով. և որով-
 հետեւ պապն ալ Պետրոսի յաջորդն է, ապա պապը
 Եկեղեցւոյ հիմ՝ գլուխ՝ հաստարանն եւ է. — Այլ
 ո՛չ այսպէս. Քրիստոս «Գու ես վէմ» եւ ըսելով
 Պետրոսը զօրաւոր վէմ մը կ'անուանէ՝ առաջին ի
 հիմունն Արմէնի, և ո՛չ վէմ անիւն. և չքնէր թէ
 Եկեղեցին անոր անիւն անոր ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ վրայ կը
 շինէ. Եկեղեցւոյ հիմ՝ անոր քառաւոր անիւնն
 կը դնէ իրր վէմ, և անոր վրայ կը շինէ զԵկեղեցին.
 երկու վէմ կը ցուցնէ, «Պետրոսը» և անոր տուած
 «դաւանութիւնը», որոց երկուքն ալ Եկեղեցւոյ շի-
 նութեան մէջ պիտի գործածուէին. բայց Յովնան
 եւն «վէմը»՝ «առաջին» միայն պիտի ըլլար ի հիմուն
 Եկեղեցւոյ, որուն միակ հիմն՝ «դաւանութիւնը» պիտի
 ըլլար։ Աւետարանի Յունարէն բնագրին այս երկու
 վէմերուն վրայ ցուցցած սեռի տարբերութիւնը
 յայտնաւոր և կը հասկըցնէ որ Քրիստոս «Գու ես վէմ»
 ըսած վէմին վրայ չի ներ Եկեղեցին. «Գու ես վէմ»
 ըսած ատեն թողորոս (Πέτρος) բառը կը դնէ, որ ա-
 րական է, և Եւ ի վերայ այդր վէմ շինեցից զԵկեղե-
 ցի իմ» ըսելուն Բեդրա (Πέτρος) բառը կը դնէ, որ իզա-
 կան է. այսպէս և Κάγω δὲ σοὶ λέγω, ὅτι σὺ εἶ ΠΕΤΡΟΣ,
 καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ ΠΕΤΡΑ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν»։ Եւ
 ես քեզ ասեմ, զի դու ես ԲԵԴՐՈՍ, և ի վերայ այդր
 ԲԵԴՐՈՍի շինեցից զԵկեղեցի իմ»։ Բեդրա ըսուած
 քարին՝ Պետրոսին վրայ պիտի շինեմ շրջեր, Բեդրա

բառած քարին վրայ կ'ընէ, որ ա՛յլ է Պետրոսէն,
 որ Աստու Կ'ըսուէր։ Թողումը ասէ՝ որ այդ ցու-
 ցական դերանունը որ այն քարին որն ըլլալը ցու-
 ցնող ածական մ'է, տիրապէս երկրորդ դէմը (խո-
 սակցնը) ցուցնող դերանունն չէ, այլ երկրորդ դէմ-
 քին (խոսակցին) ետք եղող բան մը ցուցնելու կը
 գործածուի. ուստի՝ եթէ Քրիստոս «Գու ես Բեդ-
 րա» ըսած Բեդրաին վրայ «պիտի շինեմ իմ Եկեղե-
 ցին» ըսել ուզէր, պարտաւոր էր «ի վերայ քո»
 կամ «ի վերայ Բեդրոսիդ շինեցից» ըսէր։

Բայց թողումը ասելով, քանզի Հայրապետը խնա-
 յած են զմեզ այս դժուարութենէն. ինքեանք իսկ
 մեկնած և բացատրած են դաս, և անա իրենց վր-
 կայութիւնները մէջ կը բերեն. — Լոնուա Հոռ-
 մականն վարդապետը այս Գու եւ վէմն մեկնու-
 թեան վրայ կ'աթուղիկէ աւանդութեան բովանդա-
 կութիւն մ'ըրած է, յորում եւթնեւտասն հայեր
 կը դնէ՝ որ վէմ բառով Պետրոսն են իմացեր, իսկ
 քառասունն աւելի հայեր մեր ըսածին ալ մեկնե-
 րն. — Ս. Հիլարիոս կ'ընէ. «Սի միայն անպի-
 վէմ մը կայ, որ է վէմն վէմն այն, որ Պետրոս
 իւր բերնով խոստովանեցաւ ըսելով. Գու ես Ուշ-
 Սիսուանքայն կ'ըսուէր։ Այս խոստովանութիւնը իւր մէջ
 կը պարունակէ ամեն ճշմարիտ ձեռնարկութիւններ,
 որոց դէմ ըսելիք չեն կրնար ունենալ յատու և
 չարախոս հակառակորդք։ (Յւ եւրոպ. Գր. Բ. ԳԼ-
 ԻԳ.) Ս. Եպիֆանի կ'ընէ. «(Պետրոս) զՔրիստոս
 խոստովանեցաւ Որդի Ստուծոյ Եկեղեցւոյ, և իր-
 խաբէն պատասխան ընդունեց, ի վերայ այդր վրիժ
 անդող ունի հաւատաց» իմ Եկեղեցին պիտի շինեմ»։
 (Հէրետ. Ե. 59)։ Եկեղեցւոյ Շնորհալին կ'ընէ. «Գաւառ-
 նութիւն ճշմարիտ հաւատոյ» հիմն է Ստուածաշնոր
 տաճարին որ ի մեզ. իսկ գործը բարեաց՝ շինուածն
 է ի վերայ այդ հիման, որպէս և Տէրն զդաւառ-

նախքինն Պետրոսի եղ որպէս զվէմ՝ հինն իմանալի
Եկեղեցւոյ իւրում, և զինքն որպէս զվննող, և
զընտրելոց իւրոց բարեգործութիւնս՝ որ յամենայն
ազգաց իրեւ գնիւթ շնուածոց, փոխանակ բարի
է վայտի, և այլոց սիրտոյց Ե. (Ընթանալ. Բելլ. —
Համբն. Հայաստան աշխ.) Գարձնող. Շնորհ ինքն
համայնից արարածոց 'ի յանդոյից. նոյն շինեցեկ
ձեկեղեկի վէմը 'է Շէշա' լէվն Բաճէ. (ՍԱՐԳՍԻՆՈՒՆ
ԽԷՒ Ե. — Ե.) Օգոստոսն ալ 'իւր Եւս. Կաշանց զբրին
մէջ ասանկ կը խօսի. «Այս գրքիս մէջ տեղ ուր Պետ-
րոս Առաքելոյն համար ըսածն է՝ թէ Եկեղեցին
անոր վրայ շնուած էր իրեւ 'ի վերայ վիմի'. այս
խմտաւ երջանակալիւստակ Ամբրոսիոսի տալից մէջ
երկարօրէն երգուած է, ուր ուրացուծիւնն յիւե-
ցնող հաւուն վրայ խօսեցու ատեն, կ'ըսէ, հաւ-
երը որ խօսեցան, Եկեղեցւոյ վէմը լացա իւր մեղ-
քը ։ Բայց զիսով որ ետըը շատ տեղան սա իմաստը
ընդունած է թէ՛ երբ որ Տէրը ըսաւ. Գուն Պետրոս
ես, և այդ վէմին վրայ սլիտի շինեմ՝ Եկեղեցես,
այդ վէմ՝ ըսելով կը հասկնար այն վէմը՝ զոր Պետրոս
խառտովանեցաւ յասեկն. Գուն ես Գրիգորս Որդի
Աստուծոյ Կենդանոյ. անանկ որ այդ վէմն վերա-
կոչեալ լինէ կամ Պետրոսը՝ կը ներկայացնենք Եկե-
ղեցւոյ դէմը կամ անձը՝ որ շնուած է այն վիմին
վրայ, և որ երկից արքայութեան փակեալ ընդու-
նեց ։ Եւ յիսակ (կամ Պետրոս, Գուն ես վէմը, այլ թէ
Գուն ես վէմն (կամ Պետրոս)՝ վէմն ինքը Գրիգորս
էր ։ Պետրոս (վէմ թարգմանեալը) խառտովանելով
ինչ որ բոլոր Եկեղեցին կը խառտովանէր, վէմն (կամ
Պետրոս) անուանեցաւ ։ Այս երկու իմաստներէն
ո՞րը որ հաւանական է՝ ընթերցողաց ընտրութեան
կը յանձնեն ։ Գարձնող կ'ըսէ. « Չէ թէ Կաշանց
որ վէմն՝ ես, այլ Կաշանց վէմն լըսէ ։ Իսկ Եկեղեցւոյ
սլիտի շինեմ, այն է դաւանութեանը, կամ Գուն

բարի յանձնեց իւր «Էւսեփէն» ու Էւսեփէն, այսինքն
Հովնանին ու Հովն (1) միանգամայն, իւր տեղը լի-
աւոր փոխանորդ հրամանատար և դրախ կարգելով
յնաւ Եկեղեցւոյ ։ Սահայն և այս սխալ և հակառակ
է Ս. Գրոց բուն իմացութիւնն ։ Հայտնի վասն զի Հարց
Եկեղեցւոյ ընդ համարակն աւանելով այս երկուս սի-
րոյն հարցմամբ Պետրոսի երկուս ուրացութեան քու-
սութիւնը կ'իմանանք ։ Ինչպէս Շնորհալին կ'ըսէ 'ի
Յիսուս Որդին ։ (Ի Էւսեփէն խոսքովն Տղ
1269—1280 : Էւ Սէ Էփէ Գ. Գ. Տղ 557—540)

« Դարձեալ յայտնի ալլանքման » Աւ ծովակին Տի-
բերական

(1) Պատմական մեկնուց և վարդապետաց՝ Քրիստոսի գրա-
ցած այս «Էւսեփէն» և Էւսեփէն թաւաքան Տղանց քրոն խորագրեա-
նին ծաղկաբան և շատ և Բանդի ալ Ս. Գրոց, ալ ալ ասեմն-
ին առաջին մտածանքութեանց մէջ «Էւսեփէն» քառք Էւսեփ-
սեփէն ։ Էւսեփէն նշանակութեամբ զործածուած կայ բնաւ ։
Տես ինչ կ'ըսէ Մարտնարի մեղախնդր՝ որուն վրայ վաստակ-
ութիւն ունին հռոմէական առաւանդարանք ։ «Նուրք փնա-
բանութեանց հարկ չկայ իմանալու համար թէ Էւսեփէն Քրի-
ստոս Էւսեփէն քառք զործածեց ։ Ծաղաւ արձանի և
ասանց վրայ նուրք կամ բարակ գնեալութեանք ընդդ. որով
հետեւ երկուսն ալ մի և նոյն իմաստն ունին ։ և սարակոյն
չվերջներն ։ (Ի Ավ. Բեւ. ԻԱ. 30) ։ Բայց վարդապետով ալ
թէ Քրիստոսն այս խորքին մէջ «Էւսեփէն» համբերին ի-
մացութեւն, մեծ անտեղութեան մը երեւան կու գայ ։ որով
Քրիստոս ըսել ուզած կ'ըլլայ թէ «Էւսեփէն» կամ «Էւսեփէն» որ
զգաւան արձանելու պաշտօնով խրկած եւ, գաւանքին երկու
անգամ աւելի արձանելու (այսինքն ուսանելու) կարող եւ-
րանգի Քրիստոս միանգամ միայն «արձանել» «Էւսեփէն» իմ
կ'ըսէ ։ բայց երկու անգամ «արձանել» «Էւսեփէն» իմ «կ'ըսէ» ։
Ուրեմն Քրիստոս իւր գաւանքն արձանելու պաշտօնը անանի
«Էւսեփէն» (համբերելու) կը յանձնէր ։ քրք գաւանքին տակի
կրօնապետի կարգու կին համարուելու . . . ։ Իրան Աւար-
կայք հասարակ ժողովուրդէն երկին անգամ աւելի տղեւս և
նոյրեւն կարճաւ երկն . . . ։ Դաւ ապաշտեղ գաւանքու-
նայն . . . ։

« ԶՊետրոս երկուս հարցանելով, Զուրացութիւնն
քառելով ։
« Ար երբակի Արով Բանին Հարցանելով քո
յետ ծախն ։
« Զուրացութիւնն գերեւին Բոժըլիցեք որ
Պետրոսին ։

Ս. Սահակ Հայրապետն ալ մանկանց Եկեղեցւոյ
բերանը կու սայ հետեւեալ Շարականը ։ « Այսօր
զվէմն հաւատայ շարժեալ փորձողին խորթութեան
մարտ, առ 'ի քէն թողալուցեալ զմարդկային աշ-
կարութիւնս յանդիմանելով ։ և առ յոյս դարձի
մեղաւորաց, որ դառնապէս արտասուելովն ընկա-
լաւ 'ի քէն երկիս հարցմամբ սիրոյն զերկից ուրա-
ցութեանցն զբժշկութիւն ։ (Էւսեփ. Մեծի Ուրբե-
փէն Էւսեփէն) ։ Եւսեփէն բնական ալ էր Քրիստոսի այս սիրոյ
հարցումը ։ վասն զի Պետրոս իւր Տէրն աւանդողով
իւր Աւարկական պաշտօնն ալ ուրացած և անկից
ինկած էր, վասն որոյ երբ որ 'ի կանանց լսեցին
Աւարկայք՝ որ Քրիստոսի մարմինը գերեզմանին
մէջ չէր գտնուէր, Պետրոս յոյժ գանգալութեամբ
կ'երթար զերեզմանը, (Եւսեփ. Ի. 4) անտարակոյս
Քրիստոսի աշակերտութեան և Աւարկութեան ու-
րացումն համարելով զինքն, և անոր համար ալ
Քրիստոս յատկապէս պատուիրեց Մարիամանց՝ որ
իւր յարութեան աւանդը Աւարկեց տալէն զառ՝
յատուկ Պետրոսին ալ աւանդել ։ և ըսեն անոր՝ որ
միւս Աւարկեց հետ Գալիլեա երթայ և զինքը տեսնէ ։
(Մեծի մ. Զ. 7) ։ Ուստի և Քրիստոս իւր աշակերտին
երկուս ուրացութիւնը ուստի և Աւարկութեան ան-
կուսել բժշկելու համար՝ երկուս հարցոց զինքը սի-
րել, և երկուս պատուիրեց՝ որ յապաղեց սիրոյն՝
աւարկութեան պաշտօնն սասանմէն և զործքով
կատարէ ։

Բայց թէ որ քիչ մը աւելի ևս խորը մտնել ուղեմբ այս խօսքին խմայտիցը, յարակից պարագայները՝ նախընթաց և հետեւորդ խօսքերն ալ համեմատման առնելով՝ ըստ ուղիղ կանոնաց մեկնութեան, մէկ ուրիշ խմայտ մին ալ երեւան կու գայ նոյնչափ ճշմարիտ, որչափ ճշմարիտ է երկուց ուրացութեան քառութեան խմայտը՝ զոր կը տեսնեն վարդապետը Եկեղեցւոյ. և ահա այս է ըսածնիս: Պետրոս առաջին անգամ՝ Քրիստոսի աշակերտութենէն ետքը՝ որ ատեն Յիսուս անոր անունը փութեց, (Յ. Է. Ա. 55—52.) նորէն ձգեց զՅիսուս և դնաց ձկնորսութեան. Յիսուս վերադարձնելով կոչեց յառաքելութիւն՝ երբ ձկնորսութիւն կ'ընէր իւր ընկերներուն հետ, Գալիլեացոց ծովուն եզերքը, և ըսաւ որ այսուհետեւ ձուկ բռնելու տեղ մարդիկ որսաս 'ի կեսան. (Մատթ. Գ. 13—20: Մարկ. Ա. 16—17: Դավ. Ե. 2—11: Տե՛ս ևս Ռէպ. Բէն. Մատթ. Զա. ԺԳ: Յայմանաք: Յանն. Լ. 15.) Բայց Քրիստոսի յարութենէն ետքը Պետրոս վերադարձնելով ձուկ որսալու դացած ըլլալով իւր ընկերացը հետ՝ Յիսուս վերադարձնելուն նոյն ծովուն եզերքը եկաւ, իրենց հրաւրով շատ մը ձուկ բռնել տուաւ, և այն նոր բռնած ձուկը ուտելու նստած տանին՝ հարցուց իրեն երկուց թէ կը սիրե՞ս դիս, և փոխադրէ՝ արածէ՛ իմ ոյխարներս ըսաւ. որով յայտնի կ'երեւայ թէ՛ Քրիստոս ըսել կ'ուզէր թէ՛ եթէ դիս կը սիրես՝ ձուկ մ'արածեր, զմարդիկ արածէ: Եթէ՛ այս խմայտը չտեսնէ Քրիստոսի երկուց սիրոյ հարցման և պատասխանին, բոլորովին անփոխաւ կը մնայ այն խօսքին ետքէն զրուցած սա խօսքը. « Ըմէն ամէն ասեմ 'քեզ. դի մինչ մահուցն էիր՝ անծամբ անմին դօտի ամէնէր, և եթէ՛ այն յ' Լ. Կ'աւելից. (Յ. Է. ԻԱ. 1—19) » Երբ ըսել է՝ թէ՛ դու ասից յառաջ տղայ ըլլալով՝ դեռ քու կոչմանդ մէջ՝ քու սիրոյ պարտաւորու-

թեանդ մէջ կատարեալ էիր, ինքնիշխան ըլլալ կ'ուզէիր, ինքիդ գլխաւդ ուղածդ կ'ընէիր (անծամբ անմին դօտի ամէնէր) և շատ անգամ դիս կը ձգէիր ուղած տեղդ կ'երթայիր ձուկ արածելու. եթէ՛ այն յ' Լ. Կ'աւելից. բայց թէ որ դու դիս իրաւքնէ կը սիրես, այսուհետեւ ձուկ մ'արածեր, ոյխարներս արածէ: Սրեմն երկուց սիրոյն հարցման քրիստոս Պետրոսի երկուց ուրացութեան միանգամայն երկուց իւր Առաքելական պաշտօնը արհամարհելով՝ դնած ձկնորսութեան զակատելուն, ձկնորսութիւնը իւր Առաքելական պաշտօնէն աւելի սիրելուն յանդիմանութիւնն էր կ'ընէր, և ոչ այլ ինչ: Այս անցողը զայս կը տեսնէ Աւետարանաց մէջ:

« Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից խօսքն ալ մէջ կը բերեն պապերը և կ'ըսեն թէ՛ Քրիստոս երկնից արքայութեան բանալիները Պետրոսի տալով՝ զՊետրոս Եկեղեցւոյ վերին իշխան դրախ և հրամանատար կարգեց: — Եւ այս ուղիակի հակառակ է վերը յառաջ բերուած Եկեղեցւոյ կառավարութեան Աստուածացիք ծրարին: Աւրեմն բոլորովին Քրիստոսի դիման ներհական բան մը կ'իմանան պապերը, և ուրիշ բան է որ կ'ըսէ Քրիստոս: Եւ արդարեւ՝ Քրիստոս չ'ըսէր « դո՛ւ քեզ զփականս, այլ « SUB » կ'ըսէ: (Մատթ. ԺԶ. 19.) ուրեմն առ փոխանք բան մը չտուաւ, խոստացաւ միայն, և կը տեսնենք որ ետքէն Կ'անմեքն ալ Բան-Քեքն ալ միանգամայն՝ թէ՛ Պետրոսի և թէ՛ իւր ընկերաց՝ տասներկու Առաքելոց միահադոյն տուաւ. կապէք նէ կապուած՝ և արձակէք նէ արձակուած ըլլալ ըսելով: (Անդ. ԺԲ. 18.) — Ինչ էր ուրեմն Քրիստոսի առ սուրբն Պետրոս Կ'անմեքն տալու խոստումը. — Առաքելութիւն 'ի հոստարն յոյն 'իւլան՝ յարուս Քրիստոս տասներկուցները հաստատեց: (առաջնութիւն 'իւլան՝ կ'ըսեմ,

այ ճակատ առ ճակատ հակառակ է, և պատերը
անձամբ, իրենց մոլորութիւններն իրենց իսկ ձեռքով
խայտառակելու համար թէ որ Ս. Գրքէն ժառող
փայտեթիւն մուրալին, ասկից աղէկը ասկից աւելին
չգիտի գտնէին : Քրիստոս կ'ըսէ, « Եւ դու երբեմն
դարձցաւ » : Ինտո՞ր ալ հասկընալի այս խօսքս, ու
տարակոյս չվերցնէր որ Պետրոսի վրայ գուցեալ
թիւն մը կ'ընէ, թէ անկիայ եղջեւն պիտի սխալէր,
երբեմն պիտի մոլորէր : Երբեմն պէտէ մոլորէ՞ր որ եր-
բեմն ալ քառուս : չէ նէ՞ երբեմն ուղիղ ճամբան
քաղելէ ետքը՝ երբեմն ալ ուղիղ ճամբայէն պիտի
դառնար յանուղիղ ճամբան, 'ի մոլորութիւն : Ո՞ր
դի ալ դարձնենք՝ հարկաւորապէս այս իմաստը
դէմքերնս կ'երայ, ուրիշ խմատ չկայ ամենեւին-
պիտի մոլորէր Պետրոս : Պատակաւք՝ կ'ուզեն Պե-
տրոսի վրայ մեկնեն Քրիստոսի այս խօսքս՝ կ'ուզեն
անոր Աթոսին, անոր յաջորդներն ու ամենակալ-
ներն ալ մեկանդ առնելով, սու պայծառ կ'երեւանայ
որ Քրիստոս կ'ըսէ թէ ո՛չ Պետրոս ո՛չ ալ անոր յա-
ջորդները թէ որ Հռովմայ պապերն եւն նէ՞ թմա՛ւ
մեկն ալ անխաղ չպիտի մնան : անխաղ չեն, պիտի
սխալին : ԵՐԲԵՄԸ Ի ՄՈՒՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏԻ ԳԱՌՆԱՆ
կամ ԵՐԲԵՄԸ ՅՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏԻ ԳԱՌՆԱՆ՝
« Եւրեմն պիտի սխալին » — « Եւրեմն անխաղ չեն » —
« Եւրեմն անխաղ չպիտի ըլլան » : Այս ուրեմն Քրի-
ստոսի « Եւ հաստատեցես զգործս քոս ըսելն
ալ ըսել չէր թէ քու Առաքելակիցներդ 'ի յաջորդս
իւրեանց պիտի մոլորին, և դու 'ի յաջորդս քո՞
ղանոնք ուղղախառութեան պիտի դարձնես և 'ի
նմին պիտի հաստատես, այլ խօսքին նախընթաց
կտորին հետ առնելով ըսել էր թէ դու պիտի մո-
լորիս » ուրացութեամբ, առաքելակից եղբարքդ 'ի
քեզ պիտի դաշնակցին, այլ դու իմ աղօթիցս
չմտնելու Յուդայի սկս խաղառ չլսալի կորսնցընես

հաւատքդ, հաւատքդ չլսալի պատի, անզղուէեան
մէջ չպիտի կորսուիս, պիտի դառնաս նորէն 'ի խոս-
տովանութիւն, եղբարքդ քու վրայ աւրուած քա-
ղապարները պիտի յոռնես, կասկածներնին պիտի
փորաւես, սրտ նորէն քու Քրիստոնէութեանդ
վրայ աննց հաւատքնին պիտի հաստատուի : (Ու-
ղեքերան ալ Քրիստոսի այս խօսքը այսպէս կ'իմա-
նայ. « Եւ 'ի Վի. Մաթ. 23 »)

Այդ կամեր իրաց ալ կը աւանտէր պաշտահեան
Պետրոս սխալեցաւ երկոյ երդման ուրանալով և
նորովիւ վրէժ Տէրը և վարդապետը : (Մաթ. 19-
26—73) : անկէ շատ ետքերն ալ իւր առաջնորդա-
կան կառավարութեան մէջ դիմեց, եղջեւն « Եւ
քանց 'ի Շէնքաութիւն Աւետարան, ապտու ին էր :
Իս չեմ առ ըսողը, անա՛ Պաղոս որ մտնէ կը պատմէ :
« Յորժամ եկն Կեփաս յԱնտիոյ, ընդդէմ դարձայ
նորա, քանզի ԳՈԳ. (Յունարէն ընդդին մէջ այս
ԳՈԳն ալ չկայ) : ՍՏԳՏԵԱՒ ԻՄԸ ԷՐ : քանզի մինչեւ
եկեալ էին ոմանք առ 'ի Յատիդայ, ընդ հեթանոսս
առնէր անխաղ, իսկ իւրեւ եկին, դատանէր և
որոշէր դանձն, երկուցեալ յայնչանէ որ 'ի թիփա-
տութենէ անտի էին : և Կեփաւքեցան ընդ ՆՄԱ և
այլ Հրէայքն : մինչեւ Բառնարոս անչամ խանար-
հեցաւ, 'ի նոցա կեղծաւորութիւնն : Այլ իւրեւ
անտի, թէ « Եւ անչեմ 'ի Շէնքաութիւն Աւետարան,
անտի ցկեկաւս անտի ամենեցուն : Եկէ՛ դու որ
Հրէայդ ես » հեթանոսաբար և ո՛չ Հրէաբար կեան,
դիւրոյ անխաղ հեթանոսաց լինել Հրէային : . . . »
(Պաղաթ. Բ. 11—13) : Ս. Ողոստիմոս Պողոսի այս
պատմամբ Ս. Պետրոսի սխալման համար այսպէս կը
գրէ. « ՉՍԹՈՒՆՈՒՄԸ որ յայնչապէս Ժաւեր՝ ո՛չ օգուտ
էր յանդիմանել 'ի Ժառուկս : (Աւետիւնն Հ. Գաթ-
նէն ու Կը Կը Բեքէ գայ : 'ի Վի. Բեք. Պաղ. 'ի նմն Բա-
Պաղաթ. Բ. 12 : Լուս. Բ.) և Հեթանոսս կ'ըսէ, թէ

«Պարտէ՛ք ալ շնորհաւորեալ մեծաւորն:» (Նորգեղ
Պատմութեանց գոր. 'ի մէջ բերէ և Հ. Գաբրիէլ 'ի
նմին անգլ.ոջ - Հատ. Բ: Նք. 546):

Գարուց երկար ընթացքին մէջ Պարտէ՛ք մեծաւորն
յաւերդեմէն եւ ըսող պապականի՛ն Նիշեցի՛ն ինչ առաջ-
քէն ք' Սինաե՛ն իւրեք տղանքն մեծաւորն 'ի հաւորաց
մօղրած սխալած երեսուն քառասունէն աւելի պա-
պերու սեւ ցանկերը աշգէն հեռու չեն, բարուց մէջ
սխալողները ամենեւին չնկատելով: Անտեղի է թէ
որ ունանք 'ի չարաւորս պապականաց՝ այն մարդկորէն
գրիպանաց մէջ լինող եղող պապերուն մօլութիւնն-
ները ցուցնեն ինչու համար դմեց պապարտեղ շա-
րայածարին, թէ իրենց պապերն անարգելու նա-
խատելու երա՛ծ ըլլածք. քա՛ն թէ երբէք բերաննիս
տանէինք այս որ և այն որ պապին այս ինչ մօլու-
թեան և այն ինչ մօլորութեան մէջ լինալը թէ որ ա-
նանք ամենք Աստուծոյ պէս անսխալ եմք՝ ըսած
ըլլային, գրանին առաւածածանալու շախ ժպրհու-
թիւն առած՝ մարդկային բռնութենէն դուրս վազած
ըլլային. քանզի քա՛ն իսկ դիտեցե՛ք որ անոնք ալ հա-
սարակ մարդկութեան զանգուածէն են, և Աննայի
ու կայիափայի պէս՝ որ Մովսիսի Աշտուրին յաղորդ-
ներն էին՝ կրնային մօլորիկ, կրնային զՔրիստոս ու-
րանալ, կրնային դոյն դառապարտաւ, կրնային իսկ
կոտորարիշտ դառնալ. Մարկեղիմանս պապին արկածը
ցատալին պատմելուն է միանգամայն և առաջոյց
աւաղելի տկարութեան մարդկայնոյ՝ պապից: Մենք
այն մօլորեալ պապերուն մէկ քանին միայն կը նը-
շանակեմք՝ յապացոյց մեր առաջարկութեան ճշը-
մարտութեանը, պապական մատակարարներէ քա-
ղելով. — Եւթեմիոս կամ Վիկտոր նախ Մոնտան-
եան հերետիկոսութիւնն ընդունեց, ետքն դատա-
պարտեց: Միքելիոս՝ Արիոսական հերետիկոսութիւնն
ընդունեց և Աթանաս Թարագրութիւնն ստորագ-

րեց, ետքն հերքեց ըրածները: Փելիքս եւս Արի-
ոսականութիւն կամ Կիսարիոսականութիւն ունէր.
ետքն մերժեց: Գոսինոս՝ Պեղադիոս և Կեղեւսիոս
հերետիկոսներուն մօլորութիւնները եկեղեցեաց ըն-
դունել տալու ամեն ջանք ըրաւ, զիրենք ալ գրեց
Արիիկեցոց ետիկոսոսաց, բայց ետքն դատա-
պաանց զանոնք: Վիկիլիոս՝ Եւսեբիականութիւնն
ընդունեց, Քաղկեդոնի ժողովն և 'ի Քրիստոս եր-
կու բնութիւն ըսողները նշովեց, բայց ետքը այս ը-
րածներուն հակառակն ըրաւ: Ումիլդ՝ Ալեմոսանց
մօլորութեան մէջ ինկաւ՝ «մին յերորդութենէն
շարքաբեալ 'ի մարմին» ըսելը մօլորութիւն քարո-
ղելով. Ծովաննէս Բ. ալ ասոր հակառակ՝ «մին
յերորդութենէն շարքաբեալ 'ի մարմին» ըսելը ուղ-
ղափառական քարոզեց: Ոնորիոս Ա. Միակամադա-
ւան էր յայտնապէս, զոր Աղաթոն՝ Կ. Պօսոյ Գ.
ժողովին մէջ նշովեց ու բանադրեց. Ծովաննէս
Գ. եւս՝ Աղաթոնի հակառակ ուղղափառական վճռ-
ած էր Ոնորիոսի առ Սերգիոս հերետիկոսապետն
դրած գրութիւնը: — Ստեփաննոս Զ. փորձողս
պապը գերեզմանէն հանեց Տիրերիս գետը նետել
տուաւ իրեն նշովեալ. Ռոմանոս և Քէսդորոս Բ.
դատապարտեցին զՍտեփաննոս, և զՓորձողս վե-
րստին Տիրերիսէն հանեցին սխառաւոր իրմի մը մէջ
հանդուցին. Ծովաննէս Ա. ալ Ստեփաննոսի վճ-
հանները նանդացոյց և իրեն մօլորական այրել
տուաւ. Ծովաննէս Ի. զՔրիստոս Հօր Աստուծոյ
վեր կը դաւեր, հոգւոց երանական Աստուծոնե-
սութիւնը կ'ուրանայր. Ծովաննէս ԻԳ. դատապար-
տեցաւ Քոստանդնուպոլիս ժողովին մէջ՝ իրեն խոռվիչ
Առաքելական Աթոռոյն, զօգործող, գլխանիչ եկե-
ղեցական ստացուածոց եւ: Անաստասիոս Ա. ժո-
ղովքով մը Պեղադիոս և Կեղեւսիոս հերետիկոսնե-
րը ուղղափառ դատեց, ուրի՛ ժողովքով մը զա-

քնաւ մէկն ալ միւսը հնազանդեցնել չկրնար բռնաւորական սպառնալեաց միջոցաւ . ինչպէս որ չը դատուիր մէկէ մը , նոյնպէս ալ չկրնար դատուի մէկը : Ամենքս ալ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի դատաստանին կ'սպասեմք , որ ՄԻԱՅՆ իշխանութիւն ունի առաջնորդ կարգելու զմեզ իւր Եկեղեցւոյն վրայ և դատուիր մեր վարքըն :

Այս ուրեմն՝ տեսնելով որ Հոռովմայ պապերը՝ մանաւանդ վերջին Վատիկանի հակաքրիստոնեայ ժողովակին մէջ բացարձակ ազատ իշխանութեամբ կը նշովեն և հաղորդակցութենէ կտրել կ'ընեն բռնապետաբար այն Ս. Եկեղեցիները՝ որք չեն ընդունիր անոնց 'ի նուիրապետութեան Եկեղեցւոյ գլխաւորութիւնը , գերապատուութիւնը տիեզերական հայրապետութիւնը , իրաւաբանութեան տնօրէն աղբիւր ըլլալը եւ , իրաւամբ և մեծ իրաւամբ կը զրուցեմք իրենց՝ Բիթիկիանոսի հետ , (Բիւռն Ս. Նիգէլէն .) « Ի՞նչ ինքզինքդ կ'սպաննես , մի՛ խարտիր . զի ճշմարիտ հերձուածն այն է՝ որ Եկեղեցւոյ միութիւնը կը մերժէ : Կարծած ատենդ՝ թէ՛ ինքնիշխանութիւնը չեղե՛ր , թէ՛ չեղա՛ւ . ես : Երբ կը կարծես թէ՛ ուրիշները կը կտրես քեզմէ՝ բոլոր հաղորդակցութենէդ , դու ինքզինքդ ուրիշներէն և Քրիստոսի միակ ճշմարիտ Եկեղեցիէն կը կտրես կը հերձուիս ճշմարիտ հերձուածով : Մեծ պարտք կը մնայ անկեղծ Քրիստոնէին վրայ՝ աղօթել որ այս մեծ Եկեղեցին 'ի սպառ չկորսուի , զի և շատ դուստր Արարչամու էր : զոր կապեաց ոգին ամբարտաւանութեան , որ բանալով իւր աչքը ճանշնայ իւր մոլորութեան ճամբան , և դատնալով վերջոսին մուտ դտնայ 'ի փարափ անդ Յիսուսի Քրիստոսի՝ 'ի գաւթի մոյտ միայնոյ կաթողիկէ Ս. Եկեղեցւոյ , արտաքոյ որոյ չիք փրկութիւն : . . .

ՊԻՐՔ ԵՐԱՐՈՐԴ

ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Խորհուրդք Եկեղեցւոյ ըսելով կ'իմանամք Եկեղեցւոյ յայտնեալ վարդապետութեանց և ծխից այս մասերը որոնք միջոցք են շնորհաց Եկեղեցւոյ , և մեզի համար դաշտնիք են անոնց ներդրածութիւնները : — Եկեղեցւոյ վարդապետութեանց մէջ ինչպէս որ կան վարդապետութիւններ՝ որպիսի են Նորրդութեան , մարդեղութեան վերստին ծննդեան , Հոգւոյ անմահութեան , հոգւոյ ընդ մարմնոյ միաւորութեան եւ , վարդապետութիւնները , որք լիովին անհասանելի ըլլալով մեզ՝ մասամբք իւր հասու եմք անոնց , և որք գաղտնածածուկ խորհուրդներ են մեզ միշտ . այսու ամենայնիւ յոյժ բանաւոր և անհրաժեշտ է որ անոնց հաւատք ընժայեմք , այսպէս ալ Եկեղեցւոյ ծխից և արարողութեանց մէջ կան ինչ ինչ , որոց արարողական մասին լիովին հասու եմք , որք սլաւոսնէութեամբ մեւով և նիւթով՝ արտաքին նշանակք կը կատարուին , բայց թէ՛ ինչպէս այն արտաքին նիւթական նշանակները Ս. Հոգւոյն աննիւթական շնորհաց ներքին մէկ գործածութեան միջոց կ'ըլլան , կամ թէ՛ ինչպէս Հոգւոյն աննիւթ շնորհքները նիւթեղէն միջոցներով 'ի մեզ կը ներդրած են 'ի հոգիս մեր , ամենեւին չեմք կրնար հասու ըլլալ մասոր , ուստի և միշտ խորհուրդք են մեզ համար ասոնք ալ :

Խորհուրդք Եկեղեցւոյ եօթն են . Մկրտութիւն , Դրոյմ , Սպաշխարհութիւն , Հաղորդութիւն , Պատկանութեան , Այցելութիւն կամ Օծումն հիւանդաց և Կարգ Քահանայութեան :

Պատկանք կ'ընդունին Եկեղեցւոյ եօթն խոր-

հուրդները՝ իւր իւր գիւղերով։ Բողոքականաց մէկ մասը ինչպէս են Անկիւքանք, նոյնպէս կ'ընդունին եօթն խորհուրդք, այլ անոնց վարդապետութեանց մէջ կը չնշխին ուղղափառ եկեղեցիքն։ Իսկ այլք՝ ի բողոքարկուաց բազումք՝ եօթն խորհուրդները համանշամայն չեն ընդունիր։ և թէպէտ Միբառութեան և Հաղորդութեան խորհուրդները կ'ընդունինք կ'ընեն, բայց անանկ մոլորական զարդարանքերով կը չարտեն անոնց վարդապետութիւնները՝ որ չընդունեալ հաւատար է։

Իսկան մատուք խորհուրդն են՝ Եփ. և Եւ. Նիւթ կ'ըստի խորհրդոց մէջ ի կիր առնուած արտաքին և զդպի իբր կամ արարողութիւնը. և Զե. հրամանակարդ բանն է զոր կ'արտասանէ Խորհրդոյն մատակարարը ի կատարումն արարողութեանն։ Խորհրդոց մատակարարը՝ Եկեղեցւոյ պաշտօնեայք են։

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Մկրտութիւնն է Արարար խորհուրդ եկեղեցւոյ՝ սահմանադրեալ ի Քրիստոսէ Յիսուսէ՝ ի նախածնողաց սերեալ մեղքէ սրբուելու, և ի Ս. Հոգւոյն՝ հոգեւոր սուրբ և նորոգ կեանքով մը վերբարն ծնանելու համար։

Մկրտութեան նիւթն է Էւանջ. Զաք. և ձեռք կամ կերպն է յանուն իրից անձանց իրորորութեան երիցս ընկնումուն։ — Բայց այս բնական լոկ ջուրը չէ՝ որ մարմնոյ ազատ ի բաց ընկնելոյն պէս սկզբնաբուն մեղքը կը լուայ և հոգեւոր կեանք կը

պարգեւէ մարդոյն, այլ Աստուծոյն Էւանջ. որ Էփ. և Եւ. (Եփ. Եւ. 28.) և Անկնատուր իրորութեան հաւատաքը՝ որ հարկուոր թէ ութ խնն է ի կողմանէ մկրտելոյն, (Մաթ. ԺԶ. 16.) որով մկրտեալն ի ջուր աւազանին՝ մկրտի ի մահն Քրիստոսի Յիսուսի, թաղուելով Անոր հետ ի գերեզմանի աւազանին՝ մեղաց համար մեռնելով, յարութիւն կ'առնու անկից հոգեւոր կենսք նորոգեալ և զՔրիստոս զգեցեալ։ «Գնիտցէ՛ք այսուհետեւ՝ աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոս. մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հոր, և Որդւոյ և Հոգոյն սրբոյ»։ (Մաթ. ԻԲ. 19.) «Որ հաւատայ և մկրտեցի՛ր՝ կեցցէ, և որ ոչն հաւատայ՝ դատապարտեցի՛ր»։ (Մաթ. ԺԶ. 13.) «Որ միանգամ մկրտեցաք՝ ի Քրիստոս Յիսուս, ի մահ անդր նորա մկրտեցաք. թաղեցաք ընդ նմին մկրտութեանն ի մահ, զի որպէս յարեալ Քրիստոս ի մեռելոց փառքն Հոր, նոյնպէս և մեք ի նորոգումն կենաց շրջեցուք»։ զի եթէ անկախից եղեաք նմանութեան մահու նորա, այլ և յարութեան նորա լինիցիսք»։ (Էփ. Զ. 5-6) Թաղեալք ընդ նմին ի մկրտութեանն սրով և ընդ նմին յարեալք հաւատովք՝ Աստուծոյ ազգեցութեանն, որ յարցոյ գեալ ի մեռելոց։ (Կռ. Ի. 12.) «Որք միանգամ ի Քրիստոս մկրտեցարուք, զՔրիստոս զգեցեալ էք»։ (Գռ. Գ. 27.) «Ապրեցոց զմեզ ի ձեռն աւազանին միաանգամ ծննդեան, և նորոգութեանն Հոգւոյն սրբոյ»։ (Տիմ. Գ. 5.) «Մատիցուք ճնարքիս սրտիւք, լուրթեալ հաւատոց, լուացեալ զսիրտս ի խղճէ շարեաց, և մկրտեալ զմարմինն ի ջուրն սրբութեան»։ (Եփ. Ժ. 22.) «Որ և զձեզ ըստ նմին օրինակի կեցուսցէ մկրտութիւն»։ «Է զմարմնոյ աղտն ի բաց ընկեալ, ի ձեռն յարութեանն Յիսուսի Քրիստոսի»։ (Ա. Գռ. Գ. 21.)

Մկրտուիլ յանուն Երրորդութեան՝ կը նշանակէ ուրիշ Աստուած չճանչնալ բաց Երրորդութենէ, և զնա դաւանիլ և ընդունիլ ստեղծող և նախախնամող ամենայնի, ըստ այնմ թէ «Հարժն մեր ամենեքին ընդ ամալովն էին, և ամենեքին ընդ ծովն տնցին, և ամենեքեան 'ի Մովսէս մկրտեցան յամալն և 'ի ծովն. (այլ բազումք 'ի նոցանէ կրեան վասն խոտորելոյ նոցա 'ի հաւատոցն)» : (Ա. Կրթ. Ժ. 1—12)։ Յայս միտս կ'ըսէ և Քրիստոս. «Որ հաւատայ և մկրտիցի՝ կեցցէ. և որ ո՛չն հաւատայ՝ դատապարտեցի» : (Մ. Եւ. Ժ. 2. 15.) որ ըսել կ'ըլլայ թէ ով որ առանց համարիտ հաւատք ունենալու կը մըկրտուի առ երես ջուրովն հա՞մար 'կեղծէ՞ թէ կը հաւատայ Աստուծոյ արարչի և նախասնամտի, պիտի դատապարտուի :

Եւ որովհետեւ Քրիստոս այս խորհուրդը հաստատեց իւր շարչարանաց խաչի և մահու արդիւնքը հաւատացելոց արդիւնաւորելու և անոնց յաւիտեանական արդարութիւն պարգեւելու համար, վասն որոյ անոնք միայն պիտի փրկուին՝ որք յանուն Տեառն Յիսուսի կը մկրտուին 'ի թողութիւն մեղաց և 'ի նորոգութիւն կենացն յաւիտենից : «Եւ արդ զի՞ հեղապս, կ'ըսէ Անանիա Սողոմի. արի՛ մկրտեաց, և լուս գմեղս քո 'ի կարողալ զանուն Նորա» : զոր և Պետրոս խրատած էր երկից հազարաց յաւուր Պենտեկոստին. «Ապաշտեցէ՛ք, և մկրտեցի իւրաքանչիւր որ 'ի մէջ յանուն Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի 'ի թողութիւն մեղաց, և ընկալի՞ք զաւետիս Հոգւոյն սրբոյ» : (Գ. քր. Ի. 8. 16 : Բ. 38.) — Վասն զի ընդհանուր մարդկային սեռը անիծից և բարեկութեան տակ ըլլալով առաջին յանցուածոց պատճառաւ, ամենայն ոք անօրէնութեամբ յղացեալ 'ի մեղս ծնանէր, (Ս. Գ. Թ. 7.) և թէպէտ մի աւուր կեանք ունենար նոյն դատապարտութեան 'ի ներքոյ

էր. և զի Յիսուս Քրիստոս միայն այն անիծից և բարեկութեան զո՛հ տուաւ զանձն և յաւիտենական փրկանք ըլլալով մեղաց՝ յաւիտենական արդարութիւն բերաւ 'ի մարդիկ, անոր անուանը մկրտութեամբ և հաւատովք միայն՝ Յիսուսի այս սրբարար արդիւնքը կրնամք սեպհականեւ մեղ. «Զի եթէ մինչ թշնամքն էաք, հալոտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ Որդւոյ Նորա, ո՛րչափ եւս առաւել 'ի հալոտելս մեռում ապրեացուք կենօրն Նորա : Եւ ո՛չ այսչափ միայն, այլ և պարծիմք եւս յԱստուած 'ի ձեռն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով և զհաւատութիւնն իսկ ընկալաք : Զի ո՛րպէս 'ի միոջ մարդոյ մեղք յաշխարհ մտին, և 'ի մեղաց անոր մահ, և այնպէս յամենայն մարդիկ տարածեցաւ մահ, որով ամենեքին մեղան. . . . Թագաւորեաց մահ յԱղամայ մինչեւ 'ի Մովսէս, և 'ի վերայ չյանցուցելոցն, ըստ նմանութեան յանցուածոցն Աղամայ, որ է օրինակ հանդերձելոցն : Այլ ո՛չ որպէս յանցանքն, նոյնպէս և շնորհքն. զի եթէ միոյն յանցանոր բազումք մեռան, ո՛րչափ եւս առաւել շնորհքն Աստուծոյ և պարգեւք շնորհք միոյն մարդոյ Յիսուսի Քրիստոսի 'ի բազումս առաւելաւ. . . . Զի եթէ միոյն յանցանք մահ թագաւորեաց միովն, ո՛րչափ եւս առաւել՝ որք զառաւելութիւն շնորհաց և զպարգեւաց արդարութեանն առնուցուն, կենօր թագաւորեացեն 'ի ձեռն միոյն Յիսուսի Քրիստոսի : . . . » (Հ. Ե. 10—19)։

Յիսուս Քրիստոս «Աշխիւրդե՛լ զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէ՛ք զնոսս», — «Որ հաւատայ և մկրտիցի՝ ըսելով կ'իմացնէ՞ թէ՛ անոնք որ պիտի մկրտուին՝ պէտք է նախ աշակերտուած ըլլան հաւատոց և ապա դաս 'ի մկրտութիւն. և ըստ այմ՝ չափահաս նորահասաւոր նախ հաւատոց և բարոյից մէջ լուս մը կը հրահանուին յերախալութեան, ու

եղալէն կը մկրտուին երբ ուղիժանի կը պատուին իսկեղեցւոյ պաշտօնականներէն ու իսկ նորածին մանկունք որդիք հաւատացելոց կը մկրտուին հաւատովք ծնողաց խրեանց և երազխաւորութեամբ կը ծախարցն սր ի հաւատս մտուցանեն զնոսին, որովք միայն ներելի է մկրտութիւն մանկանց. ըստ որում կը տեսնենք որ և ի նախնունն Առաքելքը հանդերձ տամբք և ընտանեօք՝ կանտամբք և որդւովք կը մկրտուին նորագարծ հաւատացեալներէր (Գրք. Ժ. 15. 35. ԺԲ. 8. Ժ. 24. 47. Ա. Կ. 2. Ա. 16 եւ.) Աստ ուրեմն ներելի չէ մկրտել զմանկունս հեթանոսաց աշխարհոյց, (երբ նոցին ծնողք հաւատաւորութեամբ չեն,) առանց նոցին ծնողաց հաւտութեանց և կը ծախարց երազխաւորութեանց: Այս դարտոգայիս մէջ ծանր պատասխանատուութեան տակ են կը ծոգք և կը ծախարց:

Եւ քանի հաւատաց միայ հատատուած է մկրտութեան խորհուրդը, և մկրտութեան եկողք մը հարկաւորապէս հաւատք կը պահանջուի ունենալ. ըստ այսմ կը տարբերի հիմնովին շին ուխտի և Յովհաննու մկրտութիւններէն, որք լոկ ջրոյ լուացմունք՝ օրինական սրտութեան և աղաշխարութեան նշանակք էին և ոչ աւելի. (Մատ. Ա. 4. Է. 4-8. Եւր. Թ. 9-10.) Եթովհաննու մկրտութեան կ'ըմէ Շնորհալի, առաւել քան զՄովսիսին աղաշխարութիւն միայն էր. իսկ Քրիստոսի ոչ աղաշխարութիւն, այլ ծրի թողութիւն և շնորհի որդեգրութիւն: (՚ի Կէ. Մատ. Եր. 32.) Այս տարբերի նաեւ թրիստութենէ. չէ՞ թէ Մկրտութիւնը թրիստութեան տեղ դրուած է իբրեւ համեմատանք ծէսեր կամ արտաքին նշանակներ ըստ մտաւորայ բուղբողաց. զի թրիստութիւնը լոկ արտաքին նշան էր ի մարմնս Հրէից՝ հեթանոսներէն անհատաներէն որդուեկըս հաւտք, նշանակ ուխտին Աստու-

ծոց առ Արքայաւ. (Յնք. ԺԷ. 14. Հ. Գ. 11.) Իսրահայր չէր ըլլէր ինքն, բայց Մկրտութիւնը Կէ. և առջին Իսրահայր է ըստ բողբականին եւս: Մկրտութիւնը դործնական դաւանութիւն է իբր ձեւովը՝ հաւատաց ամենատուր լքորդութեան: Մկրտութիւնը աղատութիւն արտութիւն է ի սերգրանական մեղաց և ի դատապարտութենէ. Մկրտութիւնը վերստին ծնունդ է՝ հոգեւոր կենաց: Մկրտութիւնը՝ Քրիստոս թրիստութեան տեղ շահմանեց, որ թէ որ անանկ ըլլար՝ միայն մկրտութիւնը պիտի պաշտուէր յեկեղեցւոյ ի սիրբան անդ. այլ ընդհանրական մկրտութեան հետ թրիստութիւնն ալ պատուեցաւ ընդերկար եկեղեցւոյ սկիզբէն. Հրէից հաւատացելոց մանկունք նախ կը թրիստուէին ապա կը մկրտուէին. Հեթանոսաց նորահաւտներն ալ նախ կը թրիստուէին ապա կը մկրտուէին, մինչեւ որ Առաքելքը յատուի ծոգովքով մը քննելով որոշեցին որ ալ այնուհետեւ մարմնոյ թրիստութիւնը աւելորդ էր: (Գրք. Ժ. 3. ԺԵ. 4-30. Գալ. Ժ. 3.) — Յիսուս Քրիստոս ինքեմ թրիստուէն ետքը (Գալ. Բ. 21.) երեսնամեայ մկրտուելով ի Յորդանան՝ (Մատ. Գ. 15-16.) որքեւ զՆորաւազանի մեղք, ուսոյց աշակերտաց իւրոց մկրտութեան խորհուրդն ու անոր կատարման ձեւը ինքեմ մկրտուելով հաւատացեալսն. (Յգլ. Գ. 22. Գ. 1-2) սահմանեց և հրամայեց Առաքելոց իւրոց՝ մկրտել զաշակերտեալսն յանուն ամենատուր երրորդ ութեանն (Մատ. ԻԲ. 19-20.) ին սրբեայք հաւատացեալքն ի հիցրնական մեղաց և դեծեալ յիշխանութենէ սասանայի՝ ծառայեցնեն Աստուծոյ իբրեւ որդիք ընտրեաց, (Գրք. ԻԲ. 18. Հ. Գ. 3-11.) իբրեւ ծառանդակիցք Քրիստոսի և ծառանդք հանդերձեաց փառաց պըպոյութեանն Աստուծոյ, և կը ընդդրուելով Ամէն ամեն անեմ քեզ եթէ որ ոչ ծնցի ի

չրոյ և 'ի Հոգւոյ, ո՛չ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ : (Թ՛Հ. Գ. 5.)

Մկրտութիւնը կրկնելի չէ՝ : « Մի՛ Տէր, մի հաւատար, մի մկրտութիւն : » (Եփ՛. Գ. 5.) « Քանզի անհնար է միանգամ մկրտելոցն, որ ճաշակեցին յերկնաւոր պարգեւացն, և հաղորդեց ինքն Հոգւոյն սրբոյ, և զգեղեցիկ բանին Աստուծոյ ճաշական ճաշակեցին, և զգորութիւնս հանդերձելոյ աշխարհին, և կործանեացին, միասնագամ նորոգել յապաշխարութիւն, և վերստին 'ի իսկ հանել անձանց զմարդին Աստուծոյ, և դարձեալ խայտառակել : » (Եփ՛. Զ. 4. 6. Հոմ. Զ. 5. Գ. 27.) Ինչու որ Մկրտութիւնը՝ ըստ որում ըսինք, իւր կերպովը գործնական դաւանութիւն և խոստումն ըլլալով հաւատոց Ամենասուրբ Երրորդութեան, կրկնելը ուրացութիւն է առաջին դաւանութեան, և նորոգ ուրիշ երրորդութեան մը դաւանութիւն տալ կ'ըլլայ, որ երկու կերպով ալ մեղանշել է : Ուստի ո՛վ որ և ինչ երբ մկրտեալ է Հինգամ՝ Գրիստոնէական ո՛ր Եկեղեցին ալ ըլլայ, նոյն իսկ հերժուածներէն և հերետիկոսներէն ալ ըլլայ, թէ որ յանուն ամենասուրբ Երրորդութեան՝ ըստ ուղղափառ դաւանութեան՝ մկրտուած է, Կրտսթեան լաւացան Կրտսթ և Կրտսթն անգլիական, անհնար է վերստին մկրտել և վասն որոյ մեծապէս կը մեղանշէ Յունաց Եկեղեցին, որ յորմէ և ինչ Գրիստոնեայ ժողովրդեկէ եկեալ որ՝ վերստին կը մկրտէ, առանց անոր մկրտութեան դաւանանքը բնեւոյ : Քանզի կրկին մկրտութեան յայնժամ հարկ 'ի վերայ կայ՝ երբ մկրտեալն Աբիսին, Նեստորի և այլոց նմանեացն և կամ Հռոմէականոց աղանդէն մկրտեալ է : յորոց ոմանք Ողբոյն և այլը Հոգւոյն Աստուծութեան դէմ կը մորթին, և վասն որոյ իրենց մկրտութիւնը անվաւեր է, ըստ որում յանուն համագոյակից երկց անձանց

Աստուծութեան մկրտուած չեն, որ խորհրդոյն վաւերութեան էական պայմանն է : Նոյնպէս կրկին մկրտել պէտք է այն աղանդներէն մկրտեալներն ալ որք մկրտութիւնը լոկ արարողութիւն մը՝ Հրէից լուացումներուն կամ Յովհաննու մկրտութեան պէս բան մը կը դաւանին, ու չէ՛ թէ աւաղան խորհրդական՝ որ լուացմամբ մարմնոյն սկզբնական մեղքը կը մաքրէ հոգիէն, և մեռուցմամբ հին մարդոյն՝ նոր կենօր կը յարուցանէ մկրտեալը :

Մկրտութեան մատակարարք են ամենայն կարգաւորք, Եպիսկոպոսք և Քահանայք : Բայց 'ի վերջին հարկաւորութեան մահու վտանգի առեւն աշխարհիկ մարդոյ ձեռք ուղղափառ դաւանութեամբ յանուն Երրորդութեան եղած մկրտութիւնն ալ վաւերական է : միայն՝ մահու վտանգն անցնելէն յետոյ Բահանայն պարտաւոր է՝ առանց աւաղան ուղղելոյ՝ մկրտութեան աղօթքի կարգը անոր վրայ կատարելու :

Ի սահմանադրութենէ անտի Բրիտանոսի և Սկոթլանդի՝ ամենայն Եկեղեցիք այնպէս կը մատակարարեն Մկրտութեան խորհրդը ան նոյն պայմանօք և նպատակաւ, որովք և ո՛րպէս որ այժմն կը պաշտէ Հայաստանեայց Եկեղեցին — Չափահաս որ Գրիստոնէութեան աշակերտուել ուղած առեւն՝ բարակ բնութեամբ կ'ընդունուէր, որ մի՛ գուցէ մարմնաւոր խորհրդովք՝ չահալխութեան, վատամուլութեան և կամ անկարգ սիրոյ պատճառաւ ըլլայ : Եկեղեցական արուեստներ բանող կամ յայտնի մեղուցեալ որ մինչեւ որ առջի բարքը խալաւ թուղած ըլլալը վորժով չցուցնենր՝ չէր ընդունուէր : (Օրհոթն. ԽԱ. յԱ. Բարդ. Տեառն 'ի Երկն.) Որոնք որ կ'ընդունուէին, երաբայութեան կարգը կը դրուէին, որք իւր երկու տարի (աւելի կամ պակաս) ըստ հրահանգացն և ըստ վարուցն կրթութեանց,՝ հաւատոյ վարդապետութիւնը սովորելու կ'ընդունէին :

մասնաւոր վերակացուաց՝ երկցանց և Եպիսկոպոսաց քարոզութեամբք, որք և Եկեղեցի ալ կու գային քարոզի ունկնդրութեան. այլ 'ի ժամ մատչելոյ Ս. պատարագին՝ դուրս կ'ելլային ազդարարութեամբ Սարկաւագին, ինչպէս ցայժմ կը ծայնէ Սարկաւագը 'ի մեզ. «Մէ՛ք սբեռնայն, մի՛ որ 'ի թերահաւատից, և մի՛ որ յաղախարողաց և յանմարիից մերձեցի յԱստուածային խորհուրդս: Երախայութեան ժամանակը լրանալուն՝ իբրեւ հասանէր օր մկրտութեան՝ ուժէին զերարայն յաւազանն սուրբ. և հրաժարեցուցեալ զնա անդէն 'ի սատանայէ և 'ի խաբէութեանց նորա՝ հարցանէին նմա զխորհուրդ Ս. Հաւատոց. և նա պատասխանի տայր ասելով զԱռաքելական հանդանակն. Բագու՛մ այն էր (այս քաջա՛յն էրը պէտք է կարդալ միշտ՝ մինչեւ չորեքշաբասներորդ դար) զի ընկղմամբ պաշտէին զմկրտութիւնն, երկցս յաւազանն ընկղմելով զերութայն. և առ մի մի նուագ անուանելով կարգաւ զմի յանձանց օրոյ յիրորդութեան՝ զՀայր և զՈրդի և զՍ. Հոգին: . . . Զորդիս հաւատացելոց ածեալ 'ի մկրտութիւն՝ փութեալէս մկրտէին, չսպասեալ և լրանալոյ աւուրց ուժից. և պատասխանի տային ընդ նոցա կնքահարք և կնքամարք: . . . (Մկրտեալքն եւս և) նորահաւատք զեօթն աւուրս կրէին զսպիտակ հանդերձան՝ զգեցեալս յեղանել անդ խրեանց 'ի Ս. աւազանէն, առ 'ի յանդիմանութիւն անմեղութեանն զոր պարտ էր պահել նոցա մինչեւ ցօր մահուն. . . . (Յէ՛րէմ. 'ի Կնքա՛ւ. Քրիստոս. Մասն Բ. Յօդ. Բ.) «Մկրտութեամբ երախան եկեղեցի կ'ընդունուէր, որ երեք անգամ ընկղմելով կ'ըլլար: Այս սովորութիւնը տեւեց մինչեւ չորեքշաբասներորդ դար. . . . Այն ամեն էական արարողութիւնները՝ որոնք հիմա մկրտութեան ժամանակ կը պահուին, երկրորդ դարուն մէջ արդէն կային:

Նոյն ժամանակն արդէն սովորութիւն կար տալքը մկրտելու. և որովհետեւ ասոնք հաւատոյ դաւանութիւն չէին կրնար տալ, անոր համար իրենց տեղակալները (կնքահայր կամ կնքամայր) կ'ունենային, որոնք մկրտելոյն քրիստոնէութեան մէջ կրթուելուն երախաւոր կ'ըլլային: Վերջէն վերջապէս. 'ի պատմ. Եկ. Շրջան. Ա. Հատած Գ. Եր. 95. Դ. վէճնաւ):

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Գ Ր Ո Շ Մ

Դրոշմն է Ս. խորհուրդ Եկեղեցւոյ՝ կնիք Ս. Հոգւոյն, որ զմկրտեալն միանգամ՝ զօրացուցանելով 'ի հոգեւոր կեանս, սպառազինէ պատրաստէ 'ի յաղթութիւն մեղաց, և խոստովանել զհաւատս մահու չափ: «Զայս գրեցի ձեզ, զի մի՛ որ զձեզ մոլորեցուցանիցէ. և դուք օծութիւնն՝ զոր ընկալաւորութիւնն, բնակեցէ 'ի մեզ. և չէ՛ ինչ պիտոյ եթէ որ զձեզ ուսուցէ, այլ որպէս զի նորա օծութիւնն ուսուցանիցէ զձեզ վասն ամենայնի: (Ա. Յէ՛մ. Բ. 28—27.) «Որով և դուք իբրեւ լուարոք զբանն ճշմարտութեան, զԱւետարանն փրկութեան մերոյ, որով հաւատացեալ կնքեցայք Հոգւոյն սրբոյ անտեաց, որ է առհաւատցեալ ժառանգութեան մերոյ 'ի փրկութիւն նուանութեան, 'ի գովեստ փառաց նորա: (Եփես. Ա. 15—14.)

Դրոշմ՝ Հայերէն կը նշանակէ կնիք, և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սահմանադրութեամբ կը կատարուի Ս. միւռնոսով, կնքելով օծութեամբ շնորհաց Ս. Հոգւոյն. «Այլ որ հաստատեացն զմեզ մօք հանգրծ

ի ֆրիստուս, և օժ զմեզ, Աստուած է՝ որ և կենաց զմեզ, և ետ զառհասարակաց Հոգւոյն ի սիրտս մերս: (Բ. ԿթԷ. Ա. 21—22)

Այս կնիքը կը գրուի նախ ի ճակատն որ էականն է՝ բնւոյ, ահա անոյ յանուն Յիսուսի ֆրիստուսի է՝ հեղեայ ի վերայ թո, կնիք երկնաւոր արարեւածացն՝ և յետոյ՝ իրեւ ամբողջացուցի մասունք՝ ութ (կամ ճիշդը՝ տասուերիւ) տեղունք ալ կը գրուի՝ սահմանուած մարթանքներով, կնիք զգալարանքներն ալ մէկտեղ ըլլալով՝ աշուրները, աշունքները, քիթը, բերանը, ձեռունքները, սիրտը, քամակը և ոտունքները: Եւ որովհետեւ Հայաստանեայց Եկեղեցին Մկրտութեան խորհրդոյն կից և Դրոշմի խորհուրդը կը մատակարարէ, ուրեմն կը հաստատուի այսու՝ թէ սա (թէ՛ եւ որի՛ խորհուրդը ըլլալով ի մկրտութենէ՝) նորա շարունակութիւնն է՝ իբր զի ֆրիստուս մկրտութեն անմիջապէս ետք օծուեցաւ Ս. Հոգւով: (Գալ. Գ. 22.) վասն որոյ և սահմանադրեցաւ Եկեղեցւոյ մէջ ի սկզբան ֆրիստութեան կից մկրտութեան և զկնիք Հոգւոյն գրուիլ մկրտելոց: Բայ որոյ և Առաքեալը նախ զտառքինն ինքեանք մկրտելով ի Հոգւոյն, (ԳթԷ. Բ. 4.) իրենք եւս մկրտելոց անմիջապէս կու տային զրոշմ կամ կնիք՝ ձեռնադրութեամբ, (Բ. 13—18: ԺԲ. 6.) ի գիտութիւն և յաճումն Աւետարանին, (Հա. ԺԵ. 19: Եթ. Բ. 14.) ի շինուած Եկեղեցւոյն ֆրիստուսի, (Ա. ԷթԷ. ԺԲ. 7.) ի նորոգութիւն մեղքերովոց ըստ Հոգւոյն, (Հա. Ե. 6.) յորդեգրութիւն հաւատացելոցն Հօր, (Բ. 13.) յառհասարակաց Ժառանգութիւն փրկութեան, (ԵթԷ. Ա. 13—14.) և ընդդէմ մարմնոյ ցանկութեանց պատերազմելու: Գալ. Ե. 18.) — Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Միասնորանը այս խորհրդոյն մատակարարութեան մասին ձեռնադրութեան հրահանգ մը չտար, բայց յայտնի

է թէ արդէն փութով օծելը ձեռնադրութեան մէկ կերպն է:

Սկիզբները՝ Առաքեալը մկրտութեան հետ Գրովի կնիքն ալ կու տային մկրտելոց՝ ձեռնադրութեամբ. (Ա. ԿթԷ. Ա. 14—16: ԳթԷ. ԺԲ. 5—6 ևս.) բայց ետքէն իբր երեքասուներորդ դարուն՝ Հռովմայեցիք բաժնեցին այս երկուքը. մկրտեալ երախայից գրովմը զլացան, և սահմանեցին յարբուսն հասնելուն զրոշմը՝ երբ քրիստոնէականնին ստիքին: Այլ Հայոց Եկեղեցին անսփոփոս կալաւ զոր ինչունէր ի սկզբան. քանզի բոլոր նախնի Եկեղեցիք և համարէն Հայր առաքնոց գրուեց իր վարդապետներն թէ՛ ինչպէս որ աղայ մանկունք իրենց ծնողաց և կնքահարց հաւատովք և ի հաւատս զարգանալու երախաւորութեամբ կը մկրտուին և պէտք է որ մկրտուին, այնպէս ալ Քրիստոնէից մանկունք մկրտուելն անմիջապէս ետքը Ս. Հոգւոյն շնորհքն ալ պէտք է որ կնքուին, ըստ որում փրկչական և Առաքելական աւանդութիւնն է: — Առաքեալը եւս երբ որ հաւատացեալները կը մկրտուին և կը կնքէին զրոշմը Ս. Հոգւոյն, բոլոր ընտանեօր՝ տանք և որդւովք մանկունք կը մկրտէին ու կը գրովմէին. (Ա. ԿթԷ. Ա. 16: ԳթԷ. ԺԳ. 15, 35.) զոր և կը հրամայէ Պետրոս: (ԳթԷ. Բ. 38.) Զորդիս հաւատացելոց ամեալը ի մկրտութիւն՝ փութապէս մկրտէին՝ կրէն Լիդդիս Զէօրի Հռովմէական մատենայիքը, չսպասեալ և լրանալով աւագ ութից. . . Զհետ մկրտութեան պաշտին և զօժումն իւղով օրհնեցելով ի վերայ սրբոյ սեղանոյ. և կատարեալ զամենայն՝ ամէնին զմկրտեալն առ Եպիսկոպոսն, որ աղբթիւք և ձեռնադրութեամբ տայր նոցա զՀոգին սուրբ, այս է զգրովմն: (Ի ԿթԷ. ԺԷ. ԳթԷ. Մասն Բ. 807. Բ.) Վերջ զգրովմն համարին ամբողջական մասն մկրտութեան. վասն որոյ և կոչեն զայն կա-

հրդոյոյ . սակայն ապաշխարանքը զգլման հարկաւոր հետեւանքն է և խորհրդոյոյ օրհնակն մասը է՝ ան մասը չէ : Նախ՝ վասն զի առանց անոր խորհուրդն ու մեղաց թողութիւնը կը կատարուի . և երկրորդ՝ վասն զի օրհասական հիւանդներէ և անհնարին պարագայներու մէջ գտնուող ապաշխարողներէ ապաշխարանք չպահանջուիր , մինչդեռ խոստովանութիւնն ու զղջումը ամեն պարագայի մէջ և ամենէն կը պահանջուի :

Խորհրդոյս ձեւն է՝ Եկեղեցիէն սահմանեալ արձակման աղօթքը (որ այս գլխոյս էն վերջը գրուած է-) ենթակայ՝ ամենայն հաւատացեալք . և պաշտօնեայ՝ ուսումնական և փոքր առաքինի Բահանայք (1) և Քահանայապետք :

Զղջումն է գարշիլ գործած մեղքերէն իրր զազրագոյն պղծագործութենէ , այլ եւս ՚ի նոսին չը գթելու հաստատուն կամօք և առաջադրութեամբ : Այս պայմանը՝ հարկաւորապէս հարկաւոր է փորկութեան համար , առանց որոյ թերի է խորհրդոյն կատարումը , և անհնար՝ մեղուցելոյն փրկութիւնը , Եւ ինչպէս որ մեղքը սրտէն յառաջ կու գայ , այնպէս զղջումն ալ սրտէն պէտք է բղխի մեղաց ատելութեամբ . չէ նէ՝ այն արտաքին վեր ՚ի վերոյ զեղջը կամ զղջման ձեւը վայրասարար և անօգուտ է : Քարծարութ արհա՛ կըսէ Տէրը , յամենայն սրտէ՛ մերմէ . պահօք և լալով և կոծելով : Պատառեցէք զսիրտս ձեր՝ և մի՛ գհանդեքս : և զարծարութ աս Տէր Աստուած ձեր : (Յժէւ Բ. 12—13) — Այլ՝ թէպէտ և զղջումը պէտք է ՚ի սրտէ և ներքին ըլլայ սակայն իրեւ մասն ապաշխարութեան խորհրդոյ՝

(1) « Եւս միտուեալսն թեպէտ միջ մեղանել զարձաւ , ծածկի խոստովանութեանն առանձինն միայն առն յոյժ առաքելոյ . զի ոչ ամենայն քահանայի պարտ է խոստովանել » (ԲՊԿԵ ԶԿ. 3 ԳԻ. ՄԳԻ. ԶԿ. 10 Բ)

իրաւայի է պահանջել որ զգալի ալ ըլլայ , քա արտաքին նշաններով եւս յայտնուի . զի անհնար է որ սրտի փոփոխութիւնը արտաքին վարուց՝ բարոյից չներգործէ : — Դարձեալ հարկաւոր է որ զղջումը հաւատքէ յառաջ բղխած ըլլայ , ամօթէ՛ անուանարկութենէ՛ դատաւորի վասի՛ նիւանդ ութենէ՛ և կամ մահու երկիւղէ՛ ծնած զղջումը՝ Անտիոքոսի ապաշխարանաց պէս կը մերժէ Աստուած : (ՄԳԵ. Բ. 13)՝ ապաշխարողը անոր համար պէտք է ատէ՛ մեղքը , վասն զի Աստուծոյ դարչելի զուելի է : վասն զի Աստուծոյ ղէմ՝ ապստամբութիւն՝ թնաւանք է : և վասն զի Աստուծոյ հակառակորդ թնաւանդն խորամանկ նարագիտութիւնն է :

Այս ամենէն բովանդակելով կրնամք սահմանել թէ՛ ճշմարիտ ապաշխարութեան ներքին և մաստիք իմն արտաքին նշաններն ստոնք են . — Ա. Մեղուցեալը իսկապէս մեղաց գարշութիւնը ճանչնալով՝ կը գարշի իւր գործերէն և կ'ամառէ ինքն իրմէն . և հաստատ միտքը կը ղնէ բնաւ վայրկեան մ'ալ չյամել ՚ի նոսին . առաջադրելով հանդերձ որ ազադային ալ բնաւ այն գործքերը չը ործէ : (Եբէ՛ 13. 19) (ՅժԵ. 10. 6) — Բ. Աստուծոյ անհուն սէրն ու բարութիւնը միտքը բերելով՝ սրտանց կը սղայ և կը ցալի մարտքելով , անոր համար որ զԱստուած փառացուցած է ու անարգած է իւր անարժան գործքերովը , և խոնարհութեամբ ու հաւատքով ներողութիւն աղերսեան կը մատչի անոր : (ԶԳ. Բ. 5—8) (ՄԳԵ. Բ. 14) — Գ. Զղջումով այնուհետեւ անձնուրացութեան նեղ և անձուկ ճանապարհաւ կը վարուի : (ՄԳԵ. Բ. 15—14) . և կը ջանայ խել հանել իւր սրտէն մեղաց այն ամեն փութերը զորս ինքին սերմնաւած էր առաջ : — Դ. Թծածութեամբ սրտի կը չարչարուի անձամբ անձին՝ մարմնաւոր կրից պէս պէս նահատակութիւններով :

ժուժկալութեամբ և պահօք արտառութեամբ կը թափէ, քուրձ կ'զգենու, կուրծքը կը ծեծէ, և ինքն իւր շարժարանաց վրայ կը բերկրի: (Կառ. Ա. 24) իւր մարմինը՝ կարեօք և ցանկութեամբ խաչը կը հանէ: (Գառ. Ի. 24) — Ի՛ր իւր անբարի անցեալը միտ աչքին առաջին ունենալով կ'զգայ ըստ ներքին մարդոյն նորոգութեան կարօտ ըլլալ: Հին մարդը մերկանալու և նորը զգենալ համար Աստուծոյ շնորհաց կարատութիւնը: (Եփ. Գ. 20—24) յանձնադատուան շրջար, ոչ ալ անհող՝ իւր փրկութեան գործոյն, յօժարութեամբը Աստուծոյ հաճոյքը փնտրելու կ'ըլլայ, անոր օրինաց ունկնդիր կ'ըլլայ, զցայք և զցերեկ անոնցով կը խորհի, և կը փափաքի որ անոնցով լցուի: Կոտրած և խոնարհ սրտով կ'ապրի, ամեն ատեն իւր հաւատալն ու գործքը կը քննէ, կը ճշդի հաւատարմը ըլլալ իւր ուխտին, բոլորովին Աստուծոյ կը նուիրէ իւր անձը, բարեգործութեան նախանձաւոր կ'ըլլայ, և ազդեքէն համ կ'առնէ:

Ազալխարանքը՝ բարեք վերը, զըման սրտի հետեւանքն է: Բանին ինչ է զըլուր, եթէ ոչ՝ գործուած մեղաց վրայ ճշմարիտ ցաւ, ճանչնալով անոր անիրաւութիւն՝ յանցանք՝ մեղք ըլլալ: Կառուին՝ այն որ սրտանց կը ճանչնայ թէ գործածը անիրաւութիւն է և կը ցաւի ընդ այն սրտով, չը կրնար չհատուցանել իրաւունքը, թէ և ոչ որ դատախազ կամ դատաւոր պահանջէ իրան: Երբ մէկը կը ճանչնայ սրտանց թէ ըրածը գողութիւն՝ յափշտակութիւն է, չարիք՝ անիրաւութիւն է, կ'զգայ փանդ ամայն՝ թէ իրաւունքը հատուցանելու համար հարկ է գողնըլ առ տէրն դարձնել: Երբ մէկը սրբեանց կ'զգայ թէ ըրածը զրպարտութիւն անուանարկութիւն է, կ'զգայ եւս հարկաւորապէս որ այն արատած անուրեւ տէր է՝ սրբէ, և: Ապա

ուրեմն Ազալխարանքը (որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ եղած միասուն փոխարէնը հատուցանել) ամենաւնական վճարում մ'է առ մարդ: — Այլ ուրիշ բան է ընդդէմ Աստուծոյ եղած մեղաց ապալխարանքը: Աստուծոյ դէմ եղած է՛ն ջնջին մեղքին փոխարէն անհնարին է որ վճարում մը ըլլայ: Խրի զի մարդ իւր գործած էն թեթեւ յանցանքին փոխարինութիւն մը ընելու համար բնաւ բացառիկ ժամանակ չունի: զի երբ ալ ըլլայ որ նախընթաց յանցանքի մը փոխարէն ըլլալու համար բարիք մը գործէ, այն բարիքը նախընթաց յանցանքին փոխարէն չկրնար ըլլալ, զի ի նմին իսկ ժամանակի նոյն բարիքը գործելու և չարիքէ զգուշանալու պարտաւոր էր: Կապ ամեն ժամանակի գործում բարիք՝ նոյն ժամանակի օգարար է: անցելոյն ցաւում չէ: և երբ բարիք գործելու պարտականութիւններն ու հակառակ չարիք մը գործելու միշտ անխոխարինելի անվճար կը մնայ: անոր փրկանք չկայ մեր գործքերով: և եթէ ըլլայ որ բացառիկ ժամանակ ալ ունենամք գործել փոխարինութիւն, կարելի չէ որ հատուցումը ընել բաւեմք: զի ամենէն թեթեւ պատուիրանազանցութիւնն ալ այնչափ մեծ մեղք է՝ որչափ մեծ և ահաւոր է զայն պատուիրողը, և բնականաբար անոր մեծութեան արժանաւոր փոխարինութիւն ընել անհնար է: Ապա շնորհքը կը մնայ միայն սրբել այն մեղքը, որուն արժանաւորելու համար հարկ է սրտանց լալ, պաղատել, աղաչել, խնդրել և ժողել իսկ Աստուծոյ գթութեանն և ողորմութեանն: Ժանգամայն առ նմանիս հանապազօրեայ պարտիքը կատարելով տրուի, ոգորմութեանը, գթութեամբ, և: և ահա այս է առ Աստուած ապալխարանք ըսածնիս, որ տիրապէս նայելով ապալխարանք եւս անհրաժեշտ հետեւանքն է իբր հարկաւոր սրտող նորա կամ գործք: ճըլ-

մարիս Կրօտ և Եւ Կրօտացիք. « Դուք յորժամ ստնիցէք զսմեռայն հրամայեալն ձեզ, ասաջիք՝ թէ ծառայք անպիտանք եմք, զոր պարտէաքն առնել՝ արարաք » : (Ղ. Գ. Ժ. 10.)

Մարդ էն թէ թեւ յանցանքով որ կը գործէ ընկերին դէմ և կը մեղանշէ առ մարդ, մի և նոյն մէկ մեղանշական ներգործութեամբ կը մեղանշէ և առ Աստուած : Առ մարդ-փնտռուն հատուցմամբ բնական արդարութիւնը տեղը կը բերուի. իսկ առ Աստուած հատուցումը փրկանքը փրկանաց զինքն Յիսուս Քրիստոս մեր յաւիտեական փրկիչն է. առ որ զիմեզ պարտի ապաշխարողը զղջմամբ սրտի իւր մեղքերը խոստովանելով, և անոր յաւիտեական արդարութիւնը խնդրելով, « Ասա՛ զու նախ զանօրէնութիւն քո, զի արդարացիս » կ'ըսէ Տէրը. (Լւ. Գ. Ժ. 28.) և ըստ այսմ խոստովանութիւնն մեղաց՝ որ ապաշխարութեան միտ մտն է, խնդրելով մեղապարտ տոբատանել է առաջի Աստուծոյ և պարտաւոր օրինաց և պատժոց, 'ի մեղաց արձա-կուելու և թողութիւն խնդրելու համար :

Այստե ամենայնիւ, թէ պէտք և մարդ ընդդէմ Աստուծոյ մեղանշելով՝ միայն Աստուծոյ պարտաւոր կը դառնուի, և ուստի պէտք է որ իւր մեղքը միայն անոր խոստովանի իբրեւ գերազայն Օրէնդրի և Դատաւորի, 'ի նման է եթ ահի ունելով թողութեան մեղաց, սայց իմաստութիւնն Աստուծոյ ըստ որում հաճեցաւ սկիզբէն իւր օրէնքը մարդոց ձեռքով մարդոց տալու, և մեղուցելոց մեղքերը իւր ընտրեալ պաշտօնէից ձեռքով քաւելու, յայտասկս և Քրիստոսեայք պարտաւոր են իրենց մեղքերը Աստուծոյ խոստովանելու, բայց 'ի ձեռն կամ առաջի արժանաւոր զաշտօնէից Եկեղեցւոյ, որոց ձեռքով իւր օրէնքները տուաւ՝ յերկրորդում՝ ընդհանուր աշխարհի. և անոնց միջնորդական ա-

գօթիւքն ու ձեռնադրութեամբը արձակումն ընդունիլ 'ի մեղաց առ 'ի Սատուծոյ : Այլ ասով զերծ չլլար իւր օրոտօրէական պահատութիւնները իւր առանձնական սղօթից մէջ առանձինն Աստուծոյ խոստովանելէ, մանաւանդ թէ պարտաւոր ալ կը դառնուի միտ անձնաբնութեամբ իւր սիրտն ու խիղճը պարզել բանալ առաջի Աստուծոյ առանձնական խնդիրն մէջ :

Ի հնումն երբ Աստուած զխալցելացիս Եղիտտոսն հանելով 'ի ձեռն Մովսիսի՝ անապատին մէջ հին ուխտի եկեղեցին կաղմեց կարգադրեց օրինօք ծխիւք և կարգօք, իւր ընտրեալ այս ժողովրդեան մէջ ապաշխարութեան և խոստովանութեան ատեան մ'ալ օրինադրեց՝ 'ի ձեռն քահանայից քաւութեան և թողութեան համար. առ որ զիմեզ պարտաւոր էր յանձնարուր կամ մեղապարտ 'ի զուռն տաճարին, իւր կարողութեան չափով հետը պատարագ մի տանելով, որուն զխաւն վրայ կը դնէր իւր ձեռքը և իւր մեղքը կը խոստովանէր. քահանայն ալ պատարագը Աստուծոյ մատուցանելով անոր արեամբք կը քաւէր անոր մեղքը, որ ստուերական նշանակն էր Գողգոթայի յաւիտեական պատարագին : Այսպէս կ'օրինադրէ Աստուած. « Անձն որ . . . մեղանշիցէ միով խիւք 'ի նոցանէ, և խոստովան ինիցի գնդոն՝ զոր մեղաւ, մատուցէ վասն յանցանացն իւրոց՝ զոր յանցեալ Տեառն, և վասն մեղացն զոր մեղաւ, էդ յօդեաց որով, կամ այլով մի յոյժեաց վասն մեղացն, և քաւեցէ վասն նորա քահանայն 'ի մեղաց անտի. և թողցին նմա մեղքն. . . » (Ղեւ. Ի. 4—10.) Դարձեալ օրէնքադէտ քահանայք ըլլալով մեղուցեալը պարտաւոր էր բացէ՛ր իւրաց բան առ բան խոստովանել յունին քահանային, որ նա ալ կ'իմացնէր անոր՝ ըստ Աստուծոյ օրինաց իւր մեղաց քաւութեան համար

բերելիք զենկին . զի «մատուցանիցէ զպատարագս իւր ըստ Խոստովանութեան խորանի» : (ՂԵԽԲ. ԽԲ. 13—21) :

Խոստովանութիւնն մեղաց՝ ըստ օրէնադրութեանն Մովսիսի՝ ընդ հանուր պատահանութիւն ըլլալով՝ Աստուծոյ արդարութեան համար, Յովր մահացու ծանր մեղք կը համարի զանցառութիւնը, և Աստուծոյ անէծքը թող իմ վրաս դայ կ'ըսէ՝ «Եթէ Խոստովանութիւն չեմ արժանացել, զի Խոստովանութիւն չեմ արժանացել» : (ՅԺԷ. ԼԱ. 35—34) : Ըստ այսմ՝ ի Հրէայս եւս մեղաց խոստովանութիւնը Ապաշխարութեան հարկաւոր պայմանը համարուած էր . վասն որոյ երբ որ Յօրդանանու եզերքը Ապաշխարութեան Քարոյքին մեծին Յովհաննու ձայնը լսուեցաւ, բոլոր ճշմարիտ իսրայէլացիք խուռն հոն վազեցին, և ապաշխարութիւն յանձն առնողք՝ «Միշտէին ի նմանէ՝ ի Յօրդանան գետ, և Խոստովանութիւն չեմ արժանացել» : (ՄԽԲ. Գ. 6 : ՄԻԷ. Ա. 5) : Եւ կը հարցընէին անոր ամեն դասու յանցուցեալք, հասարակ ժողովուրդը, մաքսաւորք և զինուորք՝ իրեւն ապաշխարողք՝ թէ ինչ ապաշխարութեան գործ գործեմք : (ՂԵԺ. Գ. 10—14) :

Բայց որովհետեւ Հրէից մէջ թերի էր այս խորհուրդս, ըստ խոստովանութեան յանցուցեաց պատարագներ միայն կը մտաւէին, որք Քրիստոսի պատարագին ցոյցին ըլլալով պիտի վերնային, մեղաց թողութեան արձակման իշխանութիւն տրուած չէր քահանայից, զոր Քրիստոս պիտի տար յանուռ իւր արձակել զմեղացեալսն . անոր համար երբ որ զպիւրք և փարսեցիք՝ առ մեղացեալս ոմանս՝ Յիսուսի «թողելու լիցին քեզ մեղք քո» : (ՄԽԲ. Թ. 2 : ՂԵԺ. Է. 47) : Ըսելը լսեցին՝ հայհոյութիւն համարեցին ու ըսին, «Զի՞նչ է այս՝ որ խօսի սա զհայ-

հոյութիւնս . ո՞վ կարէ թողուլ զմեզս, եթէ ոչ մի Աստուած» : (ՄԽԲ. Թ. 7) : Ուստի Յիսուս՝ որպէս զի նախապատրաստէ ժողովուրդը և հաւատալի ընէ անոր որ մեղաց թողութիւն ապաւ իշխանութիւն կրնան ունենալ Զարէի Աստուծով, ըստ որում հանդերձեալ էր խոստովանութեան մեղաց թերին լեցընել և խորհրդոց կարգը բարձրացընել զայն, զորհրդ վերցընելու և անոնց տեղը մեղաց արձակման իշխանութիւնը տալով Քահանայից, հրաշիւք հաստատեց, թէ «Իշխանութիւն ունի Որդի մարդոյ ի վերայ երկրի՝ թողուլ զմեզս» : (ՄԽԲ. Թ. 8—10) : յայնժամ «Ժողովուրդքը կարանցան, և փառաւոր ասանէին զԱստուած զուովն այնպիսի իշխանութեան ՄԱՐԴԿԱՆ» : (ՄԽԲ. Թ. 7—8) : — Աւետարանիչը իւր բացատրելով կ'ըսէ այս ՄԱՐԴԿԱՆ բառը, չքէր Զարէի կամ Յիսուս, այլ ՄԱՐԴԿԱՆ, անտարակոյս ի Յիսուսէ Քրիստոսէ ետքէն ամբողջ Եկեղեցական դասուն ընդունելիք իշխանութիւնը իւր կանխածանուցեալ քարոյքելով : Ըստ որում Քահանայապետն խոստովանութեան մերոյ (ԵԶԷ. Գ. 1) երբ որ հանդերձեալ էր համբաւելու յերկինս՝ մտանել ի ներքին իողմն վարձակութիւն յանդիման լինել երեսացն Աստուծոյ բարեխօս վասն մեր, Արքայութեան բաւալանները իւր աշակերտաց ժողովոյն յանձնելով «Ամէն ասեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի՝ եղբի կապեալ յերկինս, և զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղբի արձակեալ յերկինս» : (ՄԽԲ. ԺԲ. 18) : Ըսեմէն ետքը՝ շնորհաց Ա՝ Հոգին պարգեւեց անոնց . «Փշեաց ի նոսա և ասէ . Ասէ՛ք Հոգի սուրբ . եթէ ումեք թողուցուք զմեզ, թողեալ լիցի նոցա, եթէ զուրուք ունիցիք, կապեալ լիցի» : (ՅԺԷ. Ի. 22—23) :

Խրաց արդիւնքն ալ չուտ մը երեսցաւ . «Բազումք ի հաւատացելոցն զայն և խոստովան լինէին, և պատմէին զգործս իւրեանց» : (ԳԺԺ. ԺԹ. 18) : Եւ

Առաքեալք Քրիստոսի հետ բերան առ բերան խօսած ըլլալով քանզի քաջ համուզուած էին թէ Յիսուսի առ նոսա քաջ մեղաց թողութեան և անթողութեան իշխանութիւն էր, և ո՛չ ոչ քաջ մեղական Զատ Բարաւ մը, զի յաւելցուցած եւս էր թէ՛ « Որպէս առաքեաց զիս Հայր՝ և ես առաքեմ զձեզ » (Մարկ. ԻԴ՝ 18-) ք թէ՛ ինչպիսի որ առաքեց զիս Հայր միջնորդ ըլլալ հաշտութեան՝ որոյ կառարեցի, նոյն հաշտութեան գործոյն չարունակութեան ալ ես զձեզ ինձ փոխանորդ կը կարդիմ։ Առաքեալք ալ իրենց թղթեր մէջ լատ տեղեր կը գրէին իրենց աշակերտաց՝ Նովուաց և Երիցանց Եկեղեցւոյ, հաշտութեան գործը շարունակել, և ժողովուրդեան ալ թէ՛ անփոյթ չըլլան 'ի նոյն, և մեղքերնին խոստովանին Երիցանց։ — Պոզոս՝ այն շնորհաց համար որ մեռնադրութեամբ երկցութեան ընդունած էր իւր Տխմիթէս աշակերտը՝ 'ի գործն հաշտութեան, անփոյթ չըլլալ կը խրատէ զինքը (Ա. Տէն. Դ. 14-) և կրնթացեաց յորդոր կը գրէ 'ի նոյն. « Այլ ամենայն ինչ յԱստուծոյ՝ որ հաշտեցոյցն զմեզ ընդ իւր մեռն Գրիստոսի, և ես մեզ զառաքեմ հաշտութեան։ Եւ քանզի Աստուած էր Գրիստոսի զայնարհ հաշտեցուցանել ընդ իւր, և չճամարել նոցա զմեզ իւրեանց, և եղ. 'ի մեզ զրանն հաշտութեան. արդ զասն Գրիստոսի պատգամաւորեմք որպիս և Աստուծոյ բարեխօսութեամբ մօք. աղաչեմք զասն Գրիստոսի՝ հաշտեցարուք ընդ Աստուծոյ » (Բ. Կրճ. Ե. 18—20)։ Գաղատացւոց Եկեղեցականաց ալ կը գրէ. « Եղբարք, եթէ յանկարծ ըմբռնեցի որ 'ի մէնջ յինչ և ինչ յանցան, դուք որ հոգեւորդ էք՝ հաստատեցէք զայնպիսին հոգեով հնգութեան » (Գալ. Զ. 1)։ Յակովոս Առաքեալ Ընդհանուր Եկեղեցեաց կը գրէ. « Էլուանդանայց՝ որ 'ի մէնջ՝ կուշեցն զերկուսն Եկեղեցւոյն, և արասցեն 'ի վերայ

նորա աղօթս, . . . և եթէ մեզ ինչ ինչ գործեալ թողցին նմա։ Խոստովան եղբորք միմեանց զմեզս, և աղօթս արարէք 'ի վերայ միմեանց, որպէս զի բժշկիցիք, քանզի յոյժ զօրաւոր են աղօթք արդարաց յօգնականութիւն։ (Յ. Կ. Ե. 15—18)։

Առ նախնեօք՝ Քրիստոսէնութեան առաջին երեք դարերուն՝ մեծամեծ մեղք կամ հրապարակաւ մեղուցեալները բանադրուելով ըստ հրամանաց Փրկչին, (Մարկ. ԺԹ՝ 18-) և ըստ նմանէ՝ Առաքելոց (Ա. Կրճ. Ե. 4—5-) և սահմանադրութեամբ Եկեղեցւոյ, բոլոր խոստովանողք հրապարակաւ ապաշխարութեան տակ կը դրուէին. բայց հրապարակաւ մեղուցեալք հրապարակաւ խոստովանելու պարտական էին՝ 'ի բժշկութիւն զայնպիսիք ալ մեռաց. որոյ մէջ հեռուց ջայտօր կ'երեւի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ս. Փատարագի Խորհրդոյ մատուցման սկիզբը, ուր ժամարար Քահանայն յատենի Եկեղեցւոյ հրապարակաւ կը գոչէ. « Խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ . . . և առաջի մեր հարք և եղբարք, զամենայն մեզս զորս գործեալ եմ եւս։ Բայց որովհետեւ այս հրապարակեան խոստովանութենէն քաղարկան գէշ հետեւանքներ 'ի վեր երեւնալ սկսան, Եկեղեցին խափանեց զայն իշխանաբար, և միայն արտաքոյ կարգի պարագայներու համար պահեց. սակայն առանձնական կանխաւոր խոստովանութիւնը միշտ պահեցաւ։

Ապաշխարողք եւս երախայից հետ պարտաւոր էին դուրս ելնել Եկեղեցիէն և դրանք մէջ ապաշխարել 'ի ժամ մատուցման Ս. Խորհրդոյն, երբ ստրկաւազը կ'աղարարէր, « Մի՛ որ յերեւիայից, մի՛ որ 'ի թերահաւտից, և մի՛ ոչ յողաշխարհոց և յանապէջ մերձեցի յԱստուածային խորհուրդս » և թէ « Եւ որք ոչ էք կարողք հաղորդիլ Աստուածային Խորհրդոյս, առ դրունս ելէք և աղօթեցէք »։

Քրիստոնէութեան առջի դարերուն՝ ապալխարութիւն կը դրուէր մեղուցեաց ըստ մեղացն ծանրութեան՝ Եկեղեցիէն որուեալ կանոնական օրինօք տարինեով . և մինչև որ անխաբ փորձերով քաջ վերահասու չըլլային անոնց 'ի սրտէ զղջմանը՝ չէին արժակէր և հաղորդութեան չէին ընդունէր : Բայց երբեմն այս կանոնեալ երկար տարիները կը համառօտուէին՝ ապալխարողաց ջերմանքով եռանդեան նայելով : Երբեմն եւս ապալխարողք մարտիրոսանալու տարուող խոստովանողներու միջնորդութեանը ջրմելով՝ անոնցմէ բարեխօսութեան յանձնարարական գիրեր կ'առնէին առ Հարս ապալխարողաց : որովք իսկոյն արձակուամն կ'ընդունէին 'ի Հարց կամ 'ի Հայրապետաց և հաղորդութեան կ'ընդունուէին : — Բայց կրկին՝ մանաւանդ երեքիկն մեղուցեալք 'ի մեծամեծս՝ մինչև իսկ վերջին թուշակէ կը զրկուէին իբր կամակար մեղուցեալք և անցեղջ . որ թէ՛ և առանց սոցլոտանաց չէր : սակայն նպատակին դովելի էր : և ժամանակին համար քաջալարմար :

Ապալխարողաց Եկեղեցւոյ հաղորդութեան ընդունուելու կանոնական օրն էր Աւագ չորեքշաբթի և հինգշաբթի օրերը, ինչպէս նաեւ 'ի մեզ՝ Աւագ հինգշաբթի օրը առաւօտեան ժամեղութեանէն յետոյ կը կատարուի յառաջ քան ղճառ ժամն՝ արձակել հապալխարողս : որպէս զի 'ի Ս. Զատիկին հաղորդուին Ս. Խորհրդոյն : Բայց թէ՛ որ Եկեղեցական ոք անանկ մեղքի մէջ լինար՝ որ հրապարակաւ խոստովանելու ստիպուէր, եկեղեցական պատուէն ինչպով 'ի սպառ . առնն պաշտամունքէ ալ կը զրկուէր, և հազիւ վերջին թուական կրնար արժանանալ մեծ զղջմամբ : — Սակայն ետեքը հրապարակական ապալխարութիւնն ալ հրապարակաւ խոստովանութեան պէս վերցունելով միեւնոյն

պատճառաւ, իւրաքանչիւր խոստովանող մեղուցեալ խղճին յանձնուիլ սահմանուցաւ վճարել խոստովանահօր կողմանէ՝ սահմանեալ ապալխարանք : Այս՝ կրօնախրութեան Ոսկի դարուն : Եկաւ Պրնձի դարն ալ, յորում եկեղեցիք ոմանք սկսան ղեղճանիլ սովաւ . և մանաւանդ Արեւելեան և Արեւմտեան Եկեղեցիք միանգամայն՝ խօսք մէկ ըրածի պէս, որ իրարու ըսելիք մը չունենան : Պատճառելով թէ Եկեղեցին իշխան է խոստովանողաց ապալխարանքը սահմանելու, երկարելու կամ համառօտելու, անօրինելու կամ ներելու, Յոյն տուգանք զբանոց փոխանակեցին ընդ գործոց ապալխարութեան, սուգանաց անկամութիւնը մոլորութեանց սանձ վարկանելով, որ մինչև ցայժմ կը տեւէ : Հռովմի պապերն ալ նախանձելով՝ ներուլութեան վարդապետութիւնը հնարեցին, զբամովք ներել գործուած մեղաց ապալխարանքը : — Բայց այս ղեղճում է միւս, և փոխանակ զղման օգնելու՝ կը վնասէ մահու չափ : Ապալխարութիւնը ինչ է, եթէ ոչ՝ հատուցումն առ մարդ գործուած վնասուց, և առ Աստուած՝ 'ի սրտէ ցաւ և զղճումն վասն մեղաց և հաստատուն առաջադրութիւնն այլ եւս չգործելոյ . և որոյ պտուղք և գործք են և նշան 'ի սրտէ զղման բարեպաշտութիւնը, աղօթք, ծովք, պահք, ողորմութիւնք, հսկումք ևն : Երբ այս պտուղներուն զբանները կը փոխանակեն, տունկերը արմատով կը չորան և կը գոսաւան : ապալխարութիւնը՝ ցի՛ զղմումը խոստովանութիւնը առաջադրութիւնը՝ ասոնք ամենը անպիտան անչափ անպտուղ կը մնան, հետեւաբար և կէտ եղեալ փրկութեան նպատակէն կը վրկային : Վասն զի մեղանշողը կրնայ իւր հարստութեան վտանգիլ, կամ՝ հարստութեան չափով մեղանշել . . . Մեղքին քառութիւնը ստակով ծախու առնելու բան մը լինել հրատարակուելէն

հերոս, չառ հասանալովն չէ՞ մեղքը դորձելու աստն այս օր մտածէ՞ թէ քառութիւնն առանալը չափ գրաւ ա՛նի՞ մի ձեռքը Հարստին համար արեւոք արքայութեան մէջ տեղ . կը պալաթ՝ ամեն մեղք դորձելէն ետքը . թէ՛ և Քրիստոս ըսած ըլլայ թէ եւ Նորաստիւնէն ժողովուորը հարուստին տեղ չը կայ Երկինքը . (Մ-ի. Ժ. 25—24)

Դիտել արժան է որ մեղաց թուղութիւնը Ս. Հոգւոյն շնորհներն սին է : (Թմն. Ի. 22—23.) և Ս. Պետրոս՝ որուն յաջորդներն եմք է՝ իւնն պատգմը, կը պատմէ այն ընելի մարդը որ ընչեւթ կ'ուզէր ստանալ Ս. Հոգւոյն պարգեւները : (Գործ. Ի. 18—24.) Երբ այնպիսի մեղքով մեղք կամ Սեմանաւանիէն կ'անուանեն Ստուածաբանք, Եկեղեցական խորհրդող գրասովից մասնացումը, գրասովից գահակնէն է՝ Եւպրոսինէն, և կամ որոշմէ մարտնչելու էջք քննութիւն, և ո՛չ իբր նուիրովք շնորհակալեաց, որ պիտինն յիշելիք, պատարադիք եւ : Ուսում երբ որ պատգ Պետրոսի չհետեւիր, որ կը նշովէ հեգեբար շնորհներ ստանալու համար փարայ տառաջը, և կը հեանել Պետրոսին նշովեալ Սիմոնական Սիմոնին մեղաց թուղութեան համար փարայ ուղեւով, ինքզինքը կը յայտեն թէ՛ որո՛ւ յաջորդն է, և որո՛ն իշխանութիւնը կը փակէ : Զի միշտեւ Ստուածաշունչաբուն ու կապի՛ցք չնկղուելի յորդրմով թիւն և ՚ի պատարադ : (Բ. Օղն. ԻԳ. 18.) և անհաւատ շրթեայք խի կորսանեն դուրս կը նետեն Յուդայի վարձաք : (Մատթ. ԻԻ. 8.) պատգ ամեն ոճիրներու գինը կ'ընդունի իւր գահակնաւոր, և կ'ըսէ թէ անկապ Ս. Պետրոս՝ դամաճանայն է :

Թէ՛ այս խորհուրդը արդարաբերով խառնովա-
նութեամբ յմարմանս և արձակմանս Առաքելաբան
դարեւն 'ի վեր ամեն ատեն անընդհատ պաշտեցաւ
նկերեցաւ մէջ, և իկոտ իրո անհրաժեշտ խորհուրդ

կը պահուէ՛ր, կը վկայե՛ն առաջին դարուն՝ Ս. Գրո-
նէ՛սիոս Արկապագացի (Ա. Ղե՛հէ)։ Երկրորդ դա-
րուն՝ Տերտուլիանոս (յ. Ա. Դ. Թ. Ժ.) : Եր-
րորդ դարուն՝ Որոգենոս (՝ Ղե՛հագոյն Ճո. Բ. Թ.
Ա. Ի. Ժ. Ճո. Բ.) և Ս. Կիրիլոսիանոս (յ. Ղե՛հէ)։
Ս. Գրիգոր Լուսաւորչ (՝ Կա՛նոն, Կա՛նոն Ի. Թ. Ժ. Թ-
հե) : Լակտանտիոս (՝ Ժ. Կա՛ն. Գր. Գ. Դ. Ժե) :
Ս. Ամեմաս (՝ Բա՛ն Դա՛ւ. Լը՛ւր-Էնէ) : Ս. Բաք-
տեղ (Ա. Ա. Դ. Ժ. Ժ.) : Ս. Գրիգոր Նիսացի (՝ Կա՛
ն. Ի. Կա՛ն. Զ. Դա՛ւ. Լը՛ւր-Էնէ Էն-Է Գա՛ն. Զ.) : Ս.
Եղիշան Ոսկերբան (Երրորդ Ժա՛ն- Գա՛ն. Զ.) :
Դ. Ե. Դա՛ւ. Լը՛ւր-Էն Ճո. Սա՛րգսհան և Ն. Ժ. Ժ. Զ.
և այլք բազումը, որոց խօսքերը բան առ բան մէջ
բերելու ունեւորդ հասարեցինք : Ի մերոց միայն մէջ
երկու վկայութիւն յաւաճ կը յերեւը ի հաստատ
ութիւն ցայս վայր առաքելոցս :

Ներսէս Շնորհալի։ «Տեսանեմք ո՛չ միայն գութ լուծիւն, այլ և ստուծիւն վասն գողութեանն»։ Ո՛չ լոկ բռնիւ, այլ և մեծամեծ երդմամբ ուրաւ ցուծիւն, որոյ մեղաց չիք թողութիւն։ Զի և ոչ շղջումն և խոտովանութիւն առ այն՝ յորմէ գողացեալն։ զի թողութեան իշխանութիւն գողոյն յաղագս գողացերդ իրին՝ որ տէրն է՝ գողացեալ գոյիւ, ունի, և ո՛չ օտար որ խոտովանահայր։ Վասն որոյ զի ո՛չ խոտովանի նա, և ո՛չ հառաւջանէ՝ զոր գողացան ՚ի նմանէ և գրիեաց, ո՛չ աւսեմ չորեքկին ըստ մարդ արկին Զագէի, այլ և ո՛չ՝ զոր էան, ո՛չ ընդ ունի թողութիւն յախտեանն»։ (ԲՆԳՆԵ. ԲԶԷ. — ԼԵԺՄԱՐԱՐ ԵՐ՝ ի՛ վ. — ԵԶԺԿ. ԵՐ. 22—28)։ «Եւ եթէ՛ որ ՚ի ձեզն մեղաւ այսորիք Աստուծոյ և կամ այլ ինչ յանցանք, մի՛ կայցէ՛ հանապաղ ՚ի նոյն ապուսդի սովորութիւնն մինչեւ ՚ի վախճանի օր, այլ ՚ի ձեռն խոտովանութեան և ապախաւրութեան քանակէ՛ց զայնցանս իւր, և գործեցէ՛

յայտահատէ մոխրանակ շարին զբարկոյս: (Աւելի-
քոքն և հանքն թաղութաւնս. Եր. 31.) «Եւ այս միջի
հասարակաց օրէնք նոցա՝ ի վերոյ ասացելոցս՝ արանց
և կռանց, զորս կարճառօտիք և թեթեւացոյն
գրեմք. երկն յա կամ երեցս ի տարւոյն խոստովանելի
դանցանս իւրեանց՝ քահանայից, կամ եւս յառ-
վադոյն: և յանձն առնուլ զապաւխտութիւնն զոր
դնէ քահանայն վասն մեղացն՝ կատարել պահօք և
աղօթիք և ողորմութեամբ, որով և թողութիւն
յանցանացն զոր խոստովանեցաւ՝ արժանաւորի մե-
ղացեայն դատելը յԱստուծոյ: (Թղթ. 'ի Սահարի-
մ 11: Եւս 140:)

Լամբրանայի. «Եւս Աստուած կարէ թողուլ
զիւրդս ի ձեռն իմ և ոչ էսս: (՚ի Ռէլ. պարտաբէ-
Եր. 66:)

Խոսքով. «Ասանց խոստովանութեան չիք հնար
քաւութիւն դասնել. վասն այսորիկ պարսէ իւ-
թալ ի խոստովանութիւնն Քահանային խոստովանել
միանգամ, և Աստուծոյ հանապազս: (՚ի Ռէլ. թ-
մակդէ:)

Վերջապէս մեր Եկեղեցւոյ ծխարանի հրամա-
նակարդ սահմանադրութիւնը կայ, որով կը կրեմք
այս գլուխը. «Երբեք Քահանայն յարեմք և զիւրեմք
'ի ձաւթ ինչացն, և աշխարհայն առ. Մեղայ ամե-
նասուրը Երրորդութեանն ևս: Ասորեք խառնանքն
'ի հարսանարութիւնն իւրեան, և մ յորեքնից առանց՝
լաւ իւր միշտ քոքնել իցն, մ ըստ միջն յայտնուլ, և
գրահանայն երեւելապիտանն ի կարգել յայն առեւլ
աշխարհն առեւլ: Հայր սուրբ՝ զքեզ ունիմ միջնորդ
հաշտութեան և բարկոյս առ միածնի Որդին Աս-
տուծոյ. զի իշխանութեամբդ որ տուեալ է քեզ
արձակեացես զիս ի կապից մեղաց իմոց աղաչեմ
զքեզ: — Եւ Քահանայն որոցն ինչութիւն միշտ մե-
ղացելոյ, և այլ բնէ վերջն շաղկապանս, որոցն և

հրամայէ կանգնել. և ապա որոցն աշխարհն ի միշտ. Ո-
ղորմեցի քեզ մարդասէրն Աստուած, և թողու-
թիւն շնորհեցէ ամենայն յանցանաց քոց. խոստո-
վանացելոցդ և մոռացելոց. և ես կարգաւս քա-
հանայական իշխանութեան և հրամանաւն Աստուա-
ծային թէ (զոր արձակելէք յերկրի, և եղիցի ար-
ձակեալ յերկինս.) նովին բանիւնս արձակեմ զքեզ
յամենայն մասնակցութենէ մեղաց քոց, ի խոր-
հորդոց ի բանից և ի գործոց, յանուն Հօր և Որդւոյ
և Հոգւոյն սրբոյ: Եւ դարձեալ տամ զքեզ ի խոր-
հուրդս Ս. Եկեղեցւոյ. զի զոր ինչ գործիցես բարիս,
և եղիցի քեզ ի բարեգործութիւն և ի փառս հան-
դերձեալ կենացն. ամէն:»

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Հաղորդութիւնն է Ս. Խորհուրդ Եկեղեցւոյ
սահմանեալ ի Քրիստոսէ, որով ընդ տեսալք հացի
և զինւոյ՝ կը հաղորդութիւն իսկապէս մարմնոյ
և արեանն Քրիստոսի: — Յիսուս Քրիստոս ի յոռւմն
ստուեալական օրինաց Մովսիսի, այն զիւր յորում
պիտի մատնուէր՝ ի յիշատակ փրկագործ Հաջա-
րանաց խաչի և մահու իւրոյ օրինադրեց այս խոր-
հուրդս այսպէս. «Եւ մինչդեռ ուտէին նոցա, առ
Յիսուս հաց, օրհնեաց և երեկ, և ետ այսկեր-
տացն և ստէ. Առէ՛ք կերպէ՛ք՝ այս է մարմին իմ:»
Եւ առեալ բաժակ գոհացաւ. ետ նոցա և ստէ. «Առէ՛ք
'ի զմանէ՛ ամենեքին. զի այդ է արիւն իմ
նորոյ ուխտի, որ ի վերայ բազմաց հեղու ի թո-
ղութիւն մեղաց:» (Մատթ. 26—28: Մարկ. 14:)

22—23.) « Չայս արաջօրը առ իմը յիշատակի » :
(Ղ. 4. ԻՖ. 19—20. Ա. Կր. Ժ. 23—25.)

Յիսուս Քրիստոս ՚ի յիշատակ յաւիտենական
պատարագի անձին իւրոյ սահմանելով իւր մարմնոյ
և արեան խորհուրդը, հացով իւր մարմինը տուաւ
մեզ կերակուր, և գինեաւ իւր արիւնը՝ յարբուսմ :
Այնչէ՛հ հացը օրհնելով սրբազործելով՝ « Այս է մար-
մին իմ » ըսաւ, և անապակ գինին՝ Ան՛ի Բերե՛լ օր-
հնելով սրբազործելով՝ « Այս է արիւն իմ » ըսաւ :
ուստի ՚ի պատարագին՝ Բահանային սրբազործած
հացն ու գինին՝ իսկապէս մարմին և արիւն Քրիս-
տոսի է՝ անոր յաւիտենական պատարագին՝ մահ-
ուան և թաղման յիշատակն ըլլալով : « Բանդի՛ » ուր
պատարագի Քրիստոս, անդ է իսպելութիւնն : և
ուր մարմինն սուրբ առանց մարդկային նորա ոգւոյն
ցուցանի, այն է գերեզման նորին : և ուր մեռե-
լութիւնս մեր կենդանանայ, անդ հաւատամբ կեն-
դանութեան Որդւոյն Աստուծոյ : Չի թէ՛ եւ մահու
նշանակ է հացն և բաժակն, այլ կենդանի և կեն-
դանարար է : զի ինքն ասաց : Այս է հացն կեն-
դանի որ յերկինք իջեալ է : (Խաչե՛լ ՚ի Բլն. Ժառ-
նօր. ՚ի Էփես. Երկուց ամենեւեան բարեքն, աքլի՛ն
հաջքն. Եր. 79.)

Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյ և արեան խորհուր-
դոյն մէջ չէ թէ նորազանգից մղղղութեանը պէս
հաւասարե՛լ Ժոն անոր մարմինն ու արիւնը ՚ի մեզ
կ'ընդունինք հաց լոկ և գինի լոկ ճաշակելով : ոչ
այ ըսաւ ոմանց բողոքարկուաց՝ ՚ի հացն և ՚ի գինին
Յիսուսի հոգեւորապէս ներկայութիւնը միայն կը
գտնենք : անանկ որ անարժանութեամբ ճաշա-
կողք լոկ հաց և գինի ճաշակած ըլլան : որ թէ որ
անանկ ըլլար՝ դատապարտութեան տակ չլին ինչպիսի
անանք, բայց Աստուծոյ անոնց համար կ'ընէ թէ
դատապարտութիւնն ի՛նչու են ու կը խնեն : « զի

որ ուռն և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաւասանս
անձին խորհուրդուռն և ըմպէ » : (Ա. Կր. Ժ. Ժ. 20.)
այլ՝ նոյն հացն ու գինին սրբազործուելէն ետքը
իսկապէս Քրիստոսի մարմնոյ և արեան կը փոխար-
կուին : ինչպէ՛ս որ նոյն աստուծոյ կ'ընէ : « Բա-
ժակն օրհնութեան զոր օրհնելով՝ ոչ ասպարէն հա-
ղորդութիւն է բռնան Քրիստոսի » : հացն զոր բեկանեմք,
ոչ ասպարէն հաղորդութիւն է մարմնոյ Քրիստոսի : (Ա.
Կր. Ժ. Ժ. 16.) Հաղորդութիւն է, կ'ընէ, ց կցորդու-
թիւն՝ մասնակցութիւն խառնութիւն է : չէ թէ
Բաժե՛լը ինչպէ՛ս կ'ոմ հաջը ռաբալն համար, այլ Բաժ-
ե՛լ Գինին և ՀԱՅՐ հաղորդութիւն է Քրիստոսի՝ բռն-
ն մարմնոյ կ'ընէ : ՈՒՏՈՂ ԽՍՈՂ ԸԼԼԱՅ ԿՍՄ ՈՉ :
Որ ըսե՛լ է գինին օրհնուելով Քրիստոսի արեան հա-
ղորդութիւն կ'ըլլայ, ց Քրիստոսի արիւնին հետ
կը հաղորդուի մէկ կ'ըլլայ, Քրիստոսի արեան կը
կցորդուի՝ կը խառնուի՝ կը փոխուի : նոյնպէս և
հացը օրհնուելով՝ Քրիստոսի մարմնոյն հաղորդու-
թիւն կ'ըլլայ, ց Քրիստոսի մարմինն հետ կը հա-
ղորդուի կը կցորդուի կը խառնուի մէկ կ'ըլլայ : Այս
ուրեմն այն հացն ու գինին բողոքականաց ըսածին
պէս Քրիստոսի մարմնոյ և արեան շշտե՛լք չեն,
այլ ընդ անասիւս հացի և գինոյ բուն իսկ Քրիս-
տոսի մարմինն ու արիւնն են : կ'ոմ Պօլսի բա-
ռովն ըսեմք, Քրիստոսի մարմնոյն և արեանն հա-
ղորդուած փոխարկուած՝ (Գալ. 3. 17) հաց և
գինի են : Ասանկ այս մտքը և դիտաւորութեամբ կը
սրբազործէ Հայաստանեայց Եկեղեցին ալ նուիրա-
նաց հացն ու գինին ընելով : Քրիտի գնացս զայս օրհ-
նեալ ՚ի մարմին և արիւն ճշմարտապէս արաւոցեա (1)

(1) Պատարագ տնտեսութիւնն այս Գալ. 3. 17 բառն ալ Գալ. 3. 17
փոխուած է Միսիկաբանաց տապալութեանը մէջ, անուշա-
նախնեայ գրուածնց հրատարակութեան Երկուց հասարակեա.
Բառք :

Տեառն մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, քիչ-քիչ Լորդ Էդուարդ քով սրբով ։ (Պարտաբանարար ։)

Յայս միտս Առաքեալը կ'ընէ դարձեալ ։ Քիչ-քիչ անգամ թէ ուտիցէ՞ր զհացս զայս՝ և դրածակս ըմպիցէ՞ր, զմահն Տեառն գոգեմ (ըստ Յն.) , մինչեւ եկեսցէ նա ։ (Ա. կորնթ. Ժ.Ս. 26.) Ասիկայ հրաման մը չէ՞ թէ այս խորհուրդս կատարուած ժամանակ երբ՝ Տէրոջը մահը պատշէտ ։ այլ բուն այս խորհուրդս կատարելով՝ հոգը չաղելով քիչն խելով՝ Տէրոջը մահը ինչ պատշէտ կ'ընէ ։ որ ըսել է թէ՛ այն հոգն ու զինին լոկ հաց ու զինի շին ։ Եւանջիւնք ալ չեն ։ այլ՝ Յիսուսի խաչին վրայ բեկեալ մեռեալ կուսածին մարմինն, և խաչին վրայ թափուած անպարտ կուսական սուրբ արիւնն է, որովք պատարագութեամբ նա վասն բազմաց կամ փոխանակ բազմաց ։ այն մեղի համար ի՞նչ անող պարտաբան մարմինն ու արիւնն է, որ յիշատակ է Յիսուսի մահան, և զորս հաշիւելով ՊԱՍՏԱՆ յիշով կ'ըլլա՞ր անոր մեղի համար մահը ։

Ո՛չ միայն մարմին և արիւն, այլ միանգամայն պարտաբան ։ ըստ որում կ'ընէ Առաքեալը եւս ։ Տեսէ՞ր ցիտայցէն ըստ մարմնոյ, ո՞չ ստաբէն որ ուտեն ի զոհիցն, հաղորդք են սեղանոյն ։ Իսկ արդ զի՞նչ ասեմ, եթէ զոհեալն իցէ՞ ինչ, և կամ կուտեն իսկ իցեն ինչ ։ Այլ զոր զոհեն հեթանոսը զիւաց՝ և ո՞չ Աստուծոյ զոհեն ։ ո՞չ կամիմ զմեզ հաղորդս զիւաց վնեւ ։ քանզի ո՞չ կարէք զբռնել Տեառն ըմպել՝ և զբռնել ինչ ։ Եւ ոչ կարէք ի՛նչ-ինչ Տեառն վայելել՝ և ի՛նչ-ինչ ինչ ։ (Ա. կորնթ. Ժ. 18—20.) Ուր անա յայտնապէս կը բացատրէ միտքը ։ Բռնել Տեառն և Սեղան Տեառն կ'անուանէ ։ Եւանջը՝ շահագործ է ։ սեղանին վրայ փռն զոհ կը մատուցուի ։ և այն սեղանը՝ որ Աստուածային նուիրաց մատուցարանն է՝ Եւանջ Տեառն կը կոչէ ։

որ ըսել է ճշմարտին Աստուծոյ մատուցեալ զոհից ընդունարանը ։ Քրիստոսեացք ալ զոհն Եւանջ ըսել է այս ։ և այն զոհն ալ բաժանին է կ'ընէ, Բռնել Տեառն, անուանելով զայն ։ ինչպէս և հետեւեալ զվրայն մէջ կրկնելով՝ հոգ Տեառն և Բռնել Տեառն կ'ընէ ։ — Դարձեալ՝ արարածական բուն մը յայնժամ Տեառն կ'անուանեմք՝ կը յատկացընենք, երբ Տէրոջ ինչ-ինչ, ինչ-ինչ ինչ-ինչ-ինչ ։ ապա թէ՛ ո՞չ զիւրար բուն մը յատկացու Տեառն ըսել, զի անկանին ինչ Տեառն է ։ ապա Առաքեալը իրբւ զոհ՝ պատարագ նկատելով կ'ընէ Բռնել Տեառն և հոգ Տեառն ։ զոր խիստ յայտնի ցուցընելու համար ալ ի կրիս կը զնէ հեթանոսաց սեղաններուն և բաժաններուն հետ, և բաժակ Տեառն և բաժակ զիւաց ։ և սեղան Տեառն և սեղան զիւաց ըսելով՝ ուր ինչպէս որ Եւանջ ինչ-ինչ ըսուելով ինչ-ինչ և հոգ Տեառն ըսելով ալ Եւանջ և հոգ Տեառն զոհարան կ'իմացուի ։ ու ինչպէս որ Բռնել ինչ-ինչ ըսուելով զեւեբու զոհուած զինի կը հասկըցուի, Բռնել Տեառն ըսելով ալ Եւանջ և հոգ Տեառն Տէրոջ զոհուած պատարագուած զինի կը հասկըցուի ։ Ասկից փոխտեան ճամբայ չկայ ։ Քրիստոսեացք ալ զոհն Եւանջ և զոհն ունին և ունենալու են եղբւր ։ զի այս մանրամասնութիւններն ալ չըլլային նէ՛ արդէն խօսքին ընթացքը ամրկայ կը յայտնէր ։ Առաքեալը այս խօսքերով կուց զոհելը՝ և կուց զոհեալն ուտելը կ'արդեալ ։ ճշմարտին Աստուծոյ զոհելը և այն զոհեալն ուտելը չարդեալ ։ կը յիշէ իրարայն զոհաց որոնք ինչ-ինչ ու չարդեալ, այլ՝ մարմնաւոր կ'անուանէ զայն ։ և ետեւէն՝ Տէրոջը սեղանը Տէրոջը բաժակը վայելելու արտօնութիւնն յիշելով՝ Տէրոջ մարմնոյ և արեան խորհրդական պատարագը հրամայած կ'ըլլայ ։

հայն Աւարեալը դարձեալ կ'ըլէ՝ « Ասուհե-տեւ՝ որ ուտիցէ զհացս, կամ ընդիցէ զքաժակս Տեառն անարժանութեամբ, օրարտական եղիցի մարմնոյ և արեանն Տեառն » փորձեացէ մարդ զան-ծըն իւր և սոցա 'ի հացէ անտի կերիցէ, և 'ի բաժակէն արբցէ » զի որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստանս անձին իւրում ուտէ և ըմպէ » զի ո՛չ խորէ զմարմինն Տեառն » (Ա. Կորնթ. Թ. 27—28)։ Հոս ալ նոյն բաները կը հաստատուի։ Բժ. որ անարժանութեամբ հացը և զբէն ճաշակէ՝ կ'ըսէ, Տէրոյն Բորձնէն և Բրնէն դարձեալ զիս լայն, — ինչո՞ւ. — « Էլ ո՛ւ խորէ Բորձնէն Տեառն »։ Ընդ հաց նկատելով ճաշակողը, իրբեւ հասարակ հաց կամ օրհնուած պարզ հաց ճաշակողը՝ պիտի դատապարտուի. անոր համար որ զայն Տէրոյ մարմին չճանչնար. չխորէր զայն միւս հացերէն. անոնց պէս՝ հաց օւտելու պէս կ'ուտէ՝ կամ չօտ չստ՝ Տէրոյն մարմինին նշանակին պէս կ'ուտէ, որ է՝ ըսել՝ այն հացը ինչպէս որ իւր բերնէն ներս իւր մարմն նոյն մէջ կը խաղաղի, այնպէս ալ Քրիստոսի մարմինը 'ի գերեզմանի թաղուեցաւ, և այն հացը ուտելը՝ այս բանը կը նշանակէ կը համարի. որով այն հացը միւս հացերէն խորելու արժանի ոչինչ գերազանցութիւն մը կ'ունենայ։ Ինչպէս Աւարեալը կ'ըսէ, « փորձեացէ մարդ զանձն իւր, և ապա 'ի հացէ անտի կերիցէ, և 'ի բաժակէն արբցէ » զի որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստանս անձին իւրում ուտէ և ըմպէ, զի ո՛չ խորէ զմարմինն Տեառն »։ Խորել պէտք է միւս հացերէն. Աստուծոյ տանը մէջ կերուած հացը՝ հասարակ հաց չիրար ըլլալ. և այն հացը՝ զոր անարժանութեամբ ուտող դատապարտութեան տակ կը սահմանուի, Էմէ-Է-Տեառն՝ Էմ Բորձնէն Տեառն (Ղեւոդ. Է)։ Բորձն Տեառն է այն, մարմին Աստուծոյ է այն.

և վասն որոյ պէտք է մարդ նախ դանձն ընել պատ-բաստել և ըստ այնմ մերձենայ այն հացին և բաժակին՝ որ Տէրոյն է, և Տէրոյ մարմինն ու արիւնն է։ Հոս ալ կ'ըսէ հաց Տեառն և Բաժակ Տեառն. որով ըսել կ'ուզէ, թէ՛ և մարմինն և արիւնն Քրիստոսի է, բայց մեզի համար սրտարագ եւալ մարմինն ու արիւնն է, և 'ի ձեռնն Եկեղեցւոյ՝ Տէրոյն սեղանին վրայ կը պատարագուի։ Ուստի մեծ պատարասու-թեամբ՝ բնութեամբ անձին՝ զըմբանս խոտովա-նութեամբ ապախարութեամբ բազում արտասուօք և հեծութեամբ պէտք է մերձենալէ Տէրոյ այն Ս. սեղանին, ուր կը պատարագուի մեր Տէր Յիսուսի մարմինն ու արիւնը 'ի յիւստակ անոր յաւիտեական պատարագին։ Առ այս մեծ ապացոյց է նաև Աւարեալոյն միւս խօսքն ալ. որով կ'ըսէ թէ՛ շատերն ալ կը պատժու-ւնին հիւանդութիւններով՝ պատած է տու թիւններով՝ մահերով։ Վասն զի Տէրոյն տաճարին մէջ Տէրոյն հացը կ'ուտէին՝ իրբեւ ընդ հաց, իրբեւ օրհնեալ հաց, ինչպէս որ կ'ուտեն նորապաշտը, և իրբեւ մարմին և արիւնն Յիսուսի՝ պատարագեալ 'ի սեղան խաչին՝ չէին խորել (Ա. Կորնթ. Ժ. Բ. 30—35)։

Այս Ս. Խորհուրդս « Պատարագ » անուանե-ցինք ընդդէմ նոյազանդից, որը կ'ուրանան մու-րամանութեամբ, և Քրիստոսի այս դերագոյն Ս. Խորհուրդը լոկ հաց օւտելու և լոկ զինի խմելու պատճապարտ սովորութեան դարձուցած են, ըս-տելով թէ՛ Քրիստոս տաճարն ու պատարագները վերցուց, Քրիստոնեական Եկեղեցւոյ մէջ պատա-րագ չպիտի ըլլալ։ Այս սակայն Մաղարիտ կը խաչ-տուտակէ՝ այդ անցոյցարտ անհուէր ըրիստոնէու-թիւնը։ Աստուած՝ կ'ըսէ՝ Հրէից զոհերը սրտա-րագները պիտի մերժէ։ Բայց անոնց տեղ հեթա-նաք Մատուածդիտութիւն ('ի Քրիստոնէութիւն) զալով՝ անոնք պիտի մատուցանեն ամենուրեք Աս-

դուրսը. «Գլխի մի հաց, մի մարմին եմք բաղա՞վըս. զի ամեններին 'ի միտի' հացէ անտի վայելեմք»։ (Ա. Կրթ. Ժ. 17) — Կ'ըսուի և Հայ Բեկա՛նէ, և Օրմնա՛նէ կամ Գոմա՛նէ (Գործ. Բ. 42—43։ Խ. 7 եւ.) քանզի բեկամբ հացն, օրհնութեամբ՝ նուիրագործութեամբ և դո՛ւացորդական մաղիմանք կը կատարուի։ Ըստ որում Յիսուս փրկատու 'ի սահմանեցն զայս' «Առ Յիսուս հաց, օրմնաց և Եփէ, . . . և առեալ բաժանի քահացաւ. . . և օրհնեցն. . . և քահացեալ ելին 'ի լեառն Զիժենեաց»։ (Մատթ. ԻԶ. 20—50) Մ. Կ. Ե. Դ. 22—26։ Ղ. Կ. Ի. 19։ Ա. Կրթ. ԺԲ. 25—29) — Կ'ըսուի նաեւ Պատարա՛ք, վասն զի փրկատուի պատարագլին խորհուրդն է, և վասն զի Քրիստոս խորհրդապէս կը պատարագուի իւր մարմն նոյն ու արեամբը Ս. Սեղանոյն վրայ, ինչպէս որ պատարագուեցաւ խաչին վրայ։ — Կ'ըսուի եւս Տերահա՛լան ընթէ՛ կամ՝ վերեմ ընթեաց Խորհա՛րք. քանզի Յիսուս այս խորհուրդս սահմանեց իւր մարմն նուոր կենաց էն վերջին իրիկուան կերակուրը կերած ատեն, ուր զատկական դառը կ'ուտէին, որ իւր գեղեցիկ ըլլալուն նախապէր յիշատակէր՝ զոր փոխեց զենուած ըլլալուն յիշատակին։ — Եւ վերջապէս կ'ըսուի պարզապէս Խորհա՛րք. առանձնապէս և գերազանց խորհուրդ ըլլալով՝ խորհուրդ մարմնոյ և արեան Տեառն. խորհուրդ չարչարանաց և մահուան փրկին։ Խորհուրդ բոլանդակ փրկագործութեան՝ հասուցմամբ արդարութեան և քաւութեան ըլլալով Աստուածամայրը միակ Միջնորդին։

Խորհրդոյս նիւթ են ցրեմէ հաց և Խաչը՝ քրիստոսը։ Յիսուս Փրկատու Պատարաք տօնի ընթերցաց ատեն սահմանադրած ըլլալով այս խորհուրդս, անխորհրդ հաց՝ բաղա՞վ էր բեկածը. Պատարաք սեղանին վրայ խորհուրդն հաց չէր կրնար դնուիլ. զի այն տօնին եօթն օրերը արդիւրած չըէից խմորեալ

ուտել՝ ընդ պատժովք մահու. ո՛չ ալ ամեններն տուններին պիտի գտնուէր խմոր. (Եւէջ ԺԲ. 15)։ Վասն որոյ և ըլլոր Եկեղեցիք սկիզբէն անխմոր հաց կը գործածէին Ս. Խորհրդոյս մէջ. ինչպէս որ ցայսօր նոյնպէս անխմոր նուէր կը հանեն սեղանը բազում Եկեղեցիք, ընդ որս և Հայք։ Բայց Արեւելեան Եկեղեցին ետքերը նկատելով որ Ս. Գրքը ո՛չ ուրեք և ո՛չ 'ի սահմանադրական բանս Յիսուսի' քաւը գործածեր են, իբր հարկաւոր որպիսութիւն հացին, և բարեմտաբար ուղելով նշանակել 'ի խորհուրդ հաղորդութեան Աստուածային և մարդկային բնութեանց միաւորութիւնը յանձին Քրիստոսի, խմորուն հացով սկսան պատարագել։ Իսկ այլք Եկեղեցեաց ինչպէս և Հայք՝ չփոխեցին անխմոր պատարագելու նախնական սովորութիւնն. ասոնք ալ կը մտածէին՝ որ խմորը 'ի Ս. Գրքի տեղ տեղ մեղաց' մոլորութեանց օրինակ նշանակ առնուած է. և՛ զի փրկատու մեղք չունէր, անոր անարատ մարմնոյն իսկական խորհրդեան յոյժ խորհրդաւոր էր անխմոր նուէրի մատուցումը։ — Նմանապէս Յիսուսի սահմանադրութեան հրամանակարդ բանից մէջ՝ լոկ քրիստոսականութեան, այն ալ չքրիստոսական չկուած ըլլալուն համար, 'ի նախնեաց անտի Եկեղեցիք անապակ գինեաւ կը կատարէին այս խորհուրդս. բայց ետքերը՝ արեւելեան և արեւմտեան Եկեղեցիք սկսան մէյմէջ քիչ ըլլոր ալ խառնել բաժակին մէջ, խորհրդաւորաբար մարդկային բնութեան ընդ Աստուծոյ հաղորդուիլ կը ցորդուիլը նշանակելու համար։ Այլ Հայոց Եկեղեցին նոյն հացի նուէրին խորհրդովք Յիսուսի անարատ արեան խորհուրդն ալ անապակ գինեաւ մատուցանելը յոյժ խորհրդաւոր գտնելով, նոյն 'ի նախնեաց անտի և 'ի Ս. Լուսաւորէն ընդունածը չքփոխեց. չարունակեց երկիւղած զդուրսութեամբ,

առանց ամենեւին ջրախառն մատուցանող Եկեղեցիներն ալ բամաշնրելու . և ինչպէս Ներսէս Շնորհալին կը գրէ, «սիրով և երկիւղածութեամբ նուէրը թէ՛ խմորուն և թէ՛ բաղարը, թէ՛ ջրախառն և թէ՛ անապակ՝ միօրինակ ընդունելն են Աստուծոյ, ուր՝ հակառակութեամբը՝ թշնամութիւն ըլլալով Աստուծոյ՝ անընդունելն են» . «Եթէ այնպիսի և եթէ այս՝ կ'ըսէ, միայն մաքուր հոգեւով պարտ է սպասաւորել Աստուծոյն խորհրդոյն, և ամենայն՝ ի հաճոյսն Աստուծոյ կատարեցին: Իսկ անմաքուրն և պիղծն՝ թէ անապակ բաժակաւ առնէ և եթէ ջուր արկանելով, բարխացուցանէ՝ զընդունող Պատարագին զԱստուած՝ փոխանակ հաշտեցանքնելոյ:» (Ընդհնոր թիւ 56-րդ աղագրութեան 16-րդ թիւ) — Այսու ամենայնիւ՝ ըստ հասարակ վճռող բովանդակ Աստուածարանից՝ իւրաքանչիւր Եկեղեցի պարտի իւրական ծիսիւք և սահմանադրութեամբ մարտիլ այն բաներուն մէջ որ հաստոյ մասանց չեն պատկանիր, և որոց տարբերութիւնը Արեւիքի վարդապետութեան դէմ չեն ելլեր . և կը մեղանչեն մեծամեծս ամեն անոնք՝ որք իւրեանց Եկեղեցեաց օրինաց և սահմանաց սէս չեն վարուիր: Ուստի Հայ պապականը կը մեղանչեն ընդ դէմ Հայ Եկեղեցւոյ հրամանակարգ սահմանաց ջրախառն բաժակ մատուցանելովսին, և Հայ—Նուսուր՝ ջրախառն և խմորուն նուէրներ ասանելովսին, ի սեղան:

Հացի և դինոյ նուէրը ժողովուրդը կը բերէին, որ, նչպիսի Եկեղեցւոյ ձեռն հաղորդութեան . և ո՛վ որ ընդ բանադրանքը կամ ապախարութեամբ ըլլար՝ որ չէր կրնար հազորդօտիլ խորհրդոյն, նուէր ալ չէր կրնար բերել, բերէր ալ նէ՝ չէր ընդունուէր: Սարկաւադուքը կ'իջնային ժողովուրդեան պատարագ իւր (հացի և դինոյ նուէրները) ընդունելու, և անոնց մէջէն այն օրուան հաղորդուելու անձանց

բաւելուն հափ հաց և դինի որդեկով՝ կը մատուցանէին պատարագամատոյց պաշտօնէին, որ կամ Քահանայ էր, և կամ Քահանայապետ: Պատարագի խորհրդոյն յառաջարանը Պատարագ երեւոյնց կ'անուանէր, որոյ կրնային ներկայ գտնուիլ երասայք և ապախարողք . այլ երբ Սարկաւադը կը մայնէր «Առ դրունս ելէք և աղօթեցէք», «մի՛ որ յերախայից եւ», երախայք և ապախարողք դրոք դաւիթն երնելով տաճարին դռները կը գոցուէին . և ողոյն տալով միմեանց սրբութեան համբարել, խորհուրդը կը մատուցուէր աղօթիւք, սաղմոսիւք, երգիւք, օրհնութեամբք և քարոզիւք:

Խորհրդոյս հական բանն կամ կերպական ձեռն համարուած էր ըսել, «Առէ՛ք կերէք, այս է մարմին իմ, որ վանս ձեր և բազմաց բաշխի, ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց: Արքէ՛ք ի սմանէ ամենեւեան, այս է արիւն իմ նորոյ ուխտի, որ վանս ձեր և բազմաց հեղանի, ի քաւութիւն և ի թաղութիւն մեղաց: Յետ որոյ՝ զՀայրն Աստուած, զԱրդին Աստուծոյ և զՀոգին սուրբ կոչելով՝ ի կատարումն խորհրդոյս, ապա կը բաշխուէր ամենեցուն ներկայելոց երկեզումքը տեսակօք:— Հաղորդուողք ձեռքերնին խաչածեւ իրարու վրայ դնելով կը մատուցէին, և պատարագին մատուցող Քահանայն կամ Քահանայապետը անոնց աջ ձեռաց մէջ կը դնէր Ս. մարմինէն . (իսկ ի Հայս թուրթէ Քրիստոնէութեան առաջին օրէն ի բերան տալու ամբարտեալներ սխաւած է): և կանայք կամ կուսանք աղջկունք՝ որքայր մարդ իններէք ետքը կու գային հաղորդուելու, ձեռքերնուն վրայ սպիտակ պատտաւ կամ զլարշունենալով կը մերձենային: Ս. արիւնէն ալ՝ կամ սկիւղ բերաննին դնելով իւրաքանչիւր հաղորդելոց կը խմցնէին, կամ ոսկեղէն եղեղափա ծածկ կուտային, և կամ դրդալով, ինչպէս ցարք կը վարուին

Մոլեւեիեան եկեղեցիք՝ իսկ յաճախողոյն» մարմինը արեան մէջ թաթաւելով կու տային, ինչպէս որ Հայք 'ի սկզբանէ և այսր կը կատարեն ։ Բայց մանկանց՝ Մատուցանող խորհրդոյն՝ 'ի միշտանաց հացին և ծայրիւ մատին յարեմէն կը հաղորդէր ։ տղայաց ալ ծայրիւ մատին լոկ յարեմէն կը հաղորդէր ։ Հիւանդաց եւս որք չէին կրնար ներկայանալ խորհրդոյն մատուցման՝ մասնատու փով մարմինէ միայն կաո՞ թաթաւելալ մարմինէն կը խրկուէր, ինչպէս է 'ի մեզ, (Հիւանդաց հաղորդութեան մասեւանդ վերջին թղտակին անտօքրինելի պայմանն է՝ կատարեալ 'ի գգայութեան լինել հիւանդին, որ եթէ կարող ալ չըլլայ յուտել՝ չրթնահաղորդ կը հաղորդուի) Ապա ուրեմն Հռովմէական եկեղեցիք որք ամենեւին չեն մատակարարեր Ժողովրդեան Ս. Երկնէն, ծանրադէս կը մեղանշեն թէ՛ նախին եկեղեցոյ սահմանադրութեան, և թէ՛ Յեռանի Գրգիսի հրահանգին (1), որ Ժողովրդեան միայն մէկ տեսակէն կը

(1) Համօժական Եկեղեցին թի՛ Յիսուսի Ս. Արքիմեդարդյան շատախորհրդերին, և թի՛ Յիսուսի Սբեռնորդի Ս. Մարգարեի ձագրդեղան չնայողական, ո՛չ ալ զանկանց և ո՛չ աղայոց՝ ո՛չ հարազուրկեան ձարմինն և ո՛չ արքեմեդարդեղ չաղիկ չաղիկն ետքը, Արքայառ թանիք ձարդեղ ամենին սուսպիկ ամենին ճողկիկ ամենին անասուսու և ինքը թի՛ որ էրնն Հայոց Եկեղեցւոյ ձարդեղն թշնամին իւր Հիւսիս-արեւմտեան և արեւելեան մի՛ սուսպիկ պատասխանատուութիւնը, որ զիմեզմ Հայոց Եկեղեցւոյն մայր՝ Վերին օմման խոր հրդեհոյն մէջ իւրի գործածութեան սովորութիւն լռանալու օմման զմեզմ, միջնուր իւրի գործածութիւնը Քրիստոս. սպանն առնամարդութիւնն է, միջնուր թորը Աստուծոյ իւրի գործածութիւնը լռանալն, միջնուր Աստուծոյ թորը առանց իւրի կը հատարեն հրամայող այցելութիւնը, ինչպիսի կը հատարե շայտը Հայոց Եկեղեցին, թի՛ իրաւ Քրիստոսն Հրամայեցած գոտիւր և էն ինքեղ մը գործածութեան զանգուստութիւնը այցելութ սուսպիկ պատասխանատուութեան սովի կը ձգե, Քրիստոսն և թորը Աստուծոյ հրամայած հրաւիր

Հաղորդեն , արիւնէն չեն հաղորդեր . ըստ որում Բիսուս Քրիստոս ո՛չ միայն «Արե՛ք ՚ի սմանէ ԱՄԵՆ-նե՛քԱՄԵՆ» ըսաւ , (Մ-դԼ. ԻԶ. 27.) և «Արե՛ն ՚ի նմանէ ԱՄԵՆ-նե՛քԱՄԵՆ» . (Մ-դԼ. ԺԴ. 25.) այլ նաեւ յաւելցուց , «Եթէ՛ ո՛չ կերթի՛ք զմարմին Ողբոյ մարդոյ՝ (այս հերթիք չէ՛) և շուքէ՛ք շուքէ՛ն նոր» , ոչ ունի՛ր կեանս յանձինս : Որ ուսէ՛ զմարմին իմ՝ (այս հերթիք չէ՛) և շուքէ՛ շուքէ՛ն է՛ , ունի՛ր զկեանս յաւիտենական» . և ես՝ յարուցից զնա յաւուրն յեւեռուս : Զի , մարմին իմ՝ ճշմարիտ կերակուրէ , և աւրին իմ՝ ճշմարիտ ըմպելիք է՛ : որ ուսէ՛ զմարմին իմ , (այս հերթիք չէ՛) և շուքէ՛ շուքէ՛ն է՛ , յիս բնակեացէ , և ես ՚ի նմա» : (Յ-դԼ. Զ. 54—57.) Ուրեմն անոնք որ Բիսուսի Քրիստոսի արիւնէն ալ չեն հաղորդուիր , յաւիտենական կեանք չունին , և չեն կրնար ունենալ . «Եթէ՛ ոչ» . . . արթիք զարիւն նոր , ո՛չ ունի՛ր կեանս յանձինս :

Պապական Եկեղեցին ոչ միայն հաղորդութեան Ս. Արեւելէն ժողովրդեան շնամտակարարեր, որով և կը դրկէ ժողովուրդը 'ի կենսաց անտէ Զիսուսի, այլ նաեւ Ս. մարութիւնն ալ չտար. բնա՛ւ բան մը չտար այն Ս. խորհուրդէն. այլ միայն չայոց Եկեղեցոյն Պատարագի խորհրդոյն ներկայ գտնուող այլ հաղորդուիչ չկրցող ժողովրդեան 'ի հասարակի բաժնած աբսթինե՛ւ մասին պէ՛ս բան մըն է, կամ թէ՛ ըսեմը. Երեսնայնոց դարանքն ալ չէ՛, այլ՝ ժողովրդեան՝

[illegible]

նուէրի համար բերած հացերուն աւելցուելը — քաղ-
 ցանէ չբռնելով որով կը հազարոյէ զժողովուրդը
 օրովհետեւ սրբագործեալ նուիրագործեալ հացը
 այնչափ նոսր է, որ ըստ Հայ արարողութեան ա-
 րեան մէջ թաթառուելուն պէս՝ կը հալի, զոր խոր-
 չրդոյն մատակարար ֆահանայն ինքը միայն չեմ
 զայն ընդ գինւոյն, և սկիհին տակը ուրիշ մասը
 դրած ըլլալով — քաղցրեմ — անէ կը հազարոյէ ժո-
 ղովրդեան: — Չբռնելով ըսինք, վասն զի ֆա-
 հանայն սրբագործելի հացը ձեռքը առնելով և խո-
 չակներելով 'ի վերայ հոգւոյ, կ'աղօթէ առ Հայրն Աստ-
 ուած առաքել զՍ. Հոգին 'ի կատարումն խորհրդոյն
 և կ'ըսէ. «Երկիրագագանեմք և աղաչեմք և խընդ-
 րեմք 'ի քէն բարեբար Աստուած, առաքեալ՝ 'ի մեզ
 և յառաջի եղեալ յրեմայս այս զմտնջնաւորակից
 քո և զկակից Ս. Հոգիդ. որով զհացս զԱՅՍ օրհ-
 նեալ ՚ի մարմին ճշմարտապէս արասցես Տեառն
 մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի. » (Պարբերայն)
 Եւսեք բռնած հոգին համար կ'աղօթէ և կ'ըսէ, որով
 զհացս այս օրհնեալ ժողովն ճշմարտապէս արասցես,
 նոմանապէս «Առէ՛ք կերէք այս է մարմին իմ» կ'ըսէ
 ինչ՝ ձեռքը բռնած հացը կը ցուցընէ, ձեռքի հացին
 համար ժողովն և կ'ըսէ. սկիհին տակի տուփին մէջ
 պահուած հացերուն համար չըսէր. քահանային
 ձեռքին հացն է կը սրբագործուի, ձեռքի եղած հա-
 ցէն ուրիշ հացեր ալ թէ որ սկիհին տակը կամ
 քովը գտնուին ինչ՝ անոնք ալ մէկտեղ չեն սրբա-
 գործուիր, «Վաս թէ կեանք, յոյս եւս ըսած հացը ձեռ-
 քի բռնած և 'ի Բեւ ժողովրդեմ ցոյց տաւ ի հոգն է,
 զաղտուի պահածը չէ՛. զաղտուի պահածը Հայոց
 Եկեղեցւոյ մէջ բոլոր ժողովրդեան բաժնուած հաճ
 է, որ նոյնպէս սեղանին վրայ կամ ներքեւը կը
 դրուի, բայց չսրբագործուիր: Ապա ուրեմն Պա-
 պական Եկեղեցին սրբագործեալ հացը՝ Քրիստոսի

մարմինը չէ՛ որ ժողովրդեան կը հազարոյէ, քի չեմ
 կը խափէ ժողովուրդը. և որովհետեւ բաժանէն
 ալ բնաւ չտար, ուրեմն Յիսուսի սահմանադրած
 հաղորդութեան խորհրդէն չի՛ թան մըն ալ չտար
 ժողովրդեան. պապական ժողովուրդը բոլոր կե-
 նացը մէջ բնաւ ամենեւին Քրիստոսի Ս. մարմնոյ
 և ալեան խորհրդոյն չհաղորդուիր, և այսպէս կը
 գրկուի այն կեանքէն՝ որ Յիսուս Քրիստոս կ'ըսէ թէ
 իմ ժողովն ուրիշ և իմ ժողովն իմ ժողովն չեն: —
 Այս չափն ալ հերիք չէ՛, Պապերը և իրենց ժողով-
 ները իրենց խաբուած պապական խեղճ ժողովուրդ-
 ները Յիսուսի մարմինէն և աղիւնէն որով և 'ի ճշ-
 մարիտ կենաց գրկելին հերիք չսեպելով, կը դա-
 տապարտեն (Պիւլ. Արտոմ—ժ. Հատ. Գ. Եր. 187—
 188): բոլոր այն եկեղեցիներն ալ՝ որք Քրիստոսի
 հրամայածին ալս ժողովրդեան կը մատակարարեն
 այս խորհուրդս երկու տեսակք եւս 'ի ճշմարիտ
 կենաց չգրկելով համար Աստուծոյ ժողովուրդը,
 անտարակոյս մտաց յափշտակութեամբ մը անմասն
 զանձինս Քրիստոսի մեծ վայնի տակ ձեւել հա-
 մար, որ կ'ըսէ. «Յայ ձեզ դուրաց և փառիսեցեաց
 կեղծաւորաց. զի փակէք դարբայութիւն երկնից
 տառի մարդկան. դուք ոչ մտանէք, և որոց մը
 տանէն՝ չտայք թիւղ մտանել: (Մ—Թի. ԻԳ. 15):

Պապականը մանկանց տղայոց ալ չեն հաղորդե-
 ր այս խորհուրդս, որ բովանդակ Եկեղեցին՝ գոնէ
 մինչեւ երեքտասաներորդ դար՝ անխտիր կը մատա-
 կարարէր անոնց ալ. պատճառելով թէ տղայք հա-
 ւատը չունին, ուստի մինչեւ չափահաս չըլլան պէտ-
 չէ անոնց հաղորդուիլ: Բայց նախկին Ս. Հայրք ան-
 տարակոյս փառապետելով թէ ինչպէս որ մկրտու-
 թեան եկողէն ալ հաւատը կը պահանջուի, և հա-
 ւատը չունեցող մանկունք կը մկրտուին ծնողաց հա-
 ւատովք, նոյնպէս և հաւատը չունեցող մանկունք

խուր, և երթիցէ՝ դնեալ կնոջ խորոց, և եղիցին երկուքն 'ի մարմին միս: (Ծննդ. Բ. 22—24) Սուրբ է այս խորհուրդը. վասն զի «Յոհնէն» զնոսա Աստուած և առնանեցէ՛ր և բազմացարուք »: (Ա. 28):

Ամուսնութիւնը կարելի է նկատել իբրեւ խորհուրդ և իբրեւ դասն քաղաքական: Առաջադիմական քրիստոնեայս՝ քաղաքական կամ ընկերական կոչու միայն կը համարուի՝ զիրարակցելի. բայց քրիստոնէութիւնը սրբելով զայն՝ 'ի թիւս խորհրդոց Եկեղեցւոց բարձրացոյց և տնդեց անթելելի. յորում՝ մեծացն և հարսն ազատ և փոխադարձ հաճութեամբ ևս և քառահանգսական օրհնութեամբ և աղօթքիւք 'ի մի և յանրածանելի մարմին յօդեալ՝ 'ի նշանակ և 'ի նշանութիւն Քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ անբաժան միաւորութեան, կ'ուստին ապրել 'ի միասին, ծնանել և սնուցանել մանկուսն յերկիւղն Տեառն՝ յաճումն Արքայութեան Աստուծոյ, բարեկիրթ և օգտակար անդամներով ընդարձակել մարդկային ընկերութիւնը, և աշխարհի ծախողութեանց մէջ թեկն և մոխթարիչ ըլլալ մէկմէկու: Առ իբրեւ քաղաքական դաս՝ է միաւորութիւն առն ընդ կնոջ, որով պարտին կենսակից ըլլալ միմեանց: — Թէ՛ իբրեւ խորհուրդ և թէ՛ իբրեւ դասն քաղաքական՝ ամուսնութիւնը պարտաւորութիւններ ունի, որ յառաջ կու գան եօղցած, խռովանքն, որ բուն եւկած կաշն է խորհրդոյն ալ դաշխիքին ալ, որ ցման անբաժանելի են երկոցունց: Այս միութեան՝ խոստովան և փոխանայական օրհնութեան մէջ կը հաստատուի ամուսնական խորհրդոյն էութիւնը, և վաւերական և անլուծանելի է պահելու ամուսնութիւնը ասոնցմով՝ դեռ չլրացած իոկ:

Յօրինաւորութիւն և 'ի վաւերութիւն խորհրդոյ ամուսնութեան կը պահանջուի՝

Ա. Փոխադարձ ազատ հաճութիւն երկոցունց:

Բ. Արդուն հասակ երկոցունց, որով ազատ ըլլան՝ ազատ հաճութեամբ՝ ըմպելի:

Գ. Ֆիզիքական կատարելութիւն երկոցունց առ ամուսնութիւն. ներքինին՝ արուէքն և նմանքն՝ անընդունակ են խորհրդոյս, և այսպիսիք անգիտութեամբ պատկաւք՝ ըմպանելի են:

Դ. Յօրինայ Եկեղեցւոյ արդիւնալ ազգականութիւն արեւակցութիւն չունենալ:

Ե. Յօրինաւոր աւուր և 'ի ժամու՝ առաջի վրկայից պատկիւ ձեռամբ օրինաւոր պաշտօնէի (Քահանայի կամ Քահանայակերի), առանց որոց միշտ անվաւեր է սրական:

Զ. Ազատութիւն առն և կնոջ. ց' երկոցունց եւս ամուսնութիւն լինել, կանամբի կամ տոնակին չըլլալ մէկի մէկը, ամուրի ըլլան կամ այրի. քանզի օրէնք այրեաց կը ներեն ո'չ միայն երկրորդ՝ այլեւ երրորդ եւ հարսանեաց. ըստ որում կ'ըսէ Առաքեալը. «Բայց ամուրեացն և այրեաց ասեմ՝. լաւ է նոցա թէ կացցեն իբրեւ դիւս. ապա թէ ո'չ ունիցին ժողով, ամուսնացցին. զի լաւ է ամուսնանալ քան զճեռնուլ»: (Ա. Կորն. Ի. 8): Ահի կապեալ է ցորչափ ժամանակս կենդանի է այր նորա. ապա թէ ննջիցէ այր նորա, ուրոք է ուր հոգին ամուսնաւ, բայց միայն Տէրաբն: » (Ար. հմտ. 50): — Առ թէ որ նար ամանք իր հակառակ խօսեցան երկրորդ և երրորդ ամուսնութեան, Առաքելոյն լաւ է նոցա թէ կացցեն իբրեւ դիւս խօսքին միտքը շօշակելով խօսած են. իբր ըսել ուզելով թէ լաւ է ամուսնութիւն անհոգ մնալը 'ի խորհել զՏեառն: — Այդ ոպիւրի սովորութիւն մ'է. որ ետքէն մուտ գտած կ'երեւնայ՝ այրեաց ընդ կուսանս ամուսնութիւնը, որ շատ անգամ զեղծմանք բնական անպատշաճութեանց տեղիք կու տայ. եւս և ամուրեաց՝ իրարու անյարմար տիքը. որ թէ էւ ապօրինի կամ անվաւեր չգործեր պատկը,

բայց ամուսնութիւնը կը վրդովէ. անոր համար կարի յոյժ նկատողութեան առնուելու առաջին պարագայներ են ասոնք: — Սմուսին ունեցող որ եթէ 'ի կենդանութեան ամուսնոյն պատկուի ընդ այլում' պակն անվաւեր է և ապօրինի. ամուսնութիւն չէ այն՝ այլ պոռնկութիւն, և բնաւ ո՛ր և իցէ պատճառաւ նորա կարող չեն իրարու օրինաւոր ամուսին լինել: (Հո. Է. 2—5)

Պատկն ամենայն օրինաւորութեամբ կատարեալ՝ վաւերական է և անլուծանելի. և նոյն իսկ արտաքինոց՝ 'ի հերձեցոց հերետիքսոյց յանհաւատից յայլազգեաց և 'ի հեթանոսաց իսկ եկեղց միակին ամուսնութիւնք՝ անլուծանելի են ըստ բնական օրինաց. զի ամուսնութեան միութեան օրինակ՝ Քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ միաւորութիւնը կը ցուցնէ: Ստաբեայր: Ո՛ր և իցէ պատճառ՝ ո՛չ ալ պոռնկութիւն՝ կարեն լուծանել պակը, (ինչպէս որ Յոյնք կը համարին.) պոռնկութեան պատճառաւ արդ արեւ Եկեղեցին կը բաժանէ ամուսինները, բայց պակը անլուծանելի է. մահը միայն կը լուծանէ: — Քոնցի երբ փարիսեցիք Յիսուսի հարցուցին թէ արժան է ումնք արձակել զիւր կինը ըստ Ժոն. Ժ. 19, Յիսուս պատասխան տուաւ. «Չոր Ստուած զուգեաց մարդ մի՛ մեկնեացէ: Ասեն ցնա. իսկ Մովսէս ընդէ՞ր պատուիրեաց մեզ տալ թուղթ մեկնելոյ և արձակել. ասէ ցնոսա. Մովսէս վասն խտտասրտութեան ձերոյ հրամայեաց ձեզ արձակել զկանայս ձեր, այլ 'ի սկզբանէ՝ ո՛չ եղև այնպէս: Բայց ասեմ ձեզ. զի ամենայն որ արձակէ զկին իւր, և ո՛չ վասն պոռնկութեան, և առնիցէ՛ այլ, չնայ, և որ զարձակեալն առնէ՛ չնայ:» (Մ. Թ. Ժ. 19. 5—9) «Եթէ այր՝ արձակեացէ զկին իւր, և արասցէ՛ այլ, չնայ. և կին՝ եթէ ելցէ յառնէ՛ իւրմէ՛ և եղցի առն այլում՝ չնայ:» (Մ. Թ. Ժ. 11—12) «Ամենայն որ արձակէ զկին իւր, և

առնէ՛ այլ՝ չնայ, և որ զարձակեալն առնէ՛ չնայ:» (Ղ. Լ. Ժ. 9. 13) Ընդհանուր են այս Ստուածային պատգամները, և բնաւ ամենեւին դէպք մը բացառութիւն չեն ըներ. անանկ որ՝ պոռնկութեան համար ալ ըլլայ՝ թէ որ այրը կնոջմէն բաժնուի՝ երկուքն ալ ցօր մահուն կապեալ կը մնան նոյն պակաւ, և չեն կրնար երկրորին եւս ուրիշներու հետ ամուսնանալ. զի Քրիստոսի մէջ բերած էլ է ո՛չ վասն պոռնկութեանն պատճառը միայն պոռնիկն արձակելու օրինաւորութեան պատճառ է. ուրիշի հետ ամուսնանալն ալ օրինաւոր ընելու պատճառ չըլլար. ինչպէս որ կը հասկըցուի այն արձակեալ կնոջ համար զրուցած խօսքովը, թէ կ'ուզէ վասն բանի պոռնկութեան՝ կ'ուզէ առանց բանի պոռնկութեան արձակեալ ըլլայ, և և որ զարձակեալն առնէ՛ չնայ կ'ըսէ. զոր քիչ մը բացատրելով կը պատուիրէ մեզ զնոյն և Ստաբեայր. «Այլ կա նամբեացն պատուիրեմ, ո՛չ ես՝ այլ Տէր, կնոջ յառնէ՛ մի՛ մեկնել. ապա եթէ՛ մեկնեացի, ապա ճշտօք, կամ անդէն ընդ առն իւրում հայտեսցի. և առն՝ զկին իւր մի՛ թողուլ. Բայց այլցը ես պատուիրեմ, ո՛չ եթէ Տէր. Եթէ՛ որ եղջայր՝ կին ունիցի անհատաւ, և նմա հաճոյ իցէ բնակել ընդ նմա, մի՛ թողցէ զնա. և կին՝ որ ունիցի այր անհատաւ, և նմա կամ իցէ բնակել ընդ նմա, մի՛ թողցէ զայրն: . . . Կապեալ են 'ի կին, մի՛ խնդրեր արձակիլ. արձակեալ ես 'ի կնոջ, մի՛ խնդրեր կին: . . . Կին կապեալ է ցորչափ ժամանակս կենդանի է՝ այր նորա. ապա թէ՛ ննջիցէ՛ այր նորա, ապառ է, ուսկնապիս ամուսնանալ. բայց միայն Տերամբ:» (Ս. Կ. Է. 10—39) «Քանզի կին առնակին, 'ի կենդանի այր իւր կապեալ կայ օրինք. իսկ եթէ՛ մեռանիցի այրն, արձակեալ է յօրինաց առնն. ապա ուրեմն մինչ կենդանի է այրն, չուն կոչի եթէ՛

լինիցի առն այլում. և եթէ մեռանիցի այրն, ազատ է յօրինացն, չհամարեալ լուսն՝ եթէ լինիցի առն այլում:» (Հու. Է. 2—3):

Ոսկերեբան, Ամբրոսիոս, Օգոստինոս և այլք ումանք 'ի Յոյն և 'ի Լատին Հարց Եկեղեցւոյ մէջ կը բերեն Առաքելոյն առ նոյն Կորնթացիս գրած սա խօսքը, «Եթէ որ եղբայր՝ կին ունիցի անհաւատ», և նմա հաճոյ իցէ բնակել ընդ նմա, մի՛ թողէ զնա. և կին որ ունիցի այր անհաւատ, և նմա կամ իցէ բնակել ընդ նմա, մի՛ թողէ զայրն: . . . Եթէ անհաւատն մեկնիցի, մեկնեացի. զի ոչինչ հարկ 'ի վերայ կայ եղբօրն կամ բեռն յայնպիսի իրս. քանի 'ի խաղաղութիւն կոչեաց զմեզ Աստուած»: (Ա. Կոր. Է. 12—15.) և կը համարին թէ անհաւատ ամուսնոյ մը նորադարձ լծակիցը՝ իւր անհաւատ ամուսնոյն հետ միասին բնակելու ամեն ջանք ընելէն ետքը եթէ անհաւատ ամուսինը դարձեալ անհաւատ ոգի բերէ և անդարձ բաժնուի մտարեթէ, կարող է յայնժամ նորադարձ Քրիստոնեայն ընդ այլում պակել. քանզի անհաւատաց ամուսնութիւնք թէ՛ եւ օրհնուոր այլ խորհուրդ չեն: — Այլ հերետիքայաց և հերձեղաց հարսանիքն խորհուրդ ըլլալով՝ անլուծանելի են. ինչպէս նաեւ ուրացելոյն հարսանիքը: Արա մահու չափ մեղք են ո՛ր և իցէ Քրիստոնեական դաւանութեան եկամուտ մէկը ուրիշ մը հետ պսակել. ինչպէս կ'ընէին Յոյնք, որ տեսակ մը բաղմամ կնութիւն կը համարուի:

Իսկ բաղմամկնութիւնը բոլորովին հակառակ է Քրիստոնեական օրինացայ, բնութեան օրինացայ. զի «ի սկզբանէ՝ արու և էգ արարաւ Աստուած. միոյ պոն՝ մի կին»: Դամբք առաջին եղեւ որ երկու կին պոաւ. և ջրհեղեղէն ետքը առ այս ներքեց Աստուած ինչ ինչ պատճառներու համար. բայց Յիսուս մերստին յառաջին սկզբնական սրբութիւնն վերածնց ամուս-

նութեան խորհուրդը. և միոյ առն մի կին հրամայեց՝ անբաժանելի ընա՛ն 'ի միմեանց:

Պսակն ըստ որում շնորհաբեր խորհուրդ Եկեղեցւոյ, կը զօրացընէ հոգեւոր օրհնութեամբ և կը լիացընէ Աստուածային շնորհօք զերկրոսին ամուսնի՝ իրենց Աստուածային պարտիքը լեցընելու ընդ լծով ամուսնութեան, ծնանէլ մանկունս Արքայութեան Աստուծոյ, և զարդացուցանէլ զնոսա 'ի ծոց Ա. Եկեղեցւոյ՝ ջանքելով նոցա զկաթն Աստուածային օրինաց:

Պսակեցեղաց ուխտն է՝ իրբեւ դաշն միաւորութեան նոցա՝ ցմահ հաւատարմով մնալ միմեանց, ամեն դէպքի և ամեն բնական հարուածոց դէմ: Այլը կ'ուխտէ 'ի ներկայութեան անդ Եկեղեցւոյ (յս հրաւիրեցոյ) և Եկեղեցական պաշտօնէին՝ ցանգ խիսել և տիրել հարսին իւրում. ո՛չ իրբեւ բռնաւոր, այլ իրբեւ գլուխ իւր մարմնոյն իշխելով, ասին խնամք տանելով, զգուշացընելով զայն վնասակարներէ, և իրբեւ զիւր անձն տիրել սուրբ սիրով: Եւ կինը կ'ուխտէ առ նոյժա 'ի նմին վայրկեանի՝ հրենազանդիլ նմա մահու չափ՝ իրբեւ իւր գլխոյն՝ իւր գլխային, իւր Տիրոջ Յիսուսի հնազանդելու պէս: Եւ երկրորին միմեանց լծակից օգնական ըլլալով ըստ ամենայնի՝ այնպէս պէտք է կցորդուին միմեան 'ի խորհուրդս 'ի բառն և 'ի գործս 'ի մի և 'ի նոյն նըպատակ կենաց, որ երկրորին լրացան մէկ մարմին դառնան, կամ թէ՛ բոնով՝ մէկ անձ մը երկու մարմն նով երկու երեւոյթով երևեալ: — Բնութիւնն իսկ մազ ստած ըլլալով կնոջ գլուխը ծածկելու, և բովանդակ աշխարհի օրէնքները բօզարկիլ հրամայելով կանանց, յայտնի կ'ըլլայ թէ՛ 'ի բնութեանէ կանանց հրամայող շրջալ արածն, այլ 'ի հնազանդութեան լինել նոցա, զի այր է գլուխ կնոջ, և կինն մարմին նորա. և երկրորին՝ մի մարմին՝ ըստ Աստուծոյ:

Պատկեր պաշտօնեայ՝ Քահանայք և Քահանայապետք . ընդունակ՝ ամեն չափահաս և յարմարաւոր հաւատացեալք , քանզի արգիլեալ է հաւատացելոց անհաւատից հետ լծակցիլ : (Բ. Կրք. Զ. 14) Կերպականն է անոնց ձեռնադրութենէն (որ աղաւտ հաճութիւնն կը նշանակէ) և ուխտադրութենէն յետոյ՝ հրամանակարգ աղօթքը որ 'ի Մատոցին . և կը կատարուի 'ի մեզ բաց 'ի Տէրունական տօնից՝ աւտուրնէ մինչեւ կէսօր . և եթէ ուրեք ուրեք (ինչպէս և 'ի Կ. Պօլս) Կիւրակէ գիշեր կը կատարուի , կէս գիշերն անցնելէն ետքը 'ի ըլլայ և ո՛չ յաւաջ . զի Կիւրակէն Տէրունական հարսանիք լինելով՝ Հայաստանեայց Հայրապետք արգիլած են մեզ նոյն օրը հարսանիք ընել , պսակ դնել :

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՕՅՈՒՄՆ ՀԻԻԱՆԴԱՅ

Այցելութեան կամ Օծառ հիւանդաց , որ ըստ այլոց վերջէն Օծառ և ըստ ծիսարանի մերում քիչէր շատ ալ կը յորջորջուի , է օգտակար խորհուրդ Եկեղեցւոյ սահմանեալ վասն հիւանդաց , որով Եկեղեցւոյ պաշտօնեայն հրամանակարգ աղօթիւք և խնդրուածովք և Ս. Գրոց պատշաճաւոր հատուածոց ընթերցուածովք զղղման խոստովանութեան և հաղորդութեան կը հրաւիրէ հիւանդը . և ի յուսման խնդրելով յԱստուծոյ անոր մեղացն՝ անոր վրդովեալ խիղճը կը հանգուցանի , և ձեռնադրութեամբ և խաչին նշանաւ անոր հիւանդութեան բժշկութիւն և ցաւոց ամբողջում կը հայցէ 'ի Տեառնէ . և օրհասականները Յիսուսի խաչին ամենաբաւական

արդեանցը և անոր ամբաւ ողորմութեանց վրայ ամրապէս յուսադրելով՝ իրեւ անսպառելի թոյալիւ յաւիտեանական հանգիստը կը յուզարկաւորէ :

Հիւանդաց այցելութեան սկիզբ Յիսուս Քրիստոս ինքն ըրաւ . երբեմն բանիւ լոկով , (Մատթ. Բ. 8. 15 նս.) երբեմն անձաւոր կամ քղանցիւք դպչելով , (ԺԴ. 35—38. նս) երբեմն ալ հիւանդաց վրայ ձեռք դնելով , (Գալ. Դ. 41.) անոնց տեսակ տեսակ այստեղն ու հիւանդութիւնները բժշկեց , իւր զբաւական իւր բարեբարութեանց հաւատք միայն պահանջելով անոնցմէ . (Մատթ. Թ. 28—29; Մարկ. Ե. 34; Ժ. 52 նս.) և պատուիրելով որ մեզքէ դառնան ըստ որում՝ երբեմն 'ի պատիժ մեղաց կու գան հիւանդութիւնը 'ի մարդն : (Բ. Մատթ. ԻԱ. 12—15; Ա. Կրք. ԺԱ. 30) — Երբ Յիսուս իշխանութիւն տուաւ իւր աշակերտաց՝ հիւանդաց վրայ ձեռք դնելու և մեղքերը թողելու , (Մատթ. Ժ. 1—8; Մարկ. ԺԶ. 18—20) անոք ալ այնուհետեւ՝ ինչպէս որ զիրենք հրահանգեր էր Յիսուս , այցելութիւն կ'ընէին հիւանդաց , երբեմն անոց վրայ միայն աղօթք ընելով (Գործ. ԻԶ. 8—9) . երբեմն ձեռք դնելով և աղօթք ընելով , (Թ. 12—18) և երբեմն իւղով ալ օծելով զանոնք : (Մարկ. Զ. 15) — Առաքեալք եւս Պաշտօնէից Եկեղեցւոյ և յաջորդաց իւրեաց հրամայեցին անխափան կատարել այս խորհուրդ , ինչպէս նաեւ Յակովբոս Առաքեալը հարկ կը դնէ բոլոր ժողովրդեան վրայ զնոյն ըսելով . « Հիւանդանայցէ որ 'ի մէնջ՝ կոչեսցեն զերկիցուս Եկեղեցւոյն , և արասցեն 'ի վերայ նորա աղօթս , օծցեն իւղով յանուն Տեառն . և աղօթքն հաւատովք փրկեսցէ յաշխատեալն , և յարուսցէ դնա Տէր . և եթէ մեզս ինչ իցէ՝ դորձեալ՝ թողցին նմա . . . Քանզի յոյժ զօրաւոր են աղօթք արդարոց յօգնականութիւն » : (Յգ. Ե. 14—18)

հասակի և տիոց . պապականք՝ որ թէ՛ եւ յոյժ կը մեղադրեն զմեզ միայն իւրոյն օծութիւնը չունենալուս համար, որ ինչպէս ըսինք, հարկաւոր պարագայ ալ չէ, ինքեանք մանկանց տղայոց չեն մատակարարէր այս խորհուրդս ալ՝ զբոլիս և հաղորդութեան խորհուրդներուն սկս, որ յոյժ օգտակար և կարեւոր է նոցա ՚ի բժշկութիւն : Կերպական է խորհրդոցս մատակարարութեան համար Երեսարանի մէջ սահմանուած աղօթքները, բժշկութեան Աւետարանաց ընթերցումները և ձեռնադրութիւն ձեռաց : Կնիւթն է ձեռնադրութիւնը, ինչպէս որ Կոբէ՛ խորհրդոյն նիւթն ալ ձեռնադրութիւնն է . և կրկնելի է ամեն անգամ որ սէտք ըլլայ և կամ խնդրուի :

ԳԼՈՒԽ Է.

ԿԱՐԳ ԵՒ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ

Կարգ Քահանայութեան է Սրբազան Խորհուրդ Եկեղեցւոյ, սահմանեալ ՚ի հնումն Աստուածակարգ սահմանադրութեամբ ՚ի ձեռն Մովսիսի, և ՚ի նոսրումն վերահաստատեալ ՚ի Յիսուսէ Քրիստոսէ . որով ընծայեալն Սաստուծոյ (Բ. Կոթ. Ժ. 18.) ձեռնադրութեամբ և օծութեամբ Եպիսկոպոսին՝ կը կերուի նորոջը Ս. Հոգւոյն Քահանայ նորոյ Ուխտի ՚ի գործ նուիրադրութեան սպասարկութեան Ս. Եկեղեցւոյ, Հոգին Աստուծոյ զօրակութիւն ունենալով իրեն՝ քարոզել զրանն Կենաց, հովուել զհօտ Փրկչին և մակաղել զնոսին Ս. Աւետարանական ժառանգ երկնաւոր Հօտապետին : (Գոթ. Զ. Ե. Ժ. 22 : Եփ. Դ. 11 : Ա. Տէ. Դ. 14 : Բ. Տէ. Ա. Ե. 14.)

Ինչպէս որ Խորայէլի Եկեղեցւոյն մէջ տաճարի պաշտօնէից այլ և այլ աստիճաններ սահմանեց Աստուած ՚ի ձեռն Մովսիսի, ինչպէս են Քահանայապետը, Քահանայք, Մարգարէք, Ղեւտացիք եւ, նոյն և Քրիստոնեայ Եկեղեցւոյ մէջ կարգեց Աւարեալներ, (Ղ. 15.) Մարգարէներ, վարդապետներ, Աւետարանիչներ, Հովիւներ, (Եփ. Դ. 11.) Եպիսկոպոսներ կամ Տէ. Ե. (Գոթ. Ի. 28.) Երէցներ, (Ա. Պետ. Ի. 1.) Քահանայք, (Եւ. Կ. 21 : Յ. Ի. 10-11.) Սարկաւաղներ, եւ . որք Երրորդ և չորրորդ դարուց մէջ ժողովոց որոշմանց համեմատ՝ Կրօնական իրաց բարեկարգ վարդապետներ և Աստուածային պաշտամանց վայելուչ հատարման համար նորանոր անուններ տուին . ինչպէս են Կաթողիկոսք, Պապք, Հարք, Հայրապետք, Պատրիարքութեք, Մետրապօլիտք, Եկղատք կամ Էկզատիստք, Արքեպիսկոպոսք, Քորեպիսկոպոսք, վարդապետք, Քահանայք, Աւագերիցուք, Կրօնաւորք, Արքայք, Արեղայք, վանահարք, Կրօնաւորք, Հաւատարմք Կանայք, Աւագ Սարկաւաղք, Սարկաւաղաւորք եւ : Կանանց՝ Եկեղեցեաց մէջ՝ Եկեղեցական պաշտօններ վարելը առաջին դարէն սկսեալ արգիւտեցաւ :

Երեցականք և անոր հետ Բողոքական քանի մը աղանդներ՝ կ'որանան Քահանայութիւնք, և կ'ըսեն թէ Մովսիսական պատարագայ հետ Քահանայութիւնն ալ վերցաւ . և Ս. Գրքը ամենեւին Քահանայ անուն չտար Քրիստոնեայ Եկեղեցւոյ պաշտօնէից : Բայց հաստատեցինք արդէն ՚ի վերն՝ ՚ի գլուխն Հաղորդութեան, թէ՛ Քրիստոս Մովսիսական պատարագայ անբան անանտոց տեղ՝ իւր մարմնոյ և արեան պատարագը հաստատեց, և Ահարոնեան Քահանայութիւնը վերջընելով՝ ըստ կարգին Մեկրիսեղ եկի Քահանայապետ եղաւ ինքը . և նոյն կար-

Արաղան կաթուղիկոսին 'ի ձեռնադրութիւն: Բայց քահանայացուք իւրաքանչիւր թաղի եկեղեցականներէն ու ժողովրդականներէն կ'ընտրուին և կը ներկայացուին Առաջնորդ Կայիակապոսին (և ո՛չ այցելու կամ հիւր Կայիակապոսին,) որ մանր քննութեամբ երբ որ արժանաւոր դատէ իւր խորհրդակից ժողովքովը՝ Քահանայութեան Արաղան կարգին կը ձեռնադրէ հանդիսապէս 'ի ներկայութեան ժողովրդեան (և ո՛չ առանձին կամ 'ի ծածուկ,) հրօշմամբ, պաշտամամբ, պահօք, աղօթիւք և ձեռնադրութեամբ. որուն արժանաւորութեան վիսլելով ժողովուրդը՝ միարևույթեամբ աղօթակից կ'ըլլան արժանաւորելու համար ընծայելոյն առ այն Ս. Կոյումնն:

Ասեմք են այն պայմանները որովք հարապատ պաշտօնեայք Ս. Եկեղեցւոյ կ'որոշուին անհարողատ պաշտօնեայիներէն:

Ս. Արաճաշին Կուռն. Զի ո՛չ եթէ որ զանձն իւր ընծայեցուցանէ, նա է ընտրեալ, այլ զոր Տէրն ընծայեցուցանէ: (Բ. Կրէ. Ժ. 18.) Զի ո՛չ եթէ անձամբ որ առնու պատին, այլ կոչեցեալն Սատուոյ՝ որպէս և Ահարոն: (Եփ. Ի. 4.) Որով մարդ 'ի Հոգւոյն Աստուծոյ շարժեալ և նորոգեալ 'ի մեռելոտի դրօշմոց անտի իւր նոր արարած, կ'ուրանայ զայնաբն և որ ինչ յայնաբնի և բոլորապաշտօն կը նուիրուի Աստուածային սպասաւորութեան՝ խոնարհութեամբ սրտի և հեզութեամբ, և օրըստօրէ կը ջանայ անիլ շնորհք Ս. Հոգւոյն, առաւելով միտք սրտի մաքրութեամբ և անարատ վարուք:

Բ. Հիւսիսեան Ս. Գրոց, որ և այնուհետեւ իւր մշտնջենաւոր պարտաւրմանը պէտք է ըլլայ. «Միտ դիւր ընկերացուածոց միտխարութեան վարդապետութեան, մի՛ անմիտք առնէր զշնորհացք որ 'ի քեզ են, որ ասու քեզ մարդարեւութեամբ 'ի

ձեռնադրութենէ երկցութեան. յայդ խորհացք՝ և 'ի գոյն կանխելոյր:» (Ա. Տէ. Դ. 15—18.) «Այլ գու ողեակ իմ, զօրացի՛ր շնորհքն՝ որ 'ի Քրիստոս Յիսուս. և զոր լուար յինէն բաշտմ վկայիք, զայն աւանդեցես հաւատարիմ մարդոց, որ բաւական իցեն և զայն ուսուցանել:» (Բ. Տէ. Բ. 1—2.) Եւ անպին սպասաւորք եւս կայ գիտութեանը մերժող Եկեղեցականին համար. «Դու զգիտութիւն մերժեցեր, կ'ըսէ Աստուած, մերժեցիք և ես զքեզ զի մի՛ քահանայացիս ինձ:» (Ուժ. Դ. 6.)

Գ. Հիւսիսեան, որով պաշտօնեայք պիտի ջանան զցոյն և զցերեկ անձանձիւր ուսուցանել կամաւ և յօժարութեամբ, և հաստատել ամենայն ումեք Քրիստոնեական հաւատոյ ճշմարտութիւնները ամեն տեղ, (Բ. Կրէ. Զ. 4: Ա. Թե. Բ. Դ. Ա. Տէ. Գ. 2: Բ. Տէ. Բ. 24 եւ.) հսկել հոգին արժեւորութեամբ, (Եփ. Ժ. 17.) հովուել և շինել Եկեղեցին իմաստութեամբ, (Եփ. Դ. 11—16: Բ. Կրէ. Ժ. 19.) և իրեւ տնտեսը հաւատարիմք Աստուածային Խորհրդոց՝ պաշտպան ըլլալ հաւատոց, (Փէլ. Բ. 6—11.) ապաւորելով զայն ժողովրդեան սրտին մէջ, (Գալ. Ժ. 22: Գ. Ի. Ի. 32.) և հակառակորդները կ'ապակելով (Տէ. Ա. 9.) և վերջապէս օրինակ ըլլալ անձամբ հովուեցելոյ՝ որոշութեամբ անձնուրացութեամբ և Աստուածապաշտութեամբ՝ 'ի փրկութիւն անձանց և ժողովրդեան: (Փէլ. Բ. Գ. 17: Բ. Թե. Դ. 3: Ա. Կրէ. Ժ. 33: Եփ. Ժ. 17: Ա. Պե. Ի. 31.)

Դ. Միտք ընդհանրէն բնորոշ ինչեցոյն՝ որոց հովուութեան պէտք ընէ. և բոլոր վիսլելեան վիճակ շարժման բարի և յարաբերոցն ունել. զի մի՛ 'ի նախապիտան անկանգիւ: (Ա. Տէ. Գ. 7.)

Եւ Զիւսուոր բնորոշ հրաշքովս անոր հաւատոց և գիտութեան, անոր վարուց և բարուց

որութեան և անարատութեան . «Մի՛ երկրանս , մի՛ գինեւրս , մի՛ զաքարս , այլ ունիցին զնոր-հուրդս հաւատոցն սուրբ մօռք : Ինքեանք նախ փորձեցին , և ապա 'ի պաշտօնն մատիցեն , զի անարատք իցեն : (Ա՛. Տէ՛. Գ. 9—10.)

Զ. Զեռնաբարութիւնս եղևիտիս : (Ա՛. Տէ՛. Ե. 22: Գրք. ԺԳ. 22: Եֆ. Գ. 2: Ան .)

Է. Կառքելութիւնս Դեռ . մանկահասակ ըլլալ , որ տղայական յանձնապատասխանութեամբ պաշտօնն ստանձնելէն յետոյ՝ Դեմասի պէս յաշխարհ չդառնայ : (Բ՛. Տէ՛. Գ. 9:) Ամուսնանալու քաջանայք մանկունս եւս պարտին ունենալ հրահանգեալս Աստուածապաշտութեամբ . որ ուսնալ ըլլան կառավարել և զԵկեղեցին . «Իւրում» տանն իակ բարեք վերահացու լեալ իցէ . որդեակս ունիցի՝ որ 'ի հնազանդութեան կայցեն» ամենայն պարկեշտութեամբ . . . Մի՛ մատաղատունկ , զի մի՛ հպարտացեալ 'ի դատաստանս սատանայի անկանիցիս : (Ա՛. Տէ՛. Գ. 4—6:)

Ը. Եւս և մարմնական կատարելութիւն , որ առ խեղութեան կամ թխրութեան ինչ ծաղր ըլլալ պաշտօնը , ըստ որոյ և 'ի հեռուն արդիւնալ էր արատաւորաց 'ի պաշտօնն քահանայութեան մատչել : (Դեռ . ԻԱ՛. 17—23:) Այս վերջինը աւելի Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան կամտին կը վերաբերի :

Ընդհարառակն անհարգաւ՝ անարժան պաշտօնից նշաններն են տրիտուններն Ս. Գրոց և տնտեսութեան շնորհացն Աստուծոյ . (Ու՛. Դ. 6: Գրք. ԺԳ. 27:) Հին և ապականեալ մարդոյն գործերը առհասարակ , յո՛ մարդահաճութիւն , ազատութիւն , արժաթափութիւն և աշխարհափրութիւն , դահասիրութիւն՝ միշտ այլոց տիրելու ցանկութեամբ բորբոքեալ , անձնապարծութիւն , կուսարարութիւն , ատելութիւն ընդդէմ ընկերին , անօ-

րէնութիւն , անզգամութիւն , Աւետարանը խանգարել և Աւետարանէն դուրս կամ աւելի բան զարդել , սաւո՛տ՝ այլափառ վարդապետութիւններ հնարել ու սովորեցնել եւ : (Սե՛. ԻԷ՛. 5: ձԼԹ. 1—8: Եֆ. Գ. 5: Դեռ . ԻԶ՛. 41: Առ . ԺԲ՛. 8: Ժա՛. Ը. 11: Եռ . ԻԶ՛. 10—12: Եւ՛. ԻԵ՛. 15: Երէ՛. Զ. 14: Մի՛. Գ. 11: Դեռ . Թ. 39—62: Յե՛. Ժ. 12: Գրք. Ի. 55: Բ. Կռն . Գ. 2—5: Դառ . Ա. 6—10: Ա. Թեռ . Բ. 4: Ա. Տէ՛. Ա. 4: Գ. 5—8: Զ. 20: Բ. Տէ՛. Բ. Գ. Տէռ . Ա. 7—11: Ա. Պեռ . Ե. 2—5: Բ. Պեռ . Բ. 5:) — Էւ անոնք իսկ որք այս Թերութիւններն ունենալով հանդէժ Եկեղեցական պաշտամանց մէջ կը դառնան , արդէն անիծեալ են Աստուծով և անկեալ 'ի չնորհաց Տորին , և սոսկալի դատապարտութիւն մը կը մնայ անոնց պահուած : (Մի՛. Գ. 6—7: Երէ՛. ԼԶ՛. 29—51: Գառ . Ա. 3—9: Բ. Պեռ . Բ. 1—5: Յառ . ԻԲ՛. 18—19:)

Առաքելոց ժամանակէն սկսեալ արդիւնած էր քահանայութեան կոչել կրկին ամուսնացեալները , յո՛ որոց կիկը մեռնելէն ետքը՝ կամ կրկներին արձակելով ուրիշ կին առած էին ըստ Հովից , և կամ 'ի հեթանոսաց եկեալ որ ըլլալով քանի մը կրկին միանգամայն ամուսին ունեցած էր : (Ա՛. Տէ՛. Գ. 1—15:) Չեռնադրութենէ՛ առաջ ամուսնացեալ եղողը՝ յետոյ քահանայական ձեռնադրութեան կը կոչուէր , բայց յետ ձեռնադրութեան ամուսնանալու օրէնք չկար , և անոնք որ անժուժկալութեամբ կ'ամուսնանային՝ ընդ աշխարհիկս և ընդ ապաշխարդս կը դասուէին ցօր մահուն , (Ա՛. Տէ՛. Գ. 9:) Ինչպէս է մինչեւ ցայժմ 'ի Հայս :

Կարգի խտնարհացոյն չորս աշտիճաններ որոյ և իցէ հասակի՝ եւս և մանկանց կը տրուէին . այլ սարկաւազութեան ձեռնադրութիւն մանաւանդ կուսակրօնից՝ երեսնամեայ հասակէն առաջ չէր

տառէր. և հինգ տարի ետքը կրնային քահանայ
ձեռնադրուիլ, (խոյնաճարհորները քանի մը տարի
առաջ ալ կը ձեռնադրուէին,) ինչպէս նաև զո՞նէ
առան տարի քահանայութիւն ընելէ ետքը եպիսկո-
պոսական աշտինանին կրնային մնալիլ:

Եպիսկոպոսական աշտինանին համար սկիզբէն 'ի
վեր բովանդակ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ անտնօրինելի
պայմանն եղած է անկեութիւնը: Ըն' թէ բնաւ չը
կարգուած ըլլալու էր Եպիսկոպոսոյուն, այլ Եպիս-
կոպոսութեան աշտինանին մէջ ահա ըլլալու էր,
որ է ըսել, թէ կին ունեցողներն ալ Եպիսկոպո-
սութեան աշտինանը կրնային ընդունել, հրաժա-
րելով իրենց կիններուն փոխարէնը համութեամբ
և հաւանութեամբ: Հարց Եկեղեցւոյ առ հասարակ
Առաքելոյն խօսքը թէ՛ «Պարտ է Եպիսկոպոսին անտն-
օրտ լինել, Բայ Բն-այն», (Ս. Տէմ. Գ. Գ.) ըստ թո՛ւ
խմատիցն առնելով կ'իմանան թէ՛ Առաքելը իբր
անհրաժեշտ պայման եպիսկոպոսին՝ Կն առնալը չէ
որ պարտ է կ'ըսէ, քանզի ինքն Պողոս ալ որ աօրիայ
կ'ըսէ, ինքն կին չուէր, Յովհաննէս ալ չուէր:
Առաքելներուն շատերն ալ չուէին, որ եթէ ա-
ռնակ ըլլար՝ հարկաւ իրենք ալ պարտաւոր էին ու-
նենալ. այլ որովհետեւ առժամ հաւատացեալք
իսկ 'ի հեթանոսաց էին և կա՛մ 'ի Հրէից, յորս
կուսութեան օրէնք չկար, և առ ամենեւին՝ նա-
խատիքը կը համարուէր կուսութիւնը, և ամուսնու-
նալուց ալ արձակ համարձակ օրէնք էր արձակել
զկանոյս և զույս առնուլ, և 'ի հեթանոսս արդող
օրէնք էր նաև բաղնիկութիւնն ու հարճեր ու-
նենալը, Առաքելը իբր անօրինելի պայման պարտ
է կ'ըսէ Եպիսկոպոս ըլլալու անձին եղևա Բն-ահա-
նա՛ն Եւրո՛ւ, ց' ո՛չ իբր կինն արձակեն և քորիչ
երկրորդ կին առած ըլլալ, ո՛չ ալ իւր միակ օրի-
նաւոր կնոջ վրայ ուրիշ կիներ և հարճեր համաճ-

գամայն ունեցած ըլլալ: Ըստ այսմ և մեր Հայ-
րապետք բաղնիք՝ Լուսաւորիչն Ս. Գրիգոր, որդիք
և թոռուք նորին, և այլք, որք յառաջ քան քնեա-
նադրութիւնն կանայս և որդիս ունէին, Եպիս-
կոպոսական օծութիւնն ընդունելու համար հրաժա-
րեցան 'ի տանց՝ հաճութեամբ և ամուսնոցն. զի
Եպիսկոպոսութիւնը վերին տնայութիւն ըլլալով Ե-
կեղեցւոյ, և Եպիսկոպոսին հարկաւոր պարտքն ըլ-
լալով անոր բոլոր հոգերն սասանձել և հոգալ,
բովանդակ Եկեղեցւոյ Հարց պարտ և արժան հա-
մարած ու վճռած են Պօղոսի կորեմացւոց գրած
խրատուց հետեւի, և անհոգ մնալ ըստ տան եւ:
(Ս. Կորն. Է. 32—35)

Ապա ուրեմն Եկեղեցւոյ սկզբնաւորութենէն՝
ամեն ժամանակ և ամեն Եկեղեցեաց մէջ կուսա-
կրօն և կանանքի փահանայք կային: Կուսակրօնից
պահուած ըլլալով քաղաքութիւնը՝ որով կոչուեցան
նոքս յատկապէս Էպիսկոպոս, այս է՝ առաջիկ. և զի
անպատեհ էր յոյժ և մեծ անպատշաճութիւններ
առնել որ ամուսնացեալ որ լեռնէ լեռ, քաղքէ քա-
ղք, գաւառէ գաւառ քարոզութեան պարտէր
հետը կնիկներն աղջիկներն տղաքներն պորտոցնելու
պարտաւորեալ ըլլալով. ասոր համար՝ կանանքեաց
ալ խորհրդոց մատակարարութիւնը պահուած էր
բաց 'ի ձեռնադրութենէ, որով և սորա կոչուեցան
յատկապէս փահանայք. ց' Եւրո-է-թո՛ւ- — Եւրէն
Արեւմտեայք իսկապա արգիլեցին Եկեղեցականաց
ամուսնաւոր կեանքը. բայց Յոյնք և Հայք իրենց
նախնի հրահանգը պահեցին 'ի զգուշաւոր բարե-
կարգութիւն Եկեղեցւոյ:

Ձեռքակ հետեւեալ յօդուածը բաւական հնա-
դիտական տեղեկութիւններ պարունակելուն հո-
մար արժան կը համարին քաղել հոս.

«Առաջին դարուց պատմութեանց մէջ յիշուած

գաղարք ճանճնաղ թէ եպիսկոպոսը որն է, երէցը որն է : Կա մանաւանդ երիցունք եպիսկոպոսաց վրայ տեսակ մը իշխանութիւն ունէին, միշտ անոր վարդապետութեան և բարոյաց տեսուչ ըլլալով : Բոլոր հասարակաց պաշտամանց տեսն անոր քով կը կենային իրոյ պաշտօնեայք իշխանաց քով, կամ մանաւանդ իրենց ուսուցչին ետեւէն պոքոտող աշակերտներու պէս : Քանզի և անոնք անոր այնպէս յարած էին, ինչպէս Առաքեալք Քրիստոսի : Իսկ երբ որ եպիսկոպոսը համարձակէր Առաքելական աւանդութեանց դէմ՝ բան մը ընելու կամ սովորեցնելու, չէին լուր անոր աւազ երիցունք և սարկաւազունք, և սիրողաբար աղչաբարութիւն կ'ընէին անոր : և երբ որ մտիկ չընէր՝ ուրիշ Հայրապետներու կը բողբէին, և ետքը կ'ամբաստանէին զինքը Եկեղեցական ժողովքի : (Ա. Պետ. Ե. Ծ. Ուրբ. Է Մար. Ի. 25 : Կո. Առ. Բ. ԺԲ. և Բ. ԺԲ.)

« Կղերիկոսներէն շատերը ճշնաւորական կեանք կը վարէին ընդակերութեամբ և չորակերութեամբ ստէպ պահելով և ուրիշ պէս պէս ճշնութիւններով՝ որչափ որ իրենց բազմալիսատ պաշտօնը կը ներէր : Բայց ամենէն աւելի մեծ պատուէր կար եպիսկոպոսաց քահանայից և սարկաւազաց վրայ սուրբ վարք ունենալու : Իբր չէ թէ ամուսնացեալք չէին բարձրանար նոյն աստիճանները, քանզի ինչպէս կարելի էր ամեն օր նոր ի նորոյ հաւատքի դարձող այն Հրէից և հեթանոսաց բազմութեան մէջ անանկ մարդիկներ գտնել որ մինչև կատարելութեան հասակներն սրբութիւն պահած ըլլան : ապաքէն հերիք էր անոնց մէջ մէկ կնկան էրիկ եղող գտնելն ալ, շատ կիներ առնելու և արձակելու աղատութիւն ունեցող Հրէից և Արեւելոյաց մէջէն : (Ա. Տէ. Գ. 1.) Այլ երբոր ամուսնացեալ

մէկը եպիսկոպոսութեան կը մատուցանէին, այն օրէն ալ իրքեւ քոյր ունէր նա իւր կինը : և այս օրէնքը ամեն ատեն հաստատուն բռնեց լատինացեաց եկեղեցին Քահանայութեան և Սարկաւազութեան կարգին համար ալ : Բայց պատուէր ունէին կարգաւորք կիներնին խնամելու, և օտարականաց պէս զուր չթողելու, որք և կ'ըրեմն ի պատիւ արանց իւրեանց կը կոչուէին երիցուհիք : (Ժ. Ե. Եւթէ. Կո. 1. Գ. Բ. Եւթ. Սեւ. 2. 21-4. 2.)

Բայց բովանդակ կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ մէջ ձեռնադրութենէ ետքը կին առնելու հրաման չկար մէկու մը, որուն եթէ համարձակէր մէկը՝ պատուէն կը ձգէին և աշխարհականաց կարգը կը դառնէին :

« Որչափ սիրելի էին Հովիւք և սրաշտօնեայք առ հասարակ իրենց զմասիրութեամբքն ու անձանձիր վաստակօքն, այնչափ ալ պատկառելի էին իրենց ուրիշ առաքինութիւններով : Եպիսկոպոսը կարտորար միշտ և առաջին կ'ըլլար հասարակաց աղօթից բազմելու անխախտ, Ս. գիրքերը մեկնելու, և ամեն կիւրաքէ պատարագ մատուցանելու : . . . Ամեն ժամանակ ինքն և երիցունք իւր կը պարապէին զերախոյս ուսուցանելու, հիւանդները մխիթարելու, ապաշխարողները քաղաւերելու, և թշնամիները հաշտեցնելու, անոնք էին խաղաղարար ամեն վէճերու մէջ, և չէին հանդուրժէր որ Քրիստոնեայք ընդդէմ հրամանաց Պօղոսի՝ անհաւատից առջև դատուին : Այսան որոյ անոնք որ միանգամ մտիկ չէին ընել եպիսկոպոսին դատաստանին՝ կը նղովուէին իրքեւ անզեղ և ստահակ մեղաւորներ : Այլ հագիւ ուրեմն վէճ կը ծագէր այն Քրիստոնէից մէջ որք իրենցը միտառող չէին, և հեղ ու համբերող էին : Սովորաբար երկուշարթի օրը դատ մտիկ կ'ընէին

Եպիսկոպոսը . որ եթէ դատարարք չհնազանդէին՝
առեն ըլլար Գարբ դանելու որ զանոնց զգոնու-
թեան բերեն և արդար իրաւունքը ճանշընեն մինչև
կիւրակէ . քանզի պարտաւոր էին ամենեքեան ամեն
կիւրակէ միարան աղօթել և Ս. խորհրդոյն հա-
ղորդուիլ : Եպիսկոպոսը իրէցներուն հետ կը նստէր
առեանը . սարկաւազները բոլին ունենալով . և դա-
տարարք անոնց մէջուէր ոտքի վրայ կը կենային :
Երկուցունց ևս խոսածները մտիկ ընելով՝ սրջամի
որ կրնար՝ կը ջանար որ վճիւր շտապ՝ միարան
սիրով հաշտուին : Քրիստոնէարար շատրոջ Քրիս-
տոնիկոյ զէմ՝ եղած բողոքներն ալ նոյն ժողովրին
մէջ մտիկ կ'ընէր : Եւ Եպիսկոպոսը ինքնին միայնակ
չէր դատէր . այլ միարան ընդ երկուսն ալ .
(կէօք. Բէլ. Իլ.) . . . Սոցիալութիւն ունէին ամե-
նեքեան՝ Քահանայից մերձեցած առեանին անոնց
առջև ր զեախնը կ'իյնային ոտքերին կը համբու-
րէին՝ անոնց աջոյն օրհնութիւնն առնելու համար .
և մեծ երանութիւն կը համարէին իրենց՝ թէ որ
դոնէ սարկաւազ մը տուններինն ստացնականել և
իրենց սեղանակից ընել յարողէին : Ինչ և իցէ մեծ
բանի մը ձեռք չէին զարներ ամենեւին մինչև որ
բոլոր հօտին առանձնորդն եղող միակ հովուին չը
հարցնէին : (Իէօք. Ի Եւալթէն) Ս. Ստուծոյ և
փոխանորդ Քրիստոսի կը համարէին զայն . առանկ
որ Եպիսկոպոսներն ու Քահանայները անձերին
յարգելու և ուրիշներն արհամարհելու վտանգին
դուռը հոսեր էին : Նոյն վտանգն ունէին զորքեալ
անոնք ալ որք մարդաբնութիւնն և քրանշելադոր-
ծութեան շնորհն ունէին . որք դեռ ևս կը խո-
հախէին յիկեղեցւոյ : Ապաքէն այս մեծարանաց և
որդիական սիրոյ մէջ հաստատուած էր հովուա-
բոլոր զօրութիւնը . (Սէօք. յ. Բաճա. Բ.) քանզի
անոնք ժողովուրդը հնազանդեցնելու համար յոր-

դօրանք և հոգեւոր պատիժներէլ ուրիշ զէք շու-
նէին . անոնք չէին կրնար ուրիշ բանով բռնա-
նալ՝ բայց եթէ՝ անոնց խղճմանքը բաղխելով .
վասն որոյ անոնք՝ որ առ մեծի ամբարտաւթեան
կը յանդգնէին անոնց նորոգներն ալ քամահել .
բնաւ ըստ աշխարհի վրէժխնդրութիւն մը չէր
ըլլար

Մեծ յարգ և պատիւ ունէին Եկեղեցականը .
և թէպէտ աշխարհական աւագութիւններ շունչին
Եպիսկոպոսները . և սոսկական մարդոց պէս աշուտ
և անպաճոյճ կէտեր կը վարէին . այլ նոյն իսկ իշ-
խաններէն ու թագաւորներէն կը մեծարուէին ու
կը պատուուէին : Բւեր եմք օւրիշ տեղ թէ ինչ
մեծ պատուով մեծարեց իրաւանք ինքնակալը
իւր սեղանն ընդունեց Ս. Մարտինոսը երկցնե-
րովը մէկտեղ . և ինքնակալին տիկինը սպասաւորեց
անոնց : (Ժալ. Տալթ. Բ. ա. Դ. ԻԲ. ԻԴ. Եւթէթ.
ԺԷ. Առաւելեմ. ՃԼԵ. Գերեշ. Զ. Ժալ. Հալ. Ե-
Գրէթ. Դ.)

Սեն ժամանակները սոբորութիւն ունէին չափ-
մայեցիկ իրենց իշխաններուն զանազան պատուա-
նուններ կու տային . անոնց ամեն մէկը իւր աստի-
ճանին և աւագութեան համեմատ՝ մեծասպառի .
հօր . երեւելի . գերապայծառ կ'անուանէին . (Հե-
րա. Իւլ. Ե- Դեպ. Սեւե. Ի Ե-ԲԵ Մ-ԲԵ.) բայց
Եպիսկոպոսները կը կոչէին սուրբ կամ երանելի (1),
յարեւով նաեւ բարեպաշտ . երկիւղած . Աստու-
ծասէր անուններ . և անոնց նման յորջորջմունք-
ներ . որք անանկ սեպականուած էին Եպիսկոպո-

(1) Ինչպես նաև մեզ Մեծ Վարդապետ . Պատուա-
նան հայր . Երջանիկ հայր . յետոյ օրեօրե Երէս երանելի
հայր . Սրբազան հայր եւ .

սաց՝ որ նոյն անուամբք կը կոչուէին նաեւ իրենց զէմ՝ եղած դատերու և ասորստանութեանց մէջ, ինչպէս Նեատոր Եփեսոսի ժողովքին մէջ, և Գիոսիոր Քաղկեդոնին: Նոյն անունները կու տային չարախաւ Եպիսկոպոսաց ալ, և Օգոստինոս խիղճ չըրաւ կարեւորութիւն մէջ ըրած ատենաբանութեան մէջ ամենասուրբ անուանելու Լիմորիտոսն ու Պետիլիանոսը՝ որք Դոնատոսի աղանդէն էին, որովհետեւ թշնամանել էր զանոնք այս մեւերուն շնայելու:

«Իսկ Պապ անուանակոչութիւնս որ կը նշանակէ հայր, մանաւանդ թէ հայր կոչումէն աւելի խանդաղատական, հասարակաց անուն էր բոլոր Եպիսկոպոսաց, (Փռնէր: Ի ձեռնաբ. Կայեր: Պռն. Ի Էպոբ. Ի Ժ. Ժուէ) որով և ցայսօր կը կոչուին երիցունք Յունաց (1). և սկիզբէն անխորի կը կոչուէին կուռնէլիոս պապ, Կիսիրիանոս պապ, Յուլիոս պապ, և Ամանաս պապ: Տէր ալ կը կոչուէին անոնք, և շորթոք ու հինգերորդ դարուց մէջ Եպիսկոպոսաց ըրուած բոլոր Թուղթերը այս մականքին ունին: Առ ամենատարբ և ամենաբարեպաշտ և գեղարգոյ Տէր այս անուն Հայրապետն է: (Ի Կենցաւ Քրիստ. Մասն Բ. Թոյ. ԽԹ. Կր. 125—136: Մասն Գ. Թոյ. ԺԵ. Եր. 309—312):

ՅԱՆԵԼՈՒԱՆ ԵՐԿՐՈՐԳ ԴՐՈՅՍ

ԱՆԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵԳԵՑՈՑ

Հայոց Եկեղեցւոյ Քահանայութիւնը կամ Քահանայական Չեռնադրութիւնը Ս. Թադէոս և Ս. Բարդուղիմէոս Առաքեալներէն կ'իջնայ. ասոր տարակոյս չկայ: Ազգերեան Հ. Մկրտիչ յիշենեմիկի միաբաններէն՝ այսպէս կը խոստովանի. «Իրաւամբք ծանաչի Եկեղեցի Հայաստանեայց աշակերտ հարազատ երկացունց Ս. Առաքելոցս Բարդուղիմէոսի, որ մին է յերկոտասանից, և Թադէոսի, որ էր յեւթանասանից (2), և Հայրապետութիւն Հայոց կոչի և է Աթոռակալութիւն, քի յաջորդութիւն աթոռոյ սրբոյն Բարդուղիմէոսի և Թադէոսի: (Ի վրս. քնն. Հատ. Թ. Եր. 446) Քանզի այս երկու Ս. Առաքելոց յաջորդութիւնը երկու շառաւիղը 'ի Հայս պահուած ըլլալով, մին յեղեւիս, և միւսն 'ի Կեսարիա կապաղուկացունց, (Առք. Հատ. Ժ. Եր. 144 և Հատ. Դ. Եր. 18) երբ Ս. Գրիգոր լուսաւորելով զՀայս՝ միաբան ընտրութեամբ բովանդակ Հայոց՝ շովի ընտրուեցաւ Հայաստանեայց, և կամելով զսուրբն Գրիգոր (Կըսէ Ինճիճեան Հ. Ղուկաս)՝ 'ի յաջորդութեանն Թադէոսի կացուցանել Հայրապետ և հովիւ 'ի Հայաստան՝ որպէս հարազատ ծովունք երկանց Առաքելական քարոզութեան նորա, 'ի կհասարիս առաքելցին զնա 'ի մեռնացութիւն. քի ծանեան՝ թէ Սուրեն Թադէոս՝ նաեւ 'ի կհասարիս էր քարոզեալ, և անդ եղեալ զիւր Աթոռն. որ անխախտ մնալով յաջորդութեանն՝ Եպիսկոպոսուեց

(1) Նաեւ մեր Բուսմայք և Վաքոսեղոյ Կեփուլի քայտը Տէր հայր, Ս. հայր Եւջ

Կենսարից էին յաջորդք Թաղէոսի Առաքելոյն . . . : Եւ այսպէս սուրբն Գրիգոր իրաւամբ կոչի յաջորդ Թաղէոսի, և Աթոռ նորին՝ Աթոռ սրբոյն Թաղէոսի նա : (՚ի Հնախա՝ Հայոս՝ Հատ. Գ. Եր. 255—257) : Վասն որոյ և ՚ի Շարականն կ'երգէ Հայոց Եկեղեցին ՚ի դէմն սրբոյն Գրիգորի. « Ճառանդորդ եղեր Հայրենի սեպանական հօտին փնակեալ Թաղէոսի Առաքելոյն . . . : Բաւուռնոյն հրամանան ՚ի վերստ կոչեալ Առաքելական Աթոռ Տէր Գրիգորոս . . . : » (Կառ. Լուսաւորէի) Եւ որովհետեւ Ս. Դեռնդիոս շատ մը եպիսկոպոսներու հետ մէկտեղ զՍ. Գրիգոր ձեռնադրած ատեն՝ դաշինք մ'ալ դրաւ, որ անոր յաջորդներն ալ Կենսարայէն առնուն Գահանայապետական օծութիւնը, Ս. Լուսաւորչի յաջորդները Կենսարիս կ'երթային ձեռնադրութեան՝ մինչեւ ՚ի Մեծն Ներսէս, որ մեծ ժողովք մը գումարելով վերջ տուաւ ասոր, զի Հայոց Եկեղեցին օրինաւոր Գահանայութիւն և Հայրապետութիւն ունենալով իւր մէջ՝ ըստ օրինի Գահանայութեան կրնար իւր Հայրապետն ինքնին ձեռնադրել ըստ այլոց Եկեղեցեաց . ուստի և այնուհետեւ Գահանայապետը Հայոց ՚ի Գահանայապետաց Հայոց սպան առնուլ ձեռնադրութիւն Գահանայապետութեան :

Հայոց Եկեղեցին ՚ի Յունաց ձեռնադրութիւն առնելէ՝ զադրելուն համար՝ անոնց թշնամութիւնը Գրգռեց իւր փրայ, որ իսպառ անիրաւ էր, և իւր այս անիրաւութիւնը ծանուցուեցաւ իրեն . և առ ժամն լռեց . . . : Բայց պապական մոլեղնութիւնը որ թէ՛ եւ ուշ՝ բայց զօրութեամբ երեւան եկաւ, պատասխաններով գոհ եղող չէ նա . ամեն արամարանութիւն անգոր չ անոր առջեւ . և մէկ եղանակաւ կը դառնէ ամեն անոնք՝ որ կը յանդգնին բանաւոր պատասխան մալ իւր անշինն պահանջ-

մանց . . . : Պատկանը ուրացան Հայ Եկեղեցւոյ անկախ Կառավարութիւնը ըստ օրինակի մայր Եկեղեցեաց . առաջները՝ կ'ըսէին թէ Ս. Գրիգոր մեծին Տոգատայ հետ Հռովմ երթալով Ս. Սեդեսարոսէն կամ՝ Եւսեբիոսէն ընկաւաւ. Կաթողիկոսութիւնը : Եւրբէն հայատեաց անդ թաղեանեաց պատասխան մէկն ալ՝ Գաթերթեան՝ ելաւ ըսաւ թէ Պապը ինչ կարող էր Քրիստոսէ և Պետրոսէ բոլորապէս (՝ . . .) իրեն յանձնուած հօտին մէկ մասը ուրիշին յանձնել . ամենեւին պարզ Կաթողիկոսին անկախութիւն տուած չէ . Լուսաւորչի Հռովմի կուսքին ստոր պագեր է, յաջորդներն ալ այն կուսքը պաշտեցին, կամ պաշտելու էին : Այս՝ մոլեղնութիւն մը որ ամեն տրամաբանութիւն պատմութիւն առանց ութիւն ստափուր կը կոխկռտէ . . . :

Մենք երկու խօսքով կ'ըսենք . Ս. Լուսաւորչի Հռովմ չգնաց ընաւ . այն՝ որ Նիկիոյ ժողովը երթալու հրամարեցաւ՝ որ կը պատուրուի, Տիեզերաց մայրաքաղաքը կ'երթաւ՝ որ — եւ չէ պատուրուի : Բայց ենթադրելով թէ դնաց, պապէն բան մը չառարնաւ . զի ինչ որ պապէն առաւ կ'ըսեն պապանդք, արդէն ունէր Ս. Գրիգոր, և նովինը կը վարուէր : — Ս. Գրիգոր ՚ի Կենսարիս ձեռնադրուելուն յետոյ ՚ի Հայոց դառնալուն հարիւրաւոր եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց, Եկեղեցիներ նիմնեց, ժողովներ ըրաւ, բարեկարգութեան սահմաններ դրաւ, և ասոնք ամենը բրաւ՝ դեռ Հռովմ չգացած՝ ըստ պապականաց . (՚ի Պատմ. Դիւք. Լուսա. Բ. Եր. 471—472) . եւրբէն թէ Ս. Հռովմ գնաց և պապէն բան մը առաւ նէ՝ ինչ էր առածը, ինչ իշխանութիւն տուաւ պապը Ս. Գրիգորին որ անկից առաջ ունեցած և անով վարուած չէր բան Կաթողիկոսական օծութիւն առաւ պապէն . (նով կը հրաւարէր դայց, ինչ տպացոյց կայ ատոր .) հապա ինչու համար

ԲԱՐԷՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԾԷՍԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԻՄէսք և արարողութիւնք՝ Աստուած պաշտու-
թեան հարկաւոր հետեւանքն ըլլալով՝ Աստուած-
գիտութեան հետ մէկտեղ կրօնից արտաքին ծէ-
սերն ու արարողութիւնքն ալ երեւցան . մարդ-
կութեան անդրանիկ զաւկները պատարագի պաշ-
տառներն սկսան , անոնց որդիքն ու թոռներն ալ
բոլոր մարդկային ազգաց աւանդեցին :

Այս ծիսական արարողութիւնք հոգւոց փրկու-
թեան թէ՛ և կարեւոր և օգտակար յոյժ՝ այլ ան-
հրաժեշտ հարկաւոր չըլլալով , Առաքելական մի-
շակք Ս. Եկեղեցւոյ ո՛չ այնչափ քանք ցուցըցած են
օրինադրել և միակերպ աւանդել գրովք ամենայն
Եկեղեցեաց , որով ամենայն Եկեղեցիք հարկաւոր-
ապէս միասնութիւն աննելով՝ ըստ ծիսից եւս
չէին զանազանուէր 'ի միմեանց : Այլ քանզի այս
տարբերութիւնք չէին մնասեր Եկեղեցւոյ վարդա-
պետութեան միութեանը , ըստ որում՝ հաւատա-
ցեւոյ ջերմանալովութեան հանդիսական ձեւերն
և ըզձից յայտարար նշաններն ըլլալով , անոնց ա-
րարողական տարրեր հանդիսից ամենուն ոգին մի
և նոյն էր , հիմն ու նպատակը նոյն Աստուածաշա-
ստութիւնն էր . Առաքեալք միայն հարկաւորին նա-
շալով՝ վարդապետութեան համար ամեն ճիշ թա-
փած են՝ փրկութեան վարդապետութիւնը ողջ բո-
վանդակ գրով աւանդելու . արարողական մասը
իրենց յաջորդաց թողլով՝ որ իրենցմէ տեսածին
Եկեղեցեաց աւանդեն և կանոնադրեն : — Ասկէ
ուղղակի կը հետեւի թէ՛ ծէսք և սովորութիւնք ան-
փոփոխելի անտնօրինելի շեն հաւատոյ վարդապե-

տութեան պէս . և իրօք ալ կը տեսնեմք որ՝ ինչ-
պէս 'ի սկզբուն ծէսք համաւոյ ամայն հաւանդ ուեցան
Եկեղեցւոյ՝ ըստ օրինակի վարդապետութեանց որ
ին բովանդակ տարեցան սկիզբէն , զի անոնցմէ
բան մը միայն պակաս ըլլար նէ Եկեղեցին զօրկ
կը դռնուէր փրկութենէ . և ինչպէս որ ետքէն
կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ մէջ պղեւալ ժամանակներ
մասն առ մասն առահմանդրեցան այն ծէսք աստ
անդ , այնպէս նաեւ տնօրինեցան անոնցմէ մէկ
քանին ուրեք ուրեք . յորս ամեն ժամանակի մէջ
միտ դրուելիք միայն այս է որ Առաքելական և
Հայրապետական աւանդից և սահմանաց և կամ՝
ողջամիտ վարդապետութեան հակառակ յայտարար
նշաններ չըլլան , և միայն հաւատացելոց ջերմե-
ռանդութիւնը արծաթեւելու , զիրենք զղջման յոր-
դորելու և անոնց՝ հոգւով և ճշմարտութեամբ
յԱստուածապաշտութիւն գալ առաջնորդելու կնիքն
ունենան :

Խօսեցանք արդէն խորհրդոց մատակարարու-
թեանց ծիսից վրայօք :

Տօներու գալով , Եկեղեցւոյ անդրանիկ տօնն է
Քրիստոսի Ս. Յարութեան տօնը , զոր Առաքեալք
սահմանեցին Քրիստոսի Յարութենէն անմիջապէս
ետքը՝ տօնել միաշարաթու օրը , և 'ի պատիւ նորա
շաքաթու հանդիսաւ փոխեցին յօրն Միաշարաթ ,
անուանելով զայն 'ի Յոյն լեզու Լէւր-ի , ցի Տէր-
նալ-ն . (Գրէ՛ . Ի 7 : Ա. Կրէ՛ . ԺԶ . 2 : Յոյ-՝ Ա . 20) :
Յայտարար տօն Յարութեան կը կատարէ Հայոց Եկե-
ղեցին կիրակէ օրերը : Չառկի տօնն ալ կը կատա-
րէին Քրիստոնեայք ընդ Հրէայոյ , զՅարութիւնն
Տեառն տօնելով . (զոր անտարկել կը կարծուի Պօ-
ղոսի 'ի բռնն Ա . Կրէ՛ . Ե . 7—8) : Նոյնպէս և Պեն-
տեկոսաթից տօնը , յորում աւուր Եկեղեցին կազ-
մակերպութիւն առաւ , և զոր կը տօնէին անտա-

րակոյս ընդ Հրէայս, զիջումն Հոգւոյն տօնելով և պատեղարած Քրիստոնէութեան և Յայտնութեան և մկրտութեան տօներն ալ Առաքելոց ժամանակէն սկիզբն առած է, զոր ծննդեան հետ մէկտեղ կը տօնէին 'ի սկիզբան 'ի վեցն յաւնուարի, զոր ետքէն երկուքի բաժնեցին այլը Տիկեղեցեաց, զծնունդն 'ի 28 դեկտեմբերի կատարելով որից 'ի մկրտութեանն. այլ Հայք պահեցին ինչպէս որ ընդունեցան Ս. Լուսաւորչէն: (ԲՆՊՆՐ. ԲԷ ԶԱՄՊՈՂ. ԵՐ. 80):

Եւ բանդի իսկ և իսկ հալածանաց հրգեհ'ը բորբոքեցաւ ընդ ամենայն արեղերս, և ամեն տեղ Քրիստոնէայք դուռնադուռն դարտիրոսութեան կը տարուէին շատ մը շարչարարներու փորձերը կրեղուն ետեւ, հաւատարմեաց կը հետեւէին աւոնց 'ի տանջան նոցին և 'ի կատարումն, քաջութեանով զանոնք 'ի նահատակութիւնսն. և սպաննուեցնուն ետքը անոնց մարմինները և կամ նըշխարներնին ժողովելով՝ շիրմներու մէջ կ'ամբօթէին պատուով, և յետոյ յատուկ յիշատակութեամբ աւոնց տարեդարձը կը կատարէին իրենց շիրմաց վերայ և կամ վկայարանաց մէջ, և յետոյ՝ յեկեղեցիս, յորոց սկիզբն առին սրբոց տօները. յորս նոցին նահատակութիւնները կը պատկէին և գիրար կը յորդորէին նմանող ըլլալ յաղթութեանց նոցին և արեղութեան հաւատոց:

Եկեղեցեաց և վկայարանաց շինութիւններէն առաջ Առաքելք և 'ի Հրէից դարձող Քրիստոնէայք թէ՛ և հասարակաց արտօնք կ'երթային տաճարը, (ԳՊԶ. Գ. 4: Ե. 23:) թայց միանգամայն իւրաքանչիւր Քրիստոնէի տուն առանձինն ժողովարան էր, յորս կը ժողովուէին Քրիստոնէական տօները խմբելու համար, մանաւանդ կիրակէ՛ օրերը անպակաս, 'ի ԲԷԿՆԵԼ Է՛՞՞՞. (ՀՆՊՆԸ ԺԶ. 4: Ա. ԿՊԶ. ԺԶ. 19: ԿՊՇԻ. Գ. 15:) Տան մէջ ընթերցաց յայտնա-

բաղոյն սրա՛ մը կ'ընտրէին, որ տեղւոյն բարձրութեանը համար ԷԷԷԷԷԷԷ կ'ըսուէր. (ԳՊԶ. Ա. 15:) որն որ շատ մը ճրագներով բազմաբնեւով դարգարուած կ'ըլլար. (Ի. 8:) աստի սկիզբն եղաւ՝ Եկեղեցին ճրագներով զարգարելու սովորութեան, զոր և 'ի հնումն հրաւայած էր Աստուած առ Մովսիս: (ԳԷԷ. ԻԳ. 1—4:) Շատ անգամ ալ երկրորդն հալածանաց՝ քաղաքներէն դուրս ժայռերու խողովներով՝ սլորելու և քարանձաւներու մէջ կը ժողովուէին, ուր միաբանական աղօթիւք զանձինս և զմիմեանս կը զօրացնէին և վասն ամենայն բացակայ Քրիստոնէից կ'աղօթէին, և քարոզութեամբ Ս. Գրոց կը մխիթարէին զիրար. (Ա. 81: Ե. 17:) և սաղմունքի օրհնութիւններ և հոգեւոր երգեր երգելով՝ (ԵԺԷ. Ե. 15: ԳՊԶ. Բ. 47: ԿՊ. Գ. 16:) սուրբ կամ սրբութեան համբուրիս մեկզմէկ կ'ողջունէին. (ՀՆ. ԺԶ. 18: Ա. ԿՊԷ. ԺԶ. 20:) և այս ամենը կ'ընէին հալածանք հանդերձ: Եւ երբ ազատութեան շուշ շնչեց Եկեղեցին, յայտնի յայտնաբերակեալ տեղերը, և շատ կանուխ սկսան Եկեղեցիներ կանգնել ամեն տեղ: և Հայոց Եղեւսի քաղաքինը (որ իւր 50—57 յետ Քրիստոսի կառուցաւ) Քրիստոնէան աշխարհին անդրանիկ Եկեղեցին կրնայ համարուիլ:

Կանուխն սկսաւ նաեւ Եկեղեցին զարդարելը ո՛չ միայն ճրագներով, այլ նաեւ նկարներով. փրկչական պատմելը առ Քրիստոսի իսկ Եղեւսի զարդն ու փառքն էր. և ընդ ամենայն տեղիս՝ Եկեղեցեաց որմերը լի էին նկարներով, որը կը ներկայացնէին Հին Կտակարանաց զանազան պատմութիւնները, մանաւանդ Նոր Կտակարանի պատմութիւններն ըստուերաց ծոռները, ք Նշի տաօանը, Արահամու պատարագը, Կարմիր ծովէն անցը, Յովնանու ծովը

Գրագրել ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան,
և գառաքնութեան նոցին զգարա՛ի տեսնեն՝ պատ-
կեթի իւրոյն, իւրաքանչիւր պատկերացն օրինակ
առնելով մեզ բարեաց, զմտաւ ամեկով զղանազան
ձգնութիւն նոցա՛ որ վասն ճշմարտութեանն. (որ
որ անարգէ զնոսա, ո՛չ զնիւթ պատկերին համա-
րեսցի անարգել, այլ զայն՝ յորոյ անուն պատկերն
է՝ նկարագրեալ, եթէ՛ զՏէառն և եթէ՛ զժառայից
նորաւ: (Ընդհեր. Եւ. Գառաքնութեան, Էր. 87—88.)
Ի հնումն եւս Սողոմոնեան տաճարը արմաւենեաց
քերթութենքով քանդակներով, ձուլեալ եղենքով
դարդարուած էր. ի Սորոթիւնան Սորոթեանց
իսկ՝ Տապաւանիկն կարծախիշ կար կրկին ոսկեծոյ
քերթութենքով հովանացեալ, բաց ի երկու հըս-
կայածոյլ ոսկեղէն քերթութենքէն որ դաբիրը
Սորութիւն Սորոթեանցէն կը զատէր. (Էւթ. Իե.
Թ. Իե. Եր. Բ. Մեւ. Գ. Գ. Եւթ. Իե. Ի. Ի. Էւթ. Էւթ.)
Անոց առջեւ միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ երկրոր-
պագութիւն մատուցանելը ինչպէս որ օրինաւոր էր
և կոապալտութիւն չէր կրնալ համարուիլ, այսպէս
ալ՝ ճշմարտին Աստուծոյ տաճարը ՚ի Քրիստոսնայս
զարդարեալ ըլլալով խաչերով և պատկերներով,
անոնց առջեւ միայնոյ Աստուծոյ երկրպագութիւն
մատուցանելը յոյժ օրինաւոր է և կարի բաշ Էւթի.
Ի կոապալտութենէն. և չարիպագութիւն միայն է
Բողոքականաց դրարանութիւնքն առ այս:

Մտեալ ծով և պահէ ալ կը պահէին Եկեղեցի
Ուսերայնիքին ուսեալք և յաճախողոյն բան ըզ
Հէայո, որք երկիցս միայն կը պահէին ի չարաթու
(Մտեալ Բ. 18: Դ. 12: ԺԼ. 12:) Բրիստոնեալք ըստ օ
րհնակին Հրէից չարաթիւ երկու օր ծով պահեցն
զատ (Դ. Ի՛ և միշտակ մատնութեան Յիսուսի և
ուրբաթ ի յիշատակ մահու նորա.) կը պահէին
նաեւ յառաջ բան զԾառիկն բառասնորդական

359
 պահէր, իբր յատկապէս հրամայեալ ՚ի Գրիգէնէ շա-
 տին: Եջորժամ բարձրցի ՚ի նոցանէ Գեորգիս ապա-
 պահեացեան: (Մատթ. Թ. 15:) Այս հրամանախաբ
 ծոմերէն մին է կամ ուրիշ մը՝ զոր Գործոց Առա-
 քելոց պատմելը կը յիշէ իբր ընդհանուր ծանուց-
 եալ պահէր. «Էդուն զն իւր յարգով աշտանելոյ Ը-
 սեակն» (Գործ. Ին. 9:) Աստուծոյ զատ՝ Եկեղեցին՝ այ-
 ստանն առնել ծոմ կը հրամայէր պարտաւր՝ կարգի
 պարագայներու, նեղութեան ատեն է: (Գործ.
 ԺԲ. 22: Բ. 4Գ. Բ. 5: ԺՈ. 27:) — Կերպիկն՝ օր-
 ծով պահելու ո՛չ երբեք հրաման եղած է. ետքե-
 ր ՚ի սպառ արդիւնք Եկեղեցին նաեւ ահանց որ-
 կամաւորապէս ՚ի ուղղել ծոմապահել ՚ի պատշաճ
 ակնկից, ՚ի պատիւ Յարութեան Գրիգին, յորում
 ընդ արժան է ամենայն Քրիստոնէի ուրախ լի-
 սել մշտադաւաճ փրկութեան խնայ, և ո՛չ ՚ի սուգ-
 անք և միայն մեծի պատիւ կրթականերուն և Յայտ-
 րութեան զաւոյց մէջ պատաճաճ կրթական թոյլ
 անձանց չի խորհուրդ տնօրինութեան չեղել:

Դրան է անստաշտութիւնն ամենեւեմը և միանգամ միայն ճաշակել շաւորն 'ի մեռուտ արեւու, միանգամայն զգուշանալ սննդաբար և համբել կերակուրներէն և բուսկիներէն և այս պատճառաւ ինչ որ խնայութիւն կ'ըլլայ ծախսուց սովորականէն պակաս ուտելիք սպասելով, այն աւելցած գումարը աղքատաց տալ զորոքութիւն, զոր կարող է ինչ աղքատ մարդն ալ ընելու, — Զախմիք գրեթէ հազիւ լսիմ և ջրով կը լուծիք. ինչպէս և Հայք ստիւն և հազիւ, որուն համար աստուծոյ անուանեցաւ 'ի մեզ Բառասնորդական պահար:

Ինչ անել է՛նք:

Եւ քանզի հրամայեցին ու տիրաներն ալ այս
հրամանակարգ պահօրէն ազատ չէին համարէր
յամօքնս, Պօղոս Առաքեալ անոնց իղծն ալ տնօրի-

նելու համար հրամայեց որ անոնք ալ ծովի տեղ սրբապահութիւն բռնեն. շէւ որ հիւանդն է՝ քանջար կերթցէ՝ ըսելով. (Հա. ԺԻ. 2.) աստի յայսմանէ Եկեղեցին սրբապահութեան օրինաց հիմն առաւ՝ երբ հարկ տեսաւ մարդկային տկարութեան օգնել, ուստի և սրբապահութիւնը օրինադրեց, չէ՛ թէ ծովը վերցրնելով, այլ իւրաքանչիւր քրիստոնէի ըզձին ու քերմեանդութեանը յանձնելով երկուքն ալ պաշտել ըստ տանելոյ կարողութեանն, և անոնց հետ կցելով իրր անտնօրինելի պայման ազգատաց ողորմութիւնը։ Բայց Աւագ շարթուն՝ զէթ չարչարանաց տօնի օրերը հարկ է ծովապահել որոց կարողքն են։

Հայոց Եկեղեցին միայն Տէրունական հինգ տօներու և մէն մի ամսոց համար մէյակէկ շարաթ (ամենը տասնեւեօթն շարաթք) պահք ունի. քառասնորդական պահքն ալ ամսոց պահքերուն կարգն ըլլալով, բաց 'ի Աւագ շարաթու պահոց՝ որ Տէրունական հինգ տօներու պահոց մին է. նոյնպէս նաեւ համօրէն Քրիստոնէից հետ Ղշ. ի և ուրբաթ օրերն ալ կը պահէ 'ի յիշատակ մատնութեան և շարչարանաց փրկչին։ Սրբոց համար՝ զորս 'ի բարեխօսութիւն կը կոչէ և տօն կը կատարէ անոնց, ո՛չ պահք և ո՛չ կիրակի կը պահէ, ո՛չ ալ կիրակի օր սրբոց տօն կը կատարէ։ Աստուածածնայ տօներու կիրակիները տէրունական են իրր կցուողք փրկչական տօնից. Լուսաւորչինն ալ տօն է Լուսաւորչի, Ս. Յակովբայ անուանեալ պահքերը՝ չէ՛ թէ այս յիշուած սրբոց համար սահմանուած են, այլ ամսոց պահքեր են, որոց շարաթ օրերը այս սրբոց տօները պատահելուն համար անոնց անուամբք կը յիշուին. և ասոր սպառցոյց՝ երբ Տէառնընդառաջի տօնը Ս. Սարգսի շարաթ օրուան

ձնայ, Ս. Սարգսի տօնը յաջորդ Բշ. ի օրուան կը տեղափոխուի. ուր եթէ պահքը Ս. Սարգիսինն ըլլար՝ պահքն ալ մէկտեղ յաջորդ շարթուան պէտք էր փոխուիլ, որ անանկ չըլլար։

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ.

ԾԱԽՏԵՆԱԿԱՆ ԿԵԱՇԻ

ԱՅՍ Է

ԾԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՌԵԼՈՅ, ԴԱՏԱՍԱՆ ԾԱԽՏԵՆՆՑ
ԵՒ ՎԵՐՁԻՆ ՎԻՃԱԿ ԵՐԱՆԵԼՍԱՅ
ԵՒ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԼՈՅ

« Գուրգ է Նալին Բարձրուն և Բարձր Հոգ Գործել Նալին
Գործել և Նալին, որո Բարձրունին Նալին Բարձրուն
Բարձրուն . . . Ի Բարձրունին Բարձրուն Ի Բարձրունին
Բարձրունին Բարձրուն և Բարձրուն, Բարձրունին Բարձրուն և
Ի Բարձրուն Բարձրունին » :

ԳԵՐԳ ԱՐԴԱՐՆ

ԾԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՌԵԼՈՅ

Զարուժիւն մեռելոց ըստիւ կ'իմանա՞նք թէ
մեռեալ մարդկան մարմինները՝ ի վախճան անխար-
հիս յարուժիւն աննելով Աստուածային հրամանա-
րի ենց հոգիներուն հետ պիտի միանան վերստին,
և ի դաստաստան պիտի ելլեն Արարչին ասեանք՝
ըստ դորձոց իւրեանց ժարձք կամ պատիժ ընդու-
նելու համար : — Յետու Բրիստոս հապտատեց այս
ժարդանայետութիւնը ընդդէմ Սաղուկեցւոց որ չէ
յարուժիւն կը դաւանէին, յասերն, ՎԱՆ զի յառ-
նեն մեռեալք, և Մովսէս զուշակեաց ի մերեւելին,
որպէս ասէ զՏեառնէ Աստուծոյ Արարչամու, և
զԱստուծոյ Սահակայ, և զԱստուծոյ Յակովբայ. և

Աստուած չէ մեռելոց՝ այլ կենդանեաց . զի ամենեքին նմա կենդանի են։ (Դաւթ. Խ. 37—38) Եւ այլուր . « Այս են կամք Հօր իմոյ որ առաքեացն զիս . զի զամենայն զոր ետ ինձ Հայր՝ ո՛չ կորուսիցի ի նմանէ . այլ յարուցից զնա յաւուրն յետնում : Այս են կամք Հօր իմոյ , զի ամենայն որ տեսանիցէ զորդի՝ և հաւատացոյցէ ի նա , ընկալի զկեանսն յաւիտեանական . և ես յարուցից զնա յաւուրն յետնում : » (Յովհ. Զ. 39—40 նս) :

Առեւելոց յարութիւնը ուրիշ բան չէ , եթէ ո՛չ՝ Նախախնամութեան պէս Արարչագործութեան հետեւանքը , անոր վախճանն ու նպատակն ըլլալով . աւստի Արարչագործութիւնը դաւանելնուս ետքը յարութիւնն ուրանալ անկարելի է : Փանդի ոչ որ բանական աննպատակ կը գործէ . և յիմար ըլլալու մարդ եմքադրել ուզելու համար թէ Արարութեան մեծ գործը առանց նպատակի կամ վախճանի մը համար տեղի ունեցեր է . մինչդեռ քաջ կը տեսնեմք որ տիեզերք՝ բաղդովի կոյր զիպուածէ յառաջ եկած և կամ անբան անիմաստ արարչական պատճառէ մը ի գոյ եկած չէ . ըստ որում իւր ամենէն դուզնաբեայ մասանց մէջ խորհրդոյ և իմաստութեան անբնեկի կնիքը գրուելուած կայ կը կենայ . ուրիշն չկրնար ըլլալ որ մարդս վախճանի մը համար ստեղծուած չլլայ . զի և դարձեալ ակն յայտնի փերեւնայ որ տիեզերաց մէջ ամենայն ինչ մէյակէ նպատակի և վախճանի համար եղած են և կան . և չկայ՝ մէկ բան մըն ալ չկայ՝ որ աւելորդ ումզէտ աննպատակ եղած է ըսուի . ուստի բնութեան մէջ է՛ն աննշան է՛ն անկատար իրաց իսկ մէյակէ նպատակի համար ստեղծուած ըլլալը քաջ տեսնելով՝ հանդերձ՝ այս արարածոց ամենէն կատարեալին՝ անմահ ոգւով թփտեալ մարդուն համար միայն ծնւապատկի և վախճանի մը համար ստեղծուած չէ՝

բանը՝ առողջ մտաց ծնունդ չկրնար ըլլալ . եւ որովհետեւ բուն իսկ Արարիչը կ'ըսէ թէ՛ Մարդը յաւիտեանական կենաց վախճանի համար ստեղծած է , բնաւ բանաւոր պատճառ մը չունինք թերեհաւատել կրնալու համար մեռելոց յարութեան վարդապետութեան վրայ , որ մարդոյն յաւիտեանականութեան ու վախճանին համար է . և ո՛չ իսկ բնական պատճառ ունիք զայս ուրանալ կրնալու : Բնութեան մէջ մարմնոց յար վերածնութիւնը՝ մարմնոց յարութեան երաշխաւորութիւնն է :

Իսկ մարմնոց ի մանր մասնկուես լուծուած , եւս և այլ և այլ մարմնոց զանգուածոց մէջ խառնուած ըլլալը արգելք կամ դժուարութիւն մը չէ Արարչին՝ զանոնք գտնուած տեղերուն ի մի մարմին ժողվելու և վերակազմելու՝ ինչպէս որ ի սկզբան կերտած կազմած էր զանոնք . զի և մասնկուելը խառնեալք ընդ այլ և այլ մարմինս՝ ո՛չ ըստ Բուրշէ տնոնց էութիւնը կը կազմեն , այլ իբր փոխանակութեամբ՝ մէկ ուրիշ լուծեալ մասնկի մը տեղը կը լեցնեն ուրիշ մարմնոց մը մէջ՝ վայրիկ մը , երբ նոյն լուծեալ մասնիկն ալ ուրիշի մը՝ կամ նոյն իսկ լուծելոյն տեղը կը լեցնէ երբեմն փոխաբէն . և այսպէս՝ բիրբոս փոփոխութեամբ՝ նոյնչափ մասնկուելը այնչափ մարմնոց մէջ չըմելով՝ բնաւ մէկ մարմնոց մը մասնկանց միոյն քանակը չեն եղծաներ . և քանի որ անեղծ կը մնան այն մասնկուելը , զիւրաւ ալ կը ժողովորին Արարչին հրամանաւ ի նոյն նախատիպ մարմինս ի յարութեան մարմնոց : — Օրինակ իմն . նարինջներէ շինուած քանի մը բուրգերու բոլոր նարինջները՝ կրնամք այն ամեն բուրգերուն մէջ իրարու հետ փոխանակելով շարունակ շրջեցնել՝ առանց բնաւ բուրգերուն ձեւերն աւերելու , և ուզած ատեննիս դարձեալ իւրաքանչիւր նարինջները կրնամք վերստին իրենց առջի տեղը դարձնել՝ ի-

րենց անաթին անգամ կազմած նախագաղափար թուրքը վերականգնելու համար։ Այս ոչինչ ընդդէմ բանի է մեռելոց յարութեան վարդապետութիւնը, զոր բազումը 'ի հերետաժողոտաց և անհաւատք կ'առնան։

Ա. Գիրքը շատ յայտնի կը վարդապետէ ասոր փրոյց, և գրեթէ ամեն շէջերուն մէջ, յորոց միայն Արիւնջի Պոզուրի առ Կորնթացիս գրած մէկ երկար հատուածը հոս կը քաղուի, որ ընդդէմ Սադուկեացոց խոսելով (որք ընդէմ 'ի հայրենի հաւատոց' հոգեւոց անմահութեան հետ մարմնոց յարութիւնն ալ կ'որոշանային,) ամեն առարկութեանց ալ լիովին կը պատմասանէ։ Եւստ Եթէ Քրիստոս քարոյի թէ 'ի մեռելոց յարութեան' է, զիարդ ասեն ոմանք 'ի մէջն' եթէ յարութիւն մեռելոց չիք. եթէ յարութիւն մեռելոց չիք, ապա և Քրիստոս չէ յարութեան։ Այլ արդ՝ Քրիստոս յարութեան է 'ի մեռելոց, անաթին պատճեն շէջեցելոց. քանզի մարդով եղեւ մահ, և մարդով յարութիւն մեռելոց. որպէս Ադաման անկեցին մեռանին, նոյնպէս և Քրիստոսիւ ամենեքեան կենդանացին, իւրաքանչիւր յիւրում կարգի։ Նախ՝ Քրիստոս, և ապա Քրիստոսեանք 'ի դպրանեան նորա, և ապա կառարած։ . . . Այս թէ ոչ'. . . ընդէ՞ր և մեք ճգնիմք յամենայն ժամ և հանապազ մեռանիմք. 'ի պարծանս մեր երդնում եղբայրք, զոր ունիմ 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր։ Եթէ վասն մարդոյ 'ի գահանամարտի լեւալ էի յԵփեսոս, զի'նչ օգուտ էր ինձ, եթէ մեռեալիք ո'չ յառնեն. կերպոյնք արքայոց քանզի վաղիկ մեռանիմք. . . . Այլ ասից՝ որ, զիարդ յառնեն մեռելալք, կամ որո՞վ մարմնով պայցեն։ Անոնք, զի'նչ որ սերմանեան։ ո'չ կենդանանայ. եթէ, ո'չ մեռանիք. և զոր սերմանեան, ո'չ զնոյն մարմին. որ ծնանելոցն իցէ՝ անբանեան։

այլ հատ մերի. եթէ ցորենոյ իցէ, և եթէ այլոց սերմանայ. և Աստուած ապա նոր մարմին՝ որպէս և կամի. և իւրաքանչիւր սերմանացն զիւր մարմին. . . . Եւսնայն և յարութիւն մեռելոց, սերմանի ապահանութեամբ' և յառնէ անանց անյանկանութեան. սերմանի անարգութեամբ' և յառնէ փառք, սերմանի տկարութեամբ' և յառնէ դարութեամբ. սերմանի մարմին չնշաւոր՝ և յառնէ մարմին հոգեւոր. եթէ զոյ մարմին չնշաւոր, զի'նչ և հոգեւոր. . . . Ամենեքեան նշեցուցիք, այլ մշ եթէ ամենեքեան. նորոգեցուցք յանկարծակի յահան թօթանիւն 'ի փոյ յետին. քանզի փոյ հարկանի, և մեռեալք յարիցեն առանց ապահանութեան, և մեք նորոգեցուցք։ Չի պարտէ, անյանկանութեանն սնմանի զգե՞նու զանսոսկանութիւն, մահկանացոյն աշամիկ զգե՞նու զանմահութիւն. . . . (Ա. Կորն. Ժ. Ե. Տեւ Կ. Եւս Բ. Ի. 51. Գ. 4. Ի. 58. Եւս Ժ. Ժ. Ե. 24. Ա. Թեա. Դ. 12—17. Եւս Ժ. Ժ. 23. Մ. Եւս Եւս.)

Անշատ բնական է այս վարդապետութիւն, և նախնեաց մէջ յամենայն դարս՝ այնպէս խորարմատ հաստատութիւն ունէր, որ 'ի սկզբանէ և այս եղան այնչափ անշատ առաքինի մարդիկներ, եւս և մարտիրոսներ, ինտոմբանողներ, որք 'ի կենցաղում ամեն մահացուցումներ անձամբ անձին յանձն առնելէն զատ, ամեն շարադուկ տանջանաց և մահունց ալ տարին. որք յետին յիմարներ պիտի լլլային մահուան դիմելովորին՝ եթէ հաստատուն յոյս և հաստանիմն պատճառներ չունենային հոգեւոյ անմահութեան և մարմնոց յարութեան. — զարդանալք Ազգին և Եկեղեցւոյ յայլմանակին համար 'ի մարտ 'ի մահ դիմելով՝ ստէկ կը պտային։ Եւս շուրթեամբ միայն մեռուցք. զանեւ և զոգիւ և եթ թառանգեցուցք, զի կենդանի իցէ 'ի մեզ Քրիստոս.

որում է դիւրին է միւսանդամ նորոգել զմեզ 'ի հողոյ և զամենայն գյառաշագոյն զննչեցեալսն, և հաստուցանել ըստ իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանցն: (ԵԼԷԻ՝ ՎԵՆԷՐԻՔ Գ.) «Այ՛ն է հօրարտ և ամբարտաւան, կը գոչէ որդի Շամուհնայ իւր գահնին՝ անծորինին Անաիօբայ, դու զմեզ յայտց կենաց աշխարհնս կարճել համարիս: Իսկ այն որ աշխարհաց թագաւորն է՝ թէպէտ և մեռանիլք մեզ վասն օրինացն, 'ի կենանն յախտեմք 'ի միւսանդամ ծնընդեանն ժամանակի՝ կենաց 'ի կենանս դարձուցանէ: . . . Մեզ յա՛ն է զի փոխիմք աստի 'ի մտորդկանէ, և յուսոյ ալնն ունիմք միւսանդամ՝ ծննդեանն յառուցեման մեռելոց, քան քեզ 'ի կենդանին»: (Բ՝ ՄԷԼԷ՝ Լ՝ Ս՝ 14):

Ասայս կարի քաջ անպաշտօնք են 'ի հնոց հե-
թանոսաց Հնդկաց զգնութիւնքն և իշխողութիւնքն
մեռախն, և ամենայն ազգաց հնոց և նորոց մե-
ռելոց մարմնից տարած խնամքները, անոյշ իւշերով
և կնդրութիւնքով զանոնք խնկել զմեռել, յուղար-
կաւորելը արթթիւք և արարողութեամբք, և անոնց
սակերտեաց տուած մեծ դժուշութիւնքն ու օրա-
սիրը, անոնց անուանի կրօնած երդումները, և
անոնց յիշատակաց համար հոգացուած հոգւոյ հա-
ցերը, խնայքներն ու պատարագները, իրաց առ-
եալ Յունացն ու Հռոմեացը, որք մարմնաց յարու-
թեան մեկին զաւանթութիւն չունենալովին մէկեղձ
հոգւոյ անմահութիւնը իրր անապարտութիւն՝ ամեն
դարու մէջ պայծառ մարդ ուղեւորութեամբ ուսուցին

Այս մասին ուրիշ կարեւոր գիտելիքները հե-
տեւեւ ճշմարտական քաղաքամէջ մէջ կը գտնուէին:
Գրկարտոնեայք վկայի ետեւէն կ'երթային մինչեւ
հրապարակները և տանջանաց տեղերը, և այն տեղ-
տեղեր ուր սպաննելու կը տանէին քանդու: . . .
Քնած ամենեւին չէին զգանար վկայի մերժմանը:

երբ անոնք կը տանջուէին, և կտառովք և սպիշ օր անոնց վերքերէն հոսած արիւնը թողվելու և յիշերու մէջ առնելու, զորս յետոյ անոնց տապալաններուն մէջ կը զննէին . . . Մեծ ջանք կ'ընէին թողվելու անոնց մարմինները և անոնց մարմնոց մնացուածները . վասն զի շատ անգամ անոնց միայն ոսկորն ու մոխիրը կը մնար, ինչպէս երբոր կրակի ձուլէին կամ զաղանակ առջև, յորմէ սովորութիւն եղաւ նշարար կոչել անոնց մարմինները (վշտաբ. Հռ-մէ. Է փեթ. Է. վշտաբ. Ս. Տառ. և որչ ընդ նմ.) Ստակ չէին խնայէր անոնց մարմինները զահճաց ձեռքէն հանելու և սպառուով զերեզմանի մէջ ամբոխելու համար, թէպէտ և անով շատեալ մահու կը մատնուէին . քիչ մարդիկ ալ շատահատալուեցան անոր համար՝ որ վկայից մարմինները կը համբուրէին, խնայէր կը տանէին անոնց անկնեղան մարմնոց որ շանաբազ ունին, անոնց ոսկորները կը փնտռէին և զանոնք կը թաղէին . . .

«Հաստատեցե՛րք այն նշխարաց համար ունեցած խնամքները ալ աւելի դրզիւ կու տային ճերմանոսաց սպանեալ վիպայի մարմինները ցրուելու . որով կը կարծէին թէ՛ անոնց յարուսթեան յոյսը կը լինեիր, ալ չէին կրնար ստոնք յառնել. «Պարապ տուելը կը յուսաք՝ կ'ըսէին, որ մարմիններնդ կենան մինչեւ այն օրը յորում զայն վերստին զգենուլ կը կարծէք, յուսալով որ ձեր խօսքերով դառանցեալ կանաչ ոստանը զմուսած կը պահէն զանոնք մեծագոյն կերպամտերու մէջ. հիմա կը տեսնէք», և զայս բռնելով զանոնք դազանաց բերանը կը նետէին . սուտեւր մարտիկներուն կամ այլոց անօրինաց դիտկանց կը խառնէին . մեծամեծ քարեր կ'ապկւով անոնց ջուրը կը վաթէին . կ'այրէին զանոնք և անոնց տար մոխիրը հովին կու տային . Բայց անոնց բոլոր ճիգերնին պարապն ելլելով այն օրոց նշխարաց յատերը ան-

ԴԱՏԱՍՏԱՆ ԹԱԽՏԵՆԻՑ

Ե Ի

ՎԵՐՋԻՆ՝ ՎԻՃԱԿ ԵՐԱՆԵԼԱՅ ԵՒ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԼՈՅ

Հաստահիմն վարդապետութիւն է Ս. Գրոց, թէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս նովին մարմնովն որով վերացաւ յերկինս՝ դարձեալ պիտի գայ 'ի վախճան աշխարհիս 'ի յարութիւն մեռելոց, ամեն դարու մէջ կեցեալ բովանդակ մարդկային ազգը տիեզերական ատենիս դատելով՝ իւրաքանչիւրոց վարձք և պատիժ ըստ գործոցն հատուցանելու համար: «Այս Յիսուս» որ վերացաւ 'ի ձէնջ յերկինս, սոյնպէս եկեացէ զոր օրինակ տեսիք զդա երթալ յերկինս», (Գործ. Ա. 11.) «Հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց» (Յայտ. Իբ. 12.) «Զի գալոց է որդի մարդոյ փառք չօր իւրոյ՝ հանդերձ հրեշտակօք իւրովք, և յայնժամ հատուցէ իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր» (Մատթ. ԺԶ. 27.) Արդարեւրը երկնից արքայութեան մէջ երանական Աստուածտեսութեամբ պիտի վարձատրէ, որք այնուհետեւ մինչեւ 'ի յաւիտեան իրրեւ հրեշտակներ միշտ իսկ զԱստուած պիտի վայելեն ընդ հրեշտակս անպատուս՝ երանելի երանք և մեղաւորները զԺոհոց պիտի դատապարտէ, ուր սոսկալի տանջանք պիտի տաղնապին անվախճան ժամանակաւ ընդ յանցուցեալ հրեշտակս: Շնչ յորժամ եկեացէ Որդի մարդոյ փառք իւրովք՝ և՛ ամենայն հրեշտակք ընդ նմա, յայնժամ նստցի յաթոռ փառաց իւրոց՝ և ժողովեսցին առաջի՝ նորա ամենայն ազգք, և մեկնեսցէ զնոսա 'ի միմեանց, որպէս հովիւ զի մեկնէ:

զօդիս յայնեաց. և կացուցէ զօդիսն ընդ աջմէ իւրմէ և զայժիսն 'ի ձախմէ: Յայնժամ աստացէ թաղաւորն ցայնոսիկ՝ որք ընդ աջմէն իցեն. և կայք օրհնեալք չօր իմոյ, ժառանգեցէ՛ք զպատարաստեալ ձեզ արքայութիւնն 'ի սկզբանէ աշխարհի: . . . Յայնժամ աստացէ ցայնոսիկ՝ որք ընդ աջմէն իցեն. երթալք յինչն անիծեալք 'ի հուրն յաւիտենական, որ պատրաստեալ է աստանայի և հրեշտակաց նորա: . . . Եւ երթիցեն նորա 'ի տանջանն յաւիտենականս, և արդարեն 'ի կեանս յաւիտենականս: (Մատթ. Իե. 32—46: եւ եւ եւ)

Քրիստոսի այս երկրորդ գալուտեան ատենը յայտնի չէ՛. Աստուծո՛յ միայն դիտելի է ըսաւ ինքը. (Մատթ. ԺԳ. 32: Գործ. Ա. 7.) Այլ ինչպէս էր Նոյի ատենը յառաջ քան զՊրհեղեզն, նոյնպէս՝ յառաջիկա չէ՛, — քե՛նք ի մե՛նք՝ քե՛նք ի մե՛նք՝ լսելով անոր այցելութեան ակնկալութիւն չունեցած ատեննիս, (Ղ—Է. ԺԷ. 28—30: Ա. Կրն. ԺԵ. 32.) «Յանկարծակի՛ յակնս թօթափել» տեղի պիտի ունենայ. (Ա. Կրն. ԺԵ. 32.) և «Որպէս աւաւրքն Նոյի, նոյնպէս եղիցի գալուտսն Որդւոյ մարդոյ. զի որպէս էին յաւուրսն որ յառաջ քան զՊրհեղեզն, ուտէին և ըմպէին, կանայս առնէին և արանց լինէին, մինչեւ յօրն յորում եմուտ Նոյ՝ 'ի տապանն, և ո՛չ զխոսցին՝ մինչեւ եկն Պրհեղեզն և երարձ զամենեւին. այնպէս եղիցի և գալուտսն որդւոյ մարդոյ: (Մատթ. ԻԴ. 38—39)

Թէ ի՛նչ վիճակ և ի՛նչ վարձք և հատուցմունք պիտի ունենան արդարք և մեղաւորք, երանելիք և դատապարտեալք, ասոնց վրայ որոշ նկարագրութիւն չեն ըններ Ս. Գիրք, ընդհակառակն մարդահնար սուտ կոծից գրեանց, որք լիութի ասոնց վրայ խօսելու կը նկրտին, և երանելեաց վարձք կը խոստանան մարդկսին հեշտութեանց և մեղաւորութեանց:

կրկն իսկ լիովին յազ ուրդ, և զստապատեցուց կ'ըստ
պատճառն մարդ կային խզ գութեթեան միջեւ: Կրկնայ
հնարեւ կրցած պատիժները, և այն շարքերուն հա-
մար աս ժամանակեայ կերպիս, ինչպիս են քառա-
բանի պատիժը: — Բայց Ա. Գիրք՝ անմեղորդակի
կը գնեն վարձըն աչ պատիժն ալ, որ եթէ ասանկ
շարքը՝ սուտ կ'ըլլար, զի գերաշխարհիկ բաները
լցում անոնք՝ մարդկային բարբառով քաջաստեղ
անձնար կ'ըլլար, և եթէ նկարար ասէր ալ՝ անի-
մանտի կ'ըլլար մեզ: Այսպէս Ա. Գիրք ստուերա-
զ ծելով իմն խոսեր են ինչ որ խոսեր են երու-
նեկեայ և զստապատեցուց միճակաց կոչ:

Ձոր տկն ո՛չ ետես, և ունին ոչ բռաւ, և ի
սիրտ մարդոց ոչ անկաւ, պատարագեց Աստուած
սրբեկեաց իւրաց: (Ա. Կէր. Բ. 31.) Այսպէս կը
խոսին Ա. Գիրք արցարաց վարձուց համար, որոց
ընդ ազգա նկարացին այսպէս կը խոսեցականք:
— Ա. Աստուգ. զէմ յանդիման պիտի պատեն Աս-
տուծոյ կրեար, Բերատոր հեա պիտի ըլլան և յա-
ւիտեան պիտի թաղաւորեն ընդ նոս և ի նեմ: (Բաշ. ի Բ. 4: Է. 10: Բ-Է. ԺԳ. 7: ԺԷ. 24: ևս.)
Բ. Գատողական հրատարակի ակտոնեքս վրայ պիտի
նստին Բերատոր հեա՝ բոլոր ազգերը գտնուող հա-
մար: (Գ-Բ. ԻԲ. 30: Ա. Կէր. Զ. 2: Գ. Երկնից
մէջ անթաւաւ ժառանգութիւն պիտի ընդունին
Աստուծով. ժառանգակից պիտի ըլլան Բերատոր,
անոր անապական փառքերովը պիտի պատկուին,
և ժողովեալորապէս անխնային լուսոյ մէջ պիտի
բնակին: (Բ-Է. Ա. 12: Է-Բ. 17: Ա. Պեթ. Ա. 4: ևս.)
Գ. Երկնային Երեսնացէմ մէջ անապատում ուրա-
խութեամբ լի անմահական կեանք պիտի փայլեն
և անապատում պիտի փայլեն ի խորանս արքայութեան
(Պեթ. ԺԲ. 3: Եբե. ԺԱ. 10: Է. Բերատոր մարմնոյ
նման փառաւորեալ անապական և հոգեւոր մար-

մին զգեցում Բերատոր նման հրեշտակներու պէս
պիտի ըլլան: (Ա. Բ-Է. Գ. 2: Մ-Բ. ԻԲ. 30: Ա.
Կէր. ԺԲ. 42—44: Փիլի. Գ. 21: Է. Զ. Երեսնաց
ժառանգելով անձաւ և անպատում փառաց մե-
ծութիւնը՝ պիտի մտնան յաբախութիւն Բերատոր
Աստուծոյ և հանգչին յաւիտեան: (Մ-Բ. ԻԷ. 24:
Բ. Կէր. Գ. 16—18: Բ-Է. 19: 11: ևս.)

Իսկ մեղաւորաց ցաւալի միճակը որ պիտի ու-
նենան զայր աշխարհին մէջ՝ այսպիս կը համառա-
տեն Գիրք. — Ա. Մանջեալոր զրկուին ի աւե-
սութենէն Աստուծոյ, որ է՝ զստապատեցուն է՝ այն
ողորմեկաց կրկնը միւս բոլոր ազգերներէն, և ան-
փայնան տանջանք հոգեւոր և մարմնով ի գծորաւ:
(Մ-Բ. Է. 20: ԻԷ. 48: ևս.) Բ. Կալ մնալ Աստուծոյ
հանգին բարկութեան տակ, և մեռնիլ երկրորդ
յաւիտեական մահաւոր: (Է-Բ. Բ-Գ. Զ. 16:
21: 23: Գ. բնակիլ արտաքին խաւարը, ուր յա-
ւիտեան պիտի լան և դրան, և անմահ որդաւոր
պիտի տանջուին: (Մ-Բ. ԻԷ. 30: Մ-Է. ԻԲ. 44: Գ.
Անկանել ի բոլորեալ հուր անդէջ գեհենիւն և
անդ տանջուիլ յաւիտեան յաւիտեկց: (Մ-Բ. Գ.
12: Բ-Գ. ԺԲ. 10: Է. Է. Բնակիլը ըլլալ շար գա-
զանին և զիւսանց գծորոց խաւարի աղմակիցին մէջ,
և յաւիտեան տանջուիլ աւանց երթէք հանգիստ
զանելու: (Մ-Բ. ԻԷ. 41: Բ-Գ. Ի. 10:)

Բերատոր երկրորդ զարմանալ յաւիտեանց դա-
տաստանի և յաւիտեական կեանք յաւանութիւնը
այսպէս կը հանդամակեն զիկնական հաւատք ցրաց
է՝ նոյն մարմնով և փառք Հօր դատել զկենդ անիւ
և զմեռեալս, որոյ թաղաւորութեանն ոչ գո՛յ փայ-
նան: Հաստատու և . . . ի յարաբերեալ մեռեալոց,
ի զատաստանն յաւիտեանց հոգեւոր և մարմնոց,
յարբայութիւնն երկնից և ի կեանս յաւիտեա-
կանս: — Ինչպէս կ'երեւայ այս զաւանութեան

մեւէն, Քրիստոսի երկրորդ գալուստեան ամեն մարդիկ մեռած չգիտի ըլլանք, կենդանիներ ալ պիտի գտնուին, որք մահ չպիտի ճաշակեն ընաւ, և 'ի դատաստան պիտի ելլեն յարուցեալ մեռելոց հետ, այսպէս կը վարդապետէ և Աստուածայինն Պօղոս առեալ 'ի բանիցն Քիսուսի. « Բայց զայս ասեմք Տեառն բանի, թէ մեք որ կենդանիք եմք միացեալք 'ի գալուստեանն Տեառն ո՛չ ժամանեմք ննջեցելոցն, զի ինքն Տէր հրամանաւ 'ի ձայն հրեշտակապետի և 'ի ժող Աստուծոյ իջանէ յերկրից, և մեռեալք 'ի Քրիստոս յարիցեն յառաջագոյն ։ Ապա և մեք որ կենդանւոյն մնացեալ իցեմք, նորք հանդերձ յարեշտակեցուք ամառոյք ընդ առաջ Տեառն յողոս, և այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցինք ։ (Ա. Թեա. Գ. 14—16)

Թէ՛եւ Տիեզերական Կաթնօղիկէ կեկեղեցին ընդ ամենայն դարս միաբան և միաշունչ գտնուած է 'ի մասին վարդապետութեան դատաստանի, Արքայութեան և Գծոխոյ, սակայն միջին կենաց վրայք՝ ց' փախճանեալ ողւոյ մինչեւ յաւիտեանից դաւաստանի օրը իրենց մարմիններէն անջատ զտնուած միջոցին ունեցած վիճակնուն վրայգը տաւածայնած են ։ — Արեւմտեայք յաւիտեանից դատաստանէն դաւս՝ առանձնական դատաստան մըն ալ կը դնեն, որով փոխեալ ողիւր իսկ և իսկ յանձնառման 'ի մարմնոցն կը դատուին՝ կ'ըսեն, և արդարք իսկոյն՝ յաւիտեանից դատաստանին շնորոյ՝ արքայութեան երանութիւնը վայելելու կ'երթան, ուր կը բարեխօսեն կենդանեաց համար, և մեղաւորք դժոխոց տանջանաց կը մասնուին. իսկ ներքեւոր յանդուցեալ և կամ ապաշխարութիւննին վճարել չժամանող ողիւր Քաւարանի մէջ մարդոջական հրով պատժուելով ու մարբուելով արդարոց ժառանգութիւնը վայելելու կ'երթան, զինուորեալ

Եկեղեցւոյ ազօթից և ողորմութեանց սժանդ տնուկութեամբք ։ Աստի կը մնայ մեզ երեք յողոսածներով պարզել այս վարդապետութիւնը ։ Ա. Առանձնական դատաստանի վրայ խօսելով ։ Բ. Արդոց Բարեխօսութեան վրայ, և Գ. Ասան ննջեցելոց ազօթից վրայ ։

ԳԼՈՒԽ 2.

ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆ

Առանձնական դատաստանի մասին պապականաց հեռ միաբան են և բողոքականք, այս տարբերութեամբ որ բողոքոյք՝ Հայոց հեռ Քաւարանը կը հերքեն, բայց Հայոց՝ Յունաց և Պապականաց հակառակ՝ սրբոց բարեխօսութիւնն ու ննջեցելոց համար ազօթքն ալ կ'աւրանան ։

Հայրապետաց շատ քիչերը՝ մանաւանդ ետրիններէն՝ ենթադրելով որ փոխեալ ողւոյց իբր անբաւարարութիւն մը կ'ըլլայ զանեղ պատել տալ մինչեւ 'ի հաւարակոց յարութիւնն, բայն թէ՛ ողիւր փոխուելուն ոչն առանձնական դատաստանա իրենց գործոց փոխարէնը կ'ընդունին, և 'ի հաւարակոց յարութեան իրենց մարմնոց հետ միաւորելով՝ վերջապէս իրենց փոխարինութիւնը վայելելու կ'երթան ։ — Բայց այս ամենեւին տարազ էլ՝ օտարոտի ենթադրութիւն մըն է, և յաւիտեանից դատաստանի հաստատուն և որով վարդապետութեան հետ ամենեւին չկրնար միաբանիլ, ինքէ վարձքն ու հաստատունը հաւարակոց յարութեանն՝ յաւիտեանից դատաստանէն առաջ կ'ըլլայ, ալ ի՞նչ հարկ կը մնայ դատաստանի. չեմք կրնար բնութիւն թէ՛ ի՞նչ կը նշանակէ՝ յաջորդը գալիքն և Ըստ-Կառքը վար-

որպէս 'ի թագաւորացն մահապարտք : որ միշտ կան
և մնան իւրեանց տանջանացն և մահուն բազում
աւրտութեամբ և դողութեամբ մինչեւ 'ի ժամն
յորում առնուն զհատուցումն ըստ արժանեացն
զանմահ տանջանացն զպատիժն և զպատուհասն :
որ մարմնովն և հոգւովն ընդունին : Այլ զոր Ա-
ռաքեալն ասէ, և մեր զնոյնն ասեմք : զի էւրոպե-
անք ու շէտ էւրոպեանք 'ի հոգւոցն յարաւելան :
Հոգի սուրբ բարի աւետեալ յուսոյն զուարճանայ
քնդ հրեշտակս 'ի փառս ամենակալին : իրեւ արդէն
առեալ զառհասարայեայ երանութիւնն երկնից ար-
քայութեանն և և և և : (Յ-գ-ի. 169. 171. 172. 177.)

Ոսկերեան առ զբանիւր կ'ըսէ. « Յայտ իսկ
է, թէ յետ աստի մեկնելոյն 'ի տէլն ուրիշ երկեւ
գործքն ուրիշ, և յեն իշխան միւսանգամ այսքն
գտնալոյ : ոչ հաբն ուրիշ կան և ոչ ուրիշ : ('
Կ-ի. Մ-ի. Հատ. Ի. Զ. Գ. Եր. 442.)

Ի Շարական կ'երգենք. « Կամա մատուցին
զանձինս իւրեանց քնդ պատարագ արեամբն իւր-
եանց. և ուն ձանք զուրիշ 'ի բէն Տէր : . . . Որ
զգժօխս աւերեցեր և զգերեալսն փրկեցեր և զար-
դեւեալսն վերածեր 'ի յայ կենդն յաւիտեանց : . . . »
(Կ-ի. Մ-ի. Գ. Եր. 171.)

Առաւօտեան ժամերգութեան վերջը 'ի տանի
Մարգարէից' Առաքելոց և Հայրապետաց « Որ քն-
քնէր » աղօթքին մէջ կ'ըսենք. « Շնորհեա՛ մեզ Տէ՛ր
ըստ օրինակի նոցա կեալ, և զվարճանն մեր կնքեա
ուղղափառ խոստովանութեամբ 'ի ՅՈՅՍ 'կենդն յա-
ւիտեանց : . . . » (Ժ-ե-ի. 171.)

Ներսէս Շնորհալիյն ալ եկեղեցւոյ մանկանց ո-
մէն օր զրուցելու համար շինած աղօթքին մէջ այս-
պէս կը աղբերջնէ որ տղայք և մարդիկ աղօթեն.
« Եւ այն հնարաւ քրիստոս, արժանաբերեա՛ զհոգի
իմ ուրախութեամբ առնանել զոյս փառաց քոց

'ի կոչման աւուրն. և հանգչիլ ՅՈՒՍՈՎ (1) ԲԱՐԵԱՅ
յոթնեան որդւոց' մէջէն յոր մէջէն զուրեման յայն : ('
Հ-ա-ի. 171.)

Պապականք և Բրողեսդանք Աւետարանական
առաւիկն Մեծատունն ու Ղազարոսը կը ցուցնեն
մեզ, որոց համար առակը կ'ըսէ թէ՛ մեռնելուն
պէս մեծատունը տանջանաց մատուցեալ, և Ղա-
զարոս Արքահայր. զորը հանգեալ : (Ղ-ա-ի. ԺԶ.
19—31.) Այլ այս առակ մըն է որուն նպատակն
է ցուցնել յաւիտեական արդար հատուցումը,
ու չէ թէ առանձնաւոր, դատաստանի գոյութիւնը :
Ղազարոսի համար ալ Արեւմտեանը հանգեալ չը-
սէր, 'ի բռն Աբրահամ կ'ըսէ, որ է ըսել հանգըս-
տովայր մը, ուր և Արքայա՛մ հանգուցեալ էր : ուս-
տի և Մեծատան տանջանաց տեղին ալ պէտք է
իմանալը իշտն իշտն : որ հանգեալն լայն է, որ
աղօթքն անհատն որոյն ունիւրեմանք նշանակա-
նաւորութեան լայն է : Ալ աւելին ըսելք. առակին
խօսքերուն և իմաստին թէ որ քիչ մը էւր միս
զնեմք՝ պապական և բողոքական կարծեաց հակա-
ռակ՝ ուղղակի Ս. Իուսաւորոյն աւանդած կայանի
վարդապետութիւնը կը հաստատէ : Քանզի առակը
կ'ըսէ թէ մեծատունն ալ Ղազարոս ալ միեւնոյն
Դէպի ըստած տեղն էին : մեծատունը դժօրին
մէջ աշուրները վերցուց' անց Դէպի մէջ հեռան
Արքահայր. զորը նստած տեսալ Ղազարոսը, մի-
այն վիճակ մը զատուած էր տեղերին : Ուրեմն
Դէպի ըստով՝ առակը յաւիտեանց տանջանակայր

(1) Վիեննայի Վերապ. Միտիարեանք 'ի միտեաց ա-
ւանդեալ ժամագրքերին տպագրած առնելն այս առակը
բարեացը՝ սուրբ բարեացի փոխը նմանաբար
աւանդալէ երկնյաւանութեամբ : որպէս զի Շնորհալիյն ի-
րենց մարտիվեանց գին զնուած ըլլալ : Բարեապագա-
բար Վիեննայի Միտիարեանք ազգած են զայս իրենց մտայն

չցուցանեմք, այլ՝ մեռելոց ողուց կայանը շարանց և բարեաց համանգամայն առեալ: Շատ որում հինք՝ Գրգիս Երեմիայի աներեւոյթ աշխարհին մէջ տեղի մը, որ Շեշու, Հափա ալ կ'ըսուէր. և կը համարէին թէ այն խորունկ և գետնին տակն է, ուր մարդոց հոգիները կ'երթնան մարմիններուն բաժնուելէն առաջ: Ըստ դիցարանութեան՝ Պրոքուստէի իշխանութիւնն էր Գրգիսը, յորում ողուց դատաստանը տեսնուելով՝ անպարտը կը իյնանան դաշտերը կը խրկուէին, և պարտաւորը՝ ի Տարտարոսն: Թէ՛ Ս. Գրգիս և թէ՛ առաջին երեք դարուց հայրապետաց զրուցեանց մէջ Գրգիս Երեմիայի (Շեշու կամ Հափա) բառերու թարգմանութեանց (խմանոյ) յաւիտեանց տանջանալայրը նշանակելու զործածուած չէ՛: Ս. Գրգիս մէջ՝ Թաւայ. Ժ. 30. 35. 8-րդ. Ե. 9. Ս. Գրգիս Երեմ. 16. և Եսայ. Ժ. 15 համարներուն մէջ զործածուած Գրգիս բառը բնագրին մէջ Շեշու կամ Հափա գրուած է. Հոմերի մէջ ալ սպաննալ Գրգիս-ընչ հոգիներուն համարը ըսուած է թէ՛ Հափա կ'երթնան: Այս ուրեմն Ղազարոսի առակին մէջ յիշուած Գրգիս բառն ալ ո՛չ թէ յաւիտեանկան տանջանալ տեղը նշանակելու իրաւամբ զործածուած է, այլ աշխարհայեան նշանակութեամբ, որ և վիճով մը բաժանելու կ'ըսուի սրբոց կամ յաներէն: Հոսով ուրեմն և Քրիստոսի առակին միտքը այն չէ որ իմացընէ թէ արդէն մեռեալք իրենց՝ վարձն ու հատուցմունքն առած են, այլ թէ՛ ոգիք արդար փորձարկութիւն պիտի ընդունին, Գրգիս և Ղազարոս արդէն ըստ մարդկային ազգը ընդ դատարարութեամբ էր, դեռ քառութիւն եղած չէր Քրիստոսիւ, երբ Քրիստոս այս առակը գրեցեց. ինչպէս կրնար Ղազարոս դատարարութիւնէն ազատած և երկինք արդարութիւնը ծառանդած ըլլալ, մինչդեռ Քրիստոս խաչուած և

մեռած չէր. ուրեմն Գրգիս և Գրգիս Սքրահան առեալները այս առակին մէջ որդարաց և իշխանաց կայան կը նշանակեն:

Դարձեալ Քրիստոսի՝ աշխարհիւն առաջակին «Այսոր ընդիս իցես ի գրախտին խոսքը» (Ղա. 45. Ի. 45) «Այսոր ինչի հետ քոյս-քիւնը պիտի ըլլաս ըսել չէ, ինչպէս որ կ'ենթադրեն պապականքը և բողոքոքը: Քրիստոս այն օրը քոյս-քիւն չէր ոչ աւազակին հետ, ոչ ալ միմակ, ինչպէս որ պապականն ալ բողոքականն ալ կը բռնադատուին խոստովանելու. և ի նմին աւուր հոգին Քրիստոսի բաժանեցեալ ի մարմնայն. (կ'ըսէ Միկիմար Սքրայ), անբաժանելի Աստուածութեամբն էլ ի դժոխս առ ի աշխարհ զհոգիս սրբոց, և ընդ հոգւոյն Քրիստոսի եղև նաեւ հոգի աւազակին: . . . Բայց գիտելի է, զի թէ՛ հոգիք սրբոց՝ որք աղաւանջան և թէ՛ հոգի աւազակին՝ քեռիւն-քեռի էին անդ, ուր էր հոգին Քրիստոսի. իսկ հոգին Քրիստոսի ի ժամէ աւազական մինչեւ ի ժամն յաբուցեան էր ի խնայան. ուրեմն նաեւ հոգիք սրբոցն յայնս երիս աւուրս էին անդ: (Ե. Գր. Մ. 835—834) — Բողոքականն ալ կ'ըսէ. «Քրիստոս երբ որ մեռաւ հափա զհետ, և հոն կեցաւ իւր հոգին՝ ո՛րքան ասեմ որ մարմինը գերեզմանին մէջ մնաց»: (Ե. Գր. Ս. 835—834) — Բայց ուրեմն Քրիստոս որ երգումս թէ՛ քեռի ըսելով խոստացաւ աւազակին փրկելու իսկ իւր: «Այսոր ինչի հետ քոյս-քիւնը պիտի ըլլաս ըսել չէ, ըսել ուզած չեղաւ թէ այսոր ինչի հետ քոյս-քիւնը քոյս-քիւնը լայն-լայն պիտի երթնայ. քանզի ինքն ալ այն օրը քոյս-քիւնը չէր, ո՛րքան ասեմ որ մարմինը գերեզմանին մէջ էր, հոգին ըստ պապականին՝ խնայան էր, ըստ բողոքականին՝ Հափան էր. իսկ ըստ Ս. Գրգիս և Երեմիայի՝ Գրգիս էր:

էր. (Ա. Պետ. Գ. 19.) աւագակն ալ այն օրը և հետեւեալ օրը Յիսուսի հետ ան նոյն բանտն էր. ուրեմն արքայութիւն չգնաց այն օրը աւագակն. ուրեմն քաղաք ըսելով Յիսուս՝ չէ թէ երկնից յաւիտենական երանազայրը կը խոստանար այն օրը աւագակն մտցնել, այլ փրկելոց ոգւոց կայանը, իբր գրաւական փրկութեան և արքայութեան երկնից՝ զոր կը խնդրէր նա — պէտքէն հետք, « Յիւնիս գիտ Տէր, յաբա՞մ խոյսէ՞ս — քոյսաւնեմք քոյս ըսելով. Քրիստոս արքայութեան երկնից նախադուրս՝ փրկելոց կայանը տարաւ այն օրը զաւագակն, և ո՛չ յարքայութիւնն երկնից, ասոյա ուրեմն ասիկայ ալ փաստ մը չէ՝ առանձնական դատաստանի և վարւոց հատուցմանց յառաջ քան զյարութիւնն մարմնոց:

Վերջ տալու համար այս խնդրոյս՝ յառաջ կը բերենք մեր եկեղեցական կարգաւորութեանց ժամասացութեանց մէջ մեռելոց ոգւոց համար շատ մը « յիշե՛մ Տէր և — արեւո՛ք ներ գրուցելիս, Փոքո՛ւ ՚ի քոյսանէն ետքի Զճաւութեան, Աստուծոք և Աստուծոք քարոզներուն մէջ « յիշե՛մ » գոյցիս ննջեցելոց մերոց և այլ ոք — ՚ի բո՞ւմ դարտեանդ և արարչականիս, և Շարականաց մէջ շատ անգամ երգելիս « Թագաւոր խաղաղութեան որ քաղցրութեամբ խրանալսս զքո զարարածս, յիշե՛մ » Տէր զճաւ ննջեցելոցն ինդ ստորս քո, և դասաւորեալ ՚ի յաստն այսցելութեան: (Լուս. հախաթ) Եթէ սրբոց ոգիք Աստուածապետութեան երանութիւնն որ քաղցրէն կը վայելեն, ի՞նչ կը նշանակեն անոնց համար յիշե՛մ Տէրները. տեսնուած բանին համար յիշէ՛մ կ'ըսուի. դէմ առ դէմ եթէ Աստուծոյ ներկայութիւնը կը վայելեն, ի՞նչ կը նշանակեն անոնց համար արդշէլ Աստուծոյ որ այսցելութեան ընէ անոց յիշողոք բաւական: — Այդ ուրեմն նախիր եւս առանձնական դատաստան չէին

ուսուցանէր, ո՛չ ալ երկրորդ դալուստէն առաջ փոխարինութիւն:

Այսու ամենայնիւ այս միջին կեանքը մասն հաւատոց չըլլալով՝ այս երկու կարծեաց օրն ալ ընդունի՞րք՝ հաւատոց մէջ մտրուած չըլլար. հերիք է որ ՚ի մասանց հաւատոյ դուանի յաւիտենից կեանքը Այս ալապը և իւր ժողովը յանդիմութիւնն մ'ալ առնելով վրան՝ կը նշովէ՛ յայս մասին իրեն հետ չեղողները, և յայտնի է որ Ս. Գրոց Հոգիաւունչ վարդապետութիւնն ալ մէկտեղ կը նշովէ և Յայտնի իսկ է որ Ս. Գրքին վարդապետութիւնը նշովոյր քանիցս նշովեալ կ'ըլլայ. և Քրիստոնէից դէմ վայրապար և յանիրաւի արձակուած նշովքները՝ գլուխն ՚ի վեր ուղղահայեաց նետուած քարերու պէս արձակողին զխուս կը դառնան կ'իշնան երիցս ուժգընութեամբ: Արժան է Բիւրմիլիանոս Եպիսկոպոսին՝ Հոռովմայ Ստեփաննոս պապին գրուցածը կրկնել. « Գիտե՛ս, ի՞նչ հախապակութիւն և ի՞նչ վեճեր կը հանեն բովանդակ այնարհի Եկեղեցեաց դէմ. ի՞նչ ծանր մեղք կը գործեն այնչափ հաւատացեցող միութեանց զատուելովդ. դու ինքզինդը կ'ապանենս, մի՛ խարուիր. զի ճմարիտ հերձուածողն այն է՝ որ Եկեղեցւոյ միութիւնը կը մերժէ: Կարծած ատենդ թէ ուրիշները քեզմէ զատուած են, դուն անոնցմէ զատուած ես: (Թղլի. Ե. Կիսկիւն):

Գ Լ Ո Ի Ի Է.

ԳՐԲԵԹՈՍՈՒԹԻԷՆ ՍՐԲՈՑ

« Բայց ի՞նչպէս ուրեմն՝ կ'ըսեն պապականք, այն սուրբերը բարեխօսութիւն կ'ընեն մեզ համար Աս-

առնուց, և բարեխոս կը կոչեմք զանոնք առ Աստուած, եթէ Աստուած տեսութեան երանութեան մէջ չեն: — Անհնէին հարկաւորութիւն չկայ սրբոց՝ փասն մեր բարեխոսելու համար առ Աստուած՝ Աստուած տեսութեան երանութեան մէջ լինելու, զի ո՛չ այլ ինչ է հանգուցեալ սրբոց բարեխոսութիւնը, եթէ ո՛չ՝ փոխադրեալան աղօթք առ Աստուած փասն կենդանեաց՝ ՚ի փոխադրեալն որ կենդանիք եւս անոնց համար կ'աղօթեն առ Աստուած. ուստի ինչպէս որ կենդանի մարդոց առ Աստուած աղօթել կրնալու համար հարկաւոր չէ՝ Աստուծոյ երեսնել տեսանելի ներկայութիւնը, և մարդիկ կ'աղօթեն առ Աստուած անանց զԱստուած դէմ՝ յանդիման տեսնելու, այսպէս ալ հանգուցեալ սուրբք կ'աղօթեն Աստուծոյ ՚ի կայանս երանելեաց՝ անանց զԱստուած դէմ յանդիման տեսնելու:

Կ'ըսեմք սրբոց բարեխոսութիւնը ուրիշ բան չէ՝, բայց եթէ — չէ՛լ փասն կենդանեաց. և ահա ՚ի վրայութիւն ասացելոց մէջ կը բերեմք սա մէկ բանի տուները միայն այն շատ մը երգերէն զորս ՚ի չարք սրբոց ուսնալ կ'երգեմք ՚ի Շարականան. «Աչխէ» սոցա և բարեխոսութեամբ պարզ եւեա՛ մեզ Քրիստոս մասն և բաժին ընդ հրաւիրեալան ՚ի կոչումն արքայութեան երկինքի: Զորս ընտրեցեր յամենայն ազգաց երկրէ լուսաւորել զգոյս մարդկան, «Աչխէ» սրբոց մարտիրոսաց խնայեա՛ ՚ի ժողովուրդս քո միայն մարդասէր: Փոքանակ արեանն Տեառն մեր արիւնք հեղաւ յերկրի և հոտ մտոյ՜ բուրեցոց յաշխարհ. յաշխարհ — «Աչխէ» յեղեղէն զանմինն մեր: Զքեզ սիրողաց Ողջի՛ Աստուծոյ պատուելոյ զխառնակ արժանի արա՛, և — «Աչխէ» — «Աչխէ» — «Աչխէ» (Կեն. Գորոյն): Մեծն խորովի եւս կ'ըսէ՝. «Յամենայն աղօթիս մեր խնդիր պարտմի փասն եղբարցն, որք ճշմարիտ հաւատա ունէին և յուսով ՚ի Քրիստոս

ննջեցին: Զի և որ սուրբքն ՚ի նոսա իցեն՝ զմեզ հոգացնեն, փասն մեր հասարակաց նոցա և մեր եղբարցն հոգալոյս: (՚ի Գեն. Գորոյն. ՚ի Բռն լիւսն հոգացն հանգուցեաց. Եր. 55.)

Բարեխոսութեան ալ բարեխոսութեան վարդապետութիւնը՝ ուրանան. Ա՛. Գրոց վարդապետութեան հակառակ է կ'ըսեն մահաւանցու միջնորդք Աստուծոյ մտնելալ ու զիւր. զի Աստուծոյ և մարդկան մէջ մի միայն միջնորդ. Յիսուս Քրիստոս է. — Այլ ինչպէս որ ըսիմք, սրբոց բարեխոսութիւնը՝ մեզ կենդանեաց համար աղօթք ընել է առ Աստուած, ինչպէս որ մեք կենդանիքս աղօթք կ'ընեմք համբոյն հանգուցեաց և կենդանեաց համար: Արդ՝ թէ որ բողոքականք կ'ըսէ թէ ուրիշ մը աղօթքին դիմել՝ Աստուծոյ և մարդուն մէջ տեղը Քրիստոսն զատ ուրիշ միջնորդ մը չենել է՝ Ա՛. Գրոց վարդապետութեան գէ՛մ, ասիկայ ուղղակի Ա՛. Գրոց վարդապետութեան գէ՛մ մաքախ է, և բարեանջել ըստ անհատկաց՝ թէ Ա՛. Գրոց իւր մէջ հակառակութիւններ ունի. — Քանցի՛ Ա՛. Գրոց «Ա՛ ի Աստուած, և մի միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան՝ մարդն Յիսուս Քրիստոս» (Ա՛. Տէ՛. Բ՛. 5.) ըսելէն առաջ ալ եղան ալ կը հրամայէ անդադար աղօթք ընել ՚ի վերայ մարդկան, ՚ի վերայ անեանայն մարդկան, ՚ի վերայ միմեանց, փասն համբոյն աշխարհի ն. (Կեն. Գոր. Թ՛. Թ՛. 18: Բ՛. Թ՛. Ա՛. 11: Բ՛. 14—16 ն.) «Եւ արդ՝ կ'ըսէ Պօղոս, աղաչեմ նախ քան զամենայն, անըկ աղօթիս, խնդրուածս, պաշտաւանս, գոհութիւնս փասն անեանայն մարդկան, մանաւանդ փասն թաղաւորաց և ամենայն իշխանաց ն. (Ա՛. Տէ՛. Բ՛. 1—2) Այս ալ հերքել չէ, միջնորդ կը բռնէ Առաքեալը զհասարակական առ Աստուած, աղաչելով անոնց Յիսուսի Քրիստոսի և Ա՛. Հոգւոյն անուններովը որ իրեն համար աղօթք

ընեն. «Աղաշեմ» զձեզ եղբարք 'ի ձեռն Տեառն մերոյ ցիսուսի Գրիստոսի, և սիրով Հոգւոյն, պատերազմակից լինել ինձ յաղօթս փասն իմ առ Աստուած, զի ապրեցայց յապատամբացն որ 'ի Հոգւստանի են, և պաշտօնն իմ որ յերուսաղէմ, ընդունելի լիցի որդոցն, զի խնդութեամբ եկեալ առ ձեզ 'ի կամս Աստուծոյ, հանգեայց ընդ ձեզս:» (Հռ. ԺԷ. 30—32) տե՛ս եւս Ա. Թեմ. Է. 23: Բ. Թեմ. Գ. 1: Եփեմ. Գ. 18—19: Եփեմ. ԺԳ. 18: Փիլիմ. 22:) Ուրեմն ի՞նչ որ հէ՛տն աղբիւր ինքե՛զ Գրիստոսի միակ միջնորդութիւնն ուրանալ և Աստուծոյ ու մարդուն մէջտեղը ուրիշ միջնորդ դնել է, Ս. Գիրքը հակասակ իրեն կը խօսի, և ծայրէ 'ի ծայր հակասութիւններով լի է: Այլ ասանկ զտարանութիւն մը բողբոսկանին կ'իշխայ ընել:

Ցիսուսի միակ միջնորդութիւնը՝ ինչպէս կ'ուսուցանեն Ս. Գիրքը, մարդկային ազգը յաւիտենից դատապարտութենէն ազատելու համար իւր անձը փրկանք ստլ, Աստուծոյ և մարդուն մէջտեղի եղած ուխտին մարդոց կողմանէ խղած ըլլալու մեծ անօրէնութեան փոխարէն, և այն ուխտը վերստին նորոգելու միջնորդ ըլլալ, անձամբ երաշխաւորելով անոր պահպանութեան, այս է ահա զոր կը վարդապետեն Աստուածատու Պատգամը: (Ա. Տէմ. Բ. 5—7: Եփեմ. Գ. 6—15: Թ. 11—28: ԺԲ. 24) Իսկ այլոց համար աղօթք ընել՝ որ հաճի Աստուած անոնց շունորհքներ ընել, ասիկայ՝ մարդոց յաւիտենական դատապարտութենէ, ազատութեան և նոր ուխտով մը զանոնք Աստուծոյ հետ նորէն կապելու միջնորդ ըլլալ չէ: հոմաձայնութեան իմաստասիրութիւն մ'է, որով կը խորդասեն բողբոջք. ո՛ր Աստուած ինքնին կ'ըսէ Յովթայ բարեկամներուն. «Երթայք առ ծառայ իմ Յովթ, և . . . արասցէ աղօթս փասն ձեր: Զի թէ ո՛չ նմա տին տուեալ էր, և եթէ ո՛չ

փասն նորա էր, կորուսեալ էր իմ արդեօք զձեզ: . . . Եւ արարին որպէս հրամայեաց նոցա Տէր, և ելոյժ զմեզս նոցա փասն Յովթայ:» (Եղեմ. ԹԲ. 8—9)

Իսկ հանգուցեալ սրբոց և հրեշտակաց աղօթից և բարեխօսութեանց համար միայն Ս. Գրոց վկայութիւնները մէջ կը բերեմք ընդդէմ բողբոջոյց, ի սկզբնաւորութեան անդ Նիղոնցոյ՝ երբ մարդկային ազգը դեռ նոր կը քակէր իւր խանձարտեք աշխարհիս մէջ, Աստուած ինքնին տեղեկացոյց մարդոյն՝ հանգուցեալ սրբոց առ Աստուած միջնորդելը փասն կենդանեաց՝ 'ի բարին և 'ի չարն. «Ասէ Տէր Աստուած ցկային. . . զի՞նչ գործեցեր զայդ. Ինչո՞ւ աշեմ եղբէրս Ինչո՞ւ աշեմ յերեմէ:» (Սնդ. Գ. 10) որուն համար Պողոս ալ երկնից քան զկային մատուցանէր Աստուծոյ, որով վկայեցաւ իսկ արդար լինել. զի 'ի վերայ պատարագացն եղեւ վկայութիւն նմա յԱստուծոյ. զի թէպէտ և մեռաւ 'ի նմին, սակայն ՏԱԿԱԻԻՆ իւրի:» (Եփեմ. ԺԱ. 4: ԺԲ. 24) Աբէլի մահուանէն 'ի վեր չորս հազար այսչափ տարիներ անցեր էին երբ Առաքեալը այս տողերը կը գրէր Ս. Հոգւով, և կ'ըսէր թէ անիկայ Գեհէնն է իւրի, այն՝ որուն համար Աստուած ալ վկայեց թէ կը բողբէ եղբայրասպան եղբոր դէմ: որ է Եւսեմ. հոգին Աբէլի կը բողբէր:

Երբ երեմիա՝ Ժողովրդեան թշուառութեան համար կ'աղօթէր Աստուծոյ և կ'աղաչէր որ գթայ անոր և փրկէ զանկալ, «Եւ ասէ ցիս Տէր (կ'ըսէ). եթէ կացցեն Մովսէս և Սամուէլ առաջի երեսաց իմոց, ո՛չ եղիցի անձ իմ ընդ նոսա:» (Երեմ. ԺԵ. 1) Մովսէս և Սամուէլ արդէն մեռեալ սուրբերն ալ ինձի բարեխօսեն, մտիկ չպիտի ընեմ կ'ըսէ՝ անոնց անզոյութեանը համար: (Ուր. Համար. 19) Ուրեմն Մովսէս և Սամուէլ ընդորս և այլ հանգուցեալ

սուրբը կը բարեխօսեն վասն կենդանեաց . և եթէ կենդանիք արժանի ըլլան անոնց բարեխօսած շնորհաց Տէրը պիտի ընդունի անոնց բարեխօսութիւնը :

Յովբի յորձուժեան ատեն իրեն միօրթարութեան եկող երեք բարեկամներէն Նդիփազ քեմնացի՝ յանդիմանելով զՅովբ իբրեւ ամբարիշտ և առ ամբարշտութեան պատուհասեալ յԱստուծոյ , կ'ըսէ իրեն . եթէ ամբարիշտ ըլիս , սուրբ ես , և երկիրազած , հիմայ աղօթե՛ ըրէ՛ , սուրբերը կանչէ՛ , հրեշտակներուն պօռա՛ , նայինք ո՛վ պատասխան պիտի տայ քեզի , և ո՛վ օգնութեան պիտի դայ . : Արդ աղէ կարգա՛ . թէ ոք տայցէ՛ քեզ ձայն . կամ թէ զոք ՚ի հրեշտակաց արգոց տեսցն'ս . կամ ըստ Բողոքականաց թարգմանութեան . « Նիմա աղաղակէ . քեզի պատասխան տուող մը կա՛յ արդեօք , ու սուրբերէն որո՞նն պիտի դարձնեն քու երեսդ » : (ԹՎԵ. Ե. 11)

Դարձեալ սոյն Յովբայ պատմութեան մէջ գեղեցիկ նկարագիր մ'է որ կ'ընէ Նոգին՝ հրեշտակաց բարեաց բարեխօսութեան , և չարաց չարախօսութեան վրայ ըսելով . « Եկին հրեշտակք էւլ -- Էլ Աստուծոյ , եկն և սատանայ 'ի մէջ նոցա ընդ ինոս էւլ -- Էլ Տի -- Էլ » : (ԹՎԵ. Ա. Բ. 11) Կալ -- Էլ Աստուծոյ կը նշանակէ մահանացուաց համար խօսիչ Աստուծոյ , բարի կամ չար . որ խօսքին կարգէն ալ կրնայ իմացուիլ , թէ սատանան՝ պաշտօնու համար չէր որ եկաւ կեցաւ Աստուծոյ առջեւ , չարախօսելու համար եկեր էր . սատանան ըրաւ իւր չարախօսութիւնը Յովբին համար , և վնասեց իսկ անոր՝ Թողտուութեամբն Աստուծոյ : (ԹՎԵ. Ա. Բ.)

Չաքարիա մարգարէն ետես 'ի տեսեան գիշերոյ որ հրեշտակը կը բարեխօսէր առ Աստուած , և

կ'աղաչէր որ Նոգին ողորմելով դերութիւնին վերացընէ . Աստուած ընդունեց անոր բարեխօսութիւնը . « Պատասխանի եւս հրեշտակն և ասէ . Տէ՛ր ամենակալ . մինչև ցե՞ր որ ոչ ողորմեսցիս 'ի վերայ Արուստղէմի և քաղաքացն Յուդայ , զորս անունս արարեր այս եօթանասուններորդ ամ : Եւ պատասխանի ետ Տէ՛ր Ամենակալ հրեշտակին՝ որ խօսէր յիս՝ բանս բարեաց և բանս միսիթարութեան » : (ԶԻԷ. Ա. 12--15)

Դանիէլ 'ի դերութեան Բաբելոնի տեսած տեսիլքին մէջ սովորեցաւ հրեշտակէն թէ որչափ հրեշտակներ կը միջնորդեն կ'օգնեն մարդոց վերկույթեան , և որչափ չար հրեշտակներ կը հակառակին . « Եւ ասէ ցիս (հրեշտակն) . . . իշխան թագաւորութեանն Պարսից կայր հակառակ ինձ զքրտան և զմի օր » և ահա Միւսայէլ՝ մի յաւաքին իշխանացն եկն օգնել ինձ . և թողի զնա անդ ընդ իշխանի թագաւորութեանն Պարսից . . . Եւ ասէ՛ եթէ զիսիցեան վասն էր եկի առ քեզ . և արդ գառնամ անդրէն տալ պատերազմ ընդ իշխանին Պարսից . և ես երթայի՛ և իշխանն Յուդայ գայր : Բայց պատմեցին քեզ զի՛նչ կարդեալ է 'ի Գիրս ճշմարտութեան , և ոչ որ է ինձ օգնական այսուցիկ , բաց Միւսայէլ իշխանն ձեր » : (ԴԶ. Ժ. 12--15, 20--21)

Սողոմոն յայտնապէս յականէ յանուանէ իւր հօրը Գաւթի անունը մէջ կը բերէ Աստուծոյ առջեւ , և զայն միջնորդ բռնելով անոր անուանը համար՝ 'ի սէր Դաւթի՝ շնորհ կը խնդրէ Աստուծմէ , և Աստուած ալ կը կատարէ անոր խնդրուածքը . (Բ. ՄԶ. Զ.) Ինչպէս նաեւ Մովսէս՝ Արարհամու իսահակայ և Յակոբայ անունները մէջ ձգելով , անոնց անուամբը՝ անոնց սիրոյն համար կ'ըսէ՝ « Պողոթոգեան շնորհք ըրէ՛ » : (Բ. Օմ. Բ. 27)

Հրէից մէջ այնպէս հասարակ և հանրաձանօթ էր սրբոց բարեխօսութեան և միջնորդութեան աւանդութիւնը, որ մինչդեռ Յիսուս 'ի խաչին կանձագին ցաւոց և տառապանաց մէջ «Ելի էլի լաւաւ արաքմանի» գոչեց, հոն գտնուող Հրէայք կարճեցին թէ Յիսուս «Ելի էլի» ըսելով Եղիան կը կանչէ, Եղիայէն օգնութիւն կ'ուզէ. «Ոմանք 'ի նոցանէ՛» որ շուրջն կային զնվաւ՝ իրբեւ լուան, ասին՝ ի՛նչ էնէն՝ «Իբրեւ» և ընթացեալ մի ոմն ելից սպունգ մի քաջցալով, և հարեալ յեղեգան՝ տայր ըմպել նմա. և ասէ. թոյլ տուր տեսցուք՝ քա՛նք էնէն՝ էնէն՝ էնէն՝ էնէն՝ (Մտի. ԺԵ. 34—38):

Յիսուս Քրիստոս եւս՝ ո՛չ միայն Հրէից մէջ հասարակ եղած այս աւանդութիւնը չհերքեց, որ եթէ մոլորական ըլլա՛ր՝ կը հերքէր անուշտ, ինչպէս որ անոնց ունեցած բոլոր մոլար կարծիքներն ու մոլորավիտ աւանդութիւններն հերքեց իւր այլ և այլ քարոզութեանց մէջ, այլ նաեւ իւր խօսքերովն ու առակներովր եւս սուրի հաստատեց զայն: Անգամ մը ըսաւ. «Ձգո՛ւ լերուք մի՛ արհամարհիցէք զմի՛ 'ի փոքրկանցս յայցանէ՛. անեմ մեզ՝ զի հրեշտակք նոցա յերկինս հանապազ տեսանեն զերեսս Հոր ինչ որ յերկինս է» (Մտի. ԺԴ. 10): Որ է ըսել հրեշտակք այն փոքրկանց համար կը միջնորդեն Աստուծոյ ստջեւ, անոնց համար բարեխօսելով, և զանոք արհամարհողաց համար չարախօսելով: — Ուրի՛ս աւգամ մ'ալ ըսաւ. «Մի՛ համարիք եթէ նա չարախօս ինչ իցեմ զձէն՝ աւ Հոր. զոյ որ չարախօս կայ զձէն՝ Մովսէս, յոր դուքն յուսացեալ էք» (Յով. Ե. 45): — Յիսուսի գրուցած այդ եզոքին առակը՝ յորում այդ եզոքին անպտուղ թղզեւոյն համար կը բարեխօսէ այգւոյն տիրոջ, և արարի մը եւս խնայէ անոր: (Ղուկ. ԺԲ. 8—9): և Մեծատան ու Ղազարոսի առակը, յորում մեծատունը դժոխոց մէջէն

Հոյր Աբահամու կը բարեխօսէ իւր եղբայր փրկութեան համար, (Ղուկ. ԺԶ. 27—31): կը հաստատեն՝ թէ Այդ եզոքին պէս հաւատարիմ սրբոց միջնորդութիւնն ու բարեխօսութիւնքն կ'ընդունուին, և Մեծատան պէս դատապարտելոց բարեխօսութիւնները չեն ընդունուիր:

Յովհաննէս Աւետարանիչ Պատմոս կղզին տեսած տեսիլքին մէջ տեսաւ որ Ս. Մարտիրոսը կը բողոքէին Աստուծոյ արդարութեան և իրենց արեան վրէժը կը պահանջէին. «Տեսի՛ 'ի ներքոյ սեղանոյն՝ կ'ըսէ, զհոգիս ամենայն մարդկան կնքեալ վասն Բանին Աստուծոյ՝ և վասն վկայութեան նորա, զոր ունէին. որը ասէին ձայնիւ մեծաւ. մինչեւ ցե՛ր Տէր սուրբ և ճամբարիտ՝ ո՛չ դատաւ և խնդրես զվրէժ արեան մերոյ՝ 'ի բնակչաց երկրի» (Յայտ. Զ. 9—10): Եւ նախկին բանադարձութիւնն սատանայի և նորին արքանեկաց չարախօսելուն համար ալ կ'ըսէ. «Եւ լուայ ձայն մեծ յերկնից՝ որ ասէր. արդ եղեւ զօրութիւն և փրկութիւն և արքայութիւն Աստուծոյ մերոյ, և իշխանութիւն Օծեղի նորա. զի անկաւ Լորտեան եղբայր մերոց, որ Լորտեոէր շնչանէ առաջ Աստուծոյ գտիւ և զգիշերս» (Յայտ. ԺԶ. 10):

Ի վերջոյ Յովհաննէս կը յաւելու թէ երկինքի սուրբերը և հրեշտակները Աստուծոյ Աթոռոյն առեւ միջնորդութիւն կ'ընեն մարդոց համար, անոնց աղօթքները անոյ խառնկերու պէս բուրժառնեալով Աստուծոյ Ս. Սեղանին մատուցանելով. «Եւ յորժամ ա՛ռ զգիրն, չորք կենդանիքն և քան և չորք երիցունքն անկանէին առաջի գառինն և ունէին իւրաքանչիւր քնար և բուրժառ ոսկի լի էօլով, որ է՝ աբիսոս արքայ: Եւ այլ հրեշտակ եկն եկաց առ սեղանն, և ունէր խնկանոց ոսկի. և տաւա նմա խանի բազում: զի՛ տաւաքն զուլնա արքայն որքոյ՝ 'ի վերայ ոսկեղէն սեղանոյ առաջի արքայն. և էլ

Զուգ ինչո՞ք — զգի՛ւք Զի՛նք Երեւոյնքն առաջի
Աստուծոյ ։ (ՅԵ՛ր. Ի. Զ. Բ. 3—4)

Ահա այսպիսի հաստատութիւն և բաղմամբիւ
վայելութիւն ունի 'ի Ա. գրոց' սրբոց և հրեշտակաց
բարեխօսութեան վարդապետութիւնն . և ասոր
հակառակ մէկ հաստ մ'ալ չունին խղճարկանք որ
այս վարդապետութիւնն ուղղակի կամ անուղղա-
կի հերքէ ։

Բայց բողոքողը կ'ստիպէ ։ Սուրբերը և հրեշ-
տակները 'ի բարեխօսութիւն կոչեմք նե՛ք' կը լսեննա
— Եպիս առաքին , լսեն՝ կամ ոչ , ինչպէս որ մենք
իրենց համար աղօթք կ'ընեմք միշտ անոնց Աստու-
ծոյ շնորհացը կարօտ ըլլալին գիտնալով , առանց
սպասելու որ մեզմէ խնդրեն , նոյնպէս և անոնք
մեր բաղմամբիս կարիքը գիտնալով՝ փոխադարձ
պիտի աղօթեն մեզ համար , առանց սպասելու կամ
գիտնալու որ իրենցմէ խնդրեմք ։ — Բ. Ասա ալ
կ'ըսեմք թէ՛ քաջ իսկ կ'իմանան և կը լսեն ։ Հոգիին
երբ մարմինէն կը բաժնուի , անտարակաւսն ի Թէ
զգայութիւնները կամ զգայական զօրութիւնները
չկորսնցընէր , մասնաւոր թէ՛ լրիւ կ'ունենայ զա-
նոնք . բանգի հոգին՝ գունձաւոր ապակեով ծած-
կուած ճրագի մը պէս՝ չափաւորութեամբ եւ իւր զօ-
րութիւնները՝ մարմնոյն մէջ գոցուած անտեսն . երբ
որ մարմինէն կը բաժնուի՝ իւր զօրութիւնները չա-
փաւորող առաջատու վերացած կ'ըլլայ վրայէն , ո-
րով մեր տեսնել չկրցածք լսել չկրցածը նա կը տես-
նէ և կը լսէ . և ահա Ա. Գիրքն ալ ասանկ կ'ըսէ , թէ՛
երբ որ երկրի վրայ մեղաւոր մարդ մը դարձի կու-
գայ , մեծ ուրախութիւն կ'ունենան երկիրիս սուր-
բերն ու հրեշտակները անաւարակոյս փնտնել և լսե-
լով . «Այսպէս է ուրախութիւն յերկինս վասն միոյ
մեղաւորի որ ապաշխարեցէ . . . » Այսպէս՝ ասեմ
մեզ , ուրախութիւն եղիցի առաջի հրեշտակաց Ա-

ստուծոյ՝ 'ի վերայ միոյ մեղաւորի որ ապաշխարեցէ ։
(Ղաւ. Ժե. 7. 10) — Ինչպէս ալ ըլլայ , հերիք է որ
կը լսեն , կամ իրենք իրենցմէ՝ և կամ Աստուծոյ՝
իրենց աղօթից պատասխան ըլլալով եւ ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՂՈՐՔ ՎԱՍՆ ՆԵՋԵՅԵԼՈՑ

Վասն ննջեցելոց աղօթքն ու հոգեհանդու-
եան պաշտօնը , մեռելոց համար որդմութիւնն ու
պատարագը՝ անոնց մեզի համար առ Աստուած
միշտ բարեխօս ըլլալուն փոխարէն երախտագի-
տական պարտք մ'է , միանգամայն Բա՛նդա՛յ ընթ-
ահարք էկեցե՞այ հա՛ւը — զգի՛ւք ընդ — զբո՛ւրնա՛նքնա՛ն
նե՛նա — հետեւանքն է . (Ա. Թե. Ի. 16—25.) քան-
զի յա՛նդն և շնա՛նքնա՛ն Եկեղեցիք միանգամայն
առնելով Եկեցե՞այ Բա՛նդա՛նքնա՛ն կը կազմեն , և
ասոնք երկուքը անխցիլի հաղորդութեան մէջ են ։
(Եփե. Գ. 9—10; Հ. ԺԳ. 9)

Հին և նոր (Խորաշխարհաց և Քրիստոնէից) Ե-
կեղեցեաց մէջ սկիզբէն 'ի վեր անընդհատ կար ու
կը մնար այս , և միշտ իսկ կը պաշտուէր ։ Հառա՛խ
գրէն կ'իմանամք որ Նոնի զԲոս կ'օրհնէր որ
Հա՛ն Բա՛նդա՛ն կենդանեաց որդմութիւն կ'ընէր .
«Որհնեա՛լ է նա 'ի Տեսանէ , զի ո՛չ պահանջոց
զգութ իւր 'ի կենդանեաց և 'ի մեռելոց ։ » (Բ. 20)
— Սողոմոն իւր հօրք Դաւիթ համար կ'աղօթէ
Աստուծոյ . յիշէ զայն կ'ըսէ քու որդմութեամբդ .
«Տէր Աստուած , մի՛ գարծուցաներ դերեսս քո յօ-
ժեւոյ քումն (ք մի՛նէ) . յիշեա՛ որդմութեամբ
քո զԴաւիթ ծառայ քո ։ » (Բ. Մե. Զ. 42)

Մակարայեցւոց, Տօփրիթի և Էկեղեհաստիկեայ գիրքերը՝ Պարսկահուն ալ ըլլան, 'ի նոցունց իսկ 'ի Բողոքականաց վկայուած ստուգուած ըլլալով որ Քրիստոսէ առաջ գրուած են, (Մագաքիս մարգարէէն մինչև 'ի Քրիստոս 400 տարուան միջոցին,) այս գիրքերը կ'ըսեմ թէ՛ եւ հաւատոյ մաս չկրնան սահմանել իրենց հեղինակութեամբը, բայց կրնան ապացուցանել իրենց հօր վկայութեամբը այս ինչ և այն ինչ վարդապետութիւնները թէ ինչպէս կը պաշտօնին նոյն ժամանակի և անկէ առջի ատենի Հրէական Եկեղեցին: — Մակարայեցւոց գիրքը Յուդա Մակարէի համար կ'ըսէ, թէ « Քաջութեամբ խորհրդովք չորս աստուրս կրկին ժողովք և տայր տանել յերուսաղէմ, մատուցանել պատարագս վասն մեզացն. կարի բարութիւնստութեամբ, զի վասն յարութեան մեռելոց խորհէր առնել զոր առնէր: Զի եթէ յարութեան ակն ոչ ունէր, անկելոցն 'ի պատերազմէն զուր տարապարտուց լինէր վասն մեռելոցն աղօթիս մատուցանել: Այլ հայէր նա ուղիղ ննջեցելոցն զեկեղեցիկ պահալ զնորհս պարգեւաց. արութեամբ քաջութեամբ վասն մեռելոցն զմտաւ ամէր այց լինել մեզացն թողութեան»: (Ք. Մատթ. ԺԲ: 45—48) — Տօփրիթ իւր Տօբի որդւոյն խրատ կու տար. « Ի հացէ քուսմէ տացես քաղցելոց, 'ի հանդերձէ քուսմէ մերկոց. և ամենայն որ յաւելուցուն քեզ՝ առնիցես ողորմութիւն. արեւոցես դու զհացն քո 'ի վերայ գերեզմանացն արգարոց, և մի՛ տացես զայն մեղաւորաց: (Տճժ. Դ. 17—18) — Զնոյն և Էկեղեհաստիկէս խրատէ յասեւն. « Ի մեռելոց մի՛ արգելցես զնորհս: (Էկեղ. Է. 37) »

Մեռելոց այս պաշտօնը Առաքելոց ժամանակն ալ կը պաշտուէր: և Պողոս Առաքեալ կը յիշէ զայն առանց հերքելու կամ հաստատելու. այլ իբրեւ

Եկեղեցւոյ մէջ տիրող սովորութիւն մը մէջ կը բերէ. սակայն որովհետեւ մեռելոց յարութեան վարդապետութեան իբրեւ հաւաստիք՝ ապացոյց յառաջ կը կուէ, չհերքելէն աւելի բան մ'ըրած կ'ըլլայ. հաստատուելու պէս. « Ապա թէ ոչ, կ'ըսէ, զի՞նչ գործիցեն որ մկրտիցինն լուսն Բոնելոց, եթէ արգարեւ մեռեալք ո՛չ յաւնիրցեն. ընդէ՛ր իսկ բնաւ մկրտին վասն նոցա: (Ա. Կոր. ԺԲ: 29) » Թէ ինչ տարարողութիւն մը 'ի իմացելէ Առաքեալը՝ լուսն Բոնելոց հերքել ըսելով, այն չեմք գիտեր. ինչ ալ որ ըլլայ՝ այս ստոյգ է որ լուսն Բոնելոց գուշած մը գուշո՞ք մը ինչո՞ւնք ուր ուրեւելէ, և Առաքեալը զայն չհերքէր իբրեւ մոլորական. որով ընդ ամենայն դարս տեւեղ մնաց վասն մեռելոց պաշտօնը. (ինչպէս քաջ կ'երեւնայ վերը այս Դ. Մատին Ա. Գրոց վերջերը գրուած Ֆէօրեսայ վկայութենէն. յորում յայտնի կը տեսնուի Եկեղեցւոյ ամենատեն մեռելոց տարած գութն ու խնամքը:) Արեւմտեան ոչ նոր ինչ յետսմանաւ, ո՛չ մտացածին, ո՛չ ալ մոլորական էր այս. զի եթէ ամանկ ըլլար հարկաւ կը հերքէր Առաքեալը ան նոյն տեղը, ինչպէս որ նոյն նիւթին մէջ մէկ ուրիշ մոլորական սովորութիւննին (մեռելոցն անշտա կոծելնին և անոնց համար 'ի սուգ թախծութեան տրտմունքին) մէջ բերելով կ'արգելու: (Ա. Թեա. Դ. 12) »

Այս Գլխոյս սկիզբը ըսածնուս պէս՝ մեռելոց համար աղօթք ընելը երակտագիտական փոխադարձ պատրիք մը ըլլալով, որով ննջեցելոց համար կ'աղօթեմք ներել անոնց ներքեւ, և անբարեմէք զիւրեւել և անշտեւ, և ո՛չ թէ մահու լուսն Բոնելոց կամ կոնկր յանգում, յայտնի է որ ասիկա տարբեր է ամենեւին Քաւարանի մոլորութենէն, որ ընդդէմ է ամենայն մասամբ Ս. Գրոց վարդապետութեան. որ վեր 'ի վայր կը լընէ թէ՛ բարոյականը, քանի՛

որ հանդերձեալ կենաց մէջ ալ փոխարինութիւն մարտութիւն քաւութիւն կը քարոզէ, քանի՜ որ մեծատան միայն միւս բաց կը խողզ արքայութիւնը որչափ և մտի ու անասն ըլլայ՝ մեծագոյն տրոփք և ողորմութեամբք Քաւարանի մէջ սրբուելու և Արքայութիւն երթալու շատ գիւրին ըլլալով իրեն և իւր պարագայից, քանի՜ որ աղքատին համար մշտնջենապէս կը գոցէ երկիւնը, եթէ միայն իւր բոլոր կենաց մէջ չնզոյի՝ այս կեանքէն միւսը անբռնութեամբ անցնելու և թէ՛ Աստուծոյ արդարութիւնը կը յեղաշրջէ, քանի՜ որ հեթանոսներուն համար Քաւարան չըլլար, և միայն տղամտէր խռզերու պէս գարշելաց մէջ թաւալող և լուներու պէս փոխածնունդ կ'արձող՝ (Բ. Պետ. Բ. 22.) Գրիստոս կրկին 'ի խաչ հանող' (Եբէ. Զ. 6.) գործքով զԱստուած ուրացող՝ (Տէ. Ա. 16.) և այլոց ոչ Քրիստոնէից ալ ահաւորին Աստուծոյ ամենասուրբ անունը հայհոյել տուող՝ (Հ. Բ. 20. Ա. Տէ. Զ. 1.) հաւատացեալ անուն կրող սուտանուն քրիստոնէից համար մարտութեան անգիլ սահմանուած ըլլայ, մինչդեռ Գիրք առանց պատ՝ի պատ սքողելու բաց յայտնի ըսած են, թէ Փրկութեան օրը հիմայ է. (Ա. Կռ. Զ. 1—2.) մեռնելէ ետք փրկութիւն չը կայ, ապաշխարութիւն չկայ. . . :

Ապացոյց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վասն ննջեցելոց աղօթքներն ու ողորմութիւնները Քաւարանի վարդապետութեան համաձայն և ան նոյն նպատակաւ չալալտելուն՝ ասիկայ յառաջ կը բերեմք, որ Հայոց Եկեղեցին նոյնպէս աղօթք կ'ընէ, գութ և ողորմութիւն կը հայցէ Աստուծէ այն սուրբ ննջեցեալներուն համար ալ՝ որոց սրբութիւնը՝ որոց փրկութիւնը անտարակուսելի է. մահաւանդ շատերուն ալ նախասահմանեալ է և Սկետարանս վայելալ Ճամարարը 'ի Պատարագին կ'աղօթէ. « Աստու-

ծածնի Արոյ կուսին Մարիամու, և Յովհաննու Մկրտչին, Ստեփաննոսի Նախավային, և ամենայն սրբոց եղիցի յիշատակ 'ի սուրբ պատարագս, աղաչեմք. և Դպիրք բոլոր ժողովողեան կողմէն կը գոչեն. « Եփեսա՛ Տէր և ողորմեա՛ս. և այնուհետեւ Ասարելոց, Մարգարէից, Հայրապետաց և ամենայն սրբոց յիշատակութիւններն ու մաղթանքները կ'ըլլան նոյնպէս. տարակոյս չկայ որ «անոնք մինչեւ հիմայ Քաւարան են» ըսող մը չկայ. և ասիկայ հերիք ապացոյց է որ մերս Եկեղեցւոյ՝ ննջեցելոց համար աղօթելը չէ՝ թէ այն նպատակաւ է որ անոնք 'ի Քաւարանի սրբուելով Արքայութիւն երկնից մուտ ունենան, այլ 'ի կայանս անդ իւրեանց միութարեացին՝ ներելով Աստուծոյ ներկեաց նոցին. զի այսպէս կը կնքէ մեղացելոց համար Հայոց Եկեղեցին. « Ապա թէ ընդ մեզ մտանէն մեղքն մեր 'ի գերեզմանս մեր, այնուհետեւ նախանձ հրոյն է որ ուտէ զհակառակորդս. և ոչ քսանելու ուրաք արտասուք թողութիւնս: (Իբնաք. 'ի Գր. Ղ. Կ. Եր. 328—329.)

Ուրեմն՝ «մարման բանիս՝ զամենաց ինչ լուր. Աստուծոյ երկիր. և զպատուիրանս նորս պահեա՛ս. զի այս է մարգն ամենեւին. զի զամենայն արտաբանս ածցէ Աստուած 'ի զատաստան, յամենայնի անտես արարելոցն՝ եթէ բարի և եթէ չար: (Ժ. Է. Ժ. Ժ. 15—14.)

Վ. Ե. Զ.

此乃本報之宗旨

ԵՐԵՄ	ՏՈՂ.	ՍԻՆԱ.	ՍԻՂԻՂ.
20	24	Կլոզկեայ	Կլոզկեայ
27	17	զ երաստուածու-	զ երաստուածու-
		թիւնը	թիւնը
32	15	անդամ	անդամ
37	12	արդ-եանց	արդ-եանց
179	17	կրեպոն	կրեպոն
203	2	ազատ	զատ
250—251		Պեւկալիոն	Ղեւկալիոն
265	26	Յեցիս	Յեցես
285	12	արգիլե	արգիլելու
323	8	զ աղտնապէս	զ աղտնապէս
346	10	կուզուի	կորցուի
461	1	մութով	մութով
462	5	խրաբանչիւրովքն	երկաբանչիւրովքն
487	20	ուր	որ
526	15	ձեռնդնելանիս քեւ	ձեռնդնելանիս քեւ

6. 1894 there was a very good season for the
 crops. The wheat was very good. The corn was
 also very good. The cotton was also very good.
 7. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 8. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 9. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 10. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 11. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 12. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 13. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 14. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 15. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 16. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 17. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 18. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.
 19. The weather was very good. The sun was
 very bright. The wind was very light.
 20. The crops were very good. The wheat was
 very good. The corn was also very good.

Mr. J. H. ...

121. - The first day of the month of
the year 1870. I was at home -
The first day of the month of

[illegible][illegible]

166. 'A.
... ..
... ..
... ..
... ..

[illegible]

202. $\log_{10} \frac{1}{100} = \log_{10} 10^{-2} = -2$

210. August 1879

[illegible]

219. 15. 1891. 18. 1891. 19. 1891. 20. 1891. 21. 1891. 22. 1891. 23. 1891. 24. 1891. 25. 1891. 26. 1891. 27. 1891. 28. 1891. 29. 1891. 30. 1891. 31. 1891. 32. 1891. 33. 1891. 34. 1891. 35. 1891. 36. 1891. 37. 1891. 38. 1891. 39. 1891. 40. 1891. 41. 1891. 42. 1891. 43. 1891. 44. 1891. 45. 1891. 46. 1891. 47. 1891. 48. 1891. 49. 1891. 50. 1891. 51. 1891. 52. 1891. 53. 1891. 54. 1891. 55. 1891. 56. 1891. 57. 1891. 58. 1891. 59. 1891. 60. 1891. 61. 1891. 62. 1891. 63. 1891. 64. 1891. 65. 1891. 66. 1891. 67. 1891. 68. 1891. 69. 1891. 70. 1891. 71. 1891. 72. 1891. 73. 1891. 74. 1891. 75. 1891. 76. 1891. 77. 1891. 78. 1891. 79. 1891. 80. 1891. 81. 1891. 82. 1891. 83. 1891. 84. 1891. 85. 1891. 86. 1891. 87. 1891. 88. 1891. 89. 1891. 90. 1891. 91. 1891. 92. 1891. 93. 1891. 94. 1891. 95. 1891. 96. 1891. 97. 1891. 98. 1891. 99. 1891. 100. 1891. 101. 1891. 102. 1891. 103. 1891. 104. 1891. 105. 1891. 106. 1891. 107. 1891. 108. 1891. 109. 1891. 110. 1891. 111. 1891. 112. 1891. 113. 1891. 114. 1891. 115. 1891. 116. 1891. 117. 1891. 118. 1891. 119. 1891. 120. 1891. 121. 1891. 122. 1891. 123. 1891. 124. 1891. 125. 1891. 126. 1891. 127. 1891. 128. 1891. 129. 1891. 130. 1891. 131. 1891. 132. 1891. 133. 1891. 134. 1891. 135. 1891. 136. 1891. 137. 1891. 138. 1891. 139. 1891. 140. 1891. 141. 1891. 142. 1891. 143. 1891. 144. 1891. 145. 1891. 146. 1891. 147. 1891. 148. 1891. 149. 1891. 150. 1891. 151. 1891. 152. 1891. 153. 1891. 154. 1891. 155. 1891. 156. 1891. 157. 1891. 158. 1891. 159. 1891. 160. 1891. 161. 1891. 162. 1891. 163. 1891. 164. 1891. 165. 1891. 166. 1891. 167. 1891. 168. 1891. 169. 1891. 170. 1891. 171. 1891. 172. 1891. 173. 1891. 174. 1891. 175. 1891. 176. 1891. 177. 1891. 178. 1891. 179. 1891. 180. 1891. 181. 1891. 182. 1891. 183. 1891. 184. 1891. 185. 1891. 186. 1891. 187. 1891. 188. 1891. 189. 1891. 190. 1891. 191. 1891. 192. 1891. 193. 1891. 194. 1891. 195. 1891. 196. 1891. 197. 1891. 198. 1891. 199. 1891. 200. 1891. 201. 1891. 202. 1891. 203. 1891. 204. 1891. 205. 1891. 206. 1891. 207. 1891. 208. 1891. 209. 1891. 210. 1891. 211. 1891. 212. 1891. 213. 1891. 214. 1891. 215. 1891. 216. 1891. 217. 1891. 218. 1891. 219. 1891. 220. 1891. 221. 1891. 222. 1891. 223. 1891. 224. 1891. 225. 1891. 226. 1891. 227. 1891. 228. 1891. 229. 1891. 230. 1891. 231. 1891. 232. 1891. 233. 1891. 234. 1891. 235. 1891. 236. 1891. 237. 1891. 238. 1891. 239. 1891. 240. 1891. 241. 1891. 242. 1891. 243. 1891. 244. 1891. 245. 1891. 246. 1891. 247. 1891. 248. 1891. 249. 1891. 250. 1891. 251. 1891. 252. 1891. 253. 1891. 254. 1891. 255. 1891. 256. 1891. 257. 1891. 258. 1891. 259. 1891. 260. 1891. 261. 1891. 262. 1891. 263. 1891. 264. 1891. 265. 1891. 266. 1891. 267. 1891. 268. 1891. 269. 1891. 270. 1891. 271. 1891. 272. 1891. 273. 1891. 274. 1891. 275. 1891. 276. 1891. 277. 1891. 278. 1891. 279. 1891. 280. 1891. 281. 1891. 282. 1891. 283. 1891. 284. 1891. 285. 1891. 286. 1891. 287. 1891. 288. 1891. 289. 1891. 290. 1891. 291. 1891. 292. 1891. 293. 1891. 294. 1891. 295. 1891. 296. 1891. 297. 1891. 298. 1891. 299. 1891. 300. 1891. 301. 1891. 302. 1891. 303. 1891. 304. 1891. 305. 1891. 306. 1891. 307. 1891. 308. 1891. 309. 1891. 310. 1891. 311. 1891. 312. 1891. 313. 1891. 314. 1891. 315. 1891. 316. 1891. 317. 1891. 318. 1891. 319. 1891. 320. 1891. 321. 1891. 322. 1891. 323. 1891. 324. 1891. 325. 1891. 326. 1891. 327. 1891. 328. 1891. 329. 1891. 330. 1891. 331. 1891. 332. 1891. 333. 1891. 334. 1891. 335. 1891. 336. 1891. 337. 1891. 338. 1891. 339. 1891. 340. 1891. 341. 1891. 342. 1891. 343. 1891. 344. 1891. 345. 1891. 346. 1891. 347. 1891. 348. 1891. 349. 1891. 350. 1891. 351. 1891. 352. 1891. 353. 1891. 354. 1891. 355. 1891. 356. 1891. 357. 1891. 358. 1891. 359. 1891. 360. 1891. 361. 1891. 362. 1891. 363. 1891. 364. 1891. 365. 1891. 366. 1891. 367. 1891. 368. 1891. 369. 1891. 370. 1891. 371. 1891. 372. 1891. 373. 1891. 374. 1891. 375. 1891. 376. 1891. 377. 1891. 378. 1891. 379. 1891. 380. 1891. 381. 1891. 382. 1891. 383. 1891. 384. 1891. 385. 1891. 386. 1891. 387. 1891. 388. 1891. 389. 1891. 390. 1891. 391. 1891. 392. 1891. 393. 1891. 394. 1891. 395. 1891. 396

236. ¹ ~~the~~ ² ~~the~~ ³ ~~the~~ ⁴ ~~the~~ ⁵ ~~the~~ ⁶ ~~the~~ ⁷ ~~the~~ ⁸ ~~the~~ ⁹ ~~the~~ ¹⁰ ~~the~~ ¹¹ ~~the~~ ¹² ~~the~~ ¹³ ~~the~~ ¹⁴ ~~the~~ ¹⁵ ~~the~~ ¹⁶ ~~the~~ ¹⁷ ~~the~~ ¹⁸ ~~the~~ ¹⁹ ~~the~~ ²⁰ ~~the~~ ²¹ ~~the~~ ²² ~~the~~ ²³ ~~the~~ ²⁴ ~~the~~ ²⁵ ~~the~~ ²⁶ ~~the~~ ²⁷ ~~the~~ ²⁸ ~~the~~ ²⁹ ~~the~~ ³⁰ ~~the~~ ³¹ ~~the~~ ³² ~~the~~ ³³ ~~the~~ ³⁴ ~~the~~ ³⁵ ~~the~~ ³⁶ ~~the~~ ³⁷ ~~the~~ ³⁸ ~~the~~ ³⁹ ~~the~~ ⁴⁰ ~~the~~ ⁴¹ ~~the~~ ⁴² ~~the~~ ⁴³ ~~the~~ ⁴⁴ ~~the~~ ⁴⁵ ~~the~~ ⁴⁶ ~~the~~ ⁴⁷ ~~the~~ ⁴⁸ ~~the~~ ⁴⁹ ~~the~~ ⁵⁰ ~~the~~ ⁵¹ ~~the~~ ⁵² ~~the~~ ⁵³ ~~the~~ ⁵⁴ ~~the~~ ⁵⁵ ~~the~~ ⁵⁶ ~~the~~ ⁵⁷ ~~the~~ ⁵⁸ ~~the~~ ⁵⁹ ~~the~~ ⁶⁰ ~~the~~ ⁶¹ ~~the~~ ⁶² ~~the~~ ⁶³ ~~the~~ ⁶⁴ ~~the~~ ⁶⁵ ~~the~~ ⁶⁶ ~~the~~ ⁶⁷ ~~the~~ ⁶⁸ ~~the~~ ⁶⁹ ~~the~~ ⁷⁰ ~~the~~ ⁷¹ ~~the~~ ⁷² ~~the~~ ⁷³ ~~the~~ ⁷⁴ ~~the~~ ⁷⁵ ~~the~~ ⁷⁶ ~~the~~ ⁷⁷ ~~the~~ ⁷⁸ ~~the~~ ⁷⁹ ~~the~~ ⁸⁰ ~~the~~ ⁸¹ ~~the~~ ⁸² ~~the~~ ⁸³ ~~the~~ ⁸⁴ ~~the~~ ⁸⁵ ~~the~~ ⁸⁶ ~~the~~ ⁸⁷ ~~the~~ ⁸⁸ ~~the~~ ⁸⁹ ~~the~~ ⁹⁰ ~~the~~ ⁹¹ ~~the~~ ⁹² ~~the~~ ⁹³ ~~the~~ ⁹⁴ ~~the~~ ⁹⁵ ~~the~~ ⁹⁶ ~~the~~ ⁹⁷ ~~the~~ ⁹⁸ ~~the~~ ⁹⁹ ~~the~~ ¹⁰⁰ ~~the~~ ¹⁰¹ ~~the~~ ¹⁰² ~~the~~ ¹⁰³ ~~the~~ ¹⁰⁴ ~~the~~ ¹⁰⁵ ~~the~~ ¹⁰⁶ ~~the~~ ¹⁰⁷ ~~the~~ ¹⁰⁸ ~~the~~ ¹⁰⁹ ~~the~~ ¹¹⁰ ~~the~~ ¹¹¹ ~~the~~ ¹¹² ~~the~~ ¹¹³ ~~the~~ ¹¹⁴ ~~the~~ ¹¹⁵ ~~the~~ ¹¹⁶ ~~the~~ ¹¹⁷ ~~the~~ ¹¹⁸ ~~the~~ ¹¹⁹ ~~the~~ ¹²⁰ ~~the~~ ¹²¹ ~~the~~ ¹²² ~~the~~ ¹²³ ~~the~~ ¹²⁴ ~~the~~ ¹²⁵ ~~the~~ ¹²⁶ ~~the~~ ¹²⁷ ~~the~~ ¹²⁸ ~~the~~ ¹²⁹ ~~the~~ ¹³⁰ ~~the~~ ¹³¹ ~~the~~ ¹³² ~~the~~ ¹³³ ~~the~~ ¹³⁴ ~~the~~ ¹³⁵ ~~the~~ ¹³⁶ ~~the~~ ¹³⁷ ~~the~~ ¹³⁸ ~~the~~ ¹³⁹ ~~the~~ ¹⁴⁰ ~~the~~ ¹⁴¹ ~~the~~ ¹⁴² ~~the~~ ¹⁴³ ~~the~~ ¹⁴⁴ ~~the~~ ¹⁴⁵ ~~the~~ ¹⁴⁶ ~~the~~ ¹⁴⁷ ~~the~~ ¹⁴⁸ ~~the~~ ¹⁴⁹ ~~the~~ ¹⁵⁰ ~~the~~ ¹⁵¹ ~~the~~ ¹⁵² ~~the~~ ¹⁵³ ~~the~~ ¹⁵⁴ ~~the~~ ¹⁵⁵ ~~the~~ ¹⁵⁶ ~~the~~ ¹⁵⁷ ~~the~~ ¹⁵⁸ ~~the~~ ¹⁵⁹ ~~the~~ ¹⁶⁰ ~~the~~ ¹⁶¹ ~~the~~ ¹⁶² ~~the~~ ¹⁶³ ~~the~~ ¹⁶⁴ ~~the~~ ¹⁶⁵ ~~the~~ ¹⁶⁶ ~~the~~ ¹⁶⁷ ~~the~~ ¹⁶⁸ ~~the~~ ¹⁶⁹ ~~the~~ ¹⁷⁰ ~~the~~ ¹⁷¹ ~~the~~ ¹⁷² ~~the~~ ¹⁷³ ~~the~~ ¹⁷⁴ ~~the~~ ¹⁷⁵ ~~the~~ ¹⁷⁶ ~~the~~ ¹⁷⁷ ~~the~~ ¹⁷⁸ ~~the~~ ¹⁷⁹ ~~the~~ ¹⁸⁰ ~~the~~ ¹⁸¹ ~~the~~ ¹⁸² ~~the~~ ¹⁸³ ~~the~~ ¹⁸⁴ ~~the~~ ¹⁸⁵ ~~the~~ ¹⁸⁶ ~~the~~ ¹⁸⁷ ~~the~~ ¹⁸⁸ ~~the~~ ¹⁸⁹ ~~the~~ ¹⁹⁰ ~~the~~ ¹⁹¹ ~~the~~ ¹⁹² ~~the~~ ¹⁹³ ~~the~~ ¹⁹⁴ ~~the~~ ¹⁹⁵ ~~the~~ ¹⁹⁶ ~~the~~ ¹⁹⁷ ~~the~~ ¹⁹⁸ ~~the~~ ¹⁹⁹ ~~the~~ ²⁰⁰ ~~the~~ ²⁰¹ ~~the~~ ²⁰² ~~the~~ ²⁰³ ~~the~~ ²⁰⁴ ~~the~~ ²⁰⁵ ~~the~~ ²⁰⁶ ~~the~~ ²⁰⁷ ~~the~~ ²⁰⁸ ~~the~~ ²⁰⁹ ~~the~~ ²¹⁰ ~~the~~ ²¹¹ ~~the~~ ²¹² ~~the~~ ²¹³ ~~the~~ ²¹⁴ ~~the~~ ²¹⁵ ~~the~~ ²¹⁶ ~~the~~ ²¹⁷ ~~the~~ ²¹⁸ ~~the~~ ²¹⁹ ~~the~~ ²²⁰ ~~the~~ ²²¹ ~~the~~ ²²² ~~the~~ ²²³ ~~the~~ ²²⁴ ~~the~~ ²²⁵ ~~the~~ ²²⁶ ~~the~~ ²²⁷ ~~the~~ ²²⁸ ~~the~~ ²²⁹ ~~the~~ ²³⁰ ~~the~~ ²³¹ ~~the~~ ²³² ~~the~~ ²³³ ~~the~~ ²³⁴ ~~the~~ ²³⁵ ~~the~~ ²³⁶ ~~the~~ ²³⁷ ~~the~~ ²³⁸ ~~the~~ ²³⁹ ~~the~~ ²⁴⁰ ~~the~~ ²⁴¹ ~~the~~ ²⁴² ~~the~~ ²⁴³ ~~the~~ ²⁴⁴ ~~the~~ ²⁴⁵ ~~the~~ ²⁴⁶ ~~the~~ ²⁴⁷ ~~the~~ ²⁴⁸ ~~the~~ ²⁴⁹ ~~the~~ ²⁵⁰ ~~the~~ ²⁵¹ ~~the~~ ²⁵² ~~the~~ ²⁵³ ~~the~~ ²⁵⁴ ~~the~~ ²⁵⁵ ~~the~~ ²⁵⁶ ~~the~~ ²⁵⁷ ~~the~~ ²⁵⁸ ~~the~~ ²⁵⁹ ~~the~~ ²⁶⁰ ~~the~~ ²⁶¹ ~~the~~ ²⁶² ~~the~~ ²⁶³

287. *Urtica dioica* L. - *Urtica dioica* L. - *Urtica dioica* L.
in *Urtica dioica* L. - *Urtica dioica* L.

295. - It was found that the water in the
lake was not so pure as it was in 1864.
The water was found to be very pure
and the water was found to be very pure.

320. ...
...
...
...
...
...

348. 1890-1891. 1892-1893. 1894-1895. 1896-1897. 1898-1899. 1900-1901. 1902-1903. 1904-1905. 1906-1907. 1908-1909. 1910-1911. 1912-1913. 1914-1915. 1916-1917. 1918-1919. 1920-1921. 1922-1923. 1924-1925. 1926-1927. 1928-1929. 1930-1931. 1932-1933. 1934-1935. 1936-1937. 1938-1939. 1940-1941. 1942-1943. 1944-1945. 1946-1947. 1948-1949. 1950-1951. 1952-1953. 1954-1955. 1956-1957. 1958-1959. 1960-1961. 1962-1963. 1964-1965. 1966-1967. 1968-1969. 1970-1971. 1972-1973. 1974-1975. 1976-1977. 1978-1979. 1980-1981. 1982-1983. 1984-1985. 1986-1987. 1988-1989. 1990-1991. 1992-1993. 1994-1995. 1996-1997. 1998-1999. 2000-2001. 2002-2003. 2004-2005. 2006-2007. 2008-2009. 2010-2011. 2012-2013. 2014-2015. 2016-2017. 2018-2019. 2020-2021. 2022-2023. 2024-2025. 2026-2027. 2028-2029. 2030-2031. 2032-2033. 2034-2035. 2036-2037. 2038-2039. 2040-2041. 2042-2043. 2044-2045. 2046-2047. 2048-2049. 2050-2051. 2052-2053. 2054-2055. 2056-2057. 2058-2059. 2060-2061. 2062-2063. 2064-2065. 2066-2067. 2068-2069. 2070-2071. 2072-2073. 2074-2075. 2076-2077. 2078-2079. 2080-2081. 2082-2083. 2084-2085. 2086-2087. 2088-2089. 2090-2091. 2092-2093. 2094-2095. 2096-2097. 2098-2099. 2100-2101. 2102-2103. 2104-2105. 2106-2107. 2108-2109. 2110-2111. 2112-2113. 2114-2115. 2116-2117. 2118-2119. 2120-2121. 2122-2123. 2124-2125. 2126-2127. 2128-2129. 2130-2131. 2132-2133. 2134-2135. 2136-2137. 2138-2139. 2140-2141. 2142-2143. 2144-2145. 2146-2147. 2148-2149. 2150-2151. 2152-2153. 2154-2155. 2156-2157. 2158-2159. 2160-2161. 2162-2163. 2164-2165. 2166-2167. 2168-2169. 2170-2171. 2172-2173. 2174-2175. 2176-2177. 2178-2179. 2180-2181. 2182-2183. 2184-2185. 2186-2187. 2188-2189. 2190-2191. 2192-2193. 2194-2195. 2196-2197. 2198-2199. 2200-2201. 2202-2203. 2204-2205. 2206-2207. 2208-2209. 2210-2211. 2212-2213. 2214-2215. 2216-2217. 2218-2219. 2220-2221. 2222-2223. 2224-2225. 2226-2227. 2228-2229. 2230-2231. 2232-2233. 2234-2235. 2236-2237. 2238-2239. 2240-2241. 2242-2243. 2244-2245. 2246-2247. 2248-2249. 2250-2251. 2252-2253. 2254-2255. 2256-2257. 2258-2259. 2260-2261. 2262-2263. 2264-2265. 2266-2267. 2268-2269. 2270-2271. 2272-2273. 2274-2275. 2276-2277. 2278-2279. 2280-2281. 2282-2283. 2284-2285. 2286-2287. 2288-2289. 2290-2291. 2292-2293. 2294-2295. 2296-2297. 2298-2299. 2300-2301. 2302-2303. 2304-2305. 2306-2307. 2308-2309. 2310-2311. 2312-2313. 2314-2315. 2316-2317. 2318-2319. 2320-2321. 2322-2323. 2324-2325. 2326-2327. 2328-2329. 2330-2331. 2332-2333. 2334-2335. 2336-2337. 2338-2339. 2340-2341. 2342-2343. 2344-2345. 2346-2347. 2348-2349. 2350-2351. 2352-2353. 2354-2355. 2356-2357. 2358-2359. 2360-2361. 2362-2363. 2364-2365. 2366-2367. 2368-2369. 2370-2371. 2372-2373. 2374-2375. 2376-2377. 2378-2379. 2380-2381. 2382-2383. 2384-2385. 2386-2387. 2388-2389. 2390-2391. 2392-2393. 2394-2395. 2396-2397. 2398-2399. 2400-2401. 2402-2403. 2404-2405. 2406-2407. 2408-2409. 2410-2411. 2412-2413. 2414-2415. 2416-2417. 2418-2419. 2420-2421. 2422-2423. 2424-2425. 2426-2427. 2428-2429. 2430-2431. 2432-2433. 2434-2435. 2436-2437. 2438-2439. 2440-2441. 2442-2443. 2444-2445. 2446-2447. 2448-2449. 2450-2451. 2452-2453. 2454-2455. 2456-2457. 2458-2459. 2460-2461. 2462-2463. 2464-2465. 2466-2467. 2468-2469. 2470-2471. 2472-2473. 2474-2475. 2476-2477. 2478-2479. 2480-2481. 2482-2483. 2484-2485. 2486-2487. 2488-2489. 2490-2491. 2492-2493. 2494-2495. 2496-2497. 2498-2499. 2500-2501. 2502-2503. 2504-2505. 2506-2507. 2508-2509. 2510-2511. 2512-2513. 2514-2515. 2516-2517. 2518-2519. 2520-2521. 2522-2523. 2524-2525. 2526-2527. 2528-2529. 2530-2531. 2532-2533. 2534-2535. 2536-2537. 2538-2539. 2540-2541. 2542-2543. 2544-2545. 2546-2547. 2548-2549. 2550-2551. 2552-2553. 2554-2555. 2556-2557. 2558-2559. 2560-2561. 2562-2563. 2564-2565. 2566-2567. 2568-2569. 2570-2571. 2572-2573. 2574-2575. 2576-2577. 2578-2579. 2580-2581. 2582-2583. 2584-2585. 2586-2587. 2588-2589. 2590-2591. 2592-2593. 2594-2595. 2596-2597. 2598-2599. 2600-2601. 2602-2603. 2604-2605. 2606-2607. 2608-2609. 2610-2611. 2612-2613. 2614-2615. 2616-2617. 2618-2619. 2620-2621. 2622-2623. 2624-2625. 2626-2627. 2628-2629. 2630-2631. 2632-

399- *[illegible]*

361. Kung-fang-ming und Kung-puh-tse
362. Kung-fang-ming und Kung-puh-tse

368 - ...
379 - ...

[illegible][illegible]

The Fort was destroyed.

1870

the 1st of August 1841. I have the honor to
acknowledge the receipt of your letter of the 28th
inst. in relation to the proposed sale of the
land in the town of New York. I have the
pleasure to inform you that the same has been
approved by the Board of Supervisors and the
Common Council of the City of New York.
I have the honor to be, Sir, your obedient
servant.

Wm. C. C. C.

1841

the 1st of August 1841. I have the honor to
acknowledge the receipt of your letter of the 28th
inst. in relation to the proposed sale of the
land in the town of New York. I have the
pleasure to inform you that the same has been
approved by the Board of Supervisors and the
Common Council of the City of New York.
I have the honor to be, Sir, your obedient
servant.

Wm. C. C. C.

1841

480. - long for the sun to shine again
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 492. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 500. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 506. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 507. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 509. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 518. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 519. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 527. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 527. - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world
 - the sun is the life of the world

2013

472

472

002035

2013

<< Ազգային գրադարան

NL0026939

2013

472

472

00026935

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0026939